

КАРАГАНДИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА

**Научно исследовательский институт экономических
и правовых исследований**

**Интеграция науки и образования в условиях
инновационного развития и реализации целей
устойчивого развития, посвященная Дню независимости
Республики Казахстан**

Международная научно-теоретическая конференция

09 декабря 2022 года

Караганды, 2023

УДК 378
ББК 74.58
И 73

Руководители редколлегии:

Главный редактор Г.Е. Накипова – проректор по научно-исследовательской и интеграционной деятельности, д. э. н., профессор;

Зам. главного редактора Т.А. Ханов – директор НИИ экономических и правовых исследований, д. ю. н., профессор.

Члены редколлегии: д. ю. н., профессор Қ.А. Бакишев, д. ю. н., профессор А.Д. Шаймуханов, д.э.н., профессор М.Р. Сихимбаев, д.э.н., профессор Д.Р. Сихимбаева, к.т.н., доцент А.В. Баширов, к.х.н. Б.Ш. Сарсембаев, к.ю.н., доцент Б.У. Сейтхожин, к. ю. н., доцент А.Х. Феткулов.

Интеграция науки и образования в условиях инновационного развития и реализации целей устойчивого развития, посвященная Дню независимости Республики Казахстан: Материалы международной научно-теоретической конференции. 09 декабря 2022 года. / Под общ. ред. д.э.н., проф. Г.Е. Накиповой и д.ю.н., проф. Т.А. Ханова.– Қарағанды: КарУКазпотребсоюза, 2023. – 340 с.

ISBN 978-601-235-610-6

В сборнике опубликованы материалы, представленные на международную научно-теоретическую конференцию: «Интеграция науки и образования в условиях инновационного развития и реализации целей устойчивого развития», посвященную Дню независимости Республики Казахстан, которая состоялась 9 декабря 2022 года в онлайн формате на базе Карагандинского университета Казпотребсоюза.

УДК 378
ББК 74.58

Отпечатано с авторских оригиналов

ISBN 978-601-235-610-6

© Карагандинский университет Казпотребсоюза, 2023.
© Коллектив авторов, 2023

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1: *Современные тенденции правовых исследований: проблемы совершенствования и перспективы реализации*

1	Акимжанов Т.К. Организованная преступность в сфере экономики – как серьезная угроза национальной безопасности Республики Казахстан	6-11
2	Ақпар Т.Е., Қаржасова Г.Б. Адам мен азаматтың конституциялық құқықтары, бостандықтары мен міндеттерінің жүйесі	11-15
3	Akisheva Z.M., Akimzhanova M.T. The fight against corruption continues	16-19
4	Ахметов А. Е., Оспанова Г. С. Тәуелсіздікке 30 жыл: экономиканың дамуы	19-22
5	Бакишев К.А. О некоторых правовых мерах предупреждения дорожно-транспортных происшествий в Казахстане	22-28
6	Баширов А.В., Ханов Т.А. Обобщенная характеристика преступлений особой тяжести в Республике Казахстан	28-33
7	Ботагарин Р.Б., Абикенова Г.Б. Апатризм институтының халықаралық құқықтық реттелуі	33-37
8	Bilyalova M.I., Abikenova G.B., Aidarova L. A. To the question of the content of the institute of Kazakhstan citizenship	37-40
9	Волчецкая Т.С. Криминалистическое противодействие насилию среди молодежи как форме проявления экстремизма	40-45
10	Герасимов П.С., Рахимгулова М.Б. Экологические правонарушения юридических организаций и способы их предотвращения	45-48
11	Gartman Z.A., Akhmetova A.K. Some legal issues of special exemption from criminal liability	48-51
12	Gibert K.A., Akhmetova A.K. Some problems of the implementation of the institution of exemption from criminal liability	51-55
13	Джола В.А., Волчецкая Т.С. Использование ситуационного моделирования при назначении судебно-экологической экспертизы	56-59
14	Джантасова А.Д., Еркинов Т., Бuebаева Г.Т. Независимость судебной власти как основа государственности Республики Казахстан	60-62
15	Ердуллаева А.Б., Искакова Ж.А. Понятие и история информационного права	63-65
16	Смагулова Л.О., Мухтарова Ж.Т., Ешмаханова Н.М., Абиев Е.С. Методы исключения коррупционных рисков в государственной деятельности	65-68
17	Жакупова А.Г. Адам саудасына қатысты қылмыстардың жалпы белгілері	69-74
18	Закен Н.С., Қаржасова Г.Б. ҚР мемлекттік басқарудың сипаттамасы мен заманауи үрдістері	75-78
19	Зекен Н., Байкенжина К.А. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының нысаны және формалары	79-84

20	Исина Ж.Е., Балгимбеков Д.У. Коррупция и её влияние на туристическую привлекательность Казахстана	84-88
21	Кадыркулов Р., Кинсфатер В., Ардакулы А., Абиев Е.С. Понятие и признаки коррупционного преступления и пути его решения	88-92
22	Каржасов Н.Т., Қаржасова Г.Б. Қылмыстың қайталануының қылмыстық-құқықтық ерекшеліктері	92-96
23	Когтева А.Е., Балгимбеков Д.У. Особенности отбывания наказания несовершеннолетних в исправительных учреждениях Республики Казахстан	97-100
24	Минжанов Н.А., Минжанова Г.Н., Мукаева М. Психологическая подготовка будущего следователя к проведению следственного действия допрос	100-105
25	Нурпеисова А.К., Борисов А.А. Проблематика профессиональной деятельности адвоката в суде присяжных заседателей Республики Казахстан	106-108
26	Нұрғалиева Т.Б. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы	108-115
27	Оразкенов А.К., Ахметова А.К. О понятии освобождения от уголовной ответственности	116-120
28	Орешков И.А., Волчецкая Т.С. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы получения доказательственной информации при расследовании преступлений в сфере экономики	121-124
29	Рахат А.И. Жалданып адам өлтірудің объективтік белгілері	124-131
30	Рахимгулова М.Б., Сыздыкова С.А. Сот жүйесі сот билігін ұйымдастыру ретінде	131-135
31	Сейтхожин Б.У., Асаинов А.С. Некоторые аспекты применения бытового насилия в семье: по материалам Республики Казахстан	135-141
32	Сейтхожин Б.У., Сарсембаев Б.Ш. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының кейбір аспектілері	141-145
33	Серік А.Қ., Қаржасова Г.Б. Қазақстан Республикасының прокуратура органдарының қадағалау функцияларының өзіне тән ерекшеліктері	145-149
34	Серік А.Қ., Байкенжина К.А. Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметін мемлекеттік қадағалау	149-154
35	Тогайбаева Ш.С., Тогайбаев А.И., Бекіш Б.Қ. Уголовные правонарушения против собственности (вопросы классификации)	155-162
36	Тогайбаева Ш.С., Тогайбаев А.И., Кализатова А.К. Общественная безопасность	162-167
37	Shalginbaeva V., Akimzhanova M.T. Counteracting corruption is the way to improve the country	167-170
38	Усманова О.Л., Волчецкая Т.С. Проблемы криминалистического анализа и характеристики коррупционных преступлений в сфере здравоохранения	170-174
39	Феткулов А.Х., Сейтхожин Б.У. Некоторые вопросы, связанные с мерами предупреждения коррупционных преступлений	175-179

40	Хинцицкий И.П., Ахметова А.К. О некоторых вопросах освобождения от уголовной ответственности за совершение отдельных уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности	180-182
41	Цырендашиева В.Ц. Особенности правового регулирования труда дистанционных работников	183-186

СЕКЦИЯ 2: Совершенствование механизмов реального сектора экономики, экологии и сферы услуг

1	Джамалова Г.Г. Казахстан в глобальном индексе конкурентоспособности	187-190
2	Жұмаділова Ж.Д., Шоқан Р. «Хилтон астана» қонақ үй кәсіпорынында маркетинг құралдарын қолдану ерекшеліктері	191-194
3	Kalieva G.K., Mahankova A.V. Chernobyl: an ecological disaster zone	194-199
4	Петраш В.И. Особенности оценки машин и оборудования в условиях современной рыночной экономики	199-200
5	Рсалдин Е. С. Факторы, влияющие на нестандартные формы занятости в экономике	201-204
6	Syzdykbekov Y.S., Baigozhina G.M., Tutinova N.K. European experience in the field of migration policy: multicultural issues	204-209
7	Тельман А., Жетписов С.У. Қазақстанның туристік бейнесін көтеру	209-211
8	Шыңғысбаева Қ.Т. Тоғызқұмалақ ойындарының event индустриядағы болашағы мен дамуы	211-213
9	Yelubai S., Khaiiya S. Socio-ecological aspects of recreational land use	214-219

СЕКЦИЯ 3: Инновационные подходы в современном менеджменте, государственном и местном управлении, маркетинге и логистике

1	Аңсағанқызы Н., Салауатова Д.М. Денсаулық сақтау ұйымын басқару	220-226
2	Балтабек А., Қоңыртаева Қ. Б. Маркетингтегі жарнама	227-231
3	Беркін Д.А., Сейсинбинова А.А. Менеджменттегі заманауи инновациялар	231-235
4	Легостаева А.А., Рахимгулов И.Б. Повышение эффективности управления проектной командой в условиях цифровой экономики	236-238
5	Садриев Р.Р., Абдикеев М.Н. Логистика как фактор повышения конкурентоспособности в Республике Казахстан	238-242
6	Сарыбекова Т.А., Сейсинбинова А.А. Білім беру саласындағы ұйымның инновациялық дамуын басқару	242-245
7	Селезнёва Т. О. Современные технологии управления складскими процессами	245-249
8	Тұмарбек Ж., Ермекбаева А., Жетписов С.У. Бүйратау ұлттық табиғи паркіндегі туризмнің даму жағдайы	250-251
9	Шәмен Н.Б. Использование социальных сетей в качестве маркетингового	252-256

- инструмента
- 10 Шубин М.А., Максимова Т.Г. 257-262
Аудит интеллектуальной собственности и стратегии коммерциализации

СЕКЦИЯ 4: Современные исследования в сфере информационных технологий и образования

- 1 Баялы Ә.Т. 263-267
Мектептерде информатиканы оқытудың педагогикалық модельдерін енгізу
- 2 Ермилова В.В., Муртазина Г.Х. 268-275
Анализ понятия и основных этапов эволюции устойчивого развития в социальной сфере
- 3 Есенов Д.К., Муқанова Н., Шайзадаев Б.А. 275-279
Қазақстан Республикасы-халықаралық құқық субъектісі ретінде
- 4 Есенов Д.А., Набиев Е.Н. 279-285
Теоретические аспекты образовательного рынка
- 5 Zhumadilova Z.D., Akisheva A.S. 286-289
Social networks as one of the tools of online brand promotion in tourism
- 6 Искаков Ж.К. Смағұл О. 290-292
Формирование мотивации студентов к занятиям физической культурой
- 7 Ишмухаметов Н.С., Степанов Д.А. 292-295
Сходства и отличия киберспорта и традиционного спорта
- 8 Казбекова Г.Н., Пачанов М.А., Сердалиев Е.У. 296-302
Жол белгілерін тану әдістерін зерттеудегі мәселелерді тұжырымдау
- 9 Колмакова А.В., Антипов А.А. 302-304
Развитие культуры работы с технологиями: на примере «ір биржи» университета ИТМО
- 10 Kalytka V.A. 304-307
The influence of the proton tunneling at electrophysical kinetic phenomena in hydrogen bonded dielectrics
- 11 Kalytka V.A., Bashirov A.V., Negodayev A.A. 308-312
Actual problems in the field of energy industry of the Republic of Kazakhstan
- 12 Kalytka V.A., Bashirov A.V., Imanolinov D.S. 313-317
Main directions of development of alternative energy and renewable resources energy in the Republic of Kazakhstan
- 13 Мусина М.Д., Нугуманова М.К. 317-321
Педагогическая деятельность и применение современных технологий на занятиях спецдисциплин
- 14 Мағдатова Қ.Ж., Мұқанова Н., Алькеев М.А. 321-324
Адам құқығының теориялық және практикалық аспектілері
- 15 Нуманова Ф.А., Махамбетов М.С. 324-328
Развитие научных фундаментальных и прикладных направлений исследований в Казахстане
- 16 Tazhenova A.S., Seytesh A.B. 328-331
The usage of multimedia in teaching of listening at secondary level
- 17 Тасуов Б., Нұралиева А.Ғ. 331-334
Білім беруді цифрландыру жағдайында болашақ информатика мұғалімдерін кәсіби дайындау мәселелері
- 18 Шаяхметова Б.К., Омарова Ш.Е., Маршиитов Т.Т. 334-339
Разработка базы данных для веб-приложения «расписание занятий» для колледжей

СЕКЦИЯ 1: *Современные тенденции правовых исследований: проблемы совершенствования и перспективы реализации*

ОРГАНИЗОВАННАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ В СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ – КАК СЕРЬЕЗНАЯ УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Акимжанов Т.К., д.ю.н., профессор,
заслуженный работник МВД РК,
директор НИИ права университета «Туран»,
научный сотрудник НИЦ Алматинской
Академии МВД РК имени М.Есбулатова,
(Алматы, Республика Казахстан)

Аннотация: Статья посвящена одному из важных видов преступности – организованной преступности в сфере экономики. Автором через призму организованной преступности, ее соотношения с экономической преступностью делается вывод о появлении нового феномена как организованная преступность в сфере экономики. По мнению автора, данный вид преступности представляет собой серьезную угрозу экономике страны, ее экономической безопасности и суверенитету Республики Казахстан. Автором проанализированы основные направления по совершенствованию противодействия организованной преступности в сфере экономики.

Ключевые слова: организованная преступность в сфере экономики, личность преступника, организованная преступность, уголовная политика, противодействие, борьба, профилактика.

Актуальность рассматриваемой темы заключается в том, что именно экономика страны, ее безопасность, в настоящее время составляют основу суверенитета и благополучия Казахстана, который провозгласил себя «демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [1, с. 4]

Современной казахстанской экономике, которая по многим объективным и субъективным причинам присущи несовершенство социально-экономических отношений, сложность формирующихся рыночных отношений, слабая упорядоченность и бессистемность правовых норм, регулирующих отношения в экономической сфере, а также плохое кадровое обеспечение и их высокая коррумпированность.

Указанные обстоятельства придают современной казахстанской экономике своеобразную виктимность, высокую степень ее криминологической уязвимости для недобросовестных участников экономических отношений, разного рода мошенников и преступных континентов, представляющих организованную преступность.

Не случайно, по мнению ряда авторов экономическая преступность является фундаментом для организованной преступности, так как главная задача организованной преступности в сфере экономики – это извлечение прибыли и сверхприбыли, нанося своими действиями значительный ущерб казахстанской экономике.

Данный аспект соотношения организованной и экономической преступности подробно раскрыт ведущим казахстанским криминологом И.И.Роговым в статье «Экономическая преступность как фундамент организованной преступности и коррупции».[2, с.33-36]

Так, И.И.Рогов писал, что организованная преступность в странах СНГ возможна в первую очередь в сфере экономики как результат ее разбалансированности.[2, с. 33]

Далее он отмечает, можно предположить, что в генезисе организованной преступности и коррупции лежат сверхприбыли. Вот почему сфера экономики была и остается наиболее важной областью, которая должна отслеживаться органами, ведущими борьбу с преступностью и ее организованными формами.[2, с. 33]

Интересная позиция в данном вопросе имеется у известного российского криминолога Г.Ф.Хохрякова. Он отмечал, что организованная преступность – это способ монополизации рынка. Именно поэтому она обеспечивает сверхприбыли.[3, с.358] Далее, развивая свою мысль, Г.Ф.Хохряков указывал, что организованная преступность была не только способом монополизации теневого рынка; она стала смычком между теневой экономикой и общеуголовной преступностью. [3, с. 361]

Данное соотношение дает нам основание утверждать о том, что в результате взаимодействия организованной и экономической преступности является процесс их слияния и возникновения нового вида организованной преступности в сфере экономики.

Механизм слияния организованной и экономической преступности описал в Г.Ф.Хохряков Так, он считал, что кто составлял подножие теневой пирамиды, устремились в торговлю, чтобы восстановить утраченное и приумножить сохраненное. Алчный вал захлестнул чиновников просьбами санкционировать, разрешить, удостоверить. Время не ждало, и так называемые предприниматели готовы были платить за каждый вздох чиновника. Давно уже помеченный пороком, он при невыносимом соблазне и отсутствии какой-либо законодательной базы почувствовал себя вольготно. Отсутствие стабильной кадровой политики, а точнее, кадровая чехарда подталкивала чиновника к быстрому обогащению, так как он тоже не был уверен в своем завтрашнем дне.

Мир организованной преступности расширился. Он окреп не только экономически. Так, годовой оборот теневой экономики по состоянию на 1991 год оценен в 110-130 млрд. руб. против 70-90 млрд. руб. в начальные годы перестройки (1987-1989гг.).[3, с. 371]

Данное сочетание – это отработанная система связей, сочетающая в себе преимущества достижения экономической выгоды, максимальное исключение криминала, полнейшая легализация своей деятельности и выхода на новые рубежи хозяйствования путем создания для себя финансового пространства.

Об повышенной общественной опасности организованной преступности в сфере экономики указывалось ранее в своих трудах автором статьи.[4, с.231; 5, с.53]

Как известно, что современный этап экономического, политического и социального развития казахстанского общества сопровождают ряд факторов, мешающих поступательному и планомерному государственному развитию. Для последних десятилетий характерно массовое функционирование устойчивых преступных сообществ, характеризующихся совершением преступлений на региональном уровне и создающих с помощью коррупции систему защиты от государственного контроля.

Ярким примером проявления опасности организованной преступности в сфере экономики явились общеизвестные трагические январские события 2022 года, причиной которых послужили организованные преступные действия ряда уполномоченных лиц в нефтегазовой сфере, которые ради личной наживы необоснованно и значительно повысили цены на сжиженный газ.

Анализируя статистические данные, обобщая данные средств массовой информации, мы можем с уверенностью говорить о таком проявлении и активизации организованной преступности в сфере экономики на территории Республики Казахстан.

По мнению известных ученых криминологов в современном обществе наблюдается серьезное противостояние между преступностью и государством.

Причем чем совершеннее становятся формы и методы преступной деятельности, тем активнее наблюдается деятельность правоохранительных органов. [6]

Вместе с тем, мы наблюдаем и обратную картину, когда криминальный мир приспосабливается к новым формам и методам работы правоохранительных органов, ищет пути и лазейки в обход уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства и многое другое.

Наметилась новая тенденция в развитии криминала- это его цифровизация, процесс и тенденции которого описан достаточно подробно и убедительно известным российским учены В.С.Овчинским в своих последних фундаментальных работах как «Криминология цифрового мира» [7] и «Киберполиция XXI века. Мировой опыт» [8]

Поэтому, ощутимого превосходства в противоборстве с современной преступностью, особенно с организованной преступностью и особенно организованной преступностью в сфере экономики у нас в Казахстане по многим причинам, достичь в полном объеме пока не представляется возможным.

Только политическая воля Президента РК К-Ж.К.Токаева, которую он сформулировал с своих Посланиях 2019[9], 2020[10], 2021[11], 2022 [12] годов позволила добиться определенных результатов в противодействии организованной преступности в сфере экономики, но данный процесс, как нам представляется находится еще в стадии становления и надеемся, что наберет свои желаемые обороты при построении нового Казахстана и будет обеспечена должная экономическая безопасность страны, а значит и дальнейшее желаемое процветание нашей страны, которое заслужило казахстанское общество.

Масштабы организованной преступности и особенно в сфере экономики велики (если судить по опубликованным в средствах информации масштабов незаконного оборота капитала вывезенного и возвращаемого в Казахстан, исчисляемого сотнями долларами США).

Следует отметить, что организованная преступность в сфере экономики такова, что она не ограничивается конкретным регионом, отраслью, направлением сферы деятельности.

Однако, на наш взгляд, концентрация, функционирование преступных групп, объединений, сообществ, основное приложение их усилий происходят именно на региональном уровне. Поскольку, таким образом, региональная организованная преступность в сфере экономики составляет основу всей действующей пирамиды, то характер и содержание организованной преступности на различных уровнях функционирования можно вполне качественно исследовать, изучив ее основу, то есть закономерности, проявляющиеся на региональном уровне ее организации.

Аксиомой является соотношение уровня преступного профессионализма и стремления отдельных преступников к объединению в устойчивые сообщества. То есть, чем выше показатель криминального профессионализма преступников, тем чаще просматриваются проявления организованных форм преступности. При определенных социально-экономических условиях организованная преступность тесно переплетается с другими видами преступности, постепенно завоевывая криминальное пространство и впитывая в себя все виды преступных проявлений.

Особенно активно данный процесс наблюдается в отношении экономической преступности. Не секрет, что в результате вышеуказанных изменений образуется качественно новое явление, где основным мотивом криминального поведения является стремление к накоплению больших денежных средств и материальных ценностей и получению на этой основе возможности диспозитивного воздействия на экономические и социальные процессы в обществе.

Признанным является и тот факт, что организованная преступность вообще и особенно в сфере экономики обладают в силу ряда факторов достаточно высоким уровнем латентности, причем коэффициент латентности, по мнению известных ученых, колеблется от 30% и выше.

К сожалению, в настоящее время по причине слабой научной разработанности

проблемы, недостаточного правового обеспечения мер борьбы с организованной преступностью в сфере экономики, низкого профессионализма кадров, отсутствия должной материальной базы и многих других причин объективного и субъективного характера, правоохранительная система и в целом государство не могут оказать адекватное противодействие организованной преступности. Требуется поиск новых подходов к изучению проблемы организованной преступности.

Кроме этого, проводимые у нас в стране отдельные исследования проблем организованной преступности институтами различных ведомств носят разносторонний характер и подчинены, в основном, ведомственным интересам и, как правило, носят характер экспертных оценок.

Указанное обстоятельство не позволяет всесторонне исследовать проблемы организованной преступности вообще, и в сфере экономики в особенности, дать определенного рода теоретические рекомендации, а тем более прогнозировать происходящие в стране процессы и, соответственно, принимать адекватные и предупредительные меры противодействия данному виду преступности.

Для развития организованной преступности в сфере экономики благоприятные условия создают издержки в производстве, нарушения или отклонения от установленных норм в экономике, несовершенство законодательной базы и многое другое. По мнению известных экономистов и юристов, основной движущей силой организованной преступности выступает рыночная экономика.

Поэтому в статье 6 Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018) к видам национальной безопасности наряду с общественной безопасностью, военной безопасностью, политической безопасностью, информационной безопасностью, экологической безопасностью отнесена и экономическая безопасность – как состояние защищенности национальной экономики Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается устойчивое ее развитие и экономическая независимость.[13, с. 52]

Более того, в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 684 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» были в п.4.7 отмечено, что складывающиеся тенденции развития как мировой, так и отечественной экономики определяют в качестве приоритетов следующие направления развития финансового законодательства:

- создание благоприятного правового поля для внедрения эффективного режима регулирования и сектора финансового надзора, поддерживающего стабильность как на уровне финансовой системы в целом, так и на уровне отдельных финансовых институтов, что будет способствовать обеспечению стабильности финансовой системы;

- создание регуляторной среды, учитывающей интересы как финансовых организаций, так и пользователей финансовых услуг, в целях развития небанковского сектора и микрофинансирования за счет усиления регулирования в тех областях небанковского сектора, которые несут значительные риски для защиты прав потребителей услуг, что будет способствовать планомерному развитию небанковского сектора и микрофинансирования, а также синергии банковских и небанковских финансовых услуг;

- развитие финансовых технологий на финансовом рынке и внедрение инноваций, что позволит обеспечить развитие конкуренции между игроками, будет способствовать улучшению качества предоставляемых финансовых услуг и сервисов, формированию экономически развитого общества.[14]

Однако, с полным основанием сегодня можно утверждать, что именно организованная преступность в сфере экономики представляет собой повышенную опасность для стабильного развития экономики и безопасности общества и государства и является объектом самостоятельного исследования.

Организованная преступность все больше усиливает свой потенциал практически во всех регионах, приобретая черты транснациональной, более того, превратившись в международную, организованная преступность стала более изощренной и агрессивной как в совершении своих действий, так и в борьбе с правоохранительными органами.

Качество противодействия организованной преступности в сфере экономики зависит от многих факторов. Это уровень развития экономики, учет и контроль в сфере финансирования, законодательное обеспечение и качество принимаемых законов, жизненный уровень населения, состояние правоохранительной системы, профессионализм ее сотрудников и многое другое.

В современных условиях требуются как выявление слабых звеньев в системе государственного контроля и разработка мер по предупреждению преступлений с учетом особенностей их криминологической характеристики, так и разработка на этой основе рекомендаций по их эффективному пресечению, изыскание конкретных методов выявления преступлений, совершаемых организованными преступными группами на региональном уровне.

Особое значение для преодоления тенденций криминализации в сфере экономики и ее последствий, определения научно обоснованной стратегии борьбы с этим опаснейшим явлением, впервые наиболее остро поставившим вопрос об угрозе Казахстану, его национальной безопасности, имеет исследование условий и причин появления и воспроизводства организованных преступных групп на региональном уровне, особенно в сфере экономики.

Такой подход дает возможность глубже понять феномен организованной преступности в сфере экономики, увидеть его контуры и активизировать борьбу с ним в рамках конкретного региона и в целом по стране.

То есть, у нас есть все правовые основания рассматривать организованную преступность в сфере экономики как один из главных источников современной угрозы национальной безопасности страны. А процесс борьбы с организованной преступностью в сфере экономики есть процесс обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан.

Список литературы.

1. Конституция Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2021. -44 с.
2. Борьба с организованной преступностью и коррупцией: Материалы междунар. конференции. - Алматы, 1996.
3. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник / Под ред. Кудрявцева В.Н. – М., 1999. – 511 с.
4. Акимжанов Т.К. Основы противодействия организованной преступности на современном этапе (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Монография. - Алматы, Университет «Туран», 2018. - 304 с.
5. Акимжанов Т.К., Торгаутова Б.А., Цой А.Н. Экономическая безопасность в Казахстане.(Криминологические и уголовно-правовые аспекты): 2-е издание, дополненное и переработанное: Монография.-Алматы: НИИ права, Университет «Туран», ИЦ ОФППИ «Интерлигал», 2017. - 196 с.
6. Кудрявцев В.Н. Стратегия борьбы с преступностью. - М.: Юристъ, 2003. – 352 с.
7. Криминология цифрового мира: учебник для магистратуры / В. С. Овчинский. — М.: Норма: ИНФРА М, 2018. — 352 с.
8. Жданов Ю.Н. Овчинский В.С. Киберполиция XXI века. Мировой опыт. — М.: Международные отношения, 2020. — 288 с.
9. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана: Послание Президента Республики Казахстан К-Ж. К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года // Казахстанская правда. - 2019. -3 сентября.

10. Казахстан в новой реальности: время действий: Послание Президента Республики Казахстан К-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года // Казахстанская правда. - 2020. -2 сентября.

11. Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны: Послание Президента Республики Казахстан К-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2021 года. // Казахстанская правда. - 2021. -2 сентября.

12. Справедливое государство, единая нация, благополучное общество: Послание Президента Республики Казахстан К-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года // Казахстанская правда. - 2022. -2 сентября.

13. Правоохранительные органы: Сборник законодательных актов.- Алматы: ЮРИСТ, 2019. - 256 с.

14. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674.

АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ, БОСТАНДЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІ

Ақпар Т.Е., Ю-21-3 ФП магистранты,
Қаржасова Г.Б., PhD докторы,
ЖҚЖАП кафедрасының қауымдастырылған профессоры
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Аннотация: Мақалада авторлар Адам және азаматтың конституциялық құқықтары, бостандықтары мен міндеттерінің жүйесін талқылайды. Зерттеу барысында адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық ретінде қарастырылып, олардың заңнамамен жаң-жақты қорғалуы зерттеледі.

Түйін сөздер: Адам, азаматтар, құқық, құқықтық мүде, бостандықтар, міндеттер.

Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық ретінде мемлекеттің,оның органдары мен лауазымды тұлғаларының өктемдігінің жолында тосқауыл болуға, мемлекеттің қоғамды шексіз билеп-төстеуіне кедергі қоюға тиіс. Құқықтар мен бостандықтар көп жағдайларда адамның қоғамдағы орнын, оның мемлекетпен өзара байланысын анықтайды. ҚР Конституциясының 1-бабында адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына деп бекітілген. Бұл конституциялық норма - мақсатта мемлекеттің құқықтық дамуының ұзақ мерзімдік міндеті-мемлекеттің құқықтық сипатын қалыптастыру жарияланған. ҚР Конституциясының негізгі идеясы мен адам мүдделерінің жалпыға бірдей презумпциясы болып табылады. «Адам мүдделерінің презумпциясы, - дейді профессор Г. Мальцев - заң аясында барлық қарама-қайшылықтар, барлық дау-дамайлар адам үшін не тиімді деген көзқарас тұрғысынан шешіледі, барлық шешімдер осы тұрғыдан қабылданады., ал ол адам қайдағы бір қиялдағы, қандай да болмысын демократиялық сұлбаға сәйкес әсерленген адам емес, нақтылы мақсаттары мен қажеттіліктері өмірде бар, тірі адам.

Қазақстан Республикасы конституциясының 12-бабында: «Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тұмысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды. Заңдар мен өзге де нормативтік,құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады» [1], - деп жазылған

Адам құқықтары-құқықтың саласы, негізгі азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар мен адам бостандығын қалыптастыратын нормалардың

жиынтығын және жеке құқықтар мен бостандықтардың дұрыс орындалуын көздейтін құқықтық-ұйымдастыру тетіктері. Адам құқықтары ұзақ тарихи қалыптасудың эталондары мен стандарттардың нәтижесі болып, қазіргі демократияның нормасы ретінде қалыптасты. Тұлға мен билік арасындағы қарым-қатынастардың әдістері мыңдаған жылдар бойы назарда болды. Қоғам прогресі мен адамның дамуы, бостандық жолында мемлекеттің тұтас билігін тежеу талпынысы, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың өктемдік әрекетінен адамдарды сақтау, тұлғаға барынша өз тағдырын өзі шешу кең түрде мүмкіншілік беру айқын көріне бастады.

Әрбір адам тұлғасынан бастап белгілі бір мөлшерде (материалдық және рухани) ажыратылмас құқықтарға ие, ол құқықтарды қамтамасыз ету үшін қоғам мен мемлекет жәрдемдесуі тиіс. Әрқашан да бұл игіліктің мөлшері материалдық өндіріс жүйесінде тұлғаның қоғамдағы әлеуметтік құрылымында алатын орнымен анықталады. Қоғам дамуының әр сатыларындағы күрт өзгерістер, өркениет өзгешелігі, формальды теңдік қағидасына негізделген адам құқықтарына қазіргідей жан-жақтылық белгісін берген жоқ. Дегенмен V-IV ғасырларда ежелгі поллюстерде демократия идеясы мен азаматтық алғаш рет дүниеге келген жерде адам құқықтары тұжырымдамасының пайда болуы азаматтық пен саяси құқықтар байланысты болды: бостандық, мемлекеттік істерді шешуге арналған құқық, әділеттілікті орнатуға қатыстысу құқығы қара жұмыспен айналыспаған адам ғана иеленеді. Азаматтықтың ежелгі поллюстерде шектеулілігіне қарамастан, мұндай институт тек мәдениеттің жұмыс істеуі мен дамуының бір құралы болып табылады.

Алғашқы кезде заңның құнына, заңдылыққа ерекше көңіл бөлген азаматтық туралы, адам құқықтары туралы ұғым, әр азаматтың поллюске деген қамқорлық теория жүзінде пайда бола бастады. Келесі қоғамның дамуы адам құқықтары мен заңның үстемдігі бір-бірімен тығыз байланысты екенін көрсетті. Бұл елдегі ойшылардың мемлекеттік, бостандық және ізгілік бағытындағы үдемелі дамуының белгісі болды. Тарихи дамудың баспалдағы адам құқықтауы үшін, бостандықтары үшін кеңеюі және баюы үшін болған күрестің нәтижесі еді. Гуманистік игіліктің алтын қорына енген адам құқықтары тұңғыш рет Ұлы бостандық хартиясында (1215ж.) мазмұндалып, ағылшындардың құқықтары туралы билльмен (1689ж.), Егемендік декларациясымен (1776ж.), американдықтардың Құқықтар туралы билльмен және адам мен азаматтардың құқықтары декларациясымен дамытылды. 212 б. Бұл игіліктердің генезисін көре тұра, адамдардың табиғи құқықтарын оқып зерттеуге талпыныс берген ежелгі гректердің философисын, әлеуметтік әділдік пен теңдіктің жорамалдарын қозғаған реформация мен білімпаздықтың кезеңіндегі постулаттарды еске түсірмеуге болмайды.

1919 жылы Ұлттар Лигасының жарғысы адам құқықтарын жинайтын жалпы ережелерді қосқан жоқ. Ол кезде адам құқықтарын халықаралық түрде қорғау туралы ойды Ұлттар Қауымдастығы мойындаған жоқ еді, сонымен қатар ол келісімнің құрастырушылары оған үлкен мән берген жоқ. Бірақ ол келісімде адам құқықтары туралы халықаралық заңдардың дамуына әсер ететін екі ереже болды (22 және 23 баптар). 22 бапқа сәйкес, Ұлттар Лигасының жарғысымен Лига мандаттарының жүйесі құрылды. Бұл ереже тек Бірінші Дүниежүзілік соғыста жеңілген, бұрынғы отар мемлекеттерге ғана қолданылады. Бұл қағидаға сәйкес, отар мемлекеттер Лигаға тәуелді аумақтар болып қайта құрылып, ол мемлекеттердің басқаруын жеңуші державаларға берді, ол өз кезегінде жыл сайын Лигаға олардың міндеттерді қалай орындаған жөнінде баяндайтын. Лиганың ыдырауымен бұл мандаттар жүйесі де жойылды. Ұлттар Лигасы жарғысының 23 бабы әйелдерге, ерлерге және балаларға әділетті және адамгершілікті жұмыспен қамтамасыз етуге қатысты мәселелерге арналған. Сонымен қатар, бұл бап айтылған мақсаттарға жету үшін, халықаралық ұйымдарды құруды көздейді [2, 296.].

Бұл қызметті Ұлттар Лигасы құрылған уақытта құрылған Халықаралық еңбек ұйымы өзіне алды. Халықаралық еңбек ұйымының заң шығару міндеті және оның құрған халықаралық еңбек шарттары мен адам құқықтары туралы халықаралық заңдардың дамуына үлкен үлес қосты. Сонымен қатар, Ұлттар Лигасы азшылықтың құқықтарын

қорғайтын жүйенің дамуында үлкен рөл атқарады. Бұл өкілеттілікті Ұлттар Лигасы Бірінші Дүниежүзілік соғыстан кейінгі қол қойылған келісімдер арқылы алды. Сол соғыстың салдарының бірі, Еуропа мен Таяу Шығыстың саяси картасының өзгеруі болды. Жаңа мемлекеттер пайда болып, көптеген мемлекеттер өз тәуелсіздігін алды. Көпшілікте олардың құрамына этникалық, тілдес мәдени азшылықтар кірді. Жаңа саяси тәртіптің болуы олардың мәдени өмір сүруіне қауып-қатер туғызады деген байсалды, тарихи күмән болды. Сол үшін жеңуші державалар одағының өкілеттіліктері, жаңа мемлекеттердің өздерінің этникалық, тілдік, діни құқықтарын қорғайтын арнайы келісім шартқа қол қоюды көзделеді. Бұндай келісім шарттарға қол қойылды.

Адам және азаматтардың құқықтарды мен бостандықтарды заңдардың мәнін, мазмұнын, заң шығарушы және атқарушы биліктердің қызметін анықтайды, сот төрелігімен қамтамасыз етіледі. Мемлекет құқықтық, демократиялық бола тұра билеуші аппараттан, ең алдымен адам және қоғамның ерігін білдіретін әлеуметтік қызметке айналады.

Азаматтық қоғам және Қазақстандық қоғам өмірінің барлық салаларындағы демократиялық қайта құрулар мен реформалар бір уақытта жүргізілуі керек. ҚР Конституциясы Қазақстанды демократиялық мемлекет ретінде орынықтыратынын жариялай келе, президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет екендігін бекіткен (2 бап).

Мемлекеттің демократиялық сипатын ата заңның 3 бабына» - «Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы- халық. Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады» деген жолдарынан аңғаруға болады.

Сонымен қатар, мемлекеттік билік республикамызда конституциялық негізінде үш тармаққа (заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлінген және олардың арасында тежелелік және тепе-теңдік принципті сақталған (3 бап).

Елде азаматтық қоғамды қалыптастыру және демократияны дамыту өзара тығыз байланысты: азаматтық қоғам неғұрлым дамыған болса, мемлекет соғұрлым демократиялырақ болады.

Конституцияның 5 бабында белгіленген еліміздегі идеологиялық және саяси әр-алуандылықтың танылуы сынды демократиялық принциптер мемлекетте азаматтық қоғамның дамуы үшін маңызды элемент болып табылады. Нақты бір идеологиядан бас тарту, плюрализмнің мойындалуы елдік саяси өмірін нұрландырады, азаматтармен қатар, барлық әлеуметтік-саяси және басқа да бірлестіктердің мемлекеттің ішкі істеріне қатысуға мүмкіндік тудырады. Бұл елдегі халық билігінің толыққанды жүзеге асуына, саяси ісқимылдарға жаңа топтардың енуіне, заңды саяси оппозицияның қалыптасуына, көппартиялық жүйенің кеңінен қанат жоюына жол ашады.

Саяси алуандылық принципін жүзеге асыру қоғамға кері әсерін тигізбес үшін Конституцияның 5 бабының 3 тармағында «Мақсаты немесе іс-әрекеті Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, оның тұтастығын бұзуға, мемлекет қауыпсіздігіне нұқсан келтіруге, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық араздықты қоздыруға бағытталған қоғамдық бірлестіктер құруға және олардың қызметіне, сондай-ақ заңдарда көзделмеген әскерилендірілген құрамалар құруға тыйым салған». Қазақстандағы азаматтық қоғамның конституциялық негізін қарастыра келе, экономикалық жүйенің негізін реттеуші нормаларға көңіл бөлу қажет.

Мәселен, ҚР Конституциясының 6 бабында елімізде мемлекеттік меншік пен қатар, жеке меншіктің танылатындығын және бірдей қорғалатындығы жазылған. Сонымен қатар аталған баптың, 3 тармағында жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін екендігі аталған.

Нарықтық экономика негізін құру мақсатында Конституция бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық дамуды республика қызметінің түбегейлі принципі ретінде атай отырып (1 бап), азаматтардың заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алуына кепілдік береді: сондай-ақ, әркімнің кәсіпкерлік қызмет

еркіндігіне, өз мүлкін кезкелген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқықты бекітеді(26 бап).

Азаматтық қоғам еркін адамдардың қауымдастығы ретінде мемлекет пен экономика арасындағы арақатынасты бейнелейді. Азаматтық қоғамның онтологиялық негізі нарық және ондағы қатынастар болса, мемлекеттікі-саясат және саяси қатынастар, ал азаматтың негізі-меншік. Экономикалық қатынастар саяси және құқықтық орнықтыруды қажет еткендіктен, мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының байланысы қажет.

Азаматтық қоғам-көп бөлігі өз жеке мүдделері бар меншік иелерінен тұратын қоғам. Жеке меншік азаматтық қоғамның дамуының іргетасы. Сондықтан, елде орта таптың қалыптасуына барынша жағдай жасалуы тиіс. Ол үшін, атап айтар болсақ, мемлекеттік меншікке бақылауды, басқарушылықты қамтамасыз ету керек, ең бастысы - ортақ меншіктің жекешелендіріуінде заңдылық пен әділеттілік орнауы тиіс. Адамдарды мемлекетке тәуелсіз ететін экономикалық қатынастар өзге қоғамдық қатынастардың дамуына жол ашады, бұл азаматтық қоғам институттарының дамуына елеулі ықпал етеді.

Негізінен, азаматтық қоғам-адамдар бақуатты және лайықты өмір сүретін ғана қоғам болмауы керек, сонымен қатар, ол адамдар өздерін демократияның толыққанды қатысушы ретінде сезінетіндей қоғам болуы қажет.

Аталған мәселе, яғни қоғамның әлеуметтік негізі де қолданыстағы Конституцияда жарқын көрініс тапқан. Конституцияға «әлеуметтік мемлекет» терминінің енгізілуі мемлекеттің нақты әлеуметтік саясат жүргізуге міндетті екендігін және адамдардың лайықты өмір сүруіне жауапкершілікте болатындығын дәлелдейді.

ҚР Конституциясында әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттары «Адам және азамат» бөлімінде былайша баяндалады: Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мелекеттің қорғауында болады; Қазақстан Республикасының азаматы жасына келген, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздерде оған ең төменгі жалақы мен зейнетақының мөлшерінде әлеуметтік қамсыздандырылуына кепілдік беріледі; Ерікті әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандырудың қосымша нысандарын жасау және қайырымдылық көтермеленіп отырады; Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтауға құқығы бар; Республика азаматтары заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға хақылы; Мемлекеттік және жеке меншік емдеу мекемлерінде, сондай-ақ, жеке медициналық практикамен айналысушы адамдардан ақылы медициналық жәрдем алу заңда белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша жүргізіледі; Азаматтардың мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуына кепілдік беріледі [3].

Азаматтық қоғамның тағы бір көрсеткіші мемлекеттік билік пен олардың лауазымды тұлғаларына тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарының (БАҚ) еркіндігі болып табылады. Қоғам өз ішінде болып жатқан оқиғалармен, мемлекеттік проблемалармен және оларды мемлекеттік билік органдарының қалай шешіп жатқандығы туралы, әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени дамуды жақсарту және саяси жағдайды тұрақтандыру мақсатында қандай шаралар жүргізіп жатқандығынан хабардар болулары қажет. БАҚ болып жатқан процестер және мемлекеттік қолдануындағы әдістермен қоғамды ақпараттандыра отырып, мемлекеттік органдардың іс-әрекеттеріне баға береді, осылайша қоғамдық бақылау орнатады. Өз кезегінде, мемлекет ұдайы санасып отыратын қоғамдық пікірден хабардар болуы тиіс. Бұл туралы Конституциясының 20 бабында: Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады.

Әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез-келген тәсілмен еркән ақпарат алуға және таратуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиясы болып табылатын мәліметтер тізбесі заңмен белгіленеді,-делінген.

Елбасы 2005 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында еліміздегі идеология алуандылығына тоқталып келіп, БАҚ туралы: «Қазақстанда сөз бостандығына цензура жоқ; мемлекеттік емес бұқаралық ақпарат құралдары құрылып, жұмыс істеуде. Осы орайда бұрынғы шақырылған Парламентте БАҚ еркіндігін шектеу әрекеті байқалғанын, ондағы

дүдәміл заң жобасына тоқтау салынды, мемлекет өзінің баспасөз бостандығы жолындағы бағытының мызғымайтындығын тағы да қуаттап берді» - деген тұжырымдар жасаған болатын [4, 656.].

Медиялық орталық ашықтығы мен бәсекелестігі тетіктерін күшейту, журналистер құқықтарының сақталуына кепілдік беру деңгейін жоғарылату, БАҚ жауапкершілігін күшейту мәселелерді елімізде азаматтық қоғамның маңызды институты ретінде бұқаралық ақпарат құралдарын дамытудағы негізгі міндет ретінде айқындалған.

Қазақстандағы азаматтық қоғамның өмір сүруінің және оның дамуының кепілі-мемлекеттік билік органдары, сондай-ақ-тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қабілетті мемлекеттік емес институттар, яғни үкіметтік емес ұйымдар Қазақстандағы азаматтық қоғам институттарының ішіндегі мейлінше қарқынды дамып келе жатқан салалардың бірі болып табылады. Олардың қызметі туралы Ата Заңда: қоғамдық бірлестіктер заң алдында бірдей. Қоғамдық бірлестіктер ісіне мемлекеттің және мемлекет ісіне қоғамдық бірлестіктердің заңсыз араласуына, қоғамдық бірлестіктерге мемлекеттік органдардың қызметін жүктеуге жол берілмейтіндігі жазылған (5 бап).

Үкіметтік емес ұйымдар халықтың ең әлеуметтік белсенді топтарын біріктіреді және жаңа проблемаларды шешуде дәстүрлі емес әдістерді көп пайдалану арқылы тиімді әрекет етеді.

Азаматтық қоғам құрылымындағы үкіметтік емес ұйымдардың рөлі мен мәні негізінен олардың азаматтық бастамаларды қалыптастыру мен ілгері жылжыту қабілеттерімен тұжырымдалады. Осы ұйымдар мемлекет, бизнес және қоғам арасындағы бітістіруші рөл атқарады. Конституция-келешек Қазақстанның мінсіз бейнесі, оның қоғамдық-саяси құрылысы-әлеуметтік-экономикалық қатынастары, азамат пен мемлекет арасындағы өзара қатынастардың, ұлттық менталитеті мен мәдениетінің көрінісі. Бұл тұрғыда Конституция құқықтық ортаның тұрақтылығын құра отырып, елдің көптеген онжылдықтарының даму бағытын бейнелейді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіз ел болып, халықаралық құқық субъектісі ретінде танылып, өз халқының құқықтары мен бостандықтарын қорғауда көптеген шараларды жүзеге асырды. Шаралардың негізін қалаушы нақты адам құқықтарын тікелей реттейтін құжаттың жетіспеушілігі. Еліміз көптеген халықаралық конвенциялардың қатысушысы ретінде халықаралық аяда өз халқының құқығын қорғауда. Құқықтың бұл саласына байланысты халықаралық кеңістікте қандай да бір мәселе туындаса, бұл проблеманы екіжақты және көпжақты ынтымақтастық негізінде, әрине мемлекеттік деңгейде шешу қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> //online.zakon.kz.
2. Винсент Р.Дж. Адам құқықтары және халықаралық қатынастар. - Алматы, Жеті жарғы, 2008.
3. Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы Қазақстан Республикасының 1991 жылғы 20 желтоқсандағы № 1017-ХІІ Заңы.
4. Аманбаев А. На защите конституционных прав и свобод граждан // Заң және Заман журналы. 2007. №5.

THE FIGHT AGAINST CORRUPTION CONTINUES

Akischeva Z.M., undergraduate student group J-21np,
Akimzhanova M.T., Doctor of PhD
Karaganda University of Kazpotrebooyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: This article discusses the problems that arise on the way with its opposition. It describes the important points of the fight against it and the ways of improvement.

Key words: corruption, political system, economic development, civil servant, opposition.

Corruption as a negative phenomenon is familiar to all countries of the world. It is also known that true economic prosperity is achieved only by those states where corruption is minimized.

It would be a mistake to understand corruption as a banal bribe, which is only one of the varieties of this crime. Corruption today is obtaining material and legal advantages by circumventing laws in one's own interests, it is also the solution of local private problems at the expense of "one's own" people. Corruption is nothing more than the use of state functions for private interests, which, as a rule, run counter to the interests of society, the interests of the national security of the state. And the main thing is the existence of such undeniable negative consequences of corruption as: a decrease in the quality of public services, the creation of prerequisites for the growth of the shadow economy, the strengthening of the positions of criminal structures, international terrorism and extremism.

Corruption has a corrupting effect on all spheres of society: the economy, the social sphere, politics, and the negative consequences generated by this phenomenon not only hinder the progressive, progressive development of society, but also pose a real threat to the interests of national security.

The problem of corruption in modern conditions has become a global problem, since it is inherent in all countries, regardless of their political structure and level of economic development, and also occurs in democratic states with a market economy.

In a word, corruption is an economic, legal, social and ethical problem.

Corruption is always high when a country is in the process of modernization. Kazakhstan is now experiencing not just modernization, but a radical change in social, state and economic foundations.

The processes currently taking place in Kazakhstani society, which are characteristic of the formation of a young independent state, actualize the need to strengthen the fight against corruption crimes.

World practice shows that corruption is an inevitable attribute of countries in transition.

In Kazakhstan, this is primarily due to a number of objective reasons, such as: economic, institutional and socio-cultural reasons.

One of the economic causes of corruption is the low wages of civil servants, as well as a large number of prohibitive regulations and high powers to influence the activities of firms and citizens. Corruption flourishes wherever officials have broad powers to dispose of any scarce goods. Institutional reasons are considered to be a high level of closeness in the work of government departments, a cumbersome reporting system, and a lack of transparency in the legislative system.

Social and cultural reasons are the demoralization of society, lack of awareness and organization of citizens, public passivity in relation to the willfulness of "those in power".

For Kazakhstan, overcoming corruption is one of the main directions of state policy, the priority of which is clearly indicated by the Head of State. That is why the President, in his Message to the people of Kazakhstan, named a resolute and merciless fight against corruption as

one of the seven priorities of the state. Only the effective containment of corruption is a generally recognized condition for building a state of law.

The State Anti-Corruption Program also notes that corruption slows down the process of socio-economic development, building a market economy, attracting investments and negatively affects the political and public institutions of a democratic state, and poses a serious threat to the future development of the country.

To combat corruption in the Republic, a legislative framework has been formed, namely: Law "On Combating Corruption" [1], Decree of the President "On measures to strengthen the fight against corruption, strengthen discipline and order in the activities of state bodies and officials" [2], as well as a number of programs aimed at reducing the size of the shadow economy, combating offenses in the economic sphere, etc.

Law Republic of Kazakhstan "On Combating Corruption" is aimed at protecting the rights and freedoms of citizens, ensuring the national security of the Republic of Kazakhstan from threats arising from manifestations of corruption, ensuring the effective operation of state bodies, officials and other persons performing state functions, as well as persons equated to them, by preventing, detecting, suppressing and disclosing offenses related to corruption, eliminating their consequences and bringing the perpetrators to justice, determines the basic principles of combating corruption, establishes the types of offenses related to corruption, as well as the conditions for liability.

Today, in our republic, all state bodies and officials, in accordance with the Law, within their competence, are obliged to fight corruption.

Along with this, the Tax Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, in order to implement a nationwide program to combat corruption, has developed "Strategy fight against corruption in the bodies of the tax service of the Republic of Kazakhstan".

It is based on an assessment of the situation and prospects for building a highly efficient tax service, cultivated on the intolerance of corruption within the tax service.

The main goal of the Strategy is to improve the system of combating corruption in the tax authorities. In turn, the achievement of this goal involves the development and implementation of versatile and consistent measures, which requires the implementation of such priority tasks as the implementation of measures to eliminate corruption in all areas of tax relations, the introduction of a risk management system, and the improvement of departmental control. Significant importance in the field of combating corruption is given to raising the image of the tax authorities and improving the tax culture of taxpayers, as well as interaction and intensification of cooperation in the field of combating corruption with law enforcement agencies and civil society institutions.

Implementation [Strategies](#) development of the tax service of the Republic of Kazakhstan the fight against corruption in the tax authorities, is carried out in three main areas.

1. Compliance with the deadlines for the provision of public services in order to eliminate bureaucratic delays and the need for the taxpayer to find ways to "accelerate" the receipt of services. For example, you can get a taxpayer certificate within two business days, a certificate of an individual entrepreneur or a patent - in one day, an extract from your personal account on the state of settlements with the budget - after two business days, etc. It is clear that with such minimum terms, the taxpayer will not look for "alternative ways" to receive public services.

2. Minimization of contacts between employees of tax authorities and taxpayers by increasing the number of electronic tax services, creating and developing modern Centers for receiving and processing information on servicing taxpayers. To date, more than ninety percent of existing taxpayers have been transferred to the electronic exchange of documents with the tax authority. As a result, the entrepreneur, without leaving his office, sends tax returns, looks through his personal accounts, and receives notifications from the tax authority.

All this also solved the problem of queues in the territorial tax offices. If, nevertheless, the taxpayer needs to receive some kind of certificate from the tax authority, then modern Reporting Acceptance Centers with the most transparent system of work are waiting for him.

3. Improving working conditions, increasing wages for employees of the tax authorities and developing a flexible bonus system in order to stimulate their professionalism will undoubtedly help reduce corruption.

At the same time, in addition to the strategic directions, the tax authorities have developed a set of preventive measures to eliminate the conditions conducive to the commission of corruption offenses and crimes.

So, in the territorial tax departments, the stands have e-mail addresses to which you can send messages about any illegal actions of employees.

There is a 24-hour telephone line (helplines) with an automatic recording function that stores reports of any illegal activities.

In the buildings of the territorial tax departments, as well as in the Centers for receiving reports, there are video cameras that allow monitoring employees, boxes and books for complaints and suggestions have been installed. In addition, there are tables with information on the amounts of administrative fines for offenses in the field of taxation.

At the same time, the fight against corruption will not be effective if the society itself, each citizen does not show determination to resist corruption, and the state administration is not competent and efficient.

Citizens' distrust of the state system increases with each new step to strengthen corruption in their positions. These circumstances create the need to establish a "dialogue" with citizens, which, however, is hampered by the unwillingness of the citizens themselves to admit to committing corrupt acts of behavior.

Whereas citizens basically do not consider such actions a crime, and even more so corruption. When all these phenomena turn into a system, they are no longer perceived as offenses. A paradox arises. On the one hand, citizens are ready to fight corruption, and on the other hand, they themselves encourage it.

In turn, given that the solution of this problem requires bilateral participation, that is, citizens and the state, the realization that bribing officials is also a criminally punishable act is very important.

Yes, in accordance with [article 312](#) of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, giving a bribe to a person authorized to perform state functions, or a person equated to him personally or through an intermediary, is punishable by a fine in the amount of 700 to 2000 monthly calculation indices or in the amount of wages or other income of the convicted person for a period of 5 to 7 months, or correctional labor for up to 2 years, or restraint of liberty for up to 3 years, or arrest for a term of 3 to 6 months, or imprisonment for a term of up to 3 years [3].

Giving a bribe to an official, as well as giving a bribe for committing obviously illegal actions (inaction) is punishable by a fine in the amount of 1,000 to 3,000 monthly calculation indices or in the amount of the wage or other income of the convicted person for a period of 7 months to one year, or by restriction freedom for up to 5 years, or imprisonment for the same term.

Giving a bribe to a person holding a responsible state position is punishable by imprisonment for a term of 5 to 10 years with deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to 7 years with or without confiscation of property.

These acts committed

- a) by a group of persons by prior agreement or by an organized group;
- b) on a large scale;
- c) repeatedly

shall be punishable by imprisonment for a term of 7 to 12 years with or without confiscation of property.

Giving a bribe on an especially large scale is punishable by imprisonment for a term of 10 to 15 years with confiscation of property.

Summing up, I would like to note that there is no place for corruption in our society. To achieve effective counteraction to this phenomenon is possible only by combining the efforts of

all institutions of civil society. Only in this way will we be able to realize the national idea of joining the ranks of the most competitive states.

Bibliography:

1. Law of the Republic of Kazakhstan "On Combating Corruption" (with changes and additions as of 01/05/2023) //zakon.kz.

2. Decree of the President dated April 14, 2005 No. 1550 "On measures to strengthening the fight against corruption, strengthening discipline and order in the activities of state bodies and officials" (as amended on February 18, 2011) //zakon.kz.

3. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (as amended and supplemented as of 01/01/2023) //zakon.kz.

ТӘУЕЛСІЗДІККЕ 30 ЖЫЛ: ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫ

Ахметов А. Е., У – 31 қ студенті
Оспанова Г. С., жоғары санатты арнайы пәндер оқытушысы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің
экономика, бизнес және құқық колледжі.

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің отыз жылдығында осы қысқа мерзім ішінде әлемнің неғұрлым дамыған және бәсекелестікке қабілетті елу елдің қатарында өз орнын иеленіп қана қоймай және т.б.

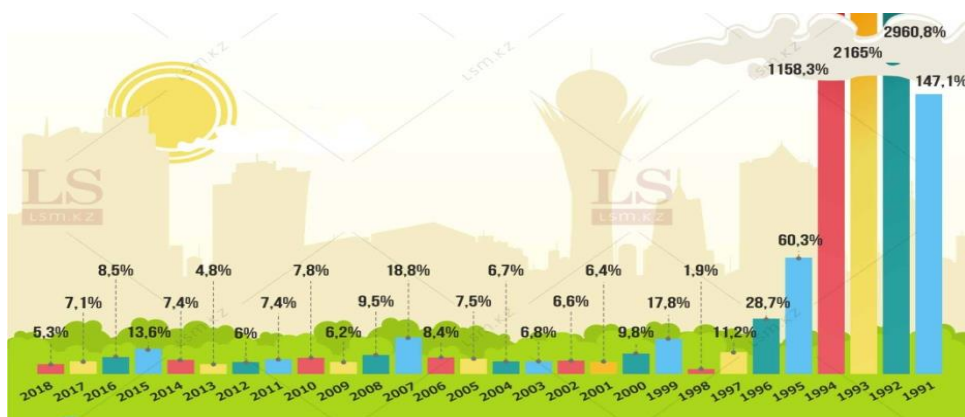
Түйін сөздер: экономика, цифрландыру, Тәуелсіздігілік, отыз жыл, инфляция, жалпы ұлттық өнім, стратегия.

Қазақстан тәуелсіздік жылдарында халықаралық аренада танымал, өркендеген, дамып келе жатқан елге айналды. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің отыз жылдығында осы қысқа мерзім ішінде әлемнің неғұрлым дамыған және бәсекелестікке қабілетті елу елдің қатарында өз орнын иеленіп қана қоймай, сонымен қатар экономикасы, цифрландыру процесі, әлеуметтік саласы мен білімі жағынан бұрынғы КСРО-ның көптеген республикаларын қоса алғанда, көптеген көрсеткіштері бойынша асып түсті деп батыл мәлімдеуге болады.

Көптеген сарапшылардың пікірі бойынша Қазақстан Тәуелсіздігінің отыз жылын қорытыландағанда, халықаралық аренадағы жетістіктерден басқа, Қазақстан экономикасының дамуы оң үрдістерін көрсетіп, Қазақстанды Орталық Азияның экономикалық көшбасшысы деп атады.

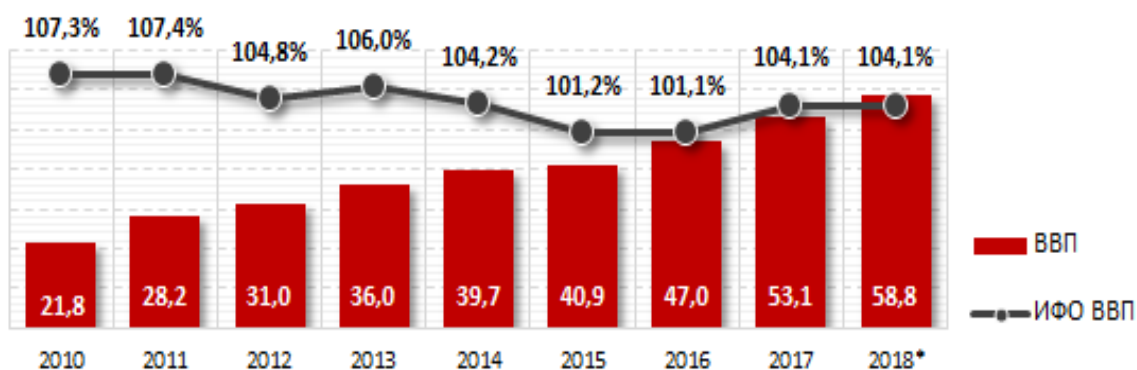
Қазақстан өз тәуелсіз жолын күрделі жағдайда бастады. ЭЫДҰ (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы) сарапшыларының баяндамалары бойынша КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстанның нарықтық экономикаға көшудің алғашқы кезеңдерінде 1992-1995 жылдар аралығында нақты ЖІӨ 31%-ға төмендеген, бұл кезеңде инфляция үш және төрт мәнді (1992 жылы 2960.80%) белгілерге жеткен еді және еңбек нарығында 1.6 млн жұмыс орны жойылған.

Кесте 1 Қазақстан Республикасындағы 30 жыл ішінедегі инфляциясы

Мұндай жағдайды тек 1999 жылы ғана қалпына келтіре алды, ал 2000 жылы экономиканы оң көрсеткіштерге көтере алатын мүмкіндік пайда болды. Сол кезде 2008 жылғы экономикалық дағдарысына дейін экономиканың өсу қарқыны 9.4% деңгейінде белгіленді. 2014-2015 жылдары әлемдік нарықта энергия ресурстары мен металдар бағасының күрт құлдырауына дейін еліміздің экономикасының өсу қарқыны 4-5% деңгейінде болды. Осыдан кейін құлдырау болды, ол 2017 жылға дейін 1% деңгейінде сақталды. Бірақ 2017 жылдың соңына қарай өсу қарқыны 4,5% деңгейіне оралды. Қазақстан мемлекетінің экономикалық дамуына "Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен даму стратегиясы" және "Қазақстан-2030" сияқты сәтті әзірленген және іске асырылған стратегияларының арқасында осындай табысқа қол жеткізе алды.

График 1 Қазақстан Республикасының 30 жыл ішіндегі ЖҰӨ көрсеткіші

"Қазақстанның егеменді және тәуелсіз мемлекет ретінде Даму стратегиясы" жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшуді қалыптастыруға жедел қарқынмен бағытталған: жекешелендіру және жеке меншікті енгізу, сол кездегі дәстүрлі колхоздардан, совхоздардан бас тарту және жеке фермерлік шаруашылықтарға көшу, "рубль аймағынан" шығу және жеке ұлттық валютаны енгізу, қаржы институттарын құру, бүкіл халықты әлеуметтік қорғаудан әлеуметтік көмек жүйесіне көшу, шетелдік инвестицияларды тарту жолдарын іздеу, өндіруші салаларды жаңғырту және т. б. Бұл стратегия бес жылдық мерзімге жоспарланған болатын және 1997 жылы мемлекеттің дамуының екінші стратегиясы - "Қазақстан-2030" қабылданды.

"Қазақстан-2030" стратегиясын аса өршіл деп санауға болады, өйткені оның нәтижелері бойынша 2030 жылға қарай Қазақстан неғұрлым бәсекелестікке қабілетті және экономикалық дамыған елу мемлекеттің қатарына кіруге тиіс еді. Сондай-ақ осы стратегияны әлеуметтік бағдарланған деп қабылдаған, өйткені оның бірінші кезектегі міндеттерінде Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру мақсаттары тұрды.

Екінші стратегияны 2012 жылдың соңына қарай іске асыру мүмкін болды. Ол кезде Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауында Республиканың Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев үшінші "Қазақстан - 2050" стратегиясын да ұсынған болатын.

Оның басты мақсаты - мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру, Қазақстанның әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарына кіруі.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығымен бекітілген. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары орта мерзімді кезеңге арналған мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаты болып табылады және Қазақстанның 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясын іске асыру үшін әзірленді.

2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар Мемлекет басшысы 2017 жылдың басында жариялаған елдің Үшінші жаңғыру процестерін іске қосады және жеделдетілген сапалы экономикалық өсу мен елдегі өмір сүру деңгейін арттыру жөніндегі міндеттерді қойып отыр.

2025 жылға дейінгі басты мақсат – адамдардың әл-ауқатын, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінің деңгейіне көтеруге алып келетін экономиканың сапалы әрі тұрақты өрлеуіне қол жеткізу.

Экономиканың сапалы өсуі бизнес пен адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, технологиялық жаңғыртуға, институционалдық ортаны жетілдіруге, сондай-ақ адамның табиғатқа теріс әсерін барынша азайтуға негізделуге тиіс. Бұл ретте БҰҰ-ның орнықты даму мақсаттары маңызды бағдар болып табылады.

2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар елдің экономикасы мен әлеуметтік өмірінде 2025 жылға дейінгі кезеңде жүзеге асырылатын жеті маңызды жүйелі реформа мен жеті басым саясаттың төңірегінде құрылған. Елдің әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына кіру жолындағы прогресін өлшеу үшін түйінді ұлттық индикаторлар мен халықаралық индекстер айқындалды.

Көптеген сарапшылар халықаралық нарықтардағы энергия ресурстары мен пайдалы қазбаларға жоғары баға есебінен ғана табыс пен экономикалық өсудің жоғары қарқынына қол жеткізілді деп мәлімдейді және жалпы алғанда, бұл жай ғана сәттілік деген пікір туындатады.

Бірақ егер біз осы жағдайды тереңірек талдасақ, бұл тек сәттілік емес деп сенімді түрде айта аламыз. Әлемдік нарықтарда қолайлы қалыптасқан ортаны Қазақстан экономикасын қалыптастыру процесінде дана және прагматикалық тәсілдің арқасында ғана өз пайдасына пайдалануының нәтижесінде қол жеткізілді.

2010 жылдан бастап ел билігі тереңдетілген индустрияландыруға кірісті, бұл өңдеу өнеркәсібінің қазақстандық ЖІӨ-ге үлесін ұлғайтуға мүмкіндік берді. 2020 жылдың қорытындысы бойынша оның үлесі 13 құрады. Жалпы қосылған құн 9,4 трлн теңгені құрады, өнім экспорты 5% - ға өсті. Мұның бәрі жабық шекаралар мен пандемия жағдайында.

Соңғы 10 жыл ішінде Қазақстанда 1500-ден астам индустриялық жоба құруға қол жеткізілді, оның мемлекеттің ЖІӨ-ге қосқан үлесі барлық түсімдердің үштен бір бөлігін құрайды. Отандық фармацевтиканың 26,6% және машина жасаудың 20,6% деңгейінде белсенді өсу қарқыны байқалады. Осының барлығы Қазақстанға Орталық Азия елдерінің экономикалық көшбасшысы болып қалуға мүмкіндік береді: оның үлесіне бүкіл өңірдің жалпы ЖІӨ көлемі шамамен 70% - ы тиесілі.

Жалпы алғанда Қазақстан Республикасы өзінің Тәуелсіз жылдарында экономика саласынан көптеген жетістіктерге жетті. Алда болған дағдарыстардан шығып, экономиканы қалпына келтіре алды, оларға қарсы тұра алды. Әсіресе, осындай күрделі жағдайлардан жоспарлау және стратегия құрудың арқасында шыға алды. КСРО ыдыраған сәттен экономиканы 18-19 есе арттырды, көптеген жұмыс орындары пайда болды, ЖІӨ

мен жалақы өсті және Орталық Азиядағы ең дамыған елдің біріне айналды. Мұндай жетістіктерді тұрақтандыру үшін Қазақстан еліне мұнай тәуелділігінен шығу қажет, бизнес саласын ары қарай дамытып, зауыттар мен фабрикалардағы өндірісін арттыру қажет (шикізат емес ресурстар) және инвесторларға қолайлы жағдайлар құру қажет, себебі, егер мұнай және газ ресурстарына сұраныс төмендесе, мұнайдың бір баррель құны құлдыраса, Қазақстанның экономикасы үлкен дағдарысқа ұшырайды, мұндай салдарды 2014-2015 жылдардағы дағдарыстың нәтижесінен көруге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Kazakhstan Unemployment Rate 1991-2021. [<https://www.macrotrends.net/countries/KAZ/kazakhstan/unemployment-rate>]
2. Trade Economics, Kazakhstan Inflation Rate. [<https://tradingeconomics.com/kazakhstan/inflation-cpi>].
3. World Bank, GDP growth (annual %) – Kazakhstan. [<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KZ>].
4. Васильев О., “30 лет независимости Казахстана: путь к экономическому превосходству”. [<https://www.zakon.kz/5080551-30-let-nezavisimosti-kazahstana-put-k.html>]
5. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года [https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs].
6. Экономические успехи Казахстана за годы Независимости. [<https://www.kazportal.kz/ekonomicheskie-uspehi-kazahstana-za-godyi-nezavisimosti/>].

О НЕКОТОРЫХ ПРАВОВЫХ МЕРАХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Бакишев К.А., д.ю.н., профессор,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Обеспечение безопасности дорожного движения, сохранение жизни и здоровья граждан в процессе эксплуатации автотранспортных средств является проблемой мирового масштаба. Об этом свидетельствуют статистические данные о погибших и раненых в дорожно-транспортных происшествиях. Одним из действенных и значимых мер противодействия правонарушениям в сфере дорожного движения является право. В этой связи автор статьи на основании научных результатов исследования, проведенного по заказу Комитета науки МОН РК в 2018-2020 годы, сформулирует предложения, направленные на повышение эффективности правовых мер предупреждения дорожно-транспортных происшествий и правонарушений в Казахстане, а также совершенствование правоприменительной практики.

Ключевые слова: дорожно-транспортные происшествия, уголовный закон, автотранспортные уголовные правонарушения, предупреждение ДТП.

Ситуация на автомобильных дорогах в Казахстане продолжает оставаться тревожной. В стране ежегодно регистрируется не менее 13 тыс. дорожно-транспортных происшествий (далее ДТП), в которых гибнет 2 тыс. человек и 18 тыс. получает ранения. За 10 месяцев 2022 года зарегистрировано 11861 ДТП, что на 8,7 % больше, чем за аналогичный период 2021 года (10912). В них погибло 2030 человек, ранено 15349 человек, что на 12,0 % и 8,2 % соответственно больше, чем за аналогичный период 2021 года.

Таблица 1 – Динамика ДТП и пострадавших в них с 2017 по 2021 годы в Казахстане

Годы	2017	2018	2019	2020	2021
Число ДТП	17 019	15 821	16 614	13 515	13 940
Погибло, чел.	2 086	2 096	2 405	1 997	2 270
Ранено, чел.	22 256	20 445	22 180	17 844	18 096

Больше всего пострадавших зарегистрировано в г. Алматы (3577), Алматинской (2786), Жамбылской (2143), Туркестанской (975), Акмолинской (871) и Павлодарской (857) областях. По оценкам экспертов, экономические потери республики от ДТП эквивалентны 200 млрд. тенге в год, что составляет до 2 % ВВП.

Для снижения смертности и травматизма на дорогах государством был принят Закон РК «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 года, значительно усилена ответственность водителей и других участников дорожного движения за управление транспортным средством в состоянии опьянения, нарушение скоростного режима, отсутствие защитных шлемов и детских удерживающих устройств, неиспользование ремней безопасности. В систему профилактики активно внедряется Vision Zero — шведская программа по повышению безопасности дорожного движения и снижению смертности в ДТП, основной подход которой к проблеме – снять с водителей основную вину за смертельные происшествия на дорогах: в решении проблемы должны участвовать и те, кто строит и обслуживает дороги, производит автомобили. Внедрение Единого реестра административных производств, цифровизация деятельности органов полиции в сфере соблюдения правил дорожного движения позволило автоматизировать процесс фиксации правонарушений, в том числе посредством фото-видеокамер, исполнения взыскания и снятия ограничений. Этим обеспечена неотвратимость наказания за нарушения установленных правил и повышение уровня безопасности дорожного движения. Однако, как видно из статистических данных Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК, показатели травматизма и смертности людей в автомобильных авариях неблагоприятны, имеют тенденцию к росту.

Здесь надо указать, что 2020 году группа ученых - сотрудников НИИ Карагандинского университета Казпотребсоюза успешно завершила трехлетнее (2018-2020) научное исследование на тему: «Организационные и прикладные проблемы обеспечения безопасности дорожного движения в Республике Казахстан», которое проводила по заказу Комитета науки МОН РК. Оно также показало, что регистрируемое количество ДТП, повлекших гибель и травмы людей, в случае непринятия комплексных профилактических мер будет неуклонно возрастать. По своим показателям Казахстан близок к странам, входящим в «Risky States - 10» (десятка стран, на которые приходится более половины от общего числа смертей на дорогах мира: Китай, Индия, Бразилия, Египет, Кения, Мексика, Турция, Кампучия и Вьетнам), в которых этот показатель равен 6 единицам. Сказанное подтверждает вывод ВОЗ в докладе о состоянии безопасности дорожного движения в мире в 2015 году, согласно которому 90 % случаев смерти в результате ДТП происходит в странах с низким и средним уровнем дохода (в их числе и Казахстан), в то время как на них приходится лишь 54 % зарегистрированных транспортных средств в мире [1]. Между тем, страны Западной Европы, Япония, Канада, Австралия задают рубеж «лучших современных практик». Например, показатель социальных рисков в 2016 году Англии был равен 2,9 единицам, в Дании – 3,2, в Германии – 4,2, в Японии – 3,8. Многие страны Европы сумели снизить транспортные риски до рубежа, который считался целевым в рамках научных представлений середины XX века – менее 3 погибших на 10 тыс. автомобилей [1]. В этой связи перед авторским коллективом стояла цель – определить основные дальнейшие направления государственной политики в сфере обеспечения безопасности автотранспортной системы, разработать организационные и прикладные меры обеспечения безопасности дорожного

движения в Республике Казахстан для повышения уровня защиты граждан, участвующих в дорожном движении, от ДТП и их последствий на республиканском и региональном уровнях.

Исследованием установлено, что отсутствие положительной динамики аварийности автотранспорта обусловлено рядом объективных причин правового характера. Так, в 14 главе Особенной части УК РК предусмотрены специальные нормы об ответственности за нарушение конвенциональных предписаний в сфере дорожного движения: ст. ст. 345, 345-1, 346, 347, 348, 349, 351, 353. Во исполнение ст. 8 «Водители» в Конвенции, национальный законодатель запретил управление ТС в состоянии опьянения (алкогольного, наркотического и токсикоманического) (п. 4 ст. 54 Закона РК «О дорожном движении»), установил жесткую ответственность за такое нарушение. За управление транспортным средством в состоянии опьянения, совершенное лицом, лишенным права управления транспортными средствами, повлекшее смерть человека, ст. 346 УК предусматривает лишение свободы на срок от семи до девяти лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью (ч. 5), а за смерть двух или более лиц лишением свободы на срок от восьми до десяти лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью (ч. 6).

Стоит отметить, что срок наказания за управление ТС в состоянии опьянения в законодательстве ряда зарубежных стран значительно строже. Например, в Англии за смертельное ДТП предусмотрено лишение свободы сроком на 14 лет и лишение водительской лицензии на два года. В Японии за ДТП, в котором пострадал другой человек, предусмотрено тюремное заключение на срок до 15 лет, в случае гибели человека - до 20 лет. В Китае за гибель двух и более лиц суды возлагают на виновное лицо суровые меры уголовной ответственности, вплоть до приговора к пожизненному лишению свободы, а в отдельных случаях — к смертной казни. Кроме того, он исключается с государственной службы или из рядов правящей партии [2, с.122], [3, с.180]. Такие жесткие меры наказания привели к резкому снижению числа ДТП, совершенных нетрезвыми водителями. Как отмечает Ю.А. Епифанов, «...там, где жестче Правила дорожного движения и серьезнее наказание за их нарушение, показатели аварийности и травматизма ниже» [4, с.151]. Поэтому появление ст. 346 в Уголовном кодексе РК, как ожидалось, тоже даст положительный результат.

Однако анализ судебной практики показал, что эта уголовно-правовая норма, как и ранее ст. 217 УК КазССР, не оказывает должного превентивного эффекта. Об этом свидетельствуют практически неизменные данные о ДТП, произошедших по вине нетрезвых водителей в период с 2017 по 2021 гг. Так, в 2017 г. – 2,19 %, в 2018 г. – 2,11 %, в 2019 г. – 3,1 %, в 2020 г. – 4,03 %, в 2021 г. – 2,97 %. С начала 2022 года полицией пресечено свыше 4,5 миллиона нарушений правил дорожного движения, задержаны свыше 17,5 тысячи пьяных водителей. Доля автотранспортных преступлений, совершенных в состоянии опьянения, в общей доле автотранспортных правонарушений за эти же пять лет составила 26,3 %. Также обращает на себя внимание рост числа осужденных за преступление, предусмотренное ст. 346 УК РК: в 2015 г. их было 2187 человек, в 2016 г. – 2571, 2017 г. – 2644, в 2018 г. – 2691, в 2019 г. – 2952. Подчеркнем, что субъекты этого преступления – осужденные, ранее уже лишенные права управления транспортным средством, что может свидетельствовать об их социально-нравственной деформации. В этой ситуации законодатель в декабре 2019 года был вынужден вновь усилить ответственность за автотранспортное уголовное и административное правонарушение, совершенное лицом в состоянии опьянения (ст. 345-1, ст. 346 УК, ст. 608 КоАП)¹.

¹ В УК была введена ст. 345-1 (Нарушение правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения). Статья за причинение смерти потерпевшему предусматривает лишение свободы на срок до семи лет с лишением права управлять транспортным средством сроком на

На основании анализа практики применения ст. 346 УК мы считаем, что ст. 345-1 УК РК также не будет эффективно сдерживать водителей от управления ТС в нетрезвом состоянии. Так, по данным МВД, с января по июнь 2020 года полицейские задержали 8 900 водителей в состоянии опьянения, водительских прав лишились 4 100 человек, административному аресту подверглись 8 600 человек, совершено 193 ДТП, в которых 39 человек погибли и 253 получили ранения. О слабом превентивном значении таких законов свидетельствуют также данные опроса студентов и школьников Алматы, Караганды, Костаная: более 13,5 % респондентов считает допустимым управление транспортным средством в состоянии опьянения или без водительских прав. Аналогичная ситуация наблюдается в Российской Федерации: несмотря на жесткие меры, предпринятые в 2009-2019 гг. против управления транспортным средством в состоянии опьянения, добиться положительных результатов российским правоохранителям не удалось².

Причины сложившейся ситуации заключаются в следующем. Во-первых, ст. 346 УК имеет формально-материальный состав и характеризуется сочетанием двух различных форм вины – умысла и неосторожности. Такая законодательная конструкция привела к неоднозначным и противоречивым судебным решениям и значительно снизила превентивный эффект уголовного закона.

Во-вторых, ввиду широкой распространенности и высокой латентности случаев управления ТС в состоянии опьянения, сложности установления факта его совершения и доказывания, а главное, безнаказанности многих правонарушителей. В стране ежегодно выявляется более 30 тысяч случаев нахождения нетрезвых водителей за рулем автомобиля, среди них более 2,5 тысяч ранее лишенных права управления транспортным средством. Эти данные – только выявленные сотрудниками полиции факты. Как отмечает У.С. Байжанов, сколько на дороге нетрезвых водителей – подсчитать невозможно [5, с.71].

В-третьих, не реализация принципа неотвратимости наказания. К сожалению, в Казахстане и РФ существует негативная практика не привлечения к ответственности за нарушение правил дорожного движения целого ряда водителей – должностных лиц правоохранительных органов, депутатов всех рангов, состоятельных или публично-известных граждан и мажоров. Обладая специальными номерными сериями, удостоверениями и пропусками, они нарушают правила дорожного движения, объясняя это острой служебной или производственной необходимостью, тем самым избегая ответственности [6, с.119]; [7, с.137]. Не привлечение к ответственности, в конечном итоге, дает таким лицам ощущение большей свободы и безнаказанности, а их поведение дестабилизирует дорожную обстановку и нередко приводит к ДТП с тяжелыми последствиями [8, с.92]. Достаточно вспомнить известное дело Усенова из г. Алматы и другие аналогичные случаи. Сохранение такой практики делает бессмысленными любые ужесточения наказаний за нарушения ПДД. В этой связи уместно вспомнить следующее высказывание Ч. Беккария: «Не в жестокости, а в неизбежности наказания заключается один из наиболее эффективных способов предупредить преступления... Неизбежность наказания, даже умеренного, всегда производит более сильное впечатление, чем страх подвергнуться самому суровому наказанию, если при этом существует надежда на безнаказанность» [9, с.117]. Поэтому реализация принципа неотвратимости наказания является одной из ключевых мер противодействия ДТП и их последствиям.

В четвертых, отечественное уголовное законодательство, как и прежде, допускает и реализует на практике возможность существенного снижения размера наказания по

десять лет (ч. 3), за причинение смерти двум или более лицам – лишение свободы на срок от семи до десяти лет с пожизненным лишением права управлять транспортным средством (ч. 4).

² В 2009 году в ч. ч. 2, 4, 6 ст. 264 УК РФ был введен квалифицирующий признак - нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств, совершенное лицом, находящимся в состоянии опьянения, за которое предусмотрено лишение свободы сроком от 3 (трех) до 15 (пятнадцати) лет; в 2014 г. было криминализовано управление механическим транспортным средством лицом, находящимся в состоянии опьянения (ст. 264.1 УК РФ). В 2019 г. неосторожные преступления были включены в категорию тяжких преступлений (ст. 15 УК РФ). Эти нормы подверглись критике в юридической литературе.

основаниям, предусмотренным п. 1 ч. 2 ст. 55 УК РК, что не отвечает принципам индивидуализации и дифференциации уголовной ответственности и наказания, равенства всех граждан перед законом и судом, противоречит стандартам мировой практики. Например, суд в приговоре по обвинению О. в совершении преступления, предусмотренного ч. 5 ст. 346 УК РК, указал, что состояние опьянения, предусмотренное статьей Особенной части УК в качестве признака уголовного правонарушения, согласно ч. 2 ст. 54 УК РК не может повторно учитываться как обстоятельство, отягчающее ответственность и наказание. Другие отягчающие ответственность и наказание обстоятельства в действиях подсудимого О. не усматриваются.

На этом основании суд сослался на п. 1 ч. 2 ст. 55 УК РК, согласно которому срок наказания не может превышать средней тяжести половины максимального срока или размера наиболее строгого вида наказания, предусмотренного соответствующей статьей Особенной части УК РК, при наличии смягчающего обстоятельства, не предусмотренного в качестве признака совершенного преступления, и отсутствии отягчающих обстоятельств. В итоге О. был осужден на пять лет лишения свободы, хотя санкция ч. 5 ст. 346 УК РК предусматривает наказание в виде лишения свободы сроком от семи до десяти лет [10]. Для сравнения: такое же преступление, совершенное трезвым водителем, по ч. 3 ст. 345 УК РК наказывается лишением свободы сроком от пяти до десяти лет. Характерно, что Верховный суд РК, обобщая практику рассмотрения судами уголовных дел по ст. 346 УК РК, указал на необходимость неукоснительного выполнения судами положения п. 1 ч. 2 ст. 55 УК РК [11].

Еще одним фактором, нивелирующим превентивную цель уголовного закона, является ч. 1 ст. 68 УК РК, согласно которой лицо, впервые совершившее преступление небольшой или средней тяжести, не повлекшее причинение смерти потерпевшему, подлежит освобождению от уголовной ответственности в случае примирения с потерпевшим. Именно к таким категориям относятся преступления, предусмотренные ст. 345-1 УК РК и ст. 346 УК РК.

В Казахстане не в полной мере выполняются международные предписания, касающиеся также пешеходов (ст. 20 Конвенции о дорожном движении)³. В ст. 351 УК РК говорится о нарушении пассажиром, пешеходом или другим участником дорожного движения (кроме лица, управляющего транспортным средством) правил, обеспечивающих безопасную работу транспорта. Однако другие участники дорожного движения (велосипедисты, водители мопедов, гужевых повозок, погонщики скота, владельцы вьючных и верховых животных) быть не могут субъектом этого деяния, так как Законом РК «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 г. и Правилами дорожного движения признаются лицами, управляющими транспортными средствами. Такой закон существенно ограничивает сферу общественных отношений, подлежащих охране, серьезно снижает свое значение как средства противодействия деяниям, посягающим на безопасное функционирование всех видов транспорта. Так, по данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Казахстана, в период с 2014 по 2021 гг. в стране зарегистрировано всего 20 случаев нарушения правил, обеспечивающих безопасную работу транспорта.

Таким образом, современная уголовная политика Казахстана в сфере противодействия ДТП, особенно «пьянству» за рулем, носит фрагментарный и бессистемный характер, что приводит к негативным последствиям: она не в полной мере отвечает лучшим современным практикам, а международные обязательства государства исполняются не в полном, усеченном объеме. Она отличается избирательным подходом к нарушителям ПДД и ограничивается, в основном, очередным усилением уголовной и административной ответственности и наказания без учета мировой практики, законодательного и

---

³ В статье 20 Конвенции описываются обязанности пешеходов, чтобы их движение не затрудняло или не ставило под угрозу движение транспортных средств. За свое деструктивное поведение, повлекшее вредные последствия, пешеходы, пассажиры отвечают по ст. 351 УК РК.

правоприменительного опыта прошлых лет, и потому не дает положительных результатов. Между тем, наличие прямой связи между негативной практикой избирательного подхода к нарушителям и высоким уровнем риска ДТП подтверждается анализом правоприменительной деятельности в отдельных зарубежных странах, таких как, Мексика, Индия, ряд стран Африки и Латинской Америки. В этой связи целесообразно принять следующие меры, позволяющие приблизить отечественное законодательство к лучшим международным практикам и выполнить международные обязательства в полном объеме:

1) отказаться от практики криминализации формально-материальных составов в виде управления транспортным средством в состоянии опьянения (ст. 346 УК РК), серьезно затрудняющих судебную практику. Такие деликты целесообразно вернуть в КоАП, превентивные возможности которого далеко еще не исчерпаны;

2) обеспечить неотвратимость наказания независимо от социального статуса и положения водителей. В противном случае, вести речь о борьбе с аварийностью на дорогах не имеет смысла. Никакое усиление карательных мер не обеспечит снижение числа ДТП без реализации принципа неотвратимости наказания в полном объеме;

3) обеспечить принцип неотвратимости наказания целесообразно путем исключения возможности освобождения от уголовной ответственности и наказания лиц, управлявших транспортным средством в состоянии опьянения, по основаниям, предусмотренным п. 1 ч. 2 ст. 55 УК РК и ч. 1 ст. 68 УК РК;

4) уголовная политика Казахстана должна быть направлена на предупреждение управления транспортным средством в состоянии опьянения во всех отраслях транспорта независимо от ведомственной принадлежности. Целесообразно криминализировать ответственность за нарушение правил вождения или эксплуатации боевых машин в состоянии опьянения; нарушение правил безопасности движения или эксплуатации железнодорожного, воздушного, морского или речного транспорта лицом в состоянии опьянения, нарушение правил полетов или подготовки к ним; нарушение правил кораблевождения лицом в состоянии опьянения;

5) ввести субсидиарную ответственность за нетрезвое вождение водителей-профессионалов, задержанных нетрезвыми (такси, маршрутные такси, автобусы, грузовой транспорт), собственников и работодателей; б) для любителей (непрофессионалов) — совершеннолетние пассажиры, находящиеся на момент задержания в легковом автомобиле. Подобный опыт имеется в Японии, Нидерландах, введение этих мер обсуждается в КНР, Эстонии и России [12, с.24].

б) ответственность за нарушение правил, обеспечивающих безопасную работу транспорта (ст. 351 УК РК) следует восстановить в редакции ст. 300 УК РК 1997 г.

Использованная литература:

1. Global Status Report on Road Safety (2018). - URL: http://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2018/en/

2. Молчанов П.В. Особенности государственного регулирования обеспечения безопасности дорожного движения за рубежом: ключевые направления, критерии и ответственность // Вестник Университета имени О.Е.Кутафина. – 2018. – N 1. – С. 121-127.

3. Поцелуев П.А. Зарубежный опыт организации работы правоохранительных органов в сфере предупреждения и регистрации ущерба от дорожно-транспортных происшествий // Вестник Московского университета МВД России. - 2013. – N 2. – С.175-184.

4. Епифанов Ю.А. Зарубежный опыт организации безопасности дорожного движения // Бизнес в законе. - 2011. – N 1. - С. 152-154.

5. Байжанов У.С. Сәтті сапар! Актуальные вопросы безопасности дорожного движения: Научно-практическое издание. – Астана, 2017. - 146 с.

6. Агильдин В.В. Некоторые моменты уголовно-правовой политики борьбы с дорожно-транспортными преступлениями (на примере статьи 264.1 УК РФ) // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. - 2016. – N 10 (1). – С.117-125.

7. Кострова М.Б. Парадоксы российской уголовной политики усиления ответственности лиц, совершивших преступление в состоянии опьянения // Lex Russica. - 2017. N 7. - С.125-138.

8. Мусали Н. Классификация уголовных правонарушений в аспекте дальнейшей гуманизации уголовного закона Республики Казахстан // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. - 2016. – N 3. - С.91-99.

9. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. - М.: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.

10. Архив суда района Казыбек би г. Караганды за 2018. Дело № 3511-18-00-1/215.

11. Обобщение судебной практики рассмотрения уголовных дел о транспортных преступлениях, предусмотренных ст. 346 и ст. 351 УК РК. - URL: <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?content>.

12. Жмуров Д.В. Профилактика употребления алкоголя за рулем транспортных средств // Электронный научный журнал Байкальского государственного университета. - 2018. - N 3. - С. 20-25.

ОБОБЩЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ОСОБОЙ ТЯЖЕСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Баширов А.В., к. т. н.,
руководитель лаборатории НИИ ЭПИ,
Ханов Т.А., д.ю.н., профессор,
директор НИИ ЭПИ,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Авторы статьи являются членами творческого коллектива, выполняющими исследование по вопросам противодействия проявлениям терроризма и экстремизма в Республике Казахстан. Описанное исследование выполнено в рамках договора грантового финансирования, заключенного с Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (НРН проекта AP08856905).

Ключевые слова: уровень преступности, преступления особой тяжести, минимальная заработная плата, компьютерное моделирование, нейросети.

Как известно, проявления преступной деятельности связанной с террористической или экстремистской направленностью имеют особую специфику. К особой специфике преступлений, связанных с проявлением терроризма и экстремизма, можно отнести скрытность, сложность, малоинформативность и крайнюю степень опасности [1, с.40].

Преступления по степени тяжести классифицируются как преступления небольшой тяжести, средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие. Преступления особой тяжести являются крайне опасными и именно поэтому мы рассмотрим их более подробно.

На специфику преступлений особой тяжести Республики Казахстан уже обращалось внимание [2, с.65]. Анализируя корреляционную матрицу преступлений по силе тяжести был сделан вывод о наличии слабой отрицательной корреляции между преступлениями особой тяжести и уровнем преступности Республики Казахстан [2, с.67]

В настоящее время вычисленная корреляционная матрица подтверждает наличие слабой корреляции между особо тяжкими преступлениями и уровнем преступности (Таблица 1)

Таблица 1 Корреляционная матрица состояния преступности Республики Казахстан по степени тяжести

	Небольшой тяжести	Средней тяжести	Тяжкие	Особо тяжкие	Уровень преступности
Небольшой тяжести	1,00				
Средней тяжести	0,74	1,00			
Тяжкие	-0,02	0,00	1,00		
Особо тяжкие	-0,75	-0,39	0,10	1,00	
Уровень преступности	0,84	0,97	0,02	-0,42	1,00

Выполнение грантового исследования по времени совпало с инициативами Президента РК по повышению минимальной заработной платы в Республике Казахстан [3]. В послании Президента РК констатировалось, что согласно проведенным расчетам, повышение минимальной заработной платы в Республике Казахстан предполагает увеличение ВВП РК на 1,5%

Нас чрезвычайно заинтересовал подобный подход и прежде всего оценка изменения уровня преступности и преступлений особой тяжести. и наиболее простым способом осуществления подобных оценок является обработка результатов анкетирования.

Анкетирование было предварительно организовано в рамках запланированных мероприятий. Было опрошено 2905 респондентов, 2219 респондентов на русском языке, 686 респондентов на казахском языке. 90% опрошенных были молодые люди, студенты Карагандинских ВУЗов. Выбор именно такого контингента респондентов был связан с местом работы коллектива исследовательской группы - НИИ ЭПИ Карагандинского университета Казпотребсоюза. На основании этих ответов была сформирована "стандартная" база данных.

Для осуществления возможного сопоставления, авторской группой была сформирована еще одна база данных, основанная на ответах специалистов в области правоведения и экономики.

Ответы респондентов были представлены на казахском и русском языке.

В Таблице 2 представлены альтернативы респондентов на вопрос о возможном изменении уровня преступности в зависимости от повышения минимальной заработной платы (МЗП)

Таблица 2 Результативность ответов респондентов по вопросу о степени влияния МЗП на состояние преступности

Влияние МЗП на состояние преступности РК	Ответы на русском %	Ответы на казахском %
А) Повысится уровень преступности	10,41	17,3
Б) Понизится уровень преступности	50,47	42,9
В) На уровень преступности не влияет	39,12	39,8

На рисунке 1 наглядно представлена результативность ответов респондентов.

Из Таблицы 2 и Рисунка 1 видно, что преимущественное большинство считает, что повышение МЗП Республики Казахстан влияет на уменьшение уровня преступности Республики Казахстан

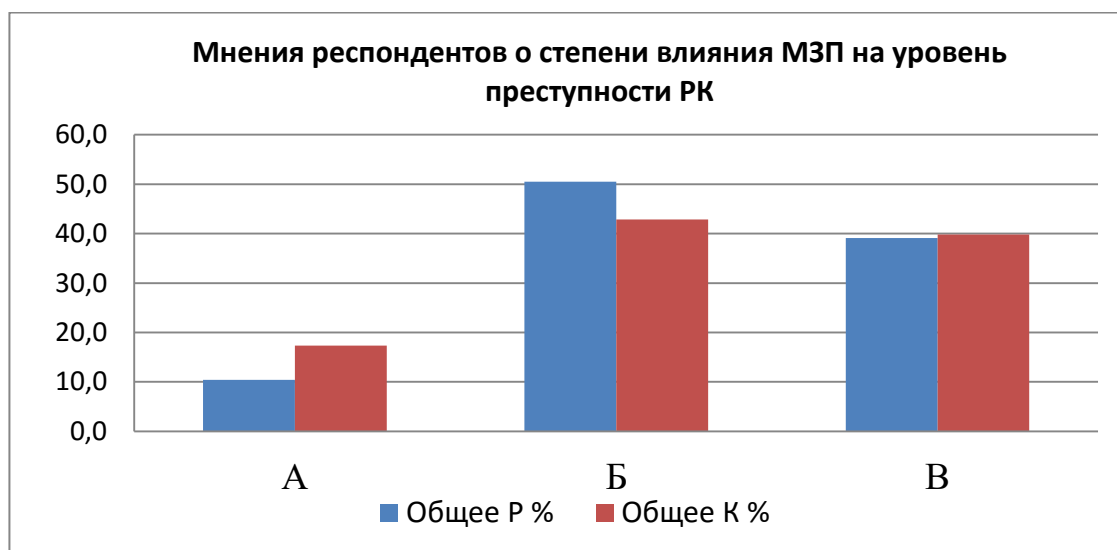

Рисунок 1. Результативность ответов респондентов по влиянию увеличения МЗП на уровень преступности

В Таблице 3 представлены альтернативы респондентов на вопрос о влиянии увеличения МЗП на преступления особой тяжести.

Таблица 3 Результативность ответов респондентов по вопросу о степени влияния МЗП на состояние преступности

Влияние МЗП на особо тяжкие преступления РК	Ответы на русском %	Ответы на казахском %
А) Количество особо тяжких преступлений возрастет	5,7	12,2
Б) Количество особо тяжких преступлений уменьшится;	17,4	28,6
В) Может уменьшаться пиковая активности особо тяжких преступлений, но в среднем влияние на особо тяжкие преступления оказываться не будет	42,9	29,6
Г) Изменений особо тяжких преступлений не будет	34,1	29,6

Из Таблицы 3 видно, что респонденты отличают особо тяжкие преступления от обычных преступлений. Большинство респондентов считают, что если и есть влияние, то только на смягчение проявлений пиковой активности особо тяжких преступлений в Республике Казахстан.

На Рисунке 2 наглядно показана результативность ответов респондентов по влиянию изменения МЗП на особо тяжкие преступления в Республике Казахстан.

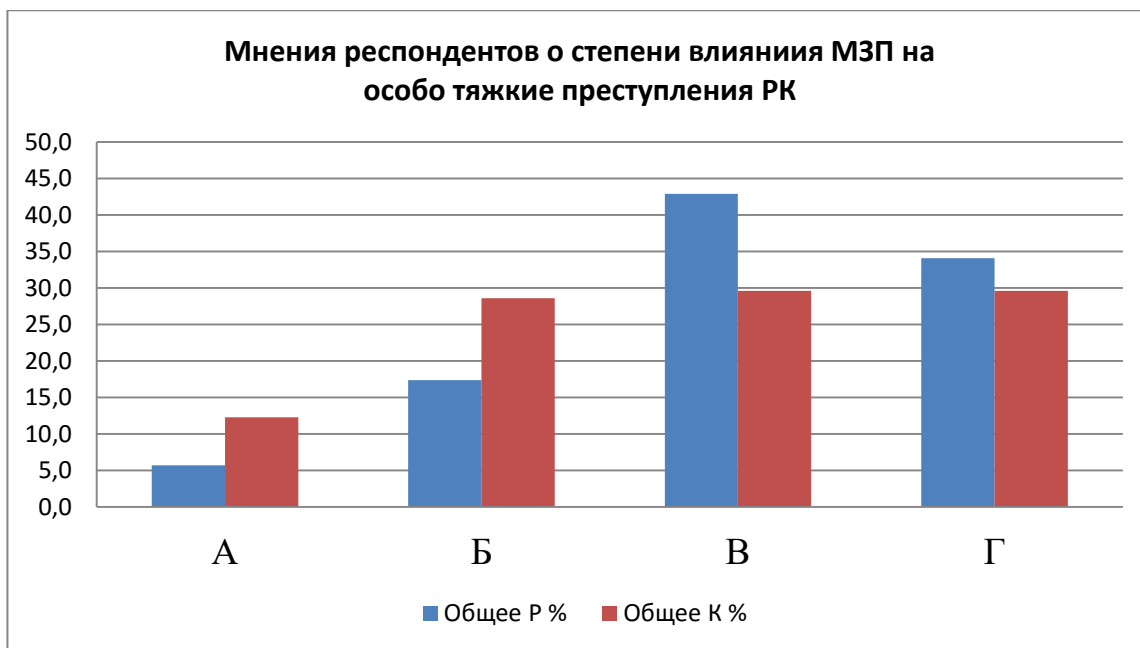

Рисунок 2. Результативность ответов респондентов по влиянию увеличения МЗП на особо тяжкие преступления

Другим перспективным методом обработки информации является осуществление компьютерного моделирования на основе нейросети.

В исследованиях при обучении и формировании нейросети был использован стандартный нейропакет.

При настройке обучения сети была выбрана функция активации

$$f(x) = \frac{1}{1+e^{-ax}} \quad (1)$$

со значением параметра $a=2$, выставляемом по умолчанию, как наиболее приемлимое.

Величину среднеквадратичной ошибки E

$$E = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^p (dk - yk)^2 \quad (2)$$

было принято считать 0,01

В формуле (2) P – число примеров в обучающем множестве;

dk – желаемая величина выхода;

yk – вычисленная величина

При использовании стандартного нейропакета, в частности, возможно осуществление изменения параметров функции активации, в нашем случае в формуле (1) сигмоидной функции, значение среднеквадратичной ошибки, а также количество итераций.

Целесообразность использования и методические основы обучения нейросети были подробно описаны в ранее выполненных исследованиях [4-6].

В Таблицах 4-5 показана результативность использования компьютерного моделирования на основе нейросети.

Таблица 4 Результаты влияние повышения минимальной заработной платы на уровень преступности (моделирование с использованием оптимизации обучения компьютерной нейросети)

Временной промежуток	Население	ВВП на душу населения	Модель МЗП 1	Модель МЗП 2	МЗП реал	Уровень безработицы	Расчет уровня преступности (МЗП 1)	Расчет уровня преступности (МЗП 1)	Реальное значение количества преступлений (МЗП Реал)
2010	16440,5	1336605	15000	15000	14952	496,5	131936	131936	131896
2011	16673,9	1705848	17000	19000	15999	473,0	210447	192994	206801
2012	16910,2	1847084	19000	23000	17439	474,8	277266	293886	287681
2013	17160,9	2113204	21000	27000	18660	470,7	350517	329833	359844
2014	17415,7	2294830	23000	31000	19966	451,9	333503	328216	341291

Таблица 5 Результаты влияние повышения минимальной заработной платы на особо тяжкие преступления (моделирование с использованием оптимизации обучения компьютерной нейросети)

Временной промежуток	Наемные работники	Преступления	Модель МЗП 1	Модель МЗП 2	МЗП реал	Уровень безработицы	Расчет особ тяжких (МЗП 1)	Расчет особ тяжких (МЗП2)	Реальное значение особо тяжких (МЗП Реал)
2010	5409,4	131896	15000	15000	14952	496,5	3624	3624	3627
2011	5581,4	206801	17000	19000	15999	473,0	4098	4098	4099
2012	5813,7	287681	19000	23000	17439	474,8	3821	3820	3828
2013	5949,7	359844	21000	27000	18660	470,7	2289	2238	3322
2014	6109,7	341291	23000	31000	19966	451,9	2353	2335	2631

Ограничение временного промежутка (2010-2014 г.г.) связано с необходимостью изменения достаточно широкого диапазона варьирования значений МЗП. В этой связи возникает ситуация, когда значение МЗП может выйти из диапазона матрицы обучения.[6,с.330]. Именно по этой причине нами были рассмотрены ретроспективные представления.

Моделирование осуществлялось в разных интерпретациях. Эти интерпретации предусматривают два режима изменения минимальной заработной платы (МЗП 1 и МЗП 2). Сопоставление расчетных (модельных) и реальных данных показывает:

-увеличение минимальной заработной платы уменьшает уровень преступности в Республике Казахстан;

- увеличение минимальной заработной платы не влияет на особо тяжкие преступления в Республике Казахстан.

Использованная литература:

1. Ханов Т.А., Нургалиев Б.М., Баширов А.В. // Изучение личности террориста // Актуальные проблемы современности. 2021. № 2 (32). С. 38-42.
2. Баширов А.В., Феткулов А.Х., Весельская Н.Р.// Состояние преступности в Республике Казахстан: статистическая обработка данных // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2016. № 4-5. С. 62-67.
3. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана [Интернет ресурс] Режим доступа: URL://<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (дата обращения 11.01.2022).
4. Баширов А.В., Ханов Т.А., Волчецкая Т.С. Систематизация официальных статистических данных Республики Казахстан в вопросах экстремизма и терроризма // Вестник КЭУ. 2021. № 1 (60). С. 109-114.
5. Баширов А.В., Ханов Т.А., Цицина А.С. О преимуществе использования моделирования на основе нейросети в социально-экономических исследованиях // Тенденции развития науки и образования. 2022. № 82-2. С. 6-11. DOI: 10.18411/trnio-02-2022-35.
6. Баширов А.В., Нургалиев Б.М., Ханов Т.А., Лакбаев К.С., Уалиев К.С. Использование возможностей компьютерного моделирования на основе нейросети при обработке официальных статистических данных Республики Казахстан // Труды университета. 2022. № 2 (87). С. 325-332.

АПАТРИЗМ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Ботагарин Р.Б., PhD,

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
заң факультетінің қауымдастырылған профессоры,

Абикенова Г.Б., з.ғ.м.,

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
заң факультетінің аға оқытушысы,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Азаматтығы жоқ институттың мәселелері ұлттық заңнама жүйелеріндегі кемшіліктер немесе халықаралық стандарттарға сәйкес келмеу салдарынан туындайды. Мақалада тұлғаның азаматтығы болмаған кезде пайда болатын келеңсіз жағдайлардың нұсқалары талданады. Апатридтерге берілген құқықтардың көлемі зерттелді. Апатризм, яғни азаматтығы жоқтық институтының халықаралық-құқықтық реттелуі, негіздері қарастырылды. Апатридтердің жіктелуі беріледі.

Түйін сөздер: азаматтық, азаматтығы жоқтық, босқындар, құқықтық реттеу, апатридтер, құқықтық мәртебе

Азаматтығы жоқтықтың халықаралық атауы апатризм болып табылады (грек тілінен аударғанда, апатрид - отаны жоқ адам дегенді білдіреді) [1]. Азаматтығы жоқ тұлғалар немесе апатридтер деп кез келген мемлекеттің азаматтығы жоқ адамдар түсініледі. «Азаматтығы жоқ тұлға» термині әртүрлі құқықтық жүйелерде әр түрлі анықталғанына қарамастан, оның халықаралық-құқықтық мазмұны біртұтас болып табылады. 1954 жылғы апатридтердің мәртебесі туралы Конвенция [2] апатридтерді қорғаудың халықаралық режимінің негізі болып табылады. Бұл құжатта апатридтің анықтамасы беріледі және апатридтердің білім, еңбек және тұрғын үй құқығын қамтитын бірқатар құқықтарға қатысты ережелерінің төменгі стандарттары көрсетілген. Осылайша, аталған Конвенция

бойынша «апатрид» термині қандай да бір мемлекеттің азаматы болып табылмайтын тұлғаны білдіреді. 1954 жылғы Конвенция сонымен қатар апатридтерге жеке басын куәландыратын құжаттарға, жол жүру құжаттарына және әкімшілік көмекке құқыққа кепілдік береді [2]. Бұл анықтама de jure апатризмін түсінігіне сәйкес келеді.

Тұлғаның кез келген мемлекеттің азаматтығын растайтын тікелей дәлелдері болмаған жағдайларда, адамды әрбір мемлекет апатрид ретінде тануы тиіс. Мемлекеттердегі қалыптасқан тәжірибеге сәйкес адамның белгілі бір мемлекеттің азаматтығын иеленуі туралы мәселе осы мемлекеттің заңнамасына сәйкес анықталады. Бұл ереже азаматтық туралы заңдардың коллизиясына байланысты кейбір мәселелерді реттейтін Гаага Конвенциясының 2-бабында көрініс тапты [3]. Бірақ, бұл мәселені шешкен кезде «сол мемлекеттің заңнамасына сәйкес» деген тұжырым тек құқықтық нормалардың мазмұнына ғана түсіндірілмеуі керек, сонымен қатар осы мәселелер бойынша осы мемлекеттің жалпы құқықтық тәжірибесі ескерілуі керек [4].

De jure апатризмнен басқа de facto апатризм де болуы мүмкін. Бұл «белгілі бір мемлекеттің азаматтығы бар, бірақ іс жүзінде өз мемлекетінің халықаралық қорғауына ие бола алмайтын азаматтарға» қатысты [4]. Халықаралық құқықтық мазмұнда босқындар әдетте de facto апатридтер ретінде танылады. Алайда, халықаралық тәжірибе de facto апатридтер мен de jure апатридтердің құқықтарын теңестіру жолымен жүреді. Егер мемлекеттің заңнамасында азаматтығы жоқ адамдарды азаматтыққа қабылдаудың жеңілдетілген шарттары көзделсе, онда бұл, әдетте, de jure апатрид дегенді білдіреді

Апатризм XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында жаппай сипатқа ие болады және екінші дүниежүзілік соғыстан кейін шарықтау шегіне жетеді. Апатризм-бұл халықаралық деңгейде мойындалған кері құбылыс. Азаматтықты қазіргі заманғы түсінігі әр адамның белгілі бір мемлекеттің азаматтығына ие болуы керек деп болжайды, бұл әркімнің азаматтық алу құқығына кепілдік беретін Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 15-бабына сәйкес келеді [5]. Апатридтердің таралуының алдын алу және алдын алу үшін Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 15-бабының екінші бөлігінде қамтылған азаматтықтан айыруға халықаралық-құқықтық тыйым салу және «әрбір баланың туғаннан бастап азаматтыққа ие болу құқығын» айқындайтын Бала құқықтары туралы Конвенцияның 7-бабының ережесі жарияланады [6].

Апатризмді жоюдағы алғашқы ұмтылыстар 1930 жылғы Гаага Конвенциясында және оған қосымша хаттамаларда жасалды [2]. 1954 жылы БҰҰ шеңберінде біз атап өткен апатридтердің құқықтық мәртебесі туралы конвенция қабылданды, оның нормалары қатысушы мемлекеттердің жеңілдетілген негіздерде апатридтерге өз азаматтығын беру міндетін көздейді. 1961 жылы БҰҰ азаматтығы жоқтық жағдайларды қысқарту туралы Конвенцияны қабылдайды, онда алғаш рет азаматтығы жоқтықты жүйелі түрде еңсеру ұсынылады [7]. Мұнда алғаш рет азаматтығы жоқтықтың алдын алу және оны қысқарту бойынша нақты міндеттемелер белгіленді. Сонымен қатар, 1961 жылғы Конвенцияға сәйкес мемлекеттер «туылған кезде немесе өмірдің келесі кезеңдерінде азаматтығы жоқтықтың алдын алуға бағытталған кепілдіктерді заңнамаға енгізуге міндетті» [7]. Ол сондай-ақ азаматтығын жоғалтуға немесе одан бас тартуға немесе мемлекеттердің сабақтастығына байланысты азаматтығы жоқтықтың алдын алудың маңызды кепілдіктерін қарастырады [7]. 1961 жылғы Конвенцияда мемлекеттер адамды азаматтығынан айыра алатын жағдайлардың өте шектеулі саны қарастырылған. Мәселен, жоғарыда аталған Конвенцияның 8-бабы мемлекет белгілі бір азаматтығы бар тұлғаны өз мәртебесінен айыра алатын жағдайлардың айрықша тізбесін белгілейді.

«Адамның азаматтығының болмауы адам үшін де, мемлекет үшін де жағымсыз құбылыс болып табылады. Мемлекет үшін азаматтығы жоқ болу жағымсыз, өйткені мемлекет өзінің табиғаты бойынша халыққа үнемі және тұрақты юрисдикция болған жағдайда ғана қалыпты жұмыс істей алады, сондықтан мемлекет халықтың көпшілігінің азаматтығына ие болуға мүдделі. Сонымен қатар, халықтың бір бөлігінде азаматтықтың болмауы қоғамдағы әлеуметтік қақтығыстардың көзі болып табылады» [8].

Апатризм адам үшін келесі себептерге байланысты жағымсыз құбылыс болып табылады: адам дипломатиялық қорғауды ала алмайды; оның қоғамға саяси қатысуға құқығы жоқ (әлемнің бірде-бір елін сайлауға және мемлекеттік органдарға сайлануға, референдумдарға қатысуға құқығы жоқ; әлемнің көптеген елдерінің заңнамасы митингілер мен демонстрацияларға тек өз азаматтарына қатысуға мүмкіндік береді, кез-келген мемлекеттің саяси партиясының мүшесі болу мүмкіндігі айтарлықтай шектеулі); адам мемлекеттер тек азаматтарға кепілдік беретін көптеген басқа құқықтардан айырылады (әлеуметтік құқықтар, экономикалық құқықтар - мысалы, еңбек құқығы, білім алу құқықтары); азаматтығы жоқ тұлға заң шығарушы осы мемлекеттің азаматтығының болуымен байланыстыратын кәсіптерге қол жеткізуден шектеледі. Басқаша айтқанда, «азаматтығы жоқ тұлға құқықтарының жалпы кешені әрқашан белгілі бір мемлекеттің азаматтығы бар адамдардан аз болады» [8].

Азаматтығы жоқтық мемлекет азаматтығы туралы ұлттық заңнамалардың «негативті коллизиялар» жағдайларында пайда болады. Мұндай коллизиялар «мемлекет адамды азаматтығынан айырған кезде немесе мемлекет заңы бойынша азаматтығын жоғалтқан кезде және басқа азаматтығы болмаған немесе алмаған жағдайда» орын алуы мүмкін [8]. Бұл себеп бұрынғыдай кең таралмағанымен, әлі күнге дейін апатризмнің пайда болуының негізгі көздерінің бірі болып табылады. Әлемнің дамыған елдерінде апатризмнің пайда болуы мүмкін, яғни азаматтықты тоқтатудың бір ғана жағдайы бар – азаматтықты теріс жолмен кезде.

Апатризмнің пайда болуының сирек кездесетін көзі адамның өз бастамасы бойынша бір мемлекеттің азаматтығынан шығып, жаңа азаматтыққа ие болмайтын жағдайлар болып табылады. Мысалы, «еуропалық мемлекеттердің көпшілігі азаматтықтан шығуға рұқсат беру үшін сол адамды азаматтыққа қабылдау туралы шет мемлекеттің кепілдігін талап етеді» [4]. Мысалы, Австрия, Бельгия, Италия, Швейцария, Финляндия сияқты бірқатар еуропа елдерінде азаматтықтан шығу азаматтығы жоқтыққа алып келетін болса тұлға азаматтықтан шығарылмайды. Бұл ереже 1961 жылғы азаматтығы жоқтық жағдайларды қысқарту туралы Конвенцияның 7-бабының екінші бөлігінде бекітілген, онда «егер адам заңнамада белгіленген мерзімде басқа елдің азаматтығын алмаса, азаматтықтан шығуға рұқсат күшін жоғалтуы керек» [7].

Қазіргі кезде бала туылғаннан бастап азаматтығының жоқ болуы сирек кездеседі (абсолютті азаматтығы жоқтық). Әлемнің көптеген елдері (негізінен еуропалық) өз азаматтығын осы мемлекеттің аумағында табылған белгісіз ата-аналардың баласына, сондай-ақ оның аумағында тұратын азаматтығы жоқ адамдарда туылған балаларға береді. Бұл әр баланың туғанынан бастап азаматтық алу құқығына толық сәйкес келеді.

Балаға апатридтердің азаматтығын беру, әдетте, екі факторға байланысты: ата-аналардың мемлекет аумағында тұруы және баланың елде туылуы. Іс жүзінде азаматтығы жоқ тұлғалардың ата-аналары өздері тұрып жатқан елде тұрақты тұрғылықты жерінің болмауы сияқты жағдай туындауы мүмкін.

Тағы бір жағдай: белгілі бір елде тұрақты тұратын мекені бар азаматтығы жоқ тұлғалар, бірақ бала басқа елде туады, нәтижесінде бірде-бір мемлекеттің азаматтығын алмайды. Қазіргі заманғы халықтың жеңіл орын ауыстыруларымен мұндай жағдайдың пайда болуы әбден мүмкін сияқты. Мұндай жағдайларда апатризмнің пайда болуына жол бермеу үшін екі жолмен жүруге болады: а) азаматтығы жоқ ата-анадан туған балаға туған елдің азаматтығын беру; б) ата-аналардың тұрақты тұратын жерін басшылыққа ала отырып, азаматтығын беру.

Мемлекеттердің мұрагерлігі кезінде үлкен сұрақтар туындайды, өйткені жаңа мемлекеттер өз азаматтарының шеңберін дербес анықтауға құқылы. Әлемдік аренадағы оқиғалар, әлем картасында жаңа елдер пайда болған кезде (мысалы, КСРО-ның, және өзге де одақтардың ыдырауы нәтижесінде) көптеген апатридтер пайда болды.

Азаматтығы жоқтық баланы шетелдіктің асырап алуы нәтижесінде пайда болуы мүмкін, мысалы егер бастапқы азаматтығы бар мемлекет осы жағдайды азаматтығын

тоқтату фактісімен байланыстырғанда немесе басқа мемлекет оған өзінің азаматтығын бермеген реттерде. Босқындардың азаматтығы мәселесі азаматтығы жоқтық мәселелермен ұштасады. БҰҰ-ның 1951 жылғы босқындардың құқықтық мәртебесі туралы Конвенциясының 34-бабы «келісім бойынша тараптар болып табылатын мемлекеттердің босқындарды мүмкіндігінше натурализациялауды жеңілдету, оларды азаматтыққа қабылдау рәсімін жеделдету және олар үшін мүмкіндігінше төмен баж салу міндетін» айқындайды [9]. Босқындар мәртебесі туралы Конвенция:

- «мемлекеттерді осы санаттағы тұлғаларды азаматтыққа қабылдау кезінде либералды практиканы жүзеге асыруға және заңнамада босқындарға азаматтық беруді жеңілдететін нормаларды көздеуге шақырады;
- натурализацияны талап ететін елде тұрақты тұру мерзімін қысқартуды ұсынады, ол бес жылдан аспауы керек;
- сондай-ақ босқындардан туған балаларға азаматтық алу шарттарын, сондай-ақ болу мемлекетінің азаматтарымен некеде тұрған босқындарға азаматтық алудың жеңілдетілген шарттарын жасауды ұсынады» [9].

Көріп отырғанымыздай, азаматтығы жоқтық мәселелерін түсіну барған сайын жаһандық сипатқа ие болуда. Кейбір жағдайларда азаматтығы жоқтық мәселелері босқындар мәселесімен сәйкес келеді, ал басқа жағдайларда азаматтығы жоқ тұлғалар босқындардың жағдайымен сәйкеспегендіктен басқа да әрекет ету шараларын талап етеді. Азаматтығы жоқ тұлғалардың мәртебесі туралы 1954 жылғы Конвенцияда және азаматтығы жоқ адамдарды қысқарту туралы 1961 жылғы Конвенцияда белгіленген азаматтығы жоқтық мәселелерді шешудің халықаралық құқықтық негіздері азаматтығы жоқтық жағдайларды анықтау және осы мәселелерді шешуге көмектесу үшін қажетті құралдарды ұсынады.

Азаматтығы жоқтық мәселелерін шешу үшін құрылған халықаралық және ұлттық құқықтық жүйенің түпкі мақсаты «заңнама мен құқық қолдану практикасы деңгейінде барлық адамдар үшін азаматтық алу құқығын қамтамасыз ету арқылы мемлекеттер тарапынан қорғауға кепілдік беру. Белгілі бір мемлекеттің азаматтығы түріндегі құқықтық байланыстардың кепілдігі неғұрлым жоғары болса, осы мемлекет беретін қорғау соғұрлым тиімді болмақ» [10].

Осылайша, азаматтығы жоқтық адам теріс құбылыс болып табылады және оның алдын алу принципі халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормаларына жатады. Елдердің азаматтығы жоқтықтың нақты алдын алу әрбір жеке мемлекеттің құзыретіндегі егемендік қағидатына сәйкес қалады. Апатрид пен босқынның натурализацияға шартсыз құқығы халықаралық құқықта да, мемлекеттердің ұлттық заңнамасында да жоқ, бұл әр адамның азаматтыққа құқығы туралы қазіргі түсініктен де туындамайды.

Адамның азаматтығынан шығу құқығы, егер бұл азаматтығы жоқтыққа алып келетін болса, болмауы керек. Бұл жағдайда тұлғаның азаматтықтан шыға алмауы мемлекеттің әрбір адамның азаматтығына құқығын қамтамасыз етуге қызмет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Үлкен заң сөздігі. /https://petroleks.ru/dictionaries/dict_big_law.php
2. Апатридтердің мәртебесі туралы Конвенция (Нью-Йорк, 28 қыркүйек 1954ж.) [Электрондық ресурс] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/apatride.shtml
3. 1930 жылғы 12 сәуірдегі Азаматтық туралы заңдардың қайшылығына қатысты кейбір мәселелерді реттейтін Гаага Конвенциясы [Электрондық ресурс] URL: <https://www.conventions.ru/int/7665/>
4. Муллаярова П.А. Международно-правовые проблемы безгражданства. //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021./ [Электрондық

ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-problemy-bezgrazhdanstva>.

5. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. 1948 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының 217 А (III) қарарымен қабылданған. [Электронды ресурс] /https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml/

6. Бала құқықтары туралы Конвенция. 1989 жылғы 20 қарашадағы Бас Ассамблеяның 44/25 қарарымен қабылданды. [Электронды ресурс] / https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

7. Конвенция о сокращении безгражданства (Нью-Йорк, 30 августа 1961 г.) [Электронный ресурс] /https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/statelessness.shtml/

8. Трифонова К.В., Трифонов С.Н. Безгражданство как конституционно-правовой статус // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. 2019. Т. 5 (71). № 4. С. 501-508.

9. 1951 жылғы 28 шілдедегі Босқындар мәртебесі туралы Конвенция. [Электронды ресурс] /https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/

10. Ракитин П. С. Гражданство и безгражданство: практические и правовые последствия / П. С. Ракитин. - М.: КЛАСТЕР. - 2015. - 250 с.

TO THE QUESTION OF THE CONTENT OF THE INSTITUTE OF KAZAKHSTAN CITIZENSHIP

Bilyalova M.I., PhD, associate professor

Abikenova G.B., Master of Laws Senior Lecturer

Aidarova L. A., 2 year student

Faculty of Law of Karaganda University named after E.A. Buketova
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: This article reveals the content of the institution of citizenship, analyzes the views of researchers, reveals the concept of the term "citizenship". Based on the results of the study, it was noted that citizenship is the actual belonging of a person to a particular country, carried out through the legal connection of a person with the state, expressed in the presence of certain rights, freedoms and obligations arising from this connection.

Key words: citizenship, refugees, legal regulation, legal status, legal connection, citizen, content.

“Citizenship is an ambiguous concept and can be interpreted in different ways. One of the meanings of this term is understood as the ability of the state to regulate the formal legal division of a certain part of the population, whom it trusts and can rely on in solving the tasks set” [1].

Citizenship is thus defined as "the sovereign right of a state to dictate the conditions for recognition, acquisition or termination of the possibility of being a citizen" [2]. This definition conveys the essence of citizenship, describes the legal and social aspects of the concept.

Having received citizenship, a person acquires additional universally recognized rights and freedoms guaranteed by the state. Their scope and content of guarantees depends on the specific country. By granting rights to citizens, “the state, in response, formulates its requirements through a system of obligations and establishes legal responsibility for their non-fulfillment” [3].

The term "citizenship" comes from the words "city", "citizen". It is understood as belonging to the state. “Different countries provide for different types of citizenship. For example, in the Netherlands, persons born in Dutch dominions (i.e., in the colonies) have the status of Dutch subjects, in contrast to full citizens - the Netherlands. A similar situation exists in

the UK. In some federations, such as the United States, in addition to federal citizenship, there is also citizenship of subjects. And in Switzerland, in addition to federal citizenship, there are citizenships of the canton and the community” [1].

Throughout history, the legal regulation of citizenship has been exclusively an internal affair of the state. Today, domestic law plays a major role in this. By virtue of its supremacy, the state establishes the rights of a citizen, the procedure for acquiring and losing citizenship.

In our time, the role of international law in determining the rights of a citizen is growing. This applies, first of all, to the norms on human rights and on the jurisdiction of states. The revolutionary step was taken thanks to the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948, which proclaimed "the right of every person to a citizenship" [4].

Issues of citizenship in the Republic of Kazakhstan, as in other countries, are regulated by national legislation and are consistent with international standards. The fundamental law of the Republic of Kazakhstan - the Constitution - fixes the basic principles of the institution of citizenship, describes the rights and freedoms of citizens of the Republic of Kazakhstan (Articles 10-11) [5]. Issues of citizenship in accordance with paragraph 14 of Article 44 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan are decided by the President of the Republic of Kazakhstan[5].

Also, in accordance with Article 10 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, “A citizen of the Republic cannot be deprived of citizenship, the right to change his citizenship, and also cannot be expelled from Kazakhstan. Deprivation of citizenship is allowed only by a court decision for committing terrorist crimes, as well as for causing other grave harm to the vital interests of the Republic of Kazakhstan” [5]. According to the Constitution, “Citizenship of the Republic of Kazakhstan is acquired and terminated in accordance with the law, is single and equal, regardless of the grounds for its acquisition. Citizenship of another state is not recognized for a citizen of the Republic” [5].

The main acts on citizenship in Kazakhstan, in addition to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, are the Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" of 1991 [6]. Also, in special legislation (see: Law of the Republic of Kazakhstan “On Citizenship of the Republic of Kazakhstan”, 1991), citizenship is understood as “a stable political and legal relationship of a person with the state, expressing the totality of their mutual rights and obligations” [6]. This law describes the principles of the institution of Kazakh citizenship, the rules on the basis of which the legal connection of a person with the state is established; touches upon the issues of obtaining the status of a citizen by children and determines the certifying documents; names the grounds under which the nationality of the state may be acquired or lost; offers a certain procedure for processing documents.

The implementation of the norms of national legislation on citizenship is ensured by other internal regulatory legal acts: decrees of the President of the Republic of Kazakhstan and resolutions of the Government of the Republic of Kazakhstan, orders of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, affecting more specific areas of this legal phenomenon.

As you can see, citizenship is a complex and multifaceted concept that hides even deeper and more diverse ties between a person and the state. The desire of a person to obtain the status of a citizen of the Republic of Kazakhstan is associated with the desire to receive guaranteed protection of their rights and freedoms, as well as the willingness to serve the state. It is here that the social, moral, spiritual and cultural values of the citizens of our country are manifested.

As for the mechanism for realizing the right to citizenship, it “consists of a set of measures for their observance, execution and application as subjects of law, prescriptions of legal norms governing a specific group of social relations” [7].

Relations between the individual and the state are specific, as they are expressed in the totality of their mutual rights and obligations. The presence of citizenship implies, firstly, “the permanent and complete presence of a person under the influence of sovereign state power, and secondly, the provision of a whole range of rights and obligations, including the most important political ones” [7].

The most important legal consequence arising from the fact of possession of citizenship is the constitutional possibility of citizens' participation in the exercise of state power. A citizen has the right to influence its implementation, as well as to take a direct part (to elect and be elected to all authorities of this state).

The content of citizenship in the constitutional and legal sense is “a set of mutual rights and obligations of subjects of bilateral communication: a citizen and a state. Each person has rights and obligations in relation to another. Each specific right of a citizen is accompanied by the obligation of the state to guarantee its implementation, and each specific duty of a citizen is accompanied by a specific right of the state to demand its implementation from the latter” [7].

The legal relationship of citizenship in the constitutional legal sense is a set of mutual rights and obligations of the subjects of this two-way relationship: the citizen and the state. Each specific right of a citizen corresponds to the duty of the state to guarantee its implementation, and each specific duty of a citizen corresponds to the specific right of the state to demand its execution by the latter.

Such a connection is not limited to the spatial boundaries of the state and is indefinite, i.e. stable in space and time.

The stability of citizenship over time is manifested in the fact that citizenship is continuous. Continuity is expressed in the preservation of citizenship from the moment of birth, acquisition of citizenship and until the withdrawal from citizenship or its loss, in accordance with the legislation of a particular state. Thus, citizenship is a “continuing legal state” [8].

The stability of citizenship in space is expressed in the fact that a citizen, leaving the borders of his state, regardless of the term, continues to be under the jurisdiction of the country of citizenship. At the same time, some rights and obligations that are part of the content of citizenship cease to be valid for the duration of the stay abroad, but the person does not lose them. “The imposition by the host country of this person of any rights or obligations that can be determined only by the country of citizenship will be regarded as a violation of state sovereignty” [8]. But “the stability of citizenship in space is not weakening, since there is not a legal, but an actual termination of communication between the state and its citizen. Legally, the connection of citizenship is not interrupted, it is actually terminated. The stability of citizenship in space is not violated if the citizen refuses to use the rights granted by this state and to fulfill the corresponding obligations in relation to the host country” [8].

Thus, it can be stated that citizenship is the actual belonging of a person to a particular country, carried out through the legal connection of a person with the state, expressed in the presence of certain rights, freedoms and obligations arising from this connection.

References:

1. Varlen M.V. Citizenship. Russia and the CIS. Training and practical manual. 2010. SPS "ConsultantPlus"
2. Osipenkova E.A. The concept and constitutional and legal characteristics of the legal nature of citizenship. //Humanitarian, socio-economic and social sciences. - 2014. [Electronic resource] /<https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-konstitutsionno-pravovaya-harakteristika-pravovoy-prirody-grazhdanstva> / Access mode: (date of access: 10.11.2022)
3. Hajiakhmedova A.G. Theoretical and legal understanding of citizenship. //News of Dagestan State Pedagogical University. Social sciences and humanities. - 2012. [Electronic resource] /<https://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-pravovoe-ponimanie-grazhdanstva> / Access mode: (date of access : 14.11.2022)
4. Universal Declaration of Human Rights. Adopted by UN General Assembly Resolution 217 A (III) of December 10, 1948 [Electronic resource] / https://www.un.org/en/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml/ Access mode: (accessed: 15.11.2022).

5. Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 (as amended and supplemented on August 8, 2022) / [Electronic resource] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>_Access mode: (date of access: 15.11.2022).

6. Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" of December 20, 1991. [Electronic resource] / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800/> Access mode: (date of access: 14.11.2022).

7. Galushkin A.A. Citizenship and State Sovereignty: organizational and legal aspect. [Electronic resource] //Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. -2012. /<https://cyberleninka.ru/article/n/institut-grazhdanstva-i-gosudarstvennyy-suverenitet-organizatsionno-pravovoy-aspekt> / Access mode: (date of access : 10.11.2022).

8. Akimova S.A. Features of constitutional consolidation of the principles of regulation of relations related to citizenship // Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - 2013. [Electronic resource] / <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-konstitutsionnogo-zakrepleniya-printsipov-regulirovaniya-otnosheniy-svyazannyh-s-grazhdanstvom>. Access mode: (date of access: 15.11.2022)

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НАСИЛИЮ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ КАК ФОРМЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ЭКСТРЕМИЗМА

Волчеккая Т.С., д.ю.н., профессор,
Заслуженный работник Высшей школы РФ,
Балтийский федеральный университет имени И.Канта,
Калининград, Российская Федерация

Аннотация: В статье рассматриваются криминалистические проблемы современных форм насилия, в последние годы получивших распространение в образовательных учреждениях: буллинг, кибербуллинг, вовлечению в «группы смерти», треш-стрим и скулшутинг. Выявлены и показаны опосредованные связи указанных форм насилия с противостоянием идеологий различных государств и распространением идей экстремизма среди молодежи. Рассмотрены проблемы профилактики насилия в молодежной среде.

Ключевые слова: насилие в молодежной среде, противодействие экстремизму, кибербуллинг, группы смерти, скулшутинг, треш-стрим.

По инициативе ЮНЕСКО каждый год в ноябре в мире отмечают Международный день против насилия и буллинга, поскольку проблема распространения современных форм насилия среди молодежи является серьёзной угрозой для национальной безопасности многих стран, в том числе России и Казахстана.

Во-первых, буллинг и насилие среди молодежи это способствует существенному увеличению уровня общей криминализации, во-вторых, идеология насилия тесно связана с размыванием ценностных ориентиров молодежи и подростков, дезориентацию их жизненных установок и рост агрессии, а ведь именно молодежь уже в скором будущем составит костяк взрослого населения своих стран. И, в третьих, эти, извне навязываемые нам новые формы девиантного поведения молодежи, как мы уже ранее указывали в своих исследованиях, в конечном итоге связаны с установками экстремистского толка[1].

В России сегодня ученые – юристы, социологи, педагоги и психологи начали проводить научные исследования по таким современным формы насилия, распространенные преимущественно в общеобразовательных школах[2,3, 4], таких, как :

- буллинг;
- кибербуллинг;

- побуждение, содействие и склонение несовершеннолетних к совершению самоубийства, проявляемые в деятельности так называемых групп смерти;
- вооруженное нападение учащегося или стороннего человека на школьников внутри учебного заведения;
- треш-стримы .

Анализ зарубежной юридической литературы позволил нам заключить то, что эти тенденции свойственны не только российской молодежи, но и подрастающему поколению многих других стран [5; 6].

В криминалистической науке указанные формы психического и физического насилия только еще начинают изучаться, поэтому необходимо исследовать криминалистические особенности наиболее распространенных и опасных видов насилия в общеобразовательных школах весьма детально.

Рассмотрим криминалистические особенности отдельных форм молодежного насилия. Так, буллинг представляет собой систематическую травлю определенной группой одного из своих сверстников по самым различным причинам: либо тех, кто слабее физически или не вписывается в общую систему, либо слишком умных или наоборот – детей с более низким интеллектом. Объектом травли могут также выступать и дети из бедных семей, и те из них, кто имеет особенности во внешности или в поведении.

За последнее десятилетие, как и вся наша жизнь, буллинг переместился в киберпространство, и появилась новая форма девиантного поведения – кибербуллинг. Эта форма поведения проявляется в том, что подростки используют весь инструментарий социальных сетей для анонимного унижения сверстников.

Учеными школы криминалистической ситуалогии БФУ имени Канта было проведено масштабное анонимное анкетирование учащихся и преподавателей общеобразовательных школ ряда регионов России по вопросам различных форм девиантного поведения в образовательной среде.

Результаты были получены впечатляющие. Так, 63% учеников ответили, что в их классе имеются учащиеся, с которыми никто не общается, а 45% - сообщили, что в их классе были ученики, которые не находили общего языка с одноклассниками и по этой причине даже уходили в другую школу. 75% опрошенных нами учителей считают, что случаи психического давления, бойкотирования, оскорблений и т.п. среди учеников происходит преимущественно в сети интернет[7].

Масштабы проявления буллинга в молодежной среде имеют тенденцию к увеличению; и если ранее в большей степени превалировала травля с использованием физического насилия, то теперь она зачастую происходит в форме психического насилия, оставляя, порой, достаточно серьезные психологические травмы на всю жизнь.

Для Республики Казахстан вопросы криминалистической профилактики молодежного насилия, и проблемы противодействия буллингу и кибербуллингу как формам проявления экстремизма в молодежной среде также актуальны, о чем свидетельствует принятие Закона Республики Казахстан от 3 мая 2022 года № 118-VII ЗРК. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации» и широкое обсуждение этого закона перед его принятием. [8].

Имеются предложения Сената Рыскали Абдикерова о наказании директоров школ за умалчивание фактов о школьном буллинге. Он полагает, что необходимо внести изменения в Кодекс РК об административных правонарушениях и ввести ответственность за не уведомление руководителя образовательной организации о случаях буллинга и кибербуллинга в отношении участника образовательного процесса. Важно создать службы социальной реабилитации и примирения в школах для предотвращения конфликтов и противостояний между учащимися [9].

Еще одна форма психического молодежного насилия - это распространенные в Интернете «группы смерти» в которые вовлекаются несовершеннолетние в возрасте 13-

22 лет. Игры в виде квестов, например, такие широко известные, как "Синий кит" или "Тихий дом" распространяются в социальных сетях среди подростков, финальным этапом которого является самоубийство игрока. Проведенные нами исследования показали, что факторами, предопределяющими вступление их в такие группы, являются конфликты, агрессивные настроения в социуме, а также воздействие виртуальных сообществ, поскольку содержащиеся в них суицидальные призывы, деструктивные материалы, направлены на дискредитацию общечеловеческих ценностей, депрессивный контент, пропаганду субкультур, незаметно, но последовательно побуждающих детей к совершению суицида, «добровольного» ухода из жизни. Фактором, детерминирующим распространение преступлений этой направленности, которую отмечают ученые разных стран, является широкая доступность информации о способах совершения суицида.[10].

Еще одна разновидность современных форм молодежного насилия – это треш-стримы — разновидность публичных онлайн-трансляций в сети Интернет, в которых в преступником прямом эфире совершаются жестокие действия в отношении себя или других лиц, угрожающие здоровью и жизни людей. Зрителя допускаются к просмотру такого жёсткого контента за определенную небольшую плату. Треш-стримы приводили не раз и смертельным случаям и, соответственно, к возбуждению уголовных дел.

Так, например, в Подмоскowie в 2021 году гражданин С. устроил трансляцию треш-стрима из арендованного им дома. Во время эфира С. бил свою девушку, брызгал ей в лицо из перцового баллончика, а потом выставил на мороз в нижнем белье. Это было продолжением серии, а когда С. вспомнил о своей подруге и занёс её в дом, тело девушки окоченело, потому что она несколько часов провела на холоде. При этом камера все еще продолжала работать, даже и в тот момент, когда в квартиру зашли полицейские. Они велели С. прекратить трансляцию, заметив: «Всё, достримился» [11].

Научных исследований по выявлению и особенностям расследования треш-стримов в мире практике практически еще нет.

Наибольшей общественной опасностью обладают массовые убийства в школах или, так называемый, скулшутинг. Этот термин довольно широко распространен в зарубежной юридической научной литературе, хотя определения такого криминального феномена как скулшутинг в кодифицированных нормативно-правовых актах подавляющего большинства зарубежных стран сегодня практически нет.

«Скулшутинг» следует трактовать, как любую форму немотивированных насильственных действий в образовательных учреждениях, совершаемых учащимся (группой учащихся) в отношении преподавателей и учеников с использованием оружия и подручных средств.

Первые случаи скулшутинга происходили на территории США, это, например, трагедия в школе «Колумбайн», расположенной в штате Колорадо, которая произошла 20-го апреля 1999 года. Ученики Эрик Харрис и Дилан Клиболд завладели большим количеством огнестрельного оружия и в течение пятидесяти минут расстреливали учеников и сотрудников школы. В результате их преступления погибло 13 человек, а 23 человека были ранены.

Это преступление оставило после себя масштабный информационный след:

- ролики, на которых они демонстрируют наличие у них оружия, а также обмениваются шутками и фразами, которые затем многократно повторялись из года в год их последователями;
- личные дневники
- записи с камер видеонаблюдения, расположенных в школе, которые запечатлели совершение этого преступления.

К сожалению, большая часть этих материалов находится в свободном доступе в сети «Интернет», и любой желающий может с ними ознакомиться. Доступность данных информационных материалов и является главной причиной появления у Эрика и Дилана довольно большой фанатской группировки, у которой имеются все необходимые

атрибуты для того, чтобы считаться субкультурой, которая называется «колумбайн», а ее представителей называют «колумбайнерами».

По мотивам трагедии в школе «Колумбайн» был снят ряд достаточно известных художественных и документальных фильмов. что тоже послужило негативным фактором распространения этого опасного течения. Причем, все расследования расстрелов в наших учебных заведениях за последние годы показали, что взявшие в руки оружие не просто знали, что такое «Колумбайн», они были его поклонниками и последователями.

Верховный суд РФ 2 февраля 2022 года признал движение «Колумбайн» террористическим. Поэтому размещение призывов к акциям по типу «Колумбайна» или их репост теперь рассматриваются правоохранительными органами как подготовка террористических актов. Под действие статьи о пропаганде терроризма подпадут также публичные высказывания, оправдывающие массовые убийства.

Все расследования расстрелов в наших учебных заведениях за последние годы показали, что взявшие в руки оружие не просто знали, что такое «Колумбайн», они были его поклонниками и последователями.

Криминалистическими признаками школьных расстрелов выступают следующие:

- нападавшие имели отношение к образовательной организации, как правило, это действующие обучающиеся;
- убийства или ранения носили умышленный характер, не имели корыстных мотивов, были демонстративны и направлены на неопределенный круг лиц;
- они не подвержены религиозным идеям;
- нападение не носило спонтанный характер, было организовано заранее.

У колумбайнеров возникает представление о праве решать судьбы других людей, и это их искаженное мировоззрение приближает их к экстремизму.

В Казахстане нет проявлений фактов скулшутинга, хотя уже место один негативной инцидент: студент из Кокшетау в TikTok размсетил ролик , в котором завил буквально следующее: "Когда в Казахстане еще не было стрельбы в учебных заведениях. И нет ни одного случая скулшутинга. Сейчас это выглядит как работа для меня". Как пояснил юноша, видео выложил в юмористических целях. При этом у несовершеннолетнего никаких умыслов и призывов для пропаганды терроризма не было. После профилактической беседы с полицией видео удалено с аккаунта И хотя в полиции он объяснил, что это была просто шутка, но даже такое его высказывание- это уже повод серьезно задуматься и начать профилактические мероприятия по предотвращению появления таких мыслей и высказываний» [12].

В то же время, как верно отмечают зарубежные исследователи, стрельба в школе может иметь не только серьезные прямые, но и косвенные последствия, как для молодежи, так и для общества в целом. Научное исследование скулшутинга только еще начинается, в зарубежных научных источниках также отмечена необходимость его научного осмысления для установления детерминант девиантного поведения и оптимизации его профилактики.

Таким образом, анализ проблемы современных форм молодежного насилия позволяет сделать следующие выводы.

Во-первых, необходимо создать обобщить практику расследования указанных преступлений и разработать криминалистическую характеристику каждого из названных форм преступлений, четко обозначив каждый из ее элементов. Специфика насилия в образовательных учреждениях, в первую очередь, должна быть отражена в криминалистической характеристике этих преступлений.

Во-вторых, необходим ситуационный анализ различных преступлений, связанных с физическим и психическим насилием в молодежной среде и на этой основе разработать выявление их скрытых взаимосвязей, и связей с экстремистскими мотивами и идеологией.

В-третьих, необходима разработка комплексно-модульных криминалистических методик, предусматривающих не только расследование, но и меры их

криминалистической профилактики, основанные на ситуационном подходе с использованием специальных психологических знаний. Анализ изучения материалов уголовных дел позволит также выделить и некоторые меры криминалистической и психологической профилактики распространения насилия в школах. Важным направлением организации профилактической работы в исследуемой сфере является разработка эффективных форм взаимодействия правоохранительных органов и общеобразовательных школ, различных специализированных общественных организаций, средств массовой информации. Особую роль в системе профилактики играют сами образовательные учреждения, деятельность которых должна быть направлена на исключение условий распространения насилия среди учащихся, на своевременное выявление признаков такового и их пресечения.

И, наконец, в-четвертых, необходимы комплексные международные криминалистические исследования по вопросам выявления, расследования и профилактики данных видов преступлений., которые позволят выработать общие научно обоснованные криминалистические рекомендации по противодействию этим преступлениям. Результатом таких исследований могут стать разработанные с учетом региональной специфики криминалистические характеристики транснационального уровня, а также комплексные криминалистические методики расследования отдельных видов преступлений.

Оснащение правоохранительных органов современными методиками выявления и пресечения криминальной деятельности в сети Интернет, направленной на совершение отдельных, рассмотренных в настоящей статье форм насилия среди молодежи, специализированная подготовка сотрудников правоохранительных органов, будет способствовать эффективному противодействию распространения насилия в молодежной среде.

Использованная литература:

1. Volchetskaya T.S., Avakyan M.V. Comparative legal analysis of basic forms and directions in management of prevention and counteraction to extremism among young people in Kussia and Germany // Current issues of International Law and Comparative Law. Kaliningrad, 2022. С. 225-241.

2. Антонян Е.А. Баумштейн А.Б. Буллинг в школе как криминологическая проблема и угроза безопасности детей // Социально-политические науки. 2019. № 4. С. 45 - 48.

3. Афанасьев П.Б. Механизм преступного поведения при умышленном причинении тяжкого вреда здоровью: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2020. 254 с.

4. Бабурин С.В. Особенности природы девиантного поведения обучающейся молодежи // Прикладная юридическая психология. 2017. 2(39). С. 69 – 72.

5. Phillips, James & Mann, Leon. (2019). Suicide baiting in the internet era. Computers in Human Behavior. 92. pp. 29-36.; Fahey, Robert & Boo, Jeremy & Ueda, Michiko. (2020). Covariance in diurnal patterns of suicide-related expressions on Twitter and recorded suicide deaths. Social Science & Medicine. Vol. 253

6. How a school shooting 15 years ago changed Germany // The Local. URL: <https://www.thelocal.de/20170426/how-a-school-shooting-15-years-ago-changed-germany/> (дата обращения 5.09.2022 г.)

7. Волчецкая Т.С., Авакьян М.В., Осипова Е.В. Криминологическая характеристика и профилактика скулшутинга и кибербуллинга в России и зарубежных странах. // Всероссийский криминологический журнал. 2021. Т. 15. № 5. С. 578–591. DOI 10.17150/2500-4255.2021.15(5).578-591.

8. Закон Республики Казахстан от 3 мая 2022 года № 118-VII ЗПК. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации» //

Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде, 05.05.2022 г., "Казахстанская правда" № 83 (29710) 04.05.2022 г.

9. Новости Казахстана <https://litter.kz/bulling-v-kazakhstan-statistika-zakonodatelstvo-i-samye-gromkie-intsidenty-1667380309/>(дата обращения 5.09.2022 г.)

10. Волчецкая Т.С., Кот Е.А. Криминалистический анализ использования интернет-ресурсов как места и средства побуждения несовершеннолетних к суициду. // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. - 2020. - № 3.- С. 3-10.

11. Аргументы и факты. Федеральный АИФ. Приговор для стриммера.// https://aif.ru/society/law/prigovor_dlya_strimera_blogger_reeflay_osuzhden_za_smert_devushki (дата обращения 15.11.2022).

12. Sputnik Казахстан Студент из Кокшетау пошутил в TikTok, что устроит стрельбу в школе <https://ru.sputnik.kz/20211218/Student-iz-Kokshetau-poshutil-v-TikTok-chno-ustroit-strelbu-v-shkole---video-18921405.html>(дата обращения 15.11.2022)

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ И СПОСОБЫ ИХ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ

Герасимов П.С., студент группы СПД-22-4с,
Рахимгулова М.Б., доктор Phd, доцент,
Зав. кафедрой «Общеюридических
и специальных дисциплин»
Карагандинский университет Казпотребсоюза

Аннотация: В статье раскрывается понятие экологических правонарушений как один из видов опасных правонарушений. Даются разъяснения причин распространения экологических правонарушений. Вносится инновационное предложение по борьбе с определенными видами экологических правонарушений. Делается вывод, что уровень экологических правонарушений может быть колоссально снижен.

Ключевые слова: экологические правонарушения, юридические организации, борьба с экологическими правонарушениями.

Подобного рода исследования являются актуальными для всех государств, поскольку низкий уровень экологических правонарушений наряду с низким уровнем коррупции являются основополагающим элементом для успешного процветания государства. Любое совершение экологического правонарушения влечет за собой нарушение экологии, а уровень экологии прямым образом влияет на здоровье населения проживающий на соответствующей территории. В случае если здоровье населения будет на низком уровне, то это приведет к возрастанию смертности. Нездоровые люди будут хуже исполнять свои функциональные обязанности, это приведет к застою организаций и государственных учреждений, а равно и государственного аппарата, поскольку эти структуры как машина, ломает один винтик и весь механизм перестанет работать, следствием чего станет крах экономики. Экономический кризис может привести к возрастанию коррупции, преступности, волнения и недовольства населения, а затем к восстаниям и революции. Все вышеперечисленное может способствовать к развалу и уничтожению государства. Поэтому крайне необходимо следить за экологическим уровнем, а для этого необходимо не допускать совершения экологических правонарушений.

В ст. 4 Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» экологическая безопасность указывается как «один

из видов национальной безопасности, является обязательным условием устойчивого развития и выступает основой сохранения природных систем и поддержания соответствующего качества окружающей среды» [1; ст. 4]. Соответственно государство должно принимать все необходимые меры для недопущения экологического кризиса. Одним из которых стало грантовое финансирование Правительством Республики Казахстан научных проектов в сфере экологии опубликованного на сайте GOV.KZ – Единой платформе интернет-ресурсов государственных органов.

По данным Ranking.kz в Республике Казахстан насчитывается 376 зарегистрированных экологических уголовных правонарушений за 2022 год по состоянию на 1 сентября 2022 год, но сумма причинённого ущерба составляет 4 920 млн. тг., а сумма возмещенного ущерба составляет 266 млн. тг. Если не изменить ответственность за совершения экологических правонарушений и идти по такому же маршруту, то экологический уровень в нашем государстве ухудшится до такой степени, что невозможен будет процесс нормального существования не только человека, но и животного и растительного мира.

Основными задачами экологического законодательства Республики Казахстан является:

1) обеспечение высокого уровня охраны окружающей среды посредством осуществления государственного регулирования, направленного на предотвращение загрязнения окружающей среды, недопущение причинения экологического ущерба в любых формах и обеспечение устранения последствий причиненного экологического ущерба, а также на постепенное сокращение негативного антропогенного воздействия на окружающую среду;

2) обеспечение благоприятной для жизни и здоровья человека окружающей среды;

3) обеспечение экологических основ устойчивого развития Республики Казахстан;

4) охрана, сохранение и восстановление окружающей среды;

5) укрепление законности и правопорядка в области охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности [2; ст. 3].

Все вышеперечисленное свидетельствует о том, что для нормальной и здоровой жизни в нашем государстве необходимо принять определенные меры в сфере правового регулирования ответственности за совершения экологических правонарушений.

Экологические правонарушения — противоправное, виновное деяние (действие или бездействие), совершаемое правоспособным субъектом, причиняющее или несущее реальную угрозу причинения экологического вреда либо нарушающее права и законные интересы субъектов экологического права [2; ст. 3]. Самым распространённым и самым пагубным для экологии видом экологических правонарушений является экологические правонарушения, совершаемые коммерческими юридическими организациями добывающей, перерабатывающей и производственной специализацией, например, шахты, фабрики и заводы. Поскольку в случае нарушения экологического законодательства этими субъектами масштаб ущерба экологии будет как минимум крупным, например, загрязнение воздуха по сравнению с выбросом вредного мусора в не положенном месте, совершённого одним физическим лицом. Подобного рода правонарушений в больших количествах существуют в странах с низким уровнем осведомлённости граждан о проблеме экологии и их последствий. Так как знания о пагубном влиянии определенной деятельности человека имеют не всё население мира. Например, вред нефтяных продуктов для почвы, но если эти знания имеются у людей, то они попросту халатно относятся к этим видам правонарушений, считая, что это их не касается и все обойдёт стороной.

В первом случае, когда экологические правонарушения совершаются в следствие низкого уровня образования граждан, решением этой проблемы станет простое улучшение и увеличение учреждений образования и просвещения. Одновременно с этим необходимо установить на законодательном уровне получение обязательного среднего

образования. Следствием чего станет повышение грамотности, умственного и интеллектуального развития. Таким образом, население будет понимать, что действия вредящие экологии опасны для них самих и не будут совершать противоправные действия в сфере экологии.

Во втором случае, когда экологические правонарушения совершаются в следствие халатного отношения к экологии и к другим людям, было бы целесообразно внести изменение в законодательство и установить жесткие меры воздействия на эти субъекты правонарушения. Такими мерами могут стать:

1) при совершении экологического правонарушения, кроме прочих санкций, субъект обязуется провести ремедиацию причинённого субъектом ущерба не только экологии, но и людям, причинившим ущерб здоровью;

2) при рецидиве экологических правонарушений или при неисполнении обязательства провести ремедиацию причиненного ущерба, государство конфискует имущество, непосредственно причинившее вред экологии и имущество, связанное и способствующее причинению вреда экологии у субъекта, совершившего экологическое правонарушение.

Необходимо подметить, что практика ремедиации в Республике Казахстан существует со 2 января 2021 года. Но на деле программу ремедиации субъекты, причинившие ущерб экологии, не выполняют или выполняют, но в размере намного ниже причинённого ущерба. Как приводилось ранее статистика Ranking.kz в Республике Казахстан сумма причинённого ущерба составляет 4 920 млн. тг., а сумма возмещенного ущерба составляет 266 млн. тг. это в 18.5 раза меньше суммы причинённого ущерба. Поэтому нынешняя программа ремедиации не выполняет своей цели. Именно поэтому необходимо внедрить в законодательство Республики Казахстан вышесказанные меры воздействия.

На практике данные изменения в законодательстве будут проходить следующим образом. Предположим, что нефтеперерабатывающий завод не выполнял требования законодательства, и по этой причине в атмосферу выходило колоссальное количество вредных веществ, из-за которых страдает здоровье населения и экология соответствующей территории. В таком случае накладывается санкция на виновных лиц, соответствующая Статьи 329 Уголовного кодекса РК Загрязнение атмосферы, затем этот нефтеперерабатывающий завод обязан будет восстановить или совершить все необходимые действия для скорейшего восстановления ущерба. Например, высадку деревьев достаточных для восстановления ущерба и при необходимости оплатить лечение людей пострадавших от плохого воздействия загрязненного воздуха. Но в случае, если это обязательство не выполняется или совершается рецидив правонарушения, то в таком случае государство конфискует все имущество этого нефтеперерабатывающего завода, поскольку противоправная деятельность этого нефтеперерабатывающего завода стала причиной экологического правонарушения. Такая жесткая мера наказания оправдана, поскольку дальнейшие действия физических лиц, руководивших нефтеперерабатывающим заводом и не исполняющие законодательство в сфере экологии, приведут к ухудшению экологии и здоровью населения соответствующей территории. Сознательно или неосознанно они своими действиями старались привести к вышеуказанным последствиям не имеет особого значения, поскольку эффект для государства и общества один и тот же. Руководящий орган таких организаций обязан соблюдать законодательство в сфере экологии и непосредственно предпринимать все действия для недопущения причинения вреда экологии вследствие осуществления своей деятельности.

Таким образом, можно сделать следующий вывод: собственники таких организаций будут принимать все необходимые меры для недопущения конфискации своего имущества, поскольку намного целесообразно выполнять требования законодательства РК нежели привести себя к последствию указанном в вышеназванном примере. Так как

абсолютно никто не хочет терять свои средства, вложенные в это имущество, свои силы, потраченное для организации этого бизнеса, свое время, убитое для приготовления работы всей организации. Поскольку ни один человек не желает в один миг лишиться всего того, к чему он стремился в своей жизни.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан».
2. Экологический Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года.
3. Нуртаева Ж.Л. К вопросу об определении и классификации экологических правонарушений по законодательству https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31666628.

SOME LEGAL ISSUES OF SPECIAL EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY

Gartman Z.A., 2nd year student
Akhmetova A.K., Senior Lecturer,
Department of Criminal Law and Procedure
«Bolashaq» Academy
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: This article covers the scope of the institution of special compensation, which is the practical implementation of the principles of humanization of the criminal police, the economy of criminal repression, the search for alternative ways to resolve conflicts without the use of criminal punishment that may arise in connection with the commission of a crime. The content of the domestic institute of exemption from criminal liability is analyzed. Special attention is paid to the legislative structure of the types of exemption from criminal liability, which can have both mandatory (imperative) and discretionary (discretionary) nature of the action. The article proposes to separate the cases in which a person can be released from criminal liability, and in which cases we are dealing with circumstances mitigating criminal liability and punishment. Article 53 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Currently, the scope of application of the articles concerning the possibility of using special compensation is constantly expanding. This demonstrates the importance of special exemption from criminal liability to reduce the crime rate.

Keywords: Article, The criminal Code of the republic of Kazakhstan, criminal police, criminal liability, criminal repression.

In the fight against crime, along with the strengthening of criminal responsibility for serious and especially serious crimes, differentiation and individualization of criminal responsibility and punishment are no less important, which largely depend on the behavior of the perpetrators of the crime [1, 5].

That is why in the criminal legislation and judicial and investigative practice of Kazakhstan there is a tendency to expand the scope of application of stimulating norms of law, encouraging citizens to positive, useful behavior for them and for society. These include the norms of criminal law on special types of exemption from criminal liability, the essence of which is closely related to the concept, tasks and functions of stimulating norms of law.

Stimulating norms of criminal law perform the functions of stimulating the desired actions, a certain impact on the behavior of citizens who have committed a crime. The method of influence of stimulating norms is expressed in the fact that a person is encouraged to achieve a socially useful result, and not obligated [2, 22].

The above-mentioned norms of law regulate the behavior of persons who have committed a crime by establishing incentive measures for committing certain actions useful to society. At the same time, a person cannot be forced to perform actions encouraged by the state and achieve certain results. Such actions of persons can only be voluntary.

Encouragement acts as a measure of state approval of positive behavior provided for by law. At the same time, the considered norms of law stimulate active, lawful actions of the subject who committed the crime, there can be no encouragement for inaction.

In the Special part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, unlike the Criminal Code of the RSFSR of 1960, special types of exemption from criminal liability were immediately consolidated. They were accessible by art. 126, 204, 205, 206, 208, 222, 223, 275, 291, 307, 337, The Criminal Code of the RSFSR. The note to article 275 also applies to articles 276 and 278 of the Code. [3, 158].

The articles providing for special exemption from criminal liability list positive actions, in the case of which a person is released, and in some cases a person may be released from criminal liability. The institution of special exemption from criminal liability is a practical implementation of the principles of humanization of criminal policy, economy of criminal repression, search for other ways to resolve conflicts without the use of criminal punishment arising in connection with the commission of crimes.

One of the most important functions of the institution of special exemption from criminal liability is to stimulate the process of correction and re-education of persons who have committed a crime, their re-socialization, and return to society.

In the legal literature, discussions about the compliance (or non-compliance) of special types of exemption from criminal liability with the rules of the General Part of the Criminal Code, on the basis of which such exemption should be carried out, do not stop. Analyzing these norms of the General and Special parts of the Criminal Code, it can be concluded that a contradiction between them really exists [4.36].

These contradictions between the norms of the General and Special parts of the Criminal Code require theoretical, legislative and law enforcement resolution.

Thus, in accordance with Part 1 of Article 65 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a person who has committed a criminal offense or has committed a crime for the first time may be released from criminal liability, taking into account the identity of the perpetrator, his surrender, contributing to their disclosure, investigation of a criminal offense, making amends for the harm caused by a criminal offense.

In the notes to the articles providing for special exemption from criminal liability, it is indicated that a person who has fulfilled all the conditions set forth in them is exempt from criminal liability. Exemption from criminal liability in this case is mandatory (imperative).

In the theory of criminal law and in practice, exemption from criminal liability is divided into the following types:

1. mandatory (they are called imperative);
2. optional (discretionary).

Mandatory types (imperative) include exemption from criminal liability in connection with reconciliation with the victim Part 1. Article 68 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, exemption from criminal liability in connection with the expiration of the statute of limitations of Article 71 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and articles providing for special exemption from criminal liability (excluding military crimes).

The imperative nature of the decision of law enforcement officers in these cases is evidenced by the words of the legislator "the person ... is released from criminal liability." Therefore, if there are grounds stipulated in the sources of criminal law, as well as procedural conditions, their decision on exemption from criminal liability should only be positive. [3, 163].

T.A. Lesnievsky-Kostareva notes that the exceptions are special types of exemption from criminal liability and exemption due to the expiration of the statute of limitations, which are imperative, mandatory for enforcement. Only in cases of crimes punishable by death penalty or

life imprisonment, the decision on exemption from criminal liability due to the expiration of the statute of limitations is left to the discretion of the court [5, 217].

Optional (discretionary) types of exemption from criminal liability include:

- exemption from criminal liability in connection with active repentance of art. 65CC RK;
- exemption from criminal liability in case of exceeding the necessary defense of Article 66 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan;
- exemption from criminal liability in connection with reconciliation with the victim Part 1. Article 68 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan;
- exemption from criminal liability in connection with a change in the situation of Article 70 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan;
- exemption from criminal liability and punishment on the basis of an act of amnesty or pardon, Article 78 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan;
- release of minors from criminal liability and punishment of Article 83 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan;
- art. The special part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan providing for a special exemption from criminal liability
  - a) unauthorized abandonment of a unit or place of service part 1 or 3 of Article 441;
  - b) desertion of part 1 of Article 442;
  - c) violation of the rules of combat duty, part 1 of Article 444;
  - d) violation of the rules of protection of the State border of the Republic of Kazakhstan Part 1 of Article 445;
  - e) violation of the statutory rules of the guard (watch) service, part 1 of Article 446;
  - f) violation of the statutory rules of internal service or patrolling in the garrison, part 1 of Article 447;
  - g) violation of the rules of service for the protection of public order and ensuring public safety, part 1 of Article 449;
  - h) negligent attitude in the service of Part 1 of Article 453 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

Their discretionary nature is indicated by the words of the legislator "a person ... may be released from criminal liability." This means that, even if there are appropriate grounds (and procedural conditions), the decision on exemption from criminal liability depends on the discretion of the judge, prosecutor, investigator, investigator with the consent of the prosecutor

Consequently, all special types of exemption from criminal liability are simultaneously mandatory options for such exemption. The use of the term "may be released" in the article is an alternative left to the discretion of the law enforcement officer.

As N.E. Krylova and Yu.M. Tkachevsky rightly point out, "in some cases, exemption from criminal liability is the right of investigative and judicial bodies, and not an obligation, even if there are all the necessary formal prerequisites for making such a decision [3,166].

In this regard, many scientists find contradictions between Part 1 and Part 2 of Article 65 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and the notes to the articles of the Special Part of the Criminal Code, which allow to release persons who have committed a crime from criminal liability.

Thus, according to H. D. Alikperov, in Part 2 of Article 75 of the Criminal Code of the Russian Federation, the legislator also allows the release from criminal liability of persons who have committed crimes of a different category, but in the presence of all the conditions listed in Part 1 of this article, i.e., surrender, actively contributing to the disclosure of the crime and eliminating the harmful consequences of the deed [6, 43].

H. D. Alikperov, believes that since the notes to the articles of the Special Part of the Criminal Code of the Russian Federation do not contain references to the need to comply with the conditions specified in Article 75 of the Criminal Code, they are special, independent norms that allow to exempt from criminal liability without fail only if the conditions specified in the relevant notes are met. [7, 57].

List of used literature:

1. Shcherba S.P., Savkin A.V. Active repentance for the crime committed: A practical guide / Edited by S.P. Shcherba M., 1997. p.5.
2. Baranov V.M. Incentive norms of Soviet socialist law. Saratov, 1978. p.22.
3. Korobov P.V. Encyclopedia of Criminal Law. Vol.10. Exemption from criminal liability and punishment.- Edition of Professor Malinin –St. Petersburg, 2008. p. 158.
4. Lustova O.S. The need to improve the legislative regulation of Article 75 of the Criminal Code of the Russian Federation P. 36.
5. Lesnievsky-Kostareva T.A. Differentiation of criminal responsibility. Theory and legislative practice.- 2nd ed., reprint. and additional- M.: Publishing house NORMA, 2000. p. 217.
6. Alikperov Kh.D. Exemption from criminal liability. M., Voronezh. 2001. p.43.
7. Alikperov Kh.D. The Criminal Code of the Russian Federation and some problems of exemption from criminal liability // State and Law. 2000. No. 1. p.57.

SOME PROBLEMS OF THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTION OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY

Gibert K.A., 2nd year student ,
Akhmetova A.K., Senior Lecturer,
Department of Criminal Law and Procedure
«Bolashaq» Academy
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: This article covers the issues of exemption from criminal liability. Its interrelation with the principles of humanism and the desire to re-educate criminal thinking is analyzed. The institute of exemption from criminal liability is analyzed. The legislative structure of the types of exemption from criminal liability is considered. Taking into account the legal nature and social legal significance, the provision on the need for a clear distinction between the concepts of exemption from criminal liability, exemption from punishment and release from serving a sentence is being updated.

Key words: exemption from criminal liability, principles of humanity, legislative structure, active remorse, types of exemption, criminal penalty.

The Constitution proclaimed the sovereign Republic of Kazakhstan a democratic, secular, legal and social state, focused on the formation of a new political and economic system. Recognizing the priority of international legal acts, the Constitution legislated the highest values of a person, his life, rights and freedoms.

Along with this, the legislator is required to decisively reduce the number of reference norms and the best possible specification of laws, as well as to simplify legal proceedings, ensure its objectivity, stability and timely execution of judicial acts and strengthen guarantees of citizens' rights in the framework of legal proceedings and at the stage of execution of court decisions.

At present, when the idea of the priority of universal human values has been recognized in the social sciences, including the legal sciences, and the study of criminal law relations is of particular importance. At the moment, it can be said with certainty that the relationship between the criminal and the state is based on the law. The implementation of the task of protecting the interests of the individual, society or the state from criminal encroachments involves the application by the court to the persons guilty of their commission, the penalties provided for by law. However, there may be conditions under which it is not required that the perpetrator

undergo the imposition of measures of criminal liability (including punishment). In addition, the need to show in certain cases a certain leniency towards persons who have violated the criminal law prohibition makes itself felt, and, guided by the principle of humanism, provide in the Criminal Code the possibility of releasing the perpetrators not only from punishment, but also from criminal liability in general.

Back in Soviet times, under the then-current Criminal Code on the Institute of Exemption from Criminal Liability, there were many statements by scientists, such as Kelina S.G., Boitsov A.I., Retyunskikh I.S. and many others, but at present, in the conditions of market relations, democracy and publicity, criminal legislation requires certain changes and additions. On January 1, 1997, the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan came into force, and then for a certain period significant changes and additions were made. As a result, the legislator also made major changes on the regulation of exemption from criminal liability and punishment.

At the same time, the legislator associates the main meaning of the existence of these institutions with the actual non-application of criminal liability and punishment measures in cases where their application is clearly inappropriate, based on the nature of the crime committed and the personal qualities of the person who committed the crime, including his behavior after the crime was committed.

When revising the types of both exemptions, the legislator retained only those that have proven their effectiveness in practice.

The resolution of issues of exemption from criminal liability is of great practical importance, both for the theory and practice of the criminal law of the Republic of Kazakhstan. The system of measures that form the institution of exemption from criminal liability is associated with the development of a mechanism for exemption from criminal liability based on ensuring the normal functioning of the criminal justice system.

At the same time, the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan sets tasks to protect the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, public order and security, the constitutional system, the territorial integrity of the republic from criminal encroachments, the protection of peace and security of mankind, as well as the prevention of crimes.

To solve these problems, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan establishes the grounds for criminal liability and measures of criminal repression applied to persons who have committed a crime (Article 2 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan). Punishment is applied in order to restore social justice, as well as to correct the convict and prevent the commission of new crimes, both by convicts and other persons (part 2 of article 39 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

Based on the principles of justice, economy of criminal repression and humanism, the legislator seeks to limit the scope of criminal coercion and provides for the possibility of releasing the perpetrators from criminal liability in cases where these goals can be achieved without the use of punitive measures.

These considerations determine the socio-political purpose of the institution of exemption from criminal liability, which does not contradict the principle of the inevitability of its occurrence, because if the subject has not committed a crime, then he can neither be brought to criminal responsibility nor be released from it.

In other words, when exempting from criminal liability, the fact of committing a crime by the subject is ascertained, i.e. in such situations, a negative moral, political and legal assessment of the criminal behavior of the subject exempted from criminal liability is preserved. Thus, exemption from criminal liability is a non-rehabilitating ground and in fact means the recognition of the person's guilt.

However, the statement of these provisions is not sufficient to understand the exemption from criminal liability. This can be done only on the basis of the idea of a criminal law relationship that arises between the state and the person who committed the crime. The state, as a subject of criminal law relations, has the right to subject the person who committed the crime to

criminal liability and punishment. At the same time, the perpetrator has the right to apply to him precisely those measures of responsibility that are provided for by law for the act committed by him.

The state must see in the criminal something more than the offender. It should see in him a particle of the state, its citizen. Based on this, the state, in the norms of criminal law, gives the competent authorities the authority, if there are grounds provided for by law, not to subject the persons who committed the crime to criminal liability. Upon release from criminal liability, criminal law relations are terminated.

The rules governing exemption from criminal liability form an independent substantive legal institution. There are six general types of exemption from criminal liability, the grounds, procedure and conditions of application of which are regulated by the norms of the General Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (art. 65, 66, 68, 70, 71, 78 The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

At the same time, the norms of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provide for a special exemption from criminal liability of persons who have committed the criminal acts specifically named in these norms. The range of these acts, although limited, is quite wide

Special types of exemption from criminal liability are organic formations of a relatively independent nature, formed within the general institution of exemption from criminal liability. Consequently, there is a relative isolation within a certain set of norms. However, unlike the general norms, special types of exemption from criminal liability in the theory of criminal law are almost not investigated. Moreover, there are contradictions between these two groups of norms, which leads to problems in judicial practice.

In the practical activities of the bodies conducting criminal proceedings, difficulties arise in the implementation of the procedure for exemption from criminal liability. This is due to the lack of scientific and practical commentary and uniform interpretation of the norms governing the institution of exemption from criminal liability. In addition, the existing instructions and rules were developed on the basis of previously existing legislation and do not correspond to both the modern legal concept and generally accepted international standards. At the same time, the analysis of the legal literature indicates the absence of a uniform concept of exemption from criminal liability and their content.

Despite the fact that the term "exemption from criminal liability" is quite common in the legal literature, there is still no legislative definition of it. Despite the fact that the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan specifies the main features (grounds and conditions) of exemption from criminal liability, there is no uniform interpretation and definition of this concept.

We share the point of view expressed by I.S. Borchashvili that in the science of criminal law, disputes regarding the concept of "exemption from criminal liability" do not fade away. There is no unified position on many issues. This institute is of interest not only among theorists of criminal law, but also among those who are associated with the practice of its application. It is safe to say that in modern criminal legislation and law enforcement practice, its role and importance are constantly increasing [1, 150].

In the criminal law literature, exemption from criminal liability is understood as "the removal from a person who has committed a crime of the obligation to answer criminally for his actions covered by the signs of the corpus delicti. In our opinion, such a formulation does not seem to be entirely correct, because the definition should contain all the signs (grounds and conditions) of exemption from criminal liability and we believe that it would be correct to define exemption from criminal liability into conditional and unconditional. Before releasing a person from criminal liability, the competent State authorities must make sure that this subject is guilty of a crime for which such release is allowed. This assumes that the investigator, prosecutor or court:

- a) establish the actual circumstances of the deed;

b) in accordance with the norm of the special part of the Criminal Code, assess these actions as a crime;

c) establishes, on the basis of the available evidence, the guilt of this person in the commission of this crime.

Only under this condition can a decision be made on exemption from criminal liability. Thus, it is hardly possible to state unconditionally that in cases of release of a person from criminal liability, a person is generally exempted from a negative assessment of the state represented by the competent authorities of the criminal acts committed by the subject [2, 69].

At one time, S.G. Kelina, who deals with issues of exemption from criminal liability, expressed the following idea: exemption from criminal liability is the release of a person guilty of a crime from the obligation to be subjected to state condemnation and to be punished for their deeds [3,3].

According to V.P. Malkov, at the turn of the Soviet and post-Soviet space, exemption from criminal liability should not be considered as forgiveness of a person, or as forgiveness for his exemplary behavior. Exemption from criminal liability is a legal means of combating crime with less acute techniques and methods, when possible and appropriate [4, 384].

G.G. Krivolapov, considering the concept of exemption from criminal liability, notes that in case of exemption from criminal liability, the state as a subject of criminal legal relations completely refuses to exercise its right to subject the person who committed the crime to criminal responsibility and punishment" [5, 75]. The positive point in this definition is that the author cites the ideas that underlie the exemption from criminal liability. It should be noted that the author focuses our attention on forgiveness, in a sense encouraging positive post-criminal behavior of the person who committed the crime, this in turn is an opportunity for the guilty person who accidentally stumbled on the path of life, proving his correction to return to normal life.

S.N. Sabanin gives the following definition of exemption from criminal liability: "Exemption from criminal liability can be defined as the refusal of the State, represented by the competent authorities, in cases provided for by law, from official censure of the behavior of the person who committed the crime, in the form of a guilty verdict, and from punishment of the guilty. Such an understanding of exemption from criminal liability (based on the corresponding understanding of criminal liability itself)" [6, 90].

I.S. Borchashvili noted that the overwhelming majority of scientists believe that "exemption from criminal liability" means the release of the guilty from censure, which the court declares in the guilty verdict [7, 150].

V.P. Makhotkin gives the following definition of exemption from criminal liability – this is the refusal of the state, represented by the competent authorities, to exercise its right to bring the offender to justice in a criminal manner. It eliminates the legal obligation to appear before the investigator as an accused, not to leave the city or village without permission, when a subscription was taken about it. If the guilty person was removed from office, the exemption from criminal liability removes this restriction [8,34].

V.D. Filimonov believes that exemption from criminal liability consists in the fact that a person is exempted from the censure issued by the court and from the application of punishment [9, 138].

A.I. Boytsov, and N.M. Kropachev believe that the institution of exemption from criminal liability arose as a form of influence on persons who committed crimes, not related to the implementation of retrospective criminal liability, but designed for the correction and re-education of these persons [10, 176].

S.A. Danilyuk considers exemption from criminal liability as a specific manifestation of the method of persuasion in criminal law – it is the termination or suspension of criminal legal relations between the state and the person who committed the crime, optionally, in accordance with the criminal law, applied by law enforcement agencies, if the re-education of such a person is possible with the help of measures of public influence or administrative penalties [11,13].

O.Y. Avvakumova formulated the following author's scientific definition of the concept of exemption from criminal liability – this is a decision expressed in an act of a law enforcement agency or court on the inexpediency of applying unfavorable measures to a person who committed a crime in the presence of grounds and conditions fixed in the Criminal Code associated with a low degree of public danger of the crime and the identity of the perpetrator [12, 8-9].

As can be seen from the above definitions, despite their diversity, one can agree with each of them, since, in essence, all points of view are united by the fact that release is considered as a decision of the competent authority, and they reflect the essence of exemption from criminal liability.

Based on the foregoing, we have the opportunity to formulate the following definition of exemption from criminal liability: Exemption from criminal liability is a special form of realization of the rights and obligations of the subjects of criminal legal relations and the termination of this relationship, the essence of which lies in the refusal of the state from its right to punish the offender and, therefore, in the removal from this person by the authorized state bodies of the obligation to undergo measures of criminal coercion, which are the legal consequences of the crime committed.

In this regard, the norms regulating the procedure for exemption from criminal liability need further development and theoretical justification. It is necessary to further study the problems of the institution of exemption from criminal liability, scientific understanding and development of practical recommendations to ensure it.

List of used literature:

1. Borchashvili I.S. The institute of exemption from criminal liability needs to be improved International scientific. Practical. Conf. KVSH 2009. p.150
2. Tenchov E.S. Legal guarantees of the application of law and the regime of socialist legality in the USSR. Thematic interuniversity collection. Release. 1. Yaroslavl, 1975. p. 69.
3. Kelina General concept and types of exemption from criminal liability p. 3.
4. Encyclopedia of Criminal Law. Vol. 10. Exemption from criminal liability and punishment.- Edition of Professor Malinin – St. Petersburg State University, St. Petersburg, 2008. p. 17.
5. Krivolapov G.G. Criminal liability as a legal consequence of the committed crime.- Tr. Moscow Police High School. 1978. issue.2. P. 75.
6. Kelina S.G. Theoretical issues of exemption from criminal liability. M., Nauka, 1974.p.90; Santalov A.I. Theoretical issues of criminal liability. L., Publishing House of Leningrad State University, 1982. pp. 62, 84.
7. Borchashvili I.Sh. Institute of exemption from criminal liability needs improvement International scientific. practical. conf. KVSH 2009. p.150 Modern problems and trends in the development of criminal law, criminology and penal enforcement law of the Republic of Kazakhstan.
8. Makhotkin V.P. Responsibility for crimes that do not pose a great public danger. Textbook. M.1980. P.34.
9. Questions of economics and law Proceedings of Tomsk State University named after V.V. Kuibyshev. P.138.
10. Boytsov A.I., Kropachev N.M. Questions of criminal responsibility and punishment: Inter-university.sat. –Krasnoyarsk: Publishing house of the Krasnoyar University, 1986 - P.176.
11. Danilyuk S.A. Exemption from criminal liability (issues of differentiation): Abstract. ... cand. jurid. M.- 1984. P.13.
12. Avvakumova O.Yu. author. Candidate of Law. Criminal law regulation of exemption from criminal liability. Tyumen, 2007. P. 23.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИТУАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ СУДЕБНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Джола В.А., аспирант Высшей школы права
Балтийского федерального университета им. И. Канта,
Волчецкая Т.С., д.ю.н., профессор,
Заслуженный работник Высшей школы РФ,
Балтийский федеральный университет имени И.Канта,
Калининград, Российская Федерация

Аннотация: Автором рассмотрен вопрос необходимости проведения, судебно-экологической экспертизы в процессе расследования экологических преступлений, а также применения ситуационного моделирования при назначении судебно-экологической экспертизы. В статье выделены сложносоставные типовые следственные ситуации характерные для Калининградской области, в рамках которых наиболее целесообразно принятие решения о проведении судебно-экологической экспертизы.

Ключевые слова: судебно-экологическая экспертиза, мысленное моделирование, ситуационных подход, следственная ситуация, экологические преступления, специальные знания.

В процессе расследования экологических преступлений субъект предварительного расследования сталкивается с необходимостью использования специальных знаний, что во многом связано со спецификой рассматриваемых противоправных деяний.

Современные темпы развития техники и технологий, а также процессов жизнедеятельности человека обуславливают новую реальность, в которой без использования специальных знаний, и специалистов из иных областей, ведение процесса расследования уголовного дела просто невозможно.

В практической деятельности ситуации, в результате которых ущерб преступлением был нанесен интересам, связанным только с одной областью специальных знаний, менее значительны и, зачастую, не требуют проведения комплексного исследования. По своей сути судебно-экологическая экспертиза является сложным процессом, в рамках которой происходит отождествление и анализ связей между преступным деянием и его результатом с использованием широкого спектра научного знания. В рамках судебно-экологической экспертизы рассматривается воздействие преступного деяния на здоровье человека, например, когда загрязняющие вещества могли попасть в питьевую воду или загрязнитель распространяется по воздуху.

Наиболее целесообразным будет затронуть необходимость внедрения метода ситуационного моделирования при расследовании уголовных дел об экологических правонарушениях, введенного в криминалистическую науку Т.С. Волчецкой [1, с. 236].

Говоря о таком направлении современной криминалистической науки, как метод ситуационного моделирования, то, в первую очередь, важно раскрыть саму суть указанного методологического направления и рассмотреть его основные составляющие.

Указанный метод может применяться при расследовании преступлений, предусмотренных различными составами Уголовного Кодекса РФ, ведь для каждого из них разрабатываются свои методики.

При этом стоит отметить, что метод ситуационного моделирования предусматривает не только специальные методики, но и методики общего характера, возможность применения которых не ограничена каким-либо составом преступления, а также ситуационный подход может применяться для целей, связанных с планированием всей профессиональной деятельности сотрудника правоохранительных органов, включая тайм-менеджмент и организация рабочего процесса.[3, с.88] А также метод успешно

апробирован и применяется научно-исследовательской и учебно-педагогической деятельности, в процессах по изучению материалов судебной и следственной практики.

Основной задачей, которая ставится для разрешения перед методом ситуационного моделирования, является то, что в процессе расследования преступлений различных составов перед субъектом предварительного расследования становится задача по разрешению и анализу всех следственных ситуаций, возникающих в процессе.

В условиях ограниченности сроками разумности процесса расследования, а также возможного исчезновения следов преступления, воздействия на свидетелей и противодействия со стороны самого преступника или организованной группы, сотруднику правоохранительных органов надлежит в кратчайшие сроки решить множество важных вопросов, от которых будет зависеть весь дальнейший процесс расследования и построен вектор обвинения в рамках поддержания государственного обвинения прокурора в процессе рассмотрения дела судом. При этом набор возможных действий и решений, зачастую, серьезно ограничен, в этой связи особо оптимальным видится использование возможности упорядочивания типичных следственных ситуаций.

Основной сутью метода ситуационного моделирования является сопоставление сложившейся, в рамках расследования конкретного уголовного дела, следственной ситуации с существующей типовой моделью, путем их мысленного сопоставления субъектом предварительного расследования.

Стоит отметить, что указанный метод не является «панацеей» от ошибок, допускаемых на этапе предварительного расследования в силу того, что многое зависит непосредственно от самого сотрудника правоохранительных органов, его навыков и компетенций. При этом, стоит отметить, что с развитием учения о методе ситуационного моделирования, происходит процесс его имплементации в процесс обучения студентов и курсантов высших учебных заведений в рамках изучения научной дисциплины криминалистики.

В этой связи можно сделать вывод о том, что рассматриваемый метод может быть успешно интегрирован в практическую деятельность, являясь вполне осиливаемой задачей, и которая может быть решена путем определения текущей следственной ситуации с её индивидуализирующими признаками и с влияющими на построение её особенностей взаимосвязями и отношениями.

Указанное обстоятельство является следствием того, что зачастую при непосредственном процессе следственных и иных мероприятий сотрудниками правоохранительных органов обнаруживается значительный пласт информации о совершенном деянии и его составляющих, которая отпечатывается в его сознании в качестве идеального следа. При этом значительная доля информационного потока не фиксируется в протоколах и иных процессуальных документах, вследствие чего может быть с течением времени искажена или утрачена по различным причинам.

Необходимо учитывать, что процесс закрепления информации в сознании человека является сложным процессом, на который может воздействовать неограниченное количество как внешних, так и внутренних факторов, учитывая это можно сделать вывод, что правохранителем может быть зафиксирована не только верная и важная информация о конкретном элементе процесса расследования, но и информация искаженная, неверная либо носящая вероятностный характер.

Типичные ситуации, складывающиеся на первоначальном этапе, в рамках рассматриваемых уголовных дел, во многом обуславливаются целым рядом определённых факторов, таких как: характер первичных фактических данных, ставших основанием для конкретного возбуждения уголовного дела; объект, место и период совершения преступления, а также временной отрезок, который успел пройти с момента совершения преступления до непосредственного начала расследования уголовного дела и степень сохранности следов преступной деятельности.

Проецируя вышеизложенное непосредственно к процессу назначения судебно-экологической экспертизы, необходимо отметить её отличительную особенность - она имеет комплексный характер. Указанное обстоятельство обусловлено тем, что по механизму своего воздействия экологические преступления посягают на различные объекты, включающие в себя не только животный мир, но растения, человека и всю геосферу в целом. По этой причине проведение экспертизы производится экологами или совместно со специалистами различных областей наук, таких как химия, гидрология, ветеринария, биология и многими другими.

Путем анализа научной литературы и практических данных, и применения метода ситуационного моделирования нами были выделены сложносоставные типовые следственные ситуации характерные для Калининградской области, в рамках которых наиболее целесообразно принятие решения о проведении судебно-экологической экспертизы.

Ситуация 1. Произошла массовая гибель объектов водного мира и водной фауны. Предположительными источниками может выступать сброс отходов производства и потребления и сельскохозяйственных, сброс сточных вод, не прошедших процедуру очистки, либо сброс содержимого наливных судов в открытое море, критический забор воды из объекта нелегитимными водопользователями, а также уничтожение или частичное уничтожение водного объекта с целью строительства.

Ситуация 2. Произошло физическое, качественное структурное изменение почвенного покрова. Предположительными источниками может выступать деятельность граждан и организаций по незаконному складированию отходов производства и потребления, а также захоронения отходов особо опасных предприятий и сельскохозяйственных комплексов, помимо указанного возможен факт незаконной добычи (недр) песка, глины, торфа или янтаря.

Ситуация 3. Произошла массовая гибель объектов растительной природы, либо они находятся в угнетенном состоянии. Предположительными источниками может выступать сброс промышленных и сельскохозяйственных отходов в почву воду и воздух, о чем могут служить следы ожогов листьев и коры, увядание зеленой массы и гниение корневой системы, также причиной может выступать деятельность преступных групп по обработки местности гербицидами широкого спектра действия с целью дальнейшего заполучения умерщвленной лесной растительности.

Стоит отметить, что представителями научного сообщества выделяется целый ряд особенностей данной экспертизы, которые необходимо учитывать сотруднику правоохранительных органов перед вынесением решения о её назначении.

Так в большинстве случаев судебно-экологическая экспертиза проводится на месте непосредственного совершения преступления, ввиду чего следователю (дознавателю) необходимо четко определить место локализации противоправного деяния, поскольку исследование, проводимое экспертом, охватывает все его элементы и учитывает всю материальную и следовую обстановку места происшествия [4, с. 120].

Также большинство исследуемых объектов являются крупногабаритными либо их транспортабельность крайне низкая, в этой связи субъекту предварительного расследования необходимо заранее уведомить об этом эксперта, который при возникновении указанного обстоятельства будет иметь возможность заблаговременно подготовить мобильное оборудование и средства для получения образцов [8, с. 5].

Информация, полученная в ходе судебно-экологической экспертизы, может быть использована в качестве одного из основных доказательств, послужить данными для выдвижения новых следственных версий, и моделирования картины совершения преступного деяния.

Стоит отметить, что на текущий момент сложилась ситуация незнания следователями (дознавателями) всего потенциала применения специальных знаний при расследовании экологических преступлений, которое играет одну из ключевых ролей в

правильном определении вектора всего предварительного расследования и дальнейшего построения обвинения.

При этом применение метода ситуационного моделирования при назначении судебно-экологической экспертизы поможет качественно улучшить процесс расследования экологических преступлений.

Можно сделать вывод о неопределимой значимости метода ситуационного моделирования и криминалистической ситуалогии для всей криминалистической науки и правоприменительной деятельности. Сотрудники правоохранительных органов путем интеграции данного подхода в свою деятельность имеют возможность скоординировать весь процесс предварительного расследования и отдельных его элементов, с целью более качественной и оптимальной организации мероприятий оперативно-розыскного характера, проведения следственных и иных процессуальных действий, также выбора непосредственной тактики их проведения.

Список литературы:

1. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия: Монография. / Под ред. проф. Н.П. Яблокова. Москва; Калинингр. ун-т. - Калининград, 1997. - 248 с. - ISBN 5-88874-081-0.

2. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход – локальная парадигма современной криминалистики // Ситуационный подход в юридической науке и правоохранительной деятельности: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 10-летию научной школы криминалистической ситуалогии / под ред. Т. С. Волчецкой. Калининград: Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. С. 25–30

3. Куркова Н.А., Макарова О.А. Развитие ситуационного моделирования в криминалистике и следственной практике // Союз криминалистов и криминологов. 2019. №2. С. 88-89.

4. Осипова, Е. В. Ситуационный подход в расследовании экологических преступлений / Е. В. Осипова // Союз криминалистов и криминологов. – 2019. – № 2. – С. 112-121. – DOI 10.31085/2310-8681-2019-2-222-112-121. – EDN JQMULQ.

5. Петрухина О.А. «Проблемы организации судебных экспертиз при расследовании экологических преступлений» // Теория и практика судебной экспертизы. 2017. Том 12. № 4. С. 87

6. Попова Т.В. «Назначение судебно-экологической экспертизы: отдельные вопросы практики» // Правопорядок: история, теория, практика, № 1 (16), 2018, С. 61

7. Ткаченко Н.Н, Евсеева С.А. «Проблемные аспекты использования специальных знаний при расследовании преступлений, совершенных с участием несовершеннолетних» // Юристъ - Правоведъ, № 4 (87), 2018, С. 205

8. Spikmans, V. The evolution of environmental forensics: From laboratory to field analysis. WIREs Forensic Sci. 2019; 1:e1334. <https://doi.org/10.1002/wfs2.1334>

НЕЗАВИСИМОСТЬ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ КАК ОСНОВА ГОСУДАРСТВЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Джантасова А.Д., магистр, старший преподаватель
Еркинов Т., студент группы Ю-21-5с,
Карагандинский университет Казпотребсоюза
Бубаева Г.Т., председатель Специализированного
межрайонного экономического суда Карагандинской области

Аннотация: Более двадцати лет тому назад Республика Казахстан обрела независимость и утвердила себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высокими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Все эти демократические преобразования в стране неразрывно связано с укреплением судебной системы, способной стать надёжным гарантом законности и защиты конституционных прав и свобод граждан. Поэтому судебная власть обязана быть независимой, что и достигнуто в нашем государстве.

Ключевые слова: Независимость, судебная власть, государственность, конституционный закон, суверенитет.

Независимость является главным богатством любого государства. Разные народы, по-разному добиваются независимости, через революции, войны, национально-освободительные войны. Для Казахстана события декабря 1986 года стали началом стремления народа к суверенитету, самоопределению. В 1991 году 16 декабря Верховным советом РК был принят Конституционный закон «О государственной независимости РК».[1] В этом году мы отмечаем 30-летие главного национального праздника, дня Независимости, образования суверенного государства под названием «Республика Казахстан».

16 декабря 1991 года Постановлением Верховного Совета Республики Казахстан №1008-ХІІ был принят Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан».[1] В преамбуле которого заявляется, что Верховный Совет Республики Казахстан, выражая волю народа Казахстана, признавая приоритет прав и свобод личности, закрепленных во Всеобщей декларации прав человека, иных общепризнанных нормах международного права, подтверждая право казахской нации на самоопределение, исходя из решимости создания гражданского общества и правового государства, осуществляя миролюбивую внешнюю политику, заявляя о своей приверженности принципу нераспространения ядерного оружия и процессу разоружения, торжественно провозглашает государственную независимость Республики Казахстан.

После принятия Конституционного закона «О государственной независимости РК» перед президентом и правительством стояла задача нормализации экономической и политической ситуации в стране: укрепление независимости, посредством установления гражданства, утверждение государственных символов, создание самостоятельных институтов, внедрение собственной валюты, недопущение ухудшения социально-экономического благосостояния граждан.

Республика Казахстан является молодым независимым государством. Однако за этот период в стране произошли значительные государственные преобразования - создана судебная система, учрежден двухпалатный Парламент, объявлена новая столица.

Существовавшая система экономики радикально преобразована. Сегодня мы живем в стране с развивающейся рыночной экономикой, способной интегрироваться в мировую экономическую систему. Казахстан стал лидирующим государством среди стран СНГ и Восточной Европы по привлечению иностранных инвестиций. Также были проведены существенные реформы в социальной и пенсионных сферах.

За годы независимости Казахстан стал полноправным членом Организаций Объединенных наций (ООН), а также участником Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), Шанхайской организации сотрудничества в Европе (ОБСЕ), Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), Евразийского экономического союза (ЕАЭС), Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) и других организаций.

Международная политика Казахстана направлена на достижение международных гарантий суверенитета и независимости нашего государства. Для установления дружественных отношений с зарубежными странами была проведена огромная плодотворная работа. Свыше 120 стран официально признали и установили дипломатические отношения с Казахстаном.

6 июля 1994 года Верховным Советом Республики Казахстан было принято решение о переносе столицы, продиктованное по политическим и экономическим соображениям. В 1997 году столицу страны перенесли из Алматы в Нур-Султан. За небольшой срок был построен современный город, который удостоен награды ЮНЕСКО «Город мира», в котором проходят международные экономические и политические события, такие как Саммит Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), переговоры по урегулированию ситуации в Сирии, первый съезд мировых и традиционных религий, международная специализированная выставка ЕХРО-2017. Проведенные в столице масштабные события способствуют укреплению имиджа страны, ее узнаваемости и авторитета среди мирового сообщества. Сегодня можно с уверенностью сказать, что Казахстан стал известным на международной арене и занял достойное место среди мировых экономических систем.

В столице создан Международный финансовый центр «Астана», на территории которого действует английское право, что способствует привлечению инвестиций в страну.

«Суверенитет – это бесценное благо, которым обладает не каждый народ. Для Казахстана – страны с богатой историей и глубокими корнями – нет большей ценности. Это самое драгоценное сокровище, самое сокровенное достояние. Поэтому мы дорожим Независимостью, о которой мечтали наши предки. Летопись нашей Независимости тесно связана с исторической фигурой Первого Президента – Елбасы», - отметил Глава государства Касым-Жомарт Токаев.

Сегодня Казахстан является многонациональной страной, динамично развивающейся страной, с экономическим потенциалом, стремящаяся воплотить концепцию «Слышащего государства» в реальность, быть профессиональным государством, подотчетным обществу. Казахстан считается региональным лидером, с весьма амбициозными планами, которые при эффективных действиях и мерах, позволят войти в 10-ку государств с наиболее конкурентоспособной экономикой.

Почти за 30 лет Независимости Казахстан достиг многих результатов. Возможно результаты были бы более весомые и масштабные, если бы не было человеческого фактора на местах, таких как коррупция и недолжное выполнение поставленных задач в личных интересах в ущерб государственным интересам.

Было много ошибок, взлетов и падений. Народу было тяжело принимать перемены, но он прошел все испытания и преодолел все трудности. Этот день - день Независимости, предназначен для того, чтобы оглянуться назад, на уже пройденный путь. Ведь без прошлого сложно ценить настоящее и планировать будущее.

Начиная с момента провозглашения государственной независимости Республики Казахстан, в нашей стране в соответствии с требованиями формирования правовой государственности были предприняты конкретные шаги по созданию организационных, правовых, экономических и других условий, необходимых для независимости судебной власти. Необходимо отметить, что Первый Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев уделял особое внимание проблемам развития судебной власти в стране. На

IV съезде судей Республики Казахстан Глава государства, в частности, отметил: «Развитие судебной системы – один из главных приоритетов государства». Если не будет защищено право, тогда не будет свободы, гласности.

В Казахстане в этом направлении сделано немало, в том числе были приняты меры по дальнейшему совершенствованию судебных органов, укреплению социального и правового статуса судей. Современная судебная система – составная часть государственного устройства, один из механизмов демократического развития на пути социальной, экономической и политической модернизации общества.

На состояние судебной власти влияет отношение граждан к современной казахстанской правовой политике, уровень доверия власти со стороны общества. Как известно, статья 1 Конституции Республики Казахстан гласит: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы».[2]

Для достижения этой цели в масштабе Республики проводятся правовые и экономические реформы. Чтобы соответствовать рыночной системе, мы вынуждены были реорганизовать и правовую систему. В соответствии с требованиями были созданы правовая база и механизм. Роль судьи в создании гражданского общества огромна. Качественные изменения, имевшие место в государственном устройстве Республики Казахстан в течение последних двадцати двух лет, требуют новых научных подходов к их оценке. Для любого государства правильное формирование судебной власти имеет огромное значение. Вполне очевидно, что для молодого Казахстана, объявившего о государственной независимости и вставшего на путь построения нового светского общества, вопрос о том, в каком направлении будет развиваться судебная власть, каково будет ее содержание, ее реализация, несомненно, является одним из самых актуальных.

Известно, что для решения этих проблем в стране реализуется судебно правовая реформа посредством внедрения изменений и дополнений в имеющийся пласт нормативно-правовых актов.

Список литературы:

1. Конституционный закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года №1991 года №1007-ХІІ «О государственной независимости Республики Казахстан»
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 года).
3. Токаев К-Ж. 30 лет становления и развития <https://elorda.info/sotsium/12034-1639558187/>

ПОНЯТИЕ И ИСТОРИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРАВА

Ердуллаева А.Б., студент группы СПД-20-1К,
Искакова Ж.А., старший преподаватель,
кафедра «Общеюридических и специальных дисциплин»
Карагандинский университет Казпотребсоюза

Аннотация: Создание информированного общества и развитие. Основные цели информатизации. Безопасность можно рассматривать как состояние рассматриваемой системы на основе общенаучной категории, противопоставляя ее единообразным воздействиям, связанным с внешними и внутренними угрозами, и, с одной стороны, ее функционализация никак не мешает работе внешней среды и системы и о развитии теории информационной безопасности.

Ключевые слова: Информационное право; радикальные изменения; технологий; реализовывать; информационной безопасности; воздействие; телекоммуникационных сетей.

Информационное право в настоящее время является устоявшейся чертой правового общества. Современные технологии позволяют собирать, использовать, анализировать и распространять информацию в беспрецедентных масштабах. Отдельные лица все больше обеспокоены объемом своего права на информацию и безопасностью своих собственных персональных данных. Как государственный, так и частный сектор признают, что информация является важнейшим активом, будь то для борьбы с преступностью и терроризмом или для удовлетворения потребностей клиентов. В то же время широко распространено мнение о том, что использование информации должно регулироваться надежной правовой базой.

Создание информированного общества претерпевает радикальные изменения в экономической, политической, социальной сфере жизни всего человечества. Информированное общество в таких условиях обменивает сферу труда на информацию и знания, что в свою очередь означает, что основой глобализации является интеграция информационных систем различных государств в единую мировую информационную систему, формирование единого информационного пространства, создание глобальных информационно - телекоммуникационных сетей, интенсивное внедрение новых информационных технологий во все сферы, имеющие отношение к общественной жизни, а также в государственное управление.

Основные цели информатизации:

- Всестороннее информационное обеспечение потребностей субъектов информационных отношений;
- Создание безопасного единого информационного пространства;
- Применять, реализовывать, внедрять информационные потребности, информационные технологии, информационные системы, имеющие общий смысл;
- Подготовка кадров, повышение их квалификации в сфере информатизации.

Вызывает зависть мысль известного украинского исследователя Р. Л. Калюжного, занимающегося изучением вопросов информационной безопасности. Он считает информационную безопасность направлением общественных информационных правоотношений для создания, поддержки, защиты и охраны человека, общества и государства. А также создание безопасных условий для жизни, регулирование общественных отношений, создание, распространение, хранение и использование информации. [1].

Информативное право равно как область концепции полномочия предполагает собою комплекс законных общепризнанных мерок, какие регулируют работа субъектов

полномочия в информативной области (информативную работу). Изнутри сферы информативного полномочия данные общепризнанных мерок сгруппировываются в подотрасли а также законные учреждения. Припомним, то что учреждение — данное взаимозависимые а также взаимовлияющие категории (совокупы) законных общепризнанных мерок, стабилизирующих схожие социальные взаимоотношения конкретной ограниченной сфере изнутри сферы (подотрасли) полномочия.

Концепция информативного полномочия имеется справедливо, поскольку отображает настоящие социальные взаимоотношения, представляющие объектом этой сферы. Данная концепция приобретает представление в информативном законодательстве, в науке информативного полномочия а также в тренировочном ходе, то что упрощает исследование а также обучение направления «информационное право». Структурно концепция информативного полномочия разделяется в две доли - общую а также особую.

Безопасность можно рассматривать как состояние рассматриваемой системы на основе общенаучной категории, противопоставляя ее единообразным воздействиям, связанным с внешними и внутренними угрозами, и, с одной стороны, ее функционализация никак не мешает работе внешней среды и системы. В силу таких определений критериями безопасности системы являются:

Степень сохранения структуры, технологии, функциональности самой системы под влиянием ненормальных факторов - в зависимости от способности противостоять ненормальным внешним и внутренним воздействиям;

Возможности возникновения аномальных факторов из-за отсутствия опасности, исходящей от элементов системы и внешней среды, могут представлять опасность для элементов системы и внешней среды. [2]

При изучении рассматриваемой проблемы интерпретация приведенных выше определений раскрывает следующее значение информационной безопасности: "Информационная безопасность - состояние защищенности информационного пространства государства, а также интересов и прав гражданина, личности, государства, общества. Защищенность гражданина, личности, государства, общества от реальной и потенциальной опасности в информационном пространстве, основанном на его деятельности. Система предотвращения угроз, не создающая угрозы информационной независимости государства.

В направлении поиска решений проблем, встречающихся на пути информационной безопасности, путеводителем может служить сама информация[3]. Как условный компонент любой организованной системы, информация легко раскрывается с одной стороны (т. е. раскрывается за меньшее время из-за влияния ненормальных воздействий на различные плановые угрозы), а во-вторых, сама информация служит основой для различных плановых угроз, создавая угрозу как для системы, так и для внешней среды.

Таким образом, развитие теории информационной безопасности, опираясь на направления развития защиты информации, одной из систем, составляющих общую проблему, является сама информационная безопасность. С другой стороны, - второй составляющей и исследователем информационной безопасности рассматривается практика защиты информации, тщательные исследования и планы работы в настоящее время вообще не проводятся. [4]

Информативное право содержит в себе многочисленные законные трудности управленческого полномочия, фокусируя их в плоскости регулировки информативных взаимоотношений, какие делаются в некоторых случаях с целью управленческого полномочия характерными а также недостижимыми с целью дозволения своими орудиями.

В минувшие года в взаимосвязи вместе с формированием механических информативных технологий в области общественного управления совершается специфическое выталкивание множества проблем информативного предоставления с области, обычно являющейся собственностью управленческому праву. Базой подобных действий считается нарастающая разделение действий информативного предоставления

принятия заключений в области правительственного управления (применения двор а также банков сведений, «ситуационных комнат» а также проспектор.п.).

Один с основных основ информативного предоставления с целью области правительственного управления в демократизирующемся мире делается условие «информационной прозрачности» управленческой концепции.

Подобным способом, все процесс информативного предоставления управленческой концепции движется в сферу информативного полномочия. Помимо этого, развитие информативного полномочия непосредственно сопряжено вместе с формированием информативного сообщества.

Список литературы:

1. Воробьев В.Ф. Проектирование средств трасологической идентификации компьютерных преступлений. Режим доступа: http://bezopasnik.org/article/book/zheltnikov_-_Cryptography.pdf
2. Горшенков Г.Н. Криминология / Г.Н. Горшенков. - Сыктывкар. 2013. – 512с.
3. Гасанов Р.М. Шпионаж особого рода / Р.М. Гасанов. - М., 2011. -114с.
4. Женило, В.Р. Проблемы развития цифровых информационных технологий в органах внутренних дел // Компьютерные технологии в криминалистике и информационная безопасность. - Труды академии М ВД РФ. - М., 1997. - С. 32-45.

МЕТОДЫ ИСКЛЮЧЕНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ РИСКОВ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Смагулова Л.О., Мухтарова Ж.Т., Ешмаханова Н.М.,
Студенты группы СПД-20-2
Абиев Е.С., магистр права,
ст. преподаватель кафедры ОЮиСД
Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются существующие и новые методы противодействия коррупции, уменьшения коррупционных рисков, возможности и достигаемые результаты благодаря проведению коррупционного мониторинга.

Ключевые слова: коррупция, государство, власть, взятка, уголовный закон, административное правонарушение, антикоррупционный мониторинг.

Коррупция является основной проблемой деятельности современных государств, в особенности стран третьего мира и стран СНГ. Данный преступный фактор становится разрушительным, коррозией государства и закона. Борьба с ним должна восприниматься как защита целостности и безопасности государства в целом.

Согласно криминологической теории, коррупцию рассматривают в контексте преступления против государства и власти. Развитие коррупционных преступлений в сфере государственной деятельности приводит к транзиту власти в пользу государственных интересов в сторону интересов частных лиц, стоящих за коррупционными действиями. Опасность коррупции является очевидной, однако неочевидным становятся низкие темпы и крайне слабые меры по борьбе с ней. Долгое время под понятием коррупция понимались только непосредственная дача взятки в денежном выражении, тогда как оказание определённого вида услуг, предоставление льгот, лоббирование интересов, кадровый интерес и тому подобные действия не входили под понятие коррупционного преступления. В современных реалиях, формы проявления

коррупции стремительно расширяют свой перечень, тем самым увеличивая её масштабность.

По законодательству Республики Казахстан, за совершение коррупционного правонарушения предусматривает административную и уголовную ответственность. Согласно Кодексу об административных правонарушениях Республики Казахстан, Глава 34 предусматривает 6 статей в части правонарушений, отнесённых к категории «административные коррупционные правонарушения». Так, ими являются:

- предоставление незаконного материального вознаграждения физическими лицами (ст.676);
- получение незаконного материального вознаграждения лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом (ст. 677);
- предоставление незаконного материального вознаграждения юридическими лицами (ст. 678);
- осуществление незаконной предпринимательской деятельности и получение незаконных доходов государственными органами и органами местного самоуправления (ст. 679);
- непринятие руководителями государственных органов мер по противодействию коррупции (ст. 680).

Все виды данных правонарушений предусматривают наказание в виде штрафов, рассчитываемых в виде количества месячных расчётных показателей [1].

Уголовное законодательство, относит к уголовным преступлениям следующие виды коррупционных правонарушений:

- Злоупотребление должностными полномочиями;
- Превышение власти или должностных полномочий;
- Присвоение полномочий должностного лица;
- Незаконное участие в предпринимательской деятельности;
- Воспрепятствование занятию законной предпринимательской деятельностью;
- Получение взятки;
- Дача взятки;
- Посредничество во взяточничестве;
- Служебный подлог;
- Бездействие по службе;
- Бездействие по службе лица, занимающего ответственную государственную должность, или иного руководителя правоохранительного или специального государственного органа;
- Отказ или уклонение сотрудника правоохранительного или специального государственного органа от исполнения обязанностей службы;
- Халатность. [2].

Как мы видим, уголовный закон имеет более развёрнутый перечень тех правонарушений, которые являются наиболее тяжкими и отнесены к уголовным преступлениям, за которые предусматриваются наказания в виде привлечения к общественным работам, ограничение либо лишение свободы.

Противодействие коррупции является важной составляющей правоохранительной деятельности государства. Уполномоченные государственные органы стараются принимать всё более новые и усовершенствованные меры и методы борьбы с коррупцией в любом её проявлении.

В Республике Казахстан определён перечень основных методов антикоррупционной деятельности. Так, согласно Закону Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года, применяются следующие меры противодействия коррупции:

- антикоррупционный мониторинг;
- анализ коррупционных рисков;

- формирование антикоррупционной культуры;
- проведение научной антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- выявление коррупциогенных норм при производстве юридической экспертизы в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- формирование и соблюдение антикоррупционных стандартов;
- финансовый контроль;
- антикоррупционные ограничения;
- предотвращение и разрешение конфликта интересов;
- меры противодействия коррупции в сфере предпринимательства;
- выявление, пресечение, раскрытие и расследование коррупционных правонарушений;
- сообщение о коррупционных правонарушениях;
- устранение последствий коррупционных правонарушений; [3]
- формирование и публикацию Национального доклада о противодействии коррупции.

На наш взгляд ещё одной мерой способствующей противодействия коррупции, действующей и нуждающейся в дальнейшем развитии, является цифровизация процесса государственной деятельности, в первую очередь получения государственных услуг. Это не только минимизируют человеческий фактор, как элемент коррупционных рисков как таковых, но исключит бюрократические задержки, решение которых часто становится объектом коррупционных преступлений. Более того, цифровизация всех направлений, в которых коррупционные риски возникают чаще всего, приведёт к открытости, прозрачности, удобству, как для самих государственных органов, так и для граждан.

Формирование антикоррупционной культуры определяется законом о противодействии коррупции. Однако на наш взгляд, это очень длительный и сложный в реализации процесс. Безусловно, он достаточно долговременный, ведь это формирование менталитета нетерпимости граждан к проявлению коррупции, однако он в тоже время, и достигается в гораздо более длительный период, нежели жёсткие и единовременные меры. На сегодняшний день антикоррупционная культура в Республике Казахстан находится на достаточно низком уровне, близком к нулю.

Наиболее эффективными мерами противодействия коррупции, на наш взгляд, являются антикоррупционный мониторинг и финансовый контроль.

В рамках осуществления финансового контроля рассматриваются два основных элемента:

Физические лица предоставляют в уполномоченные органы:

- декларацию об активах и обязательствах;
- декларацию о доходах и имуществе.

Антикоррупционный мониторинг представляет собой деятельность субъектов противодействия коррупции по сбору, обработке, обобщению, анализу и оценке информации, касающейся эффективности антикоррупционной политики, состояния правоприменительной практики в сфере противодействия коррупции, а также восприятия и оценки уровня коррупции обществом. Целью антикоррупционного мониторинга является оценка правоприменительной практики в сфере противодействия коррупции.

Источниками антикоррупционного мониторинга являются правовая статистика и обращения физических и юридических лиц, сведения неправительственных и международных организаций, данные социологических опросов и публикаций в средствах массовой информации, а также иные не запрещенные законом источники информации. [3]

Анализ коррупционных рисков подразделяется на внутренний и внешний.

Внешний анализ коррупционных рисков осуществляется уполномоченным органом по противодействию коррупции в порядке, определяемом Правительством Республики

Казахстан по согласованию с Администрацией Президента Республики Казахстан, по следующим направлениям:

- выявление коррупционных рисков в нормативных правовых актах, затрагивающих деятельность государственных органов и организаций, субъектов квазигосударственного сектора;

- выявление коррупционных рисков в организационно-управленческой деятельности государственных органов и организаций, субъектов квазигосударственного сектора [3].

В целях недопущения лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к ним (за исключением кандидатов в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан или маслихатов, акимы городов районного значения, поселков, сел, сельских округов, а также в члены выборных органов местного самоуправления), должностными лицами, а также лицами, являющимися кандидатами, уполномоченными на выполнение указанных функций, совершения действий, которые могут привести к использованию ими своих полномочий в личных, групповых и иных неслужебных интересах.

На наш взгляд данная мера противодействия коррупции является достаточно эффективной в факторе исключения, так называемого «кумовства» и «покровительства» среди госслужащих, распространённых в силу местного менталитета.

Участие граждан в деятельности по противодействию коррупции также являются достаточно успешными в своих функциях, так как мера по вознаграждению за сообщение и коррупционном правонарушении вызывает наибольшую заинтересованность граждан в участии.

Национальный доклад о противодействии коррупции - документ, содержащий анализ и оценку состояния и тенденции распространения коррупции на международном и национальном уровнях, предложения по формированию, реализации и совершенствованию антикоррупционной политики.

Публикация Национального доклада является формой отчётности уполномоченного государственного органа перед населением, которая позволяет гражданам оценить качество и успешность принимаемых государством мер в противодействии этому злу. Однако, на наш взгляд, доклад преподносит недостаточно полную информацию и возможно, не совсем достоверную.

Исходя из вышеизложенного, можно заключить, что уровень противодействия коррупции по-прежнему достаточно высок, а принимаемые меры недостаточно эффективны в современных реалиях, в связи с чем, коррупционный уровень и коррупционные риски снижаются крайне медленно. Государственным органам необходимо усилить работу в этом направлении.

Список использованной литературы:

1. Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан от 5 июля 2014 года; - электронный ресурс. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm.

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года; - электронный ресурс. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm.

3. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года. - Электронный ресурс. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410#z6>.

АДАМ САУДАСЫНА ҚАТЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ЖАЛПЫ БЕЛГІЛЕРІ

Жакупова А.Г., 1 курс магистранты
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Адам саудасы мен құлдық қылмыстары туралы өзекті мәселеге талдау жасалынған. Адам саудасы мен құлдық қылмыстарын түрлерге бөліп қарастырған. Балалар саудасының жағдайына талдау жасай келе, бұл жағымсыз құбылыстың көпқырлылығы мен ұлттық ерекшелігі бар екенін, сондай қылмыстардың бірі коммерциялық мақсатта заңсыз бала асырап алу екендігін атап көрсеткен және мысалдар келтірген. Қазіргі заманда балаларды саудалаудың негізгі түрлеріне тоқталған.

Кілт сөздер: адам саудасы, құлдық қылмыстары, мәжбүрлі еңбек, қызмет көрсету, құлдықта ұстау, жезөкшелікке пайдалану, ішкі органдарын алу.

Халықаралық құқықта адам саудасы мен құлдық қылмыстары туралы мәселе қозғалғанда, конвенциялармен танысқан уақытта біз аталған қылмыстардың әр түрлі нысандары мен түрлерін көре аламыз. Адамды сату мен құлдық қылмыстарының қылмыстық классификациясы сол қылмыстардың түрлер мен нысандарға бөлінуін айтамыз. Адамдарды саудалау мақсатында алдап-арбап, азғыртып-көндіру, күш қолдану, қорқыту, не басқа да түрдегі мәжбүрлеу арқылы оларды жезөкшелікке пайдалану, мәжбүрлі еңбек немесе қызмет көрсету, құлдықта ұстау, заңсыз әрекеттер жасауға мәжбүрлеу немесе ішкі органдарын алу үшін адамдарды, балаларды ұрлау – адам баласына қарсы жасалған ауыр қылмыстар болып табылады.

Адам саудасы мен құлдық қылмыстарын түрлерге қарай бөлетін болсақ:

1. Оның объектілеріне қарай - әйелдерді сату, балаларды сату және ерлерді сату деп бөле аламыз. Көбінесе, құлдарды сату қылмысының құрбандары төмен әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бар, төмен жалақылы жұмысы бар немесе мүлде жұмысы жоқ қыздар мен әйелдер болады. Сонымен қатар жеңіс құмарлық саудаға соңғы жылдары жоғары білімі бар көптеген әйелдер де тартылды. Қылмыстық бизнес арасында соңғы жылдары құлдыққа сатылатын күшті ерлер де пайда болуда, оларды құрылыс алаңдарында, фермерлік шаруашылықтағы қауіпті, ауыр және лас жұмысқа тартады. Балаларды да құлдарды сатушылар осы лас бизнеске күштеп тартуда: «бақытты балалық шақ» түсінігіне жатпайтын қайыршылық, порнография, ауыр жұмыс.

2. Адам саудасының нысандарына қарай:

-еріксіз еңбекке тарту;

-жеңіс құмарлық сауда («азаматтық» жезөкшелікті ұйымдастыру, әскери жезөкшелікті ұйымдастыру, жеңіс құмарлық туризмді ұйымдастыру);

-үйдегі құлдық;

-күштеп некеге отырғызу, сонымен қатар «пошта арқылы қалыңдық» жүйесі арқылы;

-бала тууды қосқанда күштеу арқылы репродуктивтік функциялар;

-күштеу арқылы донорлық (органдар мен ұлпаларды трансплантациялауға адамды сату);

-күштеу арқылы бала асырап алу.

3. Халықаралық-құқықтық актілерде берілетін адамдар саудасы мен құлдар саудасының түрлеріне мыналар жатады:

-1956 жылғы 7 қыркүйектегі Құлдық, құлдарды сату және құлдыққа ұқсас әдет-ғұрыптар мен институттарды жою туралы БҰҰ қосымша конвенциясында құлдықтың түрлі нысандарын көрсететін, құлдыққа ұқсас әдет-ғұрыптар мен институттары аталады. Олар жоғарыда аталып өткен.

-1989 жылғы 20 қарашадағы БҰҰ Балалар құқығы туралы Конвенциясында мынадай түсініктер қолданылады:

балаларды пайдалану балаларға қамқорлық жасайтын ата-аналары, заңды қамқоршылары мен басқа да тұлғалар жағынан жеңсік құмарлық қиянат етушілік (19 б. 1 т.); балаларды экономикалық пайдалану (32 б. 1 т.); балаларды жеңсік құмарлық пайдалану және жеңсік құмарлық азғыру (34 б. «b» т.); балаларды жезөкшелікке және жезөкшелік материалдарға пайдалану (34 б. «c» т.); балаларды ұрлау (35 б.); кез-келген нысанда және кез-келген мақсатта балаларды сату мен оларды жасырын тарату (35 б.); балалардың тұрмысының кез-келген аспектіне зардап тигізетін балаларды пайдаланудың кез-келген нысаны (36 б.) [1].

-1999 жылғы 17 маусымдағы Балалардың еңбегінің ең жаман нысандарының жойылуы бойынша тыйым салу мен тез арадағы шаралар туралы №182 ХЕҰ конвенциясында балалар еңбегінің ең жаман нысандары берілген:

-құлдықтың барлық нысандары немесе құлдыққа ұқсас тәжірибе, мәселен балаларды сату және оларды саудалау, қарыздық езу мен басыбайлы күй, сонымен қатар еріксіз немесе міндетті еңбек, соның ішінде оларды қарулы қақтығыстарда пайдалану үшін балаларды міндетті немесе еріксіз жалдау;

-жезөкшелікпен айналысу, порнографиялық өнімдерді немесе порнографиялық ойын-сауық жасау үшін балаларды пайдалану, жалдау немесе ұсыну;

-құқыққа қайшы қызметпен айналысу, соның ішінде есірткіні сату немесе жасау үшін балаларды пайдалану, жалдау немесе ұсыну;

-балалардың денсаулығы, қауіпсіздігі мен адамгершілігіне қауіп төндіретін жұмыс [2]. Сонымен қатар құлдық пен адамды құл секілді пайдалану деген түсінік бар.

4.Адам саудасы бірнеше фазалар мен кезеңдерден тұрады. Сонымен қатар олардың әрқайсысының түрлері болады. Мәселен, адамды иеленудің түрлері мақсаты бойынша былайша бөлінеді:

-болашақта сату мақсатымен (қайта сату);

-тікелей пайдалану мақсатында.

Адам саудасы мен құлдық қылмыстарының ең көп тараған түрі - әйелдер мен балаларды сату, оларды әр түрлі нысандар мен мақсаттарды пайдалану.

Балалар саудасының жағдайына талдау жасағанда, бұл жағымсыз құбылыстың көпқырлылығы мен ұлттық ерекшелігі бар екенін көреміз, сондай қылмыстардың бірі коммерциялық мақсатта заңсыз бала асырап алу. Әрине, баланы асырап алу мақсаты түзу ниетпен туып жатса, бұдан отбасын тапқан бала да, жаңа ата-аналар да, қоғам да ұтады. Ал, егер асырап алу баланы тірі тауарға айналдыру, жыныстық қатынасқа пайдалану, не дене мүшелерін алу мақсатын көздесе, бұл қылмыстарды әшкерелеу қиынға соғады.

Бүгінде аналардың өз туған баласынан бас тартуы жиі кездесетін жайға айналды. Осындай «аналар» баласын сатуды материалдық жағынан тиімді әдіс ретінде пайдаланады. Шетелдіктердің балаларды асырап алуына келетін болсақ, оларға негізінен денсаулығы нашар, туысқандары жоқ балаларды асырауға рұқсат беріледі, кейде тиісті талаптарды сақтамай құзыретті органдардың, медициналық қызметкерлердің баланың медициналық құжаттарында жалған диагноздар қою арқылы дені сау балаларды шетелдік ата-аналардың асырауына рұқсат рәсімдеген жағдайлар да кездесіп қалады.

Қазіргі заманда балаларды саудалаудың негізгі түрлері мынадай:

-заңсыз бала асырап алу;

-жыныстық мақсатта қанау;

-кәмелетке толмағандарды қоғамға қарсы не қылмыстық әрекеттерді жасауға тарту;

-бала еңбегін қанау;

-баланы порнографияның объектісі ретінде пайдалану;

-баланы қарулы қақтығыстарда пайдалану;

-баланы органдар мен ұлпалардың доноры ретінде пайдалану.

АҚШ-тың Мемлекеттік департаментінің деректері бойынша, жыл сайын мемлекеттік шекара арқылы 700 мыңнан астам адамдар, негізінен әйелдер мен балалар сатылады және өткізіледі.

"ТрансҰлттық Ұйымдасқан Қылмыстылыққа қарсы күресу" туралы БҰҰ Конвенциясы, сонымен қатар "Адам сатуды алдын алу, соның ішінде әйелдер мен балаларды және жазалау", "Заңсыз теңіз, құрлық, ауа кеңістіктерінде мигранттарды тасымалдауға қарсы" Қосымша Хаттамаларында бекітілген адам саудасына қатысты қолданылатын ұғымдар төмендегідей:

Тарту(вербовка) - жалдау, белгілі бір іске жинау немесе белгілі бір қызметке тарту, азғырып көндіру, соның ішінде құқыққа қайшы;

Белгіленген мемлекет – адам саудасының құрбандарын эксплуатациялау немесе мәжбүрлі жұмыстарға тарту әрекеттері жүргізілетін мемлекет;

Жөнелткен мемлекет – адам саудасының құрбандарын қандай да бір қызметпен айналасу үшін, тарту жүргізілетін және/немесе адам саудасының құрбандарын тасымалдауын жүзеге асыратын мемлекет;

Транзиттік мемлекет – осы мемлекеттің территориясы арқылы адам саудасының құрбандарын тасымалдауы жүргізілетін мемлекет;

Борыш тәуелділік – қарызды өтеу үшін, өз жеке еңбегін кепілге беру нәтижесінде пайда болатын жағдай (егер орындалатын жұмыс үшін белгілі бір баға қарыздың өтелуіне есептелінбесе немесе егер жұмыстың ұзақтылығы мерзімсіз болса, немесе сипаты анықталмаған болса);

Адам саудасының құрбаны (адам саудасында құрбан болған тұлға) келісімі бар, жоғына қарамастан, қандай да бір қызметке тартылған, тасымалданылған, сатылған, берілген (ұсынылған) тұлға;

Еріксіз күй – мұндай қызметке келісім бермесе де тұлғаның кез-келген жұмыспен айналасуы немесе зорлық, қорқыту арқылы оны кез-келген қызмет көрсетуге тарту. Адам саудасымен күресу – адам сатуды алдын алу, жою, пайда болуына қарсы әрекеттер жасау, адам саудасының құрбандарына көмек көрсету;

Құлдық – жеке меншік құқығына қатысты кейбір немесе барлық құқықтық әрекеттерді тұлға жағдайына қолдану;

Бала – он сегіз жасқа толмаған тұлға;

Адам саудасы – эксплуатациялау мақсатында қандай да бір қызметке тарту, тасымалдау, басқа біреуге беру, жасыру немесе зорлық, қорқыту арқылы қызметке тарту, азғырып көндіру, ұрлау, сатып алу, алаяқтық, құқыққа қайшы әрекеттер;

Адам саудагері – адамды сату ұғымына қатысты кез-келген әрекеттермен айналасатын физикалық, заңды тұлға немесе ұйымдасқан топтық тұлғалар;

Бопса(шантаж) – адам саудасының құрбандарын немесе оның туыстарын маскаралайтын мағлұматтарды таратамын деп әшекерлеп қорқыту;

Эксплуатация – мәжбүрлі еңбек немесе қызмет, құлдық немесе құлдыққа ұқсас әдет, еріксіз жағдай немесе /және адам мүшелерін алу тұлғаларды жезөкшелік қызметке немесе басқа да жыныстық сипатқа ие әрекеттерге эксплуатациялау [3].

Пайда табу мақсатында адамды эксплуатациялау мынадай түрлерге бөлінеді:

- адамның физиологиялық параметрлерін эксплуатациялау – трансплатациялау (күштеу донорлық) үшін адам мүшелерін алу, суррогаттық ана мақсатында әйелді қолдану, жаңа ұрықтың клеткаларын алу мақсатында күштеп жүктілікті тоқтату т.б;

- күнделікті тұрмыста (үй және күнделікті тұрмыста) қызмет көрсету, өндірісте, ауыл шаруашылық жұмыстарда, қылмыстық бизнестерде қарулы күштердің құрылуына қатысу, заңсыз өнімдерді шығару, заңсыз қызметтерді көрсету мақсатында еңбекті эксплуатациялау;

- жыныстық сипатқа ие қызметтермен айналасу үшін тұлғаны эксплуатациялау. Нақты бір істі адам саудасына жатқызу үшін, егер эксплуатациялаудың жоғарыда көрсетілген кез-келген нысаны қолданылатын болса, адам саудагерінің және оның

сыбайластарының адам саудасының құрбанының келісімі болса да ескерілмей, әрекеттеріне ақталуына негіз бола алмайды.

Нақты әрекеттерді адам саудасына жатқызу үшін мынадай белгілері болуы тиіс:

-физикалық, психикалық немесе экономикалық зорлық-зомбылық, қорқыту, қауіп-қатерлерді қолдану;

-адам саудасының құрбаны болған тұлғаның, оның жеке басын куәландыратын құжаттарын тартып алу;

-борыш тәуелділікке еліктіру;

-еңбекке мәжбүрлеу;

-еркін қозғалу құқығына шек қою;

-алдау және сенімді теріс пайдалану;

-тұлғаны құқыққа, қоғамға қайшы әрекеттерге тарту;

-бала асырап алу, қамқорға алу немесе некеге отыру (соның ішінде фиктивтік) қатысты тұлғаның тәуелді жағдайын қолдану;

--адамға қауіпті, әсерлі есірткі, алкогольдық ішімдіктер мен медициналық құралдарды, құқыққа, қоғамға қайшы қызметтерге тарту үшін қолдану.

Адам саудасымен күресу әрекеттері мынадай мақсатта жүргізіледі:

-адам саудасының қандай да болмасын түрінен мемлекетті, қоғамды, жеке тұлғаны қорғау;

-адам саудасын алдын алу, пайда болған жағдайда салдарын азайту, жою. Бұл мақсаттарға жету үшін:

-адам саудасының пайда болу салдары, ондай қызметпен айналасуға түрткі болған жағдайларды анықтау, оларды жою үшін шаралар қолдану;

-халық пен жеке тұлғаларды адам саудасының құрбаны болу тәуекелдігін болдырмау, азайту;

-адам саудасының құрбандарын құқықтық және әлеуметтік реабилитациялау.

Адам саудасымен күресу әрекеттері мынадай қағидаларға негізделеді:

-адам саудасының құрбандарын дискриминацияламау;

-адам саудагерлерін жазалау;

-адам саудасының құрбанына адамша қарау, қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

-адам саудасымен күресу әрекеттерін, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау нысаны ретінде қарастыру;

-әлеуметтік әріптестік және қоғамдық бірлестіктер, ұйымдармен ынтымақтасу.

Адам саудасының құрбандарына көмек және қолдау көрсету орталықтары:

-оларға түсінікті тілде, адам саудасының құрбандарының мүдделерін қорғайтын әкімшілік және сот процедуралары туралы ақпарат беру;

-психиатриялық және медициналық көмек көрсету;

-адам саудасының құрбандарын отбасына, қоғамға реинтеграциялануына жағдай жасау.

Адам саудасының құрбанына уақытша тұру үшін баспана беру. Адам саудасының құрбанына уақытша тұру баспанасы-адам саудасының құрбанына тұру жағдайын жасау, тамақ, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету, медициналық, психиатриялық, әлеуметтік, юридикалық т.б көмек көрсету, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және отбасы, тума-туыстарымен байланыстыруға жағдай жасау мақсаттарында құрылады. Баспана адам саудагеріне қарсы куә беру, бермеуіне қарамастан адам саудасының құрбанының жеке сурауы бойынша беріледі.

Әлеуметтік реабилитациялау адам саудасының құрбанын қалыпты өмір сүру жағдайына қайтару мақсатында жасалынады. Оған: медициналық, психологиялық, құқықтық көмек көрсету жұмыспен қамтамасыз ету, баспана беру жатады. Адам саудасының құрбандарына халықаралық стандарттарға сай мемлекеттік атқарушы органдар, мемлекеттік ведомствоаралық комиссиялар, орталықтар тарапынан өз құзыры шегінде көмек көрсету керек. Адам саудасының құрбанының жеке өміріне қауіп

төндіретін, адам саудасының құрбандары туралы ақпараттарды таратуға тыйым салынады. Егер адам саудасының құрбаны бала болып табылса, онда бала туралы Конвенцияда берілген бала мүдделерін қорғайтын артылықшылықтарға сәйкес барлық қажетті шараларды қолдану қажет.

Егер адам саудасының құрбаны бала болып табылса және оған уақытша тұру баспанасы берілсе, балаларды үлкендерден бөлек орналастыру керек. Адам саудасының құрбанына ұшыраған бала білім беру заңына сәйкес, мемлекеттік білім беру мекемелеріне қатысу мүмкіндікпен қамтамасыз етілуі қажет. Егер құрбанға ұшыраған баланың ата-анасы болмаса немесе болған жағдайда адам саудасының құрбанына ұшырағандығын білмесе, онда ата-анасын тауып, хабар беру немесе заңды қамқоршысын, қорғаншылығын анықтау шараларын жүргізу керек.

Адам саудасы мен үшінші жақтардың жезөкшелікті қанаумен күрес туралы Конвенция БҰҰ Бас Ассамблеясының 317(IV) қарары бойынша 1949 жылы желтоқсан айының 2 жұлдызында мақұлданған. 1951 жылы шілде айының 25 жұлдызында күшіне енді. 28 баптардан тұрады. Жезөкшелік және онымен сабақтасып жататын зұлымдық– жезөкшелік мақсатын көздейтін адам саудасы–адамның тұлғалық қадір–қасиеті мен құндылығына кереғар іс екендігіне, адамның, отбасы мен қоғамның тұрмыс ахуалына, игілігіне қауіп төндіретіндігіне назар аударып отырып, әйел мен бала саудасына қатысты төмендегі халықаралық актілердің: 1904 жылы желтоқсан айының 3 жұлдызында БҰҰ Бас Ассамблеясы бекіткен Хаттама бойынша өзгертулер енгізген 1904 жылы мамыр айының 18 жұлдызындағы «Ақ күндер саудасымен күрес» туралы Халықаралық Келісімнің, жоғарыда аталған Хаттама бойынша өзгертулер енгізілген 1910 жылы мамыр айының 4 жұлдызындағы «Ақ күндер саудасымен күрес» туралы Халықаралық Конвенцияның, 1947 жылы қазан айының 20 жұлдызында БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Хаттамалар бойынша өзгертулер енгізген 1921 жылы қыркүйек айының 30 жұлдызындағы «Әйел және бала саудасымен күрес туралы» Халықаралық Конвенцияның, аталған Хаттама бойынша өзгертулер енгізген 1933 жылы қазан айының 11 жұлдызындағы «Кәмелетке толған әйелдер саудасымен күрес» туралы Халықаралық Конвенцияның күші бар екендігіне назар аударып отырып, Ұлттық Лигасы 1937 жылы жоғарыда аталған актілердің іс-әрекеттер өрісін кеңейткен Конвенция жобасын дайындап шығарғанын, 1937 жылы бастап жаңадан пайда болған факторлар жоғарыда аталған актілерді біріктіріп, 1937 жылы Конвенция жобасының негізгі ережелері мен қоса қажет деп саналған ескертпелер енгізген жаңа Конвенция жасауға мүмкіндік туғызып отырғанына назар аударып отырып, осыған орай келісуші жақтар төмендегі шараларды мақұлдаған.

Осы Конвенцияға қатысқан жақтар, басқа бір адамның құмарлығын қандыру мақсатында:

- жезөкшелікті көздеп, жеңгетай болып, азғырып, біреуді жолдан тайдырған әрбір адамды, бұл іс сол адамның келісімімен жасалған күннің өзінде де;

- біреудің жезөкшелігін қанайтын әрбір адамды, бұл іс сол адамның келісімімен жасалған күннің өзінде де;

- жезөкшелер үйін ұстайтын немесе оған басшылық ететін, немесе оны саналы түрде қаржыландыратын, немесе қаржыландыруға қатысқан әрбір адамды;

- үйді немесе басқа бір орынды, немесе оның бір бөлігін, оларды үшінші жақтар болашақта жезөкшелікті меңзеп пайдаланатынын біле тұра, жалгерлікке беретін, я болмаса жалгерлікке алатын әрбір адамды жазаға ұшыратуға міндеттенеді.

Бұл әрекеттер жазалануға жататын қылмыс болып табылады. Ішкі заң негізінде, осы Конвенцияда көзделген кез-келген қылмыстарға қатысты істер бойынша жәбірленушілер талапкер болуға құқылы болған жағдайда, бұл құқықты шетел азаматтары сол мемлекеттердің азаматтарымен бірдей, тең қолданады. Әрбір жеке алынған мемлекет ішінде, осы Конвенцияда көзделген қылмыстарды жасаған кінәлі тұлғаларды жазаға тарту, сол мемлекеттің заңы бойынша айқындалады. Аталған қылмыстың кез-келгенін басқа мемлекетте жасаған, өз мемлекетіне оралған кінәлі тұлғалар үшін ұстап беру

принципі қолданады. Ұстап беру, ұстап беру талабы табыс етілген мемлекеттің заңдары бойынша жүргізіледі. Ұстап беру қағидасы танылмаған мемлекетте өз мемлекеттің сотымен жазалануға ұшыратылады. Осы Конвенцияға қатысушы мемлекеттер адам саудасымен күресу үшін мынадай шаралар қолданады:

-ішінара:иммигранттар мен эмигранттарды, оның ішінде әсіресе әйелдер мен балаларды,келген жерлері мен кеткен жерлерінде және жол бойы оларды қорғау үшін қажет барлық қаулыларды шығаруға;

-сөз болған сауданың қаупі турасында жұртшылықтың бәрін тиісінше құлақ қағыс ету шараларын қолдануға;

-темір жол бекеттерге, әуежайларға, порттар мен басқа да қоғамдық орындарға, жол бойына бақылау жүргізуді, сондай-ақ, жезөкшелікті көздейтін халықаралық адам саудасының алдын-алуды қамтамасыз ететін тиісті шараларды қолдануға;

-қолдағы бар мәліметтер бойынша,prima facie,яғни, осы сауданың бас айыпкерлері, қосалқа қатысушылары немесе құрбандары болып табылатын тұлғалардың, келуі жайлы тиісті өкіметтерді хабардар ету мақсатында, барлық шараларды қолдануға;

-жезөкшелікпен айналасып жүрген барлық шетел азаматтары жайлы олардың жеке басын,әлеуметтік жағдайын анықтап білу мақсатымен,сондай-ақ оларды өз мемлекеттерінен қоныс аударуға итермелеген тұлғаларды іздеп табу үшін,мәліметтерді жинауға, бұл мәліметтерді, аталған тұлғаларды репатриациялау мақсатында,туған мемлекетінің үкіметтеріне хабарлауға;

-жезөкшелікті көздейтін халықаралық адам саудасының құрбаны болып, зардап шегуші тұлғаларды репатриациялау жөніндегі шараларды ақыр сонына дейін оларға уақытша көмек пен қолдау көрсетуге;

-білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік және экономикалық қызмет көрсету және басқа да қызмет көрсету түрлері саласындағы өзінің үкіметтері немесе жеке меншік мекемелерінің дәнекерлігімен—осы Конвенцияда көзделген қылмыстар мен жезөкшеліктің құрбандарын қалыпты әлеуметтік жағдайларға қайтарып,жаңадан өмір сүруге бойын үйретуге бағытталған және жезөкшелікпен күресті мақсат тұтқан барлық қажет шараларды қабылдауға немесе қолдап дем беруге міндеттенеді [4, 1286].

Қорыта келгенде, адам саудасымен күресетін бірнеше халықаралық құқықтық актілер болғанымен, ең алғашқы рет адам саудасына нақты халықаралық құқықтық анықтама «ТрансҰлттық Ұйымдасқан Қылмыстылыққа қарсы күресу туралы» БҰҰ Конвенциясында және оған «Адам саудасын алдын-алу, соның ішінде әйелдер мен балаларды және жазалау», «Заңсыз мигранттарды құрлық, теңіз, ауа кеңістіктерінде тасымалдауға қарсы» Қосымша Хаттамаларында бекітілген. Онда адам саудасы, адам саудагері, адам саудасының құрбаны, құлдық, бала, азғырып көндіру т.б ұғымдардың тізбегі мен анықтамасы көрініс табады. Адам саудасы—эксплуатациялау мақсатында қандай да бір іске тарту, тасымалдау, басқа біреуге беру, жасыру немесе зорлық, қорқыту арқылы қызметке тарту, азғырып көндіру, ұрлау, сатып алу, алаяқтық, құқыққа қайшы әрекеттер болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. БҰҰ «Балалар құқығы туралы» 1989 жылғы 20 қарашадағы Конвенциясы
2. ХЕҰ «Балалардың еңбегінің ең жаман нысандарының жойылуы бойынша тыйым салу мен тез арадағы шаралар туралы» 1999 жылғы 17 маусымдағы №182 конвенциясы
3. «ТрансҰлттық Ұйымдасқан Қылмыстылыққа қарсы күрес» туралы БҰҰ Конвенциясы. Страсбург.2008
4. Ерохина Л.Д., Буряк М.Ю. Торговля женщинами и детьми в целях сексуальной эксплуатации в социальной и криминологической перспективе. М., 2009.

ҚР МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ СИПАТТАМАСЫ МЕН ЗАМАНАУИ ҮРДІСТЕРІ

Закен Н.С., СПД-21-1к топ студенті
Қаржасова Г.Б., PhD докторы,
ЖҚЖАП кафедрасының доценты,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада авторлар ҚР мемлекеттік басқарудың сипаттамасы мен заманауи үрдістерін зерттеп, талқыға салған. Тақырыпқа сай мемлекеттік басқару нысанын, мемлекеттік басқарудың функцияларын, мемлекеттік билік, мемлекеттік басқару саясатын зерттеп, олардың ара жіктерін ажырата білген.

Түйін сөздер: Мемлекет, басқару, мемлекеттік басқарудың функциялары, басқару нысаны, мемлекеттік басқару саясаты, мемлекеттік билік органдары.

Мемлекет – белгілі бір аумақты алып жатқан, өзіндік басқару жүйесі, қауіпсіздік жүйесі бар және ішкі және сыртқы егемендікке ие, ортақ әлеуметтік және мәдени мүдделермен біріккен қоғамның ерекше ұйымы [1, 586].

Біздің еліміздің Конституциясында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», – делінген (1-бап, 1-тарм.) [2].

Джон Локктың билікті бөлу теориясы бойынша мемлекет биліктің үш тармағын қамтиды: заң шығарушы, атқарушы және сот. Мемлекет осы үш тармақты біртұтас тұтастыққа біріктіретін биліктің негізгі институты болып табылады. Мемлекет арқылы үкімет өз саясатын жүзеге асырады [3, 296].

Мемлекет нысаны түсінігі оның маңызды белгілеріне жатады. Ол мемлекеттің қалай ұйымдастырылғанын, мемлекеттік биліктің жұмыс істеуі қандай формаларда ұйымдастырылатынын, ол қандай органдармен өкілдік ететінін, олардың құрылу тәртібі мен қызметінің тәртібін, өкілеттік мерзімін және мемлекеттік билік қандай әдістермен жүзеге асырылатынын анықтауға мүмкіндік береді. елде жүзеге асырылады.

Басқару нысаны жоғары және жергілікті мемлекеттік органдардың құрылуын және олардың арасындағы қарым-қатынасты қамтитын мемлекет ұйымы ретінде қарастырылады. Басқарудың екі негізгі формасы бар – монархия және республика. Олардың жоғарғы органдары құрылу тәртібі, құрамы және құзыреті бойынша ерекшеленеді.

Биліктің билік түсінігі мемлекеттік билік пен мемлекеттік билік ұғымдарының бөлінуімен сипатталады, соңғысы тек билік мақсаттарына жету құралы ретінде әрекет етеді.

Мемлекеттік басқарудың мақсаттары, біріншіден, олардың нақтылығы мен шешілу мүмкіндігін, екіншіден, оларға қол жеткізудің реттілігін, яғни жаңа мақсаттарды қоюдың алдында бұрын тұжырымдалған мақсаттарға қол жеткізуді, үшіншіден, жүзеге асыру мүмкіндігін ескере отырып айқындалуы керек. қойылған мақсаттарды түзету. Мемлекет пен қоғамның дамуындағы әрбір тарихи кезеңнің мемлекеттік басқарудың өзіндік мақсаттар жүйесі болады. Мемлекеттік басқарудың мақсатына жету шеңберінде мемлекет мемлекеттік меншікке жататын шаруашылық объектілерін басқаруда, оның ішінде мұндай объектілерді сатуда, сатып алуда, жекешелендіруде, оларды мемлекеттік функцияларды орындау үшін пайдалануда, жалға беруде, концессияда шешуші рөл атқарады. Мемлекет ел мен аймақтардың бюджетін қалыптастыру мен жұмсауды, мемлекеттік қаржы ресурстарының қозғалысын басқарады, әлеуметтік басқару функцияларын орындайды, ғылыми-техникалық даму мәселелерін шешуге ықпал етеді.

Басқару функцияларын жалпы мағынада мақсатқа жету үшін жүзеге асырылатын субъектінің басқару қызметінің тұрақты түрлері ретінде сипаттауға болады. Мемлекеттік басқарудың функциялары – бұл белгілі бір нормативтік тәртіпте орындалатын, қоғамдық процестер мен қатынастарды реттеуге бағытталған және қойылған мақсаттарға жету үшін қажетті мемлекеттік билік пен басқару және олардың лауазымды адамдарының қызмет түрлері. Мемлекеттік басқарудың функциялары жалпы және арнайы болып бөлінеді. Мемлекеттік басқарудың жалпы функциялары: талдау, мақсат қою болжау, жоспарлау және бағдарламалау, ұйымдастыру, үйлестіру, мотивация, бақылау, реттеу. Мемлекеттік басқарудың нақты функциялары тек осы салаға ғана тән, мемлекеттік билік органдарынан басқа ешбір басқа субъектілер оларды орындамайды.

Өздеріңіз білетіндей, мемлекет өз мәні бойынша саяси сипатқа ие. Ұйымдасқан саяси күш ретінде әрекет ете отырып, мемлекеттің қоғамның барлық салаларына (экономикалық, әлеуметтік және т.б.) ықпал ету мүмкіндігі өте зор. Саясат мемлекет пен оның органдарының ұйымдық құрылымы мен қызметін де анықтайды.

Мемлекеттік саясат – көп қырлы ұғым. Қазақстан жағдайында саясат мемлекеттің өзінің және қазақстандық қоғамның ішкі процестері мен жағдайын көрсетеді. Әсер ету ауқымы бойынша мемлекеттік саясат тұтастай қоғамды, оның өмірінің негізгі салаларын қамтиды. Практикалық тұрғыдан алғанда, саясат қоғам дамуының стратегиялық бағыттарын әзірлеумен және жүзеге асырумен байланысты. Бұл, сайып келгенде, республикадағы әрбір адамның экономикалық, саяси, рухани және басқа да қажеттіліктерін, құқықтарын мен бостандықтарын қанағаттандыруға бағытталған.

Мемлекеттік басқару мақсаттарын қалыптастыру күрделі процесс, өйткені олар бір жағынан тұтастай әлеуметтік жүйені немесе оның жекелеген салаларын дамытуға бағытталған, ал екінші жағынан оларды жүзеге асыру үшін мемлекеттік билікті пайдалануды талап етеді. Тәжірибелік тұрғыдан алғанда бұл процесс қоғамдық дамудың объективті жағдайлары мен қажеттіліктерін алдын ала талдауды, одан кейін – мемлекеттік басқару субъектілерінің әлеуетті мүмкіндіктерін пайдалануды, олардың маңыздылығына, мазмұнына, көлеміне және жүзеге асыру көзіне байланысты мемлекеттік басқару мақсаттарын құруды қамтиды.

Басқару субъектісіне қатысты объектінің шешуші рөлін ескере отырып, ең алдымен мемлекеттік басқару мақсаттарының пайда болуы мен бекітілуінің қоғамдық көздерін бөліп көрсету қажет. Тура мағынада мемлекеттік басқару мақсаттарының қалыптасуына негіз болатын, бұл мақсаттардың қайдан шыққаны және олардың мазмұнын анықтайтын нәрсе қайнар көзі болып табылады. Бұл аспектіде мемлекеттік басқарудың мақсаттарын олардың екі құрамдас бөлігінің жиынтығы ретінде сипаттауға болады: материалдық мазмұн мен білдіру формасы. Материалдық мазмұн бақылау әрекетінде қоғамдық жүйенің немесе оның жеке салаларының (экономикалық, әлеуметтік және т.б.) қажеттіліктерімен анықталады. Әлеуметтік тәжірибенің қажеттіліктерін, Қазақстанның дамуының ішкі және сыртқы жағдайларын зерттеу негізінде мақсаттардың және басқару механизмінің басқа элементтерінің (қағидалары, функциялары, әдістері және т.б.) барабар құрылымы қалыптасады. Басқару процесінің құрылымдық-функционалдық сипаттамаларының (талаптарының) бірі басқарылатын объектілерді, олардың жай-күйін, нақты қажеттіліктер мен мүдделер. Бұл өз кезегінде мақсатқа жетудің жолдары мен құралдарын таңдауға, яғни ашуға мүмкіндік береді мемлекеттік басқарудың практикалық бағыттылығы. Басқаша айтқанда, қоғамдық дамудың қабылданатын қажеттіліктері, адамдар мен олардың бірлестіктерінің мүдделері мемлекеттік басқару мақсаттарының бастапқы, табиғи қайнар көзі болып табылады [4, 1026].

Мемлекеттік басқару мақсаттарының көзінің тағы бір құрамдас бөлігі олардың шоғырлану нысаны болып табылады. Зерттеу тақырыбын ескере отырып, бұл жерде, ең алдымен, мемлекеттік басқарудың сапалық ерекшеліктерін көрсететін мақсаттарды білдірудің құқықтық формасын атау қажет. Оларды іс жүзінде жүзеге асыру үшін мемлекеттік басқарудың мақсаттары міндетті түрде тиісті нормативтік құқықтық

актілерде (Қазақстан Республикасының Конституциясында, заңдарында, Үкімет қаулыларында және т.б.) белгіленуі заңдылық. Бұл жағдайда олар басқару практикасы үшін, мемлекеттік басқарудың барлық субъектілері үшін заңды күшіне енеді, өйткені олар мемлекеттік аппараттың практикалық қызметінің негізгі бағыттарын анықтайтын ресми нұсқаулар ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар, құқықтық нысан мемлекеттік басқару мақсаттарын басқа, мемлекеттік емес басқару субъектілерінің (қоғамдық бірлестіктер және т.б.) мақсаттарынан шектеуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік басқарудың мақсаттарын бекітудің құқықтық нысанынан бас тарту оларды сөзсіз теориялық тұжырымдамалар немесе ғылыми категориялар саласына аударады.

«Қазақстан-2030» Стратегиясында тұжырымдалған қоғамды дамытудың басым бағыттары мемлекеттік басқарудың нақты белгіленген мақсаттарына сәйкес одан әрі нақтыланады. Құқықтық нысанда бекітілгеннен кейін бұл мақсаттар практикалық іске асыру жазықтығына көшеді. Бұл жерде заңнама ерекше орын алады.

Республиканың болашақ дамуы ықтималдық сипатқа ие болғандықтан, мемлекеттік басқару мақсаттарын қалыптастыру процесінде қателерді азайту үшін тиісті әдістемелер қолданылады. Басқару тәжірибесінде болжау, бағдарламалау, жоспарлау және т.б. сияқты «құралдар» кеңінен қолданылады. Олардың шектеулілігіне қарамастан (іске асыру мүмкіндігі бойынша) мемлекеттік басқару тәжірибесінде бұл әдістерді қолдану объективті түрде қажет және пайдалы [5].

Қазақстандағы мемлекет қызметінің мақсатты бағытын талдау негізінде келесі жалпылауларға көшуге болады:

Біріншіден, мемлекеттік басқарудың саясаты мен мақсаттары өзара байланысты және бір-бірінен ажырағысыз. Мақсаттарды қалыптастыру процесі мемлекеттің мәні мен саяси табиғатымен байланысты; мемлекеттік басқарудағы саяси және ұйымдастырушылық принциптердің органикалық бірлігіне негізделеді;

екіншіден, мемлекеттік басқару мақсаттарының «ағашы» әлеуметтік тәжірибеден, қоғамдық даму қажеттіліктерінен туындайды, сондықтан қоғамның экономикалық, әлеуметтік және әкімшілік-саяси сферасының басқарылатын объектілерінің сипаты мен сапалық ерекшеліктеріне сәйкес болуы керек. ол, сайып келгенде, бұл мақсаттардың «ағашы» қалыптасады) және әлеуметтік жүйенің даму қажеттіліктерінің құрылымын өздігінен қайта жасайды;

Үшіншіден, Қазақстан дамуының конституциялық деңгейде қабылданған стратегиялық мақсаты, ұзақ мерзімді мақсаттары мен басымдықтары қоғам мен мемлекет дамуының жетекші факторы болып табылады. Сонымен қатар, стратегиялық мақсат мемлекеттік басқару мақсаттарының «ағашын» қалыптастыруда жүйе құраушы элемент ретінде, төменгі деңгейдің мақсаттары жоғары деңгейдің мақсаттарымен және сайып келгенде, стратегиялық мақсат. Тәжірибелік тұрғыдан алғанда, мақсаттардың бағынуы мемлекеттік органдардың үйлестірілген жұмысының, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесінің жұмыс істеуінің таптырмас шарты болып табылады.

Жоғарыда аталған компоненттердің барлығы бір-біріне белсенді түрде әсер етеді деген қорытынды жасауға әбден болады. Сондықтан басқару нысанында абсолютті монархия болатын демократиялық мемлекетті елестету өте қиын. Сондай-ақ, басым факторды таңдау мүмкін емес болып көрінуі маңызды, өйткені, басқару нысаны, режим және мемлекеттік құрылым нысаны бір-біріне өзара тең әсер етеді.

Зерттеу нәтижесінде республикалық демократиялық жүйені ең озық деп тануға болады. Мемлекеттік құрылым мәселесі біржақты тұжырымдарды қажет етпейді, өйткені. оның шешімі белгілі бір мемлекет ішіндегі нақты жағдайларға тікелей байланысты.

Қалай болғанда да, мемлекет дамуының негізгі бағдары демократиялық құндылықтар, либералдық реформалар, демек, либералдық-демократиялық режимді қалыптастыру, мемлекеттік биліктегі республикалық принциптерді нығайту болып қалуы керек.

Әлеуметтік мағынада түсінілетін менеджмент алуан түрлі. Кең түрде оны қоғамдық қатынастарды ұйымдастыру механизмі деп түсінуге болады. Бұл жерде бұл механизмнің міндеттері мен функцияларын олардың нақты мақсатына қарамастан барлық мемлекеттік органдар, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктер іс жүзінде орындайды деп айта аламыз. Әлеуметтік басқарудың да ерекше мәні бар. Бұл нұсқада ол әдетте оның басқа көріністерінен (мысалы, заң шығару, сот, прокурорлық қызмет), сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің басқару қызметінен ерекшеленетін мемлекеттік қызметтің нақты түрі ретінде түсінілетін мемлекеттік басқару ретінде сипатталады. және басқа да мемлекеттік емес құрылымдар (еңбек ұжымдары, коммерциялық құрылымдар және т.б.). Мемлекеттік басқару – қызмет етуі дәстүрлі түрде ерекше құқықтық сала – әкімшілік құқықтың қалыптасуымен байланысты әлеуметтік басқарудың бір түрі.

«Мемлекеттік басқару» түсінігі «атқарушы билік» ұғымынан кеңірек екенін есте ұстаған жөн. Ол мемлекеттік-әкімшілік қызмет процесінде жүзеге асырылатын мемлекеттік-өкімдік өкілеттіктердің көлемі мен сипатын анықтауға арналған. Сонымен бірге мемлекеттік басқару – атқарушы билікті іс жүзінде жүзеге асыруға бағытталған қызмет түрі. Соңғысы, мәні бойынша, ең алдымен оның функционалдық (атқарушы) бағытын білдіре отырып, мемлекеттік басқару қызметінің мазмұнын құрайды.

Тиісінше, атқарушы биліктің барлық субъектілері бір мезгілде мемлекеттік басқару жүйесінің буындары болып табылады. Алайда мұндай буындардың барлығы конституциялық мағынасында атқарушы биліктің субъектілері бола алмайды. Олай болмаған жағдайда, мысалы, мемлекеттік ұйымның немесе концерннің әкімшілігі және т.б., мемлекеттік басқару жүйесіндегі билікті бөлу принципінің аясынан тыс осындай буындарды тану қажет болады.

Мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті жүйесін реформалау қажеттілігі тәуелсіздікке қол жеткізу және мемлекеттіліктің құрылуымен қатар пайда болды. Бұл саладағы қазіргі уақыттағы өзгерістердің негізгі ерекшелігі - әкімшілік жүйені толыққанды реформалаумен қатар ескі басқару тетіктерді бірте-бірте жоюмен сипатталады. Заңдармен қабылданған реформалардың нәтижесінде мемлекеттік қызметтің түбегейлі жаңартылған жаңа жүйесі қалыптастырылды, оның құқықтық және нормативтік базасы қалыптасып, осы саланы реформалаудың бастапқы кезеңінің аяқталуын көрсететін негізгі институттар құрылды. Сонымен бірге, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-саяси үрдістердің динамикасы тиімділігін одан әрі нығайту және мемлекеттік аппаратты оңтайландыру қажеттілігі, сонымен қатар мемлекеттік қызметтің беделін көтеру мен әрбір лауазымды тұлғаның жауапкершілігін арттыру жөніндегі шараларды жүзеге асыруды талап етті.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ихданов Ж. Мемлекеттік басқару теориясы : Оқу құралы / Ж. Ихданов, Ғ.Н. Сансызбаева, Р.Ғ. Есенжігітова ; Т. Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті. - Алматы : Экономика, 2007. - 216 бет. - ISBN 9965-783-62-4.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> //online.zakon.kz.
3. Оспанов Қ.И. Құқық негіздері : оқу құралы / Қ.И. Оспанов. - 3- басыл., толықтыр. - Алматы : ЖетІ Жарғы, 2016. - 304 б.
4. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы / Е. Өміржанов. - Алматы : Жеті жарғы, 2015. - 176 б.
5. Қазақстан-2030 Стратегиясы– ел дамуының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған стратегиялық бағдарламасы. 1997 жылы 1 қазанда қабылданған.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ НЫСАНЫ ЖӘНЕ ФОРМАЛАРЫ

Зекен Н., СПД-21-2к тобының студенті
Байкенжина К.А., з.ғ.к., доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Ғылыми мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстарының түсінігін бере отырып, оның нысандары мен формалары туралы ғалымдардың пікіріне талдау жасалған. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының нысандары мен формаларының өзіндік ерекшеліктерін көрсеткен. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының нақты анықтамасы мен түрлері көптеген халықаралық құжаттарда аталып көрсетілгендігіне тоқталған. Сыбайлас жемқорлық қылмысының қылмыстық – құқықтық нысанының сипаттамасын келтірген.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, қылмыс нысаны, қылмыстың формасы, парақорлық, қызметтік өкілеттілік, талан-тараж, пайдакүнемдік мақсат.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының қоғамдағы көрініс түрлері туралы заңгерлердің толып жатқан пікірлері бар, бірақ олардың барлығы дерлік құқықтық жолмен толықтай дәлелденбеген. Сыбайлас жемқорлыққа анықтама бере отырып, бұл құбылыстың тек парақорлықпен ғана шектелмейтіндігін және ол түрлі қылмыстық әрекеттердің жиынтығы екендігін анықтадық. Осы орайда, А.Н.Ағыбаев сыбайлас жемқорлықтың нақты қылмыстық – құқықтық көрініс нысандары ретінде қызмет өкілеттігін теріс пайдалану мен пара алуды көрсетеді және кез келген лауазымдық қылмыс сыбайлас жемқорлық қылмыс болып табылмайды деген пікірді нақтылайды [1,157б].

Жоғарыда келтірілген пікірмен келісе отырып А.А.Смағұлов бөтеннің мүлкін талан-таражға салу, пара алу, пара беру, парақорлыққа делдал болу, қызметтік өкілеттілігін теріс пайдалану сияқты қылмыс түрлері де сыбайлас жемқорлық қылмыс түрлеріне жатады деп түсіндіреді. [2,98б]. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының нысандары туралы С.З.Абдрахманов сыбайлас жемқорлық қылмыстарының: қызмет өкілеттілігін теріс пайдаланып пайдакүнемдік әрекеттер жасау, қызмет өкілеттігін теріс пайдаланып талан – таражға салу, қызмет бабын пайдаланып пара алу және парақорлыққа делдал болу сияқты нысандарын анықтады [3,124-125бб]. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының нысандары жайлы заңгерлер арасында бірінғай нақты пікір болмағандықтан бұл терминге қатысты мемлекеттік билік және мемлекеттік басқару органдарының нормативтік – құқықтық актілеріне жүгінуге тура келеді. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының нақты анықтамасы мен түрлері көптеген халықаралық құжаттарда аталып көрсетілген. Ал, біздің пікіріміз бойынша, сыбайлас жемқорлық қылмысының қылмыстық – құқықтық нысанын тек қана парақорлық деп түсіну дұрыс пікір емес.

Қазақстан Республикасы аймағында соңғы жылдары сыбайлас жемқорлықтың түрлері статистикалық мәліметтер бойынша саны жағынан да, жасалу мақсаты жағынан да өзіндік жаңа бағытқа ие болуда. Республикамыздағы саяси-құқықтық және экономикалық өзгерістердің әсері аталған қылмыстың пайдакүнемдік мақсатында жасалуына басты себеп болып отыр. Р.Н.Судакова «Сыбайлас жемқорлық-ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың бастапқы көрінісі болып табылады» деген [4,89б].

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайлас жемқорлық топ қылмысқа қатысушылықтың басқа формалары тәрізді, ҚР ҚК-нің 27 бабындағы қылмысқа қатысудың түсінігінде белгілерден басқа, тек өзіне тән ерекше белгілерге ие бола алады. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайлас жемқорлық топтың белгілері мыналар болып

табылады: екі немесе одан көп адамның қатысуы; қылмысты бірлескен түрде жүргізуі; қылмыстарды қасақана түрде жасауы; алдын-ала келісімнің болуы; тұрақтылығы [5].

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайлас жемқорлық топтың барлық қатысушыларын қылмысты бірге орындаушылар ретінде бағалайтын ғалымдар, «қылмысты бірге орындаушы ретінде қатысу» деген белгіні де қосады. Б.М.Нұрғалиев ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстық топтың міндетті және қосымша белгілерін келтіреді. Міндетті белгілерін 7 пунктен қарастырса, ал қосымша белгілерді 17 пунктті құрайды деп есептейді. Бұл пункттердің жартысына жуығы қылмыстық-құқықтық белгілерді білдірсе, қалғандары криминологиялық белгілерді білдіреді. Сыбайлас жемқорлық топ мәселесіне ой жүгірткен зерттеушілер, мұндай топта кем дегенде үш адам болуы керек дейді. Бірақ, екі адамнан құрылған топ та тұрақты сипатқа ие бола алатындығы сот-тергеу практикасынан мәлім.

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайластық топта тұрақтылық және алдын-ала келісімнің болуын міндетті белгіге жатқызуға болады. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайластық топ барлық уақытта алдын-ала келісіммен ғана жасалатын қылмысқа қатысудың формасы болып табылады. Бұл формада қылмыс жасау жөнінде күні бұрын келісім ғана емес, сонымен бірге алдын-ала келісілген қылмыстық жоспар дайындалады. Мұнда әрбір қылмысқа қатысушы алдын-ала келісіммен, жоспармен рөл бөлу арқылы басқа да қатысушылармен бірге өзара бірлескен қылмысты іске асыратынын және Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайлас топқа кіргенін, өзара келіскен әрекеттердің бір немесе барлық бөлігін орындауға қатысатынын біледі. Алдын-ала келісілген жоспарда Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтың жасайтын қылмысының толық мазмұны немесе бастан аяғына дейін барлық детальдары анықталады.

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайластық топта қашанда күні бұрын қылмыс жайы анықталатындықтан бұл формада аяқ астынан пайда болатын келісім бола алмайды. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық сыбайластық топтың атауынан да байқалып тұрғандай, мұнда алдын-ала келісім ғана емес, алдын-ала ұйымдастырылғандықтан көрініс алады. Ұйымдастырылғандықпен алдын-ала қылмыстық жоспар ұқсас ұғымдар. Ұйымдастырылғандықтың құрамына қылмысты жасау жоспарынан басқа, оны басқаратын қылмыстың орындалуына жағдай, көмек жасайтын адамдардың қылмысты тікелей орындайтын адамдардың болуы жатады.

С.Никифоров «Алдын-ала ұйымдастырылғандылықтың екі немесе одан да көп адамдардың қылмыс жасау жоспарын, рөлдерді алдын-ала бөлу, қылмыс құралдарын пайдалану, кедергілерді жою, ұрланған заттарды жасыруға алдын-ала дайындалуды қамтиды»-дейді. [6,356]. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтың ерекшелігін көрсететін, айқындайтын белгі тұрақтылық болып табылады. Зерттеуші ғалымдардың тұрақтылықты қалай анықтағанын байқауға болады. Біз тұрақтылықты объективтік, сонымен қатар қатысушылардың қылмысты ой-ниетінің тұрақтылығы түрінде субъективтік белгі ретінде Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтың ұзақ уақытқа немесе , бірнеше қылмыс жасау үшін құрылуын түсінеміз.

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтар меншікке қарсы қылмыстарда, экономикалық қылмыстарда, немесе есірткі заттарды дайындау, өткізу тәрізді халықтың денсаулығына, қоғамның қауіпсіздігіне қарсы бағытталған қылмыстарда жиі кездеседі. Б.К.Төлеубекова «Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмысты бірнеше топқа бөле отырып «оның бір мафия тектес дәстүрлі қылмыстылық, ал екінші топтағылар дәстүрлі Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтағыдай міндетті құрылымдылығы болмайтын құқыққа қарсы топтар» деп бөледі. [7,576]. Бұл топтарды бір-бірінен ажырататын нақты шекара жоқ. Қылмыскерлердің ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қауымдастығының әрқайсысына көптеген белгілердің жиынтығынан топ деп бағалауға болады. Оның жаңа формалары жиі пайда болып жатады, мысалы қалалық, көшенің, оның ішінде жастардың бандалық топтары т.б. негізінде

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтар заңсыз пайда табуды көздейді. Жалғаспалы қылмыстарда біртектес қылмысты әрекеттер ұзақ уақыт бойы немесе бірнеше рет жасалынғанда ғана қоғамға қауіптілігі ұлғайып, қоғамға елеулі зардап келтіреді. Қылмысқа қатысушылықтың жалғаспалы әрекеттер туралы 1992 ж. 11шілдедегі КСРО Жоғарғы Соты Пленумының «Мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті ұрлау істері бойынша сот тәжірибесі» туралы қаулысының 11 пунктінде «Мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті заңсыз иеленуге ортақ мақсаттағы, кінәлілердің біркелкі қасақаналығымен анықталатын, мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті заңсыз қайтарусыз алатын, бірнеше ұқсас қылмыстық әрекеттерден құралатын және жиынтығында бір қылмысты құрайтын жағдайлар ретінде» түсінуді ұсынады[8].

Осы мәселе жайында В.Чернов «Жалғаспалы ұрлықты құрайтын қылмыстық әрекеттер, бірнеше уақыттарда жасалады, ол әрекеттердің әрқайсысын жекеше алғанда олар аяқталған құрамды көрсетеді. Бірақ оның толық аяқталуына дейін сансыз әрекеттер жасалынуы мүмкін»- дейді. мысалы дүкен менгерушісі қарамағындағы сатушыларды таразыдан өлшеуден алдауды ұйымдастырады. Мұндай ұйымдасқан топтардың қауіптілігі уақыт өткен сайын ұлғайып, тұтынушылар мүддесіне орасан зор зардаптар тигізеді. [9,756].

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтың келесі нұсқасы мынандай бола алады. Мысалы, топтың бір мүшесі үнемі қылмыстың затын даярласа, топтың екінші мүшесі ол заттарды өткізіп отырады. Мұндай әрекеттер үнемі болғанда немесе бірнеше рет қайталағанда ғана ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топты құрайды. Үнемі болмағанда топ адамдардың қылмысының бір көрінісі болып саналады. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтың мұндай түрі бір тектес немесе бірдей қылмыстарды бірнеше рет жасаумен анықталады. Мұндай қылмысты әрекеттер тұрақты түрде жасалынған деп саналуы керек. Қазақстан Республикасы Президентінің 12.05.1995 ж. Жарлығын түсіндіре отырып, И.Ш.Борчашвили «Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстық топ ретінде бірнеше қылмыстар жасау үшін алдын-ала қасақаналықпен біріккен екі немесе одан да көп адамдардың тұрақты тобы»-дейді. [10,1786].

Тұрақтылық белгісін, объективті белгі емес, субъективті белгі ретінде де қарастыруға болады. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтың мүшелері бірнеше қылмыстар жасайтынын, өздерінің осы топтың мүшелері екенін біледі. Яғни, ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топ мүшелерінің ой-ниеттері тұрақты болады. Субъективтік тұрғыдан тұрақтылық белгісі қылмысқа қатысушылардың қылмыстар жасауымен айналысардан бұрын келісім жасау, ұйымдастырылу кезеңінде пайда болады.

Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топ мүшелерінің кінә түрі тек тікелей қасақаналықпен анықталады. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстық топта, оның тұрақты мүшелері қылмыстың жасалуы немесе жасалынбауына саналы түрде жол береді. Сондықтан да мұндай нысанның мүшелері тұрақты қылмыстық топта үнемі қылмыстар жасайды және қылмыстың зардабы тууына пайдақорлық немесе тағы басқа ниеттермен мүдделі болып қатысады. Яғни пайда табу үшін қылмыстың жасалуын тілейді және сол үшін әрекет етеді.

Сонымен, ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топ дегеніміз бір немесе бірнеше қылмысты әрекеттер жасау мақсатымен біріккен, екі немесе одан көп адамдардың тұрақты тобы болып табылады. Қылмыстық ұйымдардың, ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтардың өзара бір-бірімен қылмыстық байланысқа түсуі қылмыстық қауымдастықтың пайда болуына әкеліп соғады. Ал қылмыстық қауымдастық ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыс түрлерінің қоғамда орнығып, көрініс алуына тікелей себебін тигізеді.

Қылмыстық қауымдастық дегеніміз қылмыстық әрекеттермен айналысу үшін екі немесе одан көп ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтардан құралған тұрақты құрылымдық бірлестік. Қылмыстық қауымдастық бірлесіп қылмыс жасаудың ең биік шыңы іспеттес. Осы түрдегі қылмысқа қатысудың формасында қоғам үшін аса қауіпті, барынша ұйымдастырылған тұрақты түрде қылмыстар жасалады. Әрбір қылмыстың

жасалатын жағдайы, себебі болады. Қылмыстық қауымдастық немесе қылмыстық ұйым меншікке қарсы қылмыстарды, адамзаттың қауіпсіздігі мен бейбітшілікке қарсы қылмыстарды жасауда жиі кездеседі.

Қылмыстық қауымдастықты анықтайтын белгілер мыналар бола алады: екі немесе одан көп топтардың бірігуі; бұл топтардың қылмыстарды бірлесіп орындауы; қасақана жасалатын қылмыстарды тікелей қасақаналықпен жасауы; алдын-ала келісімнің болуы; тұрақтылық; құрылымдылық. Қылмысқа қатысушылықтың басқа формаларында сандық белгі ретінде екі немесе одан көп адамдардың қатысуын алсақ, қылмыстық қауымдастықты кең көлемде, яғни екі немесе одан көп адамдардың қатысуын алсақ, қылмыстық қауымдастықты кең көлемде, яғни екі немесе одан да көп қылмыстық топтардың жиынтығы ретінде қарастыруға болады. Қылмыстық қауымдастықты құрайтын топтар кең ауқымда бірлесіп қылмыстар жасау үшін, осы қауымдастық жүйелері ретінде бөлінуі мүмкін. Ал кей жағдайларда қылмыстық топтардың бірігуінен пайда болуы мүмкін. Қылмыстық қауымдастықтың сандық белгісін, бірнеше топтардың бірігуі ретінде алуға тағы бір басты себеп, ол ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстылықтың ең кең көлемде жасалатын түрлерін, осы формаға жатқызу болып саналады. Нарық экономикасы өріс алған елде, сонымен қатар бір қоғамнан оған қарсы келетін екінші қоғамға өтуі кезінде, мемлекеттік қадағалаудың немесе тәртіптік әлсіреуі кезінде қылмыстық қауымдастық тәрізді аса қауіпті қылмыстық топтар кең етек алған.

М.Мұздақбай «Әдеттегі жай қылмыстық топтар экономикалық қылмыстар тәрізді салаларға беріліп, соған бейімделіп, көбінесе маманданған ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық аймақ аралық қауымдастыққа айналып кетіп жатыр»-дейді [11,52б]. Негізінде бұл мәселе криминологиялық бағытта жеке зерттеуді қажет етеді. Қылмыстық қауымдастықтың бірлесіп қылмыс жасауы, оның тұрақтылығымен, қауіптілігімен, құрылымдылығымен шекаралас қаралады. Басқаша айтқанда бұл аталған белгілер бір-бірімен өзара тығыз байланысты.

Қауымдастықтың бірлесіп әрекет етуі, қауымдастыққа жататын топтардың өзара келісім түрінде қимылдар жасауымен, жасалатын қылмыстарды күні бұрын белгілеумен, яғни бір топтың екінші топпен толық хабардар түрде қылмысты жасаумен анықталады. Бұл топтардың бірлесіп әрекет етуі немесе сипаты оларда алғашқы кезде пайда болған келісімге байланысты деп, айтуға болады. Қылмыстық қауымдастық ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топ сияқты тек алдын-ала келісім нәтижесінде пайда болады және алдын-ала келісіммен ғана қылмыстар жасайды. Бір байқалатын жайт, ол алдын-ала келісім барлық қылмысқа қатысушылық формасында бола алғанымен, кейбір формалар бойынша ерекшеліктерге ие. Қылмыстық қауымдастықтағы алдын-ала келісімнің негізгі ерекшелігі, бірлесіп қылмыс жасаудағы қауымдастықтың құрылымдылығымен анықталады. Яғни, қауымдастықтың тұрақтылығы, бірлесіп әрекет ету қасақаналығы, құрылымдылығы тәрізді белгілер алдын-ала келісім кезінде пайда болады. Басқаша айтқанда қылмыстық қауымдастықтағы алдын-ала келісімнің мазмұнына, қауымдастықтың қылмыс жасау туралы барлық жоспары, бүкіл қимылдары енеді. Қылмыстық қауымдастықтың алдын-ала келісімі арқылы барлық субъективтік және объективтік белгілері анықталады.

Қылмыстық қауымдастықтың тұрақты түрде қимыл жасауы, оның үздіксіз немесе бірнеше қылмыстар жасау мақсатында құрылумен анықталады. Демек, қауымдастықты анықтағанда, оның мақсатынада көңіл бөлу керек. Қылмыстық қауымдастықтың қылмыстық топпен ұқсастығы ол қылмыстық қауымдастық та қылмыстық топ сияқты бірдей қылмыстарды бірнеше рет жасайды және кейбір жағдайларда жалғаспалы қылмыстар жасаумен айналысады. Қылмыстық қауымдастық қылмысты әрекеттермен айналысу мерзімі бойынша белгілі бір уақытқа, яғни өздері көздеген жетістікке жеткенге дейін немесе ұзақ уақытқа құрылуы да мүмкін.

Тұрақтылық белгісі объективтік белгілермен қатар қылмыстық қауымдастықтың субъективтік белгісіне де жатады. Субъективтік белгі ретінде тұрақтылық қылмысқа

қатысушы адамдардың және қауымдастыққа кіретін топтардың бірлескен ойларының барлық уақытта үйлесімдігімен, яғни әрбір қауымдастық мүшесінің осындай қылмыстық ұйымға кіргендігін сезінумен, ұзақ уақыттар бойы басқалармен бірлесіп қылмыстар жасайтынын білумен анықталады. Қылмыстық қауымдастықтың өз бастауын әдетте келісімнен алады, ал жалғасы ретінде яғни келесі бастауын қауымдастық мүшелерінің қылмыстар жасау жөніндегі ой тұрақтылығынан да алады.

Осы қылмысқа қатысушылық формасының ой тұрақтылығымен оның құрылымдылығы да байланысты болады. Себебі, қауымдастық мүшелері, өздерінен басқа да қылмыстық топтардың осы қауымдастық мүддесіне байланысты қылмыстар жасап жатқанын біледі. Қылмыстық қауымдастықтың құрылымдылығы немесе қауымдастықтың бірнеше Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтардың бірлестігінен құрылатындығы, осы форманың негізгі белгісі басқа қылмысқа қатысушылық формаларынан ажыратушы белгісі болып саналады.

Осындай пікірді М.С.Нәрікбаев келтіре отырып «қылмыстық қауымдастық ретінде бір басшылық арқылы қылмыстық іс-әрекеттермен айналысу үшін құрылған құрылымдық бірлестік танылады»-дейді. [12,211б]. Қазақстан Республикасы ҚК 331 бабында қылмыстық қауымдастықтың екінші варианты ретінде, қауымдастықтың ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтардың бірлестігенен құрылатындығы айтылған. Қауымдастықтың топтардан құрылуы-бұл қылмысты әрекеттерді кең көлемде жүргізудің, оның қоғамға қауіптілігін күшейтудің негізгі амалы болып саналады.

Келесі мәселе, қылмысқа қатысушылықты қоғамға қауіптілікті немесе кінәні ауырлатпайтын да, жеңілдетпейтін де жағдайлар қатарына жатқызатын бағытта теріс көзқарастар қатырына жатқызуға болады.

Себебі, біріншіден қылмысқа қатысушылықтың жәй ғана күрделі формаларының өзі кей баптарға кінәні ауырлататын құрам ретінде енгізіліп, олар қылмыстық заңның осы баптары бойынша ғана екі немесе одан көп адамдардың бірлесіп алдын ала келісіммен немесе келісімсіз қылмыс жасауы қоғамға қауіптілікті жоғарылатады.

Екіншіден, қылмысқа қатысушылықтың ұйымдастырылған тұрақты тобы немесе қылмыстық қауымдастық тәрізді формалары барлық жағдайларда кінәні ауырлататын және қоғамға қауіптілікті жоғарылататын қылмыстың түрі ретінде анықталған. Оның себебі бірнешеу.

Мұндай формаларда қылмысқа қатысушылардың ойы және іс-әрекеттері ең жоғары дәрежедегі беріктікте болады.

-қылмысқа қатысушылар мұнда басқа формаларға қарағанда көп болып кездеседі, олардың әрқайсысы қылмысты іс-әрекеттер жасап, бір уақытта бірнеше зардаптар келтіре алады.

-мұндай қылмысқа қатысушылық формалары орындалуы қиын және күрделі қылмыстар бойынша ұйымдастырлады (мысалы экономикалық).

-олардың тұрақты түрде қылмыстар жасауы үшін ұйымдастырылуы арқылы қоғамға қауіптілігін жоғарылатады. Бұл форманың қоғамға аса қауіпті болуының тағы басқа себептері де болуы мүмкін.

Сондықтан ұйымдастырылған тұрақты топтың және қылмыстық қауымдастықтың аяқталған қылмыс болып саналуы, белгілі бір қылмыстың жасалуы ғана емес, сол қылмыстық ұйымның пайда болуы, құрылуы кезеңімен анықталады. Осыдан қорытынды шығарсақ, ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топ және қылмыстық қауымдастық сияқты сөзсіз формаға қауіптілікті жоғарылатады және ауыр қылмыстар қатарына жатқызылады.

Ал, қылмысты бірге орындау және рөл бөліп орындау, арқылы қылмысқа қатысу тәрізді қылмысқа қатысушылықтар нақты баптарда көрсетілген реттерде ғана қоғамға қауіптілікті жоғарылатады. Сондықтан, ҚК 54 бабынан қылмыстың қоғамға қауіптілігін ауырлататын мән-жайлардың ішінен топ немесе алдын ала келісіммен құрылған топ деген ауырлатушы белгіні алып тастаған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ағыбаев А.Н. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық түсінігі. Алматы.2016
2. Смағұлов А.А. Актуальные проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией. Астана. 2012.
3. Абдрахманов С.З., Нургалиев Б.М. Коррупция и меры борьбы с ней. Караганда, 2014.
4. Судакова Р.Н. Интерпол: проблемы, тенденции развития и противодействия. Астана, 2013
5. ҚР Қылмыстық Кодексі. 03.04.214. қабылданған. 05.11.2022ж өзгерістермен, толықтырулармен
6. Никифоров С. Ответственность организаторов коррупционных преступлений. М., 2017.
7. Төлеубекова Б.К. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шараларын ұйымдастырудың құқықтық аспектілері. Алматы, 2017
8. ҚР Жоғарғы Соты Пленумының «Мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті ұрлау істері бойынша сот тәжірибесі» туралы 2002 ж. 11 шілдедегі қаулысы
9. Чернов В. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. М., 2013
10. Борчашвили И.Ш. Законность как неотъемлемое условие становления демократического правового государства и правоохранительных органов в ее обеспечении. Астана, 2017
11. Мұздақбай М. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық топтардың қылмыстарын тергеудің ерекшеліктері. Алматы.2009
12. Нәрікбаев М.С. Ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық қылмыс, терроризм, сыбайлас жемқорлық. М., 2013

КОРРУПЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКУЮ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ КАЗАХСТАНА

Исина Ж.Е., магистрант 2 курса
Балгимбеков Д.У., к.ю.н., доцент,
профессор кафедры общеправовых и специальных дисциплин,
Карагандинский университет Казпотребсоюза

Аннотация. В данной статье рассматриваются меры по многовекторному и эффективному развитию сферы туризма в стране и влияние коррупции на туристическую привлекательность в Республике Казахстан. Наглядно показывается эквивалентность получения доходов от туризма и возникающие угрозы, требующие преодоления посредством принятия законодательных инициатив, экономических стимулов и постоянного совершенствования в этом направлении.

Ключевые слова: сфера туризма, туристская деятельность, туристская активность, антикоррупционная политика, коррупция, предупреждение коррупции.

Одной из самых быстро развивающихся форм международного разделения труда значится международный туризм, который является важным элементом мировой экономики. Развития туризма в Казахстане направлена на комплексное развитие внутреннего и въездного туризма в стране за счет создания условий для формирования и продвижения качественного и конкурентоспособного туристского продукта на внутреннем и международном туристских рынках. Это позволит усилить социальную роль туризма и обеспечение доступности туристских услуг, отдыха и оздоровления для граждан страны и иностранцев.

В Республике Казахстан сфера туризма является актуализированным кейсом, требующим альтернативных решений и в настоящее время не ограничивается одним вектором развития, а представляет собой перспективу выбора в пользу многовекторности.

Согласно Государственной программе развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы [1] доходы от сферы туризма составляют следующие показатели в соответствии с диаграммой 1.

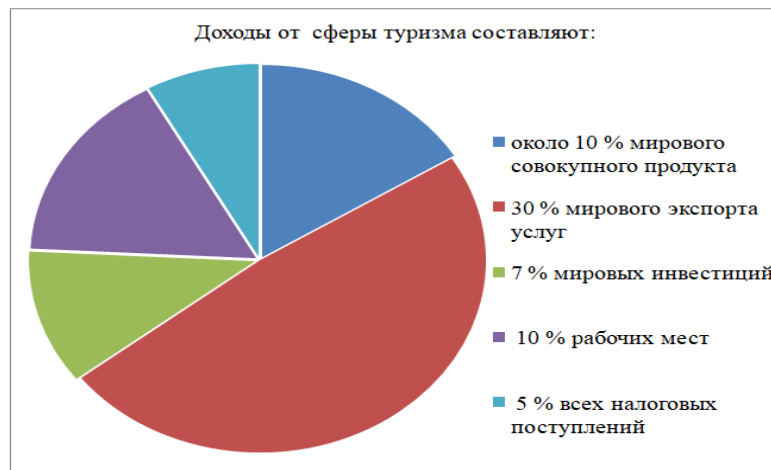

Диаграмма 1. Доходы от сферы туризма

Эквивалентность получения доходов от пребывания одного иностранного туриста на территории страны в среднем значении согласно Государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы [1], отражена в схеме 1.

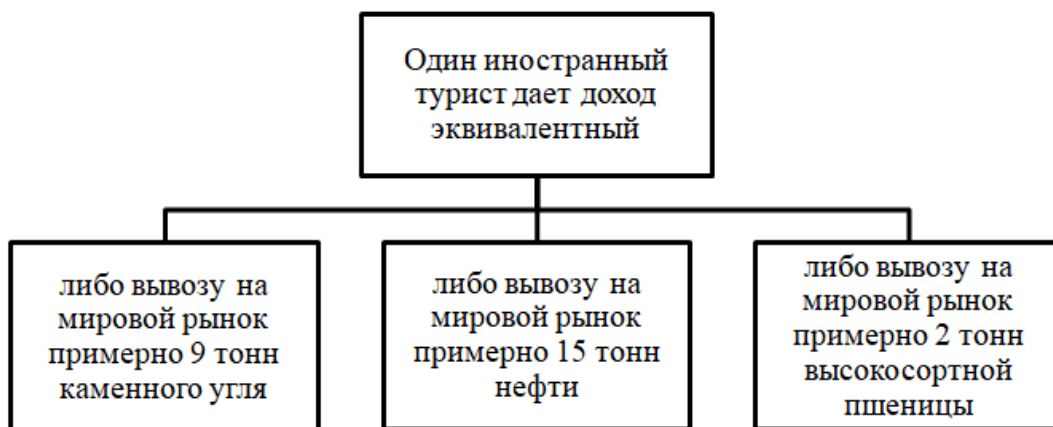

Схема 1. Доход от иностранного туриста

Истощение энергоносителей страны происходит из-за продажи сырья, а туристская деятельность помогает в сохранении и возобновлении ресурсов, так как каждый турист, который въезжает в страну, расходует в среднем около 20 долларов США каждый час. Исходя из этого, возможно генерация одного рабочего места, благодаря тридцати туристам.

Таким образом, определяется актуальность и необходимость дальнейшего совершенствования туристской деятельности в Республике Казахстана в целях её соответствия мировым стандартам, повышения конкурентоспособности Республики Казахстана на туристическом рынке.

Известно, что туристическая привлекательность зависит от множества факторов, таких как экономические, природные, политические, культурные и тому подобные

детерминанты. При этом необходимо отметить, что туризм весьма чувствителен и к коррупционным факторам. Другими словами, если страна практикует взяточничество и мошенническую деловую практику, это может ухудшить ее социальный и культурный имидж и затруднить ее конкурентоспособность в области туризма [2].

1 февраля 2022 года глава государства Касым-Жомарт Токаев провел совещание по вопросам противодействия коррупции. В своем выступлении он отметил, что бескомпромиссная борьба с коррупцией является одним из основных приоритетов государственной политики. По его мнению, чтобы установить верховенство закона и построить настоящее правовое государство, прежде всего, нужно искоренить коррупцию [3].

Несмотря на изобилие исследований по различным аспектам противодействия коррупции и даже системно-правовых исследований в данной области, до сих пор недостаточно работ, раскрывающих институциональные основы организации, существования и развития коррупции в области туризма и механизмы антикоррупционного противодействия. Всё ещё слабо освещены такие вопросы, как сущность коррупционных отношений в области туристической деятельности, концептуальные основы и методология противодействия коррупционных отношений в области туризма, правовые механизмы противодействия различным формам коррупции, предмет коррупции, как услуги имущественного характера в области туризма, место и роль правоохранительных органов в предупреждении и борьбе с коррупцией в этой области. Во многом это объясняется отсутствием системного организационно-экономического инструментария противодействия коррупции в области туризма, наличием объективных экономических предпосылок для их развития, и их устранение за счет совершенствования государственной политики в целом.

Популярный зарубежный портал World Nomads, специализирующийся на туризме в разные страны мира, опубликовал материал касательно уровня безопасности в Казахстане для иностранных туристов, желающим посетить страну[4]. В данном материале авторы уделили повышенное внимание к распространенности коррупции в Республике Казахстан.

В 2021 году Казахстан занял 102-е место из 180 в рейтинге Transparency International по Индексу восприятия коррупции. Transparency International [6] — неправительственная международная организация по исследованию и борьбе с коррупцией. По шкале от 0 до 100 баллов, где 0 — это высокий уровень коррупции, а 100 — её отсутствие, Казахстан набрал лишь 37 баллов — на 1 балл ниже по сравнению с 2020 годом.

Как мы видим, для Республики Казахстан туристская деятельность представляет собой одно из перспективных направлений, которое способствует экономическому развитию. И важным для всех отраслей Республики Казахстан, в том числе и туристской отрасли, является повышение баллов в Индексе восприятия коррупции Transparency International. В настоящее время утверждена Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы [3]. Стратегической целью данной концепции является достижение 47 баллов в Индексе восприятия коррупции Transparency International по итогам 2026 года, 55 баллов - к 2030 году. Возникает резонный вопрос, что может этому способствовать? Одним из эффективных индикаторов может послужить повышение качества сервиса туристской отрасли через внедрение системы объективных рейтингов.

В концепции антикоррупционной политики Казахстана указывается на передовые международные практики позволяющие определить тенденции и перспективы развития антикоррупционной политики. Так, они заключены в следующем:

- систематизация просветительских мероприятий, направленных на укрепление культуры добропорядочности в обществе;
- стимулирование добропорядочности бизнеса;
- вовлечение гражданского общества в реализацию государственной политики в области противодействия коррупции;

- расширение доступа к информации о деятельности государственного аппарата и обеспечение прозрачности принятия решений;
- цифровизация как инструмент минимизации коррупции;
- расширение социальных гарантий для государственных служащих;
- предотвращение и урегулирование конфликта интересов;
- повышение эффективности мер правового принуждения в гражданско-правовом, дисциплинарном, административно-правовом и уголовно-правовом аспектах [5].

Неблагоприятного влияния коррупции на туристическую активность индивидов, и, как следствие, на показатели экономического развития, заключается в том, что она подрывает у предпринимателей стимулы к осуществлению инвестиций в туристический бизнес. Наши эмпирические исследования, показывают, что чем выше уровень коррумпированности чиновников, тем менее привлекательно эта сфера не только для отечественных предпринимателей, но и для иностранных инвесторов.

Дело в том, что для инвесторов представляют угрозу не сами по себе взятки, а тот уровень неопределенности, который присущ коррумпированной системе в области туризма. Поскольку коррупция, в отличие от налогообложения, непредсказуема и непрозрачна. Практически всегда отсутствуют сколько-нибудь эффективные механизмы обеспечения выполнения коррупционных соглашений. Кроме того, предприниматели в сфере туристического бизнеса помимо налогов в бюджет и банальных взяток, вынуждены платить деньги представителям разного рода государственных нужд. Эти платежи могут быть оформлены как оплата за не понятные услуги, оказываемые чиновниками, как формально оформленная оплата услуг связанные с их деятельностью.

Борьбы с коррупцией в области туризма кроме карательных методов необходимо осуществить и на превентивно-предупреждающих экономических методах. То есть, с помощью которых государство создает такие условия в бизнесе, что коррупция становится невозможной либо же сводится к минимуму.

В качестве первоочередных мер для рассмотрения требуется учесть возможность снижения ставки НДС для мест размещения общественного питания и других объектов, оказывающих туристские услуги; оказать поддержку казахстанским компаниям, завозящим туристские автобусы; выработать конкретные и действенные меры государственной поддержки, включаемые в государственную программу; просчитать возможность выдачи земель лесного фонда РК в частную собственность для развития инвестиционных туристских проектов; проанализировать снижение инвестиционного порога для туристских проектов до 2 млрд. тенге; субсидировать строительство инженерных коммуникаций для туристских объектов; снизить стоимость газа (до социальной стоимости) для отопления туристских объектов в зимнее время; ввести льготы на коммунальные услуги в загородных туристских объектах и на ввоз оборудования для объектов размещения и детских лагерей; синхронизировать имеющиеся отраслевых программы в части рассмотрения общих вопросов; дополнительно субсидировать авиационного топлива для казахстанских авиакомпаний.

Оптимизация всех перечисленных мер и своевременное реагирование всех уполномоченных органов по решению возникающих вопросов на законодательном уровне позволит многовекторно и эффективно развивать сферу туризма в Республике Казахстан.

Список использованных источников:

1 «Об утверждении Государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы». Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года № 360. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>;

2 Р.С. Мухаметова, Д.Ю. Чиркина Туристическая привлекательность российских регионов: Коррупция имеет значение? - [Электронный ресурс]: Режим доступа: // <https://cyberleninka.ru> (дата обращения 15.10.2022 г.);

3 Касым-Жомарт Токаев Глава государства провел совещание по вопросам противодействия коррупции. 1 февраля 2022 года. - [Электронный ресурс]: Режим доступа: // <http://www.akorda.kz> (дата обращения 15.10.2022 г.);

4 World Nomads Безопасен ли Казахстан? 5 важных советов по безопасности в путешествии - [Электронный ресурс]: Режим доступа: // <https://www.worldnomads.com/travel-safety/central-asia/kazakhstan/crime-in-kazakhstan>. (дата обращения 15.10.2022 г.).

5 Об утверждении Концепции антикоррупционной политики РК на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента РК. Указ Президента РК от 2 февраля 2022 года № 802. - [Электронный ресурс]: Режим доступа: // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения 15.10.2022 г.).

6 Три страны лидируют в рейтинге восприятия коррупции за 2021 год. - [Электронный ресурс]: Режим доступа: // <https://www.inform.kz/ru/tri-strany-lidiruyut>. (дата обращения 15.10.2022 г.).

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ КОРРУПЦИОННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ПУТИ ЕГО РЕШЕНИЯ

Кадыркулов Р., Кинсфатер В., Ардакулы А., магистранты
Абиев Е.С., магистр, ст. преподаватель,
Карагандинский университет Казпотребсоюза

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие и признаки коррупционного правонарушения в соответствии с уголовным кодексом в Республики Казахстан. Данное явление рассмотрено с социально-правовых позиций, обусловленных нарушением общественных отношений, охраняемых уголовным законодательством. Указывается на необходимость внедрения системы антикоррупционного менеджмента. Такой подход позволит эффективно функционировать организациям, значительно снизить коррупционные риски и обеспечить соответствие своей деятельности антикоррупционному законодательству.

Ключевые слова: преступная деятельность, антикоррупционная политика, коррупция, предупреждение коррупции.

Закон Республики Казахстан о противодействии коррупции определяет коррупцию следующим образом: закон не предусматривает, чтобы лица, выполняющие государственные функции и средства, использовали свои официальные полномочия и связанные с ними возможности, или другие лица использовали свои полномочия через посредников, незаконно предоставляя этим лицам конкретные льготы и разрешения для подкупа юридических лиц эти люди [1].

Коррупционные правонарушения - это действия, связанные с коррупцией или создающие условия для коррупции, установленные настоящим и другими законами, включая установленную законом дисциплинарную, административную и уголовную ответственность.

Существует множество преступлений, которые создают условия для коррупции: поведение лица, имеющего право выполнять общественные обязанности, или поведение лица, приравненного к общественным обязанностям:

- незаконное вмешательство в деятельность государственных органов или других организаций;

- использование своих служебных полномочий для решения вопросов, связанных с удовлетворением материальных интересов этих лиц или членов их ближайших родственников;
- предоставление незаконных льгот (протекционизм, кумовство);
- предоставление юридическим и физическим лицам неоправданного приоритета при подготовке и принятии решений;
- оказание не предусмотренной законом помощи любому лицу, занимающемуся предпринимательской и иной приносящей доход деятельностью;
- использование информации, полученной в ходе выполнения государственных функций, в интересах отдельных лиц или групп, если такая информация не подлежит официальному опубликованию;
- необоснованный отказ в передаче информации физическим и юридическим лицам, закон требует от них скрывать или передавать ложную или неполную информацию.;
- запросы о предоставлении информации от физических или юридических лиц, предоставление такой личной информации не требуется законом;
- перечисление национальных финансовых и материальных ресурсов в избирательные фонды для отдельных кандидатов или общественных объединений;
- неоднократное нарушение установленного законом порядка рассмотрения обращений физических и юридических лиц и решения других вопросов в пределах их полномочий;
- использование служебных полномочий этих лиц для дарения подарков и оказания услуг высокопоставленным должностным лицам в нерабочее время с целью получения имущественных льгот, преимуществ или привилегий;
- физическим или юридическим лицам прямо запрещено осуществлять свои законные права и интересы;
- децентрализация государственной власти в области управления и контроля корпоративной деятельности физических или юридических лиц, занимающихся такой деятельностью;
- передача контрольных функций государства организациям, не имеющим статуса государственных учреждений;
- участие в финансовых или иных азартных играх финансового или иного характера с высокопоставленными или низшими должностными лицами или другими должностными лицами, которые полагаются на их услуги или работу.

Понятие преступного формирования, включая коррупцию, представляет собой совокупность характеристик, закрепленных в Уголовном кодексе, который определяет общественно опасное поведение как преступление. Состав преступления состоит из четырех групп признаков, характеризующих субъект преступления, объективную сторону, субъект преступления и субъективную сторону. Положения Уголовного кодекса Республики Казахстан определяют конкретные составные части коррупционных правонарушений.

Преступление есть уголовное правонарушение. Если Уголовный кодекс не предусматривает общественно опасное поведение при его совершении, то оно не может считаться преступлением. Незаконность - это юридическое выражение общественной опасности, указывающее на то, что лицо, совершающее общественно опасное поведение, нарушило запреты, содержащиеся в Уголовном кодексе.

Обычно коррупционные правонарушения нарушают Уголовный кодекс, в то же время нарушая законодательные нормы других отраслей права [2]. Например, в случае злоупотребления должностными полномочиями должностные лица принимают решения в пользу определенных юридических и физических лиц, в нарушение антимонопольного законодательства, законов о лицензировании, гражданских кодексов, которые включают права граждан владеть, пользоваться и распоряжаться своим имуществом.

В то же время следует подчеркнуть, что нарушения норм других отраслей права, особенно моральных норм, недостаточно для того, чтобы рассматривать общественно опасное поведение как преступление. Это абсолютно необходимо. Этот тип поведения является уголовно незаконным, что означает, что уголовный кодекс регулирует этот тип поведения.

Согласно действующему уголовному законодательству, общественная опасность тесно связана с уголовным правонарушением, выраженным в понятии преступления. Следует помнить, что только наличие этих двух признаков определяет понятие преступления. Однако, помимо важнейших признаков - общественной опасности и уголовных правонарушений - уголовное законодательство предусматривает, что только тогда, когда лицо совершает преступление, то есть когда оно умышленно или по неосторожности совершает преступление, уголовная ответственность и наказание могут быть приведены в исполнение. Лицо несет уголовную ответственность только за общественно опасное поведение (действия или бездействие) и наступившие общественно опасные последствия. В этом случае его преступление было определено.

Согласно части 1 статьи 20 Уголовного кодекса Республики Казахстан, действия, совершенные прямо или косвенно в отношении нее, считаются умышленными преступлениями. Части 2 и 3 этой статьи гласят, что если лицо осознает общественную опасность своего поведения (бездействия), предвидит возможность или неизбежность серьезных социальных последствий и надеется на их наступление, то преступление является; если лицо осознает общественную опасность своего поведения (бездействия), предвидит возможность серьезных социальных последствий, сознательно не хочет допускать, если эти последствия [3].

Поэтому следует подчеркнуть, что человек может объяснить свое поведение в процессе совершения общественно опасных поступков, а признание истинной природы своего поведения и социальных рисков, их направленности, то есть рациональности, является предпосылкой для вины.

Еще одним признаком преступления следует назвать характер его наказания, но это не всегда является обязательным следствием преступления. Характер наказания следует понимать как угрозу наказания, а не как фактическое наказание, связанное с совершением конкретного преступления.

Коррупционное преступление - это социально-правовое явление, представляющее собой серьезное социальное нарушение общественных отношений, охраняемых уголовным законодательством. Общественная опасность таких преступлений определяет их социальную природу. Они опасны, потому что наносят серьезный ущерб обществу, социальным, культурным, политическим и материальным факторам. Вред, а также ущерб социальным ценностям и социальным устоям.

Это касается определенных видов преступлений, классифицируемых как коррупция, взяточничество, растрата, хищение имущества, вверенного другим лицам, злоупотребление властью, служебными полномочиями, бездействие и официальная проверка фактов. Следует отметить, что государственные закупки, предоставление государственных услуг, процесс инвестирования и приватизации, система разрешений и пропуска, перераспределение бюджетных и земельных фондов, налогообложение, назначение на руководящие должности, доступ к государственным услугам и деятельность органов местного самоуправления остаются наиболее уязвимыми для коррупции.

Коррупция имеет долгую историю и неразрывно связана с развитием человеческого общества. Исторические корни коррупции можно отнести к традиции делать подарки за лоббирование. Драгоценный подарок отличает человека от других просителей и помогает гарантировать, что их просьба будет услышана и поддержана [4].

Согласно системе антикоррупционного менеджмента 3049-2017. Требования и рекомендации по использованию под коррупцией понимается нарушение действующего

законодательства либо напрямую, либо через посредников, независимо от местонахождения, в форме поощрения или вознаграждения за предоставление, страхование, передачу, получение и распоряжение крупными активами (финансовыми и нефинансовыми) лица, действующего в этом образом, и наоборот, как решение проблем, связанных с показателями деятельности этого человека.

Коррупция - одна из самых разрушительных и сложных проблем в мире. статистическим данным, представленным на официальном сайте www.iso.org, ежегодно в виде взяток передается более 1 триллиона долларов США, что приводит к серьезным последствиям, ухудшению качества жизни, большому числу бедных людей и разрушению общественного доверия.

Негативное явление коррупции и преступности оказывает значительное влияние на формирование общественной морали и идеологических основ. В результате у людей выработался высокий уровень терпимости к коррупции во всех основных слоях общества, что создало снисходительное отношение к этому явлению. Коррупция может быть систематической.

В целях обеспечения соблюдения уголовного законодательства по борьбе с коррупцией и выполнения международных обязательств Уголовный кодекс Республики Казахстан устанавливает уголовную ответственность за коррупционные правонарушения.

Несмотря на усилия страны по принятию Международной конвенции против коррупции и принятие закона Республики Казахстан № 410-Н "О противодействии коррупции" от 18 ноября 2015 года, коррупция по-прежнему представляет серьезную угрозу для общества и всей страны [1].

Ужесточения закона, безусловно, недостаточно для решения вышеуказанных проблем. Следовательно, организации также несут ответственность за эффективное содействие борьбе с коррупцией. Этого можно достичь путем применения антикоррупционной системы в организации, которая соответствует требованиям раздела 3049-2017 (ISO 37001:2016) "Система антикоррупционного менеджмента". Требования к применению и руководящие принципы. Требования настоящего стандарта являются общими и предназначены для использования всеми организациями, независимо от типа, размера и характера деятельности.

Стандарт определяет реализацию следующих шагов для предотвращения и выявления случаев коррупции:

- разработка антикоррупционной политики;
- выявление и оценка коррупционных рисков; постановка антикоррупционных целей и планирование их достижения;
- внедрение трудовых процедур (тщательная проверка соискателей, введение бонусной системы, декларирование сотрудников в соответствии с антикоррупционной политикой и т.д.);
- внедрение механизма финансового контроля;
- внедрение механизмов мониторинга закупок, ежедневных операций, продаж, рекламы и других нефинансовых мер;
- осуществление мер по предотвращению доставки или получения подарков и уплаты сборов;
- внедрение процедуры сообщения о подозрениях в коррупции, есть и другие способы.

Тщательное планирование, создание, неформальное внедрение и эффективное функционирование системы антикоррупционного менеджмента позволят организациям значительно снизить коррупционные риски, обеспечить соответствие своей деятельности антикоррупционному законодательству и добровольным обязательствам, продемонстрировать всем заинтересованным сторонам вашу работу по внедрению антикоррупционных мер.

Список использованной литературы:

1. О противодействии коррупции Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК.
2. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г. (с изм. и доп.).
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3.07.2014. (с изм. и доп.)
4. Послание К-Ж. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» от 2 сентября 2019 г. // <https://www.kazpravda.kz/news/prezident2/polnii-tekst-poslaniya-kasim-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana>.

ҚЫЛМЫСТЫҢ ҚАЙТАЛАНУЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКЕРІ

Қаржасов Н.Т., Ю-22-1к ФП магистранты
Қаржасова Г.Б., PhD докторы,
ЖҚЖАП кафедрасының доценты
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Авторлық жұмыста Н. Т. Қаржасов төмендегілерді зерттеп, сипаттады: рецидивтің пайда болуының негізгі себептері, сондай-ақ оларды жою және пысықтау көрсетілген. Қылмыстың қайталануының негізгі теориялары сипатталған, түрме тұрғындарының азаюына арналған новеллалар ұсынылған.

Түйін сөздер: Рецидив, тиімділік, мінез-құлық, қылмыс, құқық қорғау органдары, күрес, криминологиядағы рецидив.

Ауырлататын қайталану - бұл белгілі бір уақыт аралығында бірнеше қылмыс жасалған жағдай.

Қылмыс (бұрынғы қылмыскер) мен одан кейінгі қылмыс (екінші қылмыскер) арасындағы белгілі бір байланыстың болу себебі және кейінгі қылмыскерлер үшін жазалар күшейтіледі.

Рецидивизмнің нашарлауының себебі, ең алдымен, кінәлі бір рет жазаланып, жазаны орындауды аяқтаған кезде, ол әлі өкінуді білмейді және тағы бір қылмыс жасайды, осылайша өзінің ауыр жауапкершілігі мен айыптауын арттырады. Сонымен қатар, кінәлі адамның бірнеше рет қылмыс жасайтынын және қоғамға қарсы қауіп төндіретінін жоққа шығаруға болмайды. Сондықтан рецидивизмнің өршуі бірінші рет қылмыс жасағандарға қарағанда табиғи болып табылады.

Бірінші мәселе-мінез-құлық жауапкершілігі, ал екіншісі-жеке жауапкершілік. Сондықтан қолданыстағы "қылмыстық заңда" рецидивизмді ауырлатудың теориялық негізі: сотталушының жазаға реакциясы әлсіз. Содан кейін олардың қоғамға қайта енуіне көмектесу үшін оларды түзету мерзімін ұзартады. Бұл тұрғысынан заңнама, жауапкершілік тұрғысынан емес. Осыған сәйкес, мінез-құлықтың жауапкершілігіне баса назар аударатын элеуметтік зиян теориясы бар, тіпті егер кінәлі бірнеше рет жазаланса да, бұл бірінші құқық бұзушыға қарағанда маңыздырақ.

Бұл теория келесі аспектілерде көрінеді: біріншіден, қайталанатын құқық бұзушылықтар көбінесе істерді ашу, сот процестерін жүргізу және қылмыскерлерді түзету үшін адами және материалдық ресурстарды қажет етеді. Екіншіден, рецидивизмнің пайда болуы заңдардың беделін төмендетеді. Үшіншіден, рецидивизм Әлеуметтік және психологиялық тәртіпті бұзады.

Екінші теория (жеке қауіптілік) жеке қауіптілік теориясына сәйкес, бірінші рет жасаған құқық бұзушылықпен салыстырғанда (жаза бірдей), рецидивистер объективті түрде зиян келтіреді, ал жазаның айырмашылығы жоқ, сондықтан рецидивистерді қоғамдық қауіп тұрғысынан қатаң жазалаудың негізін түсіндіру мүмкін емес [1].

Әр түрлі елдердің қылмыстық-құқықтық теорияларында рецидивтің ауырлататын себептері негізінен сәйкес келеді, яғни рецидивистер физикалық қауіпті немесе антисоциалды адамдар қыңыр, олар жақсаруға табандылық танытпайды және жақсылық жасау қиынырақ, ал трансформация көп уақытты алады. Бұл теория факторлардың жауапкершілігіне назар аударады, өйткені әрекеттер жалпы профилактика тұрғысынан аса қауіпті тұлғаны көрсететін қайталанатын қылмыстар болуы керек [2, 11].

Жазаның арнайы алдын алу теориясы, бұл көзқарас рецидивистер үшін жазаны қатаңдату маңызды жазалау жүйесі және қылмыстық саясаттың маңызды бөлігі деп санайды. Бұл маңызды буын және оның негізгі теориялық негізі: біріншіден, рецидивист ретінде заң мен мінез-құлық бойынша екі қылмыс бұрын және кейін ерекшеленеді. Оның ерекше субъективті зұлымдық пен кінәлінің жеке қауіпін көрсететін ерекше психологиялық қатынасы бар; екінші рет жаза мен санкцияны бастан өткерген қылмыскерлер зұлымдық жасаудан тартынбайды, бұл әдеттегі жаза стандарты оған өзгеріс енгізе алмайтынын көрсетеді.

Демек, ол қылмыстық саясат мағынасында алдын-алу объектісін құрайды. Рецидивист бірінші құқық бұзушылық үшін жазаны қабылдағаннан кейін және жазаны орындағаннан немесе кешірім жасағаннан кейін өтелмеген соттылық мерзімі ішінде өкінбейтіндер салыстырмалы түрде ауыр қылмыс жасайды, осылайша субъективті зұлымдық өте терең, жеке қауіп өте ауыр және түзету ешнәрсеге әкелмегенін көрсетеді. Тек қатаң жазалар қолдану арқылы біз оларды тиімді түрде реформалап, қылмыстың алдын алу мақсатына жете аламыз. Бұл теориядан арнайы алдын-алу көзқарасына назар аудару керек деген түсінік бар, өйткені алдыңғы жаза рецидивтің алдын-алу үшін тиісті нәтижеге қол жеткізе алмады [3, 39].

"Қылмыстық заң" жазасының негізгі принциптері қылмыстық-құқықтық мінез-құлық пен кінә қағидаттарына негізделген.

Заңсыз әрекет мінез-құлық бағасымен де, нәтиженің бағасымен де анықталады, ал кінә салдарға әкелген нақты әрекетпен анықталады. Кінәні айыптау-бұл заңсыз әрекеттер, ал "қылмыстық заңдағы" қылмыстық жауапкершілік-кінәлінің жеке басы. Бұзушылықта кінәлінің жеке басы ретінде кінә анықталды (мысалы, жаман мінез-құлық). Бұл тек жанама пайымдаудың объектісі және ең жақсы жағдайда оны үкім шығару үшін негіз ретінде пайдалануға болады.

Қылмыстық заңның орындалуы қылмыскердің жеке басын түзете алмайды деп санайтындар үшін жауапкершілік қылмыстық мекемеге жүктелуі керек. Егер жасалған әрекет қылмыстық жауапкершілікке тартылған болса, ол өзінің қылмысы үшін жауапқа тартылуы керек еді, ал орындау аяқталмады. Жаза немесе кешірім өтелгеннен кейін ауырлататын мән-жай болып табылатын басқа қылмыс жасағаны үшін кінәлінің бұрынғы соттылығы ескеріледі. Рецидивистердің жазасын күшейту арқылы ғана біз қылмыстық аурулармен күресуге болады.

Егер кінәлі адам қайтадан құқық бұзушылық жасаса, кінәлінің жазасы күшейтілуі керек. Жазаны қайта әлеуметтендіру мақсатына сәйкес келе алмайды. Рецидивистердің рецидивизмінің себептері жазаға немесе жазаны орындауға әлсіз реакция ғана емес, шын мәнінде түзету әсерінің болмауы кінәліге жатқызуға болмайтын әлеуметтік факторларға да байланысты болуы мүмкін. Оған жазадан гөрі көп көмек қажет, сондықтан ол өзінің қоғамдық зиянды сипатын жою үшін құқық қорғау органдарынан жаза іздеуге келіседі, өйткені егер қылмыстық санкция қылмыскердің жеке басын түзете алмаса, бұл үшін жауапкершілік түзеу мекемесінде болады. Алайда, біздің еліміздің қазіргі түрмелерінде артық сыйымдылық пен кадрлар жетіспейтіндігіне сүйене отырып, түрмелерден тәрбие функциясын орындауды талап ету пайдасыз. Айырмашылығы-ағаштан балық іздеу.

Сонымен қатар, ақталған адам бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін немесе жеке өмір сүру қиынға соғып, отбасылық байланыстардың жоқтығынан, сондай-ақ пробация органдарының жұмысының жоқтығынан, өзін-өзі бақылаудың төмендігі және қылмыс жасауға деген бұрынғы талпыныстар рецидивке әкеледі [4, 11].

Іс жүзінде Рецидивистерді қылмыстық жазалау туралы сұрақтар Германияда рецидивистерге қатаң жазаларды қолдану негізінен сәтсіз болды, яғни рецидивистердің қылмыстарын тоқтату мүмкін емес және ықтимал құрбандарды қорғай алмайды.

Құқықтық әдіс-қауіпсіздік шараларының тәсілі, яғни "әлеуметтік-түзеу мекемелеріне орналастыру". Алайда, Германияның тәжірибесі бойынша ауыр қылмыстар үшін негізінен қайталанатын қылмыстар жасаған "ұсақ қылмыскерлер" жазаланады. "Қылмыстық заң" Негізгі заңды мүдделерді қозғайтын қылмыстар үшін жазалануы керек. Сонымен қатар, қайталану ережелері, таза "қылмыскерлер үшін қылмыстық заң". Заң шығарушылар қылмыскерлердің бұрынғы қылмыстарын қатаң жазалаудың шарты ретінде қарастырады.

Осылайша, "менің елімнің "қылмыстық заңы" қылмыс жасаған адамның сипаты", бастапқыда соттылықты қоса алғанда, егер ол белгілі бір іс бойынша шешімде нақты қаралса және айтылса, тиісті жазаның мақсатына қол жеткізуге болады. Рецидивистер үшін жазаны күшейтудің қажеті жоқ.

Рецидив қылмыстық жазаны алғаннан кейін жаңа қылмыс жасау әрекетін білдіреді. Криминологияда рецидивистер өздерінің қылмыстарын бақылайды және олардың қанша рет сотталғанына қарайды. Тар немесе практикалық мағынаны қабылдау қылмыскердің сол заңды мүдделерге қол сұғу арқылы қайтадан қылмыс жасайтынын білдіреді.

Мұның себебі Германияның ауыр жазалары бар рецидивистерге қатысты практикалық тәжірибесі рецидивистер арасындағы алшақтықты жою алмайды. Қылмыстық мансап сонымен қатар ықтимал қылмыс құрбандарын тиімді қорғауды қамтамасыз етпейді. Алайда, рецидив үшін қылмыскерлер "әлеуметтік түзеу мекемелеріндегі стационарда" болды. Германияны ұстау ауыр қауіп төндіретін қылмыскерлерге арналған. Негізгі функция - қоғамдық қоғамның қауіпсіздігін сақтау және қоғамды қылмыстық құқық бұзушылықтардан қорқудан қорғау. Жалпы профилактикалық функцияға қол жеткізу. Қауіпсіздікті сақтау Еуропалық адам құқықтары сотымен және Германияның 2009 жылғы Федералдық Конституциясымен реттеледі. жеке бас бостандығын шектейтін қауіпсіздік шаралары рецидивтің алдын алуға және қайта әлеуметтену мақсатына жетуге бағытталған. Егер әсер жақсы болса, ол жеке бас бостандығын шектемейтін қорғаумен ауыстырылады [5].

Ұзақ уақыт бойы рецидивизмді реттеу қайталанатын қылмыстарды маңызды реттеу болып саналды. Ауыр қылмыскерлер мен қатал қылмыскерлерге қолданылады. Алайда, бұл қылмыстық санкциялардың әрекетіне әсер етті, нәтижесінде түрмелер толып, артық төлемдер 120% жетеді. Бұл мақалада қылмыскерді бұзған қылмыскерлердің қайталануына байланысты қылмыстық құқық, қылмыскердің түрмеден шыққаннан кейін жаңа қылмыс жасауы бастапқы болып табылады, өйткені бұл өте қиын, өз факторларынан емес.

Екіншіден, қайталану ережелері қылмыстың алдын алу әсеріне қол жеткізе алмаумен қатар, сот практикасының әрекетіне аз әсер етеді. Пайдалану тұрғысынан да үлкен проблемалар бар. Жоғарғы Сотта қайталану туралы істердің саны бойынша [6, 40].

Ұсынылған новелла түрме тұрғындарын азайтуға бағытталған, өйткені қылмыстың қайталануы үшін мақаланың санкцияларында қарастырылғандардың ішінен ең қатаң жаза ғана қарастырылған және бұл, әдетте, бас бостандығынан айыру. Яғни, қасақана қылмыс жасағаны үшін соттылығы бар адам тіпті шамалы ұрлық жасағаны үшін бас бостандығынан айыру түріндегі жаза міндетті түрде тағайындалады және осы бапта көзделген жоғарғы шектің жартысынан төмен емес. "Енді ҚК жобасы бойынша қайталану үшін ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін өтелмеген және алынбаған соттылық, онша ауыр емес қылмыстар үшін сотталғандар есепке алынбайтын болады. Сонымен қатар, жоба рецидив кезінде жазаны тағайындаудың қолданыстағы ережелерін алып тастады, онда тіпті тауық немесе ұсақ үй скарб ұрлағаны үшін соттар бұрын сотталғандарға бап

бойынша бас бостандығынан айырудың жоғарғы шегінен кемінде 2/3 немесе 3/4 тағайындауға мәжбүр болды". Бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан адамдардың санын азайту, әрине, маңызды міндет, бірақ бұл жағдайда оны шешу жолы рецидив ұғымының өзгеруіне емес, қарапайым рецидив үшін жаза тағайындау ережесін жеңілдетуге байланысты болуы керек еді. Біріншіден, қылмыстардың көптігінің бір түрі ретінде рецидивтің теориялық тұжырымдамасы бұзылады. Екіншіден, ұсынылған өзгерістер қылмыстық әрекеттің қарқындылығына байланысты қарапайым рецидивтің, сондай-ақ күрделі қылмыстың алдын алуды көздемейді. Қылмыстық құқықтағы қылмыстардың көптігі әрдайым қатаң құқықтық бағалау мен жазалауға алып келді. Бір күнде пәтер ұры бірнеше пәтерге кіре алады, ал кәсіби қалта ұры бір күнде ондаған азаматтардың әмияндарын ұрлайды. Егер адам қасақана қылмыс жасағаны үшін үш немесе одан да көп рет бас бостандығынан айыру жазасына кесілсе, онда бұл жағдайды қылмыстың қайталануы ретінде ескеру керек және кәсіби қылмыскерді оқшаулау және азаматтарды оның қылмыстық қол сұғушылықтарынан қорғау үшін қатаң жаза тағайындау керек, әйтпесе құқықтық әсердің тиімділігі сөзсіз төмендейді [7].

Қылмыстардың қайталануы қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінің ең қауіпті түрі болып табылады. ҚР ҚК 14-бабының 1-бөлімінде қамтылған рецидивтің нормативтік анықтамасы оның мынадай белгілерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1) алдыңғы және жаңа қылмыс ауыр қылмыс санатына жатқызылуы керек.

2) алдыңғы қылмысы үшін адам бас бостандығынан айыруға сотталуға тиіс. Демек, бас бостандығынан айырудан басқа жаза түрлеріне қатысты бұрынғы айыптау қайталануды тудырмайды.

3) алдыңғы ауыр қылмыс үшін соттылықты алып тастауға немесе өтеуге болмайды.

4) бұрынғы ауыр қылмыс кәмелеттік жасқа толған адам болуы тиіс.

Қылмыстардың қайталануы құқық бұзушылықтардың көптігі нысаны ретінде қылмыстық кодексте көзделген негізде және шектерде неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғады (ҚР ҚК 14-бабының 4-бөлігі):

- рецидив жазаны ауырлататын мән-жай деп танылады

ҚР ҚК 54-бабы 1-бөлігінің 1-тармағына сәйкес;

- рецидив ҚР ҚК 59-бабына сәйкес жаза тағайындаудың ерекше тәртібін көздейді;

- қайталану ҚР ҚК 46-бабының 5-бөлігіне сәйкес бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу үшін түзеу колониясы режимінің түрін анықтауға әсер етеді. Сот практикасында қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінің түрін дұрыс анықтамаудың себебі көбінесе қайталану түрін дұрыс белгілеу болып табылады.

Қылмыстардың қайталануы және рецидивистерді жазалау тұжырымдамасының проблемалары өте күрделі мәселелердің қатарына жатады, сондықтан үнемі тереңірек ғылыми-практикалық зерттеулерді қажет етеді. Австриялық заңгер Франц фон Листтің бір ғасырға жуық уақыт бұрын Санкт-Петербург халықаралық пенитенциарлық конвенциясында қылмыстық саясат екі мәселеге дейін азаяды, олардың шешімдерін кейінге қалдыруға болмайды: рецидивистермен күресу және кездейсоқ қылмыскерлерді құтқару.

Социалистік дәуірде қылмысты, оның ішінде рецидивті жою мүмкіндігі туралы кең таралған пікір болды. Бұл құбылыстарға ұсынылған ден қою шаралары "күрес" деп аталды. Бүгін біз тек түсініп қана қоймай, қылмыс болған кезде қылмыстың қайталануы түбегейлі жойылмайтынын ашық айтуға мүмкіндігіміз бар. Рецидивистерді ұзақ уақыт оқшаулау (өмір бойына бас бостандығынан айыруға дейін), олардың физикалық жойылуы да, интернатурасы да, бұл қылмыскерлерді емдеудің әлемдік тарихы көрсеткендей, рецидивтік қылмыс жағдайына түбегейлі әсер ете алатын радикалды құралдар емес.

Қайталанатын қылмысты жоюдың мүмкіндігін түсіну заң шығарушы мен құқық қолдану практикасы үшін нақты теориялық негізделген міндеттерді тұжырымдауды міндеттейді. Қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-атқару жүйелері қауіпті қылмыскерлердің мінез-құлқын бақылауды қамтамасыз етуі керек, бұл қылмыстың өзі

өсуге бейім болған кезде рецидивтің бүкіл қылмыс құрылымында үстемдік етуіне жол бермейді. Бірақ әдеттегі жазаларды шамадан тыс күшейту мұндай бақылауды орнату құралы ретінде қарастырылуы керек. Егер жүз елу жыл бұрын біздің отандастарымыз мұндай шара гуманизм принциптеріне сәйкес келмейді деген қорытындыға келсе, онда бұл бізге айқын болуы керек. Мұндай тапсырманы тұжырымдау кезінде рецидивистермен күресу жүйесін рецидивпен күресу емес, оны бақылау деп атаған дұрыс сияқты.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды пенитенциардан кейінгі қолдау мәселесі де өзекті болып табылады. Қолданыстағы нарық жағдайында заңға бағынатын азаматтар үлкен экономикалық қиындықтарға тап болған кезде, соттылығы бар адамдар өз елінде парияға айналады және көбінесе жаңа қылмыс жасау олар үшін өмір сүрудің жалғыз жолы болып қала береді. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды қолдаудың арнайы үкіметтік бағдарламасын шұғыл әзірлеу қажет. Мұндай қылмыскерлерді пенитенциардан кейінгі қайта бейімдеу орталықтарын құру өте уақтылы болар еді.

Рецидивистер қылмыстық субмәдениеттің тасымалдаушысы бола отырып, оны белсенді түрде көбейтуге тырысады. Осыған байланысты рецидив проблемасы теория мен құқық қолдану қызметінің орталықтарының бірі ретінде қарастырылуы керек.

Қайталанатын қылмысқа қарсы тиімді қылмыстық-құқықтық күрестің мүдделері сотталмаған адамдар мен рецидивистердің қылмыстық жауапкершілігінің негіздері тең болған жағдайда, заң рецидивистердің қатаң қылмыстық жауапкершілігін қамтамасыз етуді талап етеді. Бүгінгі күні қылмыстың қайталануы-бұл неғұрлым нақты және мұқият зерттелетін мәселелердің бірі, өйткені рецидив пен қарапайым (бастапқы) қылмыс үшін жазалардың сәйкес келмеуі бар, қайталанудың қайталануымен тоғысуы бар. Рецидивистердің әлеуметтік бейімделу шараларына назар аудару керек, өйткені көбінесе қылмыскерлер жетіспейді. Рецидивтің себептері мен шарттары аз емес, бірақ олардың негізгісі қоғамның рецидивистерге және соттылығы бар адамдарға қатынасы болып қала береді. Мұның бәрі қылмыстық заңнаманың болашақ құқықтық нормаларында ескерілуі керек және нәтиже осы мәселелерге қаншалықты көңіл бөлінетініне тікелей байланысты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-znachenie-i-pravovoe-osnovanie-priznanie-retsitiva-prestupleniya/viewer>
2. Каппасов Е.Т. Снижение репрессивности уголовного законодательства Республики Казахстан и институт рецидива преступлений: границы целесообразности // Наука. – 2020. – №2 (65). – С.10-13.
3. Гришанин П.Ф. Вопросы уголовной ответственности особо опасных рецидивистов. // Проблемы советского уголовного права. Материалы научной конференции. – Л.: ЛГУ, 1963.- 39 с.
4. Дагель П.С. Множественность преступлений. – Владивосток, 1969. – 11 с.
5. https://www.mjib.gov.tw/FileUploads/eBooks/67d2bfd948164998a52f750a663120a7/Section_file/3018bbc8ffcc4e3cb12796b62357f883.pdf
6. Кафаров Т.М. Проблема рецидива в советском уголовном праве. – Баку, 1982. – 40 с.
7. [https://km.kazguu.kz/uploads/files/16%20%D0%A7%D1%83%D0%BA%D0%BC%D0%B0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%2086-91\(1\).pdf](https://km.kazguu.kz/uploads/files/16%20%D0%A7%D1%83%D0%BA%D0%BC%D0%B0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%2086-91(1).pdf)
8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 03.07.2014ж. №226. <http://www.zakon.kz/>.

ОСОБЕННОСТИ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Когтева А.Е., студентка группы СПД-20-2
Балгимбеков Д.У., к.ю.н., профессор
Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Аннотация: В статье рассмотрены положения казахстанского и международного права в области исполнения наказаний в отношении несовершеннолетних, их особенности и базовые элементы. Статья описывает правовое положение несовершеннолетних осуждённых, проблемные аспекты и возможности их решения. Целью работы является анализ правовых и профессионально- психологических аспектов работы с осужденными.

Ключевые слова: несовершеннолетние, ювенальная юстиция, дети, исправительные учреждения, уголовный закон, режим, международные нормы.

Несовершеннолетние являются особым субъектом правоотношений во всех отраслях права. Согласно уголовному законодательству Республики Казахстан несовершеннолетние несут уголовную ответственность с 14 лет. Так, в части первой, в статье 81 Уголовного Кодекса Республики Казахстан перечисляются виды наказаний, которые могут быть назначены несовершеннолетним за совершение уголовного правонарушения: лишение права заниматься определённой деятельностью, штраф, исправительные работы, привлечение к общественным работам, ограничение свободы, лишение свободы. Несмотря на то, что лишение свободы как вид наказания применяется к несовершеннолетним наравне с достигшими восемнадцати лет, уголовное законодательство указывает на определённые аспекты и особенности отбывания наказания. Согласно статье 7 Уголовного Кодекса Республики Казахстан, лишение свободы несовершеннолетними может быть назначено на срок не свыше десяти лет, а за убийство при отягчающих обстоятельствах или акт терроризма либо по совокупности уголовных правонарушений – двенадцати лет. Несовершеннолетние отбывают наказание в учреждениях средней безопасности для содержания несовершеннолетних уголовно-исполнительной системы. В то же время наказание в виде лишения свободы не назначается несовершеннолетнему, в случае, если он совершил преступление небольшой тяжести, или средней тяжести, при условии, что оно не связано с причинением смерти. [1]

Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан описывает особенности отбывания наказания несовершеннолетними. Несовершеннолетние отбывающие наказание в виде лишения свободы в учреждениях средней безопасности, могут содержаться в строгих, обычных, облегчённых и льготных условиях. При нарушении порядка и режима содержания, условия содержания несовершеннолетнего могут быть ужесточены. Данное решение принимается комиссией учреждения на основании представления учебно-воспитательного совета. [2]

В вопросе содержания несовершеннолетних в местах лишения свободы особую озабоченность вызывает несформировавшаяся психика и личность несовершеннолетнего, но в то же время должен последовать момент наказания, даже если несовершеннолетний в силу своих возрастных особенностей не может до конца самостоятельно осознавать содеянное и нести ответственность.

Соблюдение и охрана прав осуждённых несовершеннолетних осуществляется государством на основе отечественного законодательства, а также международных правовых актов. Немаловажным документом по данному вопросу является - Правила ООН, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишённых свободы, и предусматривающие их право:

- на регулярные свидания и поддержание контактов с родителями или опекунами;
- медицинское и психосоциальное обследование в заведении;
- обращение с жалобой и получение помощи в её составлении;
- запрет телесных наказаний и изоляции в одиночном заключении. [3]

В отечественном законодательстве, права осужденных несовершеннолетних зависят от условий их содержания. Так, согласно части первой статьи 61 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан, несовершеннолетние осужденные, отбывающие наказания в обычных условиях имеют следующие права:

- ежемесячно расходовать на приобретение продуктов питания и предметов первой необходимости средства, имеющиеся на контрольных счетах наличности временного размещения денег, в размере до десяти месячных расчётных показателей;
- иметь восемь краткосрочных и четыре длительных свиданий в течение года;
- получать десять посылок или передач и десять бандеролей в течение года.

В случае если несовершеннолетний отбывает наказание в облегчённых условиях содержания, количество средств, которые он может потратить на приобретение продуктов питания и предметов первой необходимости увеличивается до пятнадцати месячных расчётных показателей, количество разрешённых свиданий увеличивается до двадцати четырёх краткосрочных и шести длительных, а также по разрешению администрации учреждения они могут проходить за его пределами количество разрешённых к получению посылок и бандеролей возрастает до четырнадцати в год.

В льготных условиях отбывания наказания, несовершеннолетний проживает за пределами учреждения в улучшенных жилых помещениях без охраны, но под контролем и надзором. В таких условиях он не имеет ограничения по вышеизложенным правам, а также имеет право пользоваться гражданской одеждой и обувью.

В строгих условиях содержания несовершеннолетнего, количество средств на приобретение продуктов ограничивается восьмью месячными расчётными показателями, количество свиданий ограничивается шестью краткосрочными и двумя длительными, а посылки и бандероли до шести штук в год.

Вне зависимости от условий содержания согласно уголовно-исполнительному законодательству Республики Казахстан, осужденному несовершеннолетнему запрещается потреблять и хранить табачные изделия, пропускать без уважительных причин занятия, проводимые в общеобразовательных организациях, а также организациях технического и профессионального образования, пропускать без уважительных причин общеобразовательные мероприятия. [2]

Основным направлением деятельности уголовно-исполнительных органов в части воздействия на осуждённых несовершеннолетних является воспитательная и социальная работа. Важной составляющей исправления осужденных становится их социальная адаптация, формирование у них культуры поведения, законопослушности, порядочного отношения к трудовой деятельности и учебному процессу. Отсутствие перерыва в обучении является главным элементом воспитательного воздействия. При учреждениях уголовно-исполнительной системы создаются общеобразовательные, профессиональные учреждения, которые осуществляют восполнение пробелов в знаниях несовершеннолетних, завершению школьного образования, получения аттестата или же начального профессионального образования, что помогает ему иметь первоначальные трудовые навыки для его дальнейшей социальной адаптации и формировании себя как личности и добропорядочного члена общества. Отношение осуждённого к учёбе учитывается при определении степени исправления и отражается в характеристике. Деятельность учреждений, в которых содержатся несовершеннолетние несёт в себе не столько карательный характер, сколько общественно-нравственный и воспитательный, уполномоченные органы совершенствуют и продолжают процесс общего воспитания несовершеннолетнего.

Безусловно, нахождение несовершеннолетнего в местах лишения свободы, учитывая его возрастные и психологические особенности, может стать сильнейшим стрессом. Вызвать чувство подавленности, депрессии. Работа штатных инспекторов-психологов очень важна в вопросе работы с несовершеннолетними осужденными. Несовершеннолетние осужденные формируются в отряды и отделения. Отделения и отряды формируются по принципу, названному «школьно-производственным», т.е. каждое отделение представляет собой один класс общеобразовательного учреждения и одну бригаду на производстве, если таковое имеется при исправительном учреждении. Такой подход способствует формированию коллектива, объединяет на основе общих интересов и задач. [4]

Работа инспекторов-психологов, членов попечительского и родительского советов играет значимую роль в воспитательной работе несовершеннолетних, формировании у них правовых знаний, морально-нравственных ценностей, развитие творческого потенциала и спортивных способностей.

За хорошее поведение, добросовестное отношение к учебе, соблюдение режима содержания, активное участие в работе воспитательного характера творческой, спортивной, общественной направленности, несовершеннолетние осужденные получают поощрения, которые, выражаются предоставлением права посещения культурно-зрелищных, спортивных мероприятия за пределами учреждения в сопровождении ответственных сотрудников, а также предоставления права выхода за пределы учреждения в сопровождении родственников или близких родственников.

В противовес поощрением выступают взыскания, накладываемые на несовершеннолетних осужденных, которые нарушили режим содержания. К таким видам нарушений режима отбывания наказания Уголовно-исполнительный кодекс относит:

- распитие спиртных напитков, наркотических средств, психотропных и иных одурманивающих веществ;
- угроза представителям администрации учреждения, их оскорбление, неповиновение им, умышленное причинение себе какого-либо повреждения;
- передача или получение, изготовление и хранение предметов, документов и вещей, запрещённых условиями содержания и законодательством;
- игра в карты и иные азартные игры;
- совершение действий сексуального характера;
- уклонение от работ по благоустройству территории и улучшения условий проживания;
- уклонения от обязательного и принудительного лечения;
- организация или участие в группировках осужденных, созданных с целью нарушения режим содержания;

В случае совершения несовершеннолетним осужденным одного из видов данного нарушения, к ним могут применяться виды взыскания: замечание, выговор, строгий выговор, водворение в помещение временной изоляции на срок до семидесяти двух часов.

Важной проблемой содержания несовершеннолетних в учреждениях уголовно-исполнительной системы, является соблюдение и охрана их прав. Защита прав и законных интересов осужденных любого возраста должна осуществляться непосредственно государством, в лице уполномоченных органов, а также специальными общественными формированиями. Уголовно-исполнительное законодательство выделяет понятие общественной наблюдательной комиссии, которая создаётся в целях общественного мониторинга обеспечения прав и законных интересов осужденных, в части условий их содержания, соблюдения законности, порядка обеспечения условия отбывания наказания, труда, обучения и досуга. В рамках обеспечения прав несовершеннолетнего, контроль за соблюдением прав и свобод несовершеннолетних в местах лишения свободы также осуществляется Уполномоченным по правам ребёнка.

На мой взгляд, на сегодняшний день в Казахстане состояние прав ребёнка находится на достаточно низком уровне. Исходя из данных аналитического отчёта по результатам социологического исследования в рамках подготовки доклада о положении детей в Республике Казахстан, большинство родителей не достаточно проинформированы о правах ребёнка, об источниках этих прав и о возможной ответственности, в том числе со стороны родителей за их нарушение. [5]

Для изменения данного положения необходимо проводить более объёмную работу по разъяснению прав, как самим несовершеннолетним, так и их законным представителям. Информирование должно стать главным инструментом в преодолении пробелов относительно прав детей в современном мире. Причём, на мой взгляд, здесь необходимо не только обязать уполномоченные органы заниматься подобной разъяснительной работой, но и привлекать общественные объединения.

Необходимо более детальное научное и правовое исследование зарубежного опыта тех стран, которые значительно преуспели в правосудии с участием несовершеннолетних.

Список использованной литературы:

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г., (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.11.2022) – электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
2. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 г., (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.11.2022) – электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234>
3. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы, приняты резолюцией 45/113 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года
4. Токубаев З.С. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан. Курс лекций. Карагандинский юридический институт МВД РК им. Б.Бейсенова, 2005.
5. Аналитический отчёт по результатам социологического исследования в рамках подготовки Доклада о положении детей в Республике Казахстан - <https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanai-bilim/press/news/details/122763?lang=ru>

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩЕГО СЛЕДОВАТЕЛЯ К ПРОВЕДЕНИЮ СЛЕДСТВЕННОГО ДЕЙСТВИЯ ДОПРОС

Минжанов Н.А., д. пед. н., профессор,
Минжанова Г.Н., к.пед.н.,
Мукаева М., студентка 3 курса,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Аннотация: В статье рассмотрены проблемы психологической подготовки будущего следователя к проведению допроса. Формирование необходимых психологических качеств для успешного проведения следственных действий. Наиболее благоприятные условия для успешных проведений следственного действия, которые позволяют следователю проявлять в полной мере свои профессиональные возможности. Рассмотрены психологические барьеры в проведении следственного действия допрос. Раскрыты конкретные моменты, которые впоследствии могут разрушить психологическое благополучие.

Ключевые слова: Проблема психологической подготовки, будущий следователь, проведение допроса, психологические барьеры.

Кому не известно, что оптимистическое, жизнеутверждающее настроение повышает возможности следователя в любой деятельности, а угнетенность, пессимизм, неверие в успех понижает их.

В данном случае объективный комплекс отрицательных эмоций не следует рассматривать как недостаток следователя.

Конкретная задача психологической подготовки следователя к следственным действиям сводится к тому, чтобы воспитать в себе способность в какой-то мере управлять своими отрицательными эмоциями, не позволяя им переходить за черту психофизиологической целесообразности. О подготовке своего благоприятного психического состояния в период проведения им ответственных профессиональных действий каждый следователь должен позаботиться с первых шагов работы в следствии.

Наиболее сложной, трудной и важной проблемой здесь является воспитание волевых качеств, в частности самообладания и решительности. Недостаточное владение собой, тем более если оно является особенностью высшей нервной деятельности следователя, лимитирует профессиональные достижения.

Воспитание волевых качеств достигается, как известно, в деятельности, связанной с постоянным преодолением трудностей. Хорошее самообладание при проведении следственных действий базируется на волевом характере следователя, но оно все-таки столь специфично, что нередко можно наблюдать, как волевой в личной жизни, работе и в быту человек явно страдает от неумения владеть собой в процессе работы. И тут же требуется применение специальных педагогических воздействий для воспитания у него профессионального самообладания или служебной выдержки.

Решительность, самостоятельность, умение мобилизовать себя в сложных ситуациях - это комплексное качество, в котором воедино сплетены любовь к конфликтной игре, служебная прозорливость, задор, азарт и здоровое честолюбие. Эта черта характера еще более специфична, нежели служебное самообладание, и поэтому воспитание решительности в еще большей степени, чем воспитание служебного самообладания, нуждается в применении специфических тренировочных воздействий.

Наиболее благоприятна для успешных проведения следственных действий, очевидно, та психология, которая позволяет следователю проявлять в полной мере все свои профессиональные возможности. Здесь необходимо различать эмоциональную настроенность, которая может быть обусловлена применением специальной боевой настройки непосредственно перед проведением следственных действий, от устойчивого психологического состояния следователя в процессе работы. Психология следователя в процессе служебной деятельности зависит в первую очередь от мотивировки и отношения человека к своей профессиональной деятельности в целом.

Для одних типично довольно индифферентное в эмоциональном плане отношение к процессу подготовки и нередко после большого успеха неприязненное - к участию в раскрытиях сложных преступлений; для других - приятна подготовка и еще в большей степени - участие в проведении различных следственных действиях. Удовольствие от участия в в проведении следственных действий, наслаждение процессом ведения например, обыска - вот первое благоприятное условие для наиболее полного использования своих служебных возможностей.

В то же время боязнь не выполнить, не раскрыть преступление создает неблагоприятное психическое состояние у следователя. Однако радость участия и боязнь не выполнить не всегда приводят к противоположным результатам. Радоваться процессу ведения следственного действия независимо от того, ведет он к успеху или к поражению, - это не тренировка в искусстве побеждать, не воспитание характера, а "гурманство".

Наиболее общей предпосылкой к неблагоприятному в психологии следователя является осознание им превосходящей силы правонарушителя, сложность совершенного преступления и возникающее отсюда неверие в возможность раскрытия преступления.

Нередко следователь впадает в расстройство и вследствие неудачно сложившегося дела, когда намерения и замыслы правонарушителя случайно опровергали замысел самого сотрудника. В этих случаях сотрудник, будучи сильным следователем, может проиграть психологическую борьбу своему противнику. Здесь следует упомянуть о вере в успех, о которой часто говорят и пишут.

Всегда ли это психологическое явление является для следователя положительным или нет? Если слабый следователь встречается с сильным человеком, то его вера в успех будет свидетельствовать об отсутствии чувства реальности, без которого вообще невозможна успешная тактическая деятельность. Слабый следователь в этом случае не должен слепо верить в успех, он может лишь допускать возможность своего успеха и стремиться к нему, чтобы и в этом трудном взаимодействии суметь проявить в полной мере всю свою профессиональную подготовленность. Такое решение явится положительным моментом, увеличивающим возможность успеха.

Астеническое психологическое состояние возникает и от сознания своей неподготовленности к служебной деятельности. В этом случае следователь должен призвать на помощь свои морально-волевые качества. Сотруднику неприятно работать, но чувство долга заставляет его пренебречь им и постараться оправдать возлагаемые на него надежды коллектива.

Нередки случаи, когда непосильная нервная нагрузка, вызванная чувством ответственности, затормаживает, сковывает сотрудника, лишает его возможности полностью творчески раскрыться, и в частности способности разумно рисковать, без чего невозможно следствие.

Таким образом, главной причиной неблагоприятного психологического состояния следователя во время проведения следственных действий является чрезмерная взволнованность, вызываемая боязнью не успеха, или апатия, возникающая как результат неверия в возможность раскрытия преступления.

Возникает необходимость так воспитать следователя, чтобы эти две главные причины служебных провалов были преодолены или по крайней мере в значительной степени обезврежены, а "взлеты" не были бы редкими гостями. Особую, ярко выраженную эмоциональную окраску состоянию сотрудника придает осознаваемое им его персональное место в следствии. Молодой следователь, не добившийся еще крупных успехов, рвется работать, так как в служебной деятельности ему нечего терять, а приобрести он может в них много.

Рассмотрим следственное действие психология допроса.

Согласно Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан все следственные действия нормативно обусловлены и владение ими обязательно для сотрудников правоохранительных органов.

Поэтому анализ психологии следственных действий начнем с психологии допроса. Это связано с тем, что данное следственное действие является психологически сложным. Во-вторых, как указывает Васильев В.Л. «умение использовать диалог для поисков и установления истины можно считать признаком высокой культуры расследования». В третьих, допросу следователь в своей деятельности отводит большое количество времени.

Допрос производится по месту проведения досудебного расследования. Перед началом допроса лицо, осуществляющее досудебное расследование, сообщает подозреваемому, в совершении какого уголовно наказуемого деяния он подозревается, а также разъясняет ему права, предусмотренные [статьей 64](#) УПК, включая право отказаться от дачи показаний.[1]

Основными проблемами психологии допроса, конечно, является установления взаимоотношения, коммуникативного контакта, при этом следует правомерно применять методы и приемы психологического воздействия для получения правдивых показаний.

Данное следственное действие связано с тем, что необходимо вести процесс профессионального общения с учетом всех нужных требований. Данные требования

вытекают из УПК РК.[1] Согласно этих требования устанавливаются взаимоотношения. Остановимся на них.

Резонанс означает свойство повторного звучания. Резонировать — значит отражать. Следователь оказывает на допрашиваемого и наоборот. Отражение подразумевает «отдачу и получение», определение связи, которая всегда происходит одновременно и, по меньшей мере, между двумя объектами.

Любая связь подразумевает обмен информацией. С точки зрения резонансных гармоник, *информация* — это форма передачи свойств энергии, проходящей между двумя объектами или сторонами. Иными словами, резонанс — это способ внутреннего настроя и получения информации. Так возникает интерес, созвучие, синхронность. Для этого нужно — заботиться о оказании на собеседника хорошего впечатления: внимательность, опрятный вид и др. все, что составляет профессиональную культуру. Не стоит забывать, что важнейшим условием успешной профессиональной деятельности следователя будет его моральный облик, высокие нравственные качества.

Гармония, включая в себя синхронность с «полем чувств», является результатом синхронизацией двух или более тонов. Умение их синхронизировать — это и искусство, и наука. Те, кто практикуют эту науку, являются подлинными художниками, провидцами гармонии, они успешно отображают и могут талантливо передать реальность. Суть явления резонанса заключается в резком усилении эффекта от воздействия на объект, при условии, что подобное воздействие согласуется с внутренней природой объекта.

Человек откликается на зов знания жаждущей мудрости душой. Да и как иначе? Человек есть микрокосм Макрокосма. Следует отметить, что первые впечатления часто является главным особенностью для дальнейшей следственной работы. Следователю следует создать необходимые условия для общения это с точки зрения психологии важно. Например, следователь и допрашиваемый остались наедине или наоборот.

Эффект (феномен) социальной фасилитации — это эффект усиления активности деятельности в присутствии других. Другими словами, следователь выполняет простые задания, если знает, что за ним наблюдают. Одновременно с этим выполнение сложных заданий в присутствии других людей, наоборот, влечет снижение скорости и качества работы.[2]

Эффект (феномен) социальной ингибиции — это феномен, противоположный социальной фасилитации. То есть это ухудшение скорости и качества выполняемых действий следователя под влиянием присутствия посторонних наблюдателей. [2]

Каждая профессия характеризуется целым рядом признаков, отличающих ее от других. Среди них есть главные, определяющие характер и специфику профессиональной деятельности.

Важно заметить, что одним из таких определяющих признаков следственной работы будет то, что она представляет собой вид государственной службы и профессиональной деятельности. Многие юристы знают, что на деле как выполнять профессиональные юридические действия, но что интересно конечные результаты у всех получаются разные. Причины у всех разные. Например, одни свою профессиональную деятельность ограничивают только нормативно-процессуальными действиями, а другие при этом использует вспомогательные действия которые создают хорошие условия для выполнения служебной задачи.

В профессиональной деятельности следователя психологические возможности относятся к вспомогательным действиям. Их применение позволят достичь нужных результатов. Часто в практике следователи пренебрегают данными возможностями. Были случаи когда одинаково подготовленные следователи по юридическим делам решали свои поставленные проблемы. Один знал и использовал все что касается психологии, а другой наоборот все пренебрегал. Кардинально отличались их результаты в раскрытии преступления. У первого все получалось как умелого специалиста и наоборот у другого как безграмотного не было хороших результатов. Поэтому профессионализм следователя

требует качественного и преднамеренного применения психологических знаний, умений при проведении следственных действий.

В процессе установления психологического контакта одним из главных особенностей это умение провести диагностику индивидуально-психологических возможностей. Поэтому следователь должен знать и уметь использовать визуальную диагностику. Следователь при этом должен уметь снять психическое напряжение у допрашиваемого и тем самым преодолеть психологическую защиту. Все нужно использовать в начале допроса. В процессе проведения допроса нужно применять технику активного слушания. При этом следователю помогут знания в области «Перцептивной стороны общения». Перцептивная сторона общения означает процесс восприятия друг друга партнерами по общению и установления на этой почве взаимопонимания. В процессе восприятия формируется представление о намерениях, мыслях, способностях, установках, культуре.

Рассматривая процесс познания человека человеком в общении, С.Л. Рубинштейн писал: “В повседневной жизни, общаясь с людьми, мы ориентируемся в их поведении, поскольку мы как бы “читаем” его, т.е. расшифровываем значение его внешних данных и раскрываем смысл получающегося таким образом текста в контексте, имеющем свой внутренний психологический план. Это “чтение” происходит бегло, поскольку в процессе общения с окружающими нас людьми вырабатывается определенный, более или менее автоматически функционирующий подтекст к их поведению”.

Вопросы о том, как происходит это “беглое чтение” другого человека, что позволяет следователю понимать поведение допрашиваемого, которые появляются в процессе допроса. Очень часто важно не только само по себе понимание того или иного поведения, но и его основ, истоков, движущих сил и механизмов. Именно поэтому необходимо понимать, что стоит для нас за словами “восприятие и понимание другого в общении”.

Перед следователем стоит задача не просто «воспринять», а, скорее, познать другого человека. В ходе познания осуществляется эмоциональная оценка человека и попытка понять логику его поступков и уже на этой основе строить свое собственное поведение. В этой связи важно знать механизмы перцепции.

Основными механизмами познания другого человека в процессе общения являются:

1) познание и понимание людьми друг друга (идентификация, эмпатия, аттракция, стереотипизация);

2) познание отношения к себе в процессе общения (рефлексия и саморефлексия);

3) прогнозирование поведения партнера по общению (каузальная атрибуция).[3,4]

В процессе допроса одним из сложных ситуаций когда следователь при установлении психологического взаимодействия сталкивается психологическим отчуждением личности. Психологические последствия отчуждения выражаются в отсутствии эмоциональных контактов с людьми, в специфическом восприятии окружающего мира как чуждого и враждебного личности, в разрыве между ее ожиданиями, желаниями и действующими социальными нормами, в изоляции, чувстве одиночества, что может приводить к совершению правонарушений.

Разумеется, недопустимы психологизация отчуждения, игнорирование социальных условий жизни отдельных людей, способствующих такой психологической изоляции. Нельзя и абсолютизировать криминогенность психологического отчуждения, поскольку многие преступления совершаются отнюдь не отчужденными лицами. Необходимо помнить также, что изменение внешних условий и целенаправленное воспитательное воздействие могут способствовать преодолению рассматриваемого явления.[5]

Целесообразно различать социальное и психологическое отчуждение личности. Это различие в известной степени условно и основано на том, каков источник отчуждения, заключен ли он главным образом в самой личности или в окружающей среде. Психологическое отчуждение означает позицию индивида по отношению к другим, обусловленную его субъективными свойствами, в частности склонностью к уходу в свой

внутренний мир. Социальное отчуждение порождается только или в основном внешними обстоятельствами, отношениями других людей и групп к данному субъекту при стремлении последнего к установлению или упрочению связей со своим окружением и приобщению к его ценностям. Разумеется, то, что мы назвали психологическим отчуждением, может детерминироваться длительной социальной изоляцией, определенным отношением других к данному лицу. Социальное отчуждение и психологическое теснейшим образом связаны друг с другом, в том числе как причина и следствие: социальная дистанция от общества, в первую очередь от микросреды, может вызвать психологическую изолированность и наоборот.[6]

Следователь должен учитывать имеющиеся положительные особенности в поведении и личности допрашиваемого, честно признавать правоту в его позициях и словах, выражать понимание в следствии. Это дает возможность допрашиваемому успокоиться, повышается чувство уверенности, у него формируется образ справедливого и душевного следователя. Здесь также присутствует расчет на психологическое взаимодействие собеседника к подобному поведению.

Существуют приемы накопления согласий которые известны и успешно применяется на следственной практике. В самом начале допроса обдумать постановку таких вопросов собеседнику, на которые он естественным образом отвечает «да». Это констатация фактов по делу, что у допрашиваемого не вызывают сомнения. Зачем это нужно? Если допрашиваемый сразу отвечает «нет», то ему психологически трудно потом отвечать «да». И ответно, если человек несколько раз подряд сказал «да», то формируется своего рода слабая, но установка на согласие.

Положительно, когда следователю удается предварительно оказать какую-то посильную и отвечающую нормам права помощь гражданину (в решении какого-то служебного вопроса или материальной помощи, положенной по закону, юридическом консультировании и пр.). В данном случае гражданин психологически испытывает обязательство перед следователем.

Но надо подчеркнуть, что ущерб коммуникативному контакту может быть нанесен односторонним повышенным вниманием следователя к обвинительным обстоятельствам и невниманием, безразличием к оправдывающим, смягчающим ответственность обстоятельствам, обоснованным ходатайствам допрашиваемых лиц.

В целом, «хорошо правило» поведения следователя на стадии установления коммуникативного контакта не допустить ничего, что может вызвать негативное к нему отношение. Наряду с этим следует категорически пресекать проявления со стороны отдельных допрашиваемых лиц недисциплинированности, невоспитанности, бескультурья, речевой распушенности и др.

Использованная литература:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.) Астана, Акорда, 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК
2. Майерс Д. Социальная психология. — 7-е изд. — СПб.: Питер, 2007. — 794 с.
3. Андреева Г.М. Место межличностного восприятия в системе перцептивных процессов и особенности его содержания // Межличностное восприятие в группе. М., 1981.
4. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. М., 1982.
5. Антонян Ю.М. Криминогенная роль психологического отчуждения личности // Советское государство и право. 1988, №8, С. 52-59.

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДВОКАТА В СУДЕ ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Нурпеисова А.К., к.ю.н., доцент,
Борисов А.А., студент гр. Ю-19-4
Карагандинский университет Казпотребсоюза

Аннотация. В статье рассматривается проблематика практики применения судами законодательства, регламентирующего производство по уголовным делам с участием присяжных заседателей; актуальные вопросы обеспечения права обвиняемых на рассмотрение дела судом с участием присяжных заседателей, правильной и единообразной практики применения норм законодательства, а также использование зарубежной практики.

Ключевые слова. Суд присяжных, присяжные заседатели, законодательство, адвокат, адвокатская деятельность, судебная риторика, Концепция казахстанской адвокатуры.

«Новый Казахстан – это образ будущего нашей суверенной страны». Такие слова прозвучали 16 марта 2022 года из уст Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Кемелевича Токаева. И прозвучали они, отнюдь, не только в адрес реформ в сфере президентских полномочий, ветвей власти и избирательной системы, но и про суд присяжных, как об одном из оплотов демократии. [1]

Ведь демократия, происходит от греческих $\delta\eta\mu\omicron\varsigma$ и $\kappa\rho\alpha\tau\acute{\iota}\alpha$ — буквально народовластие, что в своем принципе соответствует суду присяжных. [2]

К тому же, в этом Послании Президент РК сказал о том, что стоит расширить категории дел, подлежащих рассмотрению судами присяжных, поскольку это будет способствовать демократизации судебной системы.

Несмотря на то, что основным и самым важным элементом суда являются сами присяжные заседатели, одна из центровых ролей в нем принадлежит адвокату. От его профессионализма, ораторского мастерства, приведенных фактов и четко изложенной позиции защиты зависит результат судебного решения.

В Закон Республики Казахстан «О присяжных заседателях» от 16 января 2006 года последние изменения были внесены 7 июля 2020 года. Но грядущие изменения уже близки. Согласно Нормативному Постановлению Верховного Суда Республики Казахстан «О практике применения судами законодательства, регламентирующего производство по уголовным делам с участием присяжных заседателей» от 23 августа 2012 года, с 1 января 2023 года подсудность дел, рассматриваемых в суде присяжных будет увеличена, а в некоторых статьях изменена [3].

Как известно, участие адвоката в суде присяжных обязательна, поскольку согласно п.5 ч.1 ст.67 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан: «Участие защитника в производстве по уголовному делу обязательно в случаях, если лицо подозревается, обвиняется в совершении преступления, за которое в качестве меры наказания могут быть назначены лишение свободы на срок свыше десяти лет или пожизненное лишение свободы», а все дела, рассматриваемые в суде присяжных именно таковые, то адвокат – постоянный участник этого процесса.[4]

И в этом процессе главенствующую роль занимает не только «буква закона», но и непосредственное отношение присяжных заседателей к ситуации, и задача адвоката-защитника заключается в том, чтобы в нужном ключе показать ситуацию, разъяснить ее таким образом, чтобы присяжные заседатели вынесли оправдательный приговор.

Представители защиты многократно высказывались о различных проблемах суда присяжных. Кто-то говорил о расширении категорий подсудности дел, кто-то о том, что

стоит распространить суд присяжных до гражданских дел, но каждый из них выделил одну проблему, на которой бы и хотелось заострить внимание.

Эта проблема – присутствие профессионального судьи в совещательной комнате при вынесении присяжными заседателями вердикта.

Согласно статье 655 Уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан, судья в компании 10 присяжных заседателей удаляется в совещательную комнату.

По своей сути, присутствие профессионального судьи при вынесении вердикта – это нарушение принципа независимости присяжных, т.к. он способен повлиять на их решение.

При том, статья 633 Уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан, которая называется «Недопустимость воздействия на присяжного заседателя» говорит следующее: «Председательствующему по делу, государственному обвинителю, потерпевшему, подсудимому и его защитнику, а также другим участникам процесса на протяжении всего судебного разбирательства запрещается вступать в контакт с присяжными заседателями, участвующими в рассмотрении этого дела, помимо установленного порядка.» Тем самым, здесь законодатель убирает слово «судья», хотя оно играет важную роль. Таким образом, принцип недопустимости воздействия рушится внутри самой статьи [5].

И в этом случае вся работа адвоката, вся его речь, все доводы, риторика, приведенные факты и сопоставления, используемые для более наглядного разъяснения сути отдельных статей – канут в небытие лишь потому, что судья взаимодействует с присяжными в совещательной комнате.

На наш взгляд для более качественной работы адвоката в суде присяжных заседателей стоит обратить внимание на модель суда присяжных заседателей, действующей в Соединенных Штатах Америки.

В США, после того, как исследование доказательств завершено и прозвучали заключительные речи, судья обращается к присяжным с напутственным словом.

Судья, произнося напутственное слово, ставит перед собой задачу объяснить присяжным заседателям суть статьи(статей) применяемых в деле.

Напутственное слово также разъясняет правовые нормы, регулирующие действия присяжных в оценке доказательств и решении дела. Существуют критерии доказанности, которые разъясняются присяжным.

Так, в уголовном деле, критерием доказанности считается доказанность вины «вне всякого сомнения» (proof beyond a reasonable doubt). При помощи такого критерия присяжным разъясняется, что они могут признать обвиняемого виновным в совершении вменяемого ему преступления только в том случае, если они установят это вне всякого разумного сомнения. В противном случае обвиняемый должен быть оправдан.

После этого в напутственном слове судья просит выбрать «старшину» (foreperson) коллегии, задачей которого будет председательствование в совещательной комнате. Теперь присяжные должны удалиться из зала суда в совещательную комнату, где они вынесут вердикт [5].

Рассматривая законодательство США в сфере суда присяжных заседателей, где институт суда присяжных применяется во всех уголовных делах, надо отметить, что такая модель может быть использована нашим законодательством, и, большинство юристов, а также адвокатов поддержат ее.

Американское законодательство в сфере суда присяжных за свою долгую историю существования, отладило этот процесс и поэтому мы можем использовать эту модель.

А для нас, граждан Республики Казахстан, отлаженный механизм судебной системы, в том числе суда присяжных, это в первую очередь – незыблемая опора демократизации. Как раз именно то, о чем говорил в своем Послании Президент Касым-Жомарт Токаев.

1. В Концепции развития казахстанской адвокатуры на 2022-2025 годы «Новый Казахстан - Новая адвокатура» есть раздел: Расширение категорий дел,

подсудных суду присяжных. «...Адвокатское сообщество поддерживает расширение с января 2023 года категорий дел, подсудных суду присяжных. Обобщенный опыт ведущих стран мира показывает, что суд присяжных способен принимать наиболее справедливые судебные решения. Необходимо дальнейшее расширение категорий дел, подсудных суду присяжных, в том числе, путем пересмотра необоснованных ограничений по рассмотрению судом присяжных некоторых категорий дел, в том числе, к примеру, против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Кроме того, необходимо на законодательном уровне учесть элементы, присущие классическому суду присяжных, в том числе, по обеспечению принятия решения присяжными в отсутствие председательствующего судьи и без его влияния» [6].

Меня эпоху стагнации на правовую эволюцию, мы семимильными шагами начали движение к Новому Казахстану. И на заре грядущих новшеств мы должны помогать государству в достижении благих целей, коими являются судебные реформы.

Список литературы:

1. Послание Президента Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 16 марта 2022г. <https://www.akorda.kz>

2. Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. I, вып. 2 (1907): Гальванохромиа — Кившенко.

3. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О практике применения судами законодательства, регламентирующего производство по уголовным делам с участием присяжных заседателей» <https://adilet.zan.kz>

4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2022 г.).

5. Тишин, Е. В. Процессуальные особенности функционирования суда присяжных в США / Е. В. Тишин. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 6 (110). — С. 628-634. — URL: <https://moluch.ru/archive/110/26834/>

6. Концепция развития казахстанской адвокатуры на 2022-2025 годы «Новый Казахстан - Новая адвокатура» // <http://online.zakon.kz>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАР ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ

Нұрғалиева Т.Б., 1 курс магистранты
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар-бұл материалдық және басқа да тауарлар мен қызметтерді өндіруге, бөлуге, айырбастауға және тұтынуға байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастарға қол сұғатын қылмыстық заңда қарастырылған әлеуметтік қауіпті әрекеттер екендігі көрсетілген. Экономика саласындағы қылмыстар үшін жауапкершілік туралы нормалар, ең алдымен, мемлекет экономикасының еркін, үдемелі дамуын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарды қорғауға бағытталғандығы туралы пікір білдірілген.

Кілт сөздер: экономикалық қылмыстар, экономикалық қызмет, қоғамдық қатынастар, қылмыс заты,

Экономикалық қылмыстар-бұл экономикалық қызмет саласында жасалған заңсыз әрекеттер. Экономика-шаруашылық жүргізу өнері. Экономика саласындағы басым

бағыттар ретінде мыналарды атауға болады: нарықтық қатынастардың негізгі субъектілері ретінде тұтынушылардың мүдделерін қорғау, кәсіпкерлік және басқа да экономикалық қызметтің еркіндігін қамтамасыз ету, нарықтық бәсекелестік жағдайында оның қатысушыларының теңдігі, азаматтық айналым мен төлем тәртібінің тұрақтылығын сақтау. Экономикалық қатынастардағы қылмыстық-құқықтық тыйымдар әртүрлі қол сұғушылықтарға, мысалы, алдауға, озбырлыққа және т. б. қатысты белгіленген.

ҚР Жоғарғы Соты "Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы" 2004 жылғы 18 маусымдағы Нормативтік қаулыда, "Жеке кәсіпкерлік туралы" ҚР Заңында және кәсіпкерлік қызметті реттейтін өзге де заңнамалық актілерде көзделген тәртіппен жүзеге асырылатын азаматтар мен заңды тұлғалардың таза табыс алуға бағытталған қызметін заңды кәсіпкерлік қызмет деп тану қажет [1]. Заңды кәсіпкерлік қызметтің міндетті белгілері-кәсіпкерлерді тиісті органдарда тіркеу немесе осы қызметпен айналысуға басқа арнайы рұқсаттың (лицензияның) болуы.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар-бұл материалдық және басқа да тауарлар мен қызметтерді өндіруге, бөлуге, айырбастауға және тұтынуға байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастарға қол сұғатын қылмыстық заңда қарастырылған әлеуметтік қауіпті әрекеттер. Экономика саласындағы қылмыстар үшін жауапкершілік туралы нормалар, ең алдымен, мемлекет экономикасының еркін, үдемелі дамуын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарды қорғауға бағытталған.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі - мұндай шабуылдардың нәтижесінде мемлекеттің экономикалық мүдделеріне және экономикалық қызметпен байланысты басқа субъектілерге үлкен залал келтіріліп қана қоймай, сонымен бірге еліміздің экономикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың топтық объектісі заңға негізделген экономикалық қызметті жүзеге асыру процесінде қалыптасатын әлеуметтік қатынастар болып табылады. Экономикалық қатынастардың кез-келген түріне әсер ететін барлық қылмыстарды экономикалық қатынастарға жатқызуға болады, олар шаруашылық жүргізу саласында да (экономикада), одан тыс жерлерде де дамиды. Қоғамда жасалатын қылмыстардың көпшілігі жалпы қылмыстық сипатқа ие (ұрлық, тонау, бопсалау және т.б.) экономикалық, пайдакүнемдік уәжге ие, белгілі бір экономикалық мүдделерге әсер етеді, демек, қоғамда қабылданған тиісті экономикалық қатынастарға қол сұғады.

Бірақ тек осы белгінің болуы бұл қылмыстарды экономикалық санатқа автоматты түрде енгізу үшін жеткілікті негіз бола алмайды. Әдетте, азаматтардың белгілі бір мүліктік қатынастарына қол сұғу, экономикалық сала ретінде экономикаға тікелей қатысы жоқ. Шынында да, экономикалық қызмет саласындағы кез-келген қылмыс: заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау; жалған ақша немесе бағалы қағаздар жасау немесе сату; контрабанда немесе салық төлеуден жалтару және т. б. — белгілі бір дәрежеде мемлекеттің және экономикалық қызметпен байланысты басқа субъектілердің экономикалық мүдделеріне қол сұғушылық болып табылады.

Экономикалық қызмет процесінде қалыптасатын және осындай қызметтің нақты түрлерін реттейтін нақты қоғамдық қатынастар тікелей объект болып табылады (мысалы, кәсіпкерлік қызмет саласы азаматтардың, ұйымдар мен мемлекеттің құқықтары мен мүдделерін қорғайды - ҚК 214-бабы "Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік немесе коллекторлық қызмет").

Әлеуметтік экономикалық қатынастардың заты әрқашан қылмыс затымен сәйкес келе бермейді. Егер соңғысы қылмыс объектісінің міндетті белгісі болса, онда біріншісі өзінің нақты материалдық сипатына байланысты экономикалық қызмет саласындағы барлық қылмыстарға тән емес. Қылмыстың заты ҚР Қылмыстық кодексінің көптеген баптарында қарастырылған, мысалы, бұл: 214-219, 221, 22, 224, 231 -234 және т. б. Ал ҚР ҚК 228, 240, 248-баптарында қылмыс заты жоқ [2].

Қарастырылып отырған қылмыстардың объективті жағы-экономикалық қызметтің белгіленген тәртібін бұзудан тұратын қоғамға қауіпті әрекеттер (әрекет немесе

әрекетсіздік). Экономикалық қызметті жүргізу тәртібі ҚР Азаматтық кодексімен реттеледі. Экономикалық қызмет саласындағы нақты қылмыстардың объективті жағының заңнамалық құрылымына қатысты олар әртүрлі деп айтуға болады. Қарастырылып отырған қылмыстардың объективті жағы көбінесе белсенді әрекеттерден көрінеді. Осылайша, тек іс-әрекеттер арқылы: заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік қызмет, несиені заңсыз алу және мақсатсыз пайдалану, көрінеу жалған жарнама, жалған ақша немесе бағалы қағаздар жасау немесе сату, экономикалық контрабанда, мәміле жасауға немесе оны жасаудан бас тартуға мәжбүрлеу және басқалар жасалуы мүмкін.

Әрекетсіздік жолымен мынадай қылмыстар жасалады: шетелден ұлттық және шетел валютасындағы қаражатты қайтармау, кедендік төлемдер мен алымдарды төлеуден жалтару, азаматтың салық және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтаруы, ұйымдардан салық және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтару және басқалар.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды саралау кезінде заң шығарушы басқа құқық салаларында қарастырылған заң нормаларымен қатар, анықтаталармен де жұмыс істейді. Қаралып отырған қылмыстар нормаларының диспозицияларының басым көпшілігі нақты қылмыс белгілері жоқ, бірақ басқа нормативтік актілерге (мысалы, ҚР азаматтық заңнамасына, ҚР Президентінің жарлықтарына, ҚР Үкіметінің қаулыларына, нұсқаулықтарға және т.б.) сілтеме жасайтын бланкеттік болып табылады.

Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің 8-тарауында материалдық және формальды құрамды қылмыстар бар. Олардың кейбіреулері іс-әрекет жасалған кезден бастап аяқталған болып саналады, бұл ретте қоғамға қауіпті зардаптардың басталуы талап етілмейді, өйткені нақты қылмыстың объективті жағын құрайтын іс-әрекет болғандығының өзі жеткілікті.

Заңсыз кәсіпкерлік және тауар таңбасын заңсыз пайдалану формальды да, материалды құрам ретінде де әрекет ете алатынын атап өткен жөн, өйткені олар үшін қылмыстық жауапкершілік баламалы түрде не адам өзінің қызмет бабын пайдаланған кезде не белгілі бір зардаптар басталған кезде (мысалы, ірі залал) туындауы мүмкін.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың құрамын тұжырымдай отырып, заң шығарушы олардың зардабын сипаттаудың әртүрлі нұсқаларын қолданады. Құрылым бойынша материалдық құрамдарға қатысты және қоғамға қауіпті зардаптар қарастырылған қылмыстар. Оларға: ірі залал, азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке ірі залал, ірі мөлшерде табыс алу, аса ірі мөлшерде табыс алу, ірі мөлшер, аса ірі мөлшер, елеулі залал, елеулі мөлшер, елеулі зиян, мемлекеттің жеке және (немесе) заңды тұлғаларының құқықтары мен заңды мүдделерін елеулі түрде бұзу және өзге де ауыр зардаптар жатады. Қылмыс жасау құралы экономикалық контрабанда үшін міндетті — бұл қылмысты құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдау арқылы жасау және т. б.

Осы тарауда қарастырылған барлық қылмыстардың субъективті жағының ерекшелігі тек кінәнің қасақаналық түрінде көрінеді. Экономика саласындағы абайсызда жасалған әрекеттер қылмыстық емес. Қылмыс құрамының құрылымына байланысты тікелей және жанама ниет болуы мүмкін. Н.Н.Афанасьев қарастырылып отырған қылмыстар тек тікелей ниетпен жасалады деп санайды [3, 546]. Біздің ойымызша, қылмыстық жауапкершілікті қолдану аясын мұндай шектеу негізсіз емес. Мәселен, мысалы, осы бапта қарастырылған қылмыстар тек тікелей ниетпен жасалуы мүмкін. ҚР ҚК 231 "Жалған ақшаны немесе бағалы қағаздарды дайындау, сақтау, орнын ауыстыру немесе сату" және басқалар.

Материалдық құрамдарда тікелей ниеттің құрылымдық элементі кінәлілердің қоғамға қауіпті зардаптың (мысалы, банкроттық кезіндегі заңсыз әрекеттердегі ірі залал) басталу мүмкіндігін немесе сөзсіздігін алдын - ала болжау болып табылады, ал ниеттің (ниеттің) ерікті сәті-осы салдардың басталуына қатысты анықталады. Тікелей және жанама ниетпен заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банк қызметі, көрінеу жалған жарнама, тауар

таңбасын заңсыз пайдалану, коммерциялық не банктік құпияны, салық құпиясын, микрокредит беру құпиясын, коллекторлық қызмет құпиясын, сондай-ақ мүлікті жария етуге байланысты ақпаратты және басқаларын құрайтын мәліметтерді заңсыз алу, жария ету немесе пайдалану сияқты қылмыстар жасалады.

Тікелей ниеттің құрылымы формальды және материалдық құрамдарда әртүрлі. Мысалы, жалған ақшаны немесе бағалы қағаздарды жасау немесе сату кезінде адам өз әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін біледі және соған қарамастан оларды жасағысы келеді. Материалдық құрамдарда тікелей ниеттің құрылымдық элементі - бұл әлеуметтік қауіпті зардаптың (мысалы, банкроттық кезіндегі заңсыз әрекеттердегі үлкен залал) туындау мүмкіндігін немесе сөзсіздігін болжау, ал ниеттің ерікті сәті-бұл қылмысты жасауға деген ұмтылыс.

Қарастырылып отырған тараудың кейбір қылмыстарында субъективті жақтың қосымша белгілері міндетті деп танылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабы экономикалық қызметтің, оның ішінде кәсіпкерлік қызметтің еркіндігіне кепілдік береді. ҚР Азаматтық кодексінде жарияланған және бекітілген еркін экономикалық қызметпен қатар, заң шығарушы экономикалық қатынастарға қатысушылардың құрамын анықтайды. Олардың барлығы осы салада тәуелсіз шешімдер қабылдауы керек және нәтижесінде пайда болған қылмыстық зардаптар үшін жауап беруі керек.

Талданатын қылмыстардың субъектісі қылмыс жасалған кезде 16 жасқа толған лауазымды және басқа да (жеке) адамдар болып табылады. Айта кету керек, кейбір қылмыстардың субъектісі тек лауазымды адамдар, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар немесе оларға теңестірілген адамдар, жеке кәсіпкерлер немесе несие шартын, субсидияларды немесе несие берудің жеңілдетілген шарттарын жасауға уәкілетті ұйым басшылары, жарнама берушілер, ұйымдардың басшылары, коммерциялық ұйымның басшылары немесе иелері, сондай-ақ жеке кәсіпкерлер, бухгалтерлік есеп жүргізуге уәкілетті адамдар, банк қызметкерлері бола алады, мемлекеттік органның не мемлекеттік ұйымның мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар не оларға теңестірілген адамдар болып табылмайтын қызметкерлері, сол сияқты басқару функцияларын орындамайтын мемлекеттік емес ұйымның қызметкерлері және басқалары.

Қылмыстық әрекеттің тікелей объектісіне сәйкес экономикалық қызмет саласындағы барлық қылмыстарды бірнеше кіші топтарға бөлуге болады. Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде заңгер ғалымдар бұл мәселені екі жақты шешеді және осыған байланысты экономика саласындағы қылмыстардың жекелеген кіші топтарға әр түрлі жіктелуі келтірілген.

Мысалы, " ҚР Қылмыстық құқығы "оқулығында заң ғылымдарының докторы, профессор И. Ш. Борчашвили және заң ғылымдарының докторы, профессор С. М. Рахметовтың редакциясымен аталған қылмыстар келесі кіші топтарға бөлінеді:

- Кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар;
- Ақша-кредит саласындағы қылмыстар;
- Қаржы қызметі саласындағы қылмыстар;
- Сауда және халыққа қызмет көрсету саласындағы қылмыстар;
- Экономикалық қызмет саласындағы өзге де қылмыстар [4, 211-213бб].

Жоғарыда көрсетілген пікірлерге ұқсас профессорлар И.И. Рогов пен С. М. Рахметовтың редакциясымен жоғары оқу орындары үшін дайындалған "Қазақстанның қылмыстық құқығы (Ерекше бөлім)" оқулығында Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың жіктелуі келтіріледі. [5,181-182бб].

Ресей Федерациясының қылмыстық заңнамасында қарастырылған қылмыстарды жіктеуге бірыңғай көзқарас жоқ. Мысалы, "Қылмыстық құқық (Ерекше бөлім)" оқулығы авторларының ұжымы талданған қылмыстарды келесі тәртіппен бөледі:

- 1) Лауазымды адамдар жасайтын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:

-Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 169 " Заңды кәсіпкерлік немесе басқа қызметке кедергі жасау»;

- РФ Қылмыстық кодексінің 170 " Заңсыз жер мәмілелерін тіркеу»;
- 2) Экономикалық қызмет саласындағы оны жүзеге асыру құқықтарын заңсыз пайдалану жолымен жасалатын қылмыстар:
- РФ ҚК 171 " Заңсыз кәсіпкерлік;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 172 "Заңсыз банк қызметі»;
  - РФ ҚК 173 " Жалған кәсіпкерлік»;
- 3) Заңсыз сатып алынған, алынған немесе ұсталатын мүлікті пайдалана отырып жасалатын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:
- Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 174 "Қылмыстық жолмен сатып алған ақшаны немесе басқа мүлікті заңдастыру (жылыстату) »;
  - Қылмыстық кодекстің 175-бабы " Көрінеу қылмыстық жолмен алынған мүлікті сатып алу немесе сату»;
  - РФ Қылмыстық кодексінің 176 " Заңсыз несие алу»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 177 " Кредиторлық берешекті өтеуден қасақана жалтару»;
- 4)Нарықтағы монополиялық жағдайды немесе мәжбүрлеуді пайдалана отырып жасалатын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:
- Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 178 "бәсекелестікті болдырмау, шектеу немесе жою»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 179 "Мәміле жасауға немесе оны жасаудан бас тартуға мәжбүрлеу»;
- 5) Алдау немесе параға сатып алу арқылы жасалатын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:
- РФ Қылмыстық кодексінің 180 " Тауар таңбасын заңсыз пайдалану»;
  - РФ Қылмыстық кодексінің 181 " Мемлекеттік сынамалық таңбаларды дайындау және пайдалану ережелерін бұзу»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 183 " Коммерциялық, салықтық немесе банктік құпияны құрайтын ақпаратты заңсыз алу және жария ету»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 184 " Кәсіби спорттық жарыстар мен ойын-сауық коммерциялық конкурстардың қатысушылары мен ұйымдастырушыларын сатып алу»;
- 6) Бағалы қағаздарды шығару кезінде теріс пайдалану жолымен не ақшаны, бағалы қағаздарды, кредиттік, есеп айырысу карталарын немесе өзге де төлем құжаттарын дайындау немесе өткізу жолымен жасалатын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:
- Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 185 "Бағалы қағаздарды шығару кезінде теріс пайдалану»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 186 " Жалған ақшаны немесе бағалы қағаздарды өндіру, сақтау, тасымалдау немесе сату»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 187 " Жалған несие немесе есеп айырысу карталарын және басқа төлем құжаттарын жасау немесе сату»;
- 7)Сыртқы экономикалық қызметке қатысушының құқықтарын пайдалана отырып жасалатын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:
- Қылмыстық кодекстің 188-бабы "Контрабанда»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 189 " Жаппай қырып-жою қаруын, қару-жарақ пен әскери техниканы жасау кезінде пайдаланылуы мүмкін шикізатты, материалдарды, жабдықтарды, технологияларды, ғылыми-техникалық ақпаратты заңсыз экспорттау немесе беру, жұмыстарды заңсыз орындау (қызметтер көрсету)»;
  - Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 190-бабы "Ресей Федерациясы мен шет елдер халықтарының көркем, тарихи және археологиялық мұраларының нысандарын Ресей Федерациясының аумағына қайтармау»;

8) Валюталық құндылықтарды заңсыз пайдалану жолымен жасалатын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 191 "Қымбат металдардың, табиғи асыл тастардың немесе інжу-маржандардың заңсыз айналымы»;

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 192 " Қымбат металдар мен асыл тастарды мемлекетке беру ережелерін бұзу»;

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 193 "Шетел валютасындағы қаражатты шетелден қайтармау»;

9) Мүліктік міндеттемелерден жалтару жолымен жасалатын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар:

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 194 "Ұйымнан немесе жеке тұлғадан алынатын кедендік төлемдерді төлеуден жалтару»;

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 195 "Банкроттық кезіндегі заңсыз әрекеттер»;

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 196 " Қасақана банкроттық»;

РФ Қылмыстық кодексінің 197 " Жалған банкроттық»;

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 198 "Жеке тұлғаның салық және (немесе) алым төлеуден жалтаруы»;

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 199 "Ұйымның салықтар мен (немесе) алымдарды төлеуден жалтаруы".

171.1 "Таңбаланбаған тауарлар мен өнімдерді өндіру, сатып алу, сақтау, тасымалдау немесе сату"; 174.1 "Адамның қылмыс жасау нәтижесінде сатып алған ақша қаражатын немесе өзге де мүлікті заңдастыруы (жылыстату)"

185.1 "Инвесторға немесе бақылаушы органға Ресей Федерациясының бағалы қағаздар туралы заңнамасында белгіленген ақпаратты беруден қасақана жалтаруы";

199.1 "Салық агентінің міндеттерін орындамау";

199.2" Салықтар және (немесе) алымдар өндіріп алынуы тиіс ұйымның немесе жеке кәсіпкердің ақшалай қаражатын не мүлкін жасыру " – Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында ұқсас нормалар жоқ.

Жоғарыда айтылғандардан ерекшеленетін сәл өзгеше жіктеуді ғалымдар заңгерлер А. Б. Мельниченко мен С. Н. Радачинский " Қылмыстық құқық. 2002 жылы жарық көрген" Жалпы және Ерекше бөлім " оларда экономика саласындағы барлық қылмыстарды 10 кіші топқа бөледі:

-Ресей Федерациясының заңнамасында белгіленген кәсіпкерлік және басқа да экономикалық қызметті жүзеге асырудың кепілдіктері мен бостандығына қол сұғатын қылмыстар;

- Кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызметті жүзеге асырудың белгіленген тәртібінің жалпы принциптеріне қол сұғатын қылмыстар: РФ ҚК 171, 171-1, 172, 173, 174, 175баптары;

- Кредиторлардың мүдделеріне қарсы қылмыстар:

-Монополизм мен негізсіз бәсекелестіктің көрінісіне байланысты қылмыстар: РФ ҚК 178, 179, 180, 182, 183, 184 баптары;

-Ақша немесе бағалы қағаздар айналымының белгіленген тәртібін бұзатын қылмыстар;

-Сыртқы экономикалық қызметтің белгіленген тәртібіне қарсы қылмыстар (кедендік қылмыстар); РФ ҚК 181, 191, 192 және 193баптары;

- Банкроттыққа байланысты қылмыстар , РФ ҚК 195, 196, 197 баптары;

-Салық төлеудің белгіленген тәртібіне қарсы қылмыстар(салық қылмыстары);

- Тұтынушылардың құқықтарына қарсы қылмыстар.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың жоғарыда аталған кіші топтарына салыстырмалы талдау көрсеткендей, әр түрлі бөліністерге қарамастан, қазақстандық және ресейлік ғалым- заңгерлер экономикалық қылмыстарды жіктеу кезінде

тұтастай экономикаға қол сұғатын барлық әлеуметтік қатынастарды ескеретіндігіне назар аударады. Жоғарыда аталған пікірлерді ескере отырып, ҚР ҚК Ерекше бөлімінің 7-тарауына кіретін экономикалық қызмет саласындағы барлық қылмыстарды келесі кіші топтарға бөлу орынды болып көрінеді:

- Кәсіпкерлік және банк қызметі саласындағы қылмыстар;
  - Банкроттыққа байланысты қылмыстар;
  - Ақша, бағалы қағаздар және өзге де төлем құжаттары айналымы саласындағы қылмыстар;
  - Кедендік реттеу саласындағы қылмыстар;
  - Валюталық реттеу саласындағы қылмыстар;
  - Салық және өзге де міндетті төлемдер саласындағы қылмыстар;
  - Тұтынушылардың мүдделерін бұзумен байланысты қылмыстар.
- ҚР ҚК 8-тарауында «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» көрсетілген. Оларға мыналар жатады:
- Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік немесе коллекторлық қызмет (ҚР ҚК 214-бабы);
  - Іс жүзінде жұмыстарды орындамай, қызметтерді көрсетпей, тауарларды тиіп-жөнелтпей шот-фактура жазу бойынша іс-әрекеттер жасау (ҚР ҚК 216-бабы);
  - Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және оған басшылық ету (ҚР ҚК 217-бабы);
  - Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыру (жылыстату) (ҚР ҚК 218-бабы);
  - Кредитті заңсыз алу немесе бюджеттік кредитті мақсатсыз пайдалану (ҚР ҚК 219-бабы);
  - Облигацияларды орналастырудан алынған ақшаны мақсатсыз пайдалану (220-бап);
  - Монополистік қызмет (ҚР ҚК 221-бабы);
  - Тауар таңбасын заңсыз пайдалану (ҚР ҚК 222-бабы);
  - Коммерциялық не банктік құпияны, деңгейлес мониторинг барысында алынған салық құпиясын, микрокредит беру құпиясын, коллекторлық қызмет құпиясын, сондай-ақ мүлікті жария етуге байланысты ақпаратты құрайтын мәліметтерді заңсыз алу, жария ету немесе пайдалану (ҚР ҚК 223-бабы);
  - Эмитенттің эмиссиялық бағалы қағаздарды шығару тәртібін бұзуы (ҚР ҚК 224-бабы);
  - Бағалы қағаздар эмитенті лауазымды адамының ақпарат бермеуі не көрінеу жалған мәліметтер беруі (ҚР ҚК 225-бабы);
  - Бағалы қағаздарды ұстаушылардың тізіліміне көрінеу жалған мәліметтер енгізу (ҚР ҚК 226-бабы);
  - Бағалы қағаздар рыногы кәсіби қатысушыларының көрінеу жалған мәліметтер беруі (ҚР ҚК 227-бабы);
  - Бағалы қағаздармен операциялар жүргізу ережелерін бұзу (ҚР ҚК 228-бабы);
  - Бағалы қағаздар нарығында айла-шарғы жасау (ҚР ҚК 229-бабы);
  - Инсайдерлік ақпаратқа қатысты заңсыз әрекеттер (ҚР ҚК 230-бабы);
  - Жалған ақшаны немесе бағалы қағаздарды дайындау, сақтау, орнын ауыстыру немесе өткізу (ҚР ҚК 231-бабы);
  - Жалған төлем карточкаларын және өзге де төлем және есеп айырысу құжаттарын дайындау немесе өткізу (ҚР ҚК 232-бабы);
  - Акцизделетін тауарларды акциздік маркалармен және (немесе) есепке алу-бақылау маркаларымен таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзу, акциздік маркаларды және (немесе) есепке алу-бақылау маркаларын қолдан жасау және пайдалану (ҚР ҚК 233-бабы);
  - Экономикалық контрабанда (ҚР ҚК 234-бабы);
  - Ұлттық және (немесе) шетел валютасын репатриациялау талабын орындамау (ҚР ҚК 235-бабы);

- Кедендік баждарды, кедендік алымдарды, салықтарды, арнайы, демпингке қарсы, өтемақы баждарын төлеуден жалтару (ҚР ҚК 236-бабы);
  - Оңалту және банкроттық кезіндегі заңсыз әрекеттер (ҚР ҚК 237-бабы);
  - Әдейі банкроттық (ҚР ҚК 238-бабы);
  - Төлем қабілетсіздігіне дейін жеткізу (ҚР ҚК 239-бабы);
  - Жалған банкроттық (ҚР ҚК 240-бабы);
  - Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасын бұзу (ҚР ҚК 241-бабы);
  - Банк операциялары туралы көрінеу жалған мәліметтер беру (ҚР ҚК 242-бабы);
  - Банк ақшасын заңсыз пайдалану (ҚР ҚК 243-бабы);
  - Азаматтың салық және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтаруы (ҚР ҚК 244-бабы);
  - Ұйымдардан салық және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтару (ҚР ҚК 245-бабы);
  - Салық төлеушінің салық берешегі, төлеушінің кедендік төлемдер, салықтар, арнайы, демпингке қарсы, өтемақы баждары, өсімпұлдар, пайыздар бойынша берешегі есебіне билік етуі шектелген мүлікке қатысты олар есептелген жағдайда заңсыз іс-әрекеттер (ҚР ҚК 246-бабы);
  - Заңсыз сыйақы алу (ҚР ҚК 247-бабы);
  - Мәміле жасауға немесе оны жасаудан бас тартуға мәжбүрлеу (ҚР ҚК 248-бабы);
  - Рейдерлік (ҚР ҚК 249-бабы);[6, 272-273бб]
- Жоғарыда келтірілген талдауларға сүйене отырып, жалпы экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың түрлерінің нақты саны жоқ, ол түсінікті де өйткені экономикалық жағдай қоғам дамуына тікелей байланысты болғандықтан, олар ұдайы өзгерісте болады деп, қортындылаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.ҚР Жоғарғы Соты "Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы" 2004 жылғы 18 маусымдағы Нормативтік қаулысы
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған., 20.03.2019ж.өзгерістермен, толықтыруларымен. //www.zakon.kz
3. Н.Н.Афанасьев. Преступления в сфере экономики. - М. Проспект, 2017.
4. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебник. /Под ред. И.Ш. Борчашвили и С.М. Рахметова: в 2-х частях. — Алматы: Институт «Данекер», 2016.
5. Уголовное право Казахстана (Особенная часть): Учебн. /Под ред. д-ра юрид. наук, проф. И.И. Рогова и канд. юрид. наук, проф. С.М. Рахметова. — Алматы: Изд-во «Норма-К», 2015.
6. Уголовное право. Особенная часть: Учебн. /Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. А. Б. Мельниченко, д-р юрид. наук, проф. С. Н. Радачинский. — М.: Изд. группа «ИНФРА-М-НОРМА», 2018.

О ПОНЯТИИ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Оразкенов А.К., студент 2 курса
Ахметова А.К., ст. преподаватель
кафедры юридических и финансовых
дисциплин, Академия «Bolashaq»
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Главными приоритетами в соответствии с Конституцией РК выступают права человека и гражданина. В их реализации важнейшую роль играет поведение человека. Принцип гуманизма, закрепленный в уголовном законе, заключается в признании ценности человека. В первую очередь это относится к тому, кто пострадал от уголовного правонарушения, но также и к самому преступнику. Исправление преступника в ряде случаев возможно с использованием мер уголовно-правового воздействия, не связанных с государственным принуждением. Поэтому в уголовном праве закреплен и широко применяется институт освобождения от уголовной ответственности, который ставит перед собой задачи поиска компромисса и поощрение положительного постпреступного поведения лица, совершившего уголовное правонарушение.

Ключевые слова: общественные науки, юридические науки, общечеловеческие ценности, уголовно-правовые отношения, преступник.

В настоящее время, когда в общественных науках, в том числе и в юридической, получила признание идея приоритета общечеловеческих ценностей, а исследование уголовно-правовых отношений приобретает особое значение. В данный момент можно с уверенностью сказать, что взаимоотношения между лицом совершившим деяние и государством строятся на основе закона.

Реализация задачи охраны интересов личности, общества или государства от преступных посягательств предполагает применение судом к лицам, виновным в их совершении, предусмотренных законом наказаний. Однако могут сложиться такие условия, при которых не требуется, чтобы виновное лицо претерпело возложение мер уголовной ответственности (в том числе и наказания). Кроме того, дает о себе знать потребность проявить в определенных случаях известную снисходительность к лицам, нарушившим уголовно-правовой запрет, и, руководствуясь принципом гуманизма, предусмотреть в Уголовном кодексе возможность освобождения виновных не только от наказания, но и в целом от уголовной ответственности.

Еще в советские времена при действующем тогда Уголовном кодексе об институте освобождения от уголовной ответственности имелось много высказываний ученых, таких как Келина С.Г., Бойцов А.И., Ретюнских И.С. и многих других, но в настоящее время в условиях рыночных отношений, демократии и гласности, уголовное законодательство требует внесения определенных изменений и дополнений. С 3 июля 2014 года вступил в силу ныне действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан, а затем на протяжении определенного периода были внесены существенные изменения и дополнения. В результате которых законодатель также были внесены и крупные изменения по вопросам регулирования освобождения от уголовной ответственности.

При этом основной смысл существования этих институтов законодатель связывает с фактическим неприменением мер уголовной ответственности и наказания в тех случаях, когда их применение явно нецелесообразно, исходя из характера совершенного уголовного правонарушения и личных качеств лица, совершившего уголовное правонарушение, в том числе его поведения после совершения уголовного правонарушения.

При пересмотре видов того и другого освобождения законодатель сохранил только те из них, которые доказали свою эффективность на практике.

Разрешение вопросов освобождения от уголовной ответственности имеет важное прикладное значение, как для теории, так и практики уголовного права Республики Казахстан. Система мер, образующих институт освобождения от уголовной ответственности, связана с разработкой механизма освобождения от уголовной ответственности на основе обеспечения нормального функционирования системы уголовного судопроизводства.

Для решения этих задач УК РК устанавливает основания уголовной ответственности и меры уголовной репрессии, применяемые к лицам, совершившим уголовное правонарушение (ст. 2 УК РК). Наказание же применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений, как осужденными, так и другими лицами (ч. 2 ст. 39 УК РК).

Исходя из принципов справедливости, экономии уголовной репрессии и гуманизма, законодатель стремится к ограничению сферы уголовного принуждения и предусматривает возможность освобождения виновных от уголовной ответственности в тех случаях, когда обеспечение указанных целей может быть осуществлено без использования карательных мер.

Этими соображениями обуславливается социально-политическое назначение института освобождения от уголовной ответственности, что не противоречит принципу неотвратимости её наступления, т.к. если субъект не совершил уголовное правонарушения, то он не может ни привлекаться к уголовной ответственности, ни освобождаться от нее.

Иначе говоря, при освобождении от уголовной ответственности факт совершения субъектом уголовного правонарушения констатируется, т.е. в подобных ситуациях сохраняется отрицательная морально-политическая и юридическая оценка преступного поведения субъекта, освобождаемого от уголовной ответственности. Таким образом, освобождение от уголовной ответственности является нереабилитирующим основанием и фактически означает признание виновности лица.

Констатация данных положений недостаточна для понимания освобождения от уголовной ответственности. Это возможно сделать лишь на базе идеи уголовно-правового отношения, которое возникает между государством и лицом, совершившим уголовное правонарушение. Государство, как субъект уголовно-правового отношения, вправе подвергнуть лицо, совершившее уголовное правонарушение, уголовной ответственности и наказанию. При этом виновный имеет право на применение к нему именно тех мер ответственности, которые предусмотрены законом за совершенное им деяние.

Однако государство должно видеть в преступнике нечто большее, чем правонарушителя. Оно должно видеть в нем частицу государства, своего гражданина. Исходя из этого, государство в нормах уголовного права предоставляет компетентным органам полномочия при наличии предусмотренных законом оснований не подвергать лиц, совершивших уголовное правонарушение. При освобождении от уголовной ответственности уголовно-правовые отношения прекращаются.

Правила, регулирующие освобождение от уголовной ответственности, образуют самостоятельный материально-правовой институт. В УК РК закреплены общие виды освобождения от уголовной ответственности, основания, порядок и условия применения которых регламентируются нормами Общей части УК РК (ст. ст. 65, 66, 68, 71, 78 УК РК).

Вместе с тем в нормах Особой части УК РК предусматривается специальное освобождение от уголовной ответственности лиц, совершивших конкретно названные в этих нормах преступные деяния. Круг этих деяний хотя и ограничен, однако достаточно широк.

Специальные виды освобождения от уголовной ответственности это органические

образования относительно самостоятельного характера, формирующиеся внутри общего института освобождения от уголовной ответственности. Следовательно, имеет место относительное обособление внутри определенного комплекса норм. Однако в отличие от общих норм специальные виды освобождения от уголовной ответственности в теории уголовного права почти не исследованы. Более того, между этими двумя группами норм имеются противоречия, что приводит к проблемам в судебной практике.

В практической деятельности органов, ведущих уголовный процесс, возникают затруднения в реализации процедуры освобождения от уголовной ответственности. Это связано с отсутствием научно-практического комментария и единообразного толкования норм, регулирующих институт освобождения от уголовной ответственности. Кроме того, имеющиеся инструкции и правила разрабатывались на основе ранее действовавшего законодательства и не соответствуют как современной правовой концепции, так и общепринятым международным стандартам. При этом проведенный анализ юридической литературы указывает на отсутствие единообразного понятия освобождения от уголовной ответственности и их содержания.

Несмотря на то, что термин «освобождение от уголовной ответственности» является достаточно распространенным в юридической литературе, до сих пор нет его законодательного определения. Несмотря на то, что в УК РК указаны основные признаки (основания и условия) освобождения от уголовной ответственности, единообразного толкования и определения данного понятия нет.

Мы разделяем точку зрения, высказанную И.Ш. Борчашвили, что в науке уголовного права не угасают споры относительно понятия «освобождение от уголовной ответственности». Нет единой позиции по многим вопросам. Данный институт вызывает интерес не только среди теоретиков уголовного права, но и среди тех, кто связан с практикой его применения. Можно с уверенностью сказать, что в современном уголовном законодательстве и правоприменительной практике его роль и значение постоянно повышаются [1, 150].

В уголовно-правовой литературе под освобождением от уголовной ответственности понимается «снятие с лица, совершившего уголовное правонарушение, обязанности держать ответ в уголовном порядке за свои действия, охватываемые признаками состава уголовного правонарушения. По нашему мнению, такая формулировка представляется не совсем верной, т.к. в определении должны содержаться все признаки (основания и условия) освобождения от уголовной ответственности и считаем, что правильно будет определить освобождение от уголовной ответственности на условные и безусловные. Прежде чем освободить от уголовной ответственности лицо, компетентные государственные органы должны убедиться в том, что данный субъект виновен в уголовном правонарушении, за совершение которого допускается такое освобождение. Это предполагает, что следователь, прокурор или суд:

а) устанавливают фактические обстоятельства содеянного;

б) в соответствии с нормой особенной части УК дают оценку этих действий в качестве уголовного правонарушения;

в) констатирует на основе имеющихся доказательств, виновность данного лица в совершении этого уголовного правонарушения.

Лишь при этом условии может приниматься решение об освобождении от уголовной ответственности. Таким образом, вряд ли можно безоговорочно утверждать, что в случаях освобождения лица от уголовной ответственности лицо вообще освобождается от отрицательной оценки государства в лице компетентных органов совершенных субъектом преступных деяний [2, 69].

В свое время С.Г. Келина, высказала следующую мысль: освобождение от уголовной ответственности это освобождение лица, виновного в совершении преступления, от обязанности быть подвергнутым государственному осуждению и понести наказание за содеянное [3,3].

Как считает В.П. Малков на рубеже советского и постсоветского пространства освобождение от уголовной ответственности не следует рассматривать как прощение лица, вообще, либо как прощение его за примерное поведение. Освобождение от уголовной ответственности является правовым средством борьбы с преступностью менее острыми приемами и методами, когда это возможно и целесообразно [4, 384].

Г.Г. Криволапов рассматривая понятие освобождения от уголовной ответственности, отмечает, что в случае освобождения от уголовной ответственности государство как субъект уголовного правоотношения полностью отказывается от реализации своего права подвергнуть лицо совершившее преступление, уголовной ответственности и наказанию» [5, 75]. Положительным моментом в данном определении является то, что автор приводит идеи, которые лежат в основе освобождения от уголовной ответственности. Следует обратить внимание, что автор акцентирует наше внимание на прощении, в некотором смысле поощрении положительного постпреступного поведения лица совершившего уголовное правонарушение, это в свою очередь, дает возможность виновному, случайно оступившемуся на жизненном пути, доказав свое исправление вернуться к нормальной жизни.

С.Н. Сабанин дает следующее определение освобождения от уголовной ответственности: «Освобождение от уголовной ответственности можно определить как отказ государства в лице компетентных органов в предусмотренных законом случаях от официального порицания поведения лица, совершившего уголовное правонарушение, в форме обвинительного приговора, и от наказания виновного. Такое понимание освобождения от уголовной ответственности (базируется на соответствующем понимании самой уголовной ответственности)» [6, 90].

И.Ш. Борчашвили отметил, что подавляющее большинство ученых полагают, что «освобождение от уголовной ответственности» означает освобождение виновного от порицания, которое суд объявляет в обвинительном приговоре [1, 150].

В.П. Махоткин дает следующее определение: освобождение от уголовной ответственности – это отказ государства в лице компетентных органов от осуществления своего права на привлечение правонарушителя к ответственности в уголовном порядке. Оно устраняет юридическую обязанность явки к следователю в качестве обвиняемого, невыезда без разрешения из города или поселка, когда была взята подписка об этом. Если виновное лицо отстранялось от должности, освобождение от уголовной ответственности снимает данное ограничение [7,34].

В.Д. Филимонов считает, что освобождение от уголовной ответственности состоит в том, что лицо освобождается от выносимого судом порицания и от применения наказания [8, 138].

А.И. Бойцов, и Н.М. Кропачев полагают, что институт освобождения от уголовной ответственности возник как форма воздействия на совершивших уголовное правонарушение лиц, не связанная с реализацией ретроспективной уголовной ответственности, но рассчитанная на исправление и перевоспитание указанных лиц [9, 176].

С.А. Данилюк рассматривает освобождение от уголовной ответственности как специфическое проявление метода убеждения в уголовном праве – это прекращение или приостановление уголовных правоотношений между государством и лицом совершившим уголовное правонарушение, факультативно, в соответствии с уголовным законом, применяемые правоприменительными органами, если перевоспитание такого лица возможно с помощью мер общественного воздействия или административного взыскания [10,13].

О.Ю. Аввакумовой сформулировано следующее авторское научное определение понятия освобождения от уголовной ответственности – это выраженное в акте правоохранительного органа или суда решение о нецелесообразности применения к лицу, совершившему уголовное правонарушение, неблагоприятных для него мер при наличии

закрепленных в УК оснований и условий, связанных с невысокой степенью общественной опасности уголовного правонарушения и личности виновного [11, 8-9].

Как видно из приведенных определений, несмотря на их разнообразие с каждым из них можно согласиться, так как, по существу, все точки зрения объединяет то, что освобождение рассматривается как решение компетентного органа, и они отражают сущность освобождения от уголовной ответственности.

Исходя из вышесказанного, нам представляется возможность сформулировать следующую дефиницию освобождения от уголовной ответственности: Освобождение от уголовной ответственности есть определяемая обеспечением задач и целей уголовного законодательства особая форма реализации прав и обязанностей субъектов уголовно-правового отношения и прекращения самого этого отношения, сущность, которой заключается в отказе государства от своего права наказать преступника и в силу этого, в снятии с данного лица уполномоченными государственными органами обязанности претерпевания мер уголовного принуждения, являющихся юридическими последствиями совершенного уголовного правонарушения.

В этой связи, нуждаются в дальнейшей разработке и теоретическом обосновании нормы, регламентирующие порядок освобождения от уголовной ответственности. В этих целях необходимо дальнейшее изучение проблем института освобождения от уголовной ответственности, научное осмысление и разработка практических рекомендаций для её обеспечения.

Список использованной литературы:

1. Борчашвили И.Ш. Институт освобождения от уголовной ответственности нуждается в совершенствовании // Современные проблемы и тенденции развития уголовного права, криминологии и уголовно-исполнительного права Республики Казахстан. Международная науч. практич. конф. КВШ. — 2009. — С.150.
2. Тенчов Э.С. Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности в СССР. Тематический межвузовский сборник. Ярославль. — Вып. 1. — 1975. — С. 69.
3. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. — М., 1974. — С. 3.
4. Энциклопедия уголовного права. Освобождение от уголовной ответственности и наказания.- Издание профессора Малинина – СПб ГКА, Т.10., 2008. — С. 17.
5. Криволапов Г.Г. Уголовная ответственность как правовое последствие совершенного преступления.- Тр. Моск. Высшей школы милиции. — 1978. — вып.2. — С. 75.
6. Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. — Л., Изд-во ЛГУ. — 1982. — С.62, 84.
7. Махоткин В.П. Ответственность за преступления, не представляющие большой общественной опасности — М.1980. — С.34.
8. Вопросы экономики и права [сборник статей / редколлегия: В. Д. Филимонов и др.]. — Томск : Издательство Томского университета. — 1972. — С.138
9. Бойцов А.И., Кропачев Н.М. Вопросы уголовной ответственности и наказания : Меж-вуз.сб. – Красноярск: Изд-во Краснояр ун-та. — 1986. — С. 176.
10. Данилюк С.А. Освобождение от уголовной ответственности (вопросы дифференциации): Автореф. канд. юрид. наук. — М., 1984. — С.13.
11. Аввакумова О.Ю. автореф. к.ю.н. Уголовно-правовая регламентация освобождения от уголовной ответственности. — Тюмень. — 2007. — С.23.

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛУЧЕНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ

Орешков И.А., аспирант
Волчецкая Т.С., д.ю.н., профессор,
заслуженный работник высшей школы РФ,
зав. кафедрой уголовного процесса,
криминалистики и правовой информатики,
Балтийский Федеральный университет им. И. Канта,
Калининград, Российская Федерация

Аннотация. В статье рассматриваются тактические способы получения и использования доказательств с электронных носителей информации при расследовании преступлений. Описаны тактические проблемы получения и закрепления доказательственной информации с электронных носителей, обусловленные процессуальными особенностями их получения при расследовании преступлений в сфере экономики. Рассматриваются проблемные вопросы изъятия электронных носителей и копирования с них доказательственной информации, а также предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: электронные носители информации, копирование информации с электронных носителей информации; преступления в сфере экономики.

На современном этапе в связи с технологическим прогрессом получение доказательственной информации с использованием информационных технологий все чаще осуществляется при расследовании уголовных дел, в том числе о преступлениях в сфере экономики. Сфера экономики является одной из самых развиваемых сфер в жизни общества. Безусловно, в данную сферу планомерно внедряются информационные технологии, что можно наблюдать при внедрении в данную сферу электронного документооборота, производства расчетов между организациями с использованием электронных средств платежа, заключение контрактов на электронных площадках, дистанционного их подписания в электронной форме при помощи электронно-цифровых подписей, проведение совещаний и деловых мероприятий с использованием видео-конференц-связи и иных возможностей информационных технологий.

Не является удивительным тот факт, что в связи с внедрением в данную сферу информационных технологий, многие возможности технологического прогресса могут быть использованы в том числе для совершения преступлений, в связи с чем, ученым-криминалистам становится необходимым подробно исследовать данную сферу в целях использования информационных технологий в доказывании по уголовным делам.

Вопросам получения доказательственной информации с электронных носителей информации, посвятили свои труды Мещеряков В.А., Вехов В.Б., Васюков В.Ф., Оконенко Р.И. и другие исследователи. В их работах исследованы проблемы получения и использования информации из компьютерных сетей, процессуального оформления электронных доказательств, изъятия электронных носителей и копирования с них доказательственной информации, использования специальных знаний при осмотре носителей в процессе доказывания. Исследования ученых учитываются как на практике, так и при формировании процессуальных норм получения электронной доказательственной информации, чему свидетельствует введение в законодательство, в том числе в уголовно-процессуальный кодекс законодательно закрепленных норм получения доказательственной информации с электронных носителей, выемки электронных сообщений в организациях, обеспечивающих передачу сообщений по сетям

электросвязи, получение соединений между абонентами и абонентскими устройствами, а также некоторыми другими.

Однако, в связи с колоссальным развитием, как самих технических средств, так и в целом технологического прогресса, в настоящее время при получении электронной доказательственной информации в уголовном судопроизводстве возникает ряд определенных проблем, о чем указывается в юридической литературе [1, с. 17-22]. Несмотря на достаточно подробную регламентацию процесса использования электронных доказательств в уголовном судопроизводстве, на практике возникают тактические проблемы, связанные с необходимостью получения и закрепления электронных доказательств, которые обуславливаются процессуальными рамками, которые в некоторых случаях излишне ограничивают деятельность следователя при их получении, что может в дальнейшем сказываться при установлении истины при расследовании преступлений.

Как известно, одними из наиболее эффективных способов получения электронной доказательственной информации при расследовании преступлений в сфере экономики является изъятие электронных носителей информации и копирование с них информации на другие электронные носители.

Уголовно-процессуальный закон предписывает, что изъятие и копирование информации с электронных носителей должны осуществляться с учетом положений ст. 164.1 УПК РФ «Особенности изъятия электронных носителей информации и копирования с них информации при производстве следственных действий».

По мнению Панфилова П.О., одной из целей введения в 2018 году указанной статьи, наряду с другими является создание дополнительных гарантий защиты предпринимателей от необоснованного уголовного преследования. [2, с. 107-113] Статья 164.1 УПК РФ направлена на исключение необоснованного применения мер, способных привести к приостановлению законной деятельности юридических лиц или индивидуальных предпринимателей при изъятии электронных носителей информации.

Изъятие электронных носителей информации, а также копирование информации с них может быть произведено в ходе производства следственных действий, таких как обыск, выемка, осмотр места происшествия и некоторых других.

Указанная норма уголовно-процессуального права закрепляет определенный круг случаев, при которых может быть осуществлено изъятие электронных носителей, а именно: вынесено постановление о назначении судебной экспертизы в отношении электронных носителей информации; изъятие электронных носителей информации производится на основании судебного решения; на электронных носителях информации содержится информация, полномочиями на хранение и использование которой владелец электронного носителя информации не обладает, либо которая может быть использована для совершения новых преступлений, либо копирование которой, по заявлению специалиста, может повлечь за собой ее утрату или изменение.

Вместе с тем, в ч. 3 ст. 164.1 УПК РФ предлагается альтернативный способ получения доказательственной информации с электронных носителей – это ее копирование. При копировании информации с электронных носителей, к протоколу следственного действия прилагаются электронные носители информации, содержащие информацию, скопированную с других электронных носителей информации в ходе производства следственного действия.

По мнению Д.В. Овсянникова, изъятие и копирование электронной информации являются относительно автономными познавательными приемами, которые при определенных условиях могут быть последовательными и конкурентными относительно друг друга. [3, с.8] Соглашаясь с мнением Д.В. Овсянникова, можно выделить ряд случаев, при которых тактически целесообразней проводить изъятие электронных носителей, а при которых, наоборот, осуществить копирование с них информации.

Например, когда следователю достоверно известно, какой конкретно объём доказательственной информации необходим для доказывания тех или иных обстоятельств расследуемых событий и отсутствуют технические преграды, не позволяющие объективно отразить на другом электронном носителе, обнаруженные на первоначальном носителе электронные информационные следы, то целесообразно провести копирование информации с обнаруженных электронных носителей. Копирование информации с электронных носителей по смыслу законодателя является более предпочтительным способом получения электронной доказательственной информации при расследовании преступлений в сфере экономики, поскольку электронный носитель остается в пользовании его владельца и таким образом не подрывается законная деятельность организаций. Также копирование информации отвечает требованиям защиты прав участников уголовного процесса, не являющихся подозреваемыми и обвиняемыми, либо потенциальными подозреваемыми и обвиняемыми.

Вместе с тем, копирование информации с электронных носителей имеет и существенные недостатки. Например, при копировании информации на другие электронные носители невозможно в ходе дальнейших осмотров установить первоначальную дату создания файлов, поскольку файлы сохраняются на электронный носитель датой их копирования. Во многих случаях, определение даты создания файла на носителе может иметь определяющий характер при доказывании вины фигуранта. Например, если на исследуемом носителе информации создавались фиктивные документы, которые в дальнейшем предоставлялись в целях обмана.

Кроме того, во многих следственных ситуациях, когда круг фигурантов не определен, либо на электронном носителе информации содержится большой объём информации, среди которой в ходе обыска или выемки, учитывая продолжительность указанных следственных действий и обстановки их проведения невозможно определить объём информации, которая может иметь значение для расследования, то тактически целесообразно проводить изъятие электронного носителя информации.

Вместе с тем, в уголовно-процессуальном законе, а именно в ч. 1 ст. 164.1 УПК РФ закреплён ряд определенных случаев, при которых может быть осуществлено изъятие электронных носителей при расследовании преступлений в сфере экономики (информация, содержащаяся на электронном носителе может быть использована для совершения новых преступлений, полномочиями на хранение информации, содержащейся на электронном носителе информации лицо не обладает, изъятие производится на основании судебного решения, назначена судебная экспертиза). При отсутствии указанных оснований из исчерпывающего перечня данной статьи, изъятие электронных носителей не допускается, однако допускается ее копирование.

Однако, копирование некоторой электронной информации (например переписки в мессенджерах, электронной почты) не может быть произведено одномоментно, в ходе производства конкретного следственного действия, с соблюдением требований ч. 3 ст. 164 УПК РФ на другие электронные носители информации, так как указанная интернет переписка в ряде случаев не хранится на самом устройстве, а экспортирование чатов может быть произведено только посредством его содержимого посредством электронных каналов связи или вовсе не может быть проведено.

Несмотря на это необходимость в получении указанной доказательственной информации не пропадает. И в большинстве случаев тактически целесообразно изъять электронный носитель информации, вместо копирования какой-либо определенной значимой информации, так как в ходе детального исследования носителя информации могут быть обнаружены и иные имеющие доказательственное значение существенные детали [4, с. 3-8].

В целях решения указанной проблемы, предлагается рассмотреть и законодательно расширить перечень случаев изъятия электронных носителей информации, дополнив ч. 1 ст. 164.1 дополнительным основанием изъятия электронных носителей информации,

указав, что изъятие электронных носителей информации может быть осуществлено в случае, если копирование информации не может быть произведено ввиду технической невозможности. В целях предупреждения необоснованного применения мер, которые могут привести к нарушению законных прав граждан, а также к приостановлению законной деятельности юридических лиц и индивидуальных предпринимателей следует дополнительно установить сроки осмотра указанных носителей и признания их в качестве вещественных доказательств или при необходимости сроки назначения соответствующей экспертизы.

Список использованной литературы:

1. Волчецкая Т.С. Современная криминалистическая наука: реалии и перспективы развития //Казанские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. Материалы Международной научно-практической конференции. \Редколлегия: Ю.Н. Кулешов (отв. ред.) [и др.]. Казань, 2022. С. 17-22.

2. Панфилов, П.О. Очередное обострение конкуренции конституционных ценностей при расследовании преступлений в сфере экономической и предпринимательской деятельности // Вестник Московского университета МВД России. - 2020. - № 1. - С. 107-113.

3. Овсянников Д.В. Копирование электронной информации как средство уголовно-процессуального доказывания: специальность 12.00.09 «Уголовный процесс» : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Овсянников Дмитрий Васильевич. – Екатеринбург, 2015. – с.8.

4. Васюков В.Ф., Булыжкин А.В. Изъятие электронных носителей информации при расследовании преступлений: нерешенные проблемы правового регулирования и правоприменения // Российский следователь. 2016. № 6. С. 3 - 8.

ЖАЛДАНЫП АДАМ ӨЛТІРУДІҢ ОБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ

Рахат А.И., 1 курс магистранты.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Жалданып адам өлтіру қылмысының қоғамға қауіпті іс-әрекет деп танылатындығы сондықтан, себебі оның жасалуы мемлекеттің, қоғамның мүдделеріне, жеке адамдардың мүдделеріне қайшы келеді, аса қажетті мұқтаждықтарды қанағаттандыруға кедергі болатындығы жайлы бұрында осы тақырыптарға қатысты жүргізілген зерттеулерге талдау жасаған. Ал, жалданып адам өлтіру қылмысы адам өмірін қиюға тікелей бағытталғандықтан, объектінің маңызы артқан сайын қоғамға қауіптілік деңгейі артады деген қағидаға сүйеніп, оны аса қауіпті деп тануды ұсынған және объективтік белгілері осының дәлелі екендігін көрсеткен.

Кілт сөздер: жалданып адам өлтіру, қасақана қаза келтіру, пайда табу мақсаты, тапсырыс беруші, адамдар тобы

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99-бабы 2-бөлігі «8» тармақшасында көзделген пайда табу мақсатымен, не сол сияқты жалдау, не қарақшылықпен, не қорқытып алушылықпен немесе бандитизммен ұштасқан іс-әрекетті көрсетеді. Бұл тізбектердің ішінде жалданып адам өлтіру қылмысын кіргізуге болады. Оның объектісі қылмыстық заңмен қорғалатын, адамзаттың ең қымбат қазынасы адамның өмірі болып табылады. Бұл туралы Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабында үлкен әріптермен бекітіліп жазылған [1].

Өмірге қарсы қылмыстың соның ішінде адам өлтірудің де тікелей объектісі адамның өмірі болып табылады. Заң жасына және денсаулық жағдайына қарамастан кез-келген адамның өмірін бірдей қорғайды. Адам өмірі нәрестенің туған сәтінен, яғни анасының денесінен бөлініп шығып, алғаш тыныс алуы арқылы оның өкпесінің жұмыс істеген уақытынан басталады. Бұл құбылыс нәрестенің алғашқы айқайынан, дыбыс беруінен басталады. Өлім адам өмірінің соңғы сәті болып табылады. Өлім клиникалық және биологиялық болып екіге бөлінеді. Тыныс алуы мен қанның айналысы тоқтағаннан кейін 5-6 минут шамасында клиникалық өлім сатысы басталады. Қазіргі заманның медицинасының дамуына байланысты мұндай өлімдер көптеп кездеседі.

Адам денесінің салқындауына байланысты бұл кезең 10 немесе одан да көбірек минутқа созылады. Өлудің соңғы кезеңі - биологиялық өлім, орталық нерв жүйесі қызметінің істен шығуына байланысты мидың өлуі басталады. Адамның басқа органдары мен тіндерінің өміршеңдік белгілері біразға жалғасқанымен, мидың өлуі адам өмірінің соңғы сәті болып табылады. Бірақ та медицинада адам өлімін триаданың тоқтауымен байланыстырады, яғни ми қыртысының, жүректің және өкпенің тоқтауын биологиялық өлім деп атайды. Адам өмірінің соңғы сәті - биологиялық өлім [2, 11б.].

Қылмыстық кодекстің 99-бабына түсініктеме берген кезде оның объектісі ретінде – адамның өмірі, ол адамның азаматтығына, ұлтына, дініне, нәсіліне, шыққан тегіне және жасына, немен айналысатынына, денсаулық ахуалына біліміне және т.б байланысты емес[3]. Қылмыстық жәбірленушінің еркіне қарсы адамға қаза келтіруді де, оның келісімімен қаза келтіруді де бірдей дәрежеде адам өлтіруге жатқызады. Жәбірленушінің кім екендігін білмей қалу қасақана адам өлтіргендік үшін жауапкершіліктен босатпайды .

Өмірге қарсы қасақана қаза келтіру объектісінің бар жоғы туралы мәселені шешу үшін оның бастапқы және ақырғы кезеңдерін анықтау қажет. Жалданып адам өлтіру қылмысының объектісі тек тірі адам болып табылады. Жалданып адам өлтіруші объектіні өлтіремін деп барып, өліп жатқан адамды сыртынан атып кетуі мүмкін. Сот медициналық сараптамасы оны атыс қаруынан келген зардаптардан емес, жүрек талмасынан өлді деген қорытынды береді. Демек, ол кезде өлген адам өмірі бұл қылмыс үшін объект болып танылмайды.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыс объектісіне қоғамдық қатынастар жатқызылған. Кез келген қоғамда көптеген қоғамдық қатынастар бар, олар адамдар арасында, адам мен мемлекет арасында, адам мен ұйымдар арасында және т.б. қалыптасады. Жалданып адам өлтіру қылмысының қоғамға қауіпті іс-әрекет деп танылатындығы сондықтан, себебі оның жасалуы мемлекеттің, қоғамның мүдделеріне, жеке адамдардың мүдделеріне қайшы келеді, аса қажетті мұқтаждықтарды қанағаттандыруға кедергі болады. Ал, жалданып адам өлтіру қылмысы адам өмірін қиюға тікелей бағытталғандықтан, объектінің маңызы артқан сайын қоғамға қауіптілік деңгейі артады деген қағидаға сүйеніп, оны аса қауіпті деп тануға болады.

Қоғамдық қатынастар құқықтың барлық жүйесімен, оның ішінде қылмыстық құқықпен, сондай-ақ мораль нормаларымен реттеледі және қорғалады. Қылмыстық заң зияннан қоғамдық қатынастардың барлығын бірдей қорғамайды, тек «заң шығарушының пікірінше аса құнды деп саналатындарын» қорғайды, оның шеңбері әрқашан өзгеріп отырады. Ал, адам өмірін мемлекет әрқашан да қорғайды [4, 60б.].

Кез-келген адамның өмір сүруге құқығы бар. Ол оған тумысынан беріледі және одан заңда көзделген реттерді қоспағанда ешкім айыра алмайды. Адамды өлтірген кезде оны өмірінен айырады және адамның өмір сүру құқығын реттейтін қоғамдық қатынастарға зиян келтіреді. «Ең маңызды да құнды қоғамдық қатынастар ғана қылмыс объектісіне жатады» деген тұжырым жасауға болады. «Бұзылуы мемлекет пен қоғамға елеулі зиян келтіретін немесе келтіруі мүмкін қатынастар ең маңызды деп, ал әлеуметтік пайдалы қоғамдық қатынастар ең құнды деп саналады, ал адамның өмірі - ең құнды».

Қылмыстық қастандық объектісін дұрыс түсінудің практикада маңызы зор, ол қылмысты қылмыс еместен ажыратуға көмектеседі. Объектінің сипаты қылмыстың

қоғамға қауіптілік деңгейін анықтауға айтарлықтай мүмкіндік тудырады: объект маңызды болған сайын қылмыс та қауіптірек деп жоғарыда айтып кеткен болатынбыз [5, 22б.].

Адам өлтіргенде адамның өзі тектік объект, ал оның өмірі - тікелей объект, себебі адамның жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар өмір, денсаулық, жыныстық бостандық, ар-ождан, намыс сияқты ұғымдарды қамтиды. Қылмыстың тікелей объектісін, тектік объектіге жарым-жартылай немесе түгелдей жатқызуға болады.

Қылмыстың тікелей объектісін анықтау қылмысты дұрыс саралауда, ұқсас құрамдарды ажыратуда маңызды рөл атқарады. Қылмыстық қастандылық бір, екі немесе одан көп объектілерге бірден жасалуы мүмкін. Бұл қылмыстардың екі объектілік, көп объектілік құрамдарында болады. Мұндай қылмыстар жасалғанда бір уақытта екі объектіге қастандық жасалады. Факультативтік объектілерге қастандылық қылмыстардың қарапайым, бір объектілік құрамдарында болуы мүмкін. Кейде, бұл қылмыс жасалғанда, аталған үш объектіге бір уақытта қастандылық жасалуы мүмкін. Жалданып адам өлтіру қылмысы да бір уақытта бірнеше объектіге қастандық жасай алады. Мысалы, бір адамды өлтіру барысында оның үйіне жарылғыш зат қойып, басқа да объектілерді, оның мүлкін, құнды құжаттарын, тіпті оның отбасы мүшелерін де жарып жіберуі мүмкін.

Қылмыстық заңнамада көзделген қылмыстардың бірқатар құрамдарының маңызды белгілерінің бірі - қылмыстан жәбір шегуші. Қылмыстың бірқатар ұқсас құрамдарын ажырататын да сол. Қылмыстың кімге қарсы жасалғанын анықтағанда ғана оны дұрыс саралауға мүмкіндік туады.

Ал енді жалданып адам өлтіру қылмысының объективтік жағына тоқталып кетсек. Жалданып адам өлтіру қылмысы әрекет арқылы да әрекетсіздік арқылы да жасалуы мүмкін. Адамды өмірінен күш қолданып та (жарақат салу, тұншықтыру, уландыру және т.б.), психикалық ықпал жасап та (қорқытып, үрейлендіріп т.б.) айыруға болады.

1999 жылғы 20 желтоқсандағы №11 қаулымен өзгертулер енгізілген Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сот Пленумының 1994 жылғы 23 желтоқсандағы «азаматтардың өмірі мен денсаулығына жасалған қастандық үшін жауаптылық реттейтін заңдарды соттардың қолдануы туралы» №7 қаулыда былай бекітілген: «Соттар бұзақылық ниетпен қасақана өлтіруді өзара бас араздық себептен болып, төбелес немесе жанжал кезіндегі өлтіруден ажырата білу керек. Бұл қылмыстың себебін, жанжалдың кімнің бастағанын, екі жақтың да сипатын және белсенділігін, басқа да мән-жайларды анықтау қажет» [6].

Қылмыстың объективтік жағы қоғамға қауіпті қастандықтың сыртқы жағы болып табылады. Оны мынадай белгілер сипаттайды: қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік), қоғамға қауіпті зардап (қылмыстық нәтиже), қоғамға қауіпті іс-әрекет пен қоғамға қауіпті зардап арасындағы себептік байланыс, қылмыс жасалған орын, уақыт, тәсіл, жағдай, жасау құралы мен қаруы.

Жалданып адам өлтіру қылмысында қылмыс құрамының объективтік жағы пайда табу мақсатымен не сол сияқты жалданып құқыққа қайшы, қоғамға қауіпті іс-әрекет немесе әрекетсіздік арқылы жасалады. Көп жағдайда бұл қылмыс түрі әрекет арқылы жасалады. Ал, әрекетсіздік арқылы жасалатын жағдайлар сирек кездеседі. Бірақ қандай жағдай болса да белгілі бір әрекетке барады. Мысалы, тапсырыс берушінің сыйақы беруіндегі әрекет, орындаушының өз қылмысын орындауда қылмысты жоспарлауы т.б.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңы адамның жүзеге асырылуы адам, қоғам немесе мемлекет үшін қауіптілік төндіретін идеясы мен ойын емес, қылмыстық-құқықтық нормаларды бұзатын қоғамға қауіпті іс-әрекетті қылмыс деп таниды.

Жалданып адам өлтіру қылмысының объективтік жағы субъективтік жақпен тығыз байланысты. Қылмыстың объективтік жағын анықтай отырып қылмыстық заңда тыйым салынған қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған адамның пиғылын, сылтауын және мақсатын білуге мүмкіндік аламыз. Қылмыстың қандай да бір құрамында объективтік жақ болмаса субъективтік жақ та болмайды. Осы жерде айта кететін бір жайт бар. Ол жалданып адам

өлтіруде орындаушының өз іс әрекетінен ерікті түрде бас тартуы жағдайындағы тапсырыс берушінің іс-әрекетінде. Оның іс-әрекеті толық аяқталған болып есептеледі. Ол қылмысты орындаушыны тауып, оған қылмысқа дайындалу үшін алдын-ала сыйақысын беріп, нұсқамалар береді. Тапсырыс берушінің іс-әрекетін қылмыс деп тануға бола ма, жоқ па? Осындай сұрақтар көптеген ғалымдарды мазалауда [7, 176.].

ҚК-нің Ерекше бөліміндегі баптардың диспозицияларында заң шығарушы қылмыстың объективті жағының белгілерін міндетті түрде көрсетеді. Мысалы, ҚК-нің 99-бабы адам өлтіруге басқа адамға құқыққа қарсы қасақана қаза келтіру деп анықтама береді.

Сондықтан, қоғамға қауіпті әрекет (іс-әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыстың барлық құрамдарының міндетті белгісі болып табылады деп тұжырым жасауға болады. Сонымен қатар заңда, көбіне, қылмыстың объективті жағының басқа белгілері де көрсетіледі. Бұл белгілер қылмыстың әрбір құрамы үшін міндетті болмағандықтан олар қосымша немесе факультативтік деп аталады.

Сонымен, жалданып адам өлтіру қылмысының объективті жағы дегеніміз қылмыстық-құқықтық қорғаудағы объекті болып табылатын адамның өміріне қол сұғатын қоғамға қауіпті іс-әрекеттің сыртқы көрінісін сипаттайтын белгілердің жиынтығы, сондай-ақ сол қастандықпен байланысты объективті жағдайлар.

Жалданып адам өлтіру қылмысының объективтік жағының маңызын сөз еткенде, алдымен, ҚК-нің 2-бабына жүгіну керек, онда қылмыстық жауаптылық тудыратын негіз жайында айтылған. Қылмыстық жауаптылықтың бірден бір негізі қылмыс құрамының барлық белгілері бар іс-әрекетті жасау. Яғни, қылмыс құрамының объективті жағының белгілері болмаса - жалпы қылмыстық жауапкершілік те болмайды.

Қылмыстың объективті жағы қылмыстардың дұрыс саралануына септігін тигізеді. Объективті жақты дұрыс анықтай отырып қана бұл қылмыстарды дұрыс саралауға болады. Қоғамға қауіпті іс-әрекеттің жасалу тәсілі белгілі болса, қандай объектіге қастандық жасалуы мүмкін екендігін де, кінәнің формасын да анықтауға болады. Яғни, адамды өлтірген кезде оны жай өлтіріп, заттарына тиіспесе оның жасаудағы мақсатты анықтай аламыз.

Егер әрекетте қоғамға қауіптілік сипат болмаса, онда ол ҚК-нің 10-бабының 2-бөлігіне сәйкес қылмыс деп танылмайды, қылмыстық жауаптылыққа алып келмейді. «Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде көзделген қайсыбір әрекеттің белгілері формальды болса да бар, бірақ елеулі маңызы болмағандықтан қоғамдық қауіпті емес, яғни жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтірмеген және зиян келтіру қаупін туғызбаған іс-әрекет немесе әрекетсіздік қылмыс болып табылмайды» [6]. Яғни, жалданып адам өлтіруде тапсырыс берушінің нұсқауынан бас тартқан орындаушының әрекеті қылмыс болып саналмайды, жалпы осы әрекеттің барлығы қылмыс болып саналмайды.

Іс-әрекет қылмыс деп танылуы үшін ол саналы түрде жасалуы тиіс. Мұндай жағдайда адам өз әрекетінің қоғам үшін қауіпті екендігін ұғынады. Егер адам өзі жасайтын іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігін ұғынбаса немесе ұғына алмаса, онда оны есі дұрыс емес жасаған болып танылады. Бұл жағдай ҚК-нің 23-бабында жазықсыз зиян келтіру деп сараланған [6].

Бірақ та жалданып адам өлтіруде орындаушы болып табылатын тұлғалар есі дұрыс емес адамды пайдалану арқылы қылмыс жасайтын кездер де кездеседі. Бұл жерде есі дұрыс емес адам қылмыс құралына айналады. Сол секілді есі дұрыс, қылмыс субъектісі болып танылатын басқа тұлғаларды да пайдалануы мүмкін. Оларға психикалық мәжбүрлеу арқылы қылмыс жасауға көндіріп, қылмыс құралына айналдырады. Психикалық мәжбүрлеудің мәнісі өзгеше. Психикалық мәжбүрлеу дегеніміз - адамды қоғамға қауіпті іс-әрекет жасауға мәжбүрлеу үшін оны қандай да бір зиян келтіремін деп қорқыту.

Егер күшпен немесе психикасына әсер етіп мәжбүрлегенде адам өз әрекетін басқару мүмкіндігін сақтап қалса, онда оның қылмыстық жауаптылығы туралы мәселе аса қажеттілік институтының ережелері ескеріле отырып шешіледі.

Егер күштеп немесе психикасына әсер етіп мәжбүрлегенде адам өз еркімен әрекет ету мүмкіндігін жоғалтпаса және оның әрекеті аса қажеттілік ұғымына жатпаса, онда ол қылмыстық жауаптылықтан босанбайды, бірақ мұндай жағдай жаза тағайындағанда жазаны жеңілдететін мән-жай деп қарастырылуы мүмкін (ҚК-нің 53-бабы 1-бөлігінің «ж» тармағы). Аталып өткендей, қолданыстағы қылмыстық заң (ҚК-нің 10-бабы) қоғамға қауіпті іс-әрекеттің екі формасын - әрекетті және әрекетсіздікті қарастырады.

Әрекет - адамның қылмыс жасаған кездегі белсенді қылығы. Көптеген қылмыстық-жазаланатын әрекеттердің негізінде адамның қандай да бір мақсатқа бағытталған дене қозғалысы жатады. Әдетте әрекет бірнеше дене қозғалысын қамтиды. Мысалы, атылатын қару қолданып адам өлтіргенде қылмыскер мынадай дене қозғалыстарын жасайды: алдымен ол қаруды оқтайды, көздейді, сонан соң өлтіретін адамға қарай атады.

Әрекет тек дене қозғалысы түрінде ғана емес, ымдау, сөз айту (қорқытатын, қорлайтын және т.б.) түрінде болуы мүмкін. Қылмыстардың көбісі әрекет формасында жасалады. Әрекетсіздік - адамның қылмыс жасаған кездегі енжар қылығы. Ол - адамның жасауға міндетті және жасай алатын әрекеттерді жасамауы болып табылады.

Әрекетсіздіктің әрекеттен айырмашылығы сонда, субъект жасауға міндетті және жасай алатын әрекетті жасаудан айыпты бас тартады, қалыс қалады. Жалданып адам өлтіруде әрекетсіздік арқылы жасалатын адам өлтіру саны аз, жоқтың қасы. Бірақ тапсырыс беруші науқастанып жатқан аурудың өлімін жылдамдату үшін дәрігерге көп мөлшерде ақша беріп, оған салғырт қарауына нұсқау беріледі. Нәтижесінде ауру адам өледі, ал дәрігер бұл жерде әрекетсіздігі арқылы қылмысқа қатысушы, орындаушы ретінде көрініс табады. Әрекет ету міндеті адамның қызметтік немесе кәсіби функцияларды орындауымен де байланысты болуы мүмкін [8, 80б.].

Белгілі бір әрекет жасау міндеті әрекетсіздікке дейінгі әрекеттен туындауы мүмкін. Адамды қылмыстық әрекетсіздік үшін жауапқа тартарда оның қажетті әрекетті жасауға мүмкіндігінің болған-болмағандығын анықтау керек. Және де өзінің қылмыстық әрекетсіздігі кезінде, жағдайға қарай туындаған міндетті орындамаумен қатар өз әрекетсіздігін ақтауға талпыныс жасайтындар болады. Бұл жағдайлардағы қылмыстық жауаптылықтың негізіне әрекетсіздік алынады, ал аталған әрекеттер әрекетсіздікті іске асырудың тәсілі болып табылады, ол жауапкершілікті ауырлатады. Қылмыстық құқықта мұндай жағдай «аралас әрекетсіздік» деп аталады.

Қылмыстық зардаптарды материалдық және материалдық емес деп екі топқа бөлуге болады.

Көп жағдайларда материалдық зардаптарға азаматтарға, қоғамдық ұйымдар мен мекемелерге, мемлекетке келген мүліктік залал, адамның жеке басына келген физикалық зиян жатады. Материалдық емес зардаптарға моральдық, саяси, ұйымдық және басқа материалдық емес зиян жатады. Материалдық зардаптар мүліктік сипаттағы зардаптарға және азаматтардың өмірі мен денсаулығына зиян келтіруге бөлінеді. Мүліктік залал ретіндегі материалдық зардапты заң шығарушы ақшамен өлшейді.

Жеке басқа келген зардаптарға мұндай сандық өлшем кейде жарамайды. Мысалы, адам өлімінде өлшем жоқ. Ол қайтарымызсыз. Адам өмірін қайтаруды ғылым әлі ойлап тапқан жоқ. Сондықтан оның маңызы жоғары бағаланып, қоғамға қауіпті зардаптар арасында не материалдық қа да моральдық қа да жатқызуға болмайды. Адам өмірін алған кезде оны өлшей алмаймыз. Материалдық зардаптардың мөлшерін оп-оңай мынандай айлық есептік көрсеткіште зиян келтірді деп көрсете аламыз. Моральдық зиянның да мөлшерін көрсете аламыз. енің абыройым төгіліп қызметтегі беделім төгілді немесе мені қорлады деп оның орнын толтырудың жолдарын көрсетуге болады. «Менің атым Қожа» фильміндегі Қожаның «өлген адам сөйлемейді» деген сөзін бәріміз білеміз. Иә, өлген адам сөйлемейді. Ол «менің өмірімді қайтарып бер» деп сұрай алмайды. Адам өлгенде зиян

оның айналасындағы адамдарға тиеді. Біреуіне материалдық тұрғыда тигізсе, біреулерге моральдық тұрғыда зиян тиеді, көп жағдайда екеуі араласып тиеді. Адам өлтіргенде оның тәні материя болса, жаны материя емес. Сондықтан бұл қылмысты материалдық зардап әкелетін қылмыстарға жатқызған кезде осы жағына да ойлану керек.

Жалданып адам өлтіру қылмысында іс-әрекет пен оның зиянды зардаптары арасындағы себептік байланысты анықтау қылмыстың материалдық құрамдарындағы қылмыстық жауаптылықтың міндетті шарты болып табылады. Себептік байланыс болмаса келген зиянды зардап үшін қылмыстық жауаптылық көзделмейді. Жалданып адам өлтіруде себептік байланысты анықтау өте маңызды. Себебі, жәбірленуші мен орындаушыны байланыстыратын ештеңе болмауы да мүмкін. Екеуі бірін-бір көрмеуі де мүмкін, екі қалада, екі мемлекетте тұруы да мүмкін. Сол себепті тергелу кезінде қылмыстардың ашылуы да қиынға түседі. Тапсырыс берушіні басты сезікті ретінде қарасақ, қылмыс жасалған уақытта оның басқа жерде жүруі анықталады.

Себептік байланыс қылмыстың материалдық құрамдарының объективтік жағының міндетті белгісі болып табылады. Себептік байланыс туралы ілім қылмыстық құқықта себептілік теориясына негізделеді.

Философиялық «себеп» және «салдар» санаттары объективті себептік-салдарлық байланысты көрсетеді. Құбылыс (процесс, оқиға) басқа құбылыстың (процестің, оқиғаның) себебі болады, егер бірінші екіншіден бұрын болса және екіншінің туындайтын алғышарты немесе туындауының, өзгеруінің немесе дамуының негізі болса.

Себептілік - адам санасынан тыс және оған тәуелді емес, материалдық әлем құбылыстары арасындағы объективтік байланыс. Біздің санамызға тәуелді болмаса да себептік байланысты танып білуге болады. Ол үшін зерттелетін құбылысты өзара байланыстың жалпы жүйесінен жасанды түрде оқшаулау керек.

Қылмыстық құқықта әрекетті немесе әрекетсіздікті қоғамға келген қауіпті зардаптың себебі деп тану үшін іс-әрекет уақыт бойынша зардаптан бұрын жасалынып, оның болуына нақты мүмкіндік тудыруы және ол зардап басқадан емес, дәл осы іс-әрекеттен болуы тиіс. Себептік байланыс болу үшін іс-әрекет айыптыға қылмыстық зардаптың, дәл сол зардаптың болуына нақты мүмкіндік тудыруы керек. Мысалы, автомашина басып кетіп, жаяу келе жатқан адам қаза табады. Бұл жағдайда көлік жүргізушінің әрекеті мен жәбірленушінің қаза табуы арасында себептік байланыстың болған-болмағандығын айта салу оңай емес. Алдымен жүргізушінің жол жүру қауіпсіздігі ережесін немесе көлік құралын пайдалану ережесін бұзған-бұзбағандығын айқындау керек, ол үшін арнайы автотехникалық сараптама жүргізіледі.

Басқа бір мысал. Жарылғыш құрылғының көмегімен бір адамды өлтіруге талпыныс көп адамның өліміне алып келуі мүмкін, бұл жағдайда айыптының әрекеті ҚК-нің 99-бабы 2-бөлігінің «е» тармағының объективтік белгілеріне сай келеді [3].

Батыстың қылмыстық-құқықтық әдебиетінде ғалымдар арасында себептік байланысқа қатысты ортақ пікір жоқ. Екі негізгі теория: қажетті жағдайлар теориясы мен барабар себептілік теориясы кең таралған. Бірінші теорияның мәнісі сонда - келген зардаптың алдындағы барлық жағдайлар, өздерінің жақын-қашықтығына қарамай, бірдей деп саналады, яғни әрбір жағдай болған зардаптың себебі ретінде қарастырылады. Бұл теорияны жақтаушылар қажеттілік пен кездейсоқтық арасын бөлмейді.

Зардаптың басқа емес, дәл осы құбылыстан болғандығы анықталғанда ғана оқиға жағдай емес, себепке айналады. Сондықтан да отандық қылмыстық құқықта себептік байланыс екі түрге: қажетті және кездейсоқ болып бөлінеді. Зиянды зардап мазмұнында осындай зардаптың нақты болу мүмкіндігі бар және ол үшінші адамның араласуынсыз немесе қандай да бір сыртқы күштің көмегінсіз жасалған әрекеттің заңды салдары болып табылса, қажетті себептік байланыс болады. Жалданып адам өлтіру қылмыстарына қажетті себептік байланыс тән болып келеді.

Зардап белгілі бір іс-әрекеттің нәтижесінде емес, өзге себептерден және мән-жайлардан туындаса, ол - кездейсоқ себептік байланысқа жатады. Жалданып адам өлтіру қылмысында кездейсоқ себептік байланыстың болуы ғажап емес, кездессе аз кездеседі.

Бірнеше адамның әрекеті мен одан келген зардап арасындағы себептік байланысты анықтау керектігі де кейбір жағдайларда туындайды. Бұл ретте қылмыстан келген зардап пен оған қатысқан әр адамның әрекеті арасындағы себептік байланыс анықталады. Жалданып адам өлтіру адамдар тобы алдын-ала келісу нәтижесінде пайда болады. Олардың арасындағы себепті байланысты анықтаудың маңызы зор. Қылмыста орындаушы белгісіз, бірақ тапсырыс беруші басты күдікті. Оның банктік шоттарын анықтап, қанша ақша жұмсағанын, қандай себептермен жұмсағанын анықтау, кімге аударғанын табу арқылы орындаушыны анықтауға болады немесе керісінше. Осылай олардың арасындағы себепті байланысты анықтауға болады.

Жалданып адам өлітіру қылмысы белгілі бір жерде, нақты уақытта және нақты жағдайда жасалынады. Өз мақсатын іске асыру үшін қылмыскер кейде қару немесе қандай да бір құрал пайдаланады. Қылмысты жасау тәсілі дегеніміз - қылмыскердің қылмыс жасаған кезде пайдаланатын амалдары мен әдістері. Заң шығарушы ҚК-нің кейбір баптарында қылмыстың ұқсас құрамдарын ажырату мақсатында қылмыстың жасалу тәсілін көрсетеді.

Мысалы, ҚК-нің 99-бабының 2-бөлігінде ауырлататын мән-жайда адам өлтіруде қолданылған тәсілге қарай «д» және «с» тармақтарға бөледі («д» - адам өлтірудің аса қатаң тәсілі, «е» - көп адамдардың өміріне қауіпті тәсілмен адам өлтіру) [3]. Жалданып адам өлтіру қылмысы түрлі түрлі әдістермен жасалынады. Жасалу әдісінен оның қылмыс жасаудағы мақсатын анықтауға болады. Қылмыс жасау барысында қылмыс құрбанын өлтіріп, оның заттарына тиіспеуі мүмкін. Бұл жерде оның нақты мақсаты адамның өмірін кию екенін білеміз.

Адамды өлтірудің көптеген әдістері бар. Оларға: атыс қаруымен ату арқылы, садақпен ату арқылы, жарып жіберу арқылы, суға батырып, тірілей көміп тастап, дарға асып, буындырып механикалық осфикцияға ұшырату, улап өлтіру, ауру адамға дұрыс қарамай әрекетсіздің арқылы өлтіру, жүрегі ауру екенін біле тұра, оны қорқытып, жүрек талдырмасына ұшырату арқылы өлтіру, заттармен ұру арқылы өлтіру, суық қаруды пайдаланып өлтіру, қолмен, аяқпен, баспен соғып өлтіру т.б. Тәсілдердің дайындалуымен адам өлтіру жалданып адам өлтіру қылмысына тән .

Қылмысты жасау құралы мен қаруы дегеніміз - қылмысты жасауға қажетті қарулар мен құрылғылар. Қылмыстың кейбір құрамдарында, іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігін баса көрсету мақсатында заң шығарушы қылмыстың объективтік жағының белгілеріне тиісті құралдар мен қаруларды да жатқызады. Мысалы, қару ретінде пайдаланылатын қаруды немесе затты қолдану қылмыстың саралаушы құрамы болып табылады (ҚК-нің 2-бабының «г» тармағы) .

Қылмыс жасаудың құралы мен қаруы арқылы қылмыстың объектісі мен затына ықпал жасалынады. Жалданып адам өлтіру қылмысының қаруына статистикалық анализ жасауда мыналар анықталды. Бұл қылмыстарды жасауда 60%-қ көрсеткіште атыс қаруымен жасалған, оның ішінде 60% - тапаншамен жасалынған. Демек, жалданып адам өлтіру қылмысы көп жағдайда тапаншамен жасалынады. Ал, жарылғыш заттармен қылмыс жасау - 8%, тесіп кесетін қарулармен жасалатын қылмыс – 20 %, қолмен буындыру, жіппен буындыру кезінде – 3 %, улау арқылы 2% -ды құрап отыр.

Әдетте, қылмысты жасап болған соң қылмыстың ізін жасыру үшін 70% жағдайда қылмыс қаруын лақтырып кетеді, 6% суға лақтырып жібереді, 2% көміп тастайды, 5% өзінде ұстайды, 10% адам біле бермейтін жерге тығып қояды [9].

Жалданып адам өлтірушінің объектісі мен объективтік жағымен тікелей байланысты субъектісі мен субъективтік жағы. Қылмыс құрамының барлық элементтері болған жағдайда ғана болған жағдайды қылмыс деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (02.02.2021ж.берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
2. Бозиев Т.О., Жазаев З.В. Исполнитель убийства по найму // Журнал правовых и экономических исследований. 2011. №4
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 03.07.2014ж қабылданған
4. Бахин В.П., Байжасаров Б.З., Когамов М.Ч. Методика расследования заказных убийств. Алматы. 2010.
5. Кулибаев Т.А. Расследование и предупреждение убийств, совершаемых по найму. Автореф. дис. .. канд. юрид. наук. Алматы. 2007ж
6. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сот Пленумының «Азаматтардың өмірі мен денсаулығына жасалған қастандық үшін жауаптылық реттейтін заңдарды соттардың қолдануы туралы» 23.12.1994 жылғы қаулысы
7. Кельмембетов Т.Т. Организация и тактика раскрытия убийств, совершенных по найму (по материалам РК) Автореф. дис. .. канд. юрид. наук. Алматы. 2010ж .
8. Берлибаев Е.Б. Кровная месть руками наёмного убийцы Астана. 2011 ж.
9. Статистическая информация о состоянии преступности в Карагандинской области и основных результатах борьбы с нею за 2021 г. Управления комитета по правовой статистики и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК по Карагандинской области. Караганда 2021.

СОТ ЖҮЙЕСІ СОТ БІЛІГІН ҰЙЫМДАСТЫРУ РЕТІНДЕ

Рахимгулова М.Б., PhD докторы
Сыздыкова С.А., құқық магистрі
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Сот жүйесін сот билігінің ұйымдастырушылық жазығы ретінде ғана қалыптастыру, оның барлық айқын дәлдігі сияқты бірқатар проблемалар бар. Қазақстан Республикасы Конституциясының тұжырымдамасы сот жүйесі тұжырымдамасын тікелей анықтамай, соттардың құрылымын кеңінен түсіндіруге мүмкіндік беретіндігіне қарамастан, бізде сот жүйесін түсінуге, атап айтқанда, сот жүйесін қалай ұйымдастыруға байланысты күмән туды.

Сот жүйесін түсіну векторларының үш негізгі тәсілдерін бөліп көрсетеміз. Олардың біріншісі-билік. Оның негізі биліктің қасиеттері мен сипаттамаларын оның жеке мәніне (сот саласында) қатысты қарастырудан тұрады.

Екіншісі - сот билігін, сот жүйесінің элементтері ретінде олардың жүйесі мен функцияларын егжей-тегжейлі сипаттай отырып, осы билікке ие органдардың механизмін, құрылымын, органдарын оның сипаттамасына қосу арқылы сот жүйесінің нақты, жеке, құрылымдары ұғымымен сәйкестендіруге негізделген.

Үшіншісі-нормалардың жиынтығы ретінде сот билігінің пәнімен, құқықтың өзімен қарым-қатынаста құқық принциптерін сипаттауға арналған жеке компоненттердің жиынтығын сипаттауға негізделген.

Кілт сөздер: судебная система, судебная власть, государственная власть, разделение властей, функции судебной власти, органы государственной власти, принципы права, субъекты судебной власти.

Ғылыми мәселелердің негізгі көлеміне, сот билігінің мәні туралы көзқарастарға сүйене отырып, үш негізгі көзқарасты, сот билігін түсіну бұрышын бөлуге болады.

Олардың біріншісі-билік. Оның негізі биліктің қасиеттері мен сипаттамаларын оны білдірудің жеке тақырыбына (сот саласына) қатысты қарастыру болып табылады.

Мұндай көзқарастың ізбасарлары-ғалымдар: В.П. Кашепов, К.Ф. Гуценко, В.М. Ковалев, В.И. Швецов, В.А. Лазарева, Ю.А. Лукичев, С.И. Вахмистрова, Клавдий Е.В., Цыганаш В.Н., Паршина О.А., Колоколов Н.А., Косолапов М.Ф., Абросимова Е.Б., Гудков А.И., Завражнов Е.В., Савицкий В.М., Рагозина С.А. и др.

Сонымен қатар, оның ішкі градациясы да бар. Мысалы, У. Жекебаев, В. К. Бобров сияқты ғалымдар сот билігін жүзеге асыру ортасы тек сот төрелігі болуы мүмкін деп санайды [1, 29 б.; 2, 21 б.].

К.Х.Халиковтың көзқарасы өте жақын, ол сот төрелігі ұғымын зерттей отырып, оны сот төрелігіне тар және іс жүзінде кең мағынада градациялауға тырысады, соңғысына сот билігін ұсынады [3].

Жалпы алғанда, сот билігін түсінуді түсіндірудің бұл бағыты дауларды шешу функциясын тұтастай алғанда сот билігінің пайда болуының негізі ретінде көрсететін сот билігінің бірқатар тұжырымдамаларында көрінеді.

Негізгі бөлім. Белгілі процессуалист И.Л.Петрухин: "сот билігі - бұл мемлекет пен азаматтар, азаматтардың өздері, заңды тұлғалар арасындағы әлеуметтік қақтығыстарды заң негізінде шешу үшін құрылған мемлекеттік биліктің тәуелсіз саласы; заңдардың конституциялылығын бақылау; азаматтардың атқарушы органдармен және лауазымды тұлғалармен қарым - қатынастарындағы құқықтарын қорғау; мемлекеттік биліктің жеке және тәуелсіз саласы, қылмыстарды тергеу және жедел-ізвестіру қызметін (ЖІҚ) жүргізу кезінде азаматтардың құқықтарының сақталуына; неғұрлым маңызды заңды фактілерді анықтауға мүмкіндік береді" деп санайды [4, 15 б.]. Сот билігінің мәнін практика жүзінде А. А. Власов пен Г. К. Костров түсінеді. [5, 13 б.; 6, 3 б.]. Басқаша, мәтіндік, бірақ тұтастай алғанда, шын мәнінде, әділеттік функцияларына шоғырлану кезінде басқа көзқарастар да көрінеді. Өз кезегінде, С. В. Познышев сот билігі "әкімшілік немесе заңнамалық функцияларды атқармайтын органдарға тиесілі және "заңды жүзеге асыруға, оның өмірдегі үстемдігін растауға, озбырлық пен зорлық – зомбылықпен күресуге, істі жан-жақты қарауға" арналған мемлекеттік биліктің бір тармағы" деп санайды. [7, 88 б.]. Құқық теориясы саласындағы ғалым-Лазарев В. В. сот билігі "сот отырыстарында құқық туралы дауларды қарау және шешу арқылы жүзеге асырылатын мемлекеттік биліктің нақты тәуелсіз тармағы" деп санайды [8, с. 284]. В.П.Божьев сот билігі ретінде - "Мемлекеттің арнайы органдарына - соттарға ұсынылған-құқықты қолдану және осы өкілеттіктерді конституциялық, азаматтық, қылмыстық, әкімшілік, арбитраждық сот ісін жүргізу арқылы іске асыру кезінде туындайтын, олардың құзыретіне жататын мәселелерді шешу өкілеттіктері" деп түсінеді [9, 33 б.].

Айта кетейік, соңғы көзқарасты сот билігі функциясының өзі тікелей көрсетілмегендіктен анықталған соңына дейін қарастыруға болмайды және көбінесе заңды қолдану мәселелерін жүзеге асыратын нақты субъектілердің өкілеттіктерінің сипатына бағытталған. Осыған байланысты, оны (бұл түсіндіру) оның таза түрінде билік деп санауға болмайды, және іс жүзінде ол құқықтық нормалардың нақты көлемімен жұмыс істеуден тұратын сот билігінің басқа түсіндірмесімен араласады. Сонымен бірге, бұл тұтастай алғанда сот билігінің мәнін көрсететін сәтті мысал, сондықтан біз үшін өте қызықты.

Бұл қызықты, өйткені осы көзқарастың мысалында біз тезисті ауыстырудың мысалына – "билік нақты мүмкіндік ретінде" тезиске - "билік билік жиынтығы ретінде" тап боламыз. Мұндай ауыстыру бір көзде бекітілген өкілеттіктердің басқа көзде бекітілген үшінші тұлғалардың өкілеттіктерінің көлеміне сәйкес келмеуіне байланысты мүмкін болды. Сондықтан, соңғы тәсіл, Заңның қолданылуын толық талдаусыз, шындықты білудің тәсілі ретінде де мағынасы жоқ.

Осы түрлердің екіншісі сот жүйесін нақты, жеке, сот жүйесінің бірліктері тұжырымдамасымен сәйкестендіруге негізделген, оның сипаттамасына берілген билікке

ие шеңберлерді, құрылымдарды, органдарды және осы органдардың егжей-тегжейлі сипаттамасын, олардың функцияларын сот жүйесінің элементтері ретінде-билік.

Мұндай көзқарастың ізбасарлары-ғалымдар: Мами К., Ершов В.В., Белякова С.В., Едидин Б.А., Черемных Г.Г., Дмитриев Ю.А., Изварина А.Ф. Бұл бағыттың ең көрнекті өкілі И.Я.Фойницкий болды, ол сот билігі "заңды сот ісін жүргізу тәртібімен қолдануға шақырылған заңға бағынатын органдар жүйесін құрайды"деп сенді[10, 158 б.].

Бұл бағыттың қазіргі заманғы түсіндірмесі сот билігін "шындықты орнатуға, әділеттілікті қалпына келтіруге және кінәлілерді жазалауға бағытталған заңмен белгіленген өкілеттіктерге ие мемлекеттік және муниципалды органдардың жүйесі "деп түсінуді қамтиды, олардың шешімдері оларға қатысты барлық адамдар орындауға міндетті"[11,48 б.]. Осы көзқарастардан көрініп тұрғандай, авторлар сот билігін ұйымдастыруды "мақсат - түсіну – тұжырымдама"түсіндірме логикасының бар екендігіне алаңдамай, сот билігінің мәнімен байланыстырады. Бұл ұстанымды талдау, мүмкін, ең қарапайым, өйткені функционалды мақсатта көрінетін сот билігінің мәні мен субъектілердің құрылымына тән ұйым арасындағы айырмашылық айқын.

Сонымен қатар, сот билігінің үшінші түсіндірмесінен айырмашылығы, оны оның негізі арқылы – құқық арқылы бекітілген іс жүзінде жұмыс істеу тәртібі, бұл түсіндіру тек сот субъектілері құрылымының ұйымдастырушылық компонентімен шектеледі. Мұндай нақты шектеу, таза логикалық түрде, оған басқа түсіндірулерге қатысты болуы мүмкін кез-келген пайымдауды қамтуға мүмкіндік бермейді. Басқа жағдай бірінші және үшінші түсіндіруге тән.

Үшінші бұрыш заң принциптерінің сот билігі тақырыбымен, заңның өзі нормалар жиынтығы ретінде арақатынасын сипаттауға арналған жеке компоненттердің жиынтығын сипаттауға негізделген.

Мұндай көзқарастың ізбасарлары-ғалымдар: Чепурнова Н.М., Стецовский Ю.И., Лебедев В.М., Безнасюк А.С., Рустамов Х.У., Бурдина Е.В. және тағы басқалар.

Бұл перспективаның негізі-билікті бөлу идеясы. Алайда, бірінші, функционалды тәсілден айырмашылығы, бұл идея өзінің дамуын сот билігінің мәні, оның ерекшеліктері туралы пікірталастарда емес, оның заңдағы барлық жағдайларының ресми заңнамалық көрінісінде табады. Осыған байланысты, бұл тәсілді ұстанушылар, әдетте, оның мәнін этимологиялық деңгейде талдаумен айналыспайды, сот билігі биліктің бір тармағы деп санайды. Нәтижесінде, осы тәсілді ұстанушылар биліктің сот тармағына қатысты бөліну идеясын жүзеге асыратын құқықтық принциптердің мәні туралы аналитикалық пайымдауды қалайды. Шын мәнінде, мұндай іске асыру жалғасуда, талдау тақырыбы тек принциптер ғана емес, сонымен қатар оны жүзеге асыруға қатысты басқа да нормалар болып табылады. Сипатталған тәсілді зерттеу бізді мұндай тәсіл функционалды тәсілге өте жақын және оған субъективті, екінші тәсілге қарағанда әлдеқайда жақын деген қорытынды жасауға мәжбүр етеді. Шын мәнінде, бір бөлмені ескере отырып, бұл оның тәуелсіз түрі, ол туындаған мазмұнның басқа түріне байланысты бірінші бағыттан мүлдем өзгеше. Мұндай парадокс, біз байқағанымыздай, сот билігінің мәні туралы ойлаудың әртүрлі бағыттарынан туындаған.

Сот билігін және Қазақстан Республикасының Конституциясын өз түсіндірмесін береді, ол оны құқық салаларының іске асырылу саласы ретінде түсінеді, ол мәні бойынша биліктің өзін сипаттайтын құқықтық нормаларды талдау арқылы, Құқық арқылы, тұтастай алғанда нормалардың жиынтығы ретінде сот билігінің мәнін ашуға тырысатын бірінші, функционалды түсіндірмені үшінші түсіндірмемен араластырады.

Мәселен, Қазақстан Республикасы ҚДЖК-нің 75-бабының екінші бөлігіне сәйкес сот билігі азаматтық, қылмыстық және заңмен белгіленген өзге де сот ісін жүргізу нысандары арқылы жүзеге асырылады. Осы норманың мәтінінен көрініп тұрғандай, заң шығарушы сот билігінің мәнін түсіну тұрғысынан бірінші ұстанымды ұстанады. Сонымен бірге, Конституцияның өзге де баптарын зерделеу (76-бап 1 Б.) сот билігінің міндеті ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясын, заңнамасын және халықаралық шарттарын

қамтамасыз етуді көрсетеді [12], бұл іс жүзінде осы түсініктің екпінін оны іске асыру ортасына аударады, яғни мазмұны бойынша осы ұстанымды үшінші ұстаныммен жинақтайды.

Осыған байланысты сот билігінің мәні туралы барлық көзқарастардың жоғары эклектикалығын тағы да атап өткен жөн. Сонымен қатар, олардың сағаты айқын. Көбінесе мұндай эклектизм негізгі тәсілден басқа, кейбір авторлар көбінесе функционалды принципті сот жүйесінің және сот жүйесінің ұйымдық құрылымымен біріктіруге тырысады. Мұндай мысалдар ретінде біз Клавдий Е. В., Цыганаш В. Н., Ершов В. В., Черемных Г. Г., Дмитриев Ю. А. және т. б. зерттеулер келтірілген.

Сонымен қатар, бұл эклектиканың өзі ғылыми зерттеулердің нәтижесі ретінде сот билігі мен сот жүйесінің мәнін түсінудің жалпы белгісіздігін көрсетеді. Сот билігінің мәні туралы көзқарастар арасындағы жалпы дифференциал қолданыстағы сот құрылымын тікелей сынға алу әрекетінен өзгеретінін ескеріңіз [13, 121-бет].....және қарапайым сипаттамаға дейін [14, с.36].

Қорытынды. Сот билігінің табиғатын оның мәні тұрғысынан бір-бірімен салыстыруға тырысу бізге келесі аспектілерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- біріншіден, сот билігінің мәні, функционалды сипаты бар, ол ең көп таралған;

- сот билігі оның міндеттілігін, нақты белгіленген процедуралар арқылы жүзеге асырылуын, субъект құрамының өзара байланысын және функционалды мақсатын көрсететін бірқатар міндетті белгілерге ие. Шын мәнінде, барлық осы белгілер тәуелсіз құндылыққа ие емес, баламалы емес және осы биліктің функционалды мақсатынан тікелей туындайды;

- сот жүйесі мен сот жүйесі-бұл сот жүйесінің мәні мен оны ұйымдастыруды қамтитын әртүрлі ұғымдар.

Сонымен бірге, осындай айқын логикаға қарамастан, біз сот жүйесін, атап айтқанда сот жүйесінің ұйымдары ретінде түсінуге байланысты күмәніміз бар [15, 21 б.]. Шынында да, сот жүйесін тек сот билігінің ұйымдастырушылық жазықтығы ретінде тұжырымдау, оның барлық дәлдігі үшін бірқатар проблемалар бар. Сонымен, егер сот билігі деп шындықты және биліктің мүмкіндіктерін оның дауларды шешуге қатысты функционалдық мақсатына, ал сот жүйесі деп сот билігі субъектілерінің ұйымдық құрылымына сәйкестігін түсіну керек деп болжасак. Содан кейін сот билігін құқықтық ұйымдастыру мәселелері белгілі бір органдардың, сот билігі субъектілерінің сот билігін жүзеге асырудың принциптерін, тәртібі мен сипатын анықтайтын нормалардың жиынтығы ретінде тұжырымдамалардың құрылымынан шығады. Сот билігін жүзеге асырудың бағыттаушы векторларының арақатынасын түсінуде сот жүйесі ұғымы басқа формада болуы керек.

Тіпті, ҚР Конституциясын тұжырымдау, сот жүйесі ұғымын тікелей айқындамай, соттардың құрылымын кеңінен түсіндіруге жол береді [16, 243 б.]. Осындай белгісіздікке сүйене отырып, сот билігін түсінудегі эклектика қазірдің өзінде кездейсоқ емес деген қорытынды жасау керек, өйткені сот билігі мен сот жүйесінің мәнін зерттейтін көптеген авторлар сот жүйесі мен сот жүйесі ұғымының айқын үйлесімінің жоқтығын интуитивті сезінді, оның үш бағыттаушы векторының қатынасы-функционалдылық, субъектілік ұйым, құқықтық негіз ұйымдар. Бұл анықталған сипаттағы проблема одан да өзекті, бұл сот билігі органдарының шеңберіне және, тиісінше, осы немесе басқа субъектінің сот жүйесіне қосылуға байланысты кейінгі проблемаларды болжайды. Осындай "даулы" органдардың қатарына прокуратура мен адвокатураны жатқызуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жекебаев У. Мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі соттың орны мен рөлі/посткеңестік мемлекеттегі сот-құқықтық реформаны жүзеге асыру мәселелері: тәжірибе және пайымдау//Материалы междунар. науч.-практ. конф. - Астана: Алем, 1998. – с.29

2. Правоохранительные органы Российской Федерации. Учебное пособие / Батюк В.И., Бобров В.К., Орлова А.А., Рябов С.Ю., и др. Под ред.: Бобров В.К. - М.: Щит-М, Изд-во МЮИ МВД России, 1997. - 136 с.
3. Халиков К.Х. Қазақстан Республикасындағы сот билігінің проблемалары (теориялық және қылмыстық іс жүргізу зерттеулері): дисс. ... докт. юрид. наук. - Алматы, 1998. - с.23
4. Петрухин И.Л. Проблемы судебной власти в современной России // Государство и право. – 2000. – № 7.
5. Власов А.А. Проблемы эффективности и доступности правосудия в России // Государство и право. – 2004. – №2.
6. Костров Г.К. Как правосудию стать правосудным? // Журнал российского права. – 2004. – №10.
7. Познышев С.В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. – М.: Тип. Г.А. Лемана, 1913. - 337 с.
8. Общая теория государства и права / под ред. В.В.Лазарева. – М.: Юристъ, 2007. – 472 с.
9. Правоохранительные органы Российской федерации / под ред. В.П. Божьева. – М.: Спарк, 2002. - 400с.
- 10 Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – С.-Пб.: Альфа, 1996. - 552 с.
- 11 Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека // Государство и право. – 1997. – №8.
- 12 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл (23.03.2019 жылы енгізілген өзгерістері мен толықтыруларымен) http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
- 13 Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации. – М.: БЕК, 1996. - 320 с.
- 14 Маами К. Становление и развитие судебной власти в Республике Казахстан: Монография. – Астана: «Елорда», 2001. - 352 с.
- 15 Батова С.А., Боботов С.В., Ведерников Н.Т., Ведерникова О.Н., Гравина А.А., Ершов А.А., Жилин Г.А., Каллистратова Р.Ф., Лебедев В.М., Петухов Н.А., Радутная Н.В., Разумов С.А., Умнова И.А. Судебная система России. Учебное пособие. – М.: Юристъ, 2000. – 336 с.
- 16 Гаджиев Г.А. Структура и механизм судебной власти судебная власть: Монография / Под ред. И.Л. Петрухина. - М.: Изд-во Проспект, 2003. - 720 с.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ БЫТОВОГО НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ: ПО МАТЕРИАЛАМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Сейтхожин Б.У., к.ю.н., доцент,
старший научный сотрудник НИИ ЭПИ
Карагандинский университет Казпотребсоюза
Асаинов А.С., магистрант 2 курса
Карагандинская Академия
МВД РК им. Баримбека Бейсенова

Аннотация. В настоящей статье дана характеристика применения бытового насилия в Республике Казахстан и в ближнем зарубежье. Материалы статьи представляют практическую ценность для сотрудников правоохранительных органов, осуществляющих профилактику бытового насилия в семье.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, бытовое насилие, жестокое обращение, семья, женщины, дети, пострадавшие.

23 июня 2022г. на торжественном мероприятии по случаю 30-летия казахстанской полиции Президент нашего государства К.-Ж. Токаев отметил, что защита женщин и детей от насилия является еще одной из приоритетных задач государства. В МВД РК восстановлен штат спецподразделений по защите женщин и детей от насилия. По моему поручению в этом году созданы центры оказания комплексной помощи женщинам и детям. В настоящее время центры работают в пилотном режиме. Здесь оказывается психологическая, правовая и медицинская помощь пострадавшим от насилия, а также проводятся соответствующие экспертизы. Работа этих центров эффективна. Поэтому необходимо создавать их по всей стране с максимальным охватом нуждающихся в помощи [1].

Бытовое или домашнее насилие - один из видов жестокого обращения как с детьми, так и с партнерами, в том числе и с не состоящими в браке. Насилие в семье, несмотря на то, что оно противоречит нормам и ценностям цивилизованного общества, является довольно распространенной проблемой во многих странах, в том числе и в европейских странах. Домашнее насилие, как правило, носит циклический характер и развивается по определенной схеме, не ограничиваясь одним случаем. Носить единичный характер может так называемое «насилие на свиданиях», которое получило широкое распространение в последние годы. Проблема борьбы с любыми видами бытового насилия требует повышенного внимания со стороны мировой общественности и крупных международных организаций, способных повлиять на его предотвращение.

Бытовое насилие может выражаться в виде физического, психологического, сексуального и (или) экономического насилия. *Физическое насилие* – умышленное причинение вреда здоровью путем применения физической силы и причинения физической боли. *Психологическое насилие* – умышленное воздействие на психику человека, унижение чести и достоинства посредством угроз, оскорблений, шантажа или принуждение (понуждение) к совершению правонарушений или деяний, представляющих опасность для жизни или здоровья, а также ведущих к нарушению психического, физического и личностного развития. *Сексуальное насилие* – умышленное противоправное действие, посягающее на половую неприкосновенность или половую свободу человека, а также действия сексуального характера по отношению к несовершеннолетним. *Экономическое насилие* – умышленное лишение человека жилья, пищи, одежды, имущества, средств, на которые он имеет предусмотренное законом право, что может вызвать нарушение физического и (или) психического здоровья.

В 2006 г. Национальная комиссия по делам семьи и гендерной политики при Президенте РК предложила принять закон о бытовом насилии. Международное сообщество энергично поддержало законодательные инициативы по противодействию домашнему насилию на постсоветском пространстве. В результате этого был принят закон РК «**О профилактике бытового насилия**» от 4 декабря 2009 г.

Насилие в семье – это серьезный ущерб как физическому, так и психологическому здоровью человека, который этому подвергается. В качестве мер, способных предотвратить случаи бытового насилия предусмотрены в вышеназванном законе, в том числе и меры юридического регулирования. Законодательными актами многих стран закреплен ряд наказаний за совершение любых форм домашнего насилия [2, с.45].

Приведем основные статьи, которые регулируют защиту женщин и детей от бытового насилия. Государство полностью берет на себя обязательство по охране материнства, отцовства, детства. Так, в статье 27 Конституции РК закреплено, что брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства. Забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей.

Совершеннолетние дети обязаны заботиться о нетрудоспособных родителях. Каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод (ч.2 ст. 13), а также право на получение квалифицированной юридической помощи (ч.3 ст. 13). В соответствии со статьей 15 Конституции РК: Каждый имеет право на жизнь. Никто не вправе произвольно лишать человека жизни. Статья 17 Конституции РК утверждает, что достоинство человека неприкосновенно. Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию.

Глава 17 «Особенности регулирования труда женщин и иных лиц с семейными обязанностями» Трудового кодекса РК от 15 мая 2007 г. учитывает все сложности положения этой категории граждан и направлена на защиту прав женщин и детей, также в них учтены их психофизиологические возможности.

Бытовое насилие - это умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психического страдания.

Профилактика бытового насилия основывается на принципах:

- законности;
- гарантирования соблюдения прав, свобод и законных интересов человека и гражданина;
- недопустимости причинения человеку и гражданину физического и (или) психического страдания;
- поддержки и сохранения семьи;
- конфиденциальности;
- индивидуального подхода к каждому человеку и гражданину, находящимся в трудной жизненной ситуации;
- приоритета превентивных мер профилактики бытового насилия над репрессивными;
- комплексности и системности [3].

Потерпевшему, признанному в установленном законодательством порядке лицом, находящимся в трудной жизненной ситуации, предоставляются специальные социальные услуги. Специальные социальные услуги включают гарантированный объем специальных социальных услуг и платные специальные социальные услуги. Предоставление гарантированного и дополнительного объема специальных социальных услуг, предоставляемых сверх гарантированного объема, осуществляется на основании решения местных исполнительных органов районов, городов областного значения. Стандарты оказания специальных социальных услуг, порядок их предоставления, права и обязанности лица (семьи), находящегося в трудной жизненной ситуации, определяются законодательством Республики Казахстан о специальных социальных услугах.

За 2022 год количество уголовных правонарушений, связанных с домашним насилием, снизилось. Это отрадная статистика - не больше, реальность же совсем другая. Так, например, за январь-июль 2022 г. в Казахстане зарегистрировано 520 уголовных правонарушений в бытовой сфере - на 8,5% меньше, чем за весь 2021 г.

Для сравнения, за аналогичный период 2021 г. было зарегистрировано 568 уголовных правонарушений в данной сфере - минус 5,5% за год. Отметим, что в предыдущие 2018-2020 г.г. наблюдался заметный рост таких правонарушений.

По регионам уголовная статистика правонарушений, связанных с домашним насилием выглядит следующим образом: Северо-Казахстанская область - 26; Костанайская - 43; Павлодарская - 53; Акмолинская - 35; Западно-Казахстанская - 10; Атырауская - 7; Актюбинская - 15; Карагандинская - 52; Восточно-Казахстанская - 66; Мангистауская - 10; Кызылординская - 13; Туркестанская - 25; Жамбылская - 26; Алматинская - 60; г.Алматы - 23; г.Нур-Султан - 44; г.Шымкент - 11; совершенно военнослужащими - 1.

Больше всего уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере было зарегистрировано в Восточно-Казахстанской области: 66 случаев - на 33,3% меньше, чем годом ранее. В тройку антилидеров также вошли Алматинская (60 случаев, минус 15,5% за год) и Павлодарская области (53 случая, плюс 3,9%) [4].

Ситуацию в сфере семейных отношений изучают социологические службы. Эти источники позволяют оценить масштабы опасности, которой подвергаются женщины, дети, престарелые родители в стенах своего дома, установить причины этого тревожного явления крайне сложно. Пока же основную информацию о насилии в семье, его причинах и условиях, личности преступника и пострадавшего дают социологические опросы, анкетирование, анализ материалов архивных уголовных дел.

Чтобы успешно противостоять насилию в семье, нужно не только сделать это явление «видимым», но и разобраться в его причинах.

Понять сложный феномен домашнего насилия затруднительно, так как:

- семейная жизнь всегда была наиболее специфической и менее всего поддающейся правовому регулированию областью отношений между людьми;
- связи между членами семьи сложно регламентировать извне;
- насилие в семье явление неоднородное, имеет множество форм и проявлений.

Термин «насилие в семье» означает ненормальное жестокое обращение одного человека в отношении другого/гой, состоящего/щей с ним в близких отношениях. В международных правовых актах и зарубежной юридической литературе выделяются следующие формы насильственных действий:

- физическое насилие;
- психическое (эмоциональное) насилие;
- сексуальное (половое) насилие.

Последствиями насилия в семье могут быть: смерть, телесные повреждения, психические расстройства, иногда необратимые, самоубийства, потеря чувства самоуважения у жертвы и т.д. Постоянное грубое обращение способно спровоцировать у женщин и ответные насильственные действия по отношению к мужьям, сожителям и т.д. Но в целом это происходит гораздо реже, в менее серьезной форме и, как правило, в целях самообороны. Хотя такое положение сейчас меняется, женщины все чаще прибегают к насилию [5].

Общепринято считать, что насилие в семьях ограничивается патологическими семьями, семьями с алкоголиками, бедными семьями. Однако исследования показывают, что насилие далеко не всегда связано с пьянством и бедностью. Весьма распространенной в семейных отношениях является психологическая форма насилия: грубость (в 48,0 % семей), унижение друг друга (14,0 %), а также физическое насилие в форме рукоприкладства (6,0 %). Грубость во взаимоотношениях большинством мужчин и женщин воспринимается как норма семейного общения. Количество семей, где муж жестоко обращается с женой (избивает, угрожает, выгоняет из дома и т.д.), в 3,5 раза больше, чем семей, где жена жестоко обращается с мужем.

Наиболее опасные нарушения прав граждан влекут уголовную ответственность и подпадают под действие Уголовного кодекса РК. Глава 1 УК РК, действующего с 1 января 2015 г. именуется «Уголовные правонарушения против личности». При решении вопросов защиты прав женщин, подвергающихся насилию в семье, как показывает судебная практика, наиболее часто применяются: ст.ст. 106 УК «Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью», 107 УК «Умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью», 110 УК «Истязание», 111 УК «Причинение вреда здоровью в состоянии аффекта», 115 УК «Угроза». Также нередки случаи, когда бытовое насилие заканчивается убийством (ст.99 УК «Убийство», ст.101 УК «Убийство, совершенное в состоянии аффекта»).

По-нашему мнению, применение насилия в семье должно рассматриваться в качестве отягчающего обстоятельства, в связи с которым санкция статьи должна ужесточаться, то есть целесообразно, на наш взгляд, дополнить п. «7» ч. 1 ст.54 УК РК

словами следующего содержания: «*a равно совершение уголовного правонарушения в семейно-бытовой сфере*».

В настоящее время в 89 государствах действуют законодательные положения, в которых конкретно говорится о бытовом насилии. Шестьдесят (60) из этих государств приняли специальные законы о бытовом насилии; семь (7) государств имеют законы о насилии в отношении женщин; одно (1) государство имеет гендерно нейтральный закон о насилии; в четырнадцати (14) государствах действуют конкретные положения о бытовом насилии, содержащиеся в их Уголовных кодексах; пять (5) государств разработали гражданские процедуры, согласно которым виновных удаляют из дома; в двенадцати (12) государствах в законодательстве о бытовом насилии содержатся ссылки на насилие в семье.

В 102 государствах не приняты конкретные положения о домашнем насилии. В двадцати (20) странах проекты законов о бытовом насилии находятся на стадии разработки, еще четыре (4) государства выразили намерение разработать конкретное законодательство или законодательные положения о бытовом насилии (Углубленное исследование Генерального секретаря ООН, посвященное насилию в отношении женщин).

Деятельность в этом направлении ведется и на постсоветском пространстве. Так, например, 1 марта 2007 г. Парламент Республики Молдова принял во втором чтении Проект закона *о предупреждении и пресечении насилия в семье*. Это стало возможным благодаря усилиям неправительственных организаций и ряда государственных структур, при поддержке международных организаций: Миссии ОБСЕ в Молдове. В Украине закон *о предупреждении насилия в семье* принят Парламентом в 2001 г. Но юристы считают, что закон недоработан и применить его на практике практически невозможно. Главное, что ожидалось от закона – это пункт о юридической ответственности. Ему в законе отведено всего две строки, где не сказано ничего конкретного. Сейчас обсуждается ряд возможных поправок к данному закону. Среди предложенных изменений – введение корректирующих программ для лиц, которые совершили насилие в семье, принудительное лечение от алкоголизма для лиц, которые совершили насилие в семье в состоянии алкогольного опьянения [6, с.17].

Киргизское законодательство в области борьбы с насилием в семье является одним из самых передовых в регионе. В Кыргызстане закон *«О социально-правовой защите от насилия в семье»* был принят в 2003 г. Однако, по мнению экспертов в области семейного насилия в Кыргызстане, в вышеназванном законе применимые положения УК КР не работают и, соответственно, не выполняют задачи по обеспечению ответственности.

Семейное законодательство Азербайджана содержит ряд статей о недопустимости бытового насилия. Парламент этой страны сейчас готовит проект закона *«О борьбе с бытовым насилием»*.

Учитывая вышеизложенное, мы пришли к выводу о том, что профилактика насилия в семье требует проведения комплекса правовых, экономических, социальных и организационных мер. Эти меры осуществляются субъектами профилактики насилия в семье, направленных на защиту конституционных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в сфере семейно-бытовых отношений, предупреждение и пресечение бытового насилия, а также на выявление и устранение причин и условий, способствующих их совершению. Субъектами профилактики насилия в семье являются государственные органы, органы местного самоуправления, организации и граждане Республики Казахстан, осуществляющие профилактику бытового насилия.

Применение насилия в семье в отношении любого члена семьи имеет прямые и отдаленные общественно-опасные последствия. Непосредственно насилие в семье формирует агрессивную криминогенную мотивацию личности ребенка, разрешающуюся в совершении насильственных преступлений против членов семьи. Основой правового регулирования деятельности по предупреждению бытового насилия, на наш взгляд, должна стать *«Концепция защиты женщин, детей и мужчин от применения бытового*

насилия в семье», через внедрение механизма ее профилактики в отечественную законодательную и правоприменительную практику, доказавших свою эффективность правовых и организационных процедур.

На наш взгляд, каждый специалист в своей области знаний обязан проводить в жизнь политику государства, направленную на предупреждение применения насилия в семье, а именно:

- специалист в области здравоохранения - на совершенствование взаимодействия заинтересованных в вопросах предупреждения и преодоления пьянства и алкоголизма;
- специалист в области труда и социальной защиты - на разрешение проблем не занятости трудоспособных граждан общественно-полезным трудом, улучшение работы, направленной на повышение уровня социальной защищенности малообеспеченных граждан и, в первую очередь, детей в неблагополучных семьях и престарелых граждан;
- специалист в области культуры - на творческое развитие личности, формирование моральных устоев семьи;
- специалист в области спорта и туризма - на развитие и вовлечение населения в спортивно-массовые, физкультурно-оздоровительные мероприятия, в том числе пропаганда здорового образа жизни;
- специалист в области образования - не только поднимать интеллектуальный уровень учащихся, но и совместно с родителями и представителями правоохранительных органов обеспечивать нормальное психофизиологическое и морально-нравственный облик личности ребенка;
- недопущение высокого уровня латентности бытового насилия в семье и жестокого обращения с женщинами и детьми;
- обеспечение безопасности потерпевших, принятие и регулирование судебных распоряжений о их защите;
- преодоление противоречия между потребностями социальной действительности и реальным количеством государственных и негосударственных служб, способных оказать помощь в защите несовершеннолетних и их прав, в связи с бытовыми насильственными преступлениями;
- формирование комплексной, смешанной юрисдикции (уголовной, гражданской, семейной) по делам о бытовом насилии;
- иметь представление о взаимосвязи изменений личностных ресурсов и среды;
- уметь анализировать тенденции и динамику бытового насилия в семье, как социальной проблемы.

Вышеуказанные представители государственных и правоохранительных органов должны осуществлять тесную взаимосвязь друг с другом и не должны допускать нарушения прав и законных интересов граждан, закрепленные в Конституции Республики Казахстан.

Список использованных источников:

1. Касым-Жомарт Токаев поздравил ветеранов и офицеров ОВД [Электронный ресурс] URL: <https://kazpravda.kz/n/kasym-zhomart-tokaev-pozdravil-veteranov-i-ofitserov-ovd/> (дата обращения: 25.11.2022).
2. Гордеева М.В. О рассмотрении Пятого Периодического доклада о выполнении в РФ Конвенции ООН «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» // Азбука демократии: гендерное просвещение – Информационный вестник. 2002. № 4.- М.: РОО «Доверие».
3. Закон РК «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009.
4. Макаров А. Домашнее насилие в Казахстане – статистика и реальность // [Электронный ресурс] URL: <https://bizmedia.kz/2022/08/27/domashnee-nasilie-v-kazahstane-statistika/> (дата обращения: 28.11.2022).

5. Криминология: Учебник / под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. - М., 2011.

6. Антонова Ю.А. Право женщин на свободу от насилия: анализ практик применения законодательства // Гендерные отношения в современной России - Самара, 2003.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТИЛЕРІ

Сейтхожин Б.У., з.ғ.к, доцент,

Сарсембаев Б.Ш., х.ғ.к.,

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті.

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының кейбір аспектілері қарастырылған. Мақала материалдары сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін тәжірибелік құндылық болып табылады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама, сыбайлас жемқорлық қылмыстары, құқық бұзушылықтар

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыру мәселелерін өзектендіре отырып, құқықты іске асыру – бұл құқықтық нормалардың талаптарына сәйкес және құқықтық нұсқамалар шеңберінде әрекет ету есебімен адамдардың еркі мен санасына тікелей әсер етуде көрінетін құқықтық реттеудің динамикалық, белсенді бөлігі деген пікірмен келісу керек. Бұл құқық қолдану органдары (сыбайлас жемқорлыққа қарсы, құқық қорғау, оның ішінде сот), бұл үшін қажетті билік өкілеттіктері берілген, өз қызметін құқық нормаларын іске асыруға бағыттайды [1, 171-175 б.].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы № 986 жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын қабылдауға негіз болған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мемлекеттік саясаттың құрамдас бөлігіне айналды. Осы бағдарламаны іске асырудың мақсаты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында тиімді мемлекеттік саясат жүргізу болып табылатын ұйымдастырушылық шаралар кешенін әзірлеуге және іске асыруға бағытталған; оның деңгейін минимумға дейін төмендету; халықтың мемлекетке және оның институттарына деген сенімін нығайту; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықты тереңдету. Сыбайлас жемқорлық туралы теориялық көзқарастарды қайта қараудың маңыздылығы оның құқық қолдану тәжірибесіне практикалық бағыттылығымен арта түседі [2, б. 260-265].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелерін шешуде онда көрсетілген мемлекеттік тәсілдердің өміршеңдігі мен тиімділігі мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын жүзеге асыруға байланысты болады. Әйтпесе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы процестің мәні мен маңызы декларативтілікке, ал нәтижелер нөлге дейін төмендейді [3, б. 136-140].

Елдегі саяси-құқықтық жағдайды талдай отырып, Д.Сәтбаев: «Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдар тиімсіз, өйткені олар өте таңдалып іріктеліп жүргізіледі. Қазақстанда негізінен параны алған төменгі және орта буын шенеуніктерін ұстайды...» [4].

«Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамаларының» жобасында (әлі бекітілмеген) елде ұлттық тәжірибе мен озық шетелдік тәжірибені ескере отырып, қоғамның қажеттіліктері негізінде үнемі жетілдіріліп отыратын сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімді моделі қалыптасқаны атап өтілді. Революциялық новеллалардың бірі – негізсіз баю үшін жауапкершілікті енгізу болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі тәуелсіз уәкілетті орган – Қазақстан Республикасының Президентіне бағынатын және есеп беретін Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) құрылды.

17 қараша, 2021 жылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің басшысы М. Ахметжанов елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласында жүргізіліп жатқан реформалар туралы айтты. Біздің міндетіміз – «Тыңдаушы мемлекет» тұжырымдамасын жүзеге асыру, қоғам мен кәсіпкерлердің сұранысына назар аудару. Және бұл жұмыс тек Агенттіктің қызметімен шектелмейді. Бұл бағытта барлық мемлекеттік органдар мен әкімдіктердің белсенді қатысуы маңызды болып саналады. Ал бұл мәселеде сыбайлас жемқорлықтың салдарымен емес, оның себептерімен күресу маңызды. Аталған агенттік төрағасы Түркістан облысындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстарының статистикасына тоқталды: «Жаңа облыс құрылғаннан бері 400-ге жуық сыбайлас жемқорлық қылмыстары тіркелді. Жыл сайын 80-нен астам лауазымды тұлға тұрақты негізде қылмыстық жауапкершілікке тартылады (2019 жылы – 106, 2020 жылы – 79). Тек 2021 жылдың өзінде 50 адам қылмыстық жауапкершілікке тартылып, оның 28-і сотталды» [5].

2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңының қабылдануымен қылмыстың алдын алу және қылмыстық-құқықтық құралдардың орынды теңгерімі бар сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жүйесі құрылды.

Мәселен, ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің төрағасы Қазақстандағы жемқорлық ең көп таралған салаларын атады. Сыбайлас жемқорлықтан ең көп зардап шегетін ауыл шаруашылығы саласы. Одан кейінгі орында білім беру, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтау тұр. М.Ахметжанов субсидиялауға бөлінген бюджет қаражаты бұл салаларда бақылаусыз жұмсалып жатқанын айтты. Мысал ретінде ол Ауыл шаруашылығы министрлігіне қарасты Ұлттық аграрлық орталықтың жұмысын келтірді. Бұл бөлім қызметкерлері мал басын есепке алу базасын басқарады. 2021 жылы 1576 сыбайлас жемқорлық қылмысы тіркелді. Барлығы 1280 адам сыбайлас жемқорлыққа жол берді, оның 159-ы әртүрлі деңгейдегі басшылар. Мемлекет бюджетіне 20 миллиард теңгеден астам шығын өтелді [6].

Азаматтық қоғам сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру және оның кез келген көріністеріне «мүлдем» төзбеушілік атмосферасын құру арқылы сыбайлас жемқорлықпен күресуге белсенді түрде қатысады. Мәселен, «NeMolchi.kz» қоғамдық қоры Қазақстан Президенті Қ.Ж. Тоқаевқа бұдан былай құқық қорғау органдарының көмегіне сене алмайтындарын айтты.

Сыбайлас жемқорлық деңгейі елді полицияның, прокурорлардың көмегіне, адвокаттар мен судьялардың адалдығы мен кәсібилігіне сенуге болмайтын деңгейге жеткізді. Мысалы елімізде қылмыстық істерді жабудың нақты белгіленген ақылық мөлшерлемесі бар. Жәбірленушілердің көзінше күдіктілер полициямен келісіп, қылмыстық істер тұрпайы түрде жабылғандықтан, адамдар көмек сұрап, осы «NeMolchi.kz» қоғамдық қорына барады. Әрбір арызда полицияға қарсы осындай айыптамалар бар, адамдар әділдікке сенбейді». Біз жел диірмендерімен, зорлаушылармен, педофилдермен емес, құқық қорғау органдарындағы жемқорлықпен күресіп жатырмыз. Неге біздер, үлкен адамдар зорланған, азапталған, өлтірілген аналардың, балалардың құқығы үшін күресеміз, ал осы уақытта полицейлер, прокурорлар, соттар қылмыскерлерді жауапкершіліктен қашырып құтқарып жатыр.

Осындай кезде амнистия шығып, ең тәжірибелі бұзақы қылмыскерлердің жауапкершіліктен жалтаруына көмектеседі». Қоғам белсенділерінің пікірінше, жемқорлықтың салдары торнададан да жойқын, ол ұлттың өзіндік санасын жойды. «Балалар сыбайлас жемқорлықты мектептен бастап үйренеді, оларға бағаларды сатып алуды үйретеді, содан кейін жоғары оқу орындарындағы дипломдар, содан кейін олардың әкелері-шенеуніктердің креслолары балаларына мұра болып қалады. Бұл туралы әр отбасы біледі, әртістер, КВН ойыншылары әзілдейді, жастар «откат» қайтару туралы әндер жазады, бірақ ештеңе өзгермейді» [7].

Мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының негізгі жүргізушісі бола отырып, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет өз қызметінде тиімді алдын алу, ауқымды ағарту, қоғаммен сындарлы серіктестік, оның ішінде қылмыстық-құқықтық шаралар элементтерін біріктіреді.

Осы орайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің Атырау облысы бойынша департаментінің басшысы Қ.Сүлейменов кінәлі басшының жауапқа тартылғанын көрсетіп қана қоймай, мемлекеттік органның өз жұмысында оның жақсы жаққа өзгергенін халыққа көруі керек екенін өте орынды атап өтті. Соңғысы оқиғалардың қайталану мүмкіндігін жоққа шығарады. Сондықтан 2019 жылдың желтоқсан айынан бастап қарамағындағы қызметкерлердің сыбайлас жемқорлыққа жол бергені үшін басшылардың жеке жауапкершілігі институты енгізілді. Дәл осы сәттен бастап елімізде сыбайлас жемқорлықпен күрестің жаңа сапалы кезеңі басталды деп айта аламыз. Бұдан былай әрбір басшы өз бақылауындағы мемлекеттік орган мен ұйымда жүргізіліп жатқан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шараларға дербес жауапты болады. Басшының жауапкершілігінің басталуының алғы шарты айыптау үкімінің заңды күшіне енуі немесе ақталмайтын негіздер бойынша қылмыстық істің тоқтатылуы болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет сыбайлас жемқорлыққа барынша бейім салаларды анықтау мақсатында жүйелі түрде мониторинг жүргізеді және оның нәтижелері бойынша құрылым басшыларына ұсыныстар беріледі. Мамандар бұл басшыларды ойландырып, алдын алу жұмыстарын күшейтеді деп санайды [8].

Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаев сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі кеңес барысында құзырлы органдардағы бірінші басшылардың жұмысын сыбайлас жемқорлыққа қарсы көрсеткіштер бойынша бағалайтынын айттып көрсеткен болатын [9].

Осылайша, 2021 жылдың 10 айында сыбайлас жемқорлыққа бейім 3 салаға құқық қорғау және салық органдары, сондай-ақ ел әкімдіктері енді. Тергеу объектілері қылмыстық схемалар мен жасырын ұрлық болып табылады. Бүгінгі таңда жаңа талаптарға сәйкес барлық мемлекеттік органдарда нәтижеге назар аударып отырып, жобалық менеджмент енгізілуде. Бұл тәсіл жауапты тұлғалардың жауапкершілігін жекелендіруге, нақты және бағаланатын мақсаттарды қоюға, ортақ мәселелерді шешу үшін күш-жігерді біріктіруге мүмкіндік береді. Сондықтан осындай осал аймақтарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы профилактикалық шаралардың рөлі бұрынғысынша жоғары болады. Бүгінгі таңда департамент қызметтің әртүрлі салаларында сыбайлас жемқорлықтың туындауына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау бойынша жүйелі жұмыстар жүргізіліп, қоғамдық мониторингтер күшейтілуде. Бұл жұмыстардың тиімділігі алдағы уақытта атқарылатын шараларда көрініс табады. Сыбайлас жемқорлықпен күресте азаматтар мен қоғамдық бақылаудың рөлі де маңызды.

Қазақстан Республикасы Президентінің мемлекет пен азаматтардың күш-жігерін біріктіруге тағы да назар аударуы кездейсоқ емес, өйткені сыбайлас жемқорлық – терең әлеуметтік дерт, оны тек бірлескен күш-жігермен ғана жеңуге болады. Бүгінгі таңда азаматтық қоғам мемлекеттік органдармен жемісті өзара әрекеттесуге дайын және қабілетті, сондықтан әрбір мемлекеттік қызметші еліміздің әл-ауқаты мен гүлденуі қабылданған кез келген шешімге байланысты екенін түсінуі керек [8].

2022 жылдың 1 ақпанында, Қ.-Ж. Тоқаев сыбайлас жемқорлықпен күрес жөніндегі жүргізілген кеңесте: «Сыбайлас жемқорлықпен тиімді күресті құқық қорғау жұмысынсыз

елестету мүмкін емес» деген болатын. Көп жылдар бойы ол жұмыс тақырыпқа терең бойламай парақорларды қылмыс үстінде ұстаудан басқадан аспайтын. Бірдей лауазымдардағы әртүрлі адамдар бірдей мәселелерді шешкені үшін айыпталды. Жемқор шенеуніктер үнемі ұсталып, түрмеге жабылды және ешкімді осы сыбайлас жемқорлықтың жайылып өсу себептері мен жағдайлары қызықтырған жоқ. Тек соңғы жылдары ғана бұл тәжірибеден бас тартып алшақтау байқалуда» [10].

ҚР Кәсіпкерлер құқығын қорғау жөніндегі уәкілі Р.Жүрсіновтың айтуынша, қазақстандық бизнесмендер сыбайлас жемқорлық мына келесі себептерден көрініп отыр. Сауалнамаларға сәйкес (оларға 6 мыңға жуық адам қатысты, 70 толықтай сұхбат жүргізілді) сыбайлас жемқорлық істердің жартысының бастамашылары мемлекеттік қызметшілер. Қалған жартысы делдалдар мен кәсіпкерлердің өздері. Жылдан жылға осы сыбайлас жемқорлықтың «көшбасшылары» ретінде жер қатынастары (сыбайлас жемқорлық оқиғаларының жиілігі 50%), құрылыс (43%), агроөнеркәсіптік кешені (40%), кеден (26%), көлік (25%, экология (24%) және мемлекеттік сатып алу (21%) көрінуде.

Жер қатынастары және агроөнеркәсіптік кешен салаларындағы мәселелер жер туралы ақпараттың қолжетімсіздігінде, мәліметтер базасының толық еместігінде жатыр. Кеден ісі саласында көлеңкелі импорт және жалған статистика сыбайлас жемқорлыққа негіз жасайды. 2021 жылдың 9 айында 2020 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда сәйкессіздіктер көлемі 24,2%-ға немесе 0,8 млрд долларға өсті! Бұл ретте 2020 жылы көлеңкелі импорт көлемі 5,1 млрд долларға бағаланады.

Бизнес өкілдерінің пікірінше, сыбайлас жемқорлықтың негізгі алғышарттары: бәсекелестіктің төмен деңгейі, экономикадағы мемлекеттің жоғары үлесі, шектеулі көлемдегі ресурстарды, оның ішінде субсидияларды бөлуде «тарттамалардың» туындауы және бюрократия болып табылады [11].

Азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделеріне нұқсан келтіретін сыбайлас жемқорлықтың аса қауіпті нысандарына мемлекеттік назар салудың маңызды түрі сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық саясат болып табылатынын атап өткен жөн. Оны тиімді жүзеге асыру, оның ішінде сыбайлас жемқорлық қылмыстарының мониторингі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық саясат субъектілерінің құзыретін оңтайлы шектеу, сыбайлас жемқорлықтың аса қауіпті көріністеріне қарсы іс-қимылды ресурстық қамтамасыз ету, қылмыстық қудалаудың заңдылығына кепілдіктер жасау, сыбайлас жемқорлық қылмыстары осы жағымсыз әлеуметтік құбылысты жан-жақты зерттемейінше мүмкін емес.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру тек оның көріністерімен күресумен шектелмейтінін түсіну маңызды. Мұндай күрес әрқашан қоғам мен мемлекет өмірінің барлық салаларын реттеумен тығыз байланысты болады. Жемқор шенеуніктердің өз күшімен сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру мағынасыз. Қорта айтқанда екі-үш жоғары лауазымды шенеунікті сыбайлас жемқорлыққа қатысы бар деген айыппен соттау бір басқа, бұл құбылыстың өзін және оның қоғамдағы гүлденуіне ықпал ететін барлық нәрсені жою бір басқа [2, б. 260-265].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Керимов Д.А. Филосовские проблемы права - М., 1972. - С. 171-175.
2. Сейтхожин Б.У., Шаймуханов А.Д., Тилеубек А.М. Некоторые аспекты совершенствования антикоррупционного законодательства Республики Казахстан // Современные подходы к противодействию коррупции: тренды и перспективы; Мат-лы Всероссийской науч. конф. с заруб. участием – Каф. гос. и муниципального управления Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. - М. 21.11.2019. Т.1. С. 260-265.
3. Абылкасымов А.Е. Вопросы повышения эффективности противодействия коррупции в целях реализации антикоррупционной политики на современном этапе

государственно-правовых реформ // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2019. № 6. С. 136-140.

4. Декларативность борьбы с коррупцией в Казахстане начинается сверху. URL: //http://rus.azattyq.org/a/kazakhstan_corruption/2193276.html (дата обращения: 1.02.2022).

5. Важно бороться не с последствиями коррупции, а с ее причинами – глава Антикора. URL: // <https://www.kazpravda.kz/news/politika/naznachen-novii-rukovoditel-antikorrupsionnoi-sluzhbi-po-turkestanskoi-oblasti> (дата обращения: 2.02.2022).

6. Нечистые на руку: в Антикоре назвали самые коррумпированные сферы. URL: // https://news.mail.ru/politics/49150037/?frommail=1&utm_partner_id=947 (дата обращения: 3.02.2022).

7. «Коррупция стала культурным кодом казахстанцев»: общественники обратились к Токаеву. URL: // https://news.mail.ru/society/49293228/?frommail=1&utm_partner_id=947 (дата обращения: 4.02.2022).

8. Отставка первых руководителей за коррупцию подчиненных: какие результаты дает нововведение. URL: // <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/otstavka-pervih-rukovoditelei-za-korrupsiu-podchinennih-kakie-rezultati-daet-novovvedenie> (дата обращения: 7.02.2022).

9. Работу первых руководителей буду оценивать по показателям борьбы с коррупцией – Токаев. URL: // <https://www.kazpravda.kz/news/prezident2/rabotu-pervih-rukovoditelei-budu-otsenivat-po-pokazatelyam-borbi-s-korrupsiiei--tokaev> (дата обращения: 8.02.2022).

10. Полный текст выступления Президента на совещании по вопросам противодействия коррупции. URL: // <https://www.kazpravda.kz/news/prezident2/polnii-tekst-vistupleniya-prezidenta-na-soveshchani-po-voprosam-protivodeistviya-korrupsi> (дата обращения: 9.02.2022).

11. Главные причины коррупции в Казахстане назвали представители бизнеса. URL: // <https://www.kazpravda.kz/news/ekonomika/glavnie-prichini-korrupsi-v-kazahstane-nazvali-predstaviteli-biznesa> (дата обращения: 10.02.2022).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРОКУРАТУРА ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚАДАҒАЛАУ ФУНКЦИЯЛАРЫНЫҢ ӨЗІНЕ ТӘН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серік А.Қ., СПД-21-1к топ студенті
Қаржасова Г.Б., PhD докторы, ЖҚЖАП кафедрасының
қауымдастырылған профессоры
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада авторлар Қазақстан Республикасының Прокуратура органдарының қадағалау функцияларының өзіне тән ерекшеліктерін ажырата білген. Зерттеу барысында прокурорлық қадағалаудың тиісті түрлерінің нысанасы, прокурордың өкілеттіктері, әкімшілік құқық бұзушылықтарда прокурордың рөлі анықталып, талқыға салынады.

Түйін сөздер: Мемлекет, прокуратура, прокуратура органдарының функциялары, қадағалау, құқық бұзушылық, заңдылық.

Прокурорлық қадағалау - бұл мемлекет атынан жүзеге асырылатын ҚР Бас Прокурорының және оған бағынысты прокурорлардың кез келген заң бұзушылықтарды анықтау, уақтылы жою және жауапкершілікке тарту шараларын қолдану арқылы

Қазақстан Республикасының барлық заңдарының бүкіл ел аумағында дәл және біркелкі орындалуын қамтамасыз етуге арналған қызметі.

«Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңының 52-бабына сәйкес заң шығарушы полиция қызметінің заңдылығын қадағалауды Қазақстан Республикасының Бас Прокурорына және оған бағынысты прокурорларға жүзеге асыру құқығын берді. Қазіргі жағдайда бұл аспект 2022 жылғы 5 қарашадағы «Прокуратура» туралы» Конституциялық заңы егжей-тегжейлі реттейді.

Ең алдымен, осы заң Қазақстан Республикасы прокуратурасының жүйесі мен ұйымын айқындайды. Бұл заңнамалық актіде Бас прокуратураның, облыстар прокуратурасының, оларға теңестірілген прокуратуралардың, қалалар мен аудандар прокуратурасының лауазымды адамдары, сондай-ақ олардың заңдардың орындалуын, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау саласындағы өкілеттіктері көрсетілген [1].

Прокурорлық қадағалаудың тиісті түрлерінің нысанасы, Прокурордың өкілеттіктері және прокурор анықтаған заң бұзушылықтарға ден қоюдың нақты нысандары егжей-тегжейлі "Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы" Заңның және Қазақстан Республикасының өзге де құқықтық актілерінің бөлімін көздейді.

Прокуратураның полиция қызметінің заңдылығын қадағалауды Қазақстан Республикасының Бас прокуроры және оған бағынысты прокурорлар жүзеге асырады. Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің заңдылығын қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурор: [2].

-тәуліктің кез келген уақытында ішкі істер органдары мен олардың мекемелеріне бару;

-азаматтар әкімшілік қамауға алынған немесе қамауға алынған құжаттармен танысу;

-ұсталған және қамауға алынған адамдарға сауалнама жүргізу, олардың шағымдарын қабылдау және қарау;

-сот органдардың шешімдері негізінде әкімшілік ұстауға заңсыз ұшыраған адамдарды өз қаулысымен босату;

-ішкі істер органдары басшыларының заңға қайшы келетін актілеріне наразылық білдіру,

-мұндай актілерді жарамсыз деп тану туралы сотқа жүгіну;

-заң бұзушылықтарды жою туралы ұсыныстар енгізу және ішкі істер органдарының басшыларынан бір ай ішінде жазбаша жауаптар талап ету;

-лауазымды адамдарға заңның бұзылуына жол бермеу туралы ескерту жариялау;

-әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы дәлелді қаулылар шығару.

Ішкі істер органдарында заңдылықтың сақталуын қадағалауды жүзеге асырудың мысалы:

Прокурор полиция басшыларынан және басқа да лауазымды адамдардан қажетті құжаттарды, материалдарды, статистикалық және өзге де мәліметтерді ұсынуды талап етуге құқылы. Қажет болған жағдайда прокурор туындаған мәселелерді анықтау үшін мамандарды бөлуді, прокуратура органдарына келіп түскен материалдар мен өтініштер бойынша тексерулер жүргізуді, бақылаудағы немесе ведомстволық бағынысты ұйымдардың тиісті басшылары мен лауазымды адамдарының қызметін тексеруді талап етуге мүмкіндігі бар. Прокурор лауазымды адамдар мен азаматтарды заңдардың бұзылуына байланысты шақыруға құқылы. [3, 56б].

Прокурор әкімшілік құқық бұзушылықтардың жолын кесу жөніндегі полиция қызметіндегі заң бұзушылықтарды қадағалайды, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы іс жүргізуге байланысты өзге де іс-қимылдарды жүргізу кезінде әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы заңнамаға негізделеді. Мұнда "Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы" Заңның прокурордың немесе оның орынбасарының сот емес органдардың шешімдері негізінде әкімшілік қамауға заңсыз

тартылған адамдарды өз қаулысымен босату құқығын бекітуіне ерекше назар аудару қажет.

Бұл полицияға тікелей қатысы бар, өйткені осы «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңның нормасына сәйкес азаматтардың әртүрлі санаттарын әкімшілік ұстауды жүзеге асыру құқығы берілген. Белгілі бір азаматты заңсыз ұстау және полицияға жеткізу фактісі анықталған кезде прокурор ішкі істер органының бастығына осы шешімді өз қаулысымен ресімдей отырып, ұсталған адамды дереу босату туралы міндетті түрде орындау үшін нұсқау береді.

Прокурорлық қадағалау нысанасына ҚР Президенті де, ҚР Үкіметі де шығаратын барлық құқықтық актілер және полиция қызметіне қатысты актілер де кіреді.

ҚР субъектілері деңгейінде Қазақстан Республикасы үшін осы қағидатты жаңа құқық қорғау құрылымдарының мәртебесін белгілейтін полиция туралы ережелер шығарылады. Мұндай жағдайларда полицияның құқықтық негізінің құрылымына кіретін құқықтық актілерді инкорпорациялау туралы ғана емес, сонымен бірге оларды кодификациялау туралы да сұрақ қою негізделген.

Егер прокурор заңға қайшы келетін құқықтық актіні анықтаса, онда ол «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Заңға сәйкес оған наразылық білдіреді. Бұл процедураның ерекшелігі келесідей:

- наразылық заңға қайшы акт шығарған органға немесе лауазымды адамға әкелінеді;
- прокурор іс жүргізу заңнамасында көзделген тәртіппен заңға қайшы келетін құқықтық актіні жарамсыз деп тану туралы талаппен сотқа жүгінуге құқылы;

- прокурордың наразылығы ол келіп түскен сәттен бастап он күн мерзімнен кешіктірілмей, ал наразылық ҚР субъектісінің өкілді (заң шығарушы) органының немесе жергілікті өзін - өзі басқару органының шешіміне келтірілген жағдайда-таяудағы отырыста міндетті түрде қаралуға тиіс. Заң бұзушылықты дереу жоюды талап ететін айрықша мән-жайлар кезінде прокурор наразылықты қараудың қысқартылған мерзімін белгілеуге құқылы;

- наразылықты қарау нәтижелері туралы прокурорға дереу жазбаша нысанда хабарланады, ол сондай-ақ өзі әкелген наразылықты қарайтын алқалы орган отырысының күні туралы хабардар етіледі;

- прокурорға наразылық қаралғанға дейін оны кері қайтарып алу құқығы беріледі.

Осылайша, қалыптасып келе жатқан құқықтық мемлекет жағдайында прокуратура заңдардың бұзылуын тиісті мемлекеттік органдардың, оның ішінде полицияның орындауы кезінде «қадағалау» түрінде өзінің негізгі функциясын қайта жаңғырту және оларды жою жөнінде шаралар қолдану деп танылды. Прокуратураның полиция қызметтері, бөлімшелері мен мекемелері үшін сапалы құқықтық негіз құру жөніндегі қызметі маңызды мәнге ие.

«Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 53-бабында полиция қызметкерінің әрекеті не әрекетсіздігі оның құқықтарына, бостандықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтірді деп есептейтін азамат бұл әрекетке немесе әрекетсіздікке жоғары тұрған органдарға немесе полиция лауазымды адамына, прокурорға немесе сотқа шағымдануға құқылы деп белгілейді.

Полиция қызметкерлерінің заңсыз әрекеттеріне шағымдану институты, мемлекеттік органдардың басқа лауазымды тұлғалары сияқты, азаматтардың өз құқықтары мен бостандықтарын өзін-өзі қорғаудың, бұзылған мүдделерді қалпына келтірудің маңызды тәсілі болып табылады. Сонымен қатар, бұл полиция қызметіндегі заңдылықты нығайтудың, бюрократизмге, абыройсыздыққа, полициядағы лауазымдық теріс қылықтарға қарсы күрестің тиімді құралы. Қазақстан Республикасының Конституциясында әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын заңда тыйым салынбаған барлық тәсілдермен қорғауға құқығы бар екендігі белгіленген, Қазақстан Республикасы азаматтарының жеке өзі жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштерді мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жіберуге құқығы бар. [4, 296].

Шағымдану нысаны полиция қызметкерлерінің кез келген әрекеттері (шешімдері) немесе әрекетсіздігі болуы мүмкін, нәтижесінде:

а) азаматтың субъективті құқықтары мен бостандықтары бұзылған;

б) азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру үшін кедергілер жасалған;

в) азаматқа қандай да бір міндет заңсыз жүктелген;

г) азамат заңсыз жауапқа тартылған.

Шағымда азаматтың талаптары, оның талаптарының мәні баяндалуы, дәлелдер келтірілуі, қажет болған жағдайда тиісті құжаттар қоса берілуі тиіс. Сонымен қатар, шағымда оның авторы, тұрғылықты жері (тұрғылықты жері), жұмысы немесе оқуы туралы ақпарат болуы керек. Осы мәліметтерді қамтымайтын шағым жасырын деп танылады және қарауға жатпайды. Азаматтан басқа шағымды оның тапсырмасы бойынша тиісті түрде уәкілетті өкіл бере алады.

Прокуратура органдарында шағымдарды қараудың жалпы қағидалары "Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы" Заңның 10-бабында, Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының бірқатар нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген.

Прокуратура органдарында полиция қызметкерлерінің заңдарды бұзғаны туралы мәліметтерді қамтитын шағымдар прокуратураның құзыретіне сәйкес шешімге қабылданады. Прокуратура органдарында шешілуге жатпайтын шағымдар бұл туралы өтініш берушіге хабарлай отырып, тиесілігі бойынша жіберіледі.

Шағымдар кідіріссіз қаралады және белгіленген мерзімде, атап айтқанда, егер оларда қылмыс белгілері болса - үш күнге дейінгі мерзімде (қажет болған жағдайда он күнге дейін) шешіледі. Қалалық, аудандық прокуратураларда және оларға теңестірілген прокуратураларда шағымдарды қабылдамау туралы шешім қабылдауға және өтініш берушілерге оның орынбасары, Қазақстан Республикасының прокуратураларында және оларға теңестірілген прокуратураларда - басқармалар мен бөлімдердің бастықтары, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасында - бөлім бастықтары, басқарма бастықтары жауап бере алады.

Шағымды қанағаттандырудан бас тартқан кезде өтініш берушілерге прокурордың шешіміне, оның ішінде сотқа шағымдану құқығы мен тәртібі түсіндіріледі. Прокурордың қылмыстық іс жүргізу қатынастары саласында қаралатын шағымдар бойынша іс-қимылдарды орындау кезектілігі мен мерзімдері қылмыстық іс жүргізу заңымен реттеледі.

Заң шағымдардың жекелеген санаттарын алу мен шешудің кейбір ерекшеліктерін анықтайды. Мәселен, "қылмыс жасады деп күдіктілер мен айыпталушыларды қамауда ұстау туралы" Заңға сәйкес күдіктілер мен айыпталушылардың прокурорға жолданған шағымдары цензураға жатпайды және ұсыныс, өтініш немесе жұмыс күнінің шағымдары берілген күннен кейінгі күннен кешіктірілмей мөрленген пакетте адресатқа жіберіледі.

Осылайша, ПО қызметін қадағалау әр түрлі қызмет түрлерін жүзеге асыру процесінде заңның сақталуын тексеру жүйесін құру, содан кейін заңнаманы бұзғаны үшін заңды жауапкершілікке тарту рәсімін бастау деген қорытынды жасауға болады. Прокуратураның қызметі полицияның адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау саласындағы ведомстволық бақылаудың кемшіліктерін өтей отырып, жеке адамның құқықтарын нақты қорғауға кепілдік бере отырып, полиция органдарының қызметіндегі заңдылықты қамтамасыз етуге маңызды үлес қосады. Егер заңдар өмірге енгізілмесе, бірақ тек қағаз жүзінде қалса, заң шығарушының еркі тек тілек болып қала береді. Сондықтан заңның орындалуы заңдардың сақталуының міндетті шарты болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Прокуратура туралы. конституциялық заң 18.11.2022 <http://www.zakon.kz/>.
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. 2014 жылғы 5 шілде <http://www.zakon.kz/>.

3. Жүрсімбаев Қ.Ж. Прокурорский надзор в Казахстане. Оқулық. Алматы. 2014.
4. Нәрікбаев М.С., Өтебаев Г.К., Әлиев М.М. Прокурорский надзор в Республике Казахстан. Оқу құралы. Алматы. 2012.

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚАДАҒАЛАУ

Серік А.Қ., СПД-21-2к тобының студенті
Байкенжина К.А., з.ғ.к., доцент,
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақалада ішкі істер органдарындағы әкімшілік қызмет бойынша жүргізілетін іс-шараларға қатысты заңдылықтың сақталуын мемлекеттік қадағалау жайлы айтылады. Қадағалаудың түрлеріне тоқтала отырып, оларды жүзеге асырудың маңыздылығы жайлы мәліметтер беріледі. Мемлекеттік қадағалаудың ішкі істер органдары бойынша жүргізілетін әкімшілік қызметтегі олқылықтармен заң бұзушылықтардың алдын алуға қатысты алатын орнына тоқталады.

Кілт сөздер: жалпы қадағалау, арнайы қадағалау, қадағалау өкілеттіліктері, қадағалау функциялары

Полицияның қызметін қадағалаудың бұл түрі ішкі істер органдарында заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз етудің негізгі құралы ретінде қарастырылады. Қарастырылып отырған контексте мемлекеттік қадағалау мынадай негіздер бойынша жіктелуі мүмкін:

1) қадағалау объектісі бойынша: жалпы, арнайы қадағалау.

2) қадағалау субъектісі бойынша: Президенттік қадағалау; парламенттік қадағалау; үкіметтік қадағалау; ведомстволық қадағалау.

Жалпы мемлекеттік қадағалау нақты ішкі істер органдары қызметінің барлық бағыттарын қадағалайды. Қадағалаудың бұл түрі, әдетте, ішкі істер органдарының жедел-қызметтік қызметіне кешенді тексеру жүргізу арқылы жүзеге асырылады, оның барысында қызметтік құжаттаманы тексеру, қызметтер мен бөлімшелердің қызметін ұйымдастыру, кадрлық және тәрбие жұмысы, қаржылық-экономикалық қызметті жүзеге асыру және т.б. [4, 71б]. Арнайы мемлекеттік қадағалаудың мәні ішкі істер органдары қызметінің нақты бағытын тексеруге дейін азаяды. Қадағалаудың бұл түрінің жарқын мысалы Қазақстан ІІМ бөлімшелеріне, ұйымдарына нысаналы тексерулер жүргізу және Қазақстан ІІМ аумақтық органдарына тексерулер жүргізу болып табылады.

Президенттік қадағалау ҚР Конституциясы және өзге де нормативтік құқықтық актілер негізінде жүзеге асырылады. Бұл ретте ҚР Конституциясы президенттік қадағалау туралы тікелей айтпайды, алайда оның аталған қызмет бағытындағы өкілеттіктерінің шеңберін белгілейді [5]. Бұл өкілеттіктер Министрліктің және оның лауазымды адамдарының қызметіне ғана емес, сонымен қатар министрліктердің, Қазақстан ІІМ-нің бойынша бас басқармаларының қызметіне де қатысты. ҚР Президенті полицияның әкімшілік қызметі саласындағы қадағалау функцияларын тікелей де, негізінен өзінің әкімшілігі арқылы да жүзеге асырады, оның құрылымдық бөлімшелері соңғыларын жүзеге асыруға уәкілетті және Қазақстан ІІМ мен оның аумақтық органдары жұмысының белгілі бір бағыттарына қолданылады.

ҚР Президенті Қазақстан ІІМ құрылымын бекітеді, ішкі істер министрін, оның орынбасарларын, сондай-ақ Министрліктің басқа да бірқатар жоғары лауазымды тұлғаларын тағайындайды, Президенттік қадағалау нысандарының бірі болып табылатын Қазақстан ІІМ қызметкерлері мен азаматтық қызметшілеріне жоғары арнаулы атақтар

береді, мемлекеттік наградалармен марапаттайды және құрметті атақтар береді. Бұдан басқа, ҚР Президенті Қазақстан ПМ қызметінің негізгі бағыттарын, сондай-ақ келешегі зор әлеуметтік маңызы бар ведомствоның міндеттерін айқындайды. ҚР Президенті өзінің жарлықтарының, өкімдері мен тапсырмаларының және т.б. орындалуын қадағалауды жүзеге асыруға тапсырма бере алады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің қызметіне қадағалауды күшейту үшін ҚР Президенті Министрлік алқасына және ведомствода өткізілетін өзге де іс-шараларға қатысады.

Қадағалау өкілеттіктерін жүзеге асыратын ҚР Президенті Әкімшілігі жүйесіндегі маңызды буын Қазақстан Республикасының Президентінің қадағалау басқармасы болып табылады. Оның ішкі істер органдары қызметіне қатысты міндеттеріне мыналар кіреді:

- Қазақстан ПМ мен оның аумақтық органдарының адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, сондай - ақ ҚР Президентінің жарлықтары, өкімдері мен өзге де шешімдерін қамтамасыз етуге қатысты заңнаманың орындалуын қадағалау және тексеру;

- жалпыұлттық жобалардың іске асырылуын қадағалау;

- ҚР Президенті мен оның әкімшілігі басшысының тапсырмаларының орындалуын қадағалау және тексеру;

- ҚР Президентінің жыл сайынғы Жолдауларының, сондай-ақ ҚР Президентінің бағдарламалық құжаттарының іске асырылуын қадағалау;

- ҚР Президенті мен оның Әкімшілігінің басшысын тексерулердің нәтижелері туралы хабардар ету және олардың негізінде анықталған бұзушылықтардың алдын алу және жою жөнінде ұсыныстар дайындау.

Қадағалау басқармасы өз қызметін ҚР Президенті бекітетін қадағалау тексерулерінің жоспарларына, ҚР Президенті мен Әкімшілік басшысының жекелеген тапсырмаларына сәйкес жүзеге асырады. Қадағалау басқармасы өзінің негізгі міндеттерін орындай отырып, ҚР Президентін хабардар етеді:

- Қазақстан ПМ мен оның аумақтық органдарының ҚР - ның орындалуы жөніндегі қызметін, ҚР Президентінің жарлықтары мен өкімдерін қадағалау нәтижелері туралы;

- Қазақстан ПМ лауазымды адамдарының Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмаларын орындауы туралы;

- Қазақстан ПМ-нің әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру жөніндегі қызметі туралы.

Бұдан басқа, ҚР Президенті Әкімшілігінің басшысы Қазақстан ПМ-нің, олардың басшылары мен аппараттарының, сондай-ақ мекемелер мен ұйымдардың қызметіне тексеру жүргізеді, азаматтардың, кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың шағымдары мен өтініштерін қарайды, жергілікті жерлерде атқарушы билік органдары мен олардың бөлімшелерінің арнайы қадағалау және қадағалау органдарының қызметін талдайды, қадағалау қызметінде Қазақстан Республикасы заңнамасын қолдану тәжірибесін жинақтайды және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізеді.

Президенттік қадағалау өкілеттіктерін жүзеге асыруда ҚР Президентінің өкілетті өкілдері де маңызды рөл атқарады. Республика аумағында билік органдарының шешімдерінің орындалуын қадағалауды жүзеге асыру ҚР Президентінің өкілетті өкілінің негізгі міндеттерінің бірі ретінде ерекшеленеді. Сонымен қатар, оған: саясаттың негізгі бағыттарын (сыртқы және ішкі) іске асыру бөлігінде жұмысты ұйымдастыру, кадр саясатын іске асыруды қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекет басшысына ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы, аймақтардағы саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдай туралы тұрақты баяндамалар ұсыну және оларды жақсарту жөнінде ұсыныстар әзірлеу бекітіледі. Іске асырылып жатқан міндеттер шеңберінде ҚР Президентінің өкілетті өкілі полиция қызметін қадағалау саласында белгілі бір функцияларды жүзеге асырады, олардың ішінде:

- полиция қызметінің тиімділігін, оның кадрлық қамтамасыз етілуін;

-Қазақстан ІІМ аумақтық органдарының субъектілерінің мемлекеттік билік органдарымен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, саяси партиялармен, өзге де қоғамдық және діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын ұйымдастыру;

- заңдардың, ҚР Президентінің жарлықтары мен өкімдерінің, ҚР Үкіметінің қаулылары мен өкімдерінің орындалуын, мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуын қадағалауды ұйымдастыру;

-Қазақстан Республикасының мүдделерін қозғайтын ішкі істер органдары шешімдерінің жобаларын келісу;

-республика шегіндегі аумақтық ішкі істер органдары жұмысына қатысу;

-ҚР Президентіне осы актілер ҚР Конституциясына, заңдарға, Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелеріне қайшы келген жағдайда, республика шегіндегі ішкі істер органдары актілерінің қолданылуын тоқтата тұру туралы ұсыныс енгізу адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз бұзушылық фактілерін болдырмау және басқалар.Бұл ретте, жалпы ҚР Президентінің өкілетті өкілі іске асыратын полицияның әкімшілік қызметін қадағалау саласындағы функциялар ұйымдық сипатта болатынын және ҚР Президентінің шешімдері бойынша орындаушылық тәртіпті қадағалауға бағытталғанын атап өткен жөн. Полицияның әкімшілік қызметіне парламенттік қадағалау ҚР Конституциясының баптарында және "«Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы N 2529 Конституциялық заңы негізінде жүзеге асырылады.

Қадағалаудың бұл түрінің субъектілері тұтастай алғанда:

- Қазақстан Республикасы Парламентінің палаталары;

- Қазақстан Республикасы палаталарының комиссиялары;

-парламенттік тексеру жүргізуге негіз болған фактілер мен мән-жайларды тергеу жөніндегі парламенттік комиссия;

- Қазақстан Республикасының Есеп палатасы[6]

Алайда, қарастырылып отырған тұрғыда полиция қызметіне қадағалауды жүзеге асыруға қатысты Парламент палаталарының өкілеттіктері туралы сөз қозғаған жөн. Қадағалаудың бұл түрі заңдылық, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау, биліктің бөлінуі, парламенттік қадағалау субъектілерінің тәуелсіздігі мен еркіндігі, жүйелілік пен жариялылық сияқты қағидаттар жүйесіне негізделген.Қаралып отырған саладағы қадағалау функциялары Парламент Палаталары қызметінің мынадай нысандары арқылы іске асырылады:

-ішкі істер органдары қызметін, олардың қызметтері мен бөлімшелерін реттеу саласын тікелей қозғайтын конституциялық заңдарды қарау және қабылдау;

-Қазақстан Республикасындағы заңдылық пен құқық қолдану практикасының жай-күйі туралы ҚР Үкіметінің баяндамаларын тыңдау;

- Қазақстан ІІМ Қаржы және бюджет заңнамасының сақталуын тексеру нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасы Есеп палатасының жұмысы туралы жыл сайынғы есептерді қарау;

- палаталар өткізетін үкіметтік сағаттарда полицияға басшылық жасайтын Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрін тыңдау;

-Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының Қазақстан Республикасы ІІМ-нің атына полиция қызметі мәселелері бойынша жолданатын сауалдары және т.б.

Осы уақыт ішінде Қазақстан ІІМ атына депутаттар мен сенаторлардың 3,5 мыңға жуық өтініштері, сауалдары мен хаттары келіп түсті. Парламент палаталары тарапынан қадағалаудың мәні, басқалармен қатар, Қазақстан мемлекетінің негізгі заңымен кепілдендірілген азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын өрескел бұзу фактілері болуы мүмкін [7,1246]. Дәл осы парламенттік тексерулер арқылы қоғам мен мемлекет үшін теріс салдары бар полиция қызметіне қатысты фактілер мен мән-жайлар анықталды.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы парламенттік қадағалау институты полицияның қызметін мемлекеттік қадағалаудың жалпы жүйесіндегі құрамдас элемент болып табылады. Соңғысын іске асыру азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, заңдылық режимін қамтамасыз етуге және Қазақстан Республикасында құқықтық тәртіпті сақтауға өз үлесін қосады.

Үкіметтік қадағалау. ҚР Үкіметі атқарушы биліктің жоғарғы органы бола отырып, республикалық деңгейде және Қазақстан Республикасының субъектілері деңгейінде атқарушы билік органдарына қатысты қадағалау өкілеттіктерінің кең ауқымына ие болды, олардың іске асырылуы, сайып келгенде, осы органдардың өзара іс-қимылына ықпал етеді. ҚР Үкіметінің қызметін тікелей қамтамасыз ету және тиісінше қадағалауды ұйымдастыру үшін ҚР Үкіметінің Аппараты құрылды, ол ҚР Президенті әкімшілігімен өзара іс-қимылды жүзеге асырады. ҚР Үкіметінің қадағалау функциялары мен өкілеттіктері ҚР Конституциясын, заңнаманы, ҚР Президентінің жарлықтары мен өкімдерін орындауды ұйымдастыруға, осы заңнаманы тікелей Қазақстан ПМ орындау бөлігінде қадағалау функцияларын іске асыруға, сондай-ақ бұзушылықтар анықталған жағдайда тиісті шараларды қабылдауға қысқартылатын жалпы қадағалаудың мәнін неғұрлым толық білдіреді. Бұдан басқа, ҚР Үкіметінің жалпы өкілеттіктерінің ішінде атқарушы билік жүйесінің бірлігін қамтамасыз етуді, оның органдарының қызметін бағыттау мен қадағалауды бөліп көрсету қажет. ҚР Үкіметінің қадағалау өкілеттіктерінің жеке көріністерінің бірі ретінде сыртқы экономикалық қызмет, халықаралық ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық саласындағы мемлекеттік қадағалауды атауға болады.

ҚР Үкіметі өз қаулыларымен:

- өкімдерінің орындалуын, сондай-ақ атқарушы органдардың Қазақстан Республикасы субъектілерінің атқарушы билік органдарының құқықтарын сақтауын қамтамасыз етеді;

- өз өкілеттігі шегінде дауларды шешеді және аталған органдар арасындағы келіспеушіліктерді жояды;

- Қазақстан Республикасы субъектілерінің атқарушы билік органдары актілерінің қолданылуын тоқтата тұру туралы ҚР Президентіне ұсыныстар енгізеді, егер олар заңдарға қайшы келсе немесе олардың құқықтары мен азаматтардың бостандықтарына қайшы келетін болса.

ҚР Конституциясына сәйкес ҚР Үкіметіне мынадай міндеттер жүктеледі:

- елде бірыңғай қаржылық, және ақша саясатын жүргізуді қамтамасыз ету;

- қорғанысты, мемлекеттік қауіпсіздікті және сыртқы саясатты қамтамасыз ету жөніндегі шараларды жүзеге асыру;

- азаматтардың заңдылығын, құқықтары мен бостандықтарын, меншікті және қоғамдық тәртіпті қорғауды, қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі шараларды жүзеге асыру [4].

ҚР Үкіметі атқарушы органдардың құқықтық актілерін жоюға (тоқтата тұруға), сондай-ақ атқарушы органдар басшыларының есептерін (баяндамаларын) тыңдауға құқылы. Осылайша, ішкі істер органдарының әкімшілік қызметіне үкіметтік қадағалау көп функционалдылықпен сипатталады.

Ведомстволық қадағалау. Қазақстан ПМ жүйесінде жүзеге асырылатын қадағалаудың негізгі түрі министрліктің өзі жүзеге асыратын ведомстволық қадағалау болып табылады. Қадағалаудың осы түрінің көмегімен ішкі істер органдары жеке құрамы арасында заңдылық пен қызметтік тәртіпті бұзушылықтардың көпшілігі анықталады. Қазақстан ПМ жүйесінде ведомстволық қадағалауды жүзеге асыру процесін құқықтық реттеуде ҚР Конституциясынан басқа, "Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы" заңы ҚҚ және өзге де заңдардан басқа ведомстволық нормативтік құқықтық актілер, атап айтқанда "Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметіне ведомстволық қадағалауды ұйымдастыру негіздері туралы" Қазақстан ПМ-нің

2012 жылғы 3 ақпандағы № 77 бұйрығы үлкен рөл атқарады, ол бүгінгі күнге дейін ішкі істер органдарында ведомстволық қадағалауды жүзеге асыру туралы жалпы түсінік береді. Бұл ретте мемлекеттік қадағалаудың талданатын түрін екі бағытта қарастырған жөн:

- төмен тұрған полиция бөлімшелері тарапынан заңдылық пен тәртіптің сақталуын қадағалауды ұйымдастыру;

- Қазақстан Республикасы ІІМ аумақтық органдары полиция қызметкерлерінің заңдылық пен тәртіптің сақталуын қадағалауды ұйымдастыру [7]. Қазақстан Республикасы ІІМ-не жүктелген міндеттерді, сондай-ақ белгіленген қызмет саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру үшін дербес жауапкершілікті ескере отырып, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрі Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесіндегі қадағалау қызметінің негізгі субъектісі болып табылады. Ол өздері жіберілген барлық субъектілердің орындауы үшін міндетті нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ олардың орындалуы мен сақталуын қадағалауды жүзеге асыра отырып, жеке құқықтық актілерді қабылдауға уәкілетті. Бұл ретте министрдің нұсқауы бойынша аталған бағыттағы қадағалау функциялары Министрліктің өз қызметінің жекелеген бағыттарына жетекшілік ететін оның орынбасарларына берілуі мүмкін.

Сондай-ақ, министр белгіленген қызмет саласында бірқатар басқа қадағалау өкілеттіктеріне ие, олардың ішінде мыналарды атап өтуге болады:

- қадағалау іс-шараларын өткізу кестелерін, олардың кезеңділігі мен нысандарын бекіту;

- ІІМ-де, Қазақстан ІІМ субъектілері бойынша қызметтік кешенді тексерулер жүргізуге жетекшілік ететін лауазымды тұлғаларды анықтау;

- лауазымды тұлғалардың тізбесін анықтау және бекіту, комиссия (топ) құрамында қадағалау іс - шараларын жүзеге асыратын, оның тиімділік өлшемшарттарын айқындау;

- қадағалау іс-шарасының міндеттерін айқындау;

- қадағалау іс-шараларын жүргізу нәтижелері бойынша дайындалған есептерді, анықтамаларды, баяндамалық жазбаларды тыңдау және тексеру;

- Министрлік ішіндегі қадағалау қызметін үйлестіру, осы бағыттағы құрылымдық бөлімшелердің (лауазымды тұлғалардың) өзара іс-қимылын қамтамасыз ету [8].

Белгілі бір құзыретті ескере отырып, Қазақстан Республикасы құрамындағы республикалардағы ішкі істер министрлері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының субъектілері бойынша Қазақстан ІІМ бастықтары осындай өкілеттіктерге ие. Қазақстан ІІМ - де алқалы қадағалау органы-Қазақстан ІІМ алқасының болуын ерекше атап өткен жөн. Алқа төрағасы тікелей Қазақстан Республикасының ішкі істер министрі болып табылады. Оның құрамына Министрдің барлық орынбасарлары кіреді. Алқаның құрамы мен санын (лауазымы бойынша оған кіретін адамдарды қоспағанда) ҚР Президенті бекітеді. Бұдан басқа, Қазақстан ІІМ алқасына ҚР Үкіметінің мүшелері, құқық қорғау және қадағалау органдарының, жоғары сот инстанцияларының лауазымды адамдары, Парламенттің жекелеген депутаттары, сондай-ақ жұртшылық өкілдері және тағы басқалар.

Министрлік қадағалау қызметін мынадай бағыттар қамтиды:

- Министрлік қызметін жалпы бағалау;

- басым міндеттер мен қадағалау міндеттерін іске асыру құрамдас бөлігі;

- Қазақстан ІІМ орталық аппараты және оның аумақтық органдары басшыларының есептерін тыңдау.

Осылайша, Қазақстан ІІМ алқасының отырыстары барысында Қазақстан ІІМ құрылымдық бөлімшелерінің, сондай-ақ Қазақстан ІІМ жүйесінің органдары мен мекемелерінің алдына қойылған міндеттер мен тапсырмалардың орындалуын қадағалау жүзеге асырылады. Қазақстан ІІМ басшыларын тыңдау нәтижелері бойынша қорытындылар жасалады, сондай-ақ Қазақстан ІІМ жүйесінің тиісті лауазымды адамдарының жауапкершілігі туралы шешімдер қабылданады. Министрліктің лауазымды адамдарының, қызметкерлерінің және азаматтық қызметшілерінің қызметіне тігінен де,

көлденеңінен де қадағалауды жүзеге асыратын Қазақстан ПМ құрылымдық бөлімшелеріне елеулі қадағалау өкілеттіктері беріледі.

Бұл қадағалау кадрлық, материалдық-техникалық, жедел-қызметтік, әкімшілік-инспекторлық, сондай-ақ Қазақстан ПМ қызметінің басқа да мәселелерін қозғайды. Аталып өткендей, ішкі істер органдары қызметі саласындағы қадағалау өкілеттіктерін Қазақстан Республикасы құрамындағы республикалардың ішкі істер органдары басшылары жүзеге асырады. Тиісті басшылар өңірлердегі жедел қызметтік қызметті қадағалаудың негізгі субъектілері болып табылады, олар өздерінің қадағалау билігін лауазымды адамдарының қадағалау өкілеттіктерімен салыстыруға тиіс. Ішкі істер органдары басшыларының, Қазақстан Республикасы ПМ басшыларының Қазақстан Республикасының субъектілері бойынша қадағалау өкілеттіктерін іске асыруы олардың орынбасарларымен, сондай-ақ арнайы қадағалау құрылымдарымен бірлесіп жүзеге асырылуы мүмкін.

Қазіргі уақытта Қазақстан ПМ жүйесіндегі жоғары тұрған бөлімшелердің қадағалау функциялары бірқатар іс - шараларды өткізуге дейін азаяды:

- инспекциялау;
- қадағалау тексерулері;
- практикалық көмек көрсету үшін кешенді шығу;
- жедел-қызметтік қызметтің жекелеген бағыттары бойынша нысаналы шығу, шағымдарды, арыздарды тексеру және басқа да мәселелер;
- жедел-аймақтық қадағалау;
- желілік қадағалау;
- қаржы-шаруашылық қызметін тексеру (тексеру) ;
- полиция бөлімшелері басшыларының есептерін алқа отырыстарында, сондай-ақ Қазақстан ПМ департаменттерінде, Қазақстан Республикасы ПМ Бас басқармаларында Қазақстан Республикасының басқа құрылымдарының субъектілері бойынша жедел кеңестерде тыңдау;
- ерекше қадағалау.

Ведомстволық қадағалауды ұйымдастырудың екінші маңызды тәсілі Қазақстан ПМ аумақтық органдарының өзінде (аумақтық органдардың бастықтары мен олардың орынбасарлары) жүзеге асырылатын қадағалау болып табылады. Қоғамдық тәртіпті қорғаудың тиімділігі, азаматтар мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің жеке және мүліктік қауіпсіздігін қамтамасыз ету ішкі істер органдарының осы құрамдас бөлігінің қызметіне тікелей байланысты. Аумақтық ішкі істер органдары қызметкерлерінің заңдылығы мен тәртібінің жай-күйі тұтастай алғанда азаматтардың құқық қорғау жүйесінің өзіне деген сенім деңгейіне әсер етеді.

Осы шараларды іске асырылатын қадағалау іс-шараларымен ұштастыру ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметтік қызметінде заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз етуде барынша нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жүрсімбаев Қ.Ж. Прокурорский надзор в Казахстане. Оқулық. Алматы. 2014
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995 қабылданған., 05.06.2022 ж. өзгерістермен, толықтырулармен
- 3.«Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы N 2529 Конституциялық заңы.
4. Нәрікбаев М.С., Өтебаев Г.К., Әлиев М.М.. Прокурорский надзор в Республике Казахстан. Оқу құралы. Алматы. 2012.
5. "Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметіне ведомстволық қадағалауды ұйымдастыру негіздері туралы" Қазақстан ПМ-нің 2012 жылғы 3 ақпандағы № 77 бұйрығы

УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ (ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ)

Тогайбаева Ш.С., к.ю.н.,
Профессор кафедры «Юриспруденции»
Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова,
Тогайбаев А.И., к.ю.н.,
участковый инспектор ДВД г. Караганды,
Бекіш Б.Қ., магистрант,
Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова

Аннотация: В данной статье авторы сравнивают классификацию преступлений против собственности в Республике Казахстан и некоторых зарубежных стран. Авторы статьи дают общую характеристику и анализ норм уголовного законодательства РК, посвященных охране собственности и некоторых зарубежных стран. Раскрывается уголовно – правовая природа посягательств на собственность.

Ключевые слова: преступления против собственности, корыстные преступления, кража, грабеж, вымогательство, разбой, неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения

Примерный УК предлагает посягательства на имущество сгруппировать следующим образом: поджог, преступное причинение ущерба и иные виды уничтожения имущества (раздел 220); берглэри и иные виды преступного вторжения (раздел 221); ограбление (раздел 222); хищение и близкие к нему посягательства (раздел 223); подлог документа и обманные приемы - *forgery and fraudulent practices* (раздел 224).

Однако далеко не все штаты восприняли рекомендации Примерного УК. В их уголовных кодексах можно обнаружить различные классификации преступлений против собственности. [1,с.372-373]

Ф. М. Решетников со ссылкой на Ф. Аллена пишет, что в уголовном законодательстве большинства штатов рассматриваемые преступления подразделяются на собственно имущественные (кража, повреждение имущества и др.) и преступления против личности и собственности (ограбление, вымогательство и др.), т. е. представляющие угрозу не только для собственности и возможности свободного распоряжения имуществом, но и для безопасности жизни и телесной неприкосновенности[2, с.373].

В УК штата Нью-Йорк преступления против собственности подразделяются на: посягательства, включающие в себя причинение вреда имуществу и проникновение в чужое помещение (берглэри, уголовно наказуемое причинение ущерба и близкие к нему преступления, поджог), посягательства, включающие в себя хищение (различные виды краж, компьютерные преступления, мошенничество, связанное с соцобеспечением, ограбление, другие преступления, связанные с хищением, в том числе хищение услуг, уголовно наказуемое владение похищенным имуществом) и посягательства, включающие в себя обман (подлог, фальсификация бизнес-документов, страховое мошенничество и другие преступления). Из вышеизложенного видно, что УК штата Нью-Йорк, хотя и не копирует классификацию имущественных преступлений, предложенную Примерным УК, тем не менее, и в этом вопросе испытал его определенное влияние. [1, с.373]

В УК штата Миннесота преступления против собственности подразделяются на: хищение и родственные посягательства; причинение вреда и нарушение права собственности; подлог и родственные посягательства. Ограбление рассматривается в разделе «Преступления против личности», так же как в УК штата Калифорния. В разделе 13 «Преступления против собственности» предусматривается ответственность за отдельные посягательства: поджог, берглэри, подлог и подделку, кражу, присвоение (растрату) имущества, вымогательство и другие преступления.[1, с.374]

А. У. Лафейв группирует и рассматривает их в следующем порядке: хищение (кража) - гл. 19, другие преступления против движимого имущества (ограбление, вымогательство, укрывательство похищенного и др.) - гл. 20 и преступления против недвижимого имущества (берглэри, поджог и др.) - гл. 21. [3, с.374]

Вопрос о классификации преступлений против собственности в Казахстане и в РФ является достаточно дискуссионным.

Так, в зависимости от формы вины выделяют умышленные и неосторожные посягательства на собственность. К умышленным относят, вслед за уголовным законом, подавляющее большинство составов (ст. 158 -167 УК); к неосторожным - только преступление, предусмотренное ст. 168 УК. [4, с.12]

А. Г. Безверховым предложена классификация имущественных преступлений по характеру и степени общественной опасности посягательства: преступления небольшой тяжести, средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие. [5, с.12]

Классификация преступлений против собственности делятся на группы в зависимости от их мотивационной направленности. Различают корыстные и некорыстные посягательства. Так, А. И. Рарог считает, что корыстные преступления подразделяются на две группы: хищения и иные корыстные преступления. Некорыстные посягательства, по его мнению, включаются в ст. 167 и 168 УК. [6, с.12]

Практически такой же позиции придерживается и З.А. Незнамова, которая называет группу иных корыстных преступлений преступлениями, не связанными с хищениями. [7, с.12]

С.А. Елисеев, не употребляя термины «корыстные» и «некорыстные» посягательства, выделяет 1) преступления, влекущие уменьшение сферы имущественного обладания потерпевшего, но не сопровождающиеся соответствующим увеличением обладания виновного (умышленное и неосторожное уничтожение имущества); 2) преступления, влекущие уменьшение сферы имущественного обладания потерпевшего, сопровождающиеся соответствующим увеличением обладания виновного (все остальные преступления) [8, с.12].

А.Г. Безверховым предложена классификация, отличающаяся от имеющихся в науке. В ее основе лежит сразу два критерия: 1) принадлежность имущества (в виде вещей) субъектам права собственности или иным владельцам; и 2) переход имущества (в широком смысле) от одних участников указанных отношений к другим. Руководствуясь названными критериями, А.Г. Безверхов выделяет I) посягательства, которые выражаются в противоправном изъятии и ином неправомерном завладении чужим имуществом либо уничтожении и повреждении чужого имущества (кража, грабеж, разбой, угон, умышленные и неосторожные уничтожение и повреждение имущества); и 2) посягательства, состоящие в противоправном уклонении виновного от исполнения обязанностей по передаче имущества (от уплаты должного) или в неправомерном склонении потерпевшего к передаче имущества или совершению иного действия имущественного характера (присвоение, растрата, мошенничество и иное причинение ущерба путем обмана или с использованием доверия, вымогательство). Отсутствие в системе хищения предметов, имеющих особую ценность, на мой взгляд, объясняется тем, что это преступление может быть признано излишним в связи с реальной возможностью обеспечения противодействия указанному посягательству такими средствами уголовного права, как запреты хищения чужого имущества[5, с.12].

А.И. Бойцов в зависимости от предмета посягательства выделяет 1) преступления, предметом которых являются объекты вещного права, включая деньги и ценные бумаги (кража, мошенничество, присвоение, растрата, грабеж, разбой, хищение предметов, имеющих особую ценность, умышленное и неосторожное уничтожение или повреждение имущества); и 2) преступления, предметом которых может быть любое (в широком смысле этого слова) имущество, в том числе имущественные права, а также другие объекты гражданских прав, включая работы и услуги, информацию, результаты интеллектуальной деятельности, в том числе исключительные права на них (вымогательство, причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием, угон) [9, с.12].

Л.Д. Гаухман говорит о 1) хищениях; 2) иных видах неправомерного завладения или пользования чужим имуществом; 3) уничтожении или повреждении имущества [10, с.12].

Ю. И. Ляпунов называет вторую группу преступлений преступлениями, причиняющими (или могущими причинить) имущественный вред отношениям собственности [11, с.12].

В.П. Ревин выделяет хищения, иные корыстные посягательства и некорыстные посягательства [12, с.12].

Э.С. Тенчов полагает, что существует три субинститута преступлений против собственности: 1) хищения, посягающие на всю совокупность отношений собственности в производственной или потребительской и одновременно в распределительной сфере; 2) не являющиеся хищениями преступления, направленные к извлечению имущественных выгод, и посягающие на собственность в распределительной сфере; 3) лишенные подобной направленности преступные деяния, посягающие на собственность в производственной или потребительской сфере [13, с.12].

В.К. Дуюнов подразделяет преступления против собственности на две группы:

1) корыстные, включающие в себя хищения (кража, мошенничество, присвоение или растрата, грабеж, разбой, хищение предметов, имеющих особую ценность), и корыстные посягательства, не связанные с хищением (вымогательство и причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием);

2) некорыстные (неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения, уничтожение или повреждение имущества, уничтожение или повреждение имущества умышленно или по неосторожности) [14, с.12].

Ш.С. Тогайбаева, А.И. Тогайбаев [15, с.12] к корыстно – насильственным преступлениям против собственности относит: разбой, убийство из корыстных побуждений (совокупность разбоя и убийства), грабеж с насилием, вымогательство с применением насилия, корыстный бандитизм [16]. При этом Тогайбаева Ш.С., Тогайбаев А.И. вышли за рамки главы «Преступлений против собственности». Они полагают, что и захват заложника может быть корыстным и может быть с насилием. Если выходить за рамки данной главы (Преступлений против собственности), то можно отнести к корыстно – насильственным преступлениям и пиратство.

Научный интерес представляет классификация преступлений против собственности, предложенная С.М. Кочои [16, с.12]. Он выделяет:

Корыстные преступления против собственности: хищение (кража, мошенничество, присвоение или растрата, грабеж, хищение предметов, имеющих особую ценность); корыстные преступления против собственности, не содержащие признаков хищения (разбой, вымогательство и причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием).

Некорыстные преступления против собственности: угон и уничтожение или повреждение чужого имущества.

Обращает на себя внимание тот факт, что разбой С.М. Кочои относит к преступлениям, не содержащим признаков хищения [16, с.12].

Некоторые ученые предлагают все преступления против собственности можно классифицировать на три группы:

- 1) хищения чужого имущества (ст. 158 - 162, 164 УК РФ);
- 2) преступления, способные причинить либо причиняющие имущественный вред отношениям собственности (ст. 163, 165, 166 УК РФ);
- 3) преступления, посягающие на уничтожение либо повреждение имущества как умышленно (ст. 167 УК РФ), так и по неосторожности (ст. 168 УК РФ). [16, с.12].

В современной юридической литературе, однако, преобладает другая классификация преступлений против собственности. Принято различать:

1. хищения (в формах кражи, грабежа, разбоя, мошенничества, присвоения и растраты);
2. иные корыстные преступления против собственности (вымогательство, причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием, угон);
3. некорыстные преступления против собственности (умышленное и неосторожное уничтожение или повреждение имущества).

На сегодняшний день данная классификация является практически общепризнанной. [17, с.469].

Следует заметить, что в Республике Казахстан с 1 января 2015 года был введен в действие новый Уголовный кодекс [18].

К уголовным правонарушениям против собственности (глава 6 УК РК .2014 г.) относятся: мелкое хищение (ст.187 УК РК) кража (ст. 188 УК РК); скотокрадство (ст.188-1 УК РК 2014 г. в действующей редакции), присвоение или растрата вверенного чужого имущества (ст. 189 УК РК); мошенничество (ст. 190 УК РК); грабеж (ст. 191 УК РК); разбой (ст. 192 УК РК); хищение предметов, имеющих особую ценность (ст. 193 УК РК); вымогательство (ст. 194 УК РК); причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием (ст.195 УК РК); приобретение или сбыт имущества, заведомо добытого преступным путем (ст. 196 УК РК); транспортировка, приобретение, реализация, хранение нефти и нефтепродуктов, а также переработка нефти без документов, подтверждающих законность их происхождения (ст. 197 УК РК); нарушение авторских и смежных прав (ст. 198 УК РК); нарушение прав на изобретения, полезные модели, промышленные образцы, селекционные достижения или топологии интегральных микросхем (ст. 199 УК РК); неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения (ст. 200 УК РК); нарушение вещных прав на землю (ст. 201 УК РК); умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества (ст. 202 УК РК); умышленное уничтожение, вывоз или повреждение предметов, имеющих особую ценность (ст. 203 УК РК); неосторожное уничтожение или повреждение чужого имущества (ст. 204) [18].

Среди данных уголовных правонарушений есть корыстные и корыстно – насильственные преступления.

Какие составы преступлений против собственности имеются в КНР.

Рассмотрим составы преступлений против собственности в КНР.

Глава 5 Особенной части Уголовного кодекса Китайской Народной Республики в редакции от 14 марта 1997 г. (пришел на смену УК КНР 1979 г.) (далее - УК КНР) и называется «Преступления против собственности». Данная глава состоит из 14 статей.

В части 1 ст. 263 УК КНР устанавливается ответственность за разбой в отношении общественной или частной собственности, совершенный с применением насилия, угроз и иных способов.

Наказание по ч.1 ст. 263 УК КНР - лишение свободы на срок от 3 до 10 лет и дополнительно - штраф.

Отягчает наказание (вплоть до назначения смертной казни) совершение разбоя: с проникновением в жилище; на общественном транспорте; в банке или другой финансовой структуре; неоднократный или на крупную сумму; с причинением тяжкого телесного

повреждения, смерти человеку; под видом военного, полицейского; с применением оружия; в отношении военных материалов или материалов, используемых при авариях, стихийных бедствиях, оказании материальной помощи.

Часть вторая ст. 263 КНР устанавливает ответственность за разбой с проникновением в жилище; разбой на общественном транспорте; разбой в банке или иной финансовой структуре; неоднократный разбой или разбой в крупном размере; разбой с причинением тяжкого телесного повреждения или смерти человеку; разбой под видом сотрудника милиции или военнослужащего; вооруженный разбой; разбой в отношении военных материалов или материалов, используемых при авариях, стихийных бедствиях, оказании материальной помощи.

Наказание - лишение свободы на срок 10 и более лет, пожизненное лишение свободы или смертная казнь и дополнительно - штраф или конфискация имущества.

Следует заметить, что само определение разбоя в УК КНР отсутствует.

Статья 267 УК КНР. Часть 1 ст. 267 указанной выше статьи предусматривает ответственность за грабеж общественной или частной собственности в значительном размере [19].

В санкции ч. 1 ст. 267 КНР предусмотрено наказание - лишение свободы на срок до 3 лет, арест или надзор и дополнительно или в качестве самостоятельного наказания - штраф.

Следует отметить, что по ч.1 ст. 267 УК КНР квалифицируются то же деяние, совершенное в крупном размере или при иных отягчающих обстоятельствах и то же деяние, совершенное в особо крупном размере или при иных особо отягчающих обстоятельствах.

Грабеж, совершенный с применением оружия, наказывается в соответствии со статьей 263 настоящего Кодекса.

Статья 267 УК КНР не раскрывает понятие грабеж. Грабеж с использованием «орудия убийства» квалифицируется как разбой (ст. 263 УК КНР).

Под грабежом в китайской юридической литературе понимается «открытый захват ценностей» [19].

Кража, мошенничество, грабеж «с применением насилия для сокрытия краденого, оказания сопротивления задержанию или уничтожения улики» квалифицируются по ст. 263 УК КНР.

Статья 268 УК КНР. Руководители и активные участники массового грабежа общественной или частной собственности, совершенного в значительном размере или при иных отягчающих обстоятельствах, - наказываются лишением свободы на срок до 3 лет, арестом или надзором и дополнительно - штрафом; то же деяние, совершенное в крупном размере или при иных особо отягчающих обстоятельствах, - наказывается лишением свободы на срок от 3 до 10 лет со штрафом.

Статья 269 УК КНР. Лица, совершившие кражу, мошенничество или грабеж и на месте совершения преступления применившие насилие или угрозу применения насилия с целью сокрытия преступно добытого имущества, сопротивления задержанию или для уничтожения доказательств преступления, - наказываются в соответствии со статьей 263 настоящего Кодекса [19].

Следует отметить, что в статье о краже, в диспозиции не раскрывается понятие кражи. Статья 264. Кража общественной или частной собственности, совершенная в значительном размере, неоднократно, с проникновением в помещение, с орудием или непосредственно с человека. По той же части указанной выше статьи привлекаются к уголовной ответственности лица, совершившие то же деяние, совершенное в крупном размере или при иных отягчающих обстоятельствах; то же деяние, совершенное в особо крупном размере или при иных особо отягчающих обстоятельствах; то же деяние, совершенное при наличии любого из нижеперечисленных обстоятельств (в ред. Постановления ПК ВСНП одиннадцатого созыва от 25 февраля 2011 г.) [19].

Статья 265 УК КНР. Незаконное подсоединение к каналам связи других лиц, дублирование чужого номера электронной почты или использование заведомо незаконно подсоединенного, дублированного электронного оборудования и устройства с целью извлечения прибыли - наказываются в соответствии со статьей 264 настоящего Кодекса.

Статья 266 УК КНР предусматривает уголовную ответственность за завладение путем мошенничества общественной или частной собственностью в сравнительно крупном. Следует заметить, что как в УК РК в статье о мошенничестве имеются квалифицирующие признаки мошенничества, то в статье о мошенничестве (ст. 266 УК КНР) отсутствует деление данной статьи на часть 2 и часть 3. Часть 1 ст. 266 УК КНР предусматривает ответственность за то же деяние, совершенное в крупном размере или при иных отягчающих обстоятельствах и за то же деяние, совершенное в особо крупном размере или при иных особо отягчающих обстоятельствах. Внизу указанной статьи оговорено, что в случаях, предусмотренных отдельными положениями настоящего Кодекса, действуют данные положения.

Статья 270 УК КНР устанавливает ответственность за незаконное присвоение оставленного на сохранение чужого имущества на значительную сумму и отказ возвратить указанное имущество, а также за те же деяния, совершенные в крупном размере или при иных отягчающих обстоятельствах.

Незаконное присвоение забытого другим лицом имущества или незаконное присвоениеклада на значительную сумму и отказ от его выдачи влечет наказание в соответствии с частью первой настоящей статьи (ст. 270 УК КНР). Причем в статье делается оговорка о том, что указанные в данной статье преступления влекут за собой наказание только в случае подачи частной жалобы [19].

По ст. 271 УК КНР привлекают к уголовной ответственности сотрудников компании, предприятий или иной организации, воспользовавшиеся преимуществами своего служебного положения и незаконно присвоившие принадлежащее организации имущество в значительном размере, а также за то же деяние, совершенное в крупном размере.

Работники государственных компаний, предприятий или иных государственных организаций, несущие государственную службу непосредственно в указанных организациях, и работники государственных компаний, предприятий или иных государственных организаций, направленные для несения государственной службы в негосударственные компании, предприятия и иные организации, совершившие деяния, упомянутые в части первой настоящей статьи, несут ответственность в соответствии со статьями 382 и 383 настоящего Кодекса [5].

За использование преимуществами своего служебного положения и потратившие средства компании не по назначению сотрудники компании, предприятия или иной организации, привлекаются к уголовной ответственности по ст. 272 УК КНР. Согласно ч. 1 ст. 272 УК КНР, сотрудники компании, предприятия или иной организации, воспользовавшиеся преимуществами своего служебного положения и потратившие средства компании не по назначению, а в личных целях, или ссудившие их другому лицу на значительную сумму и не вернувшие их по истечении трех месяцев либо не вернувшие их до истечения трех месяцев в случае, когда сумма значительна и осуществляется деятельность, связанная с получением прибыли или противозаконная деятельность вышеуказанные лица будут привлечены к ответственности. В связи с отсутствием в УК КНР части второй указанной выше статьи, в части первой предусмотрены наказания за те же деяния, повлекшие за собой использование не по назначению средств организации в крупном размере или в значительной сумме невозвращенного капитала[19].

Работники государственных компаний, предприятий или иных государственных организаций, несущие государственную службу непосредственно в указанных организациях, и работники государственных компаний, предприятий или иных государственных организаций, направленные для несения государственной службы в

негосударственные компании, предприятия и иные организации, совершившие деяния, упомянутые в части первой настоящей статьи, несут ответственность в соответствии со статьей 384 настоящего Кодекса.

Статья 273 УК КНР. По данной статье привлекают непосредственно ответственных лиц за использование не по назначению средств, предназначенных для помощи во время стихийных бедствий, для служб оперативного реагирования, для принятия предупредительных мер против паводков, для оказания материальной помощи семьям павших героев, семьям военнослужащих, инвалидам войны, для поддержки малоимущих, переселенцев, для оказания иной помощи, при отягчающих обстоятельствах, если это причинило значительный ущерб государственным и общественным интересам. По части 1 ст. 273 данной статьи привлекаются к ответственности лица за непосредственно ответственные лица при особо отягчающих обстоятельствах.

Хочется отметить, что законодательного определения вымогательства в УК КНР отсутствует, в отличие от УК РК.

Вымогательство в УК КНР предусмотрено ст. 274. Статья 274 УК КНР объявляет наказуемым вымогательство путем шантажа общественной или частной собственности в значительном размере или неоднократно; а также за те же деяние, совершенное в крупном размере или при иных отягчающих обстоятельствах; в особо крупном размере или при иных особо отягчающих обстоятельствах (в ред. Постановления ПК ВСНП одиннадцатого созыва от 25 февраля 2011 г.) предусмотрена уголовная ответственность.

Список использованной литературы:

1. Козочкин И.Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. – СПб: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007.- 478 с.
2. Allen F. Offences against property // Annals of the American academy of political and social science. 1962. Vol. 339. P. 58.
3. LaFave W. Criminal law. St. Paul, MN. West, a Thomson business, 2003. P. 918-1049.
4. Богданчиков С.В. Уголовно - правовые и криминологические аспекты преступлений против собственности: монография / С.В. Богданчиков; под ред. Н.Д. Эриашвили. - М.: ЮНИТИ - ДАНА: Закон и право, 2014. - 239 с.
5. Безверхов А.Г. «Хищение чужого имущества» как правовая категория: современное состояние и тенденции развития // Юридический вестник Самгу. 2015. т.1. № 6.
6. Рарог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб, 2003.- 219с.
7. Козаченко И.А. Незнамова З.А. Новоселов Г.П. Уголовное право. Особенная часть. - М.: Норма, 2001. - 960 с.
8. Елисеев С.А. Преступления против собственности по уголовному законодательству России. - Томск, 1999. -231.
9. Бойцов А.И. Преступления против собственности. - СПб, 2002. -178 с.
10. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. М., 2002.
11. Ляпунов Ю.И., Ветров Н.И. М., Новый Юрист Право уголовное, Учебник для студентов вузов. 1997.
12. Уголовное право России. Общая и Особенная части / Под ред. В.П. Ревина. - М. - 2000.- 551 с.
13. Тенчов Э.С. Институт собственности в современном уголовном праве России.; Уголовное право России. Часть Особенная / Отв. ред. Л.Л. Кругликов.- М., 2004. – 301 с..
14. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: (постатейный) / К. Дуюнов и др., отв. ред. Л.Л. Кругликов. М.: Волтере Клувер, 2005.
15. Тогайбаева Ш.С., Тогайбаев А.И. Корыстно – насильственная преступность в РК. – Караганда. – Изд - во «КЭУ Казпотребсоюз», 2009. – 89 с.

16. Кочои С. М. Преступления против собственности : учебное пособие для магистрантов. - М.: Проспект, 2016. — 88 с.

17. Уголовное прао России. Части Общая и Особенная. / Под ред. А.В. Бриллиантова.-2 –е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект,2015.-1184 с.

18. Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на октябрь 2022) // Источник: ИС Параграф WWW <http://online.zakon.kz>

19. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики (по состоянию на 1 сентября 2014 г.). Издание второе, переработанное и дополненное. Под. ред. д.ю.н, профессора А.И. Коробеева. – Санкт – Петербург: Юридический центр, 2014. - 416 с.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ ПРИСВОЕНИЯ ИЛИ РАСТРАТЫ ВВЕРЕННОГО ЧУЖОГО ИМУЩЕСТВА (СТАТЬЯ 189 УК РК)

Тогайбаева Ш.С., к.ю.н.,
профессор кафедры «Юриспруденция»
Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова,
Хасенова С.Б., магистрант,
Бекишев Б.К., магистрант
Кокшетауский университет им. Абая Мырзахметова

Аннотация: В данной статье авторы прослеживают историю развития уголовной ответственности за совершение присвоений или растрат вверенного чужого имущества за период с 2002 года по сегодняшний день. Данная статья является продолжением исследования данной проблемы рассмотренной ранее и опубликованной работы. Авторы высказывают свое мнение относительно данной статьи.

Ключевые слова: присвоение, растрата, вверенного чужого имущества, неоднократность, преступная группа, организованная группа, крупный размер, особо крупный размер.

В своей статье мы рассматриваем развитие данной статьи (ранее 176 УК РК 1997 г. Присвоение или растрата вверенного чужого имущества) с периода 2002 года. Ранее вышеуказанная норма рассматривалась в период до 2002 года.

Законом Республики Казахстан от 21 декабря 2002 года № 363 «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан» были внесены изменения в УК РК, в частности:

в части второй статьи 176 слово "шести" заменено словом "пяти"[1].

То есть в санкции ст. 176 УК РК части второй лишение свободы с шести лет заменено на пять лет. Срок лишение свободы понизился.

Далее, законом Республики Казахстан от 25 сентября 2003 года N 484 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с коррупцией» были внесены изменения и дополнения в следующие законодательные акты Республики Казахстан, в частности в Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 г.:

3) в части третьей статьи 176:

дополнено пунктом г) следующего содержания:

"г) лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, если они сопряжены с использованием им своего служебного положения";

после слов "трех лет" дополнено словами ", а в случаях, предусмотренных пунктом г), - до семи лет" [2].

Законом Республики Казахстан от 10 декабря 2009 года № 227-IV «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Гражданский процессуальный кодексы Республики Казахстан по вопросам совершенствования судебной системы» в указанную выше статью внесены изменения и дополнения в следующие в УК РК 1997 года:

в) части третьей [статей 176, 177 и 178](#) исключены[3].

Законом Республики Казахстан от 18 января 2011 года № 393-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшей гуманизации уголовного законодательства и усиления гарантий законности в уголовном процессе» в УК РК 1997 года в абзаце втором части первой статьи 176:

слова "арестом на срок до шести месяцев" заменено словами "ограничением свободы на срок до трех лет";

слова "срок до трех лет" заменено словами "тот же срок"[4].

Законом Республики Казахстан от 9 ноября 2011 года № 490-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной деятельности и дальнейшей гуманизации уголовного законодательства»

в [статье 176](#) (УК РК 2014 г.):

в абзаце втором части первой слова «или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от двух до пяти месяцев» исключено;

в абзаце втором части второй слова «или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от пяти месяцев до одного года» исключено;

пункт а) части третьей исключен;

дополнен УК РК частью четвертой следующего содержания:

«4. Деяния, предусмотренные частями первой, второй или третьей настоящей статьи, если они совершены:

а) организованной группой;

б) в особо крупном размере, -

наказываются лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества и с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до пяти лет.» [5].

Итак, после всех изменений и дополнений в УК РК этого периода (2002 год по 2011 год) статья 176. Присвоение или растрата вверенного чужого имущества выглядела следующим образом:

1. Присвоение или растрата, то есть хищение чужого имущества, вверенного виновному, -

наказываются штрафом в размере от двухсот до пятисот месячных расчетных показателей, либо привлечением к общественным работам на срок от ста двадцати до ста восьмидесяти часов, либо исправительными работами на срок до двух лет, либо ограничением свободы на срок до трех лет, либо лишением свободы на тот же срок.

2. Те же деяния, совершенные:

а) группой лиц по предварительному сговору;

б) неоднократно;

в) с использованием служебного положения, -

наказываются штрафом в размере от пятисот до одной тысячи месячных расчетных показателей, либо ограничением свободы на срок до четырех лет, либо лишением свободы

на срок от двух до пяти лет с конфискацией имущества или без таковой с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, если они совершены:

а) исключен Законом РК от 09.11.2011 [№ 490-IV](#) ;

б) в крупном размере;

в) исключен Законом РК от 10.12.2009 [№ 227-IV](#) ;

г) лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, если они сопряжены с использованием им своего служебного положения,

наказываются лишением свободы на срок от пяти до десяти лет с конфискацией имущества и с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет, а в случаях, предусмотренных пунктом г), - до семи лет.

4. Деяния, предусмотренные частями первой, второй или третьей настоящей статьи, если они совершены:

а) организованной группой;

б) в особо крупном размере, -

наказываются лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества и с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до пяти лет [6].

Рассмотрев изменения в УК РК 1997 года, приступим к рассмотрению данного состава по УК РК 2014 года.

Статья 189. Присвоение или растрата вверенного чужого имущества

1. Присвоение или растрата, то есть хищение чужого имущества, вверенного виновному, –

наказывается штрафом в размере до одной тысячи месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до восьмисот часов, либо ограничением свободы на срок до трех лет, либо лишением свободы на тот же срок, с конфискацией имущества или без таковой.

2. То же деяние, совершенное:

1) группой лиц по предварительному сговору;

2) исключен Законом РК от 21.01.2019 [№ 217-VI](#) ;

3) лицом с использованием своего служебного положения, –

наказывается штрафом в размере до трех тысяч месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до одной тысячи часов, либо ограничением свободы на срок до четырех лет, либо лишением свободы на тот же срок, с конфискацией имущества, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, если они совершены:

1) в крупном размере;

2) лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность, если они сопряжены с использованием им своего служебного положения;

3) неоднократно, –

наказываются ограничением свободы на срок от двух до семи лет либо лишением свободы на тот же срок, с конфискацией имущества, а в случаях, предусмотренных пунктом 2), – штрафом от десятикратного до двадцатикратного размера похищенного

имущества либо лишением свободы на срок от двух до семи лет, с конфискацией имущества, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

4. Деяния, предусмотренные частями первой, второй или третьей настоящей статьи, если они совершены:

- 1) преступной группой;
- 2) в особо крупном размере, –

наказываются лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью или без такового[7].

(<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>).

По УК РК 1997 г. квалифицирующий признак «неоднократность» по данной статье переведен в ч. 3 ст. 189 УК РК, а также квалифицирующий признак «организованная группа» по УК РК 1997 года заменена на квалифицирующий признак «преступная группа» по УК РК 2014 года.

Нас интересует динамика совершения присвоений или растрат вверенного чужого имущества в РК в период с 2017 года по 2019 годы.

Таблица № 1.

Количество правонарушений, зарегистрированных в ЕРДР в РК в отчетном периоде присвоений или растрат вверенного чужого имущества

Годы	2017	2018	2019
Ст.189 (Присвоение или растрата вверенного чужого имущества)	452	449	370

Из данной таблицы № 1 видно, что идет по РК снижение присвоений или растрат вверенного чужого имущества.

Таблица № 2.

Уголовные правонарушения, совершенные группой лиц указанного вида уголовного правонарушения

Годы	2017	2018	2019
Ст.189 (Присвоение или растрата вверенного чужого имущества) группой лиц	22	0	7

Из данной таблицы № 2 видно, что идет по РК с 2017 года по 2018 год идет снижение присвоений или растрат вверенного чужого имущества совершенные группой лиц, затем с 2018 года по 2019 год идет рост.

Нас интересует каким способом совершаются данный вид преступления.

Приведем примеры из практике.

К ответственности привлекается должностной работник отдела почтовой связи филиала АО «Казпочта» по Жамбылской области за хищение средств компании.

Департаментом по Жамбылской области возбуждено уголовное дело по статье «присвоение или растрата вверенного чужого имущества» Уголовного кодекса в отношении должностного лица отдела почтовой связи областного филиала АО «Казпочта», которая путем внесения подложных сведений в материально-учетный журнал совершила хищение вверенного чужого имущества в сумме 3,1 миллиона тенге[8].

В мае 2010 года в Жезказгане к пяти годам лишения свободы осуждена сотрудница АО "Казпочта" за хищение средств компании в размере около четырех миллионов тенге.

В конце августа 2010 года группа лиц, обвиненных в хищении свыше 200 миллионов тенге из Акмолинского филиала АО «Казпочта», были приговорены к различным срокам лишения свободы[9].

Способ совершения данного преступления - внесения подложных сведений в материально-учетный журнал.

Были зарегистрированы и другие факты хищения средств в филиалах компании.

Национальный оператор почтовой связи «Казпочта» входит в состав АО «ФНБ «Самрук-Казына», предоставляет почтовые, финансовые и агентские услуги населению и юридическим лицам [9].

Другой материал.

В специализированном межрайонном суде по уголовным делам города Астаны в открытом судебном заседании рассматривалось уголовное дело в отношении Бишимбаева Куандыка Валихановича в совершении преступлений, предусмотренного статьями 366 части 4 «Получение взятки», 189 части 4, пункта 2 «Присвоение или растрата вверенного чужого имущества в особо крупном размере» УК РК.

Куандык Бишимбаев добровольно возместил 1,2 млрд ущерба

Вместе с экс-министром перед судом предстали еще 22 человека

Куандык Бишимбаев переведен в колонию строгого режима в Туркестанской области

В марте этого года Куандык Бишимбаев был приговорен специализированным межрайонным судом по уголовным делам Астаны к 10 годам лишения свободы с пожизненным лишением права занимать руководящие должности на госслужбе, с конфискацией имущества, приобретенного на средства, добытые преступным путем.

Суд признал бывшего министра виновным в получении взяток на сумму 346 млн тенге, хищении 1,2 млрд тенге бюджетных средств.[11]

Как видно ущерб причинен государству большой.

Список использованной литературы:

1 Закон Республики Казахстан от 21 декабря 2002 года № 363 «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000363_#z0.

2 Закон Республики Казахстан от 25 сентября 2003 года N 484 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с коррупцией» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000484_#z0

3 Закон Республики Казахстан от 10 декабря 2009 года № 227-IV «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Гражданский процессуальный кодексы Республики Казахстан по вопросам совершенствования судебной системы» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000227_#z28

4 Закон Республики Казахстан от 18 января 2011 года № 393-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшей гуманизации уголовного законодательства и усиления гарантий законности в уголовном процессе»// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000393/links>

5 Закон Республики Казахстан от 9 ноября 2011 года № 490-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной деятельности и дальнейшей гуманизации уголовного законодательства» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000490>

6 Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года N 167. Утратил силу Кодексом РК от 3 июля 2014 года № 226-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167>

7 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

8 АСТАНА, 10 фев - ИА Новости-Казахстан. Еще одно уголовное дело возбуждено в отношении работника АО «Казпочта». // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30929981

9 Национальный оператор почтовой связи «Казпочта» входит в состав АО «ФНБ «Самрук-Казына», предоставляет почтовые, финансовые и агентские услуги населению и юридическим лицам // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30929981

10 В специализированном межрайонном суде по уголовным делам города Астаны в открытом судебном заседании рассматривалось уголовное дело в отношении Бишимбаева Куандыка Валихановича // <https://kapital.kz/gosudarstvo/71442/kuandyk-bishimbayev-pereveden-v-koloniyu-strogogo-rezhima-v-turkestanской-oblasti.html>

11 [Валерий Сурганов](#). Куандык Бишимбаев переведен в колонию строгого режима в Туркестанской области // <https://kapital.kz/gosudarstvo/64205/ozvucheno-obviniye-v-otnoshenii-kuandyka-bishimbayeva.html>

COUNTERACTING CORRUPTION IS THE WAY TO IMPROVE THE COUNTRY

Shalginbaeva B., undergraduate student group J-21np
Akimzhanova M.T., Doctor of PhD
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: This article discusses the problems that arise on the way with its opposition. It describes the important points of the fight against it and the ways of improvement.

Key words: corruption, political system, economic development, civil servant, opposition, civil service

According to the data of the National Anti-Corruption Bureau, for 8 years about 9,000 facts of corruption have been suppressed, and more than 3,000 people have been prosecuted for their commission. The damage from the activities of corrupt officials during this period amounted to 70 billion tenge. In addition to material damage, the harm from corruption has far-reaching consequences, the moral and moral harm from this evil, caused to the minds of people, especially the younger generation, cannot be measured.

Analyzing the processes of combating corruption, you realize that an effective regulatory legal framework has been formed in the country, an authorized body has been created and is functioning in the form of the Anti-Corruption Service, and law enforcement practice is moderately open to the public. In addition, we are adopting positive international experience, we have connected the institutions of civil society, the idea of zero tolerance is being introduced into the consciousness of the masses, public services are increasingly provided in electronic format, etc.

At this time, in terms of prevention, there is a decrease in grassroots corruption, which became possible due to the automation of the processes of receiving, processing and issuing permits and other documents. However, despite such efforts, offenders find new ways to commit corruption in this area. The effectiveness of such measures is unlikely in relation to corruption at the highest state level. Consequently, service delivery automation processes can endlessly prevent all new ways of committing corruption offenses at the grassroots level, while the so-called "white-collar" corruption will remain in the shadows.

Meanwhile, the scale of corruption is not drastically reduced, colossal damage is being caused, the old generation of managers is being replaced by a younger generation of corrupt officials, including those who have received prestigious education in elite universities of the world.

From the foregoing, the conclusion follows - in order to resolve such a multifaceted issue, it is important to isolate the core interest of potential corrupt officials, and by influencing this interest, including at the stage of early prevention, the development of a real mechanism for combating corruption.

The State Duma of the Russian Federation initiated two amendments to the legislation, one of which provided for the possibility of confiscation of property from the relatives of a corrupt official, the other provided for a ban on entrepreneurial activities for relatives of a civil servant. These initiatives were not approved.

In Kazakh [Criminal Code](#)[1] Criminally obtained property can be confiscated in criminal proceedings, even if it is used by third parties. In my opinion, this approach is absolutely justified. As a rule, relatives of the corrupt official act as third parties. Of course, they are not held criminally liable (if the absence of complicity in corruption is established), but their ownership of property is annulled by a court decision, since this property, according to the materials of the criminal case, was obtained as a result of corrupt (criminal) actions of a relative.

At the same time, it is obvious that no punitive measures within the framework of criminal and other legislation have a victorious effect on this evil of our time. In addition, any legal pressure on third parties, including close relatives of a corrupt official, within the framework of a criminal, administrative and even civil case, is always promoted by pro-corruption forces as violations of human rights, repressions, etc. I believe that it was these factors that served as an obstacle to the implementation of the above initiatives into legislation in the State Duma of Russia.

Nevertheless, the search for ways and measures to combat corruption continues, and in this aspect, attention is increasingly paid to the role and place of the political will of the first leader of the country, using the example of Singapore. Examples are given about the leader of this country, who refused a number of privileges and showed a personal example of modesty.

Indeed, as far as the experience of Singapore is concerned, this is a fact that has taken place in history. However, in my opinion, this is not a panacea for corruption. Each country should have its own “vaccination” against this evil. In general, linking such a large-scale problem to the personality of one person is fraught with risks. Therefore, the fight against corruption should be developed at the systemic legislative and organizational level, independent of the personality of the head of state, the political will in the country, the preference of a competent anti-corruption body, etc. At the same time, anti-corruption measures should be aimed primarily at the early prevention of corruption, starting with the family.

As such measures, in our opinion, could be measures of social responsibility and social restrictions for corruption offenses that apply to the inner circle of a corrupt official, which we do not have in Kazakhstan yet. In other words, we are talking about the social responsibility of close relatives of a corrupt official.

Almost every person, including a potential corrupt official, works and leads an appropriate lifestyle not only in his own interests, but also in the interests of his close circle - family, parents, children, relatives. Back in Soviet times, the famous Kazakh scientist Kairzhanov E.I. in the work "Criminal Law and the Interests of Workers" noted the role and importance of the interest of the individual as the most important factor determining the nature and direction of his actions

The interests of a person among close relatives are closely intertwined, interpenetrating and largely interdependent. Therefore, measures of social responsibility for corruption will involve large masses in the process of its prevention and prevention, will cause in the plane of each family a real interest in preventing it. So far, conversations and legislative regulation of the fight against corruption “by the whole world” do not have their own content or core, since there is no family role in it. At least the social responsibility of close relatives of a convicted corrupt official is not provided for in the country's legislation.

Let me clarify that this is not about criminal, administrative, or even disciplinary responsibility. The meaning of the proposed social responsibility, the generation of civil law relations and the undergoing of certain measures of social restriction.

Such measures could include:

1. After the entry of a guilty verdict against a corrupt official into legal force, his (her), spouse (wife), as well as close relatives, the circle of which is determined by law, are obliged to stop public service within a certain period (for example, a month). To implement this proposal, it is necessary to make appropriate amendments to the Law "On Public Service"[2], namely, to the list of grounds for refusal to enter the civil service and termination of civil service.

These restrictions, as well as others below, must be in effect until the removal or expiration of the conviction.

2. The existing business of this circle of persons, except for IP activities on the basis of a patent, must also be suspended or sold on a competitive basis at an auction (based on the use list). Here we must be careful, it is important to prevent the loss of jobs by employees of enterprises, etc., to prevent the termination of the activities of subjects of economic relations. The second one is probably more appropriate. If this mechanism is not properly thought out, then such actions may cause a decrease in tax deductions due to the termination of the activities of business entities.

3. In parallel with the introduction of measures of social responsibility and social restriction in the criminal law, it is advisable to revise the terms of deprivation of liberty downwards with a shift in emphasis to large fines, public works for long periods, corrective labor with mandatory compensation for the damage caused.

4. The sanctions of the articles of the Criminal Code on corruption criminal offenses should be supplemented with the following sentence: "With the application of measures of social responsibility and social restriction provided for by the legislation of the Republic of Kazakhstan."

State through [constitution](#) guarantees the rights and freedoms of man and citizen and protects these values. A citizen is also obliged to bear social responsibility to the state and society by observing its laws. A citizen, like a state, is not formed by itself. The state consists of society, and society consists of its primary cells, that is, families, and a specific citizen and citizens are the subjects that form a family. The family, like the state, more precisely, as the primary and initial state formation, is obliged to bear joint responsibility for those who represent this family. Otherwise, the talk of "fighting with the whole world" is devoid of any content.

In the history of individual peoples, one can also find a retrospective of such phenomena. They also took place in the history of our ancestors, when all the relatives of the guilty person were subject to ayip (fine). Ayip imposed on the relatives of the perpetrator the obligation to compensate in the appropriate shares for the damage caused in multiples. These measures were developed by society itself and, as history has shown, are recognized as the most effective.

Let's go back now. Anti-corruption training courses, curricula in schools and universities are more like complacency and reporting statistics. Before schools and universities, children already have an idea of corruption imbibed in their minds and a desire to comprehend it.

Let's draw an analogy with terrorism. It is clear that the degree of public danger of this crime is not comparable with corruption, but the latter can also cause irreparable damage to the statehood and sovereignty of any country. For terrorism, they can even deprive citizenship. That is, for one crime, both criminal punishment and such an exceptional measure of a social nature as deprivation of citizenship can be applied. Corruption also has the highest level of danger to society, the state and the individual.

Thus, the foregoing suggests the expediency of developing and filling the national anti-corruption strategy with new content and direction, in which an important place can be given to social responsibility and measures of social restriction.

Bibliography:

1. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated June 3, 2014 226-V //zakon.kz (as amended and supplemented as of 01/01/2023)

2. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015 No. 416-V “On the Civil Service of the Republic of Kazakhstan” (as amended and supplemented as of January 12, 2023)

ПРОБЛЕМЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА И ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Усманова О.Л., аспирантка
Балтийский Федеральный Университет имени И. Канта
Волчецкая Т.С., д.ю.н., профессор,
заслуженный работник высшей школы РФ,
зав. кафедрой уголовного процесса,
криминалистики и правовой информатики
Балтийский Федеральный Университет имени И. Канта
Калининград, Российская Федерация

Аннотация: В статье исследуется актуальная проблема определения понятий коррупционной преступности и преступлений коррупционной направленности в сфере здравоохранения, выявляется их криминалистическая специфика. На основе анализа материалов уголовных представлено описание отдельных элементов этой характеристики.

Ключевые слова: коррупция в сфере медицины, коррупция в сфере здравоохранения, расследование коррупции, профилактика коррупции

Исследование вопросов развития человеческого общества позволяет утверждать, что преступная деятельность, являющаяся высшим проявлением противоправного поведения, сопровождает любое общество и государство на всем протяжении их существования. Очевидно, что любое преступление как отдельный элемент преступной деятельности влечет за собой негативные последствия, результат которых может быть явным, очевидным, измеримым для преступника, потерпевшего, иных лиц в момент его совершения или сразу по окончании противоправного деяния. Вместе с тем существует большая группа преступлений, последствия которых, по ряду причин, на протяжении длительного периода времени могут быть скрыты из поля зрения правоохранительных органов, что не делает их менее опасными, напротив, требует более тщательного и детального подхода к формированию методик их раскрытия, расследования и предупреждения.

Коррупционные преступления традиционно относят к наиболее латентным вне зависимости от того, на каком уровне «верхушечном» или «низовом» они совершаются [1], при этом степень их общественной опасности является крайне высокой, так как, помимо прямого негативного эффекта, выражающегося в нарушении прав конкретного человека, их совершение способствует формированию негативного отношения общества к государству, проводимой в нём экономической, правовой, социальной и иным политикам, дискредитации органов власти и политического строя. Кроме того, под влиянием информации о «нормальности» коррупционного поведения, формируются противоправные установки деятельности молодого поколения, полагающего, например, что наличие нужных связей, позволяющих занять должности, обеспечивающие возможность получения противоправных доходов за выполнение определённых действий в пользу взяткодателя, имеет приоритет перед профессиональными знаниями и навыками[2].

Анализ последствий влияния коррупционных проявлений на сокращение темпов социально-экономического развития государства, снижение уровня жизни общества, ограничение прав, свобод и возможностей граждан, исследование механизмов совершения

преступлений и их трансформации, не оставляют сомнений в правоте авторов, относящих коррупцию к глобальным мировым проблемам [3, с. 215]. Аналогичной позиции придерживались разработчики Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции, в преамбуле которой говорится: «Коррупция уже не представляет собой локальную проблему, а превратилась в транснациональное явление, которое затрагивает общество и экономику всех стран, что обуславливает исключительно важное значение международного сотрудничества в области предупреждения коррупции и борьбы с ней» [4].

Для целей обеспечения указанного сотрудничества к компетенции ряда международных организаций системы Европейского Совета, Организации Объединенных Наций, Всемирного банка, Организация Американских Государств, Организации экономического сотрудничества и развития были отнесены полномочия по контролю уровня коррупции, разработке нормативно-правовых актов и стратегических программ, направленных на предупреждение и выявление коррупционных проявлений, внесению предложений о привлечении взяточников и иных коррупционеров к юридической ответственности. Так, например, Международный валютный фонд, принимая решение о предоставлении отдельным странам макрофинансовой помощи, зачастую проводит оценку существующего в них уровня коррупции и предпринимаемых усилий по её преодолению. В рамках антикоррупционной деятельности Международный валютный фонд также анализирует спровоцированные коррупцией экономические потери и их влияние на социальную и политическую стабильность. В сентябре 2017 года Глава Международного валютного фонда Кристин Лагард опубликовала заявление, содержащее информацию о том, что «ежегодные издержки от взяточничества (лишь одного вида коррупции) оцениваются на уровне примерно 1,5–2,0 триллионов долларов, около 2 процентов мирового ВВП» [5]. В 2018 году Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций Антониу Гутерриш, в ходе обсуждения итогов Всемирного экономического форума, отметил: «ежегодный объем взяток в мировом масштабе составляет один триллион долларов. Коррупция приводит к тому, что мировая экономика теряет 2,6 триллиона долларов». [6].

Признавая роль усилий, предпринимаемых на государственном и межгосударственном уровнях по борьбе с коррупцией, проявляющихся преимущественно в принятии нормативно-правовых актов стратегического значения, отражающих основные угрозы коррупционных проявлений, задачи и цели по их преодолению, полагаю, что ведущее значение для повышения качества противодействия данному явлению имеет разработка общей и частных методик расследования соответствующих группы и видов преступлений, основой для которых является их криминалистическая характеристика. В данном контексте особое значение приобретает анализ сферы деятельности, в которой совершаются коррупционные преступления.

Опросы общественного мнения по теме коррупции в 2008 [7] и 2018 годах [8] позволяют сделать вывод о том, что несмотря на существенное изменение уровня жизни, политические перемены, наиболее коррумпированными областями деятельности по мнению граждан Российской Федерации продолжают оставаться сферы образования и здравоохранения.

В российском законодательстве отсутствует дефиниция термина «здравоохранение», вместе с тем комплексное толкование Федерального закона от 21 ноября 2011 года № 323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» [9] позволяет сделать вывод о том, что сферу здравоохранения образуют отношения, связанные с занятием медицинской и фармацевтической деятельностью, оказанием медицинской помощи или медицинской услуги, профилактикой заболеваний и формированием здорового образа жизни, субъектами которых являются пациенты (их законные представители), медицинские и фармацевтические работники, медицинские и фармацевтические организации, организации здравоохранения по обеспечению надзора в сфере защиты прав

потребителей и благополучия человека, судебно-экспертные учреждения, а также государственные и муниципальные органы управления указанными организациями и учреждениями.

Таким образом, сфера здравоохранения представляет собой сложную систему с большим количеством субъектов, наделенных различным правовым статусом, находящихся друг с другом в разноплановых отношениях, что, с одной стороны, создает неограниченные возможности для коррупционных проявлений, с другой стороны, требует соответствующих корректировок в применении общих подходов к их выявлению и расследованию.

Так, например, рассматривая способ и механизм совершения коррупционного преступления в медицинской среде как один из классических элементов криминалистической характеристики коррупционных преступлений, следует отметить, что по ряду составов, связанных с коррупцией при проведении закупочных процедур, целевым расходовании бюджетных средств, фиктивным трудоустройством, и др. способ и механизм их совершения не будут отличаться от того, каким бы образом аналогичные преступления совершились в иных сферах: образовании, безопасности дорожного движения, таможенных органах и т.д. Это связано с тем, что механизм совершения коррупционных преступлений должностными лицами, функционирующими любой сфере, во многом обусловлен конкретным содержанием их служебных полномочий, наличием возможности влияния на подчиненных с целью принуждения последних к совершению определенных действий (занятию определенной деятельностью) под угрозой применения карательных мер, возможности документального сокрытия преступных фактов, утверждения «правильной» учетной политики, допускающей возможность искажения бухгалтерских операций и т.д.

Вместе с тем на способ и механизм совершения коррупционных преступлений непосредственно при оказании медицинских услуг огромное влияние оказывает среда, под которой следует понимать воздействие внешних факторов (внешняя среда) и внутренних (конкретная ситуация в соответствующем медицинском учреждении). Одним из наиболее ярких примеров влияния внешней среды, подлежащих учету при формировании криминалистической характеристики коррупционных преступлений является последствия распространения коронавирусной инфекции COVID-19, в пиковые моменты своего развития фактически обрушившей существующую систему здравоохранения. Влияние данного внешнего фактора расширило круг субъектов коррупционных преступлений, в том числе, за счет наделяния отдельных медицинских работников полномочиями, влияющими на принятие решений, определение протокола лечения, проведение вакцинации. Фельдшеры бригад скорой помощи были наделены полномочиями по решению вопросов о целесообразности госпитализации и определению конкретного лечебно-профилактического учреждения, в которое будет госпитализирован больной; врачи были вынуждены принимать решения о том, кто из пациентов в первоочередном порядке будет подключен к аппарату искусственной вентиляции легких, и даже конкретная медсестра получила возможность оказывать влияние на то, какая конкретно вакцина будет введена конкретному пациенту и будет ли она вообще ему фактически введена.

В условиях повышенной нагрузки, отсутствия возможности осуществления полноценного контроля за деятельностью медицинских работников, подкреплённых просьбами и противоправными предложениями со стороны пациентов и их родственников, риск совершения коррупционных преступлений существенно возрос. Тем хуже складывается обстановка если внутренняя среда медицинской организации не готова противостоять данным внешним событиям. Рассматривая ситуации с совершением коррупционных преступлений, связанных с вакцинацией от коронавируса, к которой в обществе сложилась неоднозначное отношение, важное значение имел факт наличия в больнице средств видеонаблюдения. Изучая видеозаписи, оперативный работник мог

подтвердить или опровергнуть как сам факт присутствия лица в медицинском учреждении в соответствующий период времени (так, по ряду событий, было установлено, что отдельные лица имели сертификаты о вакцинации, выданные в медицинских учреждениях, в которых они никогда не бывали), так и факт фиктивной вакцинации, в тех случаях, когда видеозапись позволяет установить, что лицу вместо вакцины вводился иной препарат или вообще не вводился никакой препарат.

Таким образом, существенное значение для формирования методики расследования преступлений коррупционной направленности в медицинской среде имеет оценка места совершения преступления, в том числе на предмет его обеспечения правильно настроенными средствами видеонаблюдения и программных продуктов. Внедряя в свою деятельность информационно-аналитическую систему «Барс» или иную аналогичную программу медицинская организация преследует цели оптимизации существующих процессов, сокращения сроков согласования документов, обеспечения возможности оперативного обмена информацией, в том числе с другими организациями, формирования отчетности, решения иных задач. Для целей расследования преступлений, совершенных медицинскими работниками, информационные системы имеют не менее важное значение. Большинство специализированных программных продуктов, предлагаемых к внедрению в поликлиники и больницы, содержат функционал по формированию электронной медицинской карты пациента. Указанная карта содержит сведения о датах посещения гражданином медорганизации, специалисте, который провел прием, поставленном диагнозе, проведенном или назначенном лечении и многие другие данные, которые могут иметь существенное значение для оценки обстоятельств совершения преступления. Еще более важно, что во многих случаях отдельные данные, содержащиеся в информационной системе конкретного медицинского учреждения в соответствии с налаженными протоколами обмена данных передаются в другие информационные базы, например, в программы Территориальных фондов обязательного медицинского страхования, что существенно затрудняет возможность сокрытия улик. Можно привести и другие примеры комплексного подхода получения информации об оказанной или подлежащей оказанию, но не оказанной медицинской услуге, а также обеспечения возможности перекрестной проверки содержащейся в данных базах информации. Так, например, сайт госуслуги.ру активно развивает сервисы, связанные с медицинской сферой. Уже сегодня с использованием данного сайта есть возможность записи на прием к широкому кругу врачей специалистов, записи на диспансеризацию, возможности получения информации об оказанных медицинских услугах. Данная информация, содержащаяся в независимом от лечебного учреждения источнике, дает дополнительные возможности для проверки обстоятельств рассмотрения коррупционных преступлений, совершенных медицинским сотрудником. Пытаясь скрыть следы о визите пациента к врачу, медицинский сотрудник может исказить данные медицинской карты гражданина, сам или с помощью своих коллег уничтожить запись в локальной информационной базе, однако, ему будет недоступно внесение корректив в иные информационные системы. Указанные информационные базы и системы также могут рассматриваться как источники формирования информации о совершенном коррупционном преступлении.

Изложенные выше примеры, также позволяют говорить о выделении специфического, на мой взгляд, элемента криминалистической характеристики коррупционных преступлений в сфере здравоохранения – способ сокрытия преступления. Планируя совершение преступления медицинский работник тщательно подходит к тому каким образом будут сокрыты его следы, и если в части материальных, документальных и иных обычных следов преступления используются самые распространённые подходы - подделка документов, их искажение, намеренная утрата медицинских карт, невнесение записей или внесение недостоверных записей в данные соответствующих автоматизированных программ, то в отношении сокрытия таких специфических следов коррупционного преступления как следы в организме человека, возникает неоднозначная

ситуация. Некоторые следы, например, кардиостимулятор иностранного производства, за установку которого врач вымогал деньги у родственников пациента, при наличии в медицинской документации записи об установке больному иного кардиостимулятора, будет являться неоспоримым доказательством вины, в то же время в отношении большого круга преступлений, врач намеренно будет использовать записи о применении, медицинских препаратов, имеющих максимально короткий период распада, а значит, существенно ограничивающих временные рамки для установления событий преступления.

Изучение материалов уголовных дел коррупционной направленности в сфере здравоохранения свидетельствует о постоянном поиске преступниками новых способов и путей совершения преступлений, требующих адекватных мер по их своевременному расследованию. В этой связи формирование частной методики расследования коррупционных преступлений, основанной на криминалистической характеристики, учитывающей все особенности коррупции в медицинской сфере, имеет приоритетной значение для эффективной борьбы с коррупцией.

Список использованной литературы:

1. Гармаев Ю.П. Основы криминалистической характеристики коррупционных преступлений: обновленный методологический подход // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2020. № 2(93). С174-183.

2. Федоров В. Молодежь и молодежная политика // [Электронный ресурс] URL: <https://wciom.ru/presentation/prezentacii/molodezh-i-molodezhnaja-politika> (дата обращения 08.11.2022).

3. Суханов В.А. Коррупция в органах государственной власти как глобальная проблема // Вестник МГИМО-Университета. 201. № 4(31). С. 212-218.

4. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции. Принята в г. Нью-Йорке 31.10.2003 Резолюцией 58/4 на 51-ом пленарном заседании 58-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН // СПС «Консультант».

5. Lagarde C. Addressing Corruption with Clarity // <https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/09/18/sp091817-addressing-corruption-with-clarity>.

6. Коррупция обходится мировой экономике в 5 процентов глобального ВВП. Это более 2,6 трлн долларов // <https://news.un.org/ru/story/2018/12/1344641>.

7. Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ) представляет новый цикл исследований, посвященных распространенности коррупции в российском обществе: в чем причины коррупции, какие сферы наиболее поражены ею, а также насколько результативна борьба с этим явлением? // [Электронный ресурс] URL: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/prichiny-korruptzii-i-kak-s-nimi-borotsya> (дата обращения 08.11.2022).

8. Федеральный закон от 21.11.2011 № 323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» // СПС «Консультант».

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С МЕРАМИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Феткулов А.Х., к.ю.н., доцент
Сейтхожин Б.У., к.ю.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Караганда, Республика Казахстан

Анотация: В работе рассматриваются специальные меры предупреждения коррупции, в том числе антикоррупционные меры в области экономики и финансов. Рассматриваются возможные пути решения проблем коррупции, снижения возможности для ее развития. Авторы приходят к выводу о том, что для ограничения так называемой «низовой» коррупции необходимы меры финансового контроля, укрепление местного самоуправления. Предупреждение коррупции должно также сопровождаться мерами по совершенствованию антикоррупционного законодательства.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные правонарушения, коррупционные преступления, антикоррупционное законодательство, противодействие коррупции, предупреждения коррупции

Анализ антикоррупционной деятельности государственных органов и общественных организаций свидетельствует о том, что сохраняется позитивная тенденция в противодействии коррупции. Этому способствовали проведенные организационно-практические мероприятия, а также верное определение основных направлений дальнейшего совершенствования деятельности по обеспечению правопорядка, общественной безопасности и повышению эффективности предварительного следствия, дознания и оперативно-розыскной деятельности в противодействии коррупции.

Но, в тоже время мер предупредительного характера в противодействии коррупции не достаточно. Для решения задач антикоррупционной направленности утверждена Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы (далее - Концепция), которая определяет основные принципы и подходы развития антикоррупционной политики, в частности, приоритетность превенции коррупции и использование предупредительных антикоррупционных мер в комплексе [1].

В криминологии меры предупреждения образуют систему специальных мер, которые в равной степени относятся и к коррупции. Системой специальных мер предупреждения коррупции является совокупность мер правового и организационного характера, направленных на выявление, нейтрализацию, устранение причин и условий, способствующих распространению коррупционных правонарушений на государственной службе, а также на предотвращение общественно опасных результатов коррупционных правонарушений [2, с. 36].

Предупреждение коррупционных преступлений предполагает:

во-первых, четкую концептуальную и понятийную характеристику этой преступности и борьбы с ней в современный период;

во-вторых, достаточную правовую базу и специализацию кадров, ведущих противодействие с этой преступностью;

в-третьих, ресурсное обеспечение, современную информационную базу;

в-четвертых, комплексное программирование, знание реального состояния и тенденций коррупционной преступности, обоснованные прогнозные оценки [3, с. 15].

Вместе с тем существует несколько направлений успешной разработки антикоррупционной стратегии: смена должностных лиц, занимающихся государственной деятельностью; видоизменение стимулов для должностных лиц и граждан; сбор информации, в рамках которого увеличивается вероятность раскрытия коррупционных

правонарушений и их наказания; изменение взаимоотношений между должностными лицами и гражданами; увеличение социальных последствий коррумпированности [4, с. 19].

В соответствии со ст. 18 Закона РК «О противодействии коррупции» функция предупреждения коррупционных правонарушений возложена на уполномоченные органы по противодействию коррупции, прежде всего, на Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции Республики Казахстан (Антикоррупционная служба), а также на другие правоохранительные органы [5]. Кроме того, к ним относятся и суды, обеспечивающие неотвратимость ответственности и наказания.

История борьбы с коррупцией в нашей стране знает немало правительственных документов, которые должны были вселить веру в ее искоренение. Однако коррупция есть следствие общих проблем страны и общества, которые находятся в кризисном состоянии, поэтому борьба с ней должна пронизывать все программы реформирования, координируясь с другими государственными программами, чтобы избежать дублирования и неэффективного финансирования.

Первостепенными антикоррупционными мерами должны стать меры в области экономики и финансов, поскольку разумное определение сфер государственного присутствия в экономике и наведение порядка в сфере государственных финансов должно сужать почву, на которой процветает коррупция. Вот почему Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в своем Послании народу Казахстана отметил, что «важно последовательно наращивать усилия по вскрытию глубинных механизмов, поиску истинных организаторов коррупционных и теневых схем расхищения бюджетных средств и общенационального богатства» [6].

Ситуацию дефицита бюджетных средств, при которой резко расширяется сфера «личного усмотрения», ликвидирует переход к реальным и реализуемым бюджетам.

Поддержка предпринимательского корпуса страны должна быть направлена, прежде всего, на обеспечение реализации контрактных прав, прав собственников и акционеров, установление прозрачности деятельности предприятий для акционеров (и другие меры), с тем, чтобы дать возможность предпринимателям апеллировать к закону и постепенно уменьшить шанс появления поводов к использованию взяток чиновникам как средства защиты своих коммерческих интересов [7, с. 130].

Возможными путями решения проблемы коррупции, снижения возможности для ее развития могут быть: снижение тарифов и других барьеров для международной торговли; сведение к единому виду рыночных обменных курсов и процентных ставок; устранение субсидий предприятиям; минимизация регулирующих положений, лицензионных требований и других барьеров для вхождения в рынок новых инвесторов; демонополизация и приватизация государственных активов; обеспечение прозрачности отправления разумных банковских положений и внедрение рациональных стандартов аудита и отчетности. Кроме того, преобразование государственных институтов может включать реформу государственной службы; усовершенствование бюджетного, финансового менеджмента и налогового регулирования; укрепление правовой и судебной системы. В качестве дополнения к этим широкомасштабным реформам положительный эффект может также оказать тщательное и прозрачное внедрение мер по соблюдению законности.

Наряду с этим эффективность противодействие коррупции в период совершенствования антикоррупционного законодательства во многом зависит от качества расследования уголовных дел, связанных с должностными преступлениями.

В настоящее время расследованием коррупционных преступлений в Республике Казахстан занимаются территориальные органы Агентства РК по противодействию коррупции (Антикоррупционной службы), т. е. их следственные органы. В Западной Европе и США расследованием таких преступлений занимаются только следственные органы Министерства юстиции. Кроме того, одной из причин недостаточной

эффективности борьбы с организованной преступностью и коррупцией являются недостатки ее научного обеспечения. Любому законопроекту и значимому организационному решению в указанной сфере должна предшествовать научная проработка вопроса с учетом национальной специфики изучаемых явлений. На практике же имеет место рискованное экспериментирование, автоматическое заимствование рекомендаций, подготовленных для иных стран. Выходом представляется активизация научных исследований в ведомственных организациях научно-практического профиля, а также налаживание контактов с межрегиональными научными структурами по вопросам преступности и правосудия, с целью получения консультаций и участия в научных разработках по вопросам противодействия коррупции и организованной преступности.

К резкому расслоению общества на супербогатых и беднейших привела неэффективная работа финансовых институтов государства по контролю за доходами физических и юридических лиц. Экономическую основу организованной преступности и коррупции составляет теневое денежное обращение. Именно оно является питательной средой коррупции и организованной преступности, приносит огромные дивиденды структурам, паразитирующим на рыночной экономике.

Для ограничения так называемой «низовой» коррупции необходимы меры финансового контроля. Например, финансовый контроль за доходами должностных лиц существует во многих цивилизованных странах, в том числе и за доходами членов их семей. Это нашло отражение в ст. 8 Международного кодекса поведения государственных должностных лиц, что государственные должностные лица... сообщают сведения о личных активах и обязательствах, а также по возможности супруга (супруги) и (или) других иждивенцев [8]. Данное положение нашло свое отражение в ст. 11 Закона РК «О противодействии коррупции» [5].

В целях затруднения возможности дачи взяток в наличном виде следует принять меры по ограничению наличного оборота, расширению современных электронных средств расчета, внедрению новых форм отчетности, упрощению и облегчению контроля за движением средств. Все это необходимо делать в рамках Государственной программы "Цифровой Казахстан".

Одним из рычагов воздействия на коррупцию является укрепление местного самоуправления. Специалисты полагают, что низовую коррупцию можно сильно потеснить, введя реальную зависимость системы предоставления основных услуг населению от самого населения через его влияние на формирование эффективного местного самоуправления.

Мировой опыт показывает, что, например, дорожная полиция, находящаяся в ведении избираемых населением органов местного самоуправления, менее коррумпирована, нежели аналогичная служба, входящая в систему органов внутренних дел. Однако местное самоуправление должно развиваться параллельно борьбе с коррупцией. В противном случае такое самоуправление попадет под контроль преступности.

В этом плане в Казахстане предпринимаются попытки передачи некоторых функций правоохранительных органов вновь создаваемым структурам, однако эффективность таких мероприятий не определена.

В ходе правовой реформы требуется всяческое укрепление и создание новых независимых контрольных структур, к которым пока в Казахстане относятся Парламент РК. Однако Конституция РК ограничивает контрольные функции Парламента РК, которые можно вводить и законодательным путем, но только при одном условии - жесткая процедурная регламентация при осуществлении контрольных функций. В противном случае эти функции сами могут стать источником коррупции.

В развитых государствах большую профилактическую работу ведет институт Уполномоченного по правам человека, который также может использоваться для ограничения коррупции (например, для обеспечения прав граждан на информацию о

деятельности государственных органов). В настоящее время институт Омбудсмана в Казахстане также развивается. Так, например, 5 ноября 2022 года Президент страны подписал закон РК «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан», который определяет правовое положение и организацию его деятельности [9].

В ходе реформирования институтов исполнительной власти усилия должны быть направлены на налаживание общественного контроля за властью, с тем, чтобы население постоянно информировалось о планах, решениях и действиях властей, которые должны предоставлять эту информацию под угрозой неукоснительных санкций за нарушение этих обязанностей.

На снижение эффективности управления и рост коррупции влияют совмещение, нечеткое выполнение или разграничение многими правительственными ведомствами функций принятия и реализации решений, контроля, предоставления услуг.

Замечательный щит для коррупции - коллективная безответственность. Нужно закрепить принятие коллегиальных решений в сфере распоряжения средствами и имуществом, добиться повсеместного введения персональной ответственности должностных лиц.

В целях перекрытия каналов коррупции в сфере государственных заказов и закупок необходимо шире практиковать введение открытых конкурсов, установить жесткие спецификации и стандарты на продукцию и услуги.

В связи с тем, что внебюджетные фонды, из которых осуществляются выплаты чиновникам, контролируются гораздо хуже, что способствует коррупции, необходимо их ликвидировать.

Для ограничения коррупции должны быть приняты меры по разграничению компетенции чиновников, ужесточению контроля над государственными служащими и уменьшению сферы личного усмотрения.

Оздоровить обстановку в обществе, повысить доверие граждан к институтам власти можно путем привлечения общественных организаций к полноценному сотрудничеству при решении проблем подобного масштаба. Без привлечения широкой общественности низовую коррупцию нельзя обуздать.

Одна из целей антикоррупционной политики государства - ослабление влияния коррупции на политику. В Казахстане не столь заметно проникновение и влияние коррупции на процесс выборов. Однако, учитывая передовой зарубежный опыт, необходимо совершенствовать нынешнее выборное законодательство в целях защиты избирательных компаний от незаконных «правил игры», а также упрощения процедуры привлечения депутатов к уголовной ответственности, что значительно уменьшит влияние коррупции на деятельность законодательных органов.

Разработка ведомственных антикоррупционных программ должна коснуться всех специальных субъектов предупреждения. Однако в связи с тем, что каждое ведомство имеет свою специфику, для каждого из них следует с привлечением сторонних специалистов разрабатывать специальные программы, которые должны обновляться каждые три-пять лет.

В числе специфических ведомственных антикоррупционных мер, эксперты предлагали следующие:

- изменение методов и критериев оценки эффективности работы государственных служащих;
- введение практики периодического перевода чиновников на новое место работы внутри ведомства или на сходное место работы в другом ведомстве (ротация кадров);
- усиление контроля и мер ответственности за создание волокиты при работе с гражданами в ходе решения вопросов, сулящих большие прибыли, вымогательство взяток за законное решение вопроса;
- уменьшение дефицита доступа к государственным услугам;

- изменение режима и технологии работы чиновников по приему и обслуживанию граждан;
- выработка мер по ограничению системы незаконных выплат вышестоящим чиновникам от нижестоящих;
- ревизия зараженных коррупцией государственных экономических и социальных программ в целях отмены, пересмотра и изменения механизмов их реализации [10, с. 15].

Предупреждение коррупции должно также сопровождаться мерами по совершенствованию антикоррупционного законодательства. Общественность и государственные органы должны быть настроены на долгосрочную, системную и комплексную ревизию законодательных актов, охватывающих разные сферы регулирования, не уповая только на регулирование борьбы с коррупцией одним лишь законом о противодействии с ней. Кроме того, необходимо постоянно проводить экспертизу законодательства на «антикоррупционность».

Подготовка нового законодательства должна сопровождаться «закрытием» многочисленных отсылочных норм в действующих законах, устранением противоречий и внедрением ясных и точных формулировок, поскольку туманности и неточности создают возможность для чиновничьего произвола и коррупции.

Список использованных источников

1. Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан» [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/search/docs/fulltext> (дата обращения: 22 ноября 2022 года).
2. Максимов С. В. Предупреждение коррупции. – М., 1994. – С. 36.
3. Алауханов Е. О. Проявления коррупции в экономике Казахстана // Предупреждение преступности. – 2001. – № 2. – С. 15.
4. Мауленов Г.С. Понятие и предупреждение коррупции // Предупреждение преступности – 2001. – №1. – С. 19.
5. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2022 г.) [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 25 ноября 2022 года).
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» – Казахстанская правда. – 2022 – № 167(29794) – 2 сентября.
7. Нукенов М.О. Коррупционные преступления: криминологический и уголовно-правовой анализ. – Алматы. – 1999. – С. 130.
8. Международный кодекс поведения государственных должностных лиц [Электронный ресурс]: Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_code_of_conduct.shtml] (дата обращения: 28 ноября 2022 года).
9. Закон РК «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» от 5 ноября 2022 года [Электронный ресурс]: Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37216771&pos=255; (дата обращения: 30 ноября 2022 года).
10. Саттаров Г.А. и др. Россия и коррупция: кто кого? / Брошюра в Российской газете. – М., 1998. – С. 15.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА СОВЕРШЕНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Хинцицкий И.П., студент 2 курса
Ахметова А.К., ст. преподаватель,
кафедра юридических и финансовых дисциплин,
Академия «Bolashaq»,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В период мировых кризисов происходит значительный рост преступности, в том числе и экономической. Рост цифровых технологий, повсеместно применяемых в различных экономических процессах связан с экономическим кризисом. Эффективный уголовный закон, как наиболее репрессивный правовой инструмент, призван обеспечить максимальную стабильность в наиболее не стабильные периоды жизни человека. Рассматриваются условия освобождения от уголовной ответственности за совершение отдельных уголовных правонарушений в экономической сфере.

Ключевые слова: Уголовные правонарушения, уголовный закон, репрессивный правовой инструмент, цифровые технологии, освобождение от уголовной ответственности.

Специальное освобождение от уголовной ответственности характеризуется специфическими условиями правового регулирования, которое охватывает не только деятельность правоохранительных органов, но всю государственно-правовую систему в целом.

Освобождение от уголовной ответственности применяется, как правило, при совершении уголовного правонарушения небольшой или средней тяжести впервые, а специальное освобождение еще и при условии, если деяние потеряло общественную опасность и имеет место деятельное раскаяние.

Специальное освобождение от уголовной ответственности – это особая форма реагирования со стороны государственных органов не только в случаях совершения виновным уголовного правонарушения небольшой и средней тяжести, а также тяжких и особо тяжких уголовных правонарушений.

Сущность специального освобождения от уголовной ответственности заключается в том, что лицо, совершившее уголовное правонарушение, признает свою вину и выполняет все действия, указанные в примечаниях к статьям Особенной части УК РК, предусматривающих такое освобождение.

В ст. 2 УК РК задачами уголовного кодекса являются: защита прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, прав и законных интересов организаций, общественного порядка и безопасности, окружающей среды, конституционного строя и территориальной целостности Республики Казахстан, охраняемых законом интересов общества и государства от общественно опасных посягательств, охрана мира и безопасности человечества, а также предупреждение уголовных правонарушений.

Задача предупреждения совершения уголовных правонарушений способствует изменению приоритетных направлений уголовно-правовой сферы, в том числе и в отношении применения института специального освобождения от уголовной ответственности.

Для решения этих задач УК устанавливает основания уголовной ответственности и меры уголовной репрессии, применяемые к лицам совершившим уголовные правонарушения (ст.2 УК РК).

Наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений как осужденным, так и другими лицами. Наказание не имеет своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства (ч.2 ст. 39 УК РК).

Институт специального освобождения от уголовной ответственности является практическим воплощением в жизнь принципов гуманизации уголовной политики, экономии уголовной репрессии, поиска иных способов разрешения конфликтов без применения уголовного наказания, возникающих в связи с совершением преступлений.

Одной из важнейших функций института специального освобождения от уголовной ответственности является стимулирование процесса исправления и перевоспитание правонарушителей, их ресоциализация, и возвращение в общество.

В борьбе с преступностью наряду с усилением уголовной ответственности за тяжкие и особо тяжкие преступления не менее важное значение имеет дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности и наказания, которые в значительной степени зависят и от поведения лиц, совершивших преступление [1, 5].

В уголовном законодательстве и следственно - судебной практике Казахстана намечается тенденция к расширению сферы действия поощрительных норм права, побуждающих граждан к позитивному, полезному для них и общества поведению. К их числу относятся и нормы уголовного права о специальном освобождении от уголовной ответственности, сущность которого тесно связана с понятием, задачами и функциями поощрительных норм права.

Поощрительные нормы уголовного права выполняют функции стимулирования желаемых действий, определенного воздействия на поведение граждан. Способ воздействия поощрительных норм выражается в том, что лицо не обязывается, а побуждается к достижению общественно полезного результата [2, 22].

Названные нормы права регулируют поведение людей путем установления мер поощрения за совершение определенных действий, полезных для общества. При этом лицо не может быть принуждено к совершению поощряемых государством действий и достижению определенных ими результатов. Такие действия лиц могут носить лишь добровольный характер.

Поощрение выступает как мера государственного одобрения положительного поведения, предусмотренного законом. Вместе с тем рассматриваемые нормы права стимулируют активные, правомерные действия субъекта, за бездействие не может быть поощрение.

Однако будучи введенным в уголовное законодательство до сегодняшнего дня применение специальных видов освобождения от уголовной ответственности имеет немало вопросов, требующих теоретического, законодательного и правоприменительного разрешения.

В условиях экономического процветания Казахстана и роста благосостояния его граждан недостаточная разрешенность указанных вопросов порождает определенные трудности в выполнении конституционной задачи построения правового государства.

В этом плане показательны конструкция главы 8 УК РК «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности» и отдельных норм включенных в эту главу.

Само понятие «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности» не является новым, поскольку в науку и практику оно вошло с принятием Уголовного кодекса Республики Казахстан и направлено на скорейшее закрепление новых экономических отношений с применением уголовно-правовых механизмов.

Одним из таких вопросов, с нашей точки зрения, является вопрос о возможности применения специального освобождения от уголовной ответственности лиц, виновных в совершении некоторых уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности.

Глава 8 УК РК «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности» была введена в целях установления уголовно-правового механизма противодействия нарушениям рыночных отношений при осуществлении экономической деятельности.

Представляется, что в данной главе перечень статей по которым применяется освобождение от уголовной ответственности можно расширить, включив в него некоторые другие уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности.

Такое мнение вытекает еще и из того, как показывает судебная практика, по многим статьям данной главы суды назначают наказание не связанные с лишением свободы или лишение свободы назначается условно.

Более того виновные зачастую устраняют преступные последствия совершенного преступления уголовного правонарушения до главного судебного разбирательства.

Согласно главы 8 УК РК большинство уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности относятся к небольшой и средней тяжести.

Таким образом, есть в наличии основания и условия применения специального освобождения от уголовной ответственности и за совершение некоторых других уголовных правонарушений. Так, например статьи 219- (Незаконное получение кредита или нецелевое использование бюджетного кредита), 236- (уклонение от уплаты таможенных платежей и сборов) УК РК.

В уголовно-правовой литературе присутствует точка зрения, что ряд уголовных правонарушений из главы 8 вообще можно (а некоторые утверждают нужно) декриминализировать.

Поддерживая необходимость пересмотра отношений законодателя к уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности нам представляется, что в первую очередь необходимо поставить вопрос о расширении круга уголовных правонарушений из главы 8 за совершение которых виновному должно быть применено специальное освобождение от уголовной ответственности.

Итак, применение специального освобождения от уголовной ответственности можно было бы несколько расширить, включив в него уголовное правонарушение предусмотренного в примечании статьи 246 УК РК «Незаконные действия в отношении имущества, ограниченного в распоряжении в счет налоговой задолженности налогоплательщика, задолженности плательщика по таможенным платежам, налогам, специальным, антидемпинговым, компенсационным пошлинам, пеней, процентов в случае их начисления».

Можно было бы в качестве основания предусмотреть прекращение преступного деяния, а условия устранения преступного последствия и содействие правоохранительным органам в выявлении и устранение обстоятельств, способствовавших совершению уголовного правонарушения.

Представляется, что применение специальных видов освобождения от уголовной ответственности будет способствовать укреплению законности в сфере экономической деятельности, снижению социальной напряженности, облегчило работу правоохранительных органов, и привело к экономии сил и средств в их деятельности.

Список использованной литературы:

1. Щерба С.П., Савкин А.В. Деятельное раскаяние в совершенном преступлении. Практическое пособие/Под общей ред. С.П. Щерба. - М., 1997. - С. 5.
2. Баранов В. М. Поощрительные нормы советского социалистического права. - Саратов, 1978. - С.22.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ДИСТАНЦИОННЫХ РАБОТНИКОВ

Цырендашиева В.Ц., магистрант 1-го курса,
Бурятский госуниверситет имени Доржи Банзарова,
Улан-Удэ, Российская Федерация

Аннотация: В настоящей статье анализируется опыт применения и регулирования труда дистанционных работников в России и странах ЕАЭС. Автором предложены рекомендации по совершенствованию законодательства в сфере правового регулирования труда данной категории работников.

Ключевые слова: дистанционная работа, трудовые права, трудовые обязанности, охрана труда, телеработа, гарантии, трудовое законодательство.

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) затронули практически во все сферы нашей жизнедеятельности, в частности сферу труда. В таких условиях появляются новые формы организации труда. На сегодняшний день особую популярность набирает так называемый дистанционный (удаленный) труд. Анализируя опыт развитых стран, можно убедиться в необходимости правового регулирования новых форм трудовых отношений.

Как известно, еще в 70-х годах XX-го века, специалист Комитета по экономическому развитию США, Френк Скифф разработал термин – flexiplace («гибкое рабочее время»). В своей статье «Работа из дома экономит бензин» он подробно описал преимущества такой работы. Данная работа послужила отправной точкой для начала масштабной разработки концепции дистанционной работы. Так, в 2002 году Европейским союзом было подписано Рамочное соглашение о «телеработе», в котором были определены базовые подходы к регулированию данного атипичного труда, а также устанавливался основной пакет гарантий для дистанционных работников. Например, работодатель несет ответственность за предоставление, монтаж и техническое обслуживание оборудования, необходимого для телеработы и т.д. [1].

Несмотря на сравнительно недавнее появление многие зарубежные страны активно внедряют такую форму осуществления трудовой деятельности. Согласно статистическим данным в мире насчитывается более 75 млн. дистанционных работников: из них свыше 50 млн. в США, более 20 млн. в Европе и в России - больше 3 млн. человек. При этом их количество постоянно растет [2, с.6].

Такая тенденция неудивительна, поскольку данная форма занятости обладает рядом преимуществ. Работодатели могут сэкономить на стоимости содержания офисных помещений, парковок, электроэнергии, приобретение мебели и других подобных затрат. Кроме того, сокращается количество неявок на работу ввиду личных обстоятельств, например, болезнь, уход за ребенком и т.д. Возможно привлечение работников из других городов, регионов и даже государств. Для работников такая форма работы дает возможность сократить затраты времени на проезд до офиса, выбрать место и способы осуществления трудовой функции и в целом самостоятельно планировать свою деятельность. В целом, дистанционный труд имеет большое значение и для общества. «Удаленка» позволит уменьшить транспортные проблемы, а это значит сократить загрязнение воздуха и снизить спрос на бензин. Более того, такая форма занятости может решить проблему региональной безработицы, а также предоставить рабочие места для маломобильных групп населения.

На сегодняшний день регулированию дистанционного труда посвящена глава 49.1 Трудового кодекса Российской Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ (далее — ТК РФ) [3]. Данная глава была введена Федеральным законом от 05.04.2013 № 60-ФЗ [4]. Ранее она

содержала пять статей и регулировала понятие «дистанционная работа», особенности заключения, изменения, расторжения трудового договора, режима рабочего времени и времени отдыха.

Как известно, в период пандемии многим работодателям пришлось массово переводить работников на удаленный режим работы. Но так как глава 49.1 ТК РФ была принята еще в допандемийный период, стало очевидным, что она не отвечает современным реалиям. На практике возникло немало вопросов по поводу применения дистанционного труда. Российский законодатель достаточно быстро отреагировал на данную проблему и уже 8 декабря 2020 г. был принят Федеральный закон № 407-ФЗ «О внесении изменений в ТК РФ в части регулирования дистанционной (удаленной) работы» [5].

Прошло много времени с момента внесения данных поправок, однако практика показывает, что не все проблемы были решены. Особое затруднение вызывает процедура электронного документооборота. Как известно, при взаимодействии работодатель и работник вправе обмениваться между собой не только бумажными, но также и электронными документами. Но чтобы документ имел юридическую силу требуется усиленная квалифицированная электронная подпись (далее - ЭП). На деле данные требования игнорируются, поскольку использование необходимого программного обеспечения увеличивает издержки сторон трудового договора. Говоря о трудовом договоре, согласно законодательству у сторон также должен находиться его бумажный вариант. В условиях глобализации, в век развития средств коммуникации такое требование необходимо модернизировать и внедрить в полной мере безбумажный документооборот.

Значительная часть статей главы 49.1 ТК РФ содержит признаки дистанционного труда, однако все еще не ясно кого можно назвать дистанционным работником:

- Лицо, осуществляющее свои трудовые функции исключительно с использованием информационно-телекоммуникационных сетей, в т.ч. сети Интернет;
- Так называемый «компьютерный надомник»;
- Лицо, использующее информационно-телекоммуникационные сети только для взаимодействия с работодателем.

Ряд авторов полагают, что ограничение деятельности дистанционных работников сужает их круг, а это значит, сокращается число лиц, которых отнести к такой форме занятости (дизайнеры, переводчики и т.д.).

Говоря о законодательстве стран, входящих в ЕАЭС, стоит отметить, что Трудовой кодекс Республики Казахстан (далее - ТК РК) также содержит отдельные нормы по регулированию дистанционного труда. В соответствии со ст. 138 ТК РК «работодатель обязан предоставить работнику средства коммуникаций (средства связи), а также нести расходы по их установке и обслуживанию. Если же работник использует свои средства коммуникации, то работодатель обязан компенсировать расходы» [6]. Стороны трудового договора могут также договориться о возмещении иных расходов, к примеру, стоимость электричества и пр. Такой подход вполне отвечает западным стандартам.

Но, несмотря на это, в странах Евразийского экономического союза нет достаточной нормативно-правовой базы, которая будет эффективно регулировать дистанционный труд. Вызывает беспокойство тот факт, что на практике «существенно сокращен перечень обязанностей работодателя по обеспечению безопасных условий труда для дистанционных работников» [7, с.15]. Данная ситуация осложняется, в случае если дистанционный труд носит международный характер, т.е. работник находится в другой стране. Зарубежные компании решают данный вопрос с помощью принятия локальных нормативно-правовых актов, в которых будут прописаны все необходимые положения.

Нередко вызывает проблему разграничение трудового договора с дистанционными работниками с договорами гражданско-правового характера. В подавляющем большинстве случаев работодатели заключают не трудовой договор, а договоры подряда

или договоры возмездного оказания услуг. Есть случаи когда даже такие договорные отношения не оформлялись. Таким образом, работодатель минимизирует свои расходы, а работник не получает основные социальные гарантии, например ежегодный оплачиваемый отпуск, пособие по временной нетрудоспособности и др. Получается, что работодатель также перекладывает на дистанционного работника также расходы по оборудованию рабочего места, обеспечении связью, канцелярскими принадлежностями и т. д. При этом, законодательство развитых стран относит подобные расходы к обязанностям работодателя.

Однако работодатели также несут определенные риски. Ввиду отсутствия необходимых правовых норм, не ясно каким образом учитывать рабочее время и результативность дистанционного труда. О. Г. Смирнова, Г. В. Казакова полагают, что ст. 57 ТК РФ необходимо уточнить, поскольку режим рабочего времени выражается в необходимости работника подчиняться правилам внутреннего трудового распорядка, которые устанавливает работодатель [8]. В данном случае стоит применять не норму времени, а норму выработки, т.е. выполнение необходимой работы качественно и в срок.

Также нуждаются в регулировании нормы, связанные с защитой информационной безопасности, персональных данных, охраной коммерческой тайны [9].

Анализируя действующее законодательство стран ЕАЭС, в т.ч. Российской Федерации можно заключить, что наше законодательство значительно отстает от законодательства западных государств. Первые попытки регулирования дистанционного труда предприняли Российская Федерация и Республика Казахстан, но останавливаться на этом нельзя, поскольку система регулирования еще не достаточно эффективна. В данной ситуации мы находимся в равной стартовой позиции, поэтому нам необходимо присмотреться к успешному опыту зарубежных стран, в области правового регулирования и организации дистанционного труда. При этом, необходимо учитывать особенности национального менталитета, сложившиеся правовые традиции и институты.

Таким образом, проведенный анализ позволяет определить векторы дальнейшего развития и совершенствования законодательства.

Для защиты прав дистанционных работников необходимо:

- во-первых, усовершенствовать правовые нормы, касающиеся обязанности работодателя по компенсации расходов. Нужно закрепить в Трудовом кодексе обязанность работодателя по обеспечению работника необходимыми средствами связи, компьютерной техникой. Если работник использует свою технику, то в таком случае работодатель обязан компенсировать соответствующие расходы;

- во-вторых, закрепить за работодателем обязанность компенсировать расходы работника, связанные с оформлением электронной подписи;

- в-третьих, рассмотреть возможность внедрения «право на отключение» (возможность дистанционного работника не отвечать на электронные сообщения, письма во вне рабочее время), чтобы решить вопрос с нарушением режима труда и отдыха.

Для защиты прав работодателей необходимо внедрить правовую норму, которая позволит дострочно расторгнуть с недобросовестным работником, например, в ситуациях когда работник неоднократно нарушает сроки выполнения работ.

Список литературы:

1. ETUC, UNICE-UEAPME and CEEP, Framework Agreement on Telework, Brussels. 16 July 2002. URL: <https://www.etuc.org/en/framework-agreement-telework>

2. Бородин И.И. Правовой статус телеработника (в порядке постановки задачи) / И. И. Бородин // Трудовое право. 2008. № 5. С. 6.

3. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ (ред. от 04.11.2022) [Принят Гос. Думой 21 декабря 2001 года] // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс».

4. Федеральный закон от 05.04.2013 № 60-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» [Принят Гос. Думой 22 марта 2013 года] // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс».

5. Федеральный закон от 08.12.2020 № 407-ФЗ «О внесении изменений в ТК РФ в части регулирования дистанционной (удаленной) работы и временного перевода работника на дистанционную работу по инициативе работодателя в исключительных случаях» [Принят Гос. Думой 26 ноября 2020 года] // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс».

6. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23.11.2015 № 414-V ЗРК (ред. 27.06.2022) // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>.

7. Кожевников О. А. Регулирование труда дистанционных работников в России и за рубежом / О. А. Кожевников, М. В. Чудиновских // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 3. 2020. С. 563–583.

8. Смирнова О.Г. Трудовой договор с дистанционным работником: некоторые вопросы / О. Г. Смирнова, Г. В. Казакова // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2014. № 3. С. 142–147.

9. Избиенова Т. А. Дистанционные трудовые отношения как форма нетипичной трудовой занятости / Т. А. Избиенова, А. О. Чупракова // Марийский юридический вестник. 2017. № 1 (20). С. 101–102.

СЕКЦИЯ 2: Совершенствование механизмов реального сектора экономики, экологии и сферы услуг

КАЗАХСТАН В ГЛОБАЛЬНОМ ИНДЕКСЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Джамалова Г.Г., докторант
Университет «Туран»,
Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Задача роста конкурентоспособности экономики Казахстана является одной из основных для государства. Существует множество рейтингов, оценивающих конкурентоспособность стран, но наиболее масштабным является индекс глобальной конкурентоспособности. В статье подробно описывается позиция Республики Казахстан в этом индексе.

Ключевые слова: глобальный индекс, конкурентоспособность, экономика, Казахстан.

Индекс глобальной конкурентоспособности (Global Competitiveness Index) — это глобальное исследование и сопровождающий его рейтинг стран мира по показателю экономической конкурентоспособности. Индекс разработан по инициативе Всемирного экономического форума (World Economic Forum) и рассчитывается по методике, основанной на комбинации общедоступных статистических данных и результатов глобального опроса руководителей компаний — обширного ежегодного исследования, которое проводится Всемирным экономическим форумом совместно с сетью партнёрских организаций — ведущих исследовательских институтов и организаций в странах, анализируемых в отчёте. Исследование проводится с 2004 года и на данный момент представляет наиболее полный комплекс показателей конкурентоспособности по различным странам мира [1].

Задача роста конкурентоспособности экономики Казахстана является одной из основных для государства. Существует множество рейтингов, оценивающих конкурентоспособность стран, но наиболее масштабным является индекс глобальной конкурентоспособности. Повышение позиций в данном рейтинге стало входить в государственные программы развития экономики Казахстана. Поэтому продвижение РК в глобальном индексе конкурентоспособности требует дальнейшего изучения.

Такие авторы, как Г.К. Лухманова, Е.И. Ладаненко и А.Е. Беделбаева, А.К. Жумагулова и Б.К. Бимагамбетова изучают проблему снижения позиций Казахстана в глобальном индексе конкурентоспособности. Они отмечают, что повышению конкурентоспособности Казахстана препятствуют проблемы в финансовой системе, недостаточное развитие отечественных технологий и инфраструктуры [2].

Г.К. Лухманова, Е.И. Ладаненко и А.Е. Беделбаева, Ж.О. Кулжабаева и А.К. Жумагулова, Б.К. Бимагамбетова, Б.Б. Дуйсенбаева, Л.К. Саналиева, Д.К. Адилбекова и А.Р. Андосовато исследовали макроэкономическую ситуацию Республики за последние пять лет. Они пришли к выводу, что в Казахстане наблюдается снижение экономической активности и повышение среднегодовых темпов инфляции [2].

По нашему мнению, наиболее полно проанализировали факторы, влияющие на динамику конкурентоспособности страны, такие авторы, как А.К. Жумагулова, Б.К. Бимагамбетова, Г.К. Лухманова, Е.И. Ладаненко, А.Е. Беделбаева. Мы считаем, что развитие хозяйства необходимо для того, чтобы повысить уровень конкурентоспособности Республики Казахстан. Поэтому страна нуждается в переходе к

инновационной экономике. Если реализовать инновационный потенциал Казахстана путем привлечения иностранных инвестиций, то Казахстан повысит позиции в глобальном рейтинге.

Индекс глобальной конкурентоспособности (GCI) рассчитывается на основе 114 субиндексов, объединенных в 12 основных категорий, которые являются факторами конкуренции. Остальная часть основана на специальном опросе более 14 000 руководителей крупных и средних предприятий [2].

Все страны-участницы рейтинга распределены по уровню экономического развития. Критерий распределения - это показатель для измерения уровня ВВП на душу населения. Однако для определения уровня развития стран, сильно зависящих от природных ресурсов, в том числе Казахстана, используется второй критерий, который измеряет степень зависимости развития страны от ключевых факторов. Критерий определяется, исходя из доли товарного экспорта, в общей структуре экспорта за последние пять лет. Страны, в которых экспорт сырья составляет более 72% от общего объема экспорта, относятся к категории высоко - развитых стран [2].

В течение долгого времени, ВЭФ (Всемирный экономический форум) призывает правительства сосредоточить внимание на достижении экономической стабильности. В 2006 году экс-президент Казахстана поставил перед собой задачу сделать РК одной из самых конкурентоспособных стран мира.

Проанализируем изменение положения РК в глобальном рейтинге (рисунок 1).

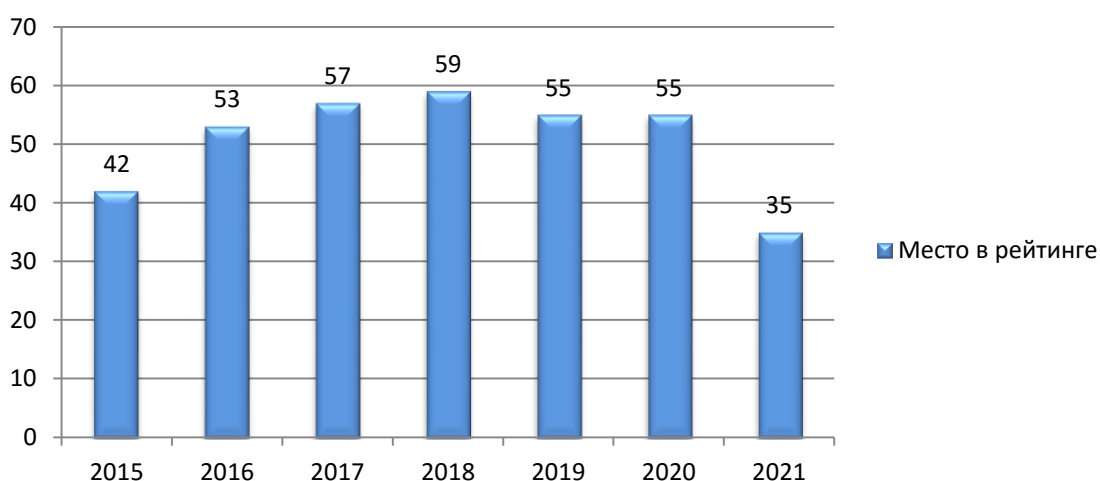

Рисунок 1. Изменение позиций Казахстана в рейтинге ГИК за 2015 – 2021гг.

Примечание: составлено автором на основе данных [3].

В рейтинге сравниваются страны от финансового здоровья до здравоохранения и инноваций. Казахстан участвует в рейтинге ГИК с 2005 года. За это время позиция страны в рейтинге многократно менялась, в лучшую, и в худшую сторону (смотри таблицу 1).

Таблица 1 - Рейтинг стран мира по индексу глобальной конкурентоспособности 2021 г.

Рейтинг	Страны лидеры	
	Экономика	Индекс
1	Швейцария	82.3
2	Швеция	82.1
3	Дания	81.4

4	Нидерланды	81.2
5	Сингапур	81.1
6	Норвегия	80.9
7	Гонконг	80.7
8	Тайвань	80.6
9	ОАЭ	80.2
10	США	78.6
...		
32	Саудовская Аравия	64.6
33	Кипр	64.4
34	Республика Чехия	64.3
35	Казахстан	63.6
36	Португалия	63.5
37	Индонезия	62.9
38	Латвия	62.8
39	Испания	62.7
40	Словения	62.7
Примечание: составлено автором.		

В исследовании 2021 года оценивались 64 страны по всему миру. Первое место в рейтинге заняла Швейцария. В первую пятерку стран после Швейцарии входят Швеция, Дания, Нидерланды и Сингапур.

В этом году, в рейтинге ГИК РК занял 35-е место. По сравнению с прошлым годом, удалось подняться в рейтинге на 7 позиций. В этом году Казахстан улучшил свои позиции по всем оценочным факторам, обогнав по рейтингу такие страны как Португалия (36-е), Индонезия (37-е), Латвия (38-е), Испания (39-е), Словения (40-е) и Россия (45-е) [3].

В категории «Государственная эффективность» Казахстан поднялся на 8 пунктов, с 29 до 21 места. Улучшение связано с повышением рейтинга по пяти субфакторам: «финансовое» - 18-е (до 4-го), «налоговая политика» - 6-е (11-е) и «корпоративная среда» - 47-е (4-е повышение), «Законодательство о бизнесе» - 24-е (повышение на 3-е место) и «Социальная система» - 28-е (повышение на 9-е место).

Значительные улучшения в позиции так же наблюдается по фактору «эффективности бизнеса», где страна поднялась до 28-го места, улучшив показатели на 7 пунктов, при этом четыре подфактора добились прогресса в этом отношении. Рейтинг Казахстана по субфакторам «Рынок труда» - 19 (+12), «Финансы» -45 (+1), «Практики управления» - 14 (+6), «Отношения и ценности» - 23. По субфактору «Результативность и эффективность» позиции снизились на 3 параметра, заняв 42 место.

По экономической активности Казахстан поднялся на три строчки и занял 44 место. Улучшение связано с повышением рейтингов по всем пяти субфакторам: «Внутренняя экономика» - 35 (+4), «Международная торговля» - 56 (+2) и «Иностранные инвестиции» - 44 (лучше), «занятость населения» -22 (на 9 позиций).

Казахстан поднялся на четыре позиции и занял 46 место по фактору «Инфраструктура» Улучшение связано с улучшением трех субфакторных рейтингов: «Инфраструктура» -24 (+6 мест), «Научная инфраструктура» - 58 (+1 место) и «Здоровье и окружающая среда» -57 (улучшение на 2 уровня). Стоит обратить внимание на понижение позиции подпункта «Обучение» - на 45 место (на 1 позицию ниже). Положение подпункта «Техническая инфраструктура» не изменилось - 52 место[2].

Эксперты считают, что пятью наиболее привлекательными факторами для экономики Республики Казахстан являются удобная бизнес-среда, доступные финансовые ресурсы, экономическая жизнеспособность, и стабильность политической обстановки, конкурентоспособная налоговая система.

Главным фактором, который может повысить конкурентоспособность экономики страны, является создание и развитие малого бизнеса, включая создание связей между технологиями, производством, финансами и социальной деятельностью в новой корпоративной среде. Этот вопрос имеет большое значение в условиях глобального кризиса мировой экономики, особенно в развивающейся экономике РК.

В целом, при рассмотрении конкурентных (и неконкурентных) факторов, наиболее важным сравнительным экономическим преимуществом Казахстана являются богатые запасы полезных ископаемых. Опираясь на эти преимущества, Казахстан преодолел национальный экономический кризис, добился экономического роста и провел ряд крупных экономических реформ.

Чтобы гарантировать макроэкономическую конкурентоспособность страны в целом, необходимо улучшить внутренние факторы в стране, такие как объем инвестиций в новые технологии и профессиональное обучение. Они играют важную роль в дополнение к традиционным показателям, таким как производственные затраты на единицу общей численности рабочей силы и капитала.

Достижение качественных успехов в решении тех или иных задач и обеспечение конкурентоспособности «точек» экономического роста страны - один из главных приоритетов экономического развития Казахстана. Принятие конкретных мер по реструктуризации экономики региона, создание конкурентоспособного промышленного сектора в регионах с высоким уровнем производства готовой продукции, внедрение кластерного механизма его развития имеют большое значение в реализации этих задач. В этом контексте сложившаяся в республике организационная система региональной политики, стала важнейшим фактором успеха всего процесса устойчивого развития страны.

Казахстану необходимы прогрессивные меры для перехода к устойчивому развитию конкурентоспособности. Пока что наблюдается значительный дисбаланс в производстве и потреблении ресурсов. Экономика лишь незначительно выигрывает от огромного потенциала возобновляемых источников энергии. Энергоемкость и экологические издержки производства производимой продукции высоки. Низкий уровень экологической ответственности у МСП и низкое участие населения и общественности в процессе решения экологических проблем. Качество жизни населения ниже современных стандартов. Исключительно высокие социальные риски, высокий уровень профессиональных, бытовых и дорожно-транспортных происшествий.

Общий экономический рост страны и национальное благосостояние возможны благодаря рациональному и эффективному использованию производственного потенциала каждого региона. Одним из основных направлений активной региональной политики Казахстана является четкое определение места и роли каждого региона в хозяйственном комплексе страны, его текущего положения и перспектив дальнейшего развития. С учетом этого была принята конкретная стратегия регионального развития, в которой определены стратегические шаги регионального развития страны на 2025 года.

Список использованной литературы:

1. [https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index#:~:text=%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%20\(World%20Economic%20Forum\)](https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index#:~:text=%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%20(World%20Economic%20Forum))
2. <https://atameken.kz/ru/services/10-global-nyj-indeks-konkurentosposobnosti>
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA>

«ХИЛТОН АСТАНА» ҚОНАҚ ҮЙ КӘСПОРЫНЫНДА МАРКЕТИНГ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жұмаділова Ж.Д., 1-курс магистранты
Шоқан Р., к.э.н «Туризм» мамандығының
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Экономика факультеті,
Астана, Қазақстан

Аннотация. Мақалада қызмет көрсету саласының экономикадағы маңызының артуына байланысты мәселелер қарастырылған. Сонымен қатар, қызмет өнімнің құрамдас бөлігі және елдің экономикалық ілгерілеуінің көрсеткіші болып саналады. Қонақ үй маркетингінің мәселелері «Hilton Astana» қонақ үйінің мысалында зерттеледі. Қонақ үй бизнесі мен қонақжайлылық саласында жеке қонақүйлер үшін ең үлкен проблемалардың бірі бәсекелестік болып табылады деген қорытынды жасалды. Сондықтан ең жақсы нәтижелерге қол жеткізу үшін қонақүйлер бұрын қалыптасқан әдістемелерді тұтынушыларды тартудың жаңа шығармашылық тәсілдерімен үйлестіре отырып, стратегиялық көзқарасты қабылдауы керек.

Кілтi сөздері: Қонақ үй маркетингі, қызмет көрсету экономикасы, қонақ үй бренді, тұтынушыларды тарту, бәсекелестік, қонақ үй.

Қазіргі уақытта әлемдік экономика қызмет көрсету экономикасы ретінде сипатталады. Бұл, ең алдымен көптеген дамыған және дамушы елдердің экономикасындағы қызмет көрсету секторының маңыздылығы мен үлес салмағының артуына байланысты болып отыр. Шын мәнінде, қызмет көрсету саласының өсуі ұзақ уақыт бойы елдің экономикалық прогресінің көрсеткіші ретінде қарастырылды. Экономикалық тарих мәліметтерін саралайтын болсақ, барлық дамушы елдердің экономиканың негізгі тірегі ретінде ауыл шаруашылығынан өнеркәсіпке, содан кейін қызмет көрсету секторына ауысуын үнемі бастан кешіргенін көрсетуде. Бұл экономика салаларындағы бұл алмасу. сонымен қатар тауарлар мен қызметтердің анықтамасының өзгеруіне әкелді. Енді тауарлар қызметтерден бөлек қарастырылмайтын тұжырымдама қалыптасты. Керісінше, қызметтер қазір өнімнің ажырамас бөлігі болып табылады.

Қонақ үй маркетингі - бұл қонақ үйлер өз бизнесін алға жылжыту және тұтынушыларға жағымды әсер қалдыру үшін пайдаланатын әртүрлі маркетингтік стратегиялар мен әдістерді білдіретін термин. Негізінде, маркетинг қонақ үйді мүмкіндігінше көп тұтынушыларды тарту үшін және тартымды ету үшін жауап береді. Цифрлық ғасырда қонақүй маркетингі онлайн, сондай-ақ жеке және қонақүй брендтері веб-сайт трафигі, әлеуметтік медиа, электрондық пошта және басқа да әртүрлі арналар арқылы өздерінің қатысуын барынша арттыруы керек. Қонақ үй және қонақжайлылық индустриясында бәсекелестік жеке қонақүйлер үшін ең үлкен қиындықтардың бірі болып табылады. Қонақ үй маркетингі өте маңызды, өйткені бұл қонақ үйлер өз қызметін нарықта ілгерілету, оның бірегей ерекшеліктерін көрсету, оның бәсекелестерден ерекшеленуін қамтамасыз ету және нарықта орналастырудың артықшылықтарын белгілеу тәсілі. Жалпылай келгенде, қонақ үй маркетингінің соңғы тенденцияларын ұстану және маркетинг арқылы тұтынушыларды тарту қонақ үй иелеріне олар жасайтын брондау санын және олар әкелетін кірісті барынша арттыруға көмектеседі. Қонақ үй маркетингі күрделі, көп қырлы қызмет болып табылады. Ең жақсы өнімділікті қамтамасыз ету үшін қонақүйлер бүгінгі тұтынушыларды тартудың креативті жаңа тәсілдерімен негіздерін біріктіре отырып, стратегиялық көзқарасты қабылдауы керек.

«Хилтон Астана» қонақ үйі маркетинг кешеніне талдау жасайтын болсақ, қонақ үйдегі маркетинг қызметі біршама дамығандығын байқай аламыз. Оған дәлел, қонақ үйдегі жүзеге асырылып жатқан біршама шаралар. Мысалы, Hilton Honors

бағдарламасына қатысу қонақ үй қонақтарына сыйлық ұпайларын алуға құқық береді. Hilton Honors – АҚШ-тағы ең таңдаулы жиі ұшатын бағдарламалардың бірі және оның табысы бүкіл әлемге таралуда. Мұның бәрі адал клиенттерді құру, тұтынушылардың қанағаттануын арттыру және бүкіл әлем бойынша Hilton қонақ үйлеріне қонақтарды тарту болып табылады. Қонақ үйдің сату командасы әлем бойынша ерекше сұранысқа ие және қызмет көрсетуге бағытталған тұтынушыларға қызмет көрсететін ұйым ретінде танылған. Сату командасы әлемнің 101 еліндегі 25 000 клиентке дүние жүзіндегі кеңселерден қызмет көрсете отырып, 42 тілде келісімдер жүргізеді. Бұл бүкіл әлемдегі аймақтардың бірегей қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін жергілікті деңгейге дейін шынайы түсінуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, қонақ үй брондау және тұтынушыларға қызмет көрсету ResMax кластерді резервтеу бағдарламасы арқылы жасалады. Res Max деп аталатын жеке брондау сайты электронды бизнеске арналған тамаша сайт, ол қонақтарға сапарларын іздеу және брондау үшін қажет барлық қажетті құралдармен қамтылған [1].

DoubleTree DTour жарнамалық науқаны кезінде пайдаланушылар картадағы нүктені таңдап, содан кейін өздерінің фотосуреттерін, бейнелерін және кеңестерін жүктеп сала алады. 5 миллионнан астам қаралымы бар бұл маркетингтік науқан көрермендердің саяхаттау, тұру және туристік мақсаттағы ойын-сауық туралы пікірлерімен алмасатындығын дәлелдейді.

Дүниежүзілік ғаламтор қызметінің қызметкерлері қонақүй бизнесіндегі бәсекелестіктен озып шығу үшін ғаламтордың маңызды екендігіне басымдық беріп отыр. Ең озық технологиялар, жаһандық қолжетімділік және негізгі серіктестіктер арқылы тұтынушыларды тарта алу, кірісті ұлғайта алу және тұтынушылармен берік қарым-қатынас жасай алу ғаламтор желісіндегі ресми сайт арқылы жүзеге асады. Бұл күш-жігердің нәтижесі Hilton портфолиосындағы барлық брендтер үшін нарық үлесінің өсуі болып табылады.

«Хилтон Астана» қонақ үйінің маркетинг саласын жетілдіру үшін жасалу керек шаралар:

1. Қонақ үй маркетинг жоспарын жасау. Жылдық маркетинг жоспары маркетингтік әрекеттің мақсатты және нәтижеге бағдарлануын қамтамасыз ету үшін маңызды алғашқы қадам болып табылады. Маркетинг жоспарында қарастырылатын элементтер тобы бар, оған тұтынушылар, баға, жарнама, бәсекелестер, сату нарығы кіреді.

Сурет 1. Маркетинг жоспарының құрылымы [2]

Маркетинг жоспары келесі компоненттерден тұруы керек:

- ✓ Нарыққа шолу және соңғы қонақжайлылық үрдістері

- ✓ Маркетинг мақсаттары, брендті орналастыру және бәсекелестік жағдайлар
- ✓ Рөлдер мен жауапкершіліктер
- ✓ Мақсатты нарықтар
- ✓ Сату арнасы бойынша мақсаттар, стратегиялар және өнімділік көрсеткіштері
- ✓ Пакеттер мен акциялар
- ✓ Маркетинг бюджеті және қызмет күнтізбесі.

Маркетинг арналарына қонақ үй веб-сайты және SEO, ақылы медиа, үшінші тарап листингтері, әлеуметтік медиа, электрондық пошта маркетингі, қонақтардың адалдығы, кепілзат, сауда көрмелері мен оқиғалары, серіктестіктер, қоғаммен байланыс және онлайн беделді басқару кіреді [3]. Маркетинг жоспары ай сайын өнімділігі хабарланатын және нәтижелерді оңтайландыру үшін қажетінше түзетілген стратегиялары бар нақты құжат болуы керек. Мақсатты нарықтарды анықтау маңызды. Қонақтарды нарық сегменттеріне топтастыру арқылы хабар алмасуды мақсатты аудиторияның әрбір тобына бейімдей алу және ұқсас сипаттамалары бар басқа саяхатшыларды таба алу оңай. Қонақ үй маркетингінің стратегиясының тағы бір маңызды элементі - жылжымайтын мүлік брендінің, оның нарықтағы орналасуының және оны бәсекелестерден не ерекшелендіретінін нақты, тартымды сипаттамасының болуы. Іздеу жүйелеріндегі оңтайландыру көмегімен веб-сайт трафигін арттыруға болады. Іздеу жүйелеріндегі көріну мен рейтингтерді арттыру үшін кілт сөздермен, тақырыптармен, сипаттамалармен, тегтермен және сілтемелермен веб-сайт мазмұнын пішімдеуді қамтиды. Қонақүйдің цифрлық маркетинг кешенінің тағы бір маңызды бөлігі ақылы медиа (SEM маркетинг) болып табылады [4]. Қарапайым инвестиция арқылы Google Ads немесе Google Hotel Ads арқылы жоғары мақсатты кілт сөздерге баға беру арқылы үлкен қонақүй брендтерімен бәсекелес болуға болады [5]. TripAdvisor, Kayak және Trivago сияқты платформалардағы мета іздеу маркетингі әсіресе тікелей тапсырыстарды жүргізуде тиімді болуы мүмкін [6]. Ай сайынғы бір миллиардтан астам белсенді пайдаланушысы бар TikTok соңғы жылдары әлемді жаулап алды. Пайдаланушылар музыка, би және ойын-сауықты жиі көрсететін қысқа бейнелерді жариялайды, ал танымал бейнелер әлеуметтік желілерде вирусқа айналуы мүмкін. Қолданба әсіресе жастар арасында танымал болғанымен, оның пайдаланушы базасы ұрпақтан-ұрпаққа өсіп келеді және ол әлеуетті тұтынушыларға капиталды қызықты және шығармашылық түрде көрсетудің оңтайлы тәсілі болуы мүмкін. Электрондық пошта маркетингі – бұл тікелей брондаулар мен қосымша кірістерді тартудың үнемді, жоғары мақсатты тәсілі. Қонақ үй тұтынушыларының электрондық пошта мекенжайларын және жарнамалық хабарларды жіберу рұқсатын жинау арқылы кәсіпорынның дерекқор базасын ұйымдастыру керек. Электрондық пошта жоғары сатылымдар, әрекеттер және мейрамханаларды брондау арқылы қосымша кіріс алу арқылы табыстылықты арттырудың тиімді тәсілі болуы мүмкін.

Қызмет көрсету саласы әлемдік экономиканың қарқынды дамып келе жатқан саласына айналуға. Ол адамның білімге, медициналық және банктік қызметтерге, көлікке, туризмге, тамақтандыруға және әртүрлі жерлерде, әртүрлі континенттерде уақытша болу қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Жиырмамыншы ғасырда қолданысқа кеңінен енген маркетингтік қызмет тауарлар мен қызметтерді өндірушілерге өнімге деген нарықтық сұранысты қалыптастыруға және тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өндірісті басқаруға бағытталғаны белгілі. Маркетингтің эволюциясы қонақжайлылық индустриясына қарқынды ықпал етеді, өйткені бұл саладағы табыс толығымен тұтынушылардың қалауына негізделген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Hotels by Hilton - Book the Best Rates Across All Brands
2. <https://www.bing.com/newtabredir?url=https%3A%2F%2Firg77.ru%2Fbiznes%2Fmarketingovyj-plan-dlya-biznesa%2F>

3. <https://www.semrush.com/lp/seo-challenges/en/?kw=search%20engine%20optimization%20seo&cmp>
4. What is SEM in Marketing? Best SEM Strategies & Practices in 2022 (ppcexpo.com)
5. <https://www.bing.com/search?q=google+ads&cvid=8e0daf858c61457896be7fbb4dd66c8b&aqs=edge.0.0j46j0l7.956j0j4&FORM=ANAB01&PC=U531>
6. <https://www.tripadvisor.co.uk/>

CHERNOBYL: AN ECOLOGICAL DISASTER ZONE

Kalieva G.K., master,
Mahankova A.V., Student,
Faculty of Economics, Management and Entrepreneurship,
Department of World Economy and International Relations,
Karaganda University of kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract: the article deals with the ecological disaster zone Chernobyl. It was considered how the first hours passed after the explosion at the power plant, the impact of the disaster on the environment and people.

Key words: Chernobyl, Chernobyl nuclear power plant, nuclear accident, the Chernobyl accident, radiation health impact.

From the archival documents declassified on the USSR nuclear project on the instructions of the President of the Russian Federation B. N. Yeltsin, it is clear that in the USSR, already in 1945, the issues of using atomic energy for peaceful purposes were considered at the state level. Thus, on October 26, 1945, the technical Council of the PSU considered the proposals of academician P. L. Kapitsa «With the use of intra-atomic energy for peaceful purposes». The fields of research on the use of atomic energy for peaceful purposes have been steadily expanding since 1945. The initiator and leader of these works was the President of the USSR Academy of Sciences S. I. Vavilov. A special place in the use of atomic energy for peaceful purposes was occupied by the problem of creating power reactors.

In 1947, articles appeared in the press about the beginning of work on the construction of a nuclear power plant in the United States, and this circumstance prompted the development of similar work in Russia. The development of the industrial base for the production of plutonium made it possible to simultaneously obtain a considerable amount of radioactive isotopes. The first use of isotopes in Russia in the national economy dates back to 1948. Radioactive cobalt was used for screening pipeline welds. The widespread use of isotopes on an industrial scale began in 1950. The use of atomic energy for peaceful purposes at the highest level of government was considered immediately after the successful test of the first atomic bomb. In November 1949, a decision was made at a meeting of the Special Committee of the Council of Ministers of the USSR:

«In order to study the possibilities for the use of atomic energy for peaceful purposes (possibility of developing projects of power plants and engines with energy atomique), T. Kurchatov, Alexandrov, Dollezhal, Bochvar, Zavenyagin, Pervukhin and Emelyanov, should consider the issue of possible directions of scientific research in this area and submit their reflections to the Committee within a period of one month» [1].

As early as April 1946, the United States planned to begin construction of a gas-cooled nuclear power plant in Oak Ridge and put it into operation in 1948. General Leslie Groves, head of the US nuclear project, stated this. The first idea of creating locomotives powered by a nuclear reactor for railways also belongs to the Americans and dates back to 1946. In 1947, ideas were

expressed about the use of nuclear reactors in aircraft, submarines and aircraft carriers. In the USSR in 1946, I. V. Kurchatov considered the possibility of using a graphite reactor (developed at that time for processing military-grade plutonium) for energy production. In 1949, the laboratory № 2 studied possible directions for the creation of power reactors for transport and nuclear energy. On May 16, 1949, a government decree determined the beginning of work on the construction of the first nuclear power plant. The city of Obninsk was appointed the place of construction, and the laboratory "B" and the laboratory № 2 played a key role in its creation. I. v. Kurchatov was appointed scientific supervisor for work on the creation of the first nuclear power plant [2].

In the USSR, the traditional energy industry, based on the use of organic fuels, developed most intensively between 1962 and 1985. In 1980-1985, the nuclear power industry began to develop more rapidly.

The predominant development of nuclear energy took place in Ukraine. The annual commissioning of new capacities at the country's nuclear power plants exceeded 4 million K. The largest increase in energy capacity in the European part of the country is due to the commissioning of nuclear power plants. Most nuclear power plants had to be built by the Ministry of energy of the country, nuclear power plants were built according to projects that were not completed, which led to partial processing of projects already under construction. Despite the fact that at the same time blocks of the same capacity were introduced, which were performed on the same projects, the introduced blocks were not identical due to the changes made.

For example, the first nuclear power plants did not fully take into account international experience in the field of nuclear energy safety. Gradually, the technical level of safety of the nuclear power plant increased. For example, during the construction of the Lovila nuclear power plant, the units of the nuclear power plant with a reactor casing were designed.

In addition, an automated process control system was a weak link in nuclear power plant projects. In fact, it was not present in some reactors. Therefore, such a reactor could not be automated due to the lack of mechanization of the drives of several thousand water flow regulators in the canals. It was during these years that Russia's general lag in the scientific and technical development of electronics began to influence.

Nuclear power plants were put into operation with a large number of shortcomings, a reduction in testing programs and a violation of technological conditions. Many possible accident scenarios, for example, the separation of the bottom of the reactor vessel or the breakdown of the reactor itself, feared to be considered due to the consequences considered impossible. The incident of Chernobyl. If the Chernobyl reactor had exploded during the start-up period, it would have caused much less damage than in the case of a reactor that had accumulated a lot of radioactive material.

Such a frivolous attitude to security in the field of new energies could have terrible consequences. Inadequate qualification of the employee – and, as a result, an error-marked the beginning of one of the most terrible events of the 20 century-namely the explosion of the Chernobyl nuclear power plant.

From April 25 to April 26, 1986, the worst nuclear accident in the history of modern Northern Ukraine occurred when the reactor of the Chernobyl nuclear power plant exploded and burned down. No one expected such an outcome. This incident, surrounded by secrets, became a turning point both in the Cold War and in the history of nuclear energy. More than 30 years later, scientists have estimated that the area surrounding the former power plant will not be habitable for up to 20,000 years.

The disaster occurred near the city of Chernobyl in the former USSR, which invested heavily in nuclear power after World War II. Since 1977, Soviet scientists have installed four RBMK nuclear reactors at the nuclear power plant, which is located south of the current Ukrainian-Belarusian border.

On April 25, 1986, scheduled maintenance of the fourth reactor of the Vladimir Ilyich Lenin Nuclear Power Plant was scheduled, and workers planned to use the downtime to check whether the reactor could cool down if the power plant was left without power supply. However, during the test, the workers violated safety protocols and unexpectedly increased the capacity of the power plant center. Despite attempts to shut down the reactor, another increase in power caused a chain reaction of explosions inside it. Eventually, the nuclear reactor plant was exposed and released radioactive material into the atmosphere.

Firefighters tried to put out a series of fires at the power plant, and eventually helicopters dropped sand and other materials in an attempt to quell the flames and contain pollution. Despite the deaths of two people as a result of the explosions, the hospitalization of workers and firefighters, as well as the danger of radioactive fallout and fire, no one was evacuated in the vicinity until 36 hours after the disaster began.

Disclosure of the nuclear accident was considered a significant political risk, but by then it was too late. The collapse has already spread radiation to Sweden, where the authorities of another nuclear power plant began to wonder what was happening in the USSR. Denying the accident, the Soviet authorities announced the world catastrophe that had occurred only on April 28.

The world immediately realized that it had witnessed a historic event. Up to 30 percent of the 190 metric tons of Chernobyl uranium were in the atmosphere, and the Soviet Union eventually evacuated 335,000 people and established a 30-kilometer-wide "exclusion zone" around the reactor.

The Chernobyl accident caused a large regional emission of radionuclides in the atmosphere, followed by radioactivity Pollution. Fallout Environmental pollution has affected many European countries Country. The three most affected were former republics of the Soviet Union, currently Time Belarus, Russian Federation and Ukraine. Fallen radionuclides gradually decompose and tolerated within atmospheric and aquatic limits, terrestrial and urban environments, and between them

Main issues of the fourth unit The Chernobyl nuclear power plant lasted for ten days and included radioactive gases, condensed aerosols and a Number of fuel particles.

To some extent, Chernobyl emissions have spread to large areas of the country. Europe. Area of more than 200,000 km² in Europe it was contaminated with radioactive cesium, 71% of which came from the three most affected countries - Belarus, the Russian Federation and Ukraine [3].

Radionuclides were contaminated in cities open areas such as meadows, parks, streets, streets, squares, roofs and walls. In dry conditions, the greatest pollution was suffered Trees, shrubs, meadows, and roofs; and in wetlands, Conditions-horizontal surfaces such as, such as plots, meadows, etc.

Particularly high concentrations of hazardous substances were found in those houses where radioactive material was transferred from the roofs to the ground because of rain. Fallout in the urban areas of the nearest city of Pripyat and the neighboring communities were originally they cause large doses of external radiation, but this was partially prevented by the evacuation People. Fallen in other urban areas radioactive material was the cause of the population's exposure in the following years, and this process continues.

Currently contaminated with radioactivity in most villages, the airborne dose rate on solid surfaces was set back to the background, monitored before the accident. Increased performance airborne cans remain only on intact soil in gardens, vegetable gardens and parks.

There were four main mechanisms of irradiation of the population: the dose of external radiation as a result of the passage of a radioactive cloud, the dose of internal radiation as a result of inhalation of radioactive materials from the cloud and secondary suspended particles, the dose of external radiation from radioactive material that fell on the soil and other surfaces, as well as the dose of internal radiation from oral intake of food and water. With the exception of unusual circumstances, the last two pathways of exposure are the most important. The dose of external

radiation and the dose of internal radiation were almost the same the significance, although this general conclusion varies widely depending on the degree of protection in buildings and the properties and composition of the soil on which the agricultural plants were grown.

Since the main consequences of the Chernobyl accident for public health were an increased incidence of thyroid cancer in children and adolescents, much attention was paid to thyroid dosimetry. The assessment of doses to the thyroid gland because of the intake of hazardous substances is based on the results 350,000 measurements of people and several thousand measurements of the content of substances in milk made in Belarus, the Russian federation and Ukraine in the weeks after the accident.

Human radiation doses were significantly reduced because of the introduction of a number of countermeasures. Official countermeasures included evacuation and relocation of people, isolation of stocks of contaminated food, removal of contaminated soil, and cultivation of agricultural land in order to reduce the absorption of radionuclides, replacement of food and prohibition of the use of forest foods. Unofficial countermeasures included refusal on their own initiative to consume food products that, according to the population, were contaminated.

The collective effective dose (not including the thyroid dose) received by almost five million residents of the Chernobyl-contaminated areas of Belarus, the Russian federation and Ukraine was approximately 40,000 sieverts during 1986-1995. Groups of people exposed to radiation in each country received approximately the same collective dose. Additional the collective effective dose, which is believed to have been received between 1996 and 2006, is approximately 9,000 person-sievert.

The range of doses to the thyroid gland in various localities and in all population groups by age and gender ranged from less than 0.1 g to more than 10 g. In some groups, and especially among younger children, the doses were high enough to cause short-term functional changes thyroid gland and thyroid cancer in individuals.

The internal radiation dose of the thyroid gland as a result of admission is mainly it was caused by the consumption of fresh cow's milk and, to a lesser extent, green vegetables; on average, children received a dose that was much higher than the dose received by adults, since their thyroid gland mass is smaller, and the level of consumption of fresh cow's milk was similar to that of adults.

As a result, we can say that the urban population received a dose of external radiation one and a half to two times less than the dose received by the rural population living in areas with similar levels of radioactive contamination. The reason this is due to the best protective properties of urban buildings and various professional behavior. In addition, since the urban population is less dependent on local agricultural products and forest food than the rural population, the effective doses and internal doses to the thyroid gland received orally in the urban population were two to three times lower than in the rural population.

At the moment, more than a thousand people live on the territory of Chernobyl. These are employees of the power plant and shift workers and scientists. In addition, self-settlers live on the territory of the exclusion zone - people who refused to leave the infected territory and leave their homes. As of 2017, there were 84 people on their territory. Usually, these are elderly people who live in abandoned villages for 10 people. However, there are people who live alone.

More than 70 thousand tourists come to the exclusion zone annually, mainly from Europe and the USA. Now the radiation background in Chernobyl is 16 microns / h, in Pripyat 94 microns / h, in the red forest – 123 microns / h, in close proximity to the power unit – 239 microns/h. The norm is 30 mcr/h [3].

It should also be noted that a proposal is being actively discussed to create a biosphere reserve with different access zones on the territory of the exclusion zone: for scientists and tourists.

Nuclear accident at the Chernobyl nuclear power plant in april 1986 occurred not in the desert or in the ocean, but in an area with a temperate climate and thriving flora and fauna. In the affected areas, acute radiation effects were observed (death of plants and animals because of

radiation, loss of reproduction, etc.) In addition, long-term consequences (changes in biodiversity, cytogenetic anomalies, etc.). The most affected biota, which was located in territories close to the source of the radioactive release - in the 30-kilometer zone or the so-called Chernobyl exclusion zone (CHZO). As a result, there were consequences for animal populations and ecosystems caused, on the one hand, by high levels of radiation, and, on the other hand, by plant modifications and animal migration due to intraspecific and interspecific competition.

In the first months and years after the accident, the conditions of the stay of plants and animals in the CHZO changed rapidly, and then moved into a quasi -stationary equilibrium. Currently, traces of harmful radiation effects on biota can only be found in the immediate vicinity of the source radiation (a few kilometers from the damaged reactor), and in the rest of the territory wild plants and wild animals are on the rise due to the absence of the main stress factor: humans.

Initially, because of the accident, 28 people were killed, more than 100 were injured. The United Nations scientific committee on the effects of atomic radiation has reported that more than 6,000 children and adolescents have contracted thyroid cancer after exposure to the incident, although some experts have refuted this claim.

International researchers have predicted that eventually about 4,000 people. exposed to high levels of radiation may succumb to radiation-related cancer, and that about 5,000 people exposed to lower levels of radiation may suffer the same fate. Nevertheless, the general consequences of the accident, such as the impact on mental health and subsequent generations, remain the subject of debate and research.

As a result, it can be said that the urban population receives an external radiation dose from half to two times lower than regarding the dose of the rural population in areas of the level of radioactive contamination. Reason these are the best protective properties of urban buildings and different professional behaviors. In addition, because the urban population less dependent on local agriculture forest production and nutrition as a rural population, it is obtained mainly orally effective doses and internal doses in the thyroid gland in the urban population were from two to three the rural population is smaller than the rural population.

The results that can be summed up later by the conducted research are the unpredictability of our life. After the construction of the first nuclear power plant in 1954, everyone wanted to get cheap electricity in large quantities. Such a goal was indeed quite objective and desirable. However, the way people used this energy, they could not contain it, they could not create the right conditions for the correct operation of the station.

Despite the fact that already in the 80s, 360 stations were created around the world, which could cause some emergencies, but already in 1986 people saw how disastrous the consequences of an accident at a nuclear power plant could be.

The result of such irresponsible treatment of the station were tens of thousands of lives lost by radiation and its consequences, 300,000 homeless, abandoned towns and villages. Nevertheless, there could have been even more victims if it had not been for the people, the real heroes of Chernobyl, who avoided an even greater catastrophe at the cost of their lives.

The Chernobyl disaster had another consequence: the economic and political bill accelerated the end of the USSR and sparked an international anti-nuclear movement. It is estimated that the disaster cost more than 210 billion euros in damage. Today's Belarus has lost almost a fifth of its agricultural land, as the accident polluted 23 percent of its territory. At the peak of the response to natural disasters in 1991, Belarus spent 22 percent of its total budget on the fight against Chernobyl.

The remains of the reactor are inside a huge steel protective structure developed at the end of 2016. Containment and surveillance efforts are ongoing, and cleanup work is expected to continue until at least 2065.

However, this event also showed the world community the courage and heroism of ordinary people of different nationalities who stood side by side in the name of saving European civilization. The head of the Communist Party of Ukraine, V.V. Shcherbitsky, who helped hide

the true scale of the Chernobyl accident, will not be able to survive the tragedy. Legas, the guilt of the scientific community for what happened. But there is nothing to be ashamed of those who will forever remain in us and in our memory. Vyacheslav Kokuba composed the song «Glory to the heroes of Chernobyl" for the 25th anniversary of the tragedy in Ukraine, which speaks of gratitude to "those who saved the world from tragedy, those who saved their honor and form» [4].

In Ukraine, the medal "Hero of Chernobyl" was created, which is always awarded to liquidators who showed special courage in a difficult time for the country. Three years ago, a doctor Iskender Shayakhmetov, who worked a hundred meters from the block and saved the lives of dozens of people, received the award in Kyrgyzstan. Many cities have monuments to the brave heroes of Chernobyl, many of whom died many years later from the effects of radiation sickness.

References:

1. Атомный проект СССР: документы и материалы. http://elib.biblioatom.ru/text/atomny-proekt-sssr_t2_kn1_1999/go,402/
2. Энциклопедия по машиностроению XXL <https://mash-xxl.info/index/>
3. Экологические последствия аварии на чернобыльской АЭС и их преодоление: двадцатилетний опыт. Доклад экспертной группы “Экология” Чернобыльского форума. https://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1239r_web.pdf
4. Рубин центр безопасности. Эвакуация на Чернобыльской АЭС. <https://www.rubin01.ru/info/articles/podvig-ikh-bessmerten/evakuatsiya/>

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ МАШИН И ОБОРУДОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Петраш В.И.,

преподаватель специальных дисциплин
Костанайский высший колледж Казпотребсоюза,
Костанай, Республика Казахстан

Аннотация: Практика оценки машин и оборудования предполагает оценку рыночной стоимости: станков, машин, оборудования, узлов, агрегатов, автоматов, технологической линии. Особенностью машин и оборудования является то, что они как объект оценки, обладают большим количеством номенклатур. В связи с чем, в процессе оценки необходимо использовать математические и экономические методы.

Ключевые слова: технологическая линия, оборудование, доходный подход, номенклатура, идентификация.

Практика оценки машин и оборудования предполагает оценку рыночной стоимости: станков, машин, оборудования, узлов, агрегатов, автоматов, технологической линии.

Особенностью машин и оборудования является то, что они как объект оценки, обладают большим количеством номенклатур. В связи с чем, в процессе оценки необходимо использовать математические и экономические методы.

Машины и оборудования - это такой объект оценки, право собственности, на которые принадлежит только юридическим лицам. Данное имущество представляет собой совокупность материально-вещественных ценностей, используемых в качестве средств труда в натуральной форме в течение длительного времени [1].

В практике, машины и оборудование, в зависимости от функциональных признаков, делятся на следующие группы:

- самостоятельные агрегаты;
- технологические линии;
- технологический парк.

Учитывая особенности машин и оборудования как объекта оценки, методология существенно отличается от оценки недвижимости, хотя есть и определенные сходства.

Важным критерием, является идентификация объекта оценки. Ограниченность оборудования от объекта недвижимости, является важным критерием оценки, но встречаются такие ситуации, когда разграничить невозможно, например: вентиляционные, осветительные, отопительные системы, лифт – это объекты, которые связаны с недвижимостью.

Как показывает практика, при оценке машин и оборудования учитываются принципы экономической теории [1]:

1) принципы, основанные на представлениях владельца имущества (полезность, замещение, ожидание)

2) принципы, обусловленные факторами функционирования объекта и его взаимодействия с другими объектами имущества (формирования стоимости под влиянием факторов производства, вклада, наилучшего и наиболее эффективного использования)

3) принципы, связанные с рыночной средой (соответствия объекта требованиям рынка, ориентации на равновесные цены, учета характера конкуренции, изменения)

Для определения рыночной или другого вида стоимости машин, оборудования и транспортных средств применяются специальные подходы и методы. Каждый метод оценки предполагает предварительный анализ определенной информационной базы и соответствующий алгоритм расчета.

Все методы оценки позволяют определить стоимость имущества на конкретную дату, и все методы являются рыночными, т.к. учитывают сложившуюся рыночную конъюнктуру, рыночные ожидания инвесторов, рыночные риски, сопряженные с оцениваемым объектом.

Важной особенностью при использовании подходов к оценке машин и оборудования, является тот факт, что при оценке оборудования необходимо проводить глубокий анализ экономического устаревания наряду с физическим и функциональным износом. такой подход позволит определить оценщику достоверную рыночную стоимость.

Таким образом, учитывая особенности оценки машин и оборудования. Оценщику необходимо четко определять номенклатуру объекта, физический, функциональный, экономический износ, а так же делать обоснованный выбор метода определения стоимости при разнообразии подходов.

Список использованных источников:

1. Асаул А.Н., Старинский В.Н. Оценка машин и оборудования / Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, д-ра экон. наук, профессора А. Н. Асаула, 2011. 183 с.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕСТАНДАРТНЫЕ ФОРМЫ ЗАНЯТОСТИ В ЭКОНОМИКЕ

Рсалдин Е. С., магистр экономики и бизнеса,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Основной формой трудовых отношений в индустриальную эпоху составляли бессрочные контракты, которые базировались на взаимных отношениях работника и работодателя. С вступлением в фазу постиндустриального развития происходили изменения трудовых отношений в статистических данных развитых стран в пользу развития НФЗ.

Ключевые слова: дифференцирование, гибкая занятость, субконтракт, нестандартная форма занятости.

Постиндустриальная эпоха характеризуется трансформационными процессами, происходящими на рынке труда. Рынок труда подвержен изменению, где учитываются интересы всех участников рынка труда, что порождает все новые формы занятости.

Современная нестандартная занятость характеризуется множественными формами трудовых отношений. По мере роста экономики НФЗ (далее - нестандартная форма занятости) стремится к дифференцированию.

Нестандартная занятость является собирательным термином и содержит в себе множество форм НФЗ. Российские ученые В.Е. Гимпельсон и Р.И. Капелюшников определили, что помимо основных форм НФЗ включает в себя и неформальную, неполную, сверхурочную, временную, случайную, вторичную занятость. [1, с.8]

По мнению А.Е. Чеканова НФЗ можно отнести следующие виды гибкой занятости такие как: частичная занятость, работа по совместительству, надомный труд, временная работа [2].

Множественность и многоликость форм НФЗ определяется тем, что существуют факторы, которые вызывают данные изменения в трудовых отношениях.

Развитие сферы услуг. За минувшее время наблюдается тенденция усиления роста сферы услуг и на 2015 год около 50% от общего количества занятых работают в данной сфере [3].

Можно отметить, что сфера услуг по отношению к занятости является колеблющимся явлением и представляется неустойчивой сферой в прогнозном варианте, если сопоставлять с промышленной сферой. Данная неустойчивость вынуждает вырабатывать новые гибкие формы занятости [3].

Существуют особенности присущие сфере услуг, такие как сезонность спроса, аутсорсинг, франшиза и т.д., все вышесказанное указывает на фрагментированность услуг в сфере туризма, что позволяет использовать гибкую занятость в плане рабочего времени [4].

Сфера розничной торговли стимулирует занятость с неполным рабочим временем с учетом дополнительных смен. В сфере розничной торговли в основном задействованы женщины, и удельный вес женщин в данной отрасли превалирует [4].

Влияние глобализации. Глобализация в настоящее время оказывает сильное воздействие на занятость. Это связано, прежде всего с тем, что промышленное производство постоянно находится под сильным нажимом конкуренции на международных рынках, заставляя снижать издержки производства [5].

Разделение промышленного производства на составные части привело к увеличению торговли промежуточными товарами и следствием, которого стали многочисленные каналы поставки продукции.

Большое количество поставщиков порождает конкуренцию и вынуждает приспосабливаться под нужды покупателей, уменьшая издержки поставок. Одним из методов уменьшения издержек является система производства с нулевым уровнем запасов. Выходом для поставщиков становится передача процесса работы фирмам занимающихся аутсорсингом и заключающим субконтракт. Следствием таких действий является найм работников на короткий промежуток времени, все время, перезаключая контракты.

Развитие технологий. Развитие интернета и технологии происходит повсеместно. Цифровые технологии и сфера услуг тесно взаимосвязаны между собой. Новые технологии способствуют модернизации логистики и транспорта, снижая при этом себестоимость [4].

Следствием эпохи четвертой промышленной революции является образование новых форм труда, примером служит работа через интернет-платформы или работы по требованию через мобильные приложения.

Изменение организационных стратегий. Глобализация все сильнее оказывает влияние на выбор формы занятости на предприятии. В последнее время выбор предприятия все чаще находит отражение в использовании аутсорсинга и другие формы НФЗ. Данные решения позволяют снизить издержки и увеличить конкурентные позиции на рынке. [5].

Становление аутсорсинга трансформировался от простой уборки помещений вначале 1990 гг., до вспомогательных служб, включая информационные технологии и расчет заработной платы.

Результатом аутсорсинга, на современном этапе стало использование выполнения услуг от второстепенных функции до основных функции предприятия [5].

Примером использования аутсорсинга служат сетевые гостиницы. Передача таких функции как услуг администратора и уборку в номерах, следующим примером поставщики телекоммуникационных услуг, используют по субконтракту самозанятых работников по установке и ремонту оборудования [6].

Далее рассмотрим влияние второстепенных факторов влияющие на занятость на уровне государства: это экономические и социальные.

Экономические факторы. На современном этапе работник сталкивается с множеством проблем на рынке труда:

- увеличение трансакционных издержек;
- проблематичность поиска рабочих мест и работников
- увеличение количества программ по отношению к незанятым, в том числе безработным (программ обучения, повышения квалификации и переподготовки, др.);
- осторожный подход работодателей в свете кризисных явлений заставляет увеличивать количество работников с временной формой занятости в противовес бессрочным контрактам.

Социальные факторы:

- происходит изменение социально-демографической структуры населения (увеличение средней продолжительности жизни населения);
- наблюдается активность людей пенсионного возраста, женская часть населения выполняет занятость на протяжении выполнения репродуктивной функции, увеличение масштабов получения высшего образования) [7].

Одним из факторов, которые спровоцировали безработицу, по мнению А.Л. Каллеберг является зависимость от нефти. Произошедший кризис в 1973 году, когда цены на нефть на мировых рынка упали, произошла рецессия экономического роста. Данные последствия привели к увеличению безработицы, большой урон в плане безработицы ощутила Европа. На тот период экономика Европы не смогла выработать необходимый объем занятости.

Бурный рост компьютерных технологий и его активного применения на производстве, применение робототехники в промышленности вызвало, что численность занятых на производстве стало сокращаться. Данные изменения требовали нового взгляда на трудовые отношения, результатом нормирования труда стала гибкость использования труда работников.

Вышеперечисленные факторные процессы спровоцировали выработку адаптационных механизмов в сфере трудовых отношений. Данное обстоятельство вызвало спрос на НФЗ, в этом были заинтересованы как сами работники, так и работодатели.

Как следствие стандартная занятость постепенно теряет свою актуальность и на смену приходит НФЗ со всеми его многообразными формами [8].

Большое количество форм НФЗ, образовавшиеся в ходе перехода к постиндустриальной экономике, вызвали следующие положительные и отрицательные стороны:

Отрицательные:

- с точки зрения социально-экономического развития обилие НФЗ затруднительно поддается оценке;

- последствием гибкой занятости стало ослабление социальной стороны трудовых отношений;

- рынок труда (фирм и работников) адаптируется и становится более гибким;

Положительные:

- В сфере занятости НФЗ является буферной подушкой безопасности для государства.

Учитывая широкое многообразие видов НФЗ, можно выделить определенные свойства присущие НФЗ. Одним из главных свойств НФЗ является гибкость.

Гибкость является основополагающим элементом НФЗ для режима рабочего времени. Рабочее время служит гибким регулятором, как для работодателей, так и для работников, так как допускает саморегулирование общей продолжительности рабочего дня, рабочей недели, рабочего года при соблюдении общей нормы рабочего времени.

Следующим свойством является способ организации труда. Под данным понятием понимается, что работник имеет возможность работать вне производственного помещения. Для удобства, как для работодателя, так и работника рабочее место может располагаться на дому или на производственных участках, дислоцированных от предприятия

Еще одним определяющим свойством является гибкость рабочего процесса по отношению к времени выполнения работы, на данном этапе происходит классификация форм занятости от недозанятости до сверхзанятости.

Гибкость занятости затронула и трудовые отношения, которые варьируются по продолжительности трудового контракта, обозначая такие формы занятости как: постоянная занятость, временная занятость и совместительство.

Вышеперечисленные свойства показывают признаки, как преимущества, так и недостатки НФЗ. Работник имеет возможность маневрировать своим рабочим процессом и работать дислоцировано от местонахождения самого предприятия и имеет возможность определять характер трудовых отношений исходя по продолжительности.

Недостатком таких гибких отношений является, что не всегда данные формы занятости подкреплены документально, соответственно работодатель имеет выгодную позицию по отстаиванию своих интересов в случае возникновения споров.

Каждая форма НФЗ обладает особенностями, и изучение каждой формы нестандартной занятости позволит выявить отличительные характерные свойства трудовых отношений.

Список использованной литературы:

1. Гимпельсон В., Капелюшников Р. Нестандартная занятость и российский рынок труда. Препринт WP3/2005/05 Серия WP3. Проблемы рынка труда. Москва. ГУ ВШЭ. 2005
2. Чеканов А.Е. Нестандартные формы занятости в предпринимательских структурах // Научно-практический журнал «Мир». 2013.
3. Examples include Euwals and Hogerbrugge, 2006, and Golden and Appelbaum, 1992, for industrialized countries; Standing, 1999, for developing countries.
4. Tilly, 1991 г.; Carré and Tilly, 2012 г.; Euwals and Hogerbrugge, 2006.
5. Нестандартные формы занятости. Анализ проблем и перспективы решения в разных странах. Обзорная версия. Международное Бюро Труда – Женева: МБТ, 2017.
6. Prahalad and Hamel, 1990 г.; Quinn and Hilmer, 1994.
7. Орлова Н.А. Нестандартные формы занятости как фактор изменения человеческого капитала: анализ неквалифицированной // Трудовой миграции в Россию мониторинг общественного мнения. 2017. № 1 (137).

EUROPEAN EXPERIENCE IN THE FIELD OF MIGRATION POLICY: MULTICULTURAL ISSUES

Co-funded by
the European Union

Syzdykbekov Yerzhan, master, senior teacher,
Baigozhina Gulnar, PhD, senior teacher,
Tutinova Nurgul, PhD, senior teacher,
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Abstract. The purpose of the article is to study the European experience in the field of migration policy, to identify key issues in implementation of multiculturalism policy. The article analyzes the main models of migration policy of the European Union's countries. The authors come to conclusion about problems in implementation of multiculturalism, as well as issues arising from the peculiarities of historical and socio-economic development.

The article is published within the framework of the Jean Monnet Project 101085024 – EUMP (The European Union migration policy).

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Keywords: the European Union, migration policy, migrants, multiculturalism

In the context of globalization, migration flows in the direction of the "Poor South" - "Rich North" have increased significantly. In the last third of the 20th century, the countries of the European Union faced a number of problems, including those related to the adaptation of migrants from third world countries. In this context, a number of European countries began to practice a new approach towards immigrants - "multiculturalism". This approach involves the creation of an integrated society, in which any conflicts between the indigenous population and immigrants should be excluded.

The policy of multiculturalism is aimed at preserving cultural differences, tolerance and parallel coexistence of different cultures, their mutual penetration and enrichment in the universal mainstream

of mass culture [1, p.145]. The concept of multiculturalism replaces the "melting pot" policy, which, in turn, involves the unification of all cultures into one [2, p.87].

Interest in the integration of immigrants into the European community increased in the 1980s., when the number and at the same time the discontent of Muslim immigrants in Europe began to grow steadily. It was then that the idea of multiculturalism became, as it seemed, the solution to this problem. As part of the policy of multiculturalism, Muslim immigrants were asked to preserve their culture, while being loyal to the host state [3, p.270].

Multiculturalism has become a kind of "social contract", according to which immigrants can preserve their identity, their culture, traditions, customs, language, while living in a European country. In fact, multiculturalism began to look like a potential bribe of migrants. In practice, even the Europeans themselves did not have a clear idea of how cultural and religious integration could be carried out with people who were completely different in mentality.

At the same time, over time, it became obvious that a significant part of migrants cannot speak European languages and does not share the values of the recipient country. This state of affairs makes the indigenous population increasingly pay attention to the idea of a European nation, something in the likeness of an American nation. However, in this context, the idea of the European nation is markedly at odds with the American idea, as the US positions itself as a nation of immigrants.

Based on the study of the migration policy of the countries of the European Union, several of its models can be distinguished, in which the policy of multiculturalism is somehow integrated.

Scandinavian model. The immigration policy of the Scandinavian countries (Sweden, Finland, Norway) is based on the "welfare state" model approved in the 20th century with preferences for the unemployed, refugees, political exiles, etc. The standard of living in these countries is one of the highest in the European Union, and the official policy is based on a "cocktail" of liberal freedoms, social patronage and tolerance [4, p.64]. Therefore, these countries are very attractive for immigrants.

At the same time, the Scandinavian countries faced a number of migration problems.

1. Changing the "social face" of the Scandinavian countries (especially in Sweden). A significant part of immigrants prefer to live on social benefits, thus changing the overall profile of the social well-being of the local population. The proportion of lumpenized and marginalized strata in the total composition of the country's population is increasing.

2. Growing segregation of society. The local population and many immigrants strive for maximum distance from each other, which is associated with numerous stereotypes common among both. Some immigrants do not seek to assimilate or integrate into the host society.

3. A high proportion of young male migrants who could potentially act as subjects of riots.

Thus, the migration situation in the Scandinavian countries contributes to the growth of social and political tension. The most vulnerable positions are occupied by Sweden, Finland and Norway, which continue to follow a very liberal way of solving them. The solution of the migration problem in these countries largely depends on what political forces will come to power in the near future, and how they will build a political course.

2. British model. Great Britain is considered a country where the policy of multiculturalism was implemented effectively: a system of measures aimed at supporting national minorities was developed here. In particular, special laws on the equality of all cultures were adopted. Tolerance was proclaimed obligatory for all citizens. It should be noted that during the period when the Laborites were in power (1997-2010), the policy of multiculturalism reached its peak, while the Conservative Party has always opposed the organization of social life on a multicultural basis, being a supporter of the assimilation model [5, p.98].

The Labor Party, which actively promoted multiculturalism, sought to attract Muslim votes in elections. Traditionally, the vast majority of the Muslim population of Great Britain gave their votes to the Labor Party. However, after the UK supported the US in the wars in Iraq and Afghanistan, the trust of the Muslim community in the UK to the Laborites has noticeably decreased. A large number of Muslim voters began to vote for the Liberal Democratic Party [6, p.227].

The policy of multiculturalism in the UK was based on three principles:

- 1) denial of Western universalism as the basis of the cultural dominance of the West;

2) equality of rights of immigrants from the former colonies of Great Britain and its indigenous inhabitants;

3) emphasis on the preservation of the ethnic and racial identity of immigrants and the rejection of their social and civic integration.

The UK is a vivid example of the implementation of the model of "hard" multiculturalism: the country has not only developed a broad system of measures to support national minorities in order to preserve their identity, but also adopted a number of laws aimed at preventing any form of discrimination on national or racial grounds. Tolerance, in essence, turned into a dogma that demanded strict observance from the British.

In connection with this situation, the UK government decided to tighten its migration policy. For the first time, British Prime Minister David Cameron in 2011 recognized the failure of the doctrine of a multicultural society [7]. Today, the UK authorities are looking for all sorts of ways to prevent illegal immigrants.

Thus, multiculturalism in the UK has become a hostage to a highly politicized public opinion and an instrument of criticism from a number of politicians. The impossibility of an unambiguous assessment of the results of multiculturalism has become one of the reasons for the harsh criticism of multiculturalism and integration policy in the UK [8].

3. German model. After the Second World War, Germany faced a serious shortage of human resources for the restoration of infrastructure, for the development and growth of an export-oriented industry, which was accompanied by the "Marshall Plan" [9, p.50]. The main source of covering the shortage of labor resources were foreigners, attracted in the framework of international agreements to attract foreign labor. Such agreements were concluded with Italy (1955), Spain (1960), Greece (1960), Turkey (1961), Morocco (1963), Portugal (1964), Tunisia (1965) and Yugoslavia (1968). An integral part of the German government's plan was the principle of rotation, according to which it was assumed that after a certain period of time, foreign workers would leave Germany and new applicants would take their place [9, p.54].

Later, part of the immigrant workers from Italy, Spain and Greece returned to their homeland. However, Turkish workers were in no hurry to return because of the growing gap in the living standards of these countries. Moreover, in the 1980s the integration of foreigners ceased to be "temporary" in nature, more and more communities of several generations appeared. By 1988, the number of foreign citizens in Germany was already 4.5 million people, or 7.3% of the total population [9, p.55].

3. German model. After the Second World War, Germany faced a serious shortage of human resources for the restoration of infrastructure, for the development and growth of an export-oriented industry, which was accompanied by the "Marshall Plan" [9, p.50]. The main source of covering the shortage of labor resources were foreigners, attracted in the framework of international agreements to attract foreign labor. Such agreements were concluded with Italy (1955), Spain (1960), Greece (1960), Turkey (1961), Morocco (1963), Portugal (1964), Tunisia (1965) and Yugoslavia (1968). An integral part of the German government's plan was the principle of rotation, according to which it was assumed that after a certain period of time, foreign workers would leave Germany and new applicants would take their place [9, p.54].

Later, part of the immigrant workers from Italy, Spain and Greece returned to their homeland. However, Turkish workers were in no hurry to return because of the growing gap in the living standards of these countries. Moreover, in the 1980s the integration of foreigners ceased to be "temporary" in nature, more and more communities of several generations appeared. By 1988, the number of foreign citizens in Germany was already 4.5 million people, or 7.3% of the total population [9, p.55].

The situation changed after the Second World War under the influence of the processes of decolonization and the demands of the French economy. It was assumed that the attracted foreign workers would return to their homeland. Their integration into French society was not initially considered. However, as a result of the growing difference between living conditions at home and in France, the plans of immigrants have changed. Many migrants wished to extend their stay in France

and even obtain French citizenship. A distinctive feature of this category of migrants from their predecessors was their belonging to Islamic culture, the desire to preserve their own identity and refuse to accept the values of French Christian culture, to which the French belong.

The process of integration of migrants into French society is based on the granting of citizenship and the involvement of migrants in the active social and political life of the country. By receiving the status of a French citizen, a migrant is endowed with equal rights and obligations. At the same time, cultural assimilation is no longer required from the migrant, but he must share the basic values of French society [11].

Interest in multiculturalism in France is due to a decrease in the effectiveness of the traditional model of migrant integration. There is an extensive discussion in the political and scientific community about the advantages and disadvantages of the multicultural model and the possibility of its application to the French migration community.

According to a number of scientists, one cannot blindly borrow the model of integration from other countries, since each society has its own traditions and institutions. Supporters of the universalist model of integration draw attention to the fact that this model encourages people with a foreign culture to gradually accept the norms and values of Western culture. The universalist model rejects any racial or religious organization of the immigrant community, but allows for religious, cultural and household differences. The main focus of this model is on universal human values.

The problem in implementing the universalist model is that it is influenced not only by immigrant communities of Arab origin, but also by the indigenous, European community [12]. French researchers note that in practice elements of multiculturalism are increasingly being added to the principles of French republicanism. In particular, the activities of government bodies often do not correspond to the secular nature of the state, which is expressed in providing support for the creation of centralized structures of Islamic organizations, thanks to which Islam is institutionalized. In addition, the state allocates land for the construction of mosques, Muslim cemeteries, creates conditions for the training of the highest Islamic clergy [13, p.137].

At the same time, it is also necessary to note the positive aspects of multiculturalism. France moved away from the classical liberal model towards the liberal multicultural model, from the indivisibility of the French state to democratic pluralism [13, p.137].

The problem in implementing the universalist model is that it is influenced not only by immigrant communities of Arab origin, but also by the indigenous, European community [12]. French researchers note that in practice elements of multiculturalism are increasingly being added to the principles of French republicanism. In particular, the activities of government bodies often do not correspond to the secular nature of the state, which is expressed in providing support for the creation of centralized structures of Islamic organizations, thanks to which Islam is institutionalized. In addition, the state allocates land for the construction of mosques, Muslim cemeteries, creates conditions for the training of the highest Islamic clergy [13, p.137].

At the same time, it is also necessary to note the positive aspects of multiculturalism. France moved away from the classical liberal model towards the liberal multicultural model, from the indivisibility of the French state to democratic pluralism [13, p.137].

Among the significant immigration flows to Spain, one can also single out refugee flows and labor migration, including from the countries of the former CIS, Eastern Europe and Asia [14, p.53]. The reasons for this migration lie in the global demographic processes inherent in most countries of Western Europe, due to the peculiarities of their economic and political development. If in 1982 there were about 200 thousand officially registered immigrants in Spain, then in 2006 there were already 4 million people (or 9.3% of the 43 million population of Spain) [15, p.81].

An important demographic factor is also the fact that immigrants currently account for about 90% of the population growth of this European country [14, p.50]. Considering that the Kingdom of Spain is generally characterized by the trends of developed European countries - a decrease in the birth rate, an increase in life expectancy, it can be assumed that immigrants will continue to play an increasing role in the economic and political life of the country.

Thus, we can conclude that the migration policy of the leading countries of the European Union, based on the principles of multiculturalism, has its own characteristics in different countries.

There are a number of problems associated with the implementation of the policy of multiculturalism in the European Union. The reason for the failure of such a policy is as follows:

1. Multiculturalism provoked the isolation of migrants who were given the opportunity at the legislative level to preserve their culture and language in local communities. At the same time, the majority of immigrants continue to identify themselves, first of all, with their homeland. The idea that adherence to one's cultural identity is comparable to the culture of the host country is not rational.

2. The interest of non-European migrants in integrating into European culture is noticeably disappearing. Against this background, Europe becomes only a place where all the necessary conditions for a carefree life are created. When the number of immigrants reaches a certain critical mass, they do not try to assimilate and learn the way of life and language of the indigenous population, but create closed habitats, autonomous communities. As a result, national enclaves of immigrants are formed, whose interests often conflict with the laws and traditions of the host country and create a socio-political imbalance.

3. The policy of multiculturalism in the European Union does not have a single solution. Each model is based on national interests, historical background, cultural heritage and the level of involvement in globalization of countries receiving migrants. The policy of multiculturalism has different forms of implementation. That is why it is difficult to single out one common paradigm for all member states of the European Union. Each European country builds its own policy based on its own interests, be it tougher or softer.

4. Illegal immigration creates real and potential threats to any aspect of the security of the host society, causing the deformation of its social, demographic, territorial structures, increased competition in local labor and housing markets, the formation of entire sectors of employment that are not amenable to legislative regulation, the clash of ethnic and sub-ethnic stereotypes and norms of behavior, social and cultural marginalization and criminalization of society, the emergence of hotbeds of social tension, the growth of xenophobia and extremism.

These problems and contradictions, in addition to creating a serious cultural and civilizational divide, also give rise to aggression towards Europe and its cultural values. We are talking, first of all, about the politicization of Islam and the growth of global terrorist activity, as an asymmetric response to the processes of globalization and integration into European culture and European cultural values.

References

1. Kostin R.A., Lukhnov A.Yu. Modern migration processes and their trends in modern society // Region: Politics. Economy. Sociology. - 2007. - No. 3. - P. 143-148.
2. Tlostanova M.V. The problem of multiculturalism and US literature of the late 20th century. - M., IMLI RAN, "Heritage", 2000. - 399 p.
3. Benhabib S. Claims of culture. Equality and Diversity in a Global Era. – M.: Logos, 2003. – 350 p.
4. Gustafsson B. Sweden's Recent Experience of International Migration –Issues and Studies / edited by Rotte, R&Stein, P. Migration Policy and the Economy: International Experiences, Munich: Hanns Seidel Stiftung, 2002.
5. Kondratieva T.S. Great Britain: Discussion on Immigration Problems // Actual Problems of Europe: Sat. scientific works. - M.: Publishing house INION RAN. - 2015.- No. 1. P. 88-114
6. Sakharova V.V. Multiculturalism and immigrant integration policy: a comparative analysis of the experience of leading Western countries. - M., 2009, 280 p.
7. Cameron D. Prime Minister's speech on radicalisation and Islamic extremism at the Munich Security Conference, 5th February 2011. <http://www.number10.gov.uk/news/speeches-and-transcripts/2011/02/pms-speech-at-munich-security-conference-60293> Accessed 23.02.2011
8. Farrar M. Multiculturalism in the UK: A Contested Discourse. November 2012 // <https://www.researchgate.net/publication/304773028>

9. Karachurina L. German immigration policy: successful and unsuccessful experience. World Economy and International Relations, 2008, No. 7, pp. 50-60.
10. Kancs A., Lecca P. Long-term Social, Economic and Fiscal Effects of Immigration into the EU: The Role of the Integration Policy. JRC Technical Reports, European Commission 2017. // https://ec.europa.eu/futurium/sites/futurium/files/jrc107441_wp_kancs_and_lecca_2017_4.pdf
11. Shenfeldt A. The European Development Response to the Refugee and Migration Crisis. International Organizations Research Journal, 2018, vol. 13, no. 4, pp. 195-212. (In Russ.)
12. Explaining the Main Drivers of Anti-Immigration Attitudes in Europe. Eyes on Europe, Novembre 30, 2020. Available at: <https://www.eyes-on-europe.eu/explaining-the-main-drivers-of-anti-immigration-attitudes-in-europe/>
13. Novozhenova I.S. French model of immigrant integration and multiculturalism // Actual problems of Europe. - 2011. - No. 4. – P.117-139
14. Khenkin S. Muslims in Spain: problems of adaptation // World economy and international relations. - 2008. - No. 3. – P.48-56
15. Slizheva O. Illegal immigration to Spain and the consequences of the fight against it // Belarusian Journal of International Law and International Relations. - 2004. - No. 2. - S. 81-92.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТУРИСТІК БЕЙНЕСІН КӨТЕРУ

Тельман А., Тур-21-1к
Жетписов С.У., Г.ғ.к., доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада туристік индустрияның даму ерекшеліктері және оның аймақ экономикасының қалыптасуына әсері қарастырылған. Мемлекеттік бюджетке валюталық түсімдердің түсу мүмкіндіктері зерттелуде. Орта және шағын бизнеске, тауарлар мен қызметтер нарығына көмек көрсету тетіктері қозғалды. Туризмнің әлеуметтік-экономикалық дамуына байланысты проблемалар анықталып, оларды шешу жолдары ұсынылды.

Кілтгі сөздері: оқиға туризмі, әлеуметтік туризм, оқиғаны басқару, аймақтық экономика, оқиға индустриясы.

Туризм көп елдерде жалпы ішкі өнімнің қалыптасуына, қосымша жұмыс орнын құруға және сыртқы сауда балансының белсенділігіне ықпал етеді. Соңғы жылдары туризм әлемдегі ең табысты бизнестің бірі. Туризмнің маңызы жылдан-жылға өсуде, оның халықаралық байланыста және валюталық түсім көз ретінде маңызы артуда. Елдердің шикізат көзі азайлады, ал туристік индустрия қалпына келетін ресурстармен жұмыс істеген. Туризмнің басқа да салаларға тигізетін әсері мол, оның 32 салаға жанама ықпалы бар (турфирмалар, көлік түрлері, мейманхана кешендері, демалыс үйлері, санаториялар, ұлттық парктер, тамақтану сферасы, т.б.). Бұл дегеніміз әлемдік өндірісте әр 9 адамның жұмыс орны деуге болады.

Туризм индустриясының мемлекеттік бюджетке түсіретін валюталық түсімі, орта және шағын бизнеске көмегі, тауар мен қызмет көрсету нарығы арқылы аймақтардың экономикасының дамуына ықпалы өте зор. Сонымен қатар, туризмнің қоғамдық, әлеуметтік-экономикалық дамуы келесі көрсеткіштермен сипатталады. Ішкі және халықаралық туризмнің жалпы шығыны әлемдік ұлттық ішкі өнімнің 12%-ін құрайды, жыл сайын 1,5 млрд. Ішкі және халықаралық саяхаттау тіркелді.

Ал енді, Қазақстанның туристік бейнесіне, келсек, әлі күнге дейін ұлттық экономика теориясына туризм халық шаруашылығының толыққанды саласы және ғылыми жағынан

талданатын сала ретінде қарастырылмайды. Сол себепті республикада аталған тақырып бойынша ғылыми әдебиет аз шығарылады. Бұған қоса, Қазақстанда Кеңес кезеңінен бері «туризм» деген ұғым елеулі табыс түсіретін экономика саласынан гөрі спортпен және денсаулықты нығайтумен жиі байланыстырылады.

Туризмді аймақтық ұйымдастыру және мемлекеттік емес туристік құрылымдарды кешенді болжауға, ұзақ мерзімді жоспарлауға назар аударылмайды. Туризм табысының үлкен бөлігі жергілікті бюджетке түсетіндігіне қарамастан, жергілікті басқару органдарының тарапынан туристік қызметті басымдық деп танымауы саланы дамытуды тежеуші фактор болып табылады.

Қазақстанның туристік бейнесін қалыптастыру жерлері Ұлы Жібек жолының учаскесінде сан алуан тарихи оқиғалардың ғасырлар бойғы куәгері ретінде Қытай мен Еуропаны жалғастырып жатқандығына қарамастан, Қазақстан әлі де болса, туристік бағыт ретінде әлемге танымал бола қойған жоқ.

Қазақстанның тартымды туристік беделін құру тиісті кең ауқымды шаралар кешенін әзірлеуді талап етеді.

Туризмдегі мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру туристік беделің жүзеге асырудың өзгерген әлеуметтік—экономикалық жағдайларға толық жауап беретін мақсаттарына, қағидаттарына және міндеттеріне сай жаңа көзқарастарды талап етеді. Бүгінгі таңда атқарушы билік органдарымен туризм саласында әрекет ететін ұйымдардың арасындағы өзара іс-қимылды реттеудегі мемлекеттің ролін арттыру қажет.

Қазақстанда 600-ден астам туристік фирмалар қызмет етеді, 86 елдің туристік фирмаларымен келісім жасаған. Туризмнің дамыған аймақтары Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Павлодар, Түркістан облыстары, сондай-ақ Алматы және Астана қалалары. Осы облыстардың және қалалардың туристік фирмалары қызмет көрсетудің 88%-ін құрайды. Қазақстаннан туристердің мейлінше көп баратын елдері: Ресей, Қытай, Германия, Корея, Польша, Турция, БАЭ. Ал біздің елге келетін туристердің елдері: Ресей, Қытай, Германия, Пакистан, Польша және Турция. Туристерді тасымалдауда авиакомпаниялардың ролі зор. Көптеген туристер шетелдік авиакомпанияларға қызығушылығы артық болып тұр, ал ұлттық компаниялардың ролі төмен. «Эйр-Казахстан»-ның акциясы мемлекеттік меншікке өтуі болашақта ұлттық авиатасымалдаудың маңызы артады деген үміт бар.

Беделді көтерудің негізгі іс-шаралары Қазақстанның туристік фирмаларымен агенттіктерінің халықаралық туристік көрмелерге, жәрмеңкелер мен конференцияларға, оның ішінде ДТҰ тарапынан өткізілетіндеріне қатысуы, сондайақ Қазақстан республикасының аумағында осыған ұқсас іс-шаралар ұйымдастыру болуға тиіс.

Қазақстанды Еуразияның қоғамдық және мәдени құбылыстар орталығына айналдыруға ықпал ететін конгресстік туризмді дамытудың маңызы бар.

Туризмдегі халықаралық ынтымақтастық ЮНЕСКО және ДТҰ-ның Ұлы Жібек жолына байланысты жобаларын әзірлеумен іске асыруға қатысу, шет мемлекеттермен екіжақты және көп жақты келісімдер жасасу арқылы жүзеге асырылады.

Елдің туристік беделін қалыптастыруда республика аймақтарында және шет елдерде туристік ақпараттық орталықтарды ұйымдастыру да маңызды рөл атқарушы болады.

Қазіргі уақытта, саланын беделің көтеру үшін, мынадай шараларды жүзеге асыруға бағытталуға тиіс:

- республикалық және аймақтық деңгейлерде туризмді дамыту саясаты мен жоспарлауды үйлестіру;

- туристік индустрия саласындағы қарым-қатынасты ретке келтірумен жетілдіруге бағытталған заңнамалық және нормативтік құқықтық базаны қамтамасыз ету. Сапалы туристік өнімнің ажырамас бөлігі ретінде туристерді қорғауды және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- туристік статистиканы және зерттеу қызметін жетілдіру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дуйсен Г.М. Основы формирования и развития индустрии туризма в Казахстане: учебное пособие. – Алматы: Парасат, 2015.
2. Региональное планирование развития туризма и гостиничного хозяйства: учебное пособие / Севастьянова С.А.- М.: КНОРУС, 2016. - 250 с.

ТОҒЫЗҚУМАЛАҚ ОЙЫНДАРЫНЫҢ EVENT ИНДУСТРИЯДАҒЫ БОЛАШАҒЫ МЕН ДАМУЫ

Шыңғысбаева Қ.Т., магистрант,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақала event индустриядағы тоғызқумалақ ойындарының болашағы мен дамуы және өзара байланысын зерттеуге арналған. Event индустриясы мен тоғызқумалақ мәні қарастырылып, анықтама берілген. ҚР Тоғызқумалақ Спорт Федерациясының және ҚР Мәдениет және Спорт министрлігінің Спорт және дене шынықтыру комитетіне бекітуімен өткізілетін Тоғызқумалақ Әлем чемпионаттары талданып, ивенттің ұлттық спорт түрлері бойынша туризм дамуының әсеріне негізделген.

Кілтті сөздері: оқиғалы туризм, оқиғалы менеджмент, event индустрия, ивент, тоғызқумалақ, ұлттық спорт, дәстүрлі ойындар, туризм.

«Спорт инфрақұрылымын дамытып, оны барынша қолжетімді ету – маңызды міндеттің бірі. Өңірдегі көптеген спорт нысанына жөндеу жүргізу қажет. Сонымен бірге, республикалық және халықаралық жарыстар өткізетін жаңа спорт кешендерін салу керек. Жалпы, көп шығынды талап етпейтін спорт түрлерін дамытқан жөн. Мысалы, шахмат, үстел теннисі, тоғызқумалақ, садақ ату, қазақша күрес, тағы басқа. Бұл қадам, ең алдымен, балаларымызды теріс әдеттен алыстатады және спорт залдарының тапшылығын азайтуға мүмкіндік береді. Әкімдікке осы шаруаларды пысықтауды тапсырамын. Тағы бір айтайын дегенім, ескерткіштер қоя бергеннен гөрі, спорт және медицина нысандарын салуға баса назар аудару қажет. Бұл Атырау облысына ғана емес, бүкіл елімізге қатысты мәселе», - деп атап өтті жиында Қасым-Жомарт Тоқаев[1].

Event (ағылшын тілінен аударғанда event – іс-әрекет, оқиға) – ойын-сауық, маркетингтік ұсыным негізіндегі, театрлық қойылымның жүзеге асырылуы, кино, телеэкран, спорттық, цирктік алаңдағы әр түрлі сюжеттік қойылымдардың орындалуы, компьютерлік графика және де басқа түрлерін қамтиды. Арнайы іс-шара жоспарланып, дайындалып, жүзеге асырылатын процесс. Оқиғалы туризм – ивент ұғымы оқиға, іс-шара, шоу, рәсім деген ұғымдарды білдіреді [2].

Ивент – туризм саласындағы маңызды мотивациялық фактор болып табылады. Event индустриясы туризм дамуы мен туризмдегі көптеген маркетингтік іс-шараларға үлкен әсерін тигізеді. Оқиғаның ерте жоспарланған әсері мен рөлі туризм саласында құжатпен бекітіледі, әсіресе үлкен ивенттік іс-әрекеттер туристік ортада үлкен бәсекеге ие. Оқиғалы туризм ғылыми орта мен туризм индустриясында жиырма жыл бұрын пайда болды.

Event индустриясының ең басты тартымдылығы ол – әр іс-шараның ешқашан қайталанбай, ерекше әсер қалдыруында. Белгілі бір уақытта, белгілі бір жерге тек сол әсерлерді сезіну үшін ғана барумен ерекшеленеді. Оқиғалы немесе ивент-менеджмент те, оқиғалы туризм секілді қарқынды түрде дамып келе жатқан сала, және бұл салада туристер – жоспарланған іс-шаралар нарығындағы әлеуетті тұтынушылар.

Event индустриясы бірнеше жыл бойы Қазақстан экономикасының өсіп келе жатқан секторы. Мысалы, кездесулер, ынталандырулар, конференциялар, көрмелер, спорт,

музыка және мәдени іс-шаралар. Солардың бірі тоғызқұмалақ оқиғалар индустриясында сенімді және білікті адам ресурстарына сұранысты тудырып, оң нәтиже беруде.

Тоғызқұмалақ –қазақ халқының дәстүрлі ойындарының бірі. Аталған ойынның 4 мың жылдық тарихы бар екенін зерттеушілердің пікірінше. Тоғызқұмалақ қазақтың ерте заманнан келе жатқан дәстүрлі спорт ойыны болғанымен, оны бауырлас қырғыздар да, қарақалпақтар да, алтайлықтар да ойнаған. Тоғызқұмалақ ойыны қазақ даласында кең таралған. Өйткені, Қазақстанның бірнеше облыстарынан табылған археологиялық қазбалар осы ойға жетелейді., XIX ғасырда, бұл ұлттық ойынды қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаев сүйіп ойнаған. Қазіргі таңда Шығыс Қазақстанда ақынның мұражайында Абай ойнаған тоғызқұмалақ тақтасы сақтаулы. Кезінде бұл ойынға Ш.Уәлиханов, Қ.Қуанышбаев, С.Аманжолов, М.Әуезов және Б.Момышұлы сынды Алаштың ардақты азаматтары қызығушылық танытқан. Қазақ спорт журналистикасының маңызды тұлғаларының бірі, әрі ұстазы Сейдахмет Бердіқұлов та кезінде ұлттық өнерді насихаттап, мақтан тұтқан.

Ұлттық зияткерлік спорт атауы «тоғызқұмалақ» - біріккен сөз. Алғашқы сыңары – сан есім де, кейінгісі зат есім. Құмалақ неге жеті, сегіз, он бір, он үш емес? Рас, тоғыз саны ежелгі түркілерде көптік мағынаға ие әрі қасиетті сан. «Тоғыз жолдың торабы», «Тоғыз қабат торқадан, тоқтышақтың терісі артық», «Тоғыз інген боталап, тоғыз інген құлындап» деген сөз тіркестердің бәрінде тоғыз саны көптік мағынаны білдіріп тұр. Тоғыз-шексіздікті бейнелейтін сан. Тоғызқұмалақ арнайы тақта арқалы ойналады. Әрі ақыл-ойды дамытатын, адамның қабілетін арттырып ми қызметін жетілдіретін зияткерлік ойын. Алғашқы кезде үш отау, бес отаулық шағын үлгілері болған болса, бүгіндері жетілген тоғыз отаулық классикалық ережелі спорттық ойын қатарына енгізілді. Тек ойын ғана емес оның танымдық әрі тағылымдық тұрғыда да, сондай-ақ спорт, өнер, ғылым ретінде де маңызы зор.

Тоғызқұмалақ-әлемдік мәдениетінің озық үлгілерімен бой теңестіре алатын интеллектуалдық ойын, логикалық ойлау өнері. Жасөспірім ұрпақтың дене шынықтыру тәрбиесімен қатар, ақыл-ойының дамуына да зор мән берген бабаларымыз осы ойынды ойлап тауып, зерделілік және зияткерлік даму құралы ретінде қолданған. Бүгінде АҚШ-тың Аляска Университеті Тоғызқұмалақ ойынын зерттеумен айналууда. Қазақстан Республикасында қазір спорт түрі ретінде Тоғызқұмалақ қанатын кеңге жайып, танымал ұлттық ойындардың біріне айналды[3].

Тоғызқұмалақтан Тұңғыш Әлем Чемпионаты 2010 жылдың 2-6 қараша аралығында Астана қаласында өтті.

Алғашқы Әлем Чемпионатына барлығы 16 мемлекеттен: Антигуа-Барбадуа – 2 адам, Әзірбайжан – 1 адам, Германия – 1 адам, АҚШ – 1 адам, Испания – 1 адам, Қазақстан – 6 адам, Қырғызстан – 6 адам, Қытай – 2 адам, Өзбекстан – 4 адам, Грузия – 1 адам, Монғолия – 6 адам, Түркия – 2 адам, Түркменстан – 2 адам, Ресей – 6 адам, Чехия – 1 адам, Швейцария – 1 адам, яғни 43 спортшы, оның ішінде 25 ер, 18 әйел адам қатысты[4].

1-диаграмма: I Тоғызқұмалақ Әлем чемпионатына қатысқан елдер жайында мәлімет

Бұл жарысты Қазақстан Республикасының Туризм және спорт министрлігі Спорт комитеті, Халықаралық және Қазақстан Тоғызқұмалақ Қауымдастықтары мен Астана қаласы әкімдігі ұйымдастырды. Мақсаты – қазақ халқының зияткерлік ойыны тоғызқұмалақты әлемдік деңгейде насихаттау, ең үздік спортшыларды анықтау, ойынның халықаралық танымалдығы мен бұқаралығын арттыру. Мәжілістің нәтижесінде, Тоғызқұмалақтан Әлем Чемпионаты 2 жылда 1 рет өткізілетін болып шешім қабылданып, Тоғызқұмалақтан өтетін II Әлем Чемпионаты Чехияның Пардубице қаласында, 2012 жылы 14-20 шілде айында өтті.

Зерттеу нәтижесі бойынша келесідей қорытынды жасауға болады. Тоғызқұмалақ ойынының танымалдығының артуы туризм секторында маңызды құндылықтарға ие. Яғни, адамдардың немесе туристтің көруі және үйренуі, таралып ұлттық құндылықтарымыздың шетелдіктер тарапынан қызығушылық тудыруына себеп болуы мүмкін.

Тоғызқұмалақтан Әлем чемпионаттары дамуы бойынша, ивенттің нарықта жылжуы, келесі мүмкіндіктерді тудырады: туристердің қызығушылығы, қалалардың жылдам жаңаруы, туристік сыйымдылықтың жоғарылауы мен туризм инфрақұрылымының дамуы, жоғары дәрежелі имидждің қалыптасуы мен дамытылып отырған аймаққа жақсартылған жағдай үшін салымдар аудару, жұмыс күші және қаржыландыру.

Туризм саласын жақсарту үшін дәстүрлі ойындардың бірі ретінде тоғызқұмалақты дамытуды қолдау. Тоғызқұмалақ ойыны бойынша бірнеше жүзеге асыруға болатын стратегия ұсынамын. Атап айтқанда, балаларға дәстүрлі ойынды қызықтырақ етіп, тәрбиелік мәні бар, ыңғайлы туризм ортасы мен инфрақұрылымын жақсарту арқылы тұру, қанағаттанарлық қызмет көрсету, сапалы және жеткілікті тамақ пен сусынмен қамтылған, қызықты туристік нысанда заманауи event-тер ұйымдастыруды қолдау.

баратын нарықтық мақсат, жарнамалық хабарламаларды ынталаландыру, жылжыту құралдары мен ақпарат құралдарын анықтау, коммуникация процесі ұйымдастыру және үйлестіру

Ойын – баланың еркіндігі және бала бойындағы барлық қабілеттерді оятатын керемет әрекет. Бала ойнап жүргенде ойынның сипаты ыңғайлы болуына байланысты қарым-қатынас, ынтымақтастық, бөлісу сияқты әлеуметтік ұғымдар да уақыт өте келе игеріліп, қоғамға бейімделу процесі жеделдей түседі. Қалалық өмір балаларды үйде және виртуалды әлемде қолдан жасалған материалдармен қамап отыр. Олар қоршаған ортадан бейхабар болғандықтан, өздерінің салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарынан алшақтайды. Осы тұрғыда балаларымыз зиянды компьютерлік ойындар мен дәстүрлі балалар ойындары көмекке келеді деген сенімдемін. Жоғарыдағы ұсыныс жаңартылып, жүзеге асырылса, физикалық, психикалық және әлеуметтік салауатты қоғам құрылады және осы ойындарды ұрпақтан-ұрпаққа беру арқылы мәдени мұрамызды сақтауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. https://www.inform.kz/kz/eskertkish-koya-bergenshe-sport-medicina-nysandaryn-saluga-basa-nazar-audaru-kazhet-tokaev_a3998932
2. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/event>
3. <https://www.trt.net.tr/kazakh/bag-darlamalar/2014/11/29/turkiiaada-osy-apta-08-208655>
4. <http://9kumalak.com/index.php/alem-chempionati/315-1-lem-chempionaty>
5. McCartney Glenn, Osti Linda. From Cultural Events to Sport Events: A Case Study of Cultural Authenticity in the Dragon Boat Races. *Journal of Sport & Tourism*, Vol. 12, No. 1, February 2007, pp. 25–40.

SOCIO-ECOLOGICAL ASPECTS OF RECREATIONAL LAND USE

Yelubai S., Student of the U-20-1k group
Khauiya S., master of law
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Annotation. In this article, recreational activities are considered, 3 main types of recreational land use are distinguished: territories with a high intensity of recreation, where other land users are absent or of secondary importance (parks, beaches and other mass recreation areas) territories with an average intensity of recreation, performing simultaneously some ecological and industrial functions (suburban green spaces, anti-erosion forests) and territories with an insignificant specific gravity of recreation.

Keywords: recreational land use, territories of recreation, the landscape-ecological basis, natural recreational resources,

The space of the natural complex is almost completely used by man in the process of his life activity as a space of production and a space of recreation. Recreational activity involves the active interaction of man and nature, not related to production activities. It occupies an important place in the system of satisfying human needs.

Land management on a landscape-ecological basis is the basis for the organization of recreational activities, since in modern conditions the organization of recreational activities, which does not have a scientific landscape-ecological justification, leads to degradation of natural recreational resources and deterioration of the ecological state of the earth.

The increasing anthropogenic impact on the natural complex requires measures to restore and preserve the natural recreational potential, to improve the ecological condition of the earth and stabilize degradation processes.

In order to restore and preserve the natural recreational potential, it is necessary to ensure the effective functioning of the land as a natural complex, means of recreation and means of production in the process of land management. The role of land management in the formation of effective recreational land use is increasing, and its greening is one of the important problems of modern development.

The ever-increasing needs for recreational activities require work on the assessment of recreational lands; recreational zoning of the territory; organization of land use in recreational areas.

Depending on the purpose of the lands and their permitted use, as well as on the nature of the functioning of the main natural resources, the following areas of recreation are distinguished: forest; water; mountain; urbanized territories; specially protected natural territories; agricultural (agrarian); adaptation (rural tourism, agrotourism); anthropogenic (or technogenic) directions.

Depending on the direction of recreational activity, there are 3 main types of recreational land use:

- 1) territories with a high intensity of recreation, where other land users are absent or are of secondary importance (parks, beaches and other mass recreation areas);
- 2) territories with an average intensity of recreation that simultaneously perform some ecological and industrial functions (suburban green spaces, anti-erosion forests);
- 3) territories with insignificant specific gravity of recreation [1, p.127].

Recreational land use is a traditional type of nature management. The main condition for its occurrence is the presence of natural recreational properties on this land plot and the suitability of the land plot for the organization of a certain direction (or complex of directions) of recreational activity.

Based on the landscape-ecological features of the landscape, the type of recreational land use is established: adaptive (use of land in accordance with natural laws); mixed (interaction of natural and anthropogenic components); mainly anthropogenic (human impact on the natural complex, causing a change in the natural environment and natural landscapes); technogenic (complete replacement of existing natural resources artificially created).

The order of recreational use of land depends on the properties of the landscape and the degree of manifestation of negative processes, therefore, a specific type of landscape is established for a particular type of recreation. The organization of the use of recreational land is carried out on a landscape-ecological basis, which makes it possible to create an optimal ratio of land in order to stabilize landscape-ecological conditions; to establish a balanced ratio between the exploitation, improvement and conservation of land; create conditions for the prevention and stabilization of negative natural and anthropogenic processes.

The organization of recreational use of land is aimed at forming an orderly system of land use, in which optimal conditions are provided for the natural and artificial reproduction of the necessary recreational properties of the landscape and their development that meets human needs and the laws of natural processes, favorable organizational and territorial conditions are created for recreational activities and a balance is established between recreational and agricultural land use. Measures to organize the use of land are carried out in the course of state, municipal and initiative land management [2, p.75].

It should be noted that the system of organization of recreational use of land, depending on the goals and objectives of society, is quite diverse and can be evaluated from the point of view of the organization of ownership, legal regulation of land use, economic purpose and the process of direct use of land. The system of organizing the use of land as a means of recreation has the following elements: recreational areas, settlements, communication and movement routes, the nature of the use of land.

In the process of organizing the direct use of land, depending on the direction of recreational activity, its own system is created. For all types of recreational activities, when organizing recreational use of land, it is advisable to provide measures to protect and maintain existing recreational properties, restore lost and recreate new recreational properties.

In order to identify the state and establish prospects for the development of recreational land use in Kazakhstan, an analysis of the state of the organization of recreational activities was carried out and an assessment of the natural resource potential of the landscapes of Kazakhstan was given [3, p.96].

For the implementation of extractive recreation in Kazakhstan, a hunting farm has been formed. Introductory recreation is carried out during hiking, equestrian, automobile, water prog 'lok, as well as during the inspection of architectural and natural objects. One of the most promising types of recreation that have appeared in recent years is eco-tourism, the main resources of which are specially protected natural territories (OOG1T). The restorative direction of recreation is carried out through sports activities and recreation at sports bases.

The therapeutic direction of recreational activity is carried out through a network of sanatorium-resort organizations (sanatoriums for adults, boarding houses with treatment, children's sanatoriums, sanatorium camps and health resorts) and recreation organizations (rest homes, recreation centers, etc.) [4, p.136].

Studies have shown that the actual recreational areas of Kazakhstan are concentrated in its southern and northern parts. The forest-steppe zone of Kazakhstan is promising for the development of recreational activities.

The analysis of the state of the natural resource potential allowed to establish the degree of possible recreational use of the territory on the basis of a recreational assessment of each of the landscape components (climate, relief, hydrography, flora and fauna). Four categories of assessment of the favorability of the territory were adopted: the most favorable; favorable; relatively favorable; unfavorable. Accordingly, each zone received a certain rating. Installed:

1. The relief of Kazakhstan as a whole is not favorable for the development of the restorative direction of recreational activity, but, given its minor manifestations in certain territories, the development of hiking, skiing, equestrian tourism is possible; in the territory of the steppe zone, characterized by smooth relief, the development of motorcycle, bicycle and auto tourism is possible.

2. Favorable for the organization of beach and bathing recreation, for the development of various types of sports tourism are the rivers of the forest-steppe and steppe zones. The lakes of these zones mostly do not have good approaches to water, most of them are swampy and can be used for extractive recreational activities.

3. The soil and vegetation cover of the territory of Kazakhstan is relatively favorable for recreational activities, but the plowed territories of the steppe zone and impassable territories of the northern zone are unsuitable for all types of recreational activities.

4. The development of ecological tourism in Kazakhstan is promising, thanks to the large number of preserved unique natural complexes. The total area of the protected areas is 0.01% of the area of the region.

5. Kazakhstan has a large number of hunting and fishing grounds, especially in the north, but the infrastructure and transport accessibility are poorly developed. But this territory has good prospects for the development of this type of recreation due to the large number of relevant natural resources.

The analysis of the territorial organization of recreational activities carried out in the context of districts according to the indicator : the current situation of land use (composition of land); transport accessibility (density of roads, distance to cities - the main consumers of recreational properties of the territory); the availability of recreational resources, allowed to establish:

Agriculture is intensively developed in Kazakhstan and more than 67% of the area is occupied by agricultural land, therefore, the most promising for the organization of recreational land use are forested areas, reservoirs, as well as agricultural land unsuitable or limited suitable for agriculture. The area of land suitable for organizing recreational activities is 5034 thousand hectares, of which 3,224 thousand hectares are in the forest zone; 1319.6 thousand hectares - in the northern forest-steppe zone; 318.7 thousand hectares - in the southern forest-steppe zone; 171.6 thousand hectares - in the steppe zone [5, p.80].

2. Kazakhstan has a wide network of highways. A railway also runs through its territory; there is a river connection. The southern forest-steppe and steppe zones of the Kazakhstan are the most provided with highways. This creates favorable conditions for the effective development of recreational activities on their territory. The forest zone is the least secured. An important role is also played by the distance to the regional center - the main consumer of recreational resources, since distance determines the time required to move to a place of recreation. According to scientists' research, the most visited places are within 1.0-1.5-hour availability. The remaining areas are suitable for organizing remote recreation areas.

3. All regions of Kazakhstan have recreational potential in varying degrees of its manifestation (low, medium, high), which depends on the recreational demand and accessibility of the area, as well as the degree of suitability for ecological condition.

4. In order to solve the problems of the development of territorial and recreational systems and their functioning, it is necessary to carry out territorial planning of recreational activities, based on the results of which to develop a scheme of recreational development of the territory that ensures environmentally sustainable and rational recreational land use.

The assessment of alternative options for recreational use of the territory in comparison with the assessment of other potentials of public needs made it possible to determine the further nature of nature management in this territory, in particular, the nature of further recreational use. It is established that the recreational resources of Kazakhstan are able to become a base for the organization of recreation areas in parallel with the already existing long-term recreation areas.

In the course of the conducted research on the territory of Kazakhstan, a number of problems hindering the development of recreational activities were identified:

1. Insufficient development (irrational use) of the water bodies of the region. Many water bodies are not used in all those types of recreation in which they could, as they are not equipped with the necessary facilities and enterprises: open approaches to the water, equipped beaches, boat piers, etc. This leads to the fact that many water bodies are currently used only in unorganized recreation. Insufficient development of water bodies in Kazakhstan is also manifested in the fact that there is no structured complete and accessible information about the use of water bodies in the region. This leads to the fact that water bodies are used by a very limited circle of people, mainly local residents.

2. Irrational use of extractive recreation resources. These resources (mushrooms, berries, medicinal plants) are mainly used by the local population in unorganized recreation, there are no regulated collection areas. Such use not only does not bring income to the region, but also harms both the resources themselves, which are renewed for quite a long time, and their natural environment (lei, soil). There is no state control of the limited collection of certain mushrooms, berries, medicinal plants, state accounting of the damage caused to the zones of extractive recreation, the restoration of the corresponding resources is not carried out. Such a situation can lead to the complete exhaustion of this resource potential of the region and degradation of forests and soils. This problem is especially relevant for forested areas of the forest-steppe zone of the region. There is no systematized available information about recreational resources, especially about hunting and fishing grounds, which makes it extremely difficult to find a place of rest for the recreants themselves.

3. Insufficient number of territories intended for recreation in steppe plowed areas. Since these areas are mainly occupied by agricultural land, any recreational activity on this territory is impossible. In addition, the natural complexes of the steppe and forest-steppe zones are much less resistant to anthropogenic loads than, for example, the northern one, so at the moment there are practically no natural complexes untouched by human activity in the southern and central regions of the region. The lack of a sufficient number of territories intended for recreation makes it impossible to preserve natural complexes and makes it difficult for the local population to rest.

4. Poor development of the recreational network (in 2017, the number of recreational enterprises was 38), the material base of recreation and infrastructure. This problem is expressed in the insufficient number of medical and recreational recreation and sports tourism enterprises, various accommodation facilities (hotels, campsites) of different quality levels, catering enterprises, as well as equipped beaches, sports equipment rental points and other things in territories with a large natural resource potential, especially in the northern and central regions of the region. This problem makes it extremely difficult to develop all forms of recreational activities in Kazakhstan, therefore, mainly unorganized recreation is spreading, which causes great damage to the natural complex, and also enters into conflict relations with agriculture and forestry [6, p.47].

5. Low percentage of use of hydromineral resources of the region. In balneological terms, the territory of Kazakhstan has not been studied enough. Some balneological facilities are very popular among the local population, but are little known on the scale of the region, although they have great therapeutic opportunities.

6. Uneven distribution of recreational activities. The recreational resources actually used are located in close proximity to villages, cities and their territories: parks, squares, green and forest park areas. The main recreational facilities used by the population of Kazakhstan are located in the forest-steppe and steppe zones.

7. Weak awareness of the importance of recreational activities for certain areas. The creation of recreational areas requires significant costs, so their development should be based on the payment of recreational services. The development of "philistine recreational activities in the northern regions of the region and anthropogenic recreation in the wall zone can be very economically effective. With a significant recreational potential, municipal administrations

underestimate the importance of recreational activities, therefore there is no system for organizing recreational activities in places, and as a result there are no cash receipts to the budget.

8. Contradictory relations of recreational activity with other spheres of human activity: agriculture and forestry, industrial production. The main controversial issue is the use of land. To solve this problem in the organization of recreational activities, it is necessary to solve the problems of integrated use of land through land management, knowing the peculiarities of the organization of land as a natural complex, means of production and means of recreation. Territorial, organizational, technical, legal and economic measures are carried out to distinguish between various types of recreation (free and orderly-regular) and agricultural production (animal husbandry, crop production) for the purpose of joint use of the territory.

Conclusions and suggestions.

1. The mandatory content of recreational land use is the availability of natural recreational resources. The main differences between it and other types of land use, which must be taken into account when organizing the use of land, are: the potential of the natural land; the degree of possible recreational use of the land, taking into account the permissible load on the territory; environmental assessment of the land.

2. The analysis of recreational and ecological features of the landscape allowed us to establish four types of recreational land use on the territory of the Kazakhstan: adaptive (use of land in accordance with natural laws); mixed (interaction of natural and anthropogenic components); mainly anthropogenic (human impact on the natural complex, causing changes in the natural environment and natural landscapes); technogenic (complete replacement of existing natural resources with artificially created ones).

3. The value of recreational land use arises as a function of two factors: the needs and the state of recreational resources. It is based on the analysis of the natural-spatial structure, anthropogenic loads on the territory, existing and potential restrictions of recreational and economic activities. In order to increase the value of recreational land, it is recommended that its territorial organization be carried out on the basis of ecologization of recreational land use.

4. The defining moments in the organization of recreational use of land based on the landscape-ecological approach are the type and direction of land use. Separately for each recreation area- the nature and mode of land use are projected in accordance with the availability of natural recreational resources, their territorial location and the nature of their functioning. The landscape-ecological approach is based on these two elements of the system of organization of recreational use of land.

5. The area of land suitable for organizing recreational activities in the Kazakhstan is 5,034 thousand hectares. Of which 3,224 thousand hectares are in the forest zone; 1,319,6 thousand hectares - in the northern forest-steppe zone; 318,7 thousand hectares - in the southern forest-steppe zone; 171,6 thousand hectares - in the steppe zone. According to the results of a comprehensive recreational assessment of the natural potential of the Kazakhstan, the author recommends that 20% of the total area of natural resources be attributed to the most favorable territories; 76% to relatively favorable; 4% to unfavorable [7, p. 245].

6. The comprehensive recreational zoning of the territory of the Kazakhstan allowed to establish lands suitable for the organization of a specific direction of recreational activity. So, for the organization of the restorative direction of recreational activity, the territory with a total area of 40 ha LLC is suitable, for mining - 42 ha LLC, for medical - 4 ha LLC, for the organization of ecological tourism - 2,093.5 ha. However, the actual recreational capacity of the territory of the Kazakhstan does not provide separate areas of recreational activity (extractive recreation), therefore it is advisable to create an appropriate infrastructure for sending recreants to other areas of the region.

References:

1. Imashev S.M. "The law of recreational nature management (some aspects of the theory): diss. cand. jurid. sciences'. – Almaty. - 1991. p.127. – 186 p.
2. Bishop, K. Models of national parks / K. Bishop, M. Green, A. Philips. — Moscow : TSODP Publishing House, 2000.
3. Zabelina, N. M. Conservation of biodiversity in the National Park / N. M. Zabelina. — Smolensk : Oikumena. 2012.
4. Isachenko, I.e. The impact of recreation on natural complexes / T. E. Isachenko, G. A. Isachenko // Nature reserve "Lake Shchuchye" / editors E. A. Volkova, G. A. Isachenko, V. N. Khramtsov. — Saint Petersburg, 2017.
5. Komarova S.Yu. The content of the organization of land use to ensure rational recreational nature management / S.Yu. Komarova // Land management, cadastre and monitoring of lands. — M., 2019. - No. 10. - S. 2023.
6. Rysbekova Zh.K. Legal regulation of the activities of state national natural parks of the Republic of Kazakhstan: Dissertation of the candidate of law. sciences'. - Almaty, 2007.
7. Komarova S.Yu. The state and prospects of the development of recreational land use of the Omsk region / S.Yu. Komarova // Socio-economic problems of the development of the tourism industry: collection of scientific articles of the interuniversity scientific and practical conference of students and teachers (April 25, 2008). - Omsk: Publishing house of the FSGUT and CD inOmsk, 2018. - pp. 22-27.

СЕКЦИЯ 3: *Инновационные подходы в современном менеджменте, государственном и местном управлении, маркетинге и логистике*

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҰЙЫМЫН БАСҚАРУ

Аңсағанқызы Н., 1 курс магистранты
Салауатова Д.М., PhD, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Денсаулық сақтау ұйымын басқару - ұйымның ішкі мәселелерін және өзгеретін әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерін ұдайы ескере отырып, оңтайлы шешімдерді таңдауға негізделген күрделі үрдіс, сондықтан оңтайлы басқару үшін басқарудың негізгі қағидаттарына сүйену қажет. Басқарудағы басты қағида, бұл қағида басымдыққа ие, ол басқару үрдісінің барлық компоненттерін жинақтайды.

Кілтті сөздер: ұйым, басқару, басқару принциптері

Басқару принциптерінің шығу тегі және даму тарихы жеті мыңжылдыққа созылған және де 5 басқару сатысынан тұрады. Ғылыми менеджменттің қалаушысы ретінде Ф.Тейлордың есімімен бастаймыз. Ф.У.Тейлордың теориясының негізгі қағидалары. Тәжірибе арқылы сіңіп кеткен көне дәстүрлі жұмыс амалдарының орнына ғылыми фундаментін құру, оның әрбір сатысын ғылыми көзқараспен зерттеу. Еңбекшілердің еңбегін ғылыми тұрғыда зерттеу, олардың күнделікті істеп жүрген жұмысын көп мерзім уақыт аралығында мұқият зерттеп анықтау, оқыту. Атқаратын қызметті жұмыскерлер арасында тең бөлу және әкімшілік пен жұмысшылар арасындағы жауапкершілікті нығайту. Жиырмамыншы ғасырдың 20-жылдарында американдық ғалым Тейлордың оқушысы және “ғылыми менеджменттің” туын қалаушылардың бірі Генри Гант Френк және Лилиан Гилберты, Эмерсон, Г.Форд, т.б. болды. Сонымен қатар басқару принциптерінің келесі жолы әкімшілік мектептің негізін салушы әрине А.Файоль деп есептеледі. А.Файоль әкімшілік қызметті бірнеше сатыға бөліп талдады. Бұл сатыларға мынандай факторларды жатқызды: жоспарлау, ұйымдастыру, басшылық ету, үйлестіру, бақылау. Сонымен қатар А.Файоль әкімшілік менеджментінің 14 принципін көрсетті. Яғни бұл принциптерге А. Файоль мыналарды жатқызды: жұмысты бөлу, билік және жауапкершілік, тәртіп, бір бастық, алған бағыттың бір жолды болуы, жеке мүдденің жалпы мүддеге бағыныстылығы, персоналды сыйақыландыру, орталықтандыру, скалярлық тізбелік, тәртіп, әділдік, персоналға арналған жұмыс орнының тұрақтылығы, бастама және корпоративтік рухты жатқызған. Әкімшілік бағыттың тағы бір өкілі Л.Урвин әкімшілік іс-қимылдардың қоршаған ортасындағы Файольдың негізгі ережелерін әрі қарай дамытты. Сонымен қатар қазіргі заманға дейін осы қағидалардың әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған қандайда мекемені құру кезінде берілген принциптерінің жұмыс істейтіні сөзсіз [1, б. 22-24].

Жиырмамыншы ғасырдың әкімшілік менеджментінің тағы бір ұлы тұлғасы болып әрине біз М.Веберді айта аламыз. М.Вебер әкімшілік менеджментінде ең басты көңілді ұйымдағы басқару құрамасы мен лидерлік мәселелерін шешуге аударды. Ал менеджмент принциптерінің зерттеуіндегі аса ірі ғалымдар Мери Гаркер Фоллет және Элтон Мэйо болса менеджменттің жаңа жолы адамгершілік қарым-қатынас мектебін негізін салушылардың бірі болды. Осы бағыттың ірі өкілдері болып К.Арджерис, Ф.Ферцберг, Р.Ликарт, Д.Макгрегор және т.б. табылады. Бұл мектептің ең маңызды қағидасы болып ресми емес, азғантай жұмыс топтардың рөлін зерттеу, басқару тәжірибесіндегі топтағы психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктерін іздеп, қолдануға мүмкіндік беретіндей тәсілдерді қабылдау болып саналады. Басқарудың психологиялық жолын зерттегендер

мынандай ерекшеліктерін топшылайды: егер мекеме әкімшілігі өз қызметкерлеріне көбірек қамқорлық жасаса, онда жұмыскерлердің қанағаттану сезімі де, еңбек өнімділігі де жоғары болады. АҚШ пен Жапонияның менеджмент мектептері қазіргі таңда дүние жүзінде алдыңғы саптағы мектептердің бірі болып есептеледі, әр мемлекетте менеджментті дамытудың өз мектептері бар және олар әр түрлі эталонмен бағаланды [2, б. 18-20].

Ал АҚШ пен Жапонияның мектептерінде өзара ұқсастықтары бар ол ұқсастықтар мынамен белгіленеді: екі мектепте адам факторының белсенділігін, жұмысшылардың инновациялығын, шығарылған тауарлар немесе көрсетілген қызметтер диверсификациясына өте үлкен назар бөлген, мекеменің дамуы үшін көпжылдық стратегиялық жоспарлар құрып іске асырады. Осындай ұқсастықтары болғанымен аталған мектептер осы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық құлпыруына зор үлесін қосады. Кәрі өлкедегі менеджмент, көптеген мемлекеттен құрылғандықтан әр түрлі басқару принциптеріне сүйенеді. Жакын Шығыс мемлекеттерінің менеджменті ел дәстүрлері мен құранды білуді талап етеді [3, б. 35-40].

Жүйелілік - табиғат жаратылысының ортақ қасиеті болып есептеледі. Бүгінгі қоғам әрдайым ұйымдасқан күйде болады да, белгілі бір жүйе ретінде жұмыс істейді. Неміс ғалымы К.Маркс менеджмент туралы көп мақалалар жазып және қоғам бір бүтін жүйе ретінде дамиды деп жазған болатын. [4, б. 41-42].

Жүйе дегеніміз тұтастай құрылымды құрайтын жаңа қасиетке ие болатын өзара әрекеттесетін элементтердің жиынтығы.

Жоғарыда атап көрсеткендей, жүйелердің көп түрлі нышаны болады. Соған қарамастан, көп түрлі бола тұрса да, барлық жүйені шартты түрде үш түрге бөлуге болады:

1. Техникалық; 2. Биологиялық; 3. Әлеуметтік, соның ішінде әлеуметтік-экономикалық.

Қай жүйені алмасыңызда сол жүйенің элементтері бір-бірімен тығыз байланысты және белгілі бір әдіспен өзара байланысқан. Кез келген жүйе секілді, кәсіпорын жекелеген элементтердің ұйымдасқан бірлестігі, ал оның бірлескен жеке бөлігі - жаңа сапаға ие болатын бірыңғай тұтас құрылым. Әр деңгейдегі жүйе өзінің белгілерімен және ерекшеліктерімен ажыратылады. Алайда, олардың барлығы құрылымдық заңдылықты және жүйенің жоғары дәрежеде жұмыс істеуін көрсетеді. Осыған байланысты жекелеген өндірістік бөлімшелер, басқару буындары атқаратын міндеттер жүйедегі жалпы түпкі саясатқа жетуге бағытталған. Ашық және жабық жүйелер [5, б. 17-21].

Жүйенің негізгі екі типі болады: жабық және ашық.

Жабық жүйенің белгіленген нақты шекарасы болады, оның іс-әрекеті қоршаған орта жүйесіне біршама тәуелсіз. Мәселен, кәдімгі сағат-жабық жүйе болып табылады, өйткені оны бұрағанда тетіктері тоқтаусыз әрі дәл жүретін болады. Сағатта жиналған энергия көзі болған кезде, оның жүйесі қоршаған ортаға тәуелсіз.

Ашық жүйенің ерекшелігі сыртқы ортамен тығыз байланыстылығында. Энергия, мәліметтер, материалдар - бұл жүйе шекарасы арқылы сыртқы ортадан енетін объектілер [6, б. 10-12].

Мұндай жүйе өзін-өзі қамтамасыз ете алмайды, оның өмір сүруі сырттан келетін энергияға, мәліметтерге және материалдарға тәуелді болып келеді. Сонымен қоса, сыртқы ортаның бейімделгіштігіне байланысты ашық жүйенің қабілеттілігі болады және де ол жүйенің одан әрі дамуына әсер етеді. Басшылар негізінен ашық жүйемен жұмыс істейді, өйткені барлық ұйымдар ашық жүйеге жатады. Ұйым сыртқы ортадан мәліметтер, капитал, адам ресурстары мен материалдар алады. Бұл компоненттер кіруші деп аталады. Түрлендіру процесінде ұйым осы компоненттерді өңдеп, оларды өнімге немесе қызмет көрсету үшін түрлендіреді. Бұл өнімдер мен қызметтер ұйымнан сыртқы ортаға шығатын компоненттер болып табылады. Егер ұйым тиімді жұмыс істесе, онда түрлену процесіне енетін компоненттердің қосымша құны пайда болады. Ал осының нәтижесінде, пайда,

нарық үлесінің ұлғаюы, сатылатын заттардың көбеюі (бизнесе), әлеуметтік жауапкершілікті жүзеге асыру ұйымның өсуі секілді қосымша шығу компоненттерінің пайда болуына әкеледі [7, б. 3-6].

Кез-келген нәтижеге қол жеткізуге бағытталған кез-келген іс-шара басталғанға дейін жетекші (бас дәрігер, бөлім меңгерушісі, бас медбике және т.б.) өз алдына мақсат қояды. Жүйелік және жекеленген денсаулық сақтау ұйымдарын басқарудың келесідей мақсаттарын бөліп қарастырады: басқару деңгейіне байланысты: стратегиялық, тактикалық, операциялық; шешілетін міндеттердің сипаты бойынша: күрделі, аралық, соңғы; мазмұны бойынша: медициналық-ұйымдастыру, қаржылық-экономикалық, медициналық-технологиялық және т.б. Мақсаттың тұжырымы нақты талаптарға сай болуы керек. Ол уақтылы және қажет, нақты және қол жетімді, нақты және басқа мақсаттармен үйлесімді болуы керек, сандық немесе сапалық бағалау болуы керек. Осылайша, басқарудың ең маңызды қағидаларының бірі қысқаша және айқын түрде тұжырымдалуы мүмкін: әрбір әрекеттің анық және нақты мақсаттары болуы керек. Басқарушылық шешімдерді құқықтық қорғау қағидаты денсаулық сақтаудағы, әсіресе нарықтық экономикадағы басқару іс-әрекеті әрқашан белгілі бір тәуекелді қамтиды.

Басқару шешімдерін құқықтық қорғау қағидаты басшылықтың немесе жеке денсаулық сақтау ұйымының менеджерін және басқарушылық шешімдерді әзірлеу мен енгізу кезінде заңға сәйкестікті талап етеді. Басқару шешімдерін әзірлеу мен енгізу процесінде заңнаманы сақтау тек менеджердің құқықтық мәдениетінің көрінісі ғана емес, сонымен қатар мақсаттарға қол жеткізудегі табыстың белгілі бір кепілі болып табылады. Басқару үдерісінде менеджментті оңтайландыру қағидаты, кез келген басқарылатын нысан дамиды [8, б. 7-8].

Ол жеке құрылымдық элементтердің тәртіптілігін арттырады, тұтастай құрылымдық ұйымды оңтайландырады. Денсаулық сақтау саласындағы ағымдағы реформалар, ең алдымен, мемлекеттік, өңірлік және муниципалдық деңгейлерде денсаулық сақтау мекемелерінің ұйымдастырушылық-функционалдық құрылымын салалық менеджмент жүйесін оңтайландыруға және қамқорлыққа алуға тиіс. Басқаруды орталықтандыру және орталықсыздандырудың жеткіліктілік қағидасы билікті орталықтандыру және орталықсыздандыру, іс жүзінде биліктің шоғырлануын және оны бөлуді, орталықтандырылған басқаруды және өзін-өзі басқаруды қамтитын өзара байланысты процестер. Олардың арасында қалыптасқан теңгерім өте динамикалық және бір бағытта немесе басқа бағытқа бұзылуы мүмкін, бірақ көбінесе орталықтандырылған биліктің пайдасына. Басқару функциясының орталықтандырылуы орталықсыздандыруды икемді түрде біріктіріп, денсаулық менеджмент жүйесінде бағынышты байланыстарға қажетті жағдайлар жасайды, олар өздерінің функционалдық міндеттерін тиімді орындауға мүмкіндік береді. Басқаруды орталықтандыру жаһандық, стратегиялық проблемаларды шешуде, сондай-ақ төтенше жағдайлар (соғыс, табиғи апаттар, үлкен санитарлық шығындармен бірге жүретін техногендік апаттар) жағдайында шешілмеген артықшылықтарға ие. Басқаруды орталықсыздандыру басқарудың жоғары деңгейлеріне тағайындалған немесе жоғары органдардың құзыретіне кіретін басқарушылық функциялардың төменгі сатыларына өтуімен сипатталады [9, б. 6-8]. Басқарудың бұл түрі орындаушылардың қажетсіз қамқорлықтан босатады, бастаманы ынталандырады, адамның әлеуетті мүмкіндігін көрсетеді. Орталықсыздандыру, үкіметтің жоғарғы деңгейінде қабылданған стратегиялық шешімдерге қайшы келмейтін басқару иерархиясының ең төменгі деңгейлерінде тиімді және нәтижелі тактикалық шешімдер қабылданған жағдайда негізделген. Басқаша айтқанда денсаулық сақтаудың жақсы дамыған стратегиясы бар болған жағдайда, мемлекеттік деңгейде құқықтар көп және тиісінше жауапкершілік те көп, Ресей Федерациясының субъектілерін денсаулық сақтау органдарына жіберуге болады. Сол сияқты, Ресей Федерациясының субъектісі деңгейінде денсаулық сақтаудың тиімді саясатының жасалуы муниципалитеттердің денсаулық сақтау органдарына оны жүзеге асыру үшін көптеген өкілеттіктерді беру мүмкіндігін береді.

Бірқатар басқарушылық функцияларды орталықсыздандыру да құрылымдық аумақтық құрылымдық ерекшеліктермен ақталған ірі, көпсалалы медициналық ұйымдардың бөлімшелері. Бір адамдық басқару принципі басқару органына немесе денсаулық сақтау ұйымының басшысына өз функцияларын орындау үшін кең өкілеттіктерді беруді, жұмыс нәтижесінің жеке жауапкершілігін белгілеуді білдіреді. Бұл принцип, әдетте, билікті орталықтандырудың жоғары деңгейімен басқару жүйесінде негізделген және іске асырылады. Бұл қағиданы тиімді қолдану негізінен басшының беделіне байланысты [10, б. 36-38].

Өкілеттіктерді беру принципі бұл қағиданың басты тақырыбы оның басты мағынасында тұжырымдалған: өз функцияларының бір бөлігін жетекшімен өзіне бағынышты адамдарға олардың іс-әрекеттеріне белсенді араласусыз беру. Нәтижесінде, жетекші ағымдағы мәселелерден құтылуға және интеллектуалды және ұйымдастырушылық әлеуетін басқарудың күрделі деңгейінің міндеттерін шешуге жұмылдыру мүмкіндігін алады. Сонымен бірге, осы қағиданы бір уақытта іске асыру персоналды дамыту үшін үлкен мүмкіндіктер туғызады, олардың жұмысын ынталандыруға, бастамашылдық пен тәуелсіздікке ықпал етеді. Бақылау өкілеттігі, егер оның басшысы өз орнына ісін жалғастырушыны дайындаған жағдайда ойға қонымды. Осы қағиданы іске асыруда қосымша өкілеттіктер берілген адамдарға бағынышты қызметкерлердің жұмысын бақылауды ұйымдастыру сияқты жағымды нәрсе бар: шағын қамқорлық ештеңе бермейді ал бақылаудың болмауы жағдайды басқарылмайтындай етеді. Мәселені шешу - жетекшінің бағынышты тұлғалармен кері байланыстың тиімді формалары, ақпарат алмасудың еркін мүмкіндігі, сенімді қарым-қатынастардың болуы және командадағы сау психологиялық климат болып табылады. Бұйрықтық-әкімшілік әдістерден әлеуметтік-психологиялық және экономикалық басқару әдістеріне жоғарыда аталған принциптерді сақтау арқылы көшу тек эволюциялық жолмен ғана мүмкін.

Бүгінгі күні түрлі ұйымдастырушылық құрылымның емдік профилактикалық бірлестік мысалында жеке, мотивациялық, ұйымдық-бағдарланған персоналлық қызмет бағыттарын бағалау әдістемелік тәсілдерінің жиынтығы енгізілді.

Медициналық ұйымдардың персоналын басқарудың заманауи ұйымдық-психологиялық технологиялары, әр түрлі профильдер мен мүмкіндіктердің медициналық мекемелеріне бағытталған персоналды басқарудың перспективалық моделі құрылды.

Басқаша айтқанда, жұмыс жасау құралдары бар. Сұрақ тек қана мақсатты және іске асырылуда, бұның бәрін кім жасайды. Әлеуметтік-экономикалық трансформация кезеңін бастан өткеріп жатқан ұлттық денсаулық сақтау жүйесі үшін адам ресурстарын тиімді басқару мәселесі өте маңызды, себебі медициналық қызметкерлердің қызметі жеке мұқияттылыққа және қызметкерлердің әдеттеріне зиян келтіруге ерекше назар аударуды қажет ететін науқастармен байланысты [11, б. 89-105].

Бұған байланысты, медициналық қызметкерлердің ешқайсысы сияқты эмоционалдық күйзеліс синдромын дамыту қаупі жоғары емес, эмоционалды, когнитивтік және физикалық энергияның медицина қызметкерінің біртіндеп жоғалу үдерісі, ол эмоционалдық және психикалық сарқылу кезінде көрінеді, сондай-ақ физикалық шаршау, жеке отрядтың пайда болуы және орындалатын жұмыстың қанағаттану деңгейінің төмендеуі, демек - ауру адамдармен жұмыс істеудің демотивациясы [12, б. 48-49].

Медициналық мекеменің басшысы оның күнделікті және ұзақ мерзімді қызметінде бүкіл ұйымның жұмысының тиімділігі басқарудың табысты тапсырмалары үшін бірыңғай кешенде әрекет ететін әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, жеке және басқа факторлардың өзара байланысына байланысты екенін ескеруі керек. Әлеуметтік-психологиялық менеджменттің әдістерін білу персоналды басқарудың тиімді әдістерін пайдалануға мүмкіндік береді, соның ішінде: командада қолайлы әлеуметтік-психологиялық климатты құру және қолдау; қызметкерлердің шығармашылық әлеуетін ашу; қызметкерлердің тиімділігін арттыру; эмоциялық күйзеліс синдромының алдын алу; берілген жұмыс тапсырмаларын тиімді шешу. Бірыңғай психологиялық климат

медициналық ұйым қызметкерлерінің денсаулығы мен тиімділігін сақтаудың іргелі факторы болып табылады. Команданың жақсы үйлестірілген жұмысының соңғы шешімі - оған көрсетілетін медициналық және сервистік қызметтермен пациенттердің қанағаттану дәрежесі [13, б. 3-6].

Денсаулық сақтау саласында адам ресурстарын басқару проблемасын шешудің теориялық көзқарастары бүгінгі таңда мұқият ойластырылған, бірқатар маңызды себептерге байланысты практикалық қолдануда қиындықтар туындайды, атап айтқанда: нақты бағытты жүзеге асыру үшін материалдық ресурстардың жоқтығы; медициналық білімді және басқару дағдыларын біріктіретін мамандардың жеткіліксіз саны, соның ішінде басқару психологиясының негіздері, қарым-қатынас және конфликтология; Көптеген медициналық мекемелердің қызметкерлеріне (психологқа және басқаларға) жұмыс процестеріне (әріптестерімен, әкімшілігімен, науқастармен және олардың туысқандарымен) және жеке проблемаларымен байланысты ішкі мәселелерді жариялауға дайын болмауы; медициналық мекемелерде персоналды басқару саласындағы маманның ресми қарым-қатынастарының этикалық-құқықтық негіздерінің жоқтығы. Ғылыми зерттеулер мен байқаулар барысында анықталған факторлар әр түрлі әкімшілік деңгейлерде ұтымды, ұйымдасқан тиімді басқару шешімдерін қабылдауды талап етеді [14, б. 8-11].

Медициналық мекемелердің қызметіне талдау жасау, бұл мәселелер бір немесе бірнеше жолмен шешілсе, осы бағыттың жетістігін, сондай-ақ басқару процестерінің әлеуметтік-психологиялық компоненттері туралы қызметкерлердің пікірін қадағалау және табылған жаңа ұйымдастырушылық технологияларды практикалық іске асыру қажеттілігін көрсетті. Берілген тапсырмаларды ойдағыдай шешу үшін біз осы әрекеттер мен ерік-жігердің маңыздылығын түсінуді қалау керек. Және ЕПБ-ның жетекшісі тарапынан- команданы көндіру және басшылық жасау мүмкіндігі [15, б. 246].

Басшының айтуы бойынша медициналық мекеменің персоналмен жұмыс істеу жөніндегі бас дәрігердің орынбасары лауазымында болуы, пайда болған қақтығыстардың шешілуіне қолайлы болар еді; команданың қолайлы психологиялық климатын қалыптастыру және осы қызмет түріндегі жетекшінің міндеттерін қайта бөлу. Жұмысқа ынталандыру Медициналық ұйымдар қызметкерлерінің уәждемесі бойынша заманауи зерттеулер мен ұсынымдарда жұмыс мүшелерін материалдық ынталандыруға бағытталған ұжым. Әрине, бұл өте маңызды. Дегенмен соңғы жылдардың зерттеу жұмыстарының, соның ішінде шетелдік авторлардың, жұмыс ортасына медициналық қызметкерлердің материалдық емес ынталандыру әдістерін енгізудің жоғары тиімділігін дәлелдейтіні баршамыздың бар екендігін дәлелдейді. Осы бағытты іске асыру үшін отандық медициналық ұйымдардың персоналды басқару жұмысында материалдық емес уәждемелерді енгізудің тиімділігі үшін кіріспе және дәлелдемелі негізді белсенді түрде дамыту қажет. [16, б. 7-12].

Денсаулық сақтау ұйымы саласында оқыту бойынша зерттеулерді талдау соңғы жылдары мынадай негізгі мәселелерді көрсетеді: басқару психологиясы; жетекшінің жеке қасиеттерін анықтау; жетекшінің ұжым мүшелерімен қарым-қатынасы; ұжым қызметкерлерінің қарым-қатынасы. Жетекші кадрларды дайындау, сондай-ақ психологтардың басқару саласындағы медициналық ұйымдардың қызметкерлері өзара тәуелді процесс болып табылады, өйткені жетекшілер алған білім қызметкерлердің басқару тәртібінің себептерін тиімді түсінбей, күнделікті тәжірибеде талап етілмейді. ЕПБ-дің жұмыс тәжірибесі және олардың қызметін зерттеу талдауы басқару психологиясы, оқыту бағдарламасында іскерлік қарым-қатынас психологиясы және денсаулық сақтау ұйымдарын және медициналық мекемелердің қызметкерлерін міндетті түрде енгізу қажеттігін растайды. Басқару психологиясы кадр саясатын қалыптастыру үрдістерімен тығыз байланысты, себебі ол кез-келген мекеменің негізгі әлеуеті болып табылатын және барлық басқа ресурстарды қолданысқа енгізетін жетекші кадрлар мен қызметкерлер [17, б. 4-7].

Аутсорсинг - бұл келісімшарт негізінде ұйым талап етілетін салада жұмыс істейтін басқа компаниялардың өнеркәсіптік кәсіпкерлік қызметінің белгілі бір түрлерінің немесе функцияларын беруі, әлемдік экономикасының монополияға қарама-қарсы қойылған қазіргі замандағы даму үрдістерінің өнімі.

Бұл әдіснама бейімдеу басқару ұйымы нарық жағдайларына мүмкіндік беретін жылдам кіруге жаңа бизнес пайдалана отырып, қолда бар барлық мүмкіндіктерін, сыртқы орта, ал жекелеген жағдайларда ресурстары бәсекелесі". Осыған байланысты соңғы онжылдықта қуатты толқын аутсорсинг барлық дерлік ұйымдар қамтыды.

Фирмалардың өлшемін қысқартудағы ұмтылуы және штаб-пәтер штаттарын қысқартып өз көңілін қосалқы бағаға бұрып, жеке мекемелердің көмегіне сүйене отырып бұрынғы ішкі жұмыстарды сырттан алу принципіне сүйене отырып жеке меншікті мекемелермен жұмыс істеу атайды.

Осы жұмыстардың нәтижелері аутосерверлерден қызмет ретінде сатылып алынады.

Мұндай жұмысқа бірінші кезекте қызмет ету процестері жатады (тамақ істеу, қауіпсіздікті қамтамасыз ету,ғимараттын ішін жинау, офистік техникаға қызмет ету және тағы басқа қажетті тіршілік әрекетін ұйымдастыру үшін қамтамасыз ететін жұмыстар жатады) (кесте 1).

Жекелеген облыстар аутсорсингті қолдану болып көлік, коммуникация, қойма шаруашылығы, жылжымайтын мүлікті басқару және т.б. жатады. Мичиган университетінің ғалымы Роберт Монзки (Robert M. Monczka) пікірі бойынша аутсорсинг стратегиясын енгізуге әсер ететін жеті перспективалы үрдістер бар.

Кесте 1 - Аутсорсинг стратегиясын енгізуде әсер ететін тенденциялар

№	Тенденциялар	Стратегиялар
1	Глобализация	Қамтамасыз ету стратегиясының интеграциясы/ клиентті атқару. Негізгі жеткізушілер мен бірге тауардың немесе көрсететін қызметтің, оның құнын, жеткізуін, уақытын және басқа да жағдайларын бәсекеге қабілетті ететіндігін қамтамасыз ету. Құрамын және жабдықату каналдарын модификациялау
2	Ақпараттық технологиялар	Жаһанды стратегиялық тізбектер Құрылғылар арқасында ең маңызды сатушылармен байланыс ұстау
3	Сыртқы клиенттің сұранысын тіркеу	Сыртқы тұтынушыларға жеткізу тізбегін интеграциялау
4	Технологиялық процестер мен өндірістер	Стратегиялық маңызы бар жеткізушілері мен осы саладағы жетекті жеткізуші технологияларымен одақтасуы
5	Жұмыстың күрделілігінің көбеюі	Қамтасыз ететін базасының қажеттілігін құру/стратегияның көнер көздерін іздеу жәнестратегиялық мақсаттардың тиімділігін бағалайтын салыстырмалы өлшедерін табу
6	Занды сұрақтар / қоршаған ортаны қорғау	Мекені қамтамасыз мәселесімен бірге қоршаған ортаны қорғау мәселесінде шешу
7	Қайтадан қару / модификациялау	Сыртқы процестерді қайтадан қару Ескіріп қалған модельдерді модификациялау және сыртқы жеткізу көздерін қолдану
Ескерту – [18] негізінде автормен құрастырылған.		

Дұрыс пайдаланған кезде халықаралық, немесе ғаламдық, көздерін жеткізу (international sourcing, немесе global sourcing) қуатты бәсекелестік күресте қаруға айналады. Аутсорсинг жаңа тұжырымдама ретінде бизнесті құруда болашақта түбегейлі жаңа көзқарас, жеке фирмалар ғана емес сонымен қатар кәсіпкерлікті тұтастай алғанда қалыптастырады. Табысты менеджмент компанияның кәсіпкерлік бастамасы және құзыреті, икемділігі мен бейімделуінің үнемі жетілдіруінде тұрады. Ашық нарықта бәсекелестіктің маңызды ролін тек тауардың немесе көрсеткен қызметтің бағасы мен

оның сапасы ғана анықтамайды, сонымен бірге жаңа шығайын деп жатқан тауардың уақытын тездетумен, байланысты қызметтердің спектірін көбейту мен тұтынушыларды жақсы қанағаттандыру жатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Алексеев Н.А. Методологические подходы к реформированию системы муниципального здравоохранения // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. 2011. - №4. - С. 22-24.

2 Засыпкин М.Ю. Система здравоохранения Самарской области: 15-летний опыт экономического реформирования (1987-2001). // Экономика здравоохранения. 2002. - №5-6. - С. 18-20.

3. Гаврилов С.С., Биртанов Е.А., Салов Р.В., Ахметов В.И. К вопросу о квалификации врачей и среднего медперсонала стационаров РК /Денсаулық сақтауды дамыту журналы.- 2007.- № 1(42).- С. 35-40.

6. Ибрагимова И.В., Биртанов Е.А., Иванченко Н.Н., Ахметов В.И., Маликов Б.М., Абдрахманова С.А. Итоги апробации стандартов аккредитации в Республике Казахстан /Денсаулық сақтауды дамыту журналы.- 2007.- № 2 (43).- С. 51-53.

7. Биртанов Е.А., Гаврилов С.С., Рахимбекова Д.К., Турлыбеков Ж.Т., Салов Р.В., Ахметов В.И. К вопросу о методике определения потребности в объектах здравоохранения /Денсаулық сақтауды дамыту журналы.- 2007.-№ 3(44).- С. 17-21.

8. Биртанов Е.А., Аканов А.А., Камалиев М.А. К периодизации нового общественного здравоохранения в Казахстане /Материали за VI международна научна практична конференция «Бъдещи изследвания - 2010», 17-25 февруари 2010 г. - Т.12. Лекарство. Биологии.- София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2010. - С. 10-12.

9. Биртанов Е.А. Совершенствование управления ресурсами здравоохранения / Materialy VI mezinarodni vedecko-praktika conference «Veda a technologie: krok do budoucnosti - 2010», 27 unora - 05 brezen 2010 roku. - Dil 12. Lekarstvi. Biologicke vedy. Telovychova a sport - Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2010. - S. 3-6.

10. Биртанов Е.А. Государственно-частное партнерство как инструмент развития инновационно-инвестиционной стратегии в системе здравоохранения Республики Казахстан /Денсаулық сақтау дамыту журналы.- 2010.- № 1. - С. 4-7.

11. Алдаров А.Т. Информационное обеспечение обязательного медицинского страхования // Экономика здравоохранения. 2007. - Специальный выпуск. - С.48-49.

12. Ахметов У.И., Нерсесов А.В., Тажибаева С.М., Биртанов Е.А., Абдрахманова С.А. Обзор системы здравоохранения Литвы // Проблемы социальной медицины и управления здравоохранением.- 2005.- № 37.- С. 3-6.

13. Антропогенные факторы окружающей среды и их роль в развитии острых респираторных заболеваний / Скачков М.В., Верещагин Н.Н., Скачкова М.А. и др. // Гигиена и санитария. М.: Медицина, 2016. - С. 8-11.

14. Бергман А.В. Ресурсное обеспечение муниципального здравоохранения в условиях перехода к рыночной экономике: Автореф. дисс. к.м.н. М., 2015.-25 с.

15. Берташ С. Медицинский округ - новая модель здравоохранения // МГ. -№ 66-19.08.98.-С.5 .

16. Ваничкин П.Н., Лоцилин А.А. Обсуждение реформы системы здравоохранения // США: экономика, политика, идеология. 2014. - №5 -С. 4-7.

17. Введение в медицинское страхование. // Под ред. Проф. В.З. Кучеренко.- Новосибирск: Наука, 2015.- Т. 1.-371 с.

18. Alfred J. Marrow, David F. Bowers and Stanley E. Seashore, Management by Participation (New York: Harper and Row? 2017).

МАРКЕТИНГТЕГІ ЖАРНАМА"

Балтабек А., МК 21-1к
Қоңыртаева Қ. Б., магистр, оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақала жарнама туралы қысқаша түсінік береді, сондай-ақ оның құрылымы мен жарнаманың қажеттілігі жайында тақырыптар қозғалады. Мақалада жарнама аудиториясы, жарнама агенттігі, жарнама құралдары және әлемдегі ең ірі жарнама берушілер жайында талдаулар жасалған. Сондай-ақ жарнамалық науқан іс-шараларының жиынтығы тақырыбы қозғалып мысалдар келтірілген.

Түйін сөздер: тауарды жылжыту, жарнама агенттігі, тұтынушы, жарнамалық науқан, жарнама беруші, жарнама құралдары, жарнамалау.

Жарнама - кез келген тәсілмен, кез келген нысанда және кез келген құралдарды пайдалана отырып таратылған, белгісіз тұлғалар тобына бағытталған және жарнама объектісіне назар аударуға, оған қызығушылықты қалыптастыруға немесе қолдауға және оны нарықта ілгерілетуге бағытталған ақпарат. Өз өніміңіздің сапалы тұсаукесеріңіз табысқа жету мүмкін емес. Өнімді қалай дұрыс жарнамалауды анықтау үшін мақсатты аудиторияны зерттеп, қажетті ақпаратты жеткізудің өзіндік әдісін табу керек. Сіздің өніміңізді сұранысқа ие және танымал етудің ең тиімді әдісі бұл жарнамалау.

Тауарды нарыққа жылжыту жүйесіндегі маркетингтің классикалық тұжырымдамасында жарнаманы ең бірінші орынға қояды. Жарнаманың қоғамдық рөлі оның адамдардың санасы, көзқарасы, пікірлері мен мінез-құлқының қалыптасуына әсерін тигізуінде.

Жарнама сұраныс пен ұсынысты қалыптастыруға, бәсекенің пайда болуына, инвестиция табуға, өткізу нарығының кеңеюіне, жалпы экономиканың және оның әр түрлі саласының дамуына әсерін тигізеді. Бұл жарнаманың экономикалық рөлін ерекшелейді.

Жарнама тек өнім туралы ақпарат беріп қана қоймай, оның тұтынушы санасында әлдебір бейне ретінде қалыптасуына әсер етеді. Осыдан жарнаманың коммуникациялық рөлін байқауға болады. Жарнама тауар сұранысының, өткізу көлемінің және фирма пайдасының өсуіне әсер етеді. Бұл оның маркетингтік рөлін көрсетеді.

Жарнама-бұл сату нарығында тауарларды жылжыту үшін тұтынушыға жеке емес сипаттағы мақсатты ақпараттық әсер. Американдық сауда қауымдастығының анықтамалық комитеті жарнаманың барлық салалары бойынша жалпыға бірдей мақұлданған тұжырым жасады. Бұл тұжырымда: "жарнама-бұл адамдар тобына тауарлар, қызметтер немесе идеялар туралы фактілерді жеке ұсынудың кез-келген ақылы түрі." Оларды сатуды жеделдету мақсатында тауарлар мен қызметтер туралы ақпарат тарату; сатып алушы мен тауар арасында байланыс орнату, тауарларды насихаттау және оларды сатып алу жолдары туралы ақпарат; сатып алушының осы өнімді сатып алуға деген қызығушылығы мен ниетінің пайда болуына ықпал ететін құрал.

Жарнама аудиторияға екі тәсілмен беріледі:

- жарнама беруші жарнаманы өзі дайындап, содан кейін оны басып, бұқаралық ақпарат құралдарына ұсынады;
- жарнама беруші жарнама мақсатын атап көрсетіп, жарнама агенттіктеріне және агенттеріне тапсырыс береді.

Advertising Age журналының мәліметі бойынша әлемдегі ең ірі жарнама берушілер - 2002 жылы жарнамаға 4,48 миллиард доллар жұмсаған американдық Procter & Gamble (косметика, тұрмыстық химия және т.б. өндіруші) компаниясы. Британдық -

голландиялық Unilever компаниясы (парфюмерия, косметика, тұрмыстық химия және т.б.) және американдық автомобиль компаниясы General Motors.

Жарнамамынадай жағдайларда қажет:

- жаңа, ешкімге таныс емес фирма пайда болғанда;
- сатып алушыға таныс емес тауар ұсынылған кезде;
- нарықта біртегіс тауарлар көбейгенде, сатушы өз тауарына назар аударту үшін;
- сату көлемі төмендегенде;
- сатушы сату көлемін кеңейтуді жоспарлаған кезде, нарықтық жаңа территорияны «жаулап алғанда», жаңа клиенттерді өзіне тарту үшін;

Жарнама беруші - жарнама агенттігінің немесе жарнаманы тарату құралының тапсырыс берушісі болып табылатын және жарнама қызметі саласындағы жұмыстарға ақы төлейтін заңды немесе жеке тұлға.

Жарнама агенттіктері – жарнама қызметін ұсынатын делдалдар. Олардың көбі бұқаралық ақпарат құралдарын таңдау, жарнама орнын немесе уақытын сатып алу, жарнама науқанын шығармашылық өңдеу және жарнаманы жасау сияқты қызметтерді ұсынады.

Орталық Азия жарнама қауымдастығының сарапшылар комиссиясы 2021 жылғы Қазақстандық жарнама нарығының дамуын қорытындылады. Оны тарату құралдарындағы жарнаманың жиынтық көлемі: ТВ, радио, сыртқы жарнама, баспасөз, интернет есебімен шамамен 76,5 млрд тг құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 22,2% - ға артық.

Жарнамалық агенттіктердің атқаратын қызметтері:

- БАҚ-рымен өзара қарым-қатынас орнатады, оларда өзінің тапсырыстарын орналастырады және олардың орындалуын бақылайды;
- Жарнама берушілерден алынған тапсырыстар негізінде жарнамалық өнім жасайды, шығармашылық және техникалық мамандардың әлеуетін пайдалана отырып кешенді жарнамалық компания жоспарын, басқа да жарнамалық шараларды жасайды;
- Жарнама берушілермен және БАҚ-мен есеп айырысады;
- Баспалармен, студиялармен, жарнамалық комбинаттармен, штаттан тыс мамандармен қызметтестік орнатады.

Жарнама құралдары – жарнама таратушылардың жиынтығы. Бес түрлі бұқаралық ақпарат құралдары бар, оларға баспасөз, теледидар, афиша, радио, кино жатады.

Жарнаманың мақсаттары тауар туралы ақпараттандыру, еске салып тұру немесе сол тауарға тұтынушылардың сенімін арттыру болып табылады. Мақсаттарына қарай жарнаманы ақпараттандырушы, сендіруші, еске салушы деп бөлуге болады. Хабарлаудың стратегиясы мен тактикасын әзірлеу – компанияның өз хабарламаларында не айтылатындығын жоспарлауы.

Жарнаманың артықшылықтары

• Жарнама тұтынушыға тауар бағасы, соңғы артықшылықтары, нарықтағы қызметі туралы ақпарат береді

- Жарнама бағаның жиі түсуі не әкеледі
- Жарнама тұтынушылар сұранысы мен экономикаға әкөмектеседі
- Жарнамадан түскен табыстан газет пен журнал шығынын және т. б. төлейді

Жарнаманың кемшіліктері

- Жарнама мазмұны дұрыс баяндалмайды және ұтынушыны шатыстырады
- Жарнама тауардың құнын көтеріп жіберіп, көп шығындарды талап етеді
- Тұтынушыға керек емес тауарды алғызады
- Жалпылама ақпараттандыру жарнамаға тәуелді

Ең алғашқы жарнамалық агенттік 1890 жылы құрылған «Айер и сын» деп аталған филадельфиялық жарнамалық агенттік. Агенттіктерде жарнамалық қызметтерді

фирманың штаттағы қызметкерлеріне қарағанда неғұрлым жақсы және тиімдірек орындайтын шығармашылық және техникалық мамандар жұмыс істейді.

Ең алдымен, нарық жағдайындағы жарнаманың міндеті - хабарлау; сонымен қатар, ол сатып алушыларды сатып алу қажеттілігіне сендіріп, осы өнімді сатып алу керектігін еске салуы керек. Кейде жарнама алмасу процесіне тікелей қатысады. Бірақ осы жағдайлардың барлығында жарнаманың тиімділігі әр түрлі қызмет түрлерін жүзеге асыратын компаниялардың дұрыс жүзеге асырылуына байланысты.

Жарнаманың негізгі ережелерін келесідей тұжырымдауға болады:

- Мәлімдемелердегі қысқалық, қарапайымдылық және ерекшелік
- Ақпарат берудегі өзіндік ерекшелік
- Жарнама әлеуетті сатып алушыда белгілі бір эмоциялар тудыруы керек
- Танымал тұлғаларды жарнамаға тарту
- Жарнаманы сәтті орналастыру

Жарнаманың тиімділігі – жарнамалық науқанның мақсаттарына қол жеткізу, мақсатты аудиторияға әсер ету психологиясы және өнім туралы хабардарлықты арттыру тұрғысынан да, өндірілген шығындар тұрғысынан да жүзеге асырылатын жарнамалық айналымның немесе жарнамалық науқанның тиімділігін бағалау. Жарнамалық науқан-бұл қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада ұйымның қызметіне оң әсер етуі керек қоғамға қандай да бір ақпарат беру бойынша түрлі іс-шаралардың жиынтығы.

Мысалы, тиімділікті бағалау үшін базалық (негізгі) көрсеткіштер ретінде қарастырылуы мүмкін:

- жаңа клиенттердің (сатып алушылардың) саны;
- барлық клиенттердің (сатып алушылардың) саны;
- шоттар саны;
- тауарайналымының көлемі.

Сонымен қатар, жарнаманы таратудың нақты құралдарында (атап айтқанда, газеттер немесе журналдар, сыртқы жарнама, Интернеттегі жарнама және т.б.) тартылған клиенттердің саны ескерілуі мүмкін.

Жарнамалық науқандардың тиімділігі жарнама процесінің барлық дерлік компоненттеріне байланысты, соның ішінде:

- жарнамалық науқанды негіздеуге байланысты жүргізілген маркетингтік және жарнамалық зерттеулердің сапасынан;
- шығармашылық өнімнің сапасынан (тұжырымдамалар, жоспарлар, нақты жарнамалық хабарламалар), тарату құралдарын дұрыс таңдау;
- жарнама жасау сапасы.

Жарнаманың экономикалық тиімділігі көбінесе оның тауар айналымының дамуына әсерін өлшеу арқылы анықталады. Ең алдымен, сатып алушы тауардың шығарылуы туралы біледі, содан кейін ол оның сапасы мен қасиеттері туралы егжей-тегжейлі ақпаратқа қызығушылық танытады. Осыдан кейін сатып алушы жарнамаланған өнімге артықшылық бере алады және оны сатып алу ниетінде өзін көрсете алады, тек соңында ол өнімді сатып алады.

Маркетингсіз бүгінде кәсіпорындар мен ұйымдардың тиімді қызметі мүмкін емес. Маркетинг принциптері негізінде кез-келген кәсіпорынның қызметі әртүрлі ресурстарды (ғылыми-техникалық, қаржылық, өндірістік, ақпараттық, адами) біріктіруді көздейді, бұл нарықтың өзгеруіне, кәсіпкерлік қызмет пен бәсекелестік жағдайларына икемді жауап беруге мүмкіндік береді.

Бұл жағдайда нарықтағы табыстың қажетті шарттары нарықтық ортамен ақпараттық байланыстар (тікелей және кері байланыс) болып табылады. Бұл дегеніміз, компанияның жарнаманы маркетингтік коммуникацияның негізгі құралы ретінде пайдалану әрекеттері ерекше маңызға ие. Жарнама тұтынушыларға нарықта сұраныс бар өнім туралы хабарлауға ғана емес, сонымен бірге бұл сұранысты, әсіресе дамушы нарықтарда жасауға мүмкіндік береді.

Жарнама-бұл сатып алушының әдеттері мен дағдыларын нығайтуға ықпал ететін пікірлер мен көңіл-күйлерді қалыптастыруға әсер ететін бұқаралық коммуникация.

Жарнама-бұл компания, өнім, оның сатылатын орны мен шарттары туралы ақпаратты таратудың тиімді құралы. Демек, кәсіпкерлер жарнамалық ақпаратты коммерциялық табыстың негізгі материалдық алғышарттарының бірі деп санайтыны таңқаларлы кемес. Өйткені, кімде – кім ақпаратқа ие болса, ол әлемге иелік етеді.

Маркетинг атқарымы - іс-қимылдардың өзара байланысты кешені. Онда кәсіпорын іс-қимыл жасайтын ішкі және сыртқы ортаны, рыноктарды, тұтынушыларды талдау, бәсекелестер мен бәсекені, тауарларды зерттеу; жаңа тауар тұжырымдамасын қалыптастыру, маркетингілік зерттеулер негізінде тауар өндірісін жоспарлау, тауар қозғалысын, өткізім мен сервисті жоспарлау, баға саясатын тұжырымдап, іске асыру, маркетингілік бағдарламаларды әзірлеп, іске асыру, маркетингіні ақпаратпен қамтамасыз ету, маркетингіні басқару (қауіп-қатерді, пайданы, тиімділікті бағалай отырып, маркетинг шараларын жоспарлау, іске асыру және бақылау) қамтылады.

Маркетингінің негізгі қағидаттары:

1. сатып алушылардың қажеттерін, нарықтық жағдайды, кәсіпорынның нақты мүмкіндіктерін дәл білу негізінде өнім өндіру;
2. сатып алушының қажеттерін неғұрлым толық қанағаттандыру;
3. белгілі бір рыноктарда өнімдер мен қызметтерді жоспарлаған көлемде және межелеген мерзімде тиімді түрде өткізу;
4. кәсіпорынның өндірістік-коммерц. қызметінің ұзақ мерзімді нәтижелілігін (пайдалылығын) қамтамасыз ету;
5. сатып алушылардың өзгеріп отыратын талаптарына белсенді түрде бейімделу мақсатымен өндірушінің іс-қылығының стратегиясы мен тактикасының бірлігі.

Нарықтық экономика жағдайында кәсіпорынның, коммерциялық ұйымның тауар өндіру-өткізу және еңбек қызметін басқару туралы ғылыми негізделген қағидаттар жүйесі. Ғылымның экон. теория, менеджмент, социология, эконометрия, психология, т.б. салаларындағы толып жатқан іргелі зерттеулердің нәтижелеріне негізделеді. Ол нарықтық айырбас заңдылықтарын, тауар өндірушінің ұдайы өзгеріп отыратын экон. жағдайларға бейімделу қағидаттары мен әдістерін зерделейтін ерекше ғыл. пән ретінде қалыптасқан.

Маркетингі басқару түрлі тұжырымдамалар (көзқарастар) тұрғысынан жүзеге асырылады. Мыс., өндірісті жетілдіру тұжырымдамасы бойынша тұтынушылар көпшілік қолданыстағы бағасы арзан тауарларды сатып алғысы келеді, демек, басшылардың міндеті — өздерінің күш-жігерін өндірісті жетілдіруге, оның тиімділігін арттыруға жұмылдыру керек деген пайымдау басшылыққа алынады; тауарды жетілдіру тұжырымдамасы — тұтынушы сапалы тауарға жоғары баға береді, демек, кәсіпорын тауарды ұдайы жетілдіруге баса назар аударуға тиіс деген пайымдауға негізделеді; коммерциялық күш-жігерді қарқындату тұжырымдамасы — кәсіпорын тауарды өткізу мен ынталандыру саласында айтарлықтай күш-жігер жұмсамаса, оның тауарлары жеткілікті көлемде сатып алынбайды деген пайымдауға негізделеді; әлеум.-этикалық маркетинг тұжырымдамасы бойынша фирманың тұтынушыларды бәсекелестерден гөрі неғұрлым тиімді де өнімді тәсілдер арқылы қанағаттандыру қабілеті оның мақсатқа қол жеткізуінің кепілі болады.

Жақсы жоспарланған Маркетингілік ақпарат жүйесінің құрамы, әдетте, оның төрт құрамдас жүйесінен (бөлігінен) тұрады.

Біріншісі — ішкі есеп-қисап жүйесі, ол ағымдағы өткізудің, шығын сомасының, материалдық босалқы қорлар көлемінің көрсеткіштерін, қолма-қол ақша қозғалысын, дебиторлық және кредиторлық берешек туралы деректерді көрсетеді.

Екіншісі — сыртқы ақпаратты жинау жүйесі, мұнда көздер мен әдістемелік тәсілдер жиналады, олардың көмегімен басшылар коммерц. ортада болып жатқан оқиғалар туралы күнделікті ақпарат алып отырады.

Үшіншісі — маркетингілік зерттеулер жүйесі, мұнда кәсіпорынның (фирманың, компанияның) алдында тұрған маркетингілік жағдаймен байланысты қажетті деректер шеңберін жүйелі түрде анықтау, өткізімді талдау, бәсекелестердің тауарларын зерттеу, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болжау, жаңа тауарға сатып алушылардың қалай қарайтынын, баға саясатын, т.б. зерделеу қамтылады.

Төртіншісі — маркетингілік ақпаратқа талдау жасау жүйесі, мұнда деректерді өңдеудің осы заманғы әдістемелері, рынокқа қатысушылардың маркетингілік шешімдер қабылдауын жеңілдететін үлгілер пайдаланылады.

Қайсыбір жергілікті тауар рыногінің жай-күйін, даму беталысын, әдетте, өнімді тұтынушылардың кездейсоқ таңдалған тобының пікірлерін қорытындылау негізінде зерделеу; маркетингінің аса маңызды атқарымы. Маркетингілік зерттеу рынокты зерттеумен ғана шектелмейді, жаңа тауар идеяларын іздестіруден бастап оны түпкілікті тұтынушының пайдалануына дейінгі бүкіл маркетинг үдерісін қамтиды. Маркетинг қызметінің барлық түрлері мен салалары, тауар, рынок, өнімнің түр-түрі, өткізу мен бөлу арналары, іске асыру әдістері, жарнама, өткізуді ынталандыру, т.б. тиісінше зерттеледі.

Осыған орай кез келген Маркетингілік зерттеу бес кезеңді қамтиды. Бірінші кезеңде мәселе дәл айқындалып, зерттеу мақсаты алға қойылады. Екінші кезеңде ақпарат жинау жоспары әзірленеді. Үшінші кезеңде ақпарат жиналады. Зерттеу пікірлерді анықтау нысанында не топтық талқылау нысанында жүргізілуі мүмкін. Төртінші кезеңде жалпылама көрсеткіштерді құрастыру, олардың арасындағы өзара байланыстарды анықтау үшін жиналған ақпаратқа талдау жасалады. Бесінші кезеңде зерттеулер мен ұсыныстардың негізгі нәтижелері сарабал шешім қабылдау және кәсіпорындардың тауар рыноктарындағы іс-әрекетінің стратегиясын айқындау үшін кәсіпорындардың басқарушыларына беріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Головлева е.л. жарнаманегіздері. - М.: "Феникс", 2004ж. – 320б.
2. Хромов Л. Н. Жарнамақызметі: өнер, теория, практика. - Петрозаводск: Фолий, - 1994.
4. Огилви Д. жарнамаагентініңэкспозициялары / Д. Огилви-М.: ExmoPublishing, 2002.
5. Золотарева Л.Г. қазіргіжарнамаэкономикалықжәнеәлеуметтік-мәдениқұбылысретінде // Ғылыми. МMTU GA Internationalсериясыныңхабаршысы. жоғарыбілім беру қызметі. - 2004.
6. Тоқбаева Ж. Ж., Тасқынбай Ж. Маркетингнегіздері:/- Астана: "Фолиант" баспасы, 2008. 190 б.

МЕНЕДЖМЕНТТЕГІ ЗАМАНАУИ ИННОВАЦИЯЛАР

Беркін Д.А., 2 курс студенті

Сейсинбинова А.А., аға оқытушысы

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме: Мақалада заманауи менеджменттегі инновациялар және кәсіпорын деңгейіндегі менеджментті қайта құру мәселелері қарастырылған. Мақалада инновациялық менеджменттің мемлекет экономикасына және компанияның ұстанатын саясатына қалай әсер ететіні туралы баяндалған. «Инновация» және «инновациялық менеджмент» түсініктері жазылған. Нәтижесінде заманауи менеджменттің қандай болуы керек екені анықталды.

Кілт сөздер: инновациялық менеджмент, коммерциализация, стратегиялық жоспар, құрылымдық бөлім, менеджменттік жүйе, блок-схема, сыртқы мотивация, ішкі мотивация.

Қазіргі таңда біз «инновация» сөзін жиі естиміз. Бұл термин мемлекет деңгейінде де, кәсіпорын деңгейінде де үнемі қолданыста жүр. Бірақ, бұл сөзді қолданатын адамдардың көбі «инновация» түсінігінің нақты мағынасын біле бермейді. Сәйкесінше, инновациялық менеджмент және инновациялық менеджер деген түсінікті де білмейді. Сонымен, қазіргі кезде болып жатқан инновациялардың 90%-на жуығы – технологиялық инновациялар. Яғни, инновациялық қызметпен айналысатын мамандарды біз көбіне техникалық өнертапқыш, ғалым, фаундер деп атаймыз. Екінші жағынан алып қарасақ, біз коммерциализация тарапынан болатын инновацияларды ұмытып жатамыз. Яғни, жаңа жаңалық енгізілмесе немесе ол бір дайын тауарға айналмаса, ол инновацияға жатпайды. Дәл осы теория туралы көп мамандар қателеседі. Сәйкесінше, біз жаңа идеядан туған жаңа коммерциялық тауарды ғана «инновация» деп айта аламыз, инновация ретінде қабылдай аламыз.

«Инновация» терминінің анықтамасын түсініп алдық. Енді осы сөзді тақырыпқа сәйкес менеджмент саласымен байланыстырайық. Қазіргі таңда менеджмент мемлекет деңгейінде және үлкен-кіші кәсіпорын деңгейінде де бар. Егер кәсіпорын – белгілі бір мемлекеттің экономикасының негізгі объектісі екенін ескеретін болсақ, инновациялық менеджменттің, оның ішінде инновациялық менеджердің рөлі өте жоғары екенін байқаймыз.

Инновация қазіргі заманғы менеджментке не үшін керек? Бұл сұраққа жауап беру үшін инновацияның тек технологиялық бағытта ғана жасалмайтынын түсінуіміз керек. Мысалы, халыққа қызмет көрсету орталығын алатын болсақ. Ол кәсіпорында белгілі бір жүйе, белгілі бір менеджмент қалыптасқан. Егер мен менеджер ретінде сол жүйені одан әрі жетілдіру мақсатында өзгеріс енгізетін болсам, бұл - инновациялық менеджмент ретінде есептеледі. Яғни, біздің түсінуіміз керек теория – инновация тек қана жаңа тауар немесе жаңа қызмет емес, қазір қолданыстағы қызметтің немесе тауардың бір бөлшегін өзгертетін болсақ, бұл – инновация.

Инновациялық менеджмент тақырыбын сіздерге одан әрі ашып көрсету мақсатында қазіргі кәсіпорындарда бар үлкен 3 мәселені бөліп қарастыру қажет:

- Үлкен шығындардың алдын-алу жолдары;
- Дұрыс менеджменттік жүйеге кіріспе;
- Кәсіпорындағы терең білім жүйесі.

1. Үлкен шығындардың алдын-алу жолдары

Қазіргі уақыттағы менеджментте шығындар мен дағдарыс себептері өте көп. Мысалы:

1.1. **Қажет емес қағазбастылық.** Мысалы, АҚШ-та ауруханаларды жабдықтауға кететін қаржының тек 23%-ы ғана әкімшілік шығындарға кетеді, дәл осындай көрсеткіш Ұлыбританияда 5%-ды құрайды. Сонымен қатар, құжаттарды толтыру өте үлкен еңбек пен уақытты талап ететін жұмыс. Сәйкесінше, барлық қызметкерлердің жұмыс істеу тиімділігін төмендетеді.

1.2. Компания осы кварталда жақсы көрсеткіш көрсету үшін, ұзақ уақыттық жоспарлауды ұмытып кетуі. Яғни, қазіргі уақыттағы компанияның акция бағасын ұстап қалу үшін және дивидендтерді сақтап қалу үшін компания басшылығы жөндеу жұмыстары, жеткізу және қызмет көрсету жұмыстарын келесі кварталға қалдыруы мүмкін. Ал бұл шығындар - кәсіпорынның жалпы шығынының 75%-ын құрайтынын ескерсек, бұл да ескі менеджменттің белгісі болып табылады. Заманауи менеджер қазіргі уақыттың да, болашақтың да жоспарын бірге алып жүруі қажет.

1.3. **Ынталандыру төлемдерін алып тастау қажет.** Бұл төлемдер сіздің компанияға тек теріс жағынан әсер етеді. Мысалы, кәсіпорындағы үздік сатушы өз компаниясына

үлкен шығындар алып келуі мүмкін. Сатушы клиентке қажет болғаннан гөрі сапасы жағынан жақсырақ принтерді сатуы мүмкін немесе сатушы клиентке өзі төлей алмайтын сақтандыру полюсін жасап беруі мүмкін. Сатушы мұны ынталандыру бонусын алу үшін жасайды. Бірақ бұл жағдайда клиент наразы болып қалуы мүмкін және екінші рет сіздің дүкенге қайтадан келмеуі мүмкін.

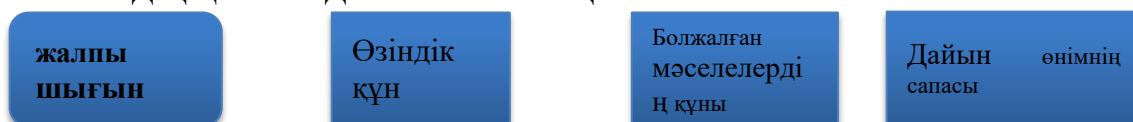
1.4. Компанияны жеке-жеке бөлімше ретінде емес, бір жүйе ретінде басқару қажет.

Егер сіз әртүрлі структуралық бөлімдердің қызметкерлерінің арасындағы диалогты дұрыс құра білсеңіз, компания тиімдірек жұмыс істей бастайды. Ол үшін структуралық бөлімдердің бір-біріне тәуелділігін көрсететін блок-схема сызу керек. Сол кезде әр қызметкер кімге тәуелді екенін және оған кім тәуелді екенін көретін болады және оның жұмысының басқа қызметкерлердің жұмысымен қаншалықты байланысты екенін байқайтын болады. Және компания басшылығы үздіксіз оқыту, кәсіби өсу және әртүрлі бөлімдердегі қызметкерлердің бір-бірімен танысуы секілді процесстерді әрдайым ынталандырып отыруы керек. Жалпы алғанда, компанияны үлкен оркестр, ал менеджерді дирижер деп қарастыруға болады.

1.5. Сандық мақсаттарды алып тастау қажет. Мысалы, банк менеджеріне айына 80 млн. тг несие беруің керек деген тапсырма берілуі мүмкін. Осының салдарынан, қайтарылмаған несиелердің саны өсіп кетуі мүмкін. Ал менеджерге клиент алған несиені қайтара ала ма әлде қайтара алмай ма, бәрібір болуы мүмкін. Өйткені, менеджердің жалақысы қойылған тапсырманы орындауымен тікелей байланысты. Сандық мақсаттар бар жердің бәрінде қызметкерді сапа емес, атқарылған жұмыстың көлемі қызықтырады.

1.6. Мәселенің нәтижесімен емес, нәтиженің шығу себептерімен күресу қажет. Мысалы, басшы бүгін кешегі күнге қарағанда аз мөлшерде тауар шығарылды немесе көп мөлшерде жарамсыз тауар шығарылды деп қызметкерге ескерту беруі мүмкін. Бірақ, ең алдымен менеджерге осы мәселенің шығу себепін анықтап алуы дұрыс болады. Егер белгілі бір жүйеде қателік болатын болса, оған қызметкер қаншалықты тырысса да күші жетпейтінін әр заманауи менеджер білуі керек.

1.7. Барлық материалдарды, қызметтерді, тауарларды арзан бағамен сатып алуды доғару қажет. ЖАЛПЫ ШЫҒЫН = ӨЗІНДІК ҚҰН + БОЛЖАЛҒАН МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ ҚҰНЫ + ДАЙЫН ӨНІМНІҢ САПАСЫНА ӘСЕР ЕТУІ

Мысалы, машина жасайтын кәсіпорын директоры болсаңыз, жаңадан шыққан машинаңызға ең арзан құрылғыны қоятын болсаңыз, ол кішкентай мәселелердің кесірінен жұмыс істемей қалуы мүмкін. Немесе сапасыз қойылған бір бөлшектің кесірінен тұтас машина бұзылуы мүмкін. Сәйкесінше, компанияға шығын келеді. Басқа жолмен түсіндіріп көрейін: сіз біліктілігі төмен қызметкерді жұмысқа алдыңыз делік. Сіздің ойлағаныңыз - қызметкерге беретін аз жалақы болғанымен, сіз біліктілігі аз қызметкердің жасаған қателіктері үшін бірнеше есе көп ақша төлеуіңіз керек болады.

1.8. Комиссиялық жалақыдан гөрі, тұрақты жалақы төлеген дұрыс. Мұның әсерінен сату мөлшері бірнеше есе артады. Және тәжірибелі қызметкерлер жаңадан келген қызметкерлердің клиенттерін ұрлауға қарағанда, оларға барынша көмектесетін болады. Егер жалақының осындай түрін беретін болсаңыз, барлығы бір жүйеде бірдей қызмет атқарады. Сәйкесінше, клиентке тауардың қымбат түрін емес, барынша клиенттің талабына сай келетін тауарды ұсынатын болады.

1.9. Коммуникацияның заманауи түріне көшу керек. Мысалы, қазіргі кезде сіздің қызметкерлердің жұмысқа сағат нешеде келіп, нешеде кеткенін қадағалайтын бірнеше бағдарламалар бар. Яғни, сіз үйде отырып, қызметкерлерді бақылай аласыз. Немесе, әр қызметкердің клиентпен сөйлесуін жазып алатын бағдарламалар бар. Және бұл

бағдарламалардың арқасында компания басшысы клиенттің белгілі бір тауарды немесе қызметті сатып алмауының себебін біле алады.

2. Дұрыс менеджменттік жүйеге кіріспе.

Жүйе - бұл белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған бір-біріне тәуелді компоненттер желісі. Осы орайда менеджмент жүйе ішіндегі барлық компоненттердің байланысын және онда жұмыс істейтін қызметкерлерді біріктіруі қажет. Және кәсіпорынның алдына қойылған мақсат - барлық объекттердің: акционерлердің, қызметкерлердің, клиенттердің және қоғамның қажеттілігін қанағаттандыруы қажет. Бұл жолда, егер сіз менеджер болсаңыз, компанияның болашақ табысы үшін біраз шығындарға батуыңыз мүмкін. Мысалы, белгілі бір компанияда асхана әр түскі аста 600 теңгеге аз пайда тапты делік. Бірақ, мұның арқасында қызметкерлер сыртта емес, компанияда түскі ас ішті. Сондықтан, оларға түскі асқа аз уақыт кетті. Сәйкесінше, қызметкерлер жұмысқа көбірек уақытын арнады. Сондықтан, заманауи менеджер кез-келген жүйеден барынша көбірек пайда табуды болжауы қажет.

Заманауи менеджер күнде өзіне екі сұрақ қоюы қажет: өндірістік процессті қалай жетілдірсе болады және болашақта қандай инновациялар қажет болады?. Мысалы, кәсіпорын басшысы ретінде жаңа тауар шығарасыз делік. Жақсы жүйе құру үшін сізге жоғарыда айтылғандай блок-схема құрып алу қажет. Және сіз осы блок-схема арқылы қай қызметкер қай бағытқа жауапты екенін және жаңадан келген идеяны қай қызметкер орындауы керек екенін бірден білесіз.

Әдетте, компания басшылығын үнемі алаңдататын бір мәселе бар, ол - нарық үлесі. Сондықтан, олар күнде нарық үлесін бәсекелестер арқылы қалай үлкейтуге болады деген сұраққа жауап іздейді. Бірақ, мұның орнына компания менеджменті уақытты нарықты үлкейтуге жұмсаса, компанияға да, қызметкерлерге де, клиенттерге де жақсы болатын еді. Мысалы, 1960-жылдары АҚШ-та үш өте ірі автомобиль компаниялары болды. Бірақ, әр компания өздерінің нарықтық үлесін ойлады және бәсекелестермен салыстырғанда олардың өндірістік жағдайы қандай екенін ойлады. Яғни, тек бәсекелестермен ғана жұмыс істеді. Бірақ, тұтынушылар әрі сапалы, әрі арзан көлік шығарылуын қалады. Бұл ірі үш компания тұтынушылардың қажеттілігін қанағаттандырудың орнына, бір-бірімен клиенттер саны арқылы жарысып отырды. Уақыт өте келе нарыққа жапон автоөнеркәсібі кіріп, тұтынушылардың көңілінен шыға бастады.

Заманауи менеджмент бірнеше айдан кейін немесе бірнеше жылдан кейін келетін кешіктірілген әсерді жоспарлауы қажет. Мысалы, компания басшылығы осы жылы қызметкерлердің қосымша оқуына қаржы бөлуден бас тартты. Алайда, егер компания оқуға қаржы бөлетін болса, қызметкерлер білімін арттыру арқылы компанияға одан да көп табыс алып келетін еді. Екінші мысал: қызметкерлерді қысқарту компанияның шығынын төмендетеді. Бірақ, бұл кейін персоналдың жетіспеуі, табыстың азаюы, акция құнының төмендеуі сияқты мәселелерге алып келуі мүмкін.

Егер компанияда белгілі бір нақты құрылған жүйе болмаса, әр қызметкер өз қызығушылығы және тек өз мүддесі үшін жұмыс істейді. Мысалы, мемлекет деңгейінде алып қарасақ, бір облыс әкімі өз аймағына қаржы бөлуін сұрауы мүмкін. Бірақ, дәл сол қаржы басқа облыстың бюджетіне көбірек қажет болып тұр. Бұл жерде бірінші облыс әкімі өз мүддесін ойлағанның орнына, жалпы мемлекеттің дамуын ескеретін болса, облыс деңгейінде де, республика деңгейінде де алға жылжу болатын еді.

3. Терең білім жүйесі.

Қоғамда әр адамның ішкі және сыртқы мотивация көзі болады. Ал, заманауи менеджменттің басты міндеті - осы мотивацияның ең тиімді түрін табу. Сыртқы мотивацияға - ақшаны, ал ішкі мотивацияға - әр адамның ішкі сапасын көтеретін қасиеттерін жатқызуымызға болады. Егер адам тек сыртқы мотивацияға мән беретін болса, оның индивидуалдылығын, даралығын бұзады. Яғни, адамға оқу процессінен ләззат алғанға қарағанда, оған жоағры балл алу қызығырақ болып көрінеді. Бұл жерден байқайтынымыз, сыртқы мотивация ішкі мотивацияны толығымен жойып жіберуі мүмкін.

Сондықтан, менің ойымша, мектепте де, жұмыс орнында да бағалаудан бас тарту керек. Және заманауи менеджменттің тағы бір міндеті - осы екі мотивацияны тепе-теңдікте ұстап тұру болып табылады. Ал заманауи менеджердің міндеті - барынша осы процессті ұзағырақ ұстап тұру болып табылады.

Кейде қызметкерлерді ақша арқылы мотивациялау - оларды қызығушылықтарынан айыруы мүмкін. Бұл - шамадан артық мотивация деп аталады. Бұл сәтте, адам бұрынғы уақытта оңай жасап жүрген жұмысын өтемақысыз жасамайтындай дәрежеге жетуі мүмкін немесе мүлде жасаудан бас тартуы мүмкін. Мысалы, бір отбасын - белгілі бір жүйе ретінде алатын бослақ, кішкентай бала кешкі астан кейін ыдысты “қазір мені анам мақтайды” деп жуып тастауы мүмкін. Бірақ, анасы баласына осы жұмысы үшін 500 теңге бергеннен кейін бала ыдыс жумай кетуі мүмкін. Бұл жерден байқайтынымыз, заманауи менеджментте жақсы жоспар және болашаққа қойылған жақсы стратегия болуы керек.

Заманауи менеджер адамдардың әрдайым жаңа әрекеттерді, жаңашылдықты үйренуді ұнататынын білуі керек. Осының арқасында әр адамда ішкі мотивация, өзін-өзі құрметтеу және өзіне деген сенімділік артады. Мысалы, белгілі бір тауар шығаратын кәсіпорынды алайық. Компания басшылығынан болған мадақтаудың арқасында барлық қызметкерлер өз нәтижелерін үнемі жетілдіріп отырғанды жақсы көреді. Яғни, қызметкерлерде ішкі мотивация жоғарылап жатыр. Бір күні, басшылық оларға сыртқы мотивацияны шамадан тыс ұсынғаннан кейін барлық қызметкерлерде ішкі мотивация төмендей берді. Сондықтан, заманауи менеджер білуі керек қағида: марапат - қызметкерлерді тек марапатқа жұмыс істеуге итермелейді, ал қызметкерлермен сөйлесу және оларды қолдау - ақшаға қарағанда жақсырақ әсер етеді. Сонымен, заманауи менеджер әр қызметкерге мотивацияның қай түрі әсер ететінін білуі қажет. Сонымен қатар, ішкі мотивация мен сыртқы мотивацияның балансын ұстап отыруы қажет.

«Инновация - ұлттық экономиканы көтеру құралы» атты баянамада қазіргі уақыттағы барлық кәсіпорындардың жасайтын қателіктері, мәселелері және оны шешу жолдарын ұсындым. Жоғарыда айтылғандай, мемлекеттің экономикасын көтеретін – кәсіпорындар болғандықтан, белгілі бір кәсіпорында структуралық байланыстың, менеджменттік жүйенің және ішкі, сыртқы мотивацияның орны өте ерекше екенін жазып өттім. Инновация – бұл тек қана жаңа тауар немесе жаңа өнім емес екенін және кез келген салада инновацияны дұрыс қолдана білсек, ұлттық экономиканың дамитындығын, озық экономикалы елдермен жарысатындай мықты бәсекелес мемлекетке айналатынымызды айтып өттім. Алдағы уақытта да осы тақырыпты ары қарай зерттеп, еліміздің экономикасының дамуына өз үлесімді қосамын. Назарларыңызға рақмет!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Эдвардс Деминг. «Жаңа заман менеджменті» 2019. 182-бет. [<https://www.litmir.me/br/?b=634623>].
2. Муравьев Ю.Л. «Заманауи менеджмент: технология және өнер» 2016ж. 5 бет. [<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyu-menedzhment-tehnologiya-ili-iskusstvo/viewer>].
3. Фияксель Э.А. «Инновация деген не?» видеосабағы. 2014 ж. [<https://youtu.be/-sxIaZLxc3w>].
4. Плотников. М.В. «Менеджмент – адамдармен тиімді қызмет құру» видеосабағы. 2014 ж. [<https://youtu.be/K0TB0HFYp8I>].
5. Молчанов И.Н. Көшбасшылық және менеджмент. 2019. [<https://1economic.ru/journals/lim>].

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТНОЙ КОМАНДОЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Легостаева А.А., к.э.н, профессор
Рахимгулов И.Б., студент 4 курса
Карагандинский университет Казпотребсоюза
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье изучен процесс трансформации социально-трудовых отношений при переходе от традиционной к цифровой экономике, выражающийся в наращивание проектного менеджмента. Модификация структуры социально-трудовых отношений обуславливает поиск путей, которые будут не только способствовать этому, но повышать эффективность менеджмента проектных команд. Это становится возможным посредством разработки моделей компетенций, обеспечивающих достижение целей проекта.

Ключевые слова: проектная команда, модуль компетенций, цифровая экономика

В современных условиях трансформации традиционной экономики в цифровую на первый план выходит вопрос координации социально-трудовых отношений как основы повышения эффективности управления проектной командой.

Рассмотрение данного аспекта будем вести с позиции:

- Как осуществляется трансформация социально-трудовых отношений в цифровой экономике.

- Что обеспечить повышение эффективности менеджмента командой проекта.

Перенос социально-трудовых отношений в киберпространство выражается в трансформации рынка труда и занятости. Данная трансформация представлена на рисунке 1.

Рисунок 1 – Трансформация труда и занятости в условиях цифровой экономики

С позиции глобальной экономики переход к информационному обществу обеспечивает любому государству неоспоримые преимущества, а при переносе их в киберпространство появляется возможность их наращивания, расширения и непрерывного обновления.

Специфика постиндустриального общества – это сетевые эффекты, которые, по определению М. Кастельс, обеспечивают «непрерывно текущее пространство потоков», т.е. перманентность обновления [1]. Именно в перманентности обновления содержится потенциал повышающий производительность который выражается в приросте компетенций, генерации новых знаний, управленческих практик, социальных инициатив, технологических новаций и символическом интеракционизме.

В постиндустриальном обществе рынок труда и занятости характеризуется редукцией занятых в отраслях традиционной промышленности на фоне усиления диверсификации сервисной сферы экономики, рост доли занятых трудом, требующим высокого уровня образования.

Еще в начале 80-х годов XX века Элвин Тоффлер обосновал появление постиндустриального (информационного) общества в результате смен технологических волн. [2]

Третья технологическая волна, по его утверждению, на первое место ставит информацию. Поэтому сотрудники компаний уже не являются придатком машина, а представляют собой независимых, изобретательных, легко адаптирующихся к смене технологий и условиям труда, инициативных, образованных.

Таким образом, модифицированная структура социально-трудовых отношений в киберпространстве базируется не просто на редукции производственной сферы через наращивание секторов сервисной экономики, а на расширении практики трансграничной деятельности и удаленной работы, вытеснения традиционно-классических профессий и востребованным появлением новых, ранее неизвестных, смежных профессий.

Измерение успешности деятельности компании напрямую зависит от успешности работы сотрудников этой компании. Для работодателя не столь важно становится наличие образования, стажа работы, сколько аспекты личной эффективности сотрудника, оказывающие влияние на результат – компетенции. Это меняет стратегические и тактические механизмы кадровой политики компании.

Для каждой компании характерен свой набор поведенческих индикаторов (реакций), которые отличают более успешных сотрудников от менее успешных – набор ключевых компетенций. Современные компании формируют собственные модели компетенций, соответствие которым должно обеспечивать наиболее результативный отбор персонала, его продвижение по карьерной лестнице, формирование системы преемственности и кадрового резерва, эффективное достижение сотрудниками целей компании. Поэтому модели компетенций должны представлять собой не просто перечень универсальных компетенций, а систему компетенций для категорий сотрудников, с учетом функционала и уровня ответственности.

Модель компетенций позволяет выстроить все процессы, относящиеся к менеджменту персоналом, на базе единых критериев:

- Отбор при найме внешних кандидатов
- Отбор при продвижении внутренних кандидатов
- Проведение регулярных оценочных мероприятий
- Построение системы преемственности и кадрового резерва
- Планирование развития персонала

Модели компетенций различаются по своей структуре и могут представлять собой как простой перечень универсальных — применимых для всех сотрудников — компетенций, так и более сложную систему компетенций для отдельных категорий сотрудников в зависимости от функционала и уровня ответственности. Каждая

компетенция, в свою очередь, может быть представлена в различных форматах, ее содержание может варьироваться с точки зрения полноты наполнения.

Современная практика проектного менеджмента, в частности компания SHL, выработала типовые универсальные модели компетенций Inventory of Managerial Competencies, Universal Competency Framework. [3]

Система компетенций, на наш взгляд, может включать кластеры:

1. Кластер общекорпоративных компетенций: убедительные коммуникации, ориентация на качество, инновационность, открытость изменениям.
2. Кластер управленческие компетенции: лидерство, организация деятельности, развитие персонала.

Киберпространство, в своей основе само, формирует и культивирует гибкие конфигурации взаимодействия работодателя и сотрудника применяя фриланс, краудсорсинг, краудфандинг, аутсорсинг. Например, в условиях цифровизации экономики и переноса части деятельности в киберпространство у компании появляется необходимость использовать функции аутсорсинга; привлекать, удерживать и накапливать человеческий капитал, создавать инновационный климат. Наряду с этим, киберпространство создает и неустойчивые формы социально-трудовых отношений на рынке.

Таким образом, модель компетенций компании позволяет снизить либеральность и непредсказуемость социально-трудовых отношений в киберпространстве, которые могут возникать в результате смены модели менеджмента рабочего места, необходимости, или наоборот не необходимости, заключения трудового договора и т.п.

Список использованных источников:

1. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общества, культура. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 129 с.
2. Toffler A. Creating a new civilization: The politics of the Third Wave. // Joint Force Quarterly. – 1997.-№15. –Р.141-143.
3. Каталог дизайна моделей компетенций. SHL Russia CIS – ООО “Бизнес Психологи”.

ЛОГИСТИКА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Садриев Р Р., студент 4 курса
Абдикеев М.Н., к.ю.н., доцент,
Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В работе раскрыта система логистики в Казахстане. Эффективная логистика является необходимым условием для удовлетворения запросов потребителей, а также она дает конкурентные преимущества государству.

Ключевые слова: логистика, рынок логистики, логистические услуги, аутсорсинг, себестоимость.

Рынок логистики в Казахстане находится на стадии становления и имеет ряд национальных особенностей в сравнении с зарубежными рынками. Природа логистических услуг непосредственно связана с менеджментом закупок, снабжения, хранения грузов, товаров и материалов. Эффективно выстроенная система движения товаров от места их транспортировки до пункта доставки конечному потребителю

определяет оптимальность производственного и сбытового процессов. В применении к бизнесу и производству логистических система призвана снижать финансовые и временные расходы организаций.

В современных глобальных условиях логистика играет ключевую, а в некоторых случаях определяющую роль в индустриальном развитии стран. В ряде стран правительство сделало ставку именно на развитие логистики как основного фактора стимулирования индустриального развития [1].

Рынок логистики в Казахстане находится на стадии становления и имеет ряд национальных особенностей в сравнении с зарубежными рынками. Природа логистических услуг непосредственно связана с менеджментом закупок, снабжения, хранения грузов, товаров и материалов. Ниже показаны виды логистических услуг рисунке 1.

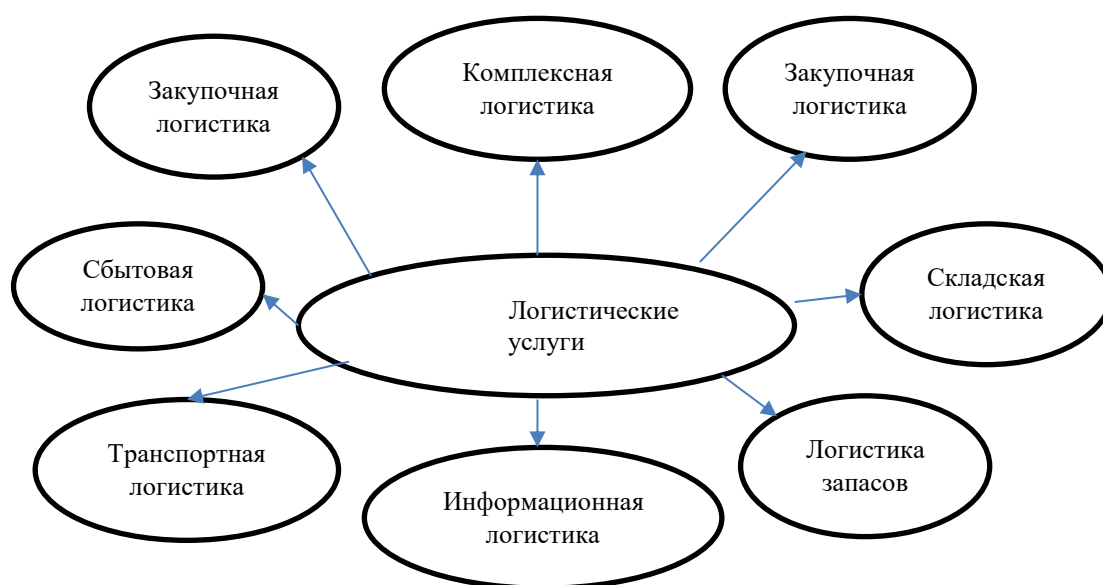

Рисунок 1 - Ключевые составляющие логистических услуг [1].

Методология применения логистических услуг подразумевает вышеприведённые виды [2].

Объем грузоперевозок в Казахстане растет с каждым годом, по итогам 2021 года грузовые перевозки всеми видами транспорта (исключая трубопроводный) составили 4,2 млрд. тонн. Средний темп роста за последние 5 лет составил 1,4% CAGR (совокупный среднегодовой темп роста), несмотря на пандемию, поддерживаемый развитием электронной торговли и транзитного потенциала страны. Доходы от перевозок всеми видами транспорта (исключая трубопроводный) в РК по итогам 2020 года составили 1,4 трлн. тенге, из которых 1,1 трлн (78%) было получено за счет перевозки грузов.

С точки зрения структуры внутренних перевозок грузов по видам транспорта, львиная доля (83%) приходится на автомобильный транспорт – в том числе, благодаря бурному развитию интернет – торговли и служб доставки и роста спроса на услуги 3PL.

Рисунок 2 - Грузовые перевозки всеми видами транспорта, млн.тонн [2].

Согласно исследованию Baker Tilly, объем электронной торговли в РК достиг 760 млрд. тенге по итогам 2020 года, и продолжает расти. По данным опроса крупнейших игроков рынка e-commerce, темп роста по топ-5 категориям электронной торговли за последние 5 лет составил 84% CAGR, при этом опережающими темпами росли маркетплейсы: +196% CAGR. С нашей точки зрения, именно тренды продолжающегося роста маркетплейсов и служб продуктовой доставки из супермаркетов будут основными драйверами роста спроса на логистические услуги на внутреннем рынке.

В разрезе регионов наблюдается относительно равномерное распределение доходов сектора транспорт и логистика. При этом, если сравнивать с распределением объемов розничной торговли и, в особенности, электронной коммерции, мы видим существенные разрывы между регионами. Доля оборота электронной торговли от розничного товарооборота по Алматы остается достаточно низкой (около 3%), при этом в других регионах, кроме ЗКО (5%), эта доля еще ниже. Это позволяет предположить, что есть определенные перспективы роста за счет увеличения доли электронной торговли, особенно в городах, где этот показатель ниже 2%. Таким образом, считаем вероятным опережающий рост спроса на складские площади и логистические услуги в данных регионах и по рынку в целом.

По итогам 2021 года через Республику Казахстан всеми видами транспорта перевезено 23,8 млн. тонн грузов (рост на 4,8% к 2020 году), из которых 88% пришлось на долю железнодорожного транспорта.

Рисунок 3 – Объем транзитных перевозок по видам транспорта (тонн) [2].

Объем контейнерных перевозок в прошлом году достиг 1 065,6 миллиона ДФЭ, что на 22% больше, чем в предыдущем году. Согласно данным rail.kz, по маршруту Китай – Европа – Китай перевезено 732 тысячи ДФЭ, или на 32% больше показателя 2020 года. Также аналитики отмечают, что более 83% транзита в направлении КНР – Европа – КНР приходится на долю Казахстана.

В настоящее время работает ограниченное количество сухопутных маршрутов из Азии в Европу и обратно. При этом Китай заинтересован в сокращении срока поставок на Европейские рынки за счет перехода части грузов с морского на железнодорожный способ транспортировки [3].

В данном направлении функционирует несколько маршрутов, в рамках проекта «шелкового пути»:

1. Через Владивосток или Красноярск по территории России;
2. Через Казахстан и далее через Екатеринбург по территории России;
3. Из Урумчи через Казахстан до порта в Актау, после чего по морю в Азербайджан, и далее в Европу через Грузию и Турцию.

В 2021 году объем транзита грузов через территорию Казахстана по направлению Азия – Европа составил 2,2 млн. тонн.

Объем рынка складских услуг по итогам 2020 года составил около 65 млрд. тенге и продемонстрировал рост на 22% к 2019 году, после снижения в 2018 и 2019 годах на 16% и 10% соответственно. Свежие цифры за 2021 год пока не опубликованы, но мы ожидаем, что ростовой тренд продолжился и в этом году.

На 1 апреля 2022 года в РК зарегистрировано 18 922 предприятия, работающих в секторе «Транспорт и складирование», из них 1 186 компаний с иностранным участием и 40 компаний с участием государства. Количество предприятий в секторе выросло на 5,3% по сравнению с соответствующим периодом прошлого года.

Согласно исследованиям аналитиков рынка недвижимости, загруженность складских комплексов в Казахстане составляет около 90%, при этом, несмотря на рост доли складов класса «А» в целом, наблюдается острый дефицит профессиональных складов, оказывающих услуги в формате 3PL.

Дополнительным фактором роста привлекательности Казахстанского логистического сектора являются ожидания по релокации ряда компаний из России и Беларуси в Казахстан. Ожидается, что часть из них будет импортировать товары, не включенные в санкционные списки, в Казахстан с последующим экспортом в Россию, что позволит решить логистические сложности, возникающие с прямыми перевозками в Россию. Кроме того, уход крупных потребительских компаний с Российского рынка дает возможности для посредников, которые могут завозить ту же продукцию, купленную в других странах, для удовлетворения спроса Российского рынка.

Благодаря перечисленным факторам на рынок логистики Казахстана в краткосрочной и среднесрочной перспективе, ожидается усиление инвестиционной активности в данном секторе.

Сейчас на рынке логистических услуг Казахстана, можно наблюдать явление консолидации грузов, то есть их объединение при доставках мелких партий оговоренных грузов. В этом случае на склад поступают грузы, предназначенные одному или нескольким потребителям. Данная логистическая услуга заключается в формировании консолидированной партии, которая доставляется в один город. Благодаря такому приему значительно сокращаются транспортные расходы. Плата за доставку, в зависимости от объема груза, распределяется на всех участников консолидированной поставки [4].

В целях принятия управленческих решений используются инструменты управленческого учета – релевантная информация об ожидаемых затратах и доходах, которая в зависимости от различных вариантов принятия решения может меняться и отличаться. Релевантный подход к анализу затрат предприятия в системе принятия

управленческих решений предполагает сосредоточение внимания только на релевантных затратах, а представление релевантной информации должно основываться на базе форм отчетности второго уровня (оперативный учет), тщательно составленных для целей управления. Таким образом повысится возможность получить результаты эффективного отбора расходов для целей управления и ускорить процесс принятия управленческих решений в целом и по отдельным видам деятельности [5].

Заклучение. Для повышения конкурентоспособности в современных рыночных условиях предприятиям необходимо снижение суммарных затрат на производство, доставку товаров и сырья, а также обслуживание потребителей. Таким образом, в каждом отдельном случае транспортные операции, сопутствующие на всем пути следования товара от поставщика до потребителя, сталкиваются с целевым конфликтом по себестоимости работ, уровню обслуживания и другим организационно-экономическим показателям.

В последнее время рентабельность бизнеса в Казахстане начала снижаться. Значит, вскоре на рынке логистических услуг останутся компании, способные минимизировать себестоимость услуг при высоком качестве обслуживания. Впрочем, для участников логистического рынка - это дополнительный стимул к росту качества и снижения себестоимости своих услуг.

Список использованной литературы:

1. Гаджинский А.М. Логистика: учебник для высших и среднее специальных учебных заведений.-2-е изд. - М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1999. - 228 с.
2. Материалы официального сайта stat.gov.kz
3. Назарова В.Л. Стратегическая управленческая отчетность и проблемы ее формирования // Статистика, учет и аудит. 2018. № 4. С. 8.
4. Корженгулова А.А. Management of enterprise costs based on relevant information // Espacion. 2017. September, № 11.
5. <https://bakertilly-ca.com/news/logistika-put-v-budushhee/>

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҰЙЫМНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН БАСҚАРУ

Сарыбекова Т.А., 4 курс студенті
Сейсинбинова А.А., аға оқытушысы
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет,
Астана қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме: Бұл мақалада әлемдік өркениет үрдістерін ескере отырып, білім берудегі жаңғыртулар, инновациялық технологиялар мен оқу процесіне жаңалық енгізудің маңыздылығы қарастырылады. ЖОО-да «Инновациялық менеджмент» мамандығының оқытылу маңыздылығы мен АҚШ мысалы келтіріледі.

Кілт сөздер: инновация, білім, технология, жаңашылдық, инновациялық процесс.

Бәсекелестікке толы өмір көрсеткендей, жоғары білім тек жұмыс үшін ғана қажет емес, бұл тиісті нарықты қалыптастыратын қазіргі адамның маңызды жеке қажеттілігі. Осы тұрғыдан алғанда, заңгерлік, экономикалық, психологиялық, ақпараттық, филологиялық жоғары білім күнделікті өмір үшін міндетті болып табылады. Экономикалық білім нарық жағдайында еркін жүруге мүмкіндік береді. Заңды білу - өз құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін қажет. Психологиялық білім - сауатты

тұлғааралық қарым-қатынас, ұжымда толыққанды өмір сүру, жеке табысқа жету және балаларды тәрбиелеу үшін керек. Сондықтан қазір көптеген адамдар бірнеше жоғары және дәл гуманитарлық білім алуға немесе ғылымның осы салаларында ғылыми дәреже алуға ұмтылуда.

Білім сапасы-елдер арасындағы бәсекелестіктің негізгі факторы. Бұл әсіресе экономикалық білім беруде айқын көрінеді. Қазіргі әлемде білім берудің маңыздылығы экономика мен қоғамның жаңа сапасын қалыптастырудың маңызды факторы ретінде адами капиталдың ықпалының өсуімен бірге артып келеді. ХХІ ғасырдағы әлемдік экономиканың болашағы елдердің қызмет көрсету саласы, ғылым, білім беру салаларындағы инновациялармен анықталады. Білім тек экономикамен байланысты емес-бұл көбінесе оның жағдайы мен дамуымен анықталады. Экономика мен білімнің байланысы мәселесіне қатысты көптеген зерттеушілер кез-келген қоғамдағы білім деңгейі экономикалық даму көрсеткіштерімен және халықтың әл-ауқатымен байланысты екенін атап өтті. Осылайша, экономиканың жағдайы әртүрлі кезеңдердегі білім берудің аздықтп күшті дамуының көзі болып табылады. [1]

Қазіргі қарқынды дамып келе жатқан экономика жағдайында жоғары технологиялық өндіріс салаларында тұрақты және жүйелі жаңартусыз, сондай-ақ инновацияларды пайдаланбай, бәсекеге қабілетті экономиканы құру өте қиын екені анық. Экономиканың осы бөлігінің ерекше маңыздылығын түсіне отырып оны мақсатты реттеу және сауатты басқару қажет.

Қазақстанда инновацияларға көбірек көңіл бөлінуде. Ел ғылыми және технологиялық дағдыларды дамытуға және ғылым мен бизнесті тығыз үйлестіруге ұмтылады. Инновациялық процесстер қазіргі таңда біз білетін көптеген қызмет саласында дамып келе жатыр. Мысалы, ChocoFamily, Яндекс Доставка және тағы басқалары. Біз цифрлық трансформация кезеңінде өмір сүріп жатырмыз, кез-келген сала өте қарқынды дамуда. Ал, сол қарқынға ілесіп жүру үшін кез-келген білім беру ұйымында ескірген процесстер мен тәсілдерді жаңартып, оқушыларды болашақта жұмысқа жақсырақ дайындайтын әдістерді енгізу керек.

Білім берудегі инновация барлық оқушылар үшін ең жақсысын жасауды білдіреді. Мұғалімдер, сабақтар және оқу бағдарламасы икемді болуы керек. Біз студенттерімізді ойлануға және сұрақтарды қоя алуға үйретіп, олардың қызығушылығын оятып, оларды қызықтырудың жолдарын табуымыз керек.

Білім беру ұйымдарында инновацияны дамыту неліктен маңызды? Қазіргі уақытта білім беру жүйесінің өсіп келе жатқан рөлі оның адамгершілік тәрбие функциясын ғана емес, сонымен қатар өндірістік қатынастардың бөлігі ретінде адами капиталды жақсарту және байыту қабілетін де қамтиды. Мысалы, университеттер қызметкерлерді оқыту және ғылыми қолдау көрсету арқылы аймақтың инновациялық инфрақұрылымына үлес қосады және оның болашақ дамуын анықтайды. Басқа да серпінді дамушы елдердегідей, Қазақстанда да, университеттердің рөлі өзгеруде, өйткені олар халықаралық прогресті қадағалап қана қоймай, белгілі бір басым салаларда озып кетуге мүмкіндік беретін "ақылды экономиканы" дамытуға көмектесуі тиіс. Мемлекет меншіктің барлық нысандарының артықшылықтарын пайдалана отырып, бәсекелестік орта қалыптастырады және осылайша жоғары білімнің инфрақұрылымдық дамуына баса назар аударады. Қазақстанда Қазақстанның тұңғыш Президенті Н. Назарбаев кезінде 5 ұлттық зертхана мен 15 университеттік инженерлік зертхана құрылып, жабдықталған болатын. Ұлттық ғылым мен инновациядағы серпінді жаңалықтарға бағытталған бұл қадам Қазақстандағы ғылыми зерттеулердің жандануына ықпал етті. [2]

Зертханалардың жай-күйі мен жұмысын талдау Қазақстанда іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізу және тиісті ғалымдар мен мамандарды даярлау үшін жеткілікті ғылыми әлеует бар екенін көрсетті, бұл елдің инновациялық және жедел өнеркәсіптік дамуы үшін ғылыми қолдау мен адами ресурстардың болуын қамтамасыз етеді. Зертханалық жабдықтар сатып алынғаннан бері ғылыми зерттеулерге, соның ішінде жеке

зерттеулерге инвестицияларды ынталандыруға бағытталған көптеген инновациялық жобалар пайда болды.

Осы тұста, зертханаларды технологиялармен жабдықтап, университеттерде инновациялық жобалардың ашылуына үлкен назар аударудың қандай маңыздылығы бар деген сұрақ туындайды. Бұл Қазақстанның әлемдік өндірістегі үлесін едәуір арттыруға мүмкіндік береді. Ғылыми жетістіктерді табысты коммерцияландыру және технологиялар трансфері ғылыми және білім беру ұйымдары компаниялармен инновациялық инфрақұрылым арқылы өзара іс-қимыл жасаған жағдайда ғана мүмкін болады.

Жалпы, білім берудегі инновациялық даму теориясын құруға бағытталған белсенді зерттеулер 30-шы жылдардан бастап жүргізіліп келеді. Ал, ХХІ ғасырда әлемнің үздік университеттерінде инновацияны зерттеу мен оқуға үлкен назар аударылып жатыр. Біздің елімізде жетекші жоғары оқу орындарында «Инновациялық менеджмент» мамандығы магистратура білім алушылары үшін қарастырылды және соңғы бес жылдықта үздіксіз даму үстінде. Студенттер «Инновациялық кәсіпкерлік», «Зерттеу әдістері инновациялар және бизнес процестер», «Инновациялық жүйелерді басқарудың шетелдік тәжірибесі», «Инновациялық технологиялардың, жаңа өнімдер мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігі» сынды дисциплиналарды оқиды. Бұл оқу құралының маңыздылығы, орны мен рөлі магистратура студенттерін инновациялық құзыреттілікті дамытуға, магистрдің интеллектуалды жеке әлеуетін өзектендіруге, инновация саласындағы сарапшы ретінде әрекет ететін кәсіби педагогты дайындауға бағытталуымен анықталады. Ал, «инновация» ұғымы американдық және канадалық классикалық университеттерде тиісті бөлімдерде (ғылыми-технологиялық әзірлемелер түрінде) немесе бизнес және әкімшілік сияқты бөлімдерде және әртүрлі бизнес мектептерінде бұрыннан қалыптасқан тар ғылыми және технологиялық пәндер аясында жүзеге асырылады. Олар кез келген бағытта инновацияны оқыту, енгізу өте маңызды деп санайды.

Америка мысалында тағы айтып кететін болсам, "инновация" тереңірек зерттелетін және белгілі бір дәрежеде дербес, жеке бағдарламалар түрінде (programs of Study) оқытылатын университеттер тізімі шектеулі. Бірақ, соның өзінде барлық және кез келген жоғары оқу орнында "инновацияны" оқыту әрдайым белгілі бір мамандыққа сәйкес келеді. Осыдан ақ, АҚШ экономикасының даму жағдайын, инновациялық процесстердің жылдан жылға көбею себебін көруге болады. Бүгінгі таңда сарапшылар инновациялық процестің бір бөлігі ретінде ғылыми зерттеулерге жауап беретін өзара байланысты үш буынды анықтайды. Сол буынның бірі Айви Лигасы, яғни АҚШ-тың солтүстік-шығысындағы жеті штатта орналасқан американдық сегіз университеттің қауымдастығы болса, екіншісі - ұлттық зертханалар, қолданбалы ғылымның кез-келген бағытымен айналысатын үлкен институттар. Яғни, мақаланың басында көрсетіп өткен, еліміздегі ұлттық инновациялық зертханалардың ашылу маңыздылығы осыған тіреліп келіп тұр. [3]

Егер біз инновацияны білім беру процесіне оқытудың жаңа, шығармашылық әдістерін белсенді енгізу мағынасында қарастыратын болсақ, онда білім беру саласынан кәсіпкерлік саласына көшкен жөн. Бұл кәсіпкерлік қызметте австриялық теоретик Й. Шумпетер инновацияны жаңа комбинациялар, жаңа идеялар мен іс-шаралар жүйесі ретінде, ал инноваторды жасаушы, шығармашылық адам ретінде қарастыра бастады, оның мотивтері өзіне де, оның жұмысының нәтижелерін пайдаланатын адамға да қуаныш сыйлайды. Жоғарыда айтқандай, инновация дәуірі келді, ал инновациялық белсенділік- бұл атрибут, кәсіпкерлік қызмет. Осы тұрғыдан алғанда, Йозеф Шумпетердің пікірінше, кәсіпкер-бұл "шығармашылық жойылу толқындарын" қалдырып, бар тепе-теңдікті бұзатын алдын-ала болжау және жаңашылдық қабілеті бар агент. Қазіргі жаңашылдықтың мәні Шумпетер тұжырымдамасында айқын көрінеді: шығармашылық ойлау культі, қоғамға қажет тауарлар мен қызметтерді өндірудің жаңа әдістерін іздеу, жаңа үлгілерді көбейту және т.б. халықтың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру элементтері. Ақпараттық қоғам жағдайында инновациялық бағыт тек кәсіпкерлік саласын ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлік инновациялық белсенділіктің "рухын" өзі барлық әлеуметтік

институттар, соның ішінде білім беру институттары жұмысының міндетті элементіне айналады.

Қорытындылай келе, қазір инновацияның барлық кезеңдерін ілгерілету мақсатында білім, ғылым және бизнестің нағыз интеграторлары болып саналатын университеттердің рөлі идеяларды қалыптастырудан оларды коммерцияландыруға және өмірлік циклге дейін түбегейлі өзгертті деуге болады. Бұдан басқа, ұлттық инновациялық жүйенің барлық элементтерінің: технопарктердің, инкубаторлардың, технологиялар трансфері орталықтарының қызметін жақсарту мақсатында инновацияларды дамытуды құқықтық, әкімшілік және экономикалық мемлекеттік қолдау жақсартылату өте маңызды екені анықталды. Жоғары білім беру мекемелері де, бизнес құрылымдары да қызмет үшін өте қажет көздер ретінде бір-біріне мұқтаж ресурстар екенін айтуға болады. Университеттер қосымша қаржыландыру көздерін алуға тырысады және зерттеу нәтижелерін практикалық тексеру мүмкіндіктері, ал корпорацияларға бәсекелестік жағдайында артықшылықтарды қамтамасыз ететін жоғары білікті кадрлар мен соңғы ғылыми эзирлемелер қажет. Мұның бәрі зерттелетін тақырыптың өзектілігін анықтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Лапасов, Н. Ш. The role of innovative technologies in education / Н. Ш. Лапасов. — 2017. — № 15 (149). — С. 598-600. — URL: <https://moluch.ru/archive/149/42206/> (дата обращения: 17.11.2022).

2. Akimbaeva A.M., Zhusupova A.K., Zhailibaeva R.R. Perspectives on development of innovation activities at higher educational institutions // Международный журнал экспериментального образования. – 2011. – № 1. – С. 3-5.

3. Игнатов И.И. Современные тенденции развития инновационного образования США

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ СКЛАДСКИМИ ПРОЦЕССАМИ

Селезнёва Т. О., магистр аграрного менеджмента,
преподаватель специальных дисциплин
Костанайский высший колледж Казпотребсоюза,
Костанай, Республика Казахстан

Аннотация: в данной статье рассматривается логистический процесс на складе, представлены соответствующие материальные потоки, информационные системы в логистике, популярные системы управления.

Ключевые слова: технологии, склад, закупки, складские операции, логистическая система, материальный поток, товародвижение, грузы.

Объектом логистического процесса, вокруг которого идет больше всего споров о оптимизации и необходимости внедрения современных технологий, является склад.

Склад- это здания, строения и разнообразные устройства, предназначены для приема, размещения и хранения, частичной переработки и упаковки полученных ими товаров, подготовки их к потреблению и реализации потребителям. [3, с.127]

Реализация функций, связанных с работой складов, формирует процесс складирования, согласно которому комплекс складских операций осуществляется в определенной последовательности:

- 1) Разгрузка и приемка грузов;
- 2) Перемещение принятого на складе груза в зону хранения;

- 3) Процесс комплектации;
- 4) Внутрискладское транспортирование.

Склад или совокупность складов вместе с обслуживающей инфраструктурой образует складское хозяйство.

Под складским хозяйством понимается совокупность следующих элементов [1, с.19]:

- складские помещения и складские территории;
- оборудование для выполнения складских операций;
- внутренние транспортные системы (конвейеры, автопогрузчики и т.д.);
- системы переработки грузов (линия упаковки, сортировки, составления заказов, системы штрихкодирования);
- системы хранения грузов (стеллажи, спецоборудование для сохранности);
- системы складского учета товарно-материальных ценностей.

Логистический процесс в складском хозяйстве отличается сложностью и сопряжен с большими затратами труда и средств. Так как требует полной согласованности функций переработки груза, снабжения запасами, физического распределения заказов.

Целевыми установками выполнения логистического процесса на складе являются [2, с.236]:

- 1) повышение эффективности использования складских мощностей;
- 2) улучшение операционной деятельности;
- 3) улучшение условий труда персонала и сокращение тяжелого ручного труда;
- 4) улучшение качества логистического сервиса;
- 5) уменьшение логистических затрат;

6) внедрение компьютерных технологий в процесс управления товародвижением на складе и подготовку аналитической информации.

Логистический процесс на складе - это управление логистическими операциями, связанными с грузопереработкой, и координация смежных служб, обеспечивающих эффективное функционирование склада.

Логистика в современном мире немыслима без использования и внедрения информационных технологий. Сейчас трудно себе представить формирование и организацию работы цепей доставки без, постоянного, интенсивного и оперативного обмена информацией, а также быстрого реагирования на меняющийся спрос и потребности рынка. На сегодняшний день практически невозможно обеспечить требуемый потребителями высокий уровень услуг и качество товаров без применения информационных систем и программных комплексов для анализа, планирования и поддержки принятия коммерческих решений в логистической системе.

Под информационными системами (ИС) и информационными технологиями (ИТ) в современной логистике обычно понимается комплекс программно-технических средств и методов производства, передачи, обработки и потребления информации в обеспечивающих товародвижение системах. Доминирующим направлением в развитии ИС и ИТ в логистике является интеграция информационных потоков на основе современных методов обработки и передачи данных.

Техническими средствами ИТ в логистике являются: электронно-вычислительная техника, персональные компьютеры, серверы, периферийное оборудование, средства коммуникации, автоматизированное оборудование.

Среди известных информационных систем в логистике выделяют [3, с.161]:

–автоматизированные системы управления (АСУ) - обеспечивают сбор и обработку информации, необходимой для оптимизации управления в различных сферах человеческой деятельности;

–интегрированные системы управления (ИСУ) - совокупность методов и решений для создания интегрированного информационного пространства управления и обеспечения жизнедеятельности организации;

– корпоративные информационные системы (КИС) - целостный комплекс программно-аппаратных средств, реализующий все бизнес-процессы и информационные потоки на предприятии;

– система CSRP - интегрированное управление ресурсами организации, синхронизированная с потребностями рынка;

– система CSM - интегрированное управление цепочками поставок, по которым товар из сырья превращается в готовую продукцию, а затем через систему реализации поступает к конечному потребителю;

– система IRP - перспективная концепция, охватывающая все задания автоматизации управления предприятия на базе систем управления знаниями и нейронных сетей.

Тенденции таковы, что сегодня каждый современный склад, должен быть обеспечен автоматизированной системой управления складскими операциями и ведение учета движения ТМЦ. Наличие такой системы позволяет решить многие вопросы и проблемы, присущие прежней организации труда на складе и ручному учету ТМЦ. Данные системы позволяют свести к минимуму действия человеческого фактора при работе с ТМЦ, так как в ее основе заложен системный подход при организации складских процессов, использование современных складских технологий и современных средств сбора и передачи информации, которые продолжают постоянно совершенствоваться.

Самыми популярными системами управления являются Enterprise Resource Planning (ERP), Warehouse Management System (WMS), Manufacturing Resource Planning (MRP).

– Enterprise Resource Planning (ERP) система- предназначена для планирования ресурсов, ускорения процессов, которые ведутся в бизнесе. В теории ERP становится своеобразной стратегией предприятия, внутри которой будет учитываться управление определенными направлениями:

– финансами- ведется бухгалтерский и налоговый учет, планируется бюджет;

– трудовыми кадрами;

– активами;

– взаимодействиями с партнерами, ведением подробной истории операций с клиентами.

– Программа ERP это целый комплекс мероприятий, который включает в себя действия по:

– созданию модели управления всеми потоками;

– установке и поддержанию в рабочем состоянии оборудования для хранения;

– подключению правильного ПО;

– обеспечению полноценного IT-отдела;

– обучению пользователей всему необходимому.

– Warehouse Management System (WMS) система- дословно расшифровывается как «система управления складом». Понятие WMS обозначает эффективный учет разных стадий работы на складе, а также планирование и оптимизацию этих этапов, реализуемые с помощью автоматического выполнения определенных процедур, которые составляют рабочий процесс сотрудников склада. Нередко WMS система является частью ERP-продукта. Она может интегрироваться с ним, при этом сохраняя независимость или эксплуатироваться отдельно — что используется нечасто, так как обладает небольшой эффективностью — как единый продукт для автоматизации работы фирмы.

– Manufacturing Resource Planning (MRP)-система помогает связывать вместе самые разные процессы от складских до работы с персоналом и повышает их эффективность. Данная концепция, позволяет планировать материальные ресурсы и заранее определять потребность в них. Методология MRP системы заключается в том, что все учтенные единицы должны находиться в правильном месте в определенный момент. Материальная загруженность должна быть под автоматизированным контролем.

Необходимость ускорить складские логистические процессы приводит к автоматизации работы по всему миру. Автоматизация процессов складской логистики через концепцию умного склада и искусственный интеллект становится популярной, участие человека перестает быть необходимостью, потому что человеческий фактор замедляет работу. Автоматизация логистики идет сразу по нескольким векторам, благодаря появлению различных систем.

Технологический комплекс, появившийся с использованием объединенной работы нескольких внедренных технологий, благодаря которому можно оптимально повысить эффективность решения логистических задач склада, называют «умным складом». Такие склады основаны на автоматизации складских технологий, внедрение которых возможно только при наличии устойчивой вычислительной, инженерной и сетевой инфраструктуры.

Для автоматизации склада необходимо наладить систематизированную кабельную сеть, обеспечить исправное электроснабжение и беспроводной интернет для постоянной работы персонала на складе с логистическими системами.

Кроме сети Wi-fi на умных складах принято использовать устройства для регулярного обновления данных о состоянии каждого объекта склада. Например, обычную товарную маркировку заменяют радиометки RFID. Такая метка прикрепляется на каждый поступающий товар, что помогает решать следующие задачи:

1. Автоматический прием и отгрузка товара;
2. Легко проводимая инвентаризация и нахождение товара;
3. Контроль передвижения по площади склада автопогрузчиков, техники и сотрудников;

Такая технология помогает оперативно устранять такие проблемы как:

1. Наличие избытка продукции;
2. Трудности с оформлением и упаковкой продукта;
3. Отсутствие требуемого товара;
4. Попытка хищения продукта со склада.

«Ум» склада повышается добавлением к инновационным цифровым технологиям системы WMS. Польза ее в том, что совместно с RFID-системой, она формирует заказы в зависимости от положения продукта на складе. Происходит данная операция следующим образом: сборщики заказов входят в систему и отправляются комплектовать заказы. Когда они приближаются к месту назначения, над полкой загорается световой индикатор. Администраторы склада, при этом, получают возможность диагностировать показатели каждого отдельного работника.

Также повысить эффективность и скорость при поиске товара помогут такие «умные» решения:

1. Оперативные терминалы по сбору данных, которые используют, чтобы оперативно собрать через сканирование штрих-кода, обработать и отправить характеристики продукта;

2. Расположение по световому сигналу. Чтобы определить характеристики продукта: массу, количество и место нахождения, – применяются автоматические лампочки. На дисплее появляется количество товара в штуках, а расположение отмечается световым сигналом;

3. Голосовое управление складом. Система отдает голосовые команды сотруднику, который через микрофон подтверждает их выполнение. Такой способ освобождает глаза и руки сотрудника, что ускоряет его работу;

4. Поиск по картинке. Во время выбора товара на складе для отгрузки все данные машинально из системы передаются сотрудникам на дисплей очков со всеми характеристиками нужного товара, учитывая количество и точное положение на складе.

Кроме того, умный склад должен быть оснащен такой техникой, как радиощатлы и краны-штабелеры.

Автоматизация складской работы начинается с внедрения системы WMS, которая упоминалась ранее. Такая система является пунктом управления большей части операций на складе. Она полезна тем, что создаёт продуктивную координацию рабочих процессов склада в данный момент, автоматизировав и оптимизировав способы хранить, принимать, размещать, обрабатывать и отгружать товар на разнотипных складах.

Главная функция: система WMS регулирует работу технологий склада и сотрудников, следит за передвижением грузов и техники для погрузки по складу, эффективно распределяет задания среди работников, учитывая особенности обстановки на складе.

Проблемы, решаемые WMS-системой: трудности, возникающие при управлении целым комплексом процессов на складе – от ожидания приема продукции до отправки заказов.

Перед приобретением IT-решения управления складом необходимо учесть следующие нюансы:

1. Среди всех имеющихся WMS систем нет универсальных и лучших. Просто каждая из технологий управления складом в большей или меньшей степени подходит под рабочие процессы конкретного предприятия.

2. Для облегчения выбора WMS системы необходимо изначально формализовать цели и проблемы, которые должна решить автоматизация.

3. При желании в будущем развивать компанию, необходимо проанализировать возможность масштабирования технологии управления складом.

Пошаговый алгоритм действий при выборе программы может быть следующим:

1. Постановка целей автоматизации, определение размера бюджета.

2. Предоставление потенциальным поставщикам программ параметров склада и своих целей, запрос расчетов и предложений.

3. Выбор шорт-листа претендентов с максимальным соответствием их предложений потребностям склада и возможностям заказчика.

4. Формирование тестового задания для претендентов, запрос демо-версий, презентаций, видео с реальной работой их программ.

5. Общение с руководством компаний, которые уже установили аналогичную систему управления складом.

6. Окончательная комплексная оценка проектов и выбор лучшего.

Заказчику необходимо предоставлять компаниям-претендентам максимум информации о состоянии склада и степени автоматизации остальных подразделений. Потому что возможная степень интеграции программ играет не последнюю роль в определении стоимости и окончательном позитивном эффекте от внедрения WMS систем.

Использованная литература:

1. Организация менеджмента в малом бизнесе : монография. М.: Издательство «Палеотип». 2007. - 392 с.

2. Менеджмент промышленного бизнеса : учебное пособие / С. А. Сироткин, Н. Р. Кельчевская, И. С. Пельмская, Г. В. Исмагилова, И. М. Черненко ; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Н. Р. Кельчевской. — Екатеринбург : Изд-во Урал, ун-та, 2017. — 160 с.

3. Соловьёва Ю. В. Внутрифирменное планирование: Учебное пособие / Ю. В. Соловьёва, М. В. Черняев. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2017. — 210 с.

4. Логистика: учебник для бакалавров / М.Н.Григорьев.— 4-е изд., испр. и доп.— М.: Издательство Юрайт, 2019.— 836 с.

БҮЙРАТАУ ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКІНДЕГІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Тұмарбек Ж., Ермекбаева А., Тур-19-1к
Жетписов С.У., г.ғ.к., доцент,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада Қазақстандағы туризм индустриясын ынталандыру қажеттігі қарастырылады. Табиғаты тамаша жерде орналасқан Бұйратау табиғи саябағының мысалында туризм саласын дамытудың бірегей мүмкіндіктері қарастырылған. Табиғатты қорғау және ғылыми мекеме мәртебесін міндетті түрде белгілей отырып, республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды кеңейту жөнінде ұсыныстар енгізілуде.

Негізгі сөздер: ұлттық табиғи парк, туризмді дамыту, экожүйе, экономикалық аймақ.

Туризм кеш өркендеген сала болғанымен, оның қазіргі даму аяқ алысы өте тез. Өткен ғасырдың 60-жылдарынан бастап туризм әлемдегі жаңадан гүлденген салаға айналды. 90-жылдарға жеткенде туризмнен кіретін кірістің халықаралық экспорт кірісіндегі үлесі 8 пайыздан асып, одан түскен табыс мұнай өнімдері мен автомобиль экспорты табысынан кейінгі маңызды кіріс қайнары болды.

Сонымен қатар, туризмнің дамуындағы келесі тың беталыс процесстер байқалды:

- экономиканың дамуына ілесе, адамдардың рухани мәдениетке деген қажеті артып, саяхаттау жұртшылықтың негізгі тұрмыс тәсіліне айналды.

- жаңадан дамыған елдердің туристік орындары көбейіп, Орта Азия елдеріне саяхаттап келетін туристер жыл сайын молайды.

- қатынас қолайлылығы артқан сайын сауда сипатындағы туризм жандана түсті [1].

Географиялық және климаттық жақтан алып айтсақ, Қазақстанның оңтүстік, солтүстік, батыс, шығыс өңірлерінің табиғаты, ауа райы бір-бірінен өзгеше. Бұл Қазақстанда жыл бойы, төрт маусымда да туризм шаруашылығын шалқытуға аса тиімді. Атап айтқанда, көрінісі көз сүріндіретін, тамаша табиғи жерде орналасқан - Бұйратау табиғи саябағы.

Мемлекеттік ұлттық табиғи паркі «Бұйратау» Біріккен Ұлттар Ұйымының Жаһандық экологиялық қор (БҰҰДБ/ҒЭҚ) бағдарламасы «Далалық экожүйелерді сақтау мен тұрақты басқару» жобаның қолдауымен, «2011-2014 жылдарға арналған Жасыл Даму» салалық бағдарламасы жүзеге асыру аясында 2011 жылдың 11 наурыз ҚР АШМ Орман және аңшылық шаруашылығы комитетімен құрылды.

«Бұйратау» ұлттық паркі (қазақшадан – «Кудрявые горы») орманды дала экожүйелерінің (қайың тоғайлары, қандыағаш) бірлесе отырып аумағында бірегейлігі әкеледі, қоңыржай құрғақ және құрғақ дала зона арасындағы өтпелі аймағында орналасқан.

Ұлттық табиғи паркінің аумағы Республикалық маңызы табиғат қорғау және ғылыми мекеме мәртебесімен бар ерекше қорғалатын табиғи аумағы, екінші санатына жатады, ерекше экологиялық, ғылыми, тарихи-мәдени және рекреациялық құндылығы бар Мемлекеттік табиғи-қорық қорының объектілер, биологиялық және ландшафттық әртүрлілікті сақтау, табиғат қорғау, экологиялық білім беру, ғылымдық, туристік және рекреациялық мақсаттарда бірегей табиғи кешендерді пайдалану үшін арналған [2].

Ерекше қорғалатын табиғи аймақтар (ЕҚТА)-дың объектілері болып табылады: орман, геологиялық, гидрологиялық, геоморфологиялық, зоологиялық және ботаникалық объектілер.

«Бұйратау» ұлттық паркі және тағыда, құрамына республикалық маңызы мемлекеттік табиғи қорықтардың Белодымовский және Ерейментау аумақтарының, жергілікті маңызы аттас аймақтық табиғи паркі кірді.

Парк Теміртау мен Ерейментау орман шаруашылығының мекемесі мемлекеттік орман қорының және босалқы жерінде құрылған. Және Ақмола облысы Ерейментау ауданы мен Қарағанды облысы Осакаров ауданы аумағында орналасқан, ол екі тармақтан тұрады – «Ерейментау» (60 814 га) және «Белодымовский» (28 154 га). Ұлттық паркінің жалпы ауданы - 88 968 га, оның ішінде - 88 064 га аумағы паркінің айналасында қорғау аймағы құрылған. Орталық кеңсесі Қарағанды облысы Молодежный кентінде орналасқан.

«Бұйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің аумағы - орташа құрғақ және құрғақ дала қосалқы аймақтар арасындағы өтетін жер телімінде, дала аймағы ішінде болып табылады. Қазақстанның физикалық-географиялық аудандастыруы бойынша: «Бұйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің аумағы елдің Орталық Қазақстан ұсақ шоқылығы бөлігі, аудандағы Қарағанды-Шыңғыстау құрғақ дала ойпаттары мен ұсақ шоқылығы, аймағы Ерейментау-Қарқаралы таулы – ұсақ-шоқылық, орташа-құрғақ, биік белдеумен құрғақ далаға кіреді.

«Бұйратау» ұлттық паркінде туризмді дамытудағы, ғылыми жұмыстар жасау, қорғау күзету бағыттарында ауқымды істер атқарылып жатыр.

Ұлттық парктің қорықтарға қарағанда ерекшелігі: мұнда шектеулі шаруашылық аймақтарында белгілі бір шаруашылықпен айналысу мүмкіндігі бар.

Бұйратау ұлттық паркіндегі туристік жұмыстардың келешегі және зерттеу мақсаттары мен міндеттері, оның көлемі, хронологиялық шегі және басқа факторлардан байланысты болады.

Туристік зерттеу мақсаты бұл - «Бұйратау» ұлттық паркінің пайда болуы оның ескерткіштер тарихын зерттеуі басталатын бастапқы мезет. Іздеуді бастамас бұрын нені? қайда? іздеу қажет және табылған материалды қалайша өңдеу керектігін білу қажет. Бұл сұрақтар ЕҚТА зерттеу жоспары мен бағдарламасында өз бейнесін алады[3]. Зерттеу мақсаты болып осы объектінің советтік кезеңдегі тарихы, тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы бойынша туризмге тиісті материалын жинау, осыған әйгілі адамдарының қызметтері, Бұйратау ұлттық паркіндегі даму болашағы, жақын шетелдегі, халықаралық байланыстар және т.б. табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жумангалиева Е. Краеведческие сведения и знакомство с Красной Книгой // Білім кілті-ключ знаний, 2016, №2, б.7-8.

2. Дүйсен Г.М. Основы формирования и развития индустрии туризма в Казахстане: учебное пособие. – Алматы: Парасат, 2015.

3. Басовский Л.Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. - М.: ИНФРА-М, 2018.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В КАЧЕСТВЕ МАРКЕТИНГОВОГО ИНСТРУМЕНТА

Шәмен Н.Б., магистрант
Университет «Туран»,
Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: С ростом популярности социальных сетей возрос и интерес маркетологов к этим сайтам как к новому источнику целевой аудитории для продвижения брендов и компаний. Стратегия SMM основана на позиционной, креативной и медийной стратегиях и представляет собой набор наиболее эффективных инструментов для таргетинга на аудиторию и конкретную программу использования этих инструментов.

Ключевые слова: SMM – social media marketing, сайт, социальные сети

Интернет молниеносно социализируется, и это главная закономерность современной онлайн-адаптации. Сегодня существуют десятки тысяч различных социальных сетей и сервисов коммуникационные, новостные, профессиональные, графические, для ведения блогов, видео и многие другие. Тем не менее, новые проекты в этой нише появляются каждый месяц. Общая аудитория социальных платформ превосходит миллион пользователей и, по некоторым характеристикам, в ближайшем будущем догонит аудиторию поисково-спасательных систем.

Активность, которую люди проявляют в соцсетях, поражает в самых популярных проектах средний пользователь просматривает до сотни страниц в день. Это то, к чему уже много лет стремятся все интернет-проекты, но реализовать это удалось именно социальным сетям. Психологи уже всерьез говорят о так называемом синдроме фейсбук-зависимости (есть и русскоязычный термин «вктозависимость») то есть о болезненной привязанности человека к тому, что он делает и что он делает, что с ним происходит на Фейсбук, Вконтакте и так далее.

Есть великое множество людей, которые выходят в Интернет исключительно с целью общения в социальных сетях. И это уникальная аудитория, которую нельзя найти больше нигде – ни на порталах интернет-контента, ни в поисковых системах. Для таких пользователей любимая социальная сеть стала абсолютным синонимом Интернета здесь они общаются, знакомятся, смотрят видео, слушают музыку, ищут информацию, совершают покупки, читают новости и статьи.

Несетевые СМИ, понимая объем этой аудитории, спешно открывают собственные представительства в социальных сетях, интегрируют свои сайты с Facebook, Вконтакте», Twitter и другими популярными площадками подобного рода. Однако, несмотря на это, существует масса примеров блогов и сообществ, количество пользователей которых на порядок превышает размер аудитории обычных СМИ. Цель маркетинга — быть там, где есть аудитория.

Основные особенности SMM-продвижения:

1. Прямая коммуникация с целевой аудиторией.
2. Отслеживание реакции аудитории в постоянном режиме настоящего времени.
3. Ежедневный и прямой контакт с целевой аудиторией.
4. Большой отклик на успех компании в связи с низкой стоимостью продвижения (желание пользователей делиться информацией, распространять посты о бренде).
5. Эффективность.
6. Широкий охват целевой аудитории.
7. Повышение онлайн и офлайн активности в продукте в социальных сетях (постоянное размещение в ленте).
8. Использование таргетированной рекламы.

9. Возможность использования нестандартных интерактивных форматов (например, вики-разметки).

10. Маркетинг событий.

Вслед за этим стал расти спрос на SMM- агентства и фрилансеров. На самом деле это была отличная возможность для рекламодателей максимально точно воздействовать на вашу конкретную целевую аудиторию. Это могло бы решить все проблемы с решением насущных бизнес- вопросов, а также ускорить эффективное продвижение бренда. Но, к сожалению, в Казахстане на тот момент не все восприняли этот шанс всерьёз и не успели освоиться. Из- за своего незнания рынка SMM предприниматели допускали грубые ошибки, например, упускали из виду прозрачность контекстной рекламы, что впоследствии стало негативно сказываться на развитии рынка.

Между тем, эксперты в целом сходятся во мнении, что для сферы B2C эффективнее продвигать тех, кто работает с реальными людьми, а не с юридическими лицами. Среди них интернет- магазины, дисконтные сервисы, мобильные операторы, банковский сектор, страховые компании, кейтеринговые компании и так далее. Сегодня многие такие бизнесы успешно создают и продвигают сообщества в социальных сетях. В настоящее время, например, тремя наиболее развитыми компаниями с успешным маркетингом в социальных сетях являются Kaspi, Magnum, Chocolife.me.

Социальные сети позволяют:

- Настроить таргетинг на рекламное сообщение, сосредоточьте внимание на своих объявлениях.

- Кампании для определенной части целевой аудитории;

- Занимайтесь вирусным маркетингом – с правильной целью;

- Пользователь будет «раздавать» понравившийся контент всем своим пользователям и друзьям.

- Поддержание двусторонней связи с потенциальными и существующими клиентами- потребителями.

- Создавайте бренд-сообщества с любым содержанием на основе поставленных целей [1].

В современном мире все большую популярность набирают промо- бизнесы, использующие SMM, благодаря их полному соответствию реалиям современного рынка. Его главное бизнес- преимущество перед обычным маркетингом заключается в том, что инструменты позволяют всегда оставаться на связи со своей аудиторией.

Немаловажно и то, что SMM позволяет распространять информацию в социальных сетях Интернета с наибольшей скоростью, с наименьшими затратами и занимает исключительно большие территориальные площади.« Онлайн- реклама в социальных сетях интерактивная, в случае успеха быстро распространяется по« сарафанному радио», имеет безрекламный формат и легко ориентируется на нужную аудиторию. Вопреки мифам о дороговизне продвижения в социальных сетях, SMM могут быть недорогими и даже бесплатными грамотная организация работы в сообществах наряду с четким определением целевой аудитории приводят к значительному увеличению продаж.

С ростом популярности социальных сетей также возрос интерес маркетологов к этим сайтам как к новому источнику целевой аудитории для продвижения брендов и компаний. Ключевой задачей SMM- стратегии является обеспечение поддержки развития информационного бренда. Стратегия SMM основана на позиционной, креативной и медиастратегии и представляет собой набор наиболее эффективных инструментов для таргетирования аудитории и конкретную программу использования этих инструментов.

Основные этапы разработки стратегии SMM в социальных сетях играют огромную роль. Итак, прежде чем приступить к разработке стратегии, агентство получает бриф клиента, стратег получает информацию о текущей ситуации клиента, информацию о конкурентах и основных целях продвижения товара или услуги, а также другую необходимую информацию для разработки маркетинговой информационной стратегии..

Анализ текущей ситуации. На первом этапе анализируются исходные данные, предоставленные клиентом анализ текущей ситуации, наличие ресурсов, бизнес-цели и задачи, информация о конкурентах. Как отмечает один из экспертов В. Спаров, на данном этапе разработки SMM-стратегии ставят цели по продвижению бренда. Анализ текущей ситуации важен в процессе разработки политики в Интернете, это тот момент, который определяет вектор всей стратегии SMM. По словам Ляпорова, «основными целями общения в сети Интернет являются привлечение потенциальных клиентов, развитие лояльности к бренду и получение обратной связи от своих клиентов-клиентов. Такой вариант постановки целей обусловлен уникальными возможностями интернет-среды с технологической точки зрения. вид»[2].

Постановка целей и задач. На данном этапе планирования определяются коммуникационные цели продвижения товара или услуги в сети Интернет, которые должны находиться в непосредственном взаимодействии с бизнес-целями компании и целями маркетинговой стратегии, а также с общей стратегией продвижения. На этом этапе формулируются задачи, которые будут решаться с помощью коммуникативной стратегии в сети Интернет. По мнению В. Лапаролы, «правильно поставленные цели и задачи приводят к выбору тех рекламных инструментов, которые будут наиболее эффективными и позволят добиться максимального охвата целевой аудитории»[3].

С. Долгов отмечает, что в своей практике он изучает представителей аудитории в социальных сетях на предмет их интересов, предпочтений, взглядов, убеждений, а также поведения в цифровой среде «Важно исследовать площадки, которые посещают ваши потенциальные клиенты., Таким образом, вы можете понять предпочтения и поведение вашей целевой аудитории»[4].

Д. Румянцев считает, что «инсайт — важнейший элемент коммуникационной стратегии в Интернете. По его мнению, инсайт — основная характеристика целевой аудитории, от которой зависит, какие платформы будут использоваться для коммуникации, с помощью которого вы сможете правильно сформулировать уникальное торговое предложение в цифровой среде»[5].

Сладкова О. Б. в работе «Мониторинг в коммуникативной ситуации современной России» отмечает Представляется целесообразным провести сегментацию пользователей Интернета по интересам. Сегментация процессов связана с появлением в начале 1990-х годов определенных разработок в области рекламных технологий, выведенных на рынок такими компаниями, как Yahoo, AltaVista, Amazon.com и десятками других интернет-медиакомпаний США. Центральное положение этих разработок заключается в том, что потребители ищут информацию в Интернете в соответствии со своими основными интересами, поэтому информация о товарах и услугах на сайтах сгруппирована по различным тематикам музыка, видео, компьютеры, торговля, отдых, развлечения, спорт, медицина., электронная коммерция и др.[6].

Определение набора инструментов, каналов коммуникации в социальных сетях. Подбор набора инструментов осуществляется исходя из параметров целевой аудитории и активности на определенных интернет-площадках.

«Выбирая каналы связи, нужно учитывать все преимущества и недостатки тех или иных инструментов. Вы должны выбрать инструменты, сгруппировать их, затем отфильтровать и создать модель взаимосвязи между инструментами и платформами»[7].

Также важно рассчитать стоимость каждой рекламной активности, сравнить ее с общим бюджетом и расставить приоритеты среди выбранных каналов коммуникации.

Позиционирование бренда, коммуникационное сообщение, уникальное торговое предложение.

После определения целей, задач, целевых сегментов и каналов наступает этап, когда нужно разработать карту позиционирования бренда, сформулировать коммуникативное сообщение, уникальное торговое предложение.

На данном этапе, как отмечает Юрченков, уникальное торговое предложение бренда в цифровой среде может отличаться от общего УТП для традиционных носителей. В Интернете это некая «выгода, связь с брендом, которую можно предложить пользователю».

Сроки. На данном этапе планирования определяются сроки реализации коммуникационной стратегии продвижения товара в сети Интернет. Здесь необходимо учитывать особенности выбранных площадок и каналов связи и сезонность.

Расчет эффективности. На этом этапе рассчитывается эффективность кампании, определяется примерный показатель эффективности (KPI). Эффективность можно измерять в охвате, в количестве людей, привлеченных к платформе в Интернете, также это может быть количество кликов по рекламному баннеру или количеству контактов.

Более подробная информация выделена в таблице 1.

Таблица 1 - SMO и SMM

SMO	Работа по оптимизации сайта для его дальнейшего продвижения в социальных сетях (аналог внутренней оптимизации в SEO). Другими словами, сайт «подготавливается» к пользователям социальной сети (социальные сети в целом) нашли на ее страницах то, что им интересно, добавили это в закладки, рассказали об этом о сайте своим друзьям и так далее.
SMM	Маркетинг в области СМИ. В отличие от SMO, все мероприятия по SMM-продвижению осуществляются за пределами продвигаемого сайта и заключаются в проведении маркетинговых кампаний в социальных сетях. Другими словами, SMM — это продвижение сайта с помощью прямого взаимодействия с целевой аудиторией, для чего задействовано социальное пространство.
Примечание – описания SMO и SMM основаны на источниках, созданных автором [1]	

Есть несколько методов SMO и SMM продвижения. Здесь в таблице 2 показаны основные методы продвижения.

Таблица 2 – Основные методы продвижения в социальных сетях

SMO	SMM
Работа с контентом. Цель состоит в том, чтобы сделать его интересным для пользователей одной из социальных сетей или сообществ достаточно, чтобы захотелось подписаться, постоянно следить за новостями, делиться ссылкой с друзьями.	Работа с рекламой на сайте за счет тематических ресурсов, где есть возможность ссылки на блог, форум или социальную страницу.
Работает с техническими требованиями сайта и приводит его в соответствие с ними.	Возможность создания тематического паблика в социальных сетях с целью привлечения и интересов пользователей для перехода на продвигаемый сайт
Разработка интерфейса: создание красочного дизайна, оригинального и привлекательного интерфейса, удобного для понимания с помощью навигации.	Создание заголовков с провокационными и яркими изображениями, которые привлекут внимание пользователей сети, посетивших продвигаемый сайт.
Создание специальных каналов, позволяющих в один клик передавать нужный контент из одного профиля в другой. Это легко и удобно в использовании. Например, это могут	

быть кнопки, позволяющие автоматически перемещать контент со страниц сайта в ваш блог.	
Создание возможности общения пользователя на сайте путем создания чата, форума, посредством комментариев и т.п.	
Примечание – на основе источников, созданных автором [2]	

Каждый из перечисленных выше методов также имеет свои средства разработки и методы реализации. Все эти мероприятия направлены на создание удобного сайта, максимально продвигающего пользователей рекламы среди своего круга друзей и знакомых в социальных сетях [8].

Таким образом были рассмотрены основные методы и инструменты продвижения в социальных сетях. Основные из них SMO и SMM продвижение. SMO включает в себя работу с контентом, приведение сайта в соответствие с техническими требованиями социальных ресурсов, разработку привлекательного дизайна, понятного интерфейса и удобной навигации. А также создание исходящих каналов, организация коммуникации посетителей сайта. Реклама сайта на тематических ресурсах, где можно оставлять ссылки в блогах, форумах и социальных сетях.

SMM работает над созданием тематических сообществ в социальных сетях, целью которых является привлечение заинтересованных пользователей на продвигаемый сайт, размещение привлекательных заголовков, привлекающих внимание пользователя и побуждающих его посетить продвигаемый сайт, покупка « твитов», « лайков», « классы» и т.д., а также реклама в социальных сетях.

Также были выделены основные преимущества SMM- продвижения. К преимуществам можно отнести низкую конкуренцию, хорошие перспективы развития и низкую стоимость.

Список литературы:

1. Фоллс Дж. Маркетинг в социальных сетях. Сразу о главном. / Дж. Фоллс, Э. Декерс. - М.: Манн, Иванов и Фербер, - 2016. - 336 с.
2. SMM и малый бизнес в 2015 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cossa.ru/149/116428/>
3. Халилов Д. Маркетинг в социальных сетях. / "Манн, Иванов и Фербер", - 2015.
4. Компания WelcomeSEO. SMM как мощный инструмент продвижения в Интернете [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.welcomseo.ru/blog/smm-kak-moshchnyy-instrument-prodvizheniya-v-internete.htm>, бесплатно. - Заглушка с экрана.
5. Рыманцев Д. Продвижение бизнеса в ВКонтakte. Системный подход http://www.ifarcom.ru/files/Monitoring/sladkova_monitoring_komm_rus.pdf
6. Каплунов Д. Контент, маркетинг и рок-н-ролл. Книга-муза по завоеванию клиентов в Интернете. – М.: Манн, Иванов и Фербер, – 2016. – 496 с.
7. Анискина Н.В. Языковые особенности и структура текста в радиорекламе / Н.В.Анискина//Вестник Костромского государственного университета им. Н.А.Некрасова. - 2017. - Вып. 16. - № 1. - С. 69-73.
8. Аникин Б. А. Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии управления / Б. А. Аникин, И. Л. Рудая. – Москва: ИНФРА-М, 2017. – 320 с.

АУДИТ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ И СТРАТЕГИИ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ

Шубин М.А., студент
Максимова Т.Г., д.э.н., профессор
Национальный исследовательский университет ИТМО,
Санкт-Петербург, Российская Федерация

Аннотация. Проанализированы теоретические основы бухгалтерского учета, проблемы аудита интеллектуальной собственности на предприятии, процедура проведения аудита и выявлены основные этапы и мероприятия аудита интеллектуальной собственности. Определены основные способы коммерциализации нематериальных активов на основе потенциально возможных результатов аудита интеллектуальной собственности

Ключевые слова. Интеллектуальная собственность, нематериальные активы, бухгалтерский учет, аудит и коммерциализация объектов интеллектуальной собственности.

Введение. В настоящее время благодаря развитию рыночных отношений и механизмов внутрирыночного взаимодействия, распространению информационных технологий, цифровой трансформации экономики и научно-техническому прогрессу в целом на предприятиях возрастает роль нематериальных активов. В последнее время ни одна крупная компания не обходится без использования в производственной деятельности объектов интеллектуальной собственности. Включение интеллектуальной собственности в состав нематериальных активов с последующей постановкой её на баланс предприятия положительным образом сказывается на объёме выпускаемой конкурентоспособной продукции, на занимаемой компанией доли на определённом рынке, а также на стоимости компании. Кроме этого, наличие нематериальных активов позволяет рассчитывать на получение дополнительных доходов от продажи или передачи таких активов и другие финансовые выгоды.

Теоретические аспекты бухгалтерского учёта. Начало рыночных преобразований экономики стран бывшего социалистического блока стали индикатором необходимого комплексного реформирования систем бухгалтерского учёта. Получившим независимость от государства и с нуля созданным предприятиям было необходимо наладить собственную эффективную систему производства, главной целью которой вновь было извлечение прибыли, а не выполнение плановых показателей. Поэтому отныне в системе бухгалтерского учета контроль требовался не за результатами деятельности, а за самой деятельностью.

В соответствии с проведенными изменениями в экономике и изменившимися потребностями предприятий, эксперты выделяют три основные функции современного российского бухгалтерского учёта.

Информационная функция является базовой для бухгалтерской учёта, поскольку главной его задачей является обеспечение учетной информацией собственных и сторонних пользователей бухгалтерской отчетностью в соответствии с законом или потребностями в информации. К ключевым свойствам бухгалтерской информации относят её достоверность, своевременной и достаточной.

Контрольная функция ориентирована на обеспечение субъектов хозяйственной деятельности информацией об активах, обязательствах и средствах организации, источниках финансирования ее деятельности, доходах и расходах организации необходимо создание внутренней системы контроля за хозяйственной деятельностью, включающая процессы регистрации, систематизации и обобщения данных о совершенных

хозяйственных операциях, наблюдения за движением имущества предприятия, а также использованием материальных, трудовых и финансовых ресурсов. Контролировать также необходимо и целесообразность подобных операций. Кроме этого, контролировать необходимо законность хозяйственной деятельности.

Аналитическая функция. Безусловно, важность информационной и контрольной функции нельзя приуменьшать, однако главной целью всего бухгалтерского учёта является анализ деятельности организации. Используя данные о фактических показателях деятельности организации, можно строить прогнозы и планы, внедрять бюджетирование, выявлять отклонения от плановых показателей. Кроме этого, анализ бухгалтерской информации необходим для гибкого управления всеми процессами, которые аксиоматически должны способствовать принятию необходимых управленческих решений и повышению эффективности деятельности организации в целом.

Поскольку после перехода с рыночной модели экономики на рыночную бухгалтерский учёт отражал реальное положение дел организации, то подобная отчётность стала ценным инструментом для внешних пользователей, в частности инвесторов, которые на основе бухгалтерской информации также делали выводы об эффективности производства. По мере развития предпринимательства бухгалтерский учёт разделился на две составляющие: формирование отчётности для сторонних пользователей (финансовый учёт) и проведение учёта для внутреннего пользования (управленческий учёт). Если важность управленческой составляющей бухгалтерского учёта была описана выше, то финансовый учёт играет важную роль в формировании средств организации, то есть его активов.

Таким образом, можно выделить две ключевые цели современного бухгалтерского учёта: непрерывное формирование актуальной и достоверной информации о деятельности предприятия для последующего принятия управленческих решений, направленные на повышение эффективности деятельности организации и формирование активов предприятия благодаря привлечению внешних инвестиций. А под самим бухгалтерским учётом понимается система наблюдения, регистрации, сбора и обобщения операций с финансами, имуществом и ресурсами предприятия, направленная на достижение поставленных целей.

Интеллектуальная собственность на предприятии. Использованию интеллектуальной собственности в процессе осуществления предпринимательской деятельности зачастую отводится второстепенная роль, а важность подобных активов для предприятия остается на невысоком уровне. Нередко компании, в частности малого и среднего бизнеса, не озадачиваются созданием собственной стратегии создания и управления интеллектуальной собственностью. Из-за этого создаваемые результаты интеллектуальной деятельности могут не получать необходимого оформления, а, следовательно, и защиты, учёта и возможности для коммерциализации [7]. В то же время своевременное создание собственного портфеля объектов интеллектуальной собственности позволяет предприятию получить конкурентные преимущества при развитии собственного бизнеса.

Для возможности полноценного использования объектов интеллектуальной собственности в производстве необходимо их полное и достоверное отражение в учете и отчетности. Учёт данных объектов регулируется различными нормативными актами, причём современные тенденции направлены на гармонизацию национальных и международных стандартов бухгалтерского учета [5].

Не каждый объект интеллектуальной собственности, созданный или полученный предприятием любым другим образом, является нематериальным активом. Для того, чтобы таковым стать, объект интеллектуальной собственности должен соответствовать некоторым требованиям. Так, например, согласно МСФО (IAS) 38 «Нематериальные активы», нематериальным активом признается объект, который контролируется организацией, то есть она может получить будущие экономические выгоды от

использования актива и, в то же время, можно запретить эти выгоды получать другим, не имеет физической формы или он хранится на физическом носителе, ценность которого ничтожно мала по сравнению со стоимостью объекта, и может быть идентифицирован, то есть существует документальное подтверждение его владением организацией [2]. Согласно текущему российскому законодательству, объект должен быть предназначен для использования и не предполагается его продажа в течение более 12 месяцев, а его стоимость может быть надежно определена [3].

Процесс аудита интеллектуальной собственности. Первым этапом аудита интеллектуальной собственности на предприятии является подготовка организации к проведению аудита. Для этого необходимо в отдельном акте прописать цели и назначение проводимой проверки, обозначить ее сроки и виды имущества, подверженные инвентаризации, в нашем случае это объекты интеллектуальной собственности. Также на подготовительном этапе происходит формирование комиссии, осуществляющей аудит и ее ознакомление с условиями проверки. Только после всех формальных, но необходимых процедур можно приступить к полноценному аудиту.

На первом этапе основной части аудита происходит выявление всех результатов интеллектуальной деятельности и средств индивидуализации, которые используются в процессе осуществления предпринимательской деятельности и могут приносить доход, и проверка постановки их на баланс и требованиям отнесения таких объектов к нематериальным активам.

Для этого необходимо осуществить проверку необходимой документации, подтверждающей факт владения объектами. Если объект был разработан собственными силами, то необходимо подтвердить факт создания и использования результата интеллектуальной деятельности. Для этого используются бумажные и электронные носители, на которых содержится информация о исследованиях, разработках и НИОКР, чертежи и технологические схемы, описания компьютерных программ и иные документы. При этом, важным условием является наличие акта приема-передачи, подтверждающий получение предприятием к использованию данного актива, содержащий наименование объекта и дату передачи его предприятию [6]. Если же объект был куплен предприятием, то необходимо привести документы, подтверждающие сделку, например, лицензионный договор, заключенный между организацией и правообладателем.

Если на предприятии будет обнаружен объект интеллектуальной собственности, права на который не были оформлены, то необходимо проверить его на критерии патентоспособности (для изобретения) или уникальности (для промышленных образцов и товарных знаков) и проанализировать целесообразность его патентования или регистрации, то есть выявить способность объекта приносить экономические выгоды в будущем. В случае положительного ответа необходимо исправить данное опущение и проанализировать причины, по которым правовая охрана объекта до сих пор не было осуществлена. Коммерциализация объектов, если предприятие планирует использовать его в процессе осуществления собственной деятельности, возможно только в случае получения правовой охраны и постановки объекта на баланс. Кроме этого, закрепление авторских прав на научно-технические и интеллектуальные результаты дает возможность снижать инвестиционные риски, что особенно важно в условиях дефицита, а также риски, связанные с их трансфером и масштабированием [4].

Важнейшим этапом аудита интеллектуальной собственности является инвентаризация объектов интеллектуальной собственности и определение их реальной стоимости. Если объект на учет поставлен не был, то в балансе он может быть отражен только по первоначальной стоимости. При этом нормы национальных и международных регламентов могут отличаться. Так, например, согласно российскому законодательству, первоначальной стоимостью нематериального актива признается сумма, исчисленная в денежном выражении, равная величине оплаты в денежной и иной форме или величине кредиторской задолженности, уплаченная или начисленная организацией при

приобретении, создании актива и обеспечении условий для использования актива в запланированных целях, то есть сумма фактических затрат, понесенных на приобретении объекта или его создания. В то же время в международных стандартах указана невозможность капитализировать затраты, понесенные на исследования и разработки, пока не будут выполнены критерии капитализации затрат. Таким образом, первоначальная стоимость нематериального актива, в зависимости от стандартов, может отличаться.

Если же актив уже был поставлен на баланс, его стоимость также необходимо переоценить. Коммерческая организация может не чаще одного раза в год переоценивать собственные активы. В большинстве случаев переоценки технических результатов интеллектуальной деятельности происходит их уценка в виду их физического износа, в то время как итог переоценки товарных знаков может быть как положительным, так и отрицательным. Также в результате переоценки нематериального актива может быть установлено, что объект в будущем не сможет приносить организации экономические выгоды. При таком исходе актив рациональнее было бы списать с баланса, однако возможны и иные варианты, которые будут рассмотрены выше.

После проверки всей документации, прямо или косвенно связанной с созданием или приобретением объектов интеллектуальной собственности, в том числе наличие охранных документов, выявление активов, которые уже отмечены в балансе, или объектов, которые ещё на учете не стоят, и достоверного установления стоимости рассматриваемых активов начинается аналитическая часть аудита, заключающаяся в оценке текущего состояния предпринимательской деятельности.

В процессе полноценного правового аудита интеллектуальной собственности выявляются следующие проблемы:

- товарный знак, зарегистрированный компанией, и фактически используемое обозначение не совпадают. Такое возможно, например, если компанией был проведен ребрендинг, но новое обозначение не было оформлено в правовом поле. В такой ситуации необходимо в течение короткого срока документально зафиксировать товарный знак за собой;

- внешний вид выпускаемых товаров, например, дизайны упаковки, этикетки и иные элементы, направленные на индивидуализацию продукции, ни зарегистрированы в качестве товарного знака, ни запатентованы в качестве промышленного образца. Это увеличивает риски, связанные с защитой данных объектов. Здесь необходимо проверить возможность получения патента на свидетельства на соответствующий объект интеллектуальной собственности и запустить процедуру;

- отношения предприятий с организациями-партнерами, участвующими в процессе разработки или создания новых продуктов непосредственно для компании, например сайтов, интернет-приложений, технических разработок и даже рекламных материалов, оформлены ненадлежащим образом. Кроме того, что в данных случаях разработанные объекты являются более уязвимыми, так еще и зачастую идентифицировать его не представляется возможным, что усложняет механизм передачи на него прав;

- разработанные технические решения не запатентованы и не охраняются как секрет производства, что позволяет лишать бизнес конкурентного преимущества и позволяет конкурентам использовать данный объект безнаказанно. Кроме этого, нередко встречаются ситуации, когда предприниматель даже не знает о возможности получения на разработанный продукт защиты. Поэтому такое решение может перейти в неконтролируемое пользование иным лицам, которые беспрепятственно могут оформить на него защиту и запретить уже нам использование собственных разработок. Поэтому для полноценного аудита интеллектуальной собственности необходимо привлечение профильных специалистов и юристов;

- обнаруженные запатентованные решения и зарегистрированные товарные знаки не используются компанией или же не приносят выгод, однако они могут быть интересны другим участникам рынка. Коммерциализация подобных объектов также является

возможным путем их передачи, например, посредством заключения лицензионных договоров. Также возможен вариант с полным отчуждением прав на выявленные объекты, если их интерес для правообладателя нулевой.

Кроме этого, если организация осуществляет свою деятельность в сфере общественного питания, торговли или услуг населению, и её бренд отличим и узнаваем, то дополнительным способом коммерциализации собственных нематериальных активов является разработка и вывод на рынок франшизы. Подобный формат бизнеса также актуален для предприятий, которые ограничены в своих финансовых возможностях и ищут способы расширения собственного бизнеса.

Стоит также отметить, что понятие договора о франчайзинге в российском нормативно-правовом поле отсутствует. Поэтому самым популярным правовым инструментом регулирования отношений франчайзера и франчайзи, в том числе в области интеллектуальной собственности, является договор коммерческой концессии, основные положения которого зафиксированы в 54 статье ГК РФ [1]. Главной особенностью данного вида договора является предоставление франчайзи права использования всего портфеля нематериальных активов владельца франшизы. При этом, во избежание спорных ситуаций, в самом договоре необходимо прописать все объекты интеллектуальной собственностью, передаваемый в пользование франчайзи с номером документа, удостоверяющего право владения таким объектом (свидетельства или патента). Объекты, не зарегистрированные или только проходящие регистрацию в ведомстве, не могут выступать в качестве предмета договора.

Как показывает общемировой опыт, формирование и продвижение франшизы является реально работающей бизнес-моделью. Кроме этого, в связи с уходом у российского рынка многих зарубежных компаний, актуальность создания внутренних франшиз существенно возросло.

Выводы. Таким образом, на основе вышеизложенной информации можно сделать вывод о том, что аудит интеллектуальной собственности можно разделить на три основных этапа:

- подготовительный этап, заключающийся в обозначении назначений проверки, ее сроков, формировании аудиторской комиссии;
- основной этап, в процессе которого проверяется наличие научной, правовой и иной документации, наличие и идентификация объектов, правильность и своевременность отражения активов в балансе;
- аналитический этап, заключающийся в определении стоимости конкретного объекта, формирования собственного портфеля интеллектуальной собственности организации и определение наиболее рационального способа коммерциализации нематериальных активов.

Аудит интеллектуальной собственности на предприятии должен являться не формальной процедурой, а необходим для анализа деятельности предприятия, накопленного опыта, а также для создания путей развития собственного бизнеса и стратегии управления интеллектуальной собственностью. Всего было выделено три способа коммерциализации данных объектов:

- использование объектов в собственной деятельности предприятия. Для этого необходимо получить на него патент или свидетельство, установить его первоначальную стоимость и поставить на баланс компании;
- передача объектов по лицензионным соглашениям, если были идентифицированы неиспользуемые объекты интеллектуальной собственности самим предприятием, но была установлена их ценность для иных организаций или рынка в целом;
- формирование франшизы и передача объектов по договору коммерческой концессии. Для этого необходимо также убедиться в целесообразности такого шага путем анализа узнаваемости и значимости собственного бренда, а также установления возможности осуществления деятельности по франшизе.

В заключении хочется отметить, что мировая экономика на данном этапе испытывает тяжелейшие потрясения. Во многих сферах наблюдается стагнация предпринимательской активности, а будущее некоторых отраслей остается под угрозой. Поэтому такое время важно использовать эффективно, в том числе выявить ресурсы для удержания достигнутого положения и потенциального развития, включая нематериальные активы. Пройгнорировав эту работу, можно с легкостью растерять все свои преимущества, поскольку созданная, но не защищаемая интеллектуальная собственность, может легко перейти в бесконтрольное использование любыми лицами и потерять охраноспособность.

Список используемых источников

1. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть четвертая) от 18.12.2006 № 230-ФЗ (ред. от 31.07.2020).
2. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 38 "Нематериальные активы" (введен в действие на территории Российской Федерации Приказом Минфина России от 28.12.2015 № 217н) (ред. от 30.10.2018) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2019).
3. Положение по бухгалтерскому учету «Учет нематериальных активов» (ПБУ 14/2007) (введен в действие на территории Российской Федерации Приказом Минфина России от 27.12.2007 № 153н) (ред. от 16.05.2016).
4. Муратова В. Г. Специфика управления интеллектуальной собственностью в научно-исследовательских организациях // Экономика. Право. Инновации. – 2019. – № 2. – С. 14–18.
5. Полунина С. А., Бодряшова С. М. Аудит объектов интеллектуальной собственности в условиях конкуренции и инновационного развития бизнеса // Современные проблемы инновационной экономики. – 2020. – № 7. – С. 145–151.
6. Прусова В. И., Чертовских А. С., Степанова И. С. Аудит объектов интеллектуальной собственности организации // Автомобиль. Дорога. Инфраструктура. – 2020. – № 4(26). – С. 33–47.
7. Птицын Н. И. Кризисный период – хорошее время для аудита накопленной интеллектуальной собственности [Электронный ресурс] – 2022. – URL: <https://www.gorodissky.ru/publications/articles/vremya-audita-intellektualnoy-sobstvennosti/>.

СЕКЦИЯ 4: *Современные исследования в сфере информационных технологий и образования*

МЕКТЕПТЕРДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРІН ЕНГІЗУ

Баялы Ә.Т., аға оқытушы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада оқу үдерісіне жаңа ақпараттық технологияларды енгізуге байланысты ұйымдастырушылық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған. Мектептегі білім беруді компьютерлендірудің бірінші кезеңінде кездесетін қиындықтар атап өтілді. Педагогикалық үлгілерді оқу процесінде қолдану материалды меңгеруді тездететіні және басқа пәндерді оқытуды жетілдіру құралы ретінде информатиканы енгізуге мүмкіндік беретіні атап өтіледі.

Негізгі сөздер: ақпараттық технология, жалпы білім беретін мектеп, педагогикалық шеберлік, оқу пәндері.

Информатика мұғалімінің әдістемелік құзырлығын болашақ мұғалімнің жалпы орта мектепте информатиканың үздіксіз курсы қазіргі заманғы оқытудың педагогикалық технологиялары негізінде оқытуға теориялық және практикалық дайындығы, білімді ақпараттандыру жағдайында педагогикалық сапасын арттыруға, кәсіби өсуге қабілеттілігі мен икемділігі деп түсінеміз.

Информатика мұғалімінің әдістемелік құзырлығы құрылымында пәндік және метапәндік құраушыларды бөліп көрсетуге болады.

№1-Сурет. Информатика мұғалімінің әдістемелік құзырлығы

Информатика мұғалімінің ұйымдастыру біліктілігі тобына:

- мотивациялық біліктілік – оқушылардың информатикаға деген тұрақты қызығушылықтарын дамыту, оқу дағдыларын қалыптастыру және проблемалық жағдайларды туызып және оларды шешу арқылы жеке ақпараттық ортаны ұйымдастыру тәсілдеріне оқыту;

- ақпараттық-дидактикалық – білім ақпараттық ресурстармен жұмыс істей білу, ақпарат алу және оны білім беру үдерісінің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес қайта өңдеу; қазіргі заманғы оқыту әдістерін, түрлерін және құралдарын қолдану;

- дамытушы – әр түрлі оқу пәндерін оқытуда информатиканың әдістерін және АКТ құралдарын меңгеру мен қолдану арқылы танымдық тәуелсіздікке, интеллектуальдық және шығармашылық қабілеттілікке ынталандыру; алгоритмдік және жүйелі ойлауды дамыту;

- кәсіпке бейімдеушілік – еңбек нарығында талап етілетін әртүрлі салада ақпараттық іс-әрекет тәжірибелерін жинақтау;

- рефлексивтік – мұғалімнің өзіне бағытталған, бақылау-бағалау іс-әрекетіне байланысты.

Мектептерде информатиканы оқу қиынға соғады, өйткені оқушы алдымен компьютердің құрылғысын, екінші кезекте Word, Excel, Access, CorelDraw, Photoshop және басқаларын жақсы білуі керек. Сондықтан біз информатиканы оқытудың педагогикалық моделін ұсынамыз (1-сызба.).

Сызба №1. Мектептердің педагогикалық модельдерін қолдану

Педагогке жаңа материалды Кентау қаласының мектептерінде (№24 орта мектеп, №19 орта мектеп) қолжетімді етуге мүмкіндік беретін информатиканы оқытудың осы педагогикалық модельдері өткізілді және информатиканы оқу кезінде мектептердің оқу процесіне педагогикалық модельдерді енгізу эксперименті (№2 сызба).

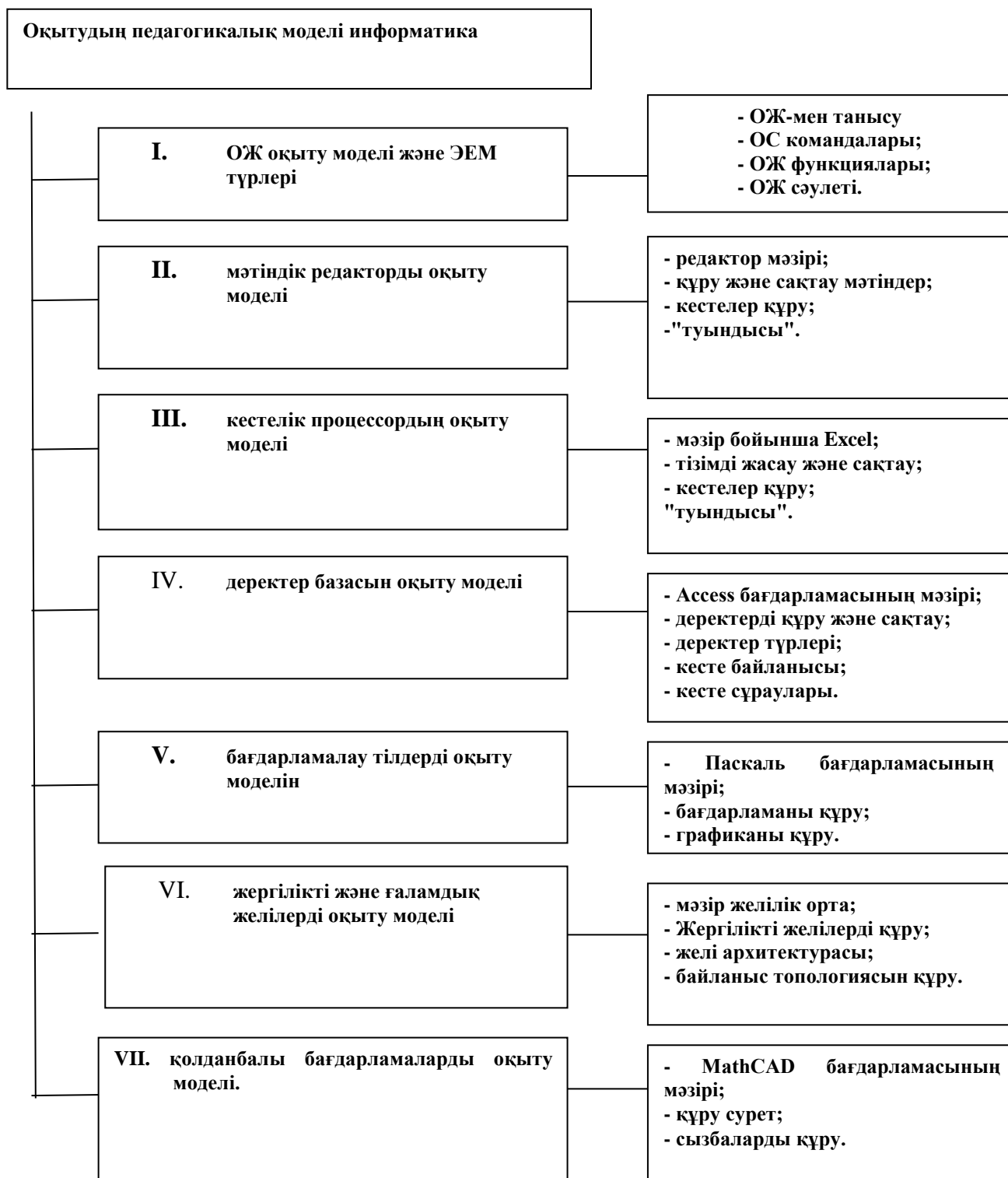
№ 1 кесте. Колледждер мен университеттер мектептеріндегі информатика бөлімдерін зерттеудің салыстырмалы сипаттамалары.

№	Информатика бөлімі	ЖОО	Колледждер	Мектептер
1	Операциялық жүйелер	1 курс	1 курс	7,8 класс
2	Мәтіндік редактор WORD	1 курс	1 курс	7,8 класс
3	Кестелік редактор Excel	1 курс	1 курс	8 класс
4	Мәліметтер қоры Access	1 курс	1 курс	8,11 класс

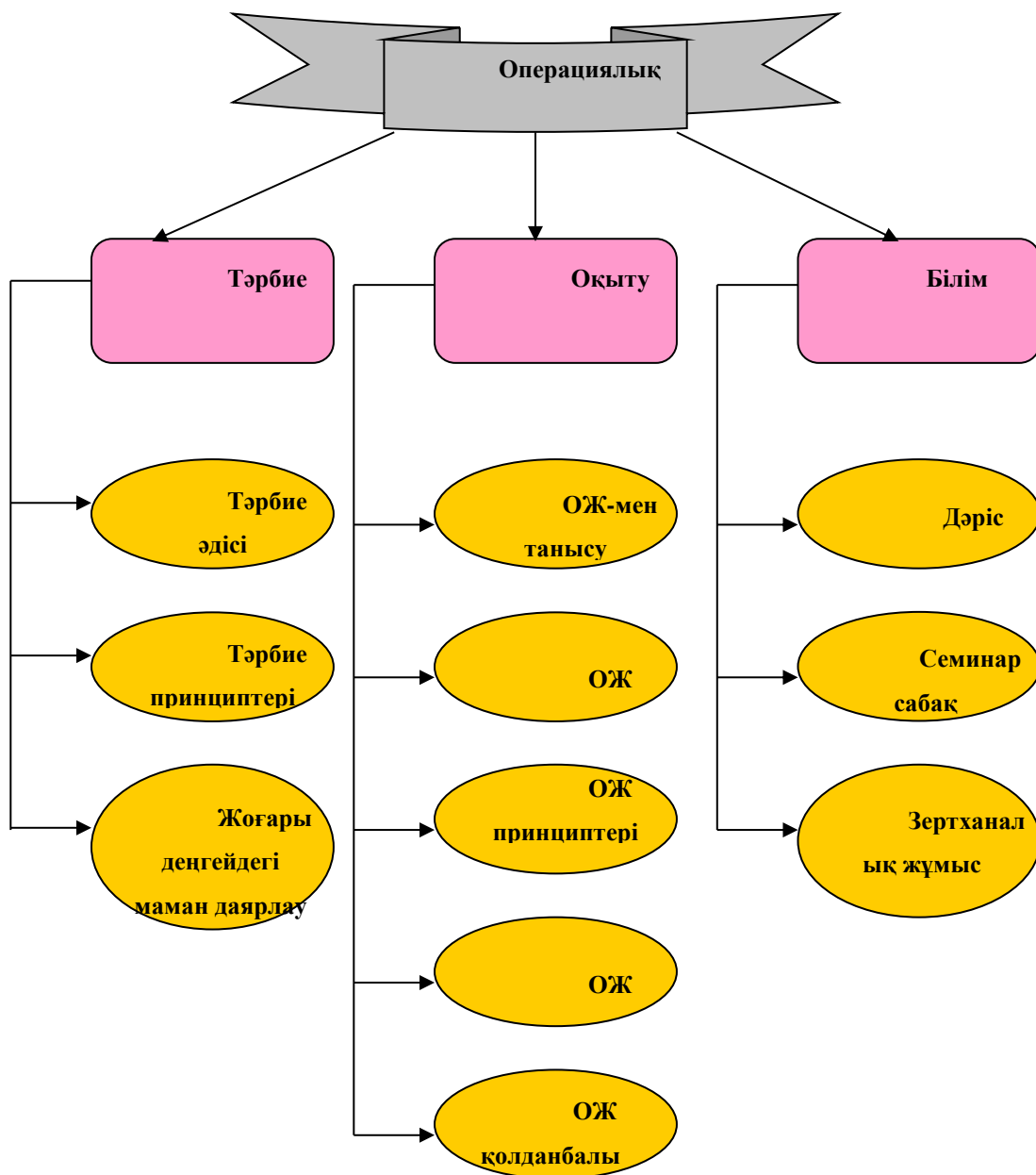
5	Программалау тілдері	-	-	9,10 класс
6	Power Point-та презентация жасау	1 курс	1 курс	11 класс

Дегенмен, ақпараттық модельдерді құрудың жалпы әдіснамалық принциптері информатиканың пәні болғанымен, ақпараттық модель құру және оны негіздеу жекелеген ғылымның міндеті болып табылады. Ақпараттық және математикалық модель ұғымдары бір-біріне өте жақын, себебі екеуі де белгілерден тұратын жүйе. Ақпараттық модель – информатиканың ол арқылы жеке ғылымдармен қатынасқа түсетін, олармен бірікпей және сонымен бірге оларды өзі ішіне тартпайтын түйін» деп атап көрсетті.

№2-сызба. Информатиканы оқытудың педагогикалық моделі

Сызба №3. Операциялық жүйелерді оқытудың педагогикалық моделі

Төменде Кентау қаласындағы мектептердегі эксперимент нәтижелері келтірілген.

№ 2 кесте. "Яссы" колледжінде (Кентау қ.) оқушылардың "Операциялық жүйелер" Информатика бөлімін меңгеру деңгейі

	Топ/деңгей (1-2)	Әдістемелік басшылықты қолдану (эксперименттік топ)	Әдістемелік басшылықтың болмауы (бақылау тобы)
1	АЖК-71 (20 студент)	77%	65%
2	АЖК-81 (15 студент)	85%	75%

№ 2 кестеде "Яссы" колледжінде (Кентау қ.) информатика пәнін оқыту кезінде аға оқытушы Ж. Сапарбаева әзірлеген әдістемелік басшылықты қолдана отырып,

информатика курсын оқытудағы тиімділік көрсеткіштері ("Операциялық жүйелер" бөлімі) көрсетілген.

№ 3 кесте. Кентау қаласының №24 орта мектебінде Оқушылардың информатика бөлімін меңгеру деңгейі: "электрондық кестелер"

	Топ/деңгей (1-2)	Әдістемелік басшылықты қолдану (эксперименттік топ)	Әдістемелік басшылықтың болмауы (бақылау тобы)
1	10 класс (20 оқушы)	76%	64%
2	9 класс (25 оқушы)	84%	72%

№3 кестеде Кентау қаласының №24 орта мектебінде информатика пәнін оқыту кезінде аға оқытушы Ж. Сапарбаева әзірлеген әдістемелік басшылықты қолдана отырып, информатика курсын оқытудағы тиімділік көрсеткіштері ("электрондық кестелер" бөлімі) көрсетілген.

Осылайша, №1-№2 кестелерден оқу процесінде педагогикалық модельдерді қолдану материалды игеруді 5% -7% жеделдетуге әкелетіні анық.

Оқу үдерісіне жаңа ақпараттық технологиялардың енуіне және оны сүйемелдеуіне байланысты *ұйымдастырушылық қамтамасыз ету мәселелері* күрделі де, әр қилы, әсіресе бұл мектепте білім беруді компьютерлендірудің алғашқы кезеңінде байқалады. Бұған, атап айтқанда, мектеп информатикасының техникалық базасын қамтамасыз ету мен ары қарай сүйемелдеу бойынша техникалық-ұйымдастыру шаралары; әдістемелік құралдар, педагогикалық программалық құралдар (ППҚ) жасап, оларды көбейтуді және мектепке (ҚБЖ) жеткізуді ұйымдастыру; оқу-ағарту жүйесінің барлық деңгейлеріндегі мамандарды, әсіресе, информатиканы жаңа пән ретінде, басқа пәндерді оқытудың жетілдіру инструменті ретінде, ойлау стилі ретінде жалпы мектепке ендіруге қабілетті мектеп мұғалімдерін дайындау және қайтадан дайындау жатады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жангисина Г.Д., Баялы А.Т Педагогическая модель обучения операционным системам. Materialy IV mezinarodni vedecko-prakticka conference «Ved-2018», Publishing house «Education and Science» s.r.o., Praha, 2018. С.8-11.

2. Баялы А.Т. «Педагогическая модель обучения Бадам данных», журнал «Высшая школа Казахстана», №3 Алматы, 2016. С. 64-66.

3. Баялы А.Т. Модели знаний по Информатике: IV Международная научно-практический конференция «Научные дни - 2018», София, том 9, 2018. С.50-54.

4. Кукушин В.С. Теория и методика обучения. Ростов-на-Дону: Феникс, 2015.-474 с.

5. Жангисина Г.Д. Педагогика для технических вузов. Учебное пособие. Алматы: АТУ, 2016 г., 192 с.

АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ И ОСНОВНЫХ ЭТАПОВ ЭВОЛЮЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ

Ермилова В.В., к. пед. н., доцент,
Муртазина Г.Х., к. пед. н., доцент,
Национальный государственный университет
физической культуры, спорта и здоровья им. П.Ф. Лесгафта,
Санкт-Петербург», Российская Федерация

Аннотация: В качестве дискурса устойчивое развитие можно определить как взаимодействие трех систем: мировой экономики, глобального общества и экологии. В исследовании был осуществлен теоретический анализ представленных в научных изысканиях результатов, интерпретация и обобщение которых позволили сформулировать современные проблемы, выявить противоречия и сформулировать основные пути их разрешения, опираясь как на отечественный, так и зарубежный опыт практик, ориентированных на достижение устойчивости в ходе динамического процесса развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, эволюция устойчивого развития, цели устойчивого развития, социальные проблемы.

Современный век характеризуется с одной стороны стремительным научно-техническим прогрессом (компьютеризация и информатизация всех аспектов жизни, использование высоких технологий), с другой - нанесением непоправимого ущерба природным экосистемам (нерациональное использование природных ресурсов, загрязнение окружающей среды, изменение климата, исчезновение редких биологических видов, массовая вырубка лесов и т.д.), глобализацией экономики, расслоением мирового сообщества. Мы видим все признаки очередного глобального системного кризиса, поэтому если не принять срочных мер по предотвращению или смягчению последствий антропогенного воздействия на окружающую среду, неминуемы катастрофические последствия для нынешних и будущих поколений.

Философская, социологическая, политологическая, психологическая, культурологическая литература, теории и концепции устойчивого развития, научные исследования дают представление о трансформациях в различных сферах жизнедеятельности нашего общества в условиях глобализации. Термин «устойчивое развитие» прочно вошел в научный обиход благодаря работам А. Печчеи, Д. Медоуз, Й. Рандерса, У. Беренса, Э. Пестеля и усилиям ООН (ЮНЕСКО). Важное место в исследованиях проблем УР занимают работы Ч. Хопкинса, М. Bonnett, R. Costanza, C.Folke, J.Sachs, M. Tortora. Из отечественных авторов в теорию УР внесли значительный вклад такие авторы как Х.А. Барлыбаев, Г. Бехманн, В.И. Данилов-Данильян, М.Г. Делягин, А.Д. Урсул. По проблематике устойчивого развития защищены диссертационные исследования (Баринов В.К., Бабичева Р.И., Бекетова Е.Н., Геращенко Л.В. Добрынина О.Л., Костюшина Ю.И., Пересунько А.Н.), диссертации по устойчивому развитию в образовании (Аргунова М.В., Астапов М.Б., Степанов С.А., Федченко В.Ф., Халудорова Л.Е., Худин А.Н., Чудов В.Л.), известны работы по общим проблемам ОУР Л.А.Балясниковой, Н.Ф.Золотухиной, М.М.Бабаджановой, Е. Н. Пасхина, В. Г. Тупало, А.Д. Урсул.

Понятие и дефиниции «устойчивое развитие» стало отдельной темой научных изысканий, общеупотребимым термином, а сфера его использования определяет множество сфер социального развития: экологию, политику, демографию, экономику. Эти поиски продолжают расширяться, что приводит к различным трактовкам, разъяснениям и интерпретациям, многообразию его понимания. История употребления данного словосочетания начинается с докладов Римскому клубу «Пределы роста» в 1972 г. и

декларации, представленной на конференции ООН по окружающей среде в Стокгольме. Это своеобразная точка отсчета представления проблем глобального характера мировой общественности.

Сама дефиниция была закреплена в 1980 г. в докладе «Всемирная стратегия сохранения: сохранение живых ресурсов для устойчивого развития» и была определена следующим образом: «для того, чтобы развитие было устойчивым, оно должно учитывать социальные и экологические факторы, также, как и экономические; живые и неживые ресурсы; и долгосрочные, равно как и краткосрочные, преимущества и недостатки альтернативного действия» [1]. Следует отметить, что в документе основной акцент был поставлен на вопросах экологической устойчивости, а не устойчивого развития как такового.

А.Д. Урсул отметил, что Конференция ООН по окружающей среде приняла историческое решение об изменении курса развития всего мирового сообщества. Такое беспрецедентное решение на уровне глав правительств и лидеров 179 стран было связано с тем, что человечество столкнулось с проблемой стремительного ухудшения экологической ситуации и прогнозом возможной глобальной катастрофы в 21 веке, которая может привести к гибели всего живого на планете. Изменение климата, выброс парниковых газов, недостаток и загрязнение пресной воды, опустошение лесов, загрязнение почвы, рост численности населения (и его перемещение), урбанизация, распространение заболеваний, в том числе новых. Почти каждая из перечисленных проблем может привести к гибели человечества и биосферы [2, с.1066].

Пагубность традиционного пути развития по оценке Комиссии Рио-92, можно охарактеризовать как модель неустойчивого развития, чреватую опасностями, угрозами, кризисами, катастрофами, омницидом (гибель всего живого). Переход на новую стратегию развития, получившую наименование устойчивого развития, представляется естественной реакцией мирового сообщества, стремящегося к своему выживанию и дальнейшему поступательному развитию.

В России термин «sustainable development» переведен как «устойчивое развитие» и, как отмечают исследователи, в данном переводе не отражена сущность этого явления. В англо-русских словарях приводятся и другие значения, характеризующее термин - поддерживаемое, длительное, непрерывное, подкрепляемое, самоподдерживаемое, защищаемое развитие, непрерывно поддерживаемое развитие, продолжительное, долговременное, прочное, которое не подвергает существование человечества угрозам, опасностям и его развитию в прежнем направлении.

Основная концептуальная сложность заключается в том что, понятие «устойчивое развитие» включает в себя два термина «устойчивость» и «развитие». При этом ряд авторов (Вебер А.Б., Даниленко Н.Н., Рубцова Н.В., Урсул А.Д.) считает их взаимоисключающими и отмечается, что «устойчивого развития просто не может быть – если есть развитие, то стабильности уже нет» [3], другие, напротив, отмечают, что «Устойчивость не предполагает отсутствия роста. Устойчивое общество будет заинтересовано в качественном развитии, а не в физическом росте» [4].

Помимо ресурсного подхода, исследователи отмечают не менее важный - экономический подход, где основной акцент смещается на распределение материальных благ, что связано и с удовлетворением потребностей и качеством жизни. Сам термин «развитие» часто ассоциировался исключительно с экономическим ростом. Тем не менее, понятие «устойчивое развитие» послужило основой для более концептуального подхода, где развитие экологических, социальных и экономических факторов сбалансировано в стремлении к универсальным ценностям, таким как права человека. Этот подход подразумевает оптимальное использование невозобновляемых ресурсов и использование экологических технологий.

В этическом смысле устойчивое развитие рекомендует целостную структуру, в которой общество стремится к достижению экономических, социальных и экологических

целей, призывает к строительству мира, в котором широко распространен экономический прогресс, ликвидирована крайняя нищета, социальное доверие поддерживается правительством, где окружающая среда защищена от регресса, вызванного человеком.

Т.В. Бегун отмечает, что большинство трактовок скорее отражают стратегическую цель, чем указывает конкретный путь для практических действий, что явилось причиной большого разнообразия вариантов и попыток объяснения феномена «устойчивое развитие» сообразно практической деятельности в той или иной сфере деятельности. В то же время очевидно, что устойчивое развитие относится к категории понятий, отражающих идею, которую можно сформулировать в общих чертах, но нельзя описать точными количественными категориями.

Многие исследователи, освещая ключевые проблемы реализации УР, сходятся в том, что краеугольным камнем обсуждения становятся вопросы демографического взрыва. Так, автор книги «Эпоха будущего» С. Джеффри отмечает, что отправной точкой его исследования стала перенаселенность нашей планеты. В настоящее время на планете проживает 7,2 миллиарда человек, население мира продолжает стремительно расти, примерно на 75 миллионов человек в год.

В первых докладах Римскому клубу (1972) речь идет о сохранении генофонда всех культур и народов как уникального достижения цивилизации. Политика нового времени декларирует другие цели: снижение рождаемости и ориентир на одного ребенка в семье, объясняя сегодняшнюю ситуацию нехваткой невозполнимых ресурсов. Обычно страны, где повышение рождаемости связано с традиционными устоями и культурными установками, религиозной моралью на запрет аборт называют «традиционными».

Существует множество факторов, определяющих уровень рождаемости. Так, ключевым фактором является ранний возраст вступления в брак. В традиционных обществах девочки часто вообще не учатся, выходят замуж очень рано, что связано с общественными установками. Вторым фактором, определяющим понижение/повышение демографического роста является доступ или отсутствие доступа к современным услугам по контрацепции и планированию семьи. В традиционных обществах внедряются программы планирования семьи, что значительно понижает уровень рождаемости. Третьим фактором, определяющим общий коэффициент рождаемости, является роль женщины в семье.

В некоторых странах женщинам не разрешается работать, они ограничены работой по дому или выбором узкого сегмента профессий. Показатели рождаемости в этих условиях, как правило, высоки. Отмечается, что когда женщины работают вне дома, уровень рождаемости намного ниже. Существует прямая «альтернативная стоимость» упущенного заработка, когда женщины находятся дома и воспитывают многих детей. Еще одним фактором является урбанизация и отток сельских жителей в города или сельские поселения. В фермерских семьях родители часто рассматривают своих детей как «сельскохозяйственные активы», где дети выполняют сельскохозяйственную работу (уход за домашними животными, покос травы, сбор урожая и т. д.). Когда такие семьи мигрируют из сельской местности в городские районы, показатели рождаемости имеют тенденцию к снижению.

Выживание детей и снижение уровня детской смертности является еще одним ключевым фактором, определяющим снижение рождаемости. Законность абортов также играет очевидную роль. В разных обществах широко расходятся взгляды на аборт, но данные свидетельствуют о том, что в странах с легализованными абортами, как правило, наблюдаются более низкие показатели рождаемости, чем в странах, где они являются незаконными.

Государственное руководство в вопросах, связанных с рождаемостью, также играет большую роль, потому что на выбор размера семьи также влияют и социальные нормы. В большинстве традиционных обществ культурная норма заключается в том, чтобы семья

имела как можно больше детей. Следовательно, когда меняются экономические, социальные условия и состояние здоровья, меняются и показатели рождаемости.

Государственная политика может ускорить или замедлить эти изменения в зависимости от стратегических целей и задач. Образцы для подражания также влияют на показатели рождаемости. Социологи обнаружили, что когда телевизионное вещание появляется в отдаленных от города районах, уровень рождаемости, как правило, снижается, часто быстро. Одна из гипотез состоит в том, что люди смотрят по ТВ ролевые модели с маленькими семьями и поэтому предпочитают подражать этим примерам.

В выводах исследования отмечается, что динамика численности населения очень важна для устойчивого развития. Шансы на устойчивое развитие будут совершенно иными, если население мира достигнет 10,8 миллиарда человек в конце столетия или вместо этого достигнет пика к 2050 году и сократится до 6,8 миллиарда к 2100 году. Последняя траектория была бы намного проще с точки зрения достижения более высокого качества жизни, большего сокращения бедности, более высокого дохода на душу населения и экологической устойчивости.

Есть также веские основания полагать, что более низкие показатели рождаемости были бы действительно предпочтительным выбором большинства домашних хозяйств, если они имеют доступный и удобный доступ к планированию семьи; образованию для своих девочек; выживанию детей; достойной работе и отсутствию дискриминации в отношении женщин. Когда такие условия существуют, наиболее вероятно, что население воспользуется возможностью на добровольной основе для резкого снижения уровня рождаемости, помогая быстрее приблизить мир к пику, а затем постепенному сокращению численности населения мира. Это, по мнению автора, в огромной степени помогло бы вывести мир на траекторию устойчивого развития, где уровень жизни может быть повышен.

На этом фоне Россия напротив, стремится к демографическому росту, поддержке молодых семей и ориентации на многодетную семью. Проблема перенаселения особенно волнует благополучные в экономическом отношении западные страны, хотя вектор воздействия на климат Земли, химический состав океанов и морей, среду обитания исходит, прежде всего, из Нового света. В промышленно развитых странах проблемы окружающей среды связаны, главным образом, с процессом индустриализации. Вредное и опасное производство с неблагоприятной средой представляет угрозу для здоровья человека, поэтому фабрики, заводы, лаборатории по производству биохимических, табачных производств, могильники с радиоактивными отходами по большей части перенесены в азиатские страны. Миллиарды людей обречены на бедность, голод, болезни и вымирание. Нам неизвестен масштаб и результаты влияния технологических вмешательств в физическую среду планеты. Человечество ищет опору в мировой экономике и апеллирует к своим правительствам. Таким образом, мы приходим к пониманию глобальных проблем, которые нельзя откладывать на будущее и к устойчивому развитию.

В Резолюция по «Повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» отмечено, что для достижения экономических, социальных и экологических целей УР также должна быть достигнута важнейшая цель: эффективное управление. Правительства различных стран, по мнению исследователей этого процесса, должны выполнять функции, обеспечивающие процветание обществ. Среди этих основных функций правительства - предоставление социальных услуг (здравоохранение, образование); обеспечение инфраструктуры (дороги, энергоснабжение); защита людей от преступности и насилия; содействие развитию фундаментальной науки и новых технологий; осуществление нормативных актов для защиты среды.

В современном мире стремление к устойчивости не может быть адресовано только к правительствам. Транснациональные компании в мире часто являются самыми могущественными действующими игроками. Благополучие людей зависит от того, будут

ли эти влиятельные организации соблюдать закон, считаться с бережным отношением к окружающей среде и помогать сообществам, в которых они работают, особенно в искоренении крайней нищеты. Однако, как и в случае с правительствами, реальность часто бывает обратной. Транснациональные компании часто являются проводниками государственной коррупции, подкупая чиновников, чтобы изменить правила или налоговую политику в их пользу, участвуя в уклонении от уплаты налогов, отмывании денег и нанесении ущерба окружающей среде.

Исследования показывают, что устойчивое развитие предусматривает четыре основные цели благополучного существования общества: экономическое процветание, социальная интеграция и сотрудничество, экологическая устойчивость и эффективное управление основными социальными субъектами, включая правительства и бизнес. Это требует больших усилий и на практике нет недостатка в проблемах, связанных с достижением устойчивого развития. Достижение устойчивого развития на планете - самая важная задача, стоящая перед нашим поколением. В документе высказана мысль, что ЦУР должны быть компасом, путеводной звездой для будущего развития планеты в период с 2015 года по середину века.

Работу над созданием концепции устойчивого развития нельзя считать завершённой. Определённый отпечаток накладывает и то, что основополагающий документ по устойчивому развитию был создан в результате длительного поиска компромиссов между людьми самых различных взглядов и убеждений. Часто акцентируется внимание на сложности практического применения концепции устойчивого развития.

Правительства стран преследуют цели национальной политики и игнорируют решение общих проблем всей планеты. Часто цели УР называют эколоутопией. Но реальная угроза вымирания человечества без принятия решительных мер очевидна. Приближение катастрофы демонстрируют «Часы Судного дня», установленные в 1947 году и напоминающие миру об изобретении в США атомной бомбы.

Российский ученый Р.Ф. Абдеев [5] привел пять примеров серьезных угроз всему человечеству:

1. Игнорирование науки, ее выдающихся достижений в разных областях знаний. Игнорирование науки случается из-за неграмотности, некомпетентности или из корпоративных, религиозных и даже политических соображений. Во всех случаях результат - отрицательный - ведёт к регрессу и нарушению устойчивого развития. Например, в середине прошлого века даже Институт философии АН СССР отвергал крупные достижения биологии в области генетики, а кибернетику в течение 10 лет третировал как «лженауку». Философы ИФ, заиклившись лишь на истории развития философии, не понимали, что философия-это синтезирующая наука, которая может развиваться только путём системного обобщения новейших достижений естествознания, техники и социальной практики.

2. Катастрофический раскол человечества на богатых и нищих.

3. Техносфера подавляет и даже уничтожает биосферу! (климат)

4. Угроза естественному течению процессов внутри планеты Земля. (уничтожение ресурсов)

5. Безудержное производство и продажа оружия массового уничтожения.

Исследователь отмечает, что общая картина (статистика) мировой экономики весьма далека оптимальности: 20% живущих в «золотом круге» потребляют 80% планеты, а 80% остальных - всего лишь 20%. Мировой капитал расколол человечество. Захочет ли, а главное, сможет ли мир долго выдерживать эту несправедливость? Такие условия наращивают уровень преступности и даже привели к возрождению пиратства. Давно пора признать ошибочность тезиса о высокой эффективности частной собственности, ибо она эффективна только для своего владельца, мечта которого состоит в неограниченном накоплении богатств. В то же время сама природа, в процессах самоорганизации,

проявляя удивительные примеры самосовершенствования, подсказывает человечеству оптимальные пути прогресса во всех направлениях.

Основные природоохранные договоры, провозглашенные историческим прорывом на Саммите в 1992 году, не увенчались успехом. С учетом этого мировые лидеры на саммите Рио+20 в июне 2012 года вновь приняли решение поднять эти нерешенные проблемы. В итоговом документе «Будущее, которого мы хотим» сказано следующее: «Мы обязуемся активизировать глобальное партнерство в интересах устойчивого развития, которую мы запустили в Рио в 1992 году.

Мы признаем необходимость придать новый импульс нашему совместному стремлению к устойчивому развитию и готовы сотрудничать с основными группами и другими заинтересованными сторонами в устранении пробелов в осуществлении» [6]. Они также отметили, что единственной наиболее неотложной задачей во всех взаимосвязанных задачах устойчивого развития является задача, которую мир взял на себя в 2000 году с принятием «Декларации тысячелетия. Цели в области развития: борьба с крайней нищетой». Это является самым неотложным приоритетом, потому что это вопрос жизни и смерти, по крайней мере, для одного миллиарда человек, и это борьба за выживание здесь и сейчас. Крайнюю нищету по праву можно определить как состояние, в котором простое выживание является ежедневной борьбой. Крайняя нищета - это кризис и моральный вызов.

Мировые лидеры на конференции «Рио+20» заявили, что искоренение нищеты является величайшей глобальной задачей, стоящей сегодня перед миром, и непереносимое условие устойчивого развития. Одним из самых важных шагов на Рио+20 стало то, что мировые лидеры заявили: «Мы признаем, что разработка целей также может быть полезна для достижения целенаправленных и согласованных действий по устойчивому развитию». Лидеры согласились с тем, что сейчас мир остро нуждается в аналогичном подходе к наращиванию мировых усилий по устойчивому развитию. Поэтому они заявили: «Мы также признаем важность и полезность комплекса мер по устойчивому развитию. Эти цели должны охватывать и включать сбалансированным образом все три аспекта устойчивого развития и их взаимосвязи [6, с.43].

Призыв к достижению целей УР - это потенциально историческое решение, способ перейти к новой глобальной повестке дня, в которой участвует мировое сообщество, включая не только правительства, но и бизнес, ученых, лидеров гражданского общества, студентов во всем мире. Богатые страны, как и бедные, должны способствовать большей социальной интеграции, энергетическим системам с низким содержанием углерода и устойчивостью. Эти цели могут придать новый импульс, новую силу, социальную мобилизацию, новые ресурсы и новую политическую волю по решению проблемы, которая более сорока лет обсуждается общественностью и двадцать лет в международном праве, но до сих пор не была успешно решена. В развитие Рио+20 была поручена задача создания новой глобальной сети по решению проблем устойчивого развития (Сеть решений в области устойчивого развития, SDSN).

Ключевой мотивацией для нового SDSN является идея о том, что миру нужны не только новые цели, политическая мотивация и воля, но и новая эра интенсивного решения проблем в области устойчивого развития, которые включают здравоохранение, образование, сельское хозяйство, города, энергетические системы, сохранение биологического разнообразия и многое другое. Руководящий совет предложил краткий набор из десяти целей, которые могли бы стать основой для действий. Каждая из десяти целей имеет три связанные с ней конкретные цели и еще больше (обычно около десяти) конкретных числовых показателей для отслеживания прогресса в достижении целей и задач. Предложение SDSN по десяти целям УР иллюстрирует потенциальную мощь, диапазон и ориентацию, которые ЦУР могут предложить миру на 2016-2030 годы.

Программы перехода к устойчивому развитию имеют многие страны мира. Все названные цели, безусловно, важны и для России. В Российской Федерации была

разработана «Концепция перехода к устойчивому развитию» 1996 года, которая включала в себя ряд положений, определяющих цели УР, что демонстрировало приверженность РФ к решению проблем, касающихся всей мировой общественности.

Президент В.В. Путин утвердил перечень поручений по итогам заседания Совета при Президенте по стратегическому развитию и национальным проектам, состоявшегося 19 июля 2021 года, в частности одно из поручений: организовать регулярный мониторинг доходов низкодоходных групп граждан и при необходимости обеспечить реализацию дополнительных мер социальной поддержки в целях недопущения снижения в реальном выражении доходов низкодоходных групп граждан и обеспечения их роста (<http://kremlin.ru/acts/assignments/orders/66331>).

С 1 сентября 2021 года вступил в силу Приказ Минобрнауки России от 26.11.2020 №1456 «О внесении изменений в федеральные государственные образовательные стандарты высшего образования» в основные образовательные программы по направлениям подготовки бакалавриата, где впервые появляется универсальная компетенция, связанная с устойчивым развитием: «Способен создавать и поддерживать в повседневной жизни и в профессиональной деятельности безопасные условия жизнедеятельности для сохранения природной среды, обеспечения устойчивого развития общества, в том числе при угрозе и возникновении чрезвычайных ситуаций и военных конфликтов».

ОУР и связанные с ним образовательные подходы способствуют развитию компетенций, которые позволяют учащимся находить устойчивые решения сложных проблем и предотвращать конфликты. Развитие у учащихся таких компетенций в области устойчивого развития становится существенным вкладом во все усилия по достижению ЦУР, позволяющим стать своеобразной инвестицией в устойчивое развитие путем содействия социальным, экономическим и политическим изменениям.

Для достижения ЦУР потребуется много новых инвестиций: новая инфраструктура в области водоснабжения, энергетики и транспорта; новые системы образования; новое здравоохранение; и другие важнейшие области. Как и все, что касается строительства на будущее, инвестиции в будущее - в людей, технологии, инфраструктуру и природный капитал, лежат в основе достижения ЦУР.

Сторонники свободного рынка утверждают, что рынки, рыночная экономика будут более эффективными, чем усилия правительства; в то время как сторонники общественного лидерства утверждают, что рынки не делают необходимых инвестиций и не предоставляют необходимых услуг, поэтому необходим общественный подход. Фактически, эти различные виды финансирования являются взаимодополняющими механизмами финансирования целей устойчивого развития. Необходимы как государственные, так и частные, спонсорские, благотворительные подходы. Государственное финансирование имеет важное значение для обеспечения доступа бедных слоев населения к благам, заслуживающим внимания. Государственное финансирование также имеет важное значение в областях, где трудно окупить отдачу от инвестиций в прямом денежном выражении. Так, наука требует государственного финансирования, потому что мотив прибыли сам по себе будет недостаточным.

Каждая проблема, с которой мы сталкиваемся - бедность, болезни, изменение климата, новые информационные технологии и т. д. требует решений, адаптированных к местным условиям, часто основанных на сложных системах управления.

Известный проект «Часы Судного дня» — метафора, но в 2020 году они показали наименьшее количество минут (1 минута и 40 секунд) за всю 70-летнюю историю проекта и самое близкое к полуночи положение стрелок. В 2022 году стрелки часов Судного дня не стали переводить, оставив на отметке сто секунд до ядерной полуночи. Среди трех названных причин называется и продолжающаяся неспособность бороться с изменением климата. Многие исследователи уверены, что социальная сфера во многом может способствовать достижению целей устойчивого развития.

Список использованной литературы:

1. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию: Наше общее будущее: Пер. с англ. / Под ред. С. А. Евтеева, Р. А. Перелета; [Предисл. Г. Харлем Брундтланд]. - М. : Прогресс, 1989. - 371 с.
2. Урсул, А.Д. Устойчивое развитие // Глобалистика: Энциклопедия / Гл.ред. И.И.Мазур, А.Н.Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог».- М.: ОАО Изд-во «Радуга», 2003.- 1328 с.
3. Даниленко, Н.Н. Туризм и устойчивые развитие региона: социальный и институциональный аспекты / Н. Н. Даниленко, Н. В. Рубцова; М-во образования и науки РФ, Байкальский гос. ун-т экономики и права. - Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2013. - 157 с.
4. Костюшина, Ю. И. Международное сотрудничество как один из факторов устойчивого развития отечественной высшей школы : дис. ... к.п.н. : 13.00.01. - Рязань, 2003. - 147 с.
5. Абдеев, Р.Ф. Системные исследования глобальных проблем устойчивого развития: краткий спецкурс по проблемам оптимизации и устойчивого развития природных и социально-политических систем / Р.Ф. Абдеев; Международная академия информации, Российская академия космонавтики им. К. Э. Циолковского, МГТУ им. Н. Э. Баумана, Дипломатическая академия МИД России. - М. : Перо, 2018. - 28 с.
6. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Будущее, которого мы хотим» (27.07.2012, Рио-де-Жанейро). https://unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2012/A_RES_66_288_TheFutureWeWant_r.pdf

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ-ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ.

Есенов Д.К., з.ғ.магистрі
Муканова Н., Ю-19-2к тобының студенті,
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Шайзадаев Б.А., Қазыбек би аудандық №2 сотының судьясы
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация: Халықаралық құқық субъектісі мәселесі - құқық ғылымындағы маңызды сұрақтардың бірі. Оның шығу тегі ғасырлар тереңдігіне кетеді. Ол мемлекеттің өзі пайда болған кезде пайда болды. Әр түрлі елдерде және әр уақытта бұл мәселе қайта-қайта пайда болады. Бүгінгі таңда ғылыми-теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге іс жүзінде-саяси және әлеуметтік-құқықтық тұрғыдан да өзекті, маңыздырақ және сонымен бірге күрделірек болатын тақырыпты атау қиын шығар.

Кілт сөздер: Халықаралық құқық, тәуелсіздік, мемлекет, ынтымақтастық, келісім, заң.

Қазақстан Республикасының халықаралық құқық субъектілігінің негізі оның мемлекеттік егемендігі мен тәуелсіздігін бекіту мен дамытудың күрделі процесінің жүріп жатқанына байланысты. Сондықтан мемлекеттік егемендік пен тәуелсіздік, халықаралық ынтымақтастық мәселелері гуманитарлық ғылымдардың түрлі салаларын білдіретін шетелдік және отандық ғалымдардың жіті назарында болатыны түсінікті. Сонымен қатар, уақыттың өзіндік ерекшелігі көзқарастардың өзгеруін талап етеді: егер жақында халықаралық құқықтық субъектінің теориясы мен практикасы негізінен мемлекет пен құқық, конституциялық құқық теориясы туралы еңбектерде қарастырылса, қазір халықаралық заңгерлер де оны дамытуға қосылды, ал құқықтанушылар, саясаттанушылар,

тарихшылар үшін халықаралық ынтымақтастық мәселелері барған сайын маңызды зерттеу объектісіне айналуға.

Мәселенің өзектілігі егеменді Қазақстан үшін өте маңызды болып көрінеді, өйткені біздің мемлекет, бір жағынан, интеграциялық процестерге қатысуға үлкен қызығушылық танытады, ал екінші жағынан, Республика отыз жыл бұрын Тәуелсіз мемлекет ретінде өзінің даму жолын бастады. Демек, халықаралық құқық субъектісі ретінде басқа мемлекеттермен тең құқықты ынтымақтастық үшін өз әлеуетін өсіру міндеті алда тұр [1, 163 б].

Қазақстанның шет мемлекеттермен екіжақты форматтағы қарым-қатынасы тұрақты дамуда, онда бейбіт диалогты дамыту, өзара мүдделерді ескере отырып, барлық маңызды мәселелерді шешу, ұлттық заңдарды жақындастыру мен үйлестіру, оларды қабылданатын халықаралық шарттық міндеттемелерге сәйкес келтіру үшін барлық қажетті жағдайлар жасалуда.

Кенес Одағы құрылған соңғы жылдары одақтас республикаларда, соның ішінде Қазақ КСР-де нақты егемендік пен халықаралық құқық субъектілігі үрдісі байқалды. Халықаралық құқық субъектілігі Одақ пен одақтас республикалардың құзыретін ажырататын бірқатар нормативтік актілер мен заңдарды қабылдауда көрініс тапты. Дәл осы кезеңде одақтас республикалардың КСРО-дан шығуына байланысты мәселелерді шешу тәртібі туралы 1990 жылғы 3 сәуірдегі Заң қабылданды. Біздің республикада бұл үрдіс мемлекеттің сыртқы экономикалық қызметін реттейтін бірқатар заңды актілерден көрініс тапты.

1990 жылғы 25 қазанда республиканың Жоғарғы Кеңесі қабылдаған Қазақ КСР-інің Мемлекеттік Егемендігі туралы Декларация Қазақстанның дербес және тәуелсіз мемлекет, халықаралық қатынастардың толыққанды субъектісі болу ниетін растады. Осындай актілер одақтың барлық дерлік субъектілерінде қабылданды. 1991 жылғы 16 желтоқсанда "Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы" Конституциялық заң қабылданып, іс жүзінде тәуелсіз, дербес мемлекет деп жарияланды.

Мемлекеттік егемендік туралы декларацияның түйінді идеяларын дамыта отырып, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Конституциялық Заң Қазақстан Республикасының бұдан былай тәуелсіз мемлекетке сәйкес барлық мемлекеттермен өзара қарым-қатынастарын халықаралық құқық қағидаттары негізінде құратынын біржақты баянды етті. Алғаш рет Бірыңғай Қазақстан азаматтығы орнатылды. Мемлекеттің қаржы-несие, салық және кеден саясатымен тәуелсіз экономикалық жүйеге бағытын белгілей отырып, меншіктің әр түрлі нысандары туралы Декларация жарияланды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігін қалыптастырудың келесі кезеңі 1993 жылғы 28 қаңтарда Конституция қабылданғаннан басталады. Бұл Қазақстанның мемлекеттік және қоғамдық жүйесін жаңаша айқындаған тарихи құқықтық акт болды. Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекетінің өмір сүруін бекіткен басты құқықтық акт 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған және қазақстандық қоғамның негізгі құндылықтарын бекіткен Конституция болды. Қазақстанның жаңа тәуелсіз мемлекетінің іргелі параметрлерін 1995 жылғы Конституцияның 1-бабы айқындады: Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы-адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Әлемдік қоғамдастыққа кіре отырып, Қазақстан Республикасы өзінің халықаралық құқық субъектілігін дамыта және іске асыра отырып, оның нақты мүшесі болуға тиіс болды. Халықаралық құқықта субъектінің объективті қасиеттері: 1) халықаралық құқықтың негізгі субъектілеріне тән егемендік; 2) дербес шарттық практика; 3) дипломатиялық және консулдық өкілдіктердің шет мемлекеттермен алмасуы; 4) егемен мемлекеттің халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысуы.

1991 жылғы желтоқсанда КСРО ыдырап Кеңес Одағы сайлаған ерекше бағытты қысқартты және бүкіл адамзаттың бағытын ұстануға шешім қабылданды, Қазақстан одақтас республикалардың бірі бола отырып, бұл процесстен тыс қалмады. Бұдан басқа, Қазақстан посткеңестік кеңістік мемлекеттерінің әлемдік қоғамдастыққа кіруінің және өз экономикасының әлемдік қоғамдастыққа кірігуінің бастамашыларының бірі болды.

1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстан КСР Одағының жартылай тәуелсіз Республикасынан егеменді, тәуелсіз мемлекет болды. 1991 жылғы желтоқсаннан бастап Қазақстан Республикасы тәуелсіз, егемен мемлекеттің, халықаралық құқық субъектісінің нақты ерекшеліктеріне, атрибуттарына ие болды. Тәуелсіздікті жариялау Қазақстан Республикасына дербес халықаралық-құқықтық мәртебеге ие болуға, халықаралық құқық негізінде құқықтар мен міндеттерге ие болуға, халықаралық құқық шығармашылығының қатысушысы болуға мүмкіндік берді.

Егемендік, өзін-өзі анықтау құқығының көрінісі ретінде мемлекетке ішкі және сыртқы қатынастарда тәуелсіз саяси ұйым болуға мүмкіндік берді. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Республиканың егемендігі оның бүкіл аумағын қамтиды. Мемлекет өз аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді. Осы конституциялық нормаларды растау 1993 жылғы 13 қаңтарда қабылданған "Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы туралы" заң, ТМД шеңберінде 1992 жылғы 9 қазандағы мемлекеттердің сыртқы шекараларында тұрақты жағдайды қамтамасыз ету жөніндегі ынтымақтастық туралы келісімге қол қою; 1994 жылғы 15 сәуірдегі егемендікті, аумақтық тұтастықты және шекараларға қол сұғылмаушылықты сақтау туралы Декларация; 1994 жылғы 26 сәуірдегі Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекарасы туралы; 1994 жылғы 21 қазандағы Ресей Федерациясымен ынтымақтастық және сыртқы шекараларды қорғау туралы шарттық ережелер болып табылады.

Кез келген бейбіт сүйгіш мемлекеттегідей Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік билік біртұтас және оны заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлу қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады. Осылайша, Қазақстанда тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып, биліктің барлық тармақтарының өзара бөлінуі мен өзара іс-қимылының маңызды қағидаты белгіленген. Бұл ретте жас, егемен мемлекет шетелдік құрылыс тәжірибесін белсенді пайдаланды. Мысалы, мемлекет басшысы лауазымын, Парламенттің қос палаталы құрылымын құру, Конституциялық Кеңестің мәртебесін айқындау, сот төрелігінің құқықтық негіздері секілді тәжірибелерді қолданды [2, 113 б].

Қазақстан Республикасының халықаралық құқық субъектілігінің объективті қасиеттерінің бірі дербес шарттық практика болып табылады. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасы мемлекетке барлық елдермен шаруашылық байланыстарға кірігудің жеделдетілген процесін, сыртқы саяси қызметтің басым бағыттарына белсенді қатысуды қамтамасыз ететін ауқымды шарттық-құқықтық база құрды. Қазіргі кезеңде Қазақстан екіжақты және көпжақты халықаралық шарттар бойынша қол жеткізілген уағдаластықтарды іс жүзінде іске асырды. Халықаралық уағдаластықтар халықаралық құқық нормалары мен қағидаттарына негізделген; стратегиялық міндеттерді ескере отырып, ынтымақтастықтың әртүрлі салаларын нығайтуға арналған. Халықаралық құқықта шарт тек ерікті ғана емес, сонымен бірге шарттық процеске қатысушылардың балама жеңілдіктерінің нәтижесі екенін атап өткен жөн. Халықаралық шарт жасасу құқығы барлық мемлекеттерге тиесілі. 1969 жылғы 23 мамырдағы халықаралық шарттар құқығы туралы Вена Конвенциясы әр мемлекеттің халықаралық құқық субъектісі ретінде шарттар жасасуға құқықтық қабілеті бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, Қазақстан мен Франция арасындағы шарттың объектілері өзара түсіністік пен ынтымақтастық болып табылады, бұл 1992 жылғы 23 қыркүйекте Парижде қол қойылған Қазақстан Республикасы мен Француз Республикасы арасындағы достық, өзара түсіністік және ынтымақтастық туралы шартта өзінің заңды көрінісін тапты. Қазақстан қазірдің өзінде бірқатар көпжақты шарттар

мен конвенцияларға қосылды, көптеген жүздеген екіжақты шарттардың қатысушысы болып табылады.

Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы, Украина, Белоруссия және басқа мемлекеттер арасындағы достық пен ынтымақтастық туралы шарттар, Қазақстан Республикасы мен Француз Республикасы арасындағы достық, өзара түсіністік және ынтымақтастық туралы шарт Қазақстанның саяси шарттарының мысалдары болып табылады. Қазақстан Республикасы мен Германия Федеративтік Республикасы арасындағы капитал салымдарын көтермелеу және өзара қорғау туралы шарт экономикалық шартқа жатады.

Халықаралық құқық тәуелсіз мемлекеттердің дамуында маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн. XV ғасырдың 60-шы жылдары құрылған Қазақ хандығы кезінде Қазақстан халықаралық құқықтың субъектісі болған. Ресейге, одан әрі Кеңес Одағына қосылғаннан кейін Қазақстан өзінің ішкі және сыртқы саясатын жүзеге асыруда тәуелсіздігін жоғалтады. Тек 1991 жылдан бастап, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғаннан кейін, ол қайтадан халықаралық құқықтың толыққанды субъектісіне айналды.

Кеңес Одағынан бөлінген сәттен бастап Қазақстан Республикасы халықаралық құқыққа ерекше назар аудара бастады. Өз позицияларын халықаралық аренада бекіту қажет болды, осыған байланысты әлем елдерімен дипломатиялық байланыстар дами бастады. Осылайша, халықаралық құқықтың рөлі үнемі артып келеді және қажет болған жағдайда ол бірінші орынға шығады. Қазіргі уақытта Халықаралық құқық жалпыға ортақ құндылыққа, мемлекеттердің қарым-қатынас тіліне айналды. Қазақстанның тәуелсіздік алуы оның мемлекеттік білім ретінде бүкіл тарихында оның барлық салаларында халықаралық құқықтың толыққанды субъектісі болғанын атап өтті.

Сыртқы байланыстарды кеңейту, дипломатиялық қатынастарды орнату, басқа мемлекеттермен сауданы дамыту, экспорттық-импорттық және өзге де қатынастар жас мемлекеттің әлемде лайықты орын алу ниетін білдіреді. Бірақ бұл әлемдік аренаға өзін қалай ұстау керектігін білмей шығу мүмкін емес. Осындай мақсатқа жетудің кейбір құралдары, өздеріңіз білетіндей, басқа мемлекеттермен экономикалық байланыстарды нығайту, елдің сыртқы экономикалық қызметін дамыту және әлемдік нарық талаптарына сай болуға ұмтылу болып табылады. Бүкіл әлем мойындаған қуатты дамыған мемлекет ретінде табысты жұмыс істеу үшін Қазақстан қалған мемлекеттермен қатар барынша көп Халықаралық экономикалық ұйымдардың мүшесі болуы қажет, ұлттық экономикалық қатынастарды осындай құқықтық нысандарға, біздің елімізде отандық, сондай-ақ шетелдік компаниялардың табысты қызметі мен құқықтарын қорғауға кепілдік беретін осындай халықаралық-құқықтық құжаттардың өз аумағындағы іс-қимылдарын ретке келтіру қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстан тасымалдау, сыртқы сауда дауларын халықаралық төрелік арқылы шешу, осындай төрелік шешімдерді орындау, халықаралық қаржылық міндеттемелер мәселелерін реттейтін әртүрлі көпжақты халықаралық конвенцияларды ратификациялады. Бұл Қазақстан өзінің жаһандық мақсаттарына қол жеткізу үшін жұмыс істеп жатқанын білдіреді. Бірақ бұл жеткіліксіз.

Дипломатия мен сыртқы саясаттың халықаралық құқықпен өзара іс-қимылы туралы мәселелер, менің ойымша, қазір неғұрлым өзекті. Соңғы онжылдықтарда Қазақстан Республикасы Еуропа мемлекеттерімен және Азия өңірінің елдерімен ынтымақтастық саясатын жүргізе отырып, өзінің халықаралық байланыстарын дамытып отыруына, Республиканың халықаралық аренадағы жағдайын нығайтуына, өзара көмек туралы халықаралық шарттар жасалуына байланысты болды. Бұл халықаралық құқықтың дамуына ықпал етеді [3,84 б].

Қазақстан Республикасы дамуының қазіргі кезеңі, егемендіктің қалыптасуы, қоғам өмірінің барлық салаларын реформалау соңғы уақытқа дейін іс жүзінде зерттелмеген тақырыптарды зерттеуді ерекше өзектендіреді. Олардың қатарына Қазақстан

Республикасының сыртқы саяси қызметін сипаттайтын мәселелер жатады. Сыртқы саясаттың негізгі принциптері мен бағыттары, сыртқы қатынастардың белгілі бір органының қалыптасуы мен жұмыс істеуі сияқты проблемаларды бөліп көрсету маңызды.

Қорытындылай айтатын болсам, Кеңес Одағының құрамында Қазақстан Республикасы дипломатиялық қатынастарға тікелей қатыспады және ғылым ретінде халықаралық құқық республика аумағында дамымады. Бірақ соңғы онжылдықтар ішінде халықаралық құқық үлкен дамуға ие болды. Қазақстанның жаңа ғасырдағы міндеті халықаралық алмасудағы экономикалық дамудың өсу қарқынына ықпалын күшейту, біздің шаруашылығымыздың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ету мақсатында сыртқы экономикалық байланыстарды серпінді дамыту болып табылады. Әлемдік экономикадағы отандық экономиканың қазіргі жағдайы елдің сыртқы экономикалық саясатына қажетті түзетулер енгізу міндетін өзекті етеді. Жинақталған халықаралық тәжірибені ескере отырып, экспортты мемлекеттік қолдау мен ынталандыру жүйесін құру қажет: экспорттаушылар тартатын кредиттік ресурстарға кепілдіктер, экспорттық кредиттерді кепілдендіру мен сақтандыру, перспективалы инвестициялық экспортқа бағдарланған жобаларды іске асыруға мемлекеттің үлестік қатысуы, экспортты салықтық көтермелеу, экспорттаушыларға түрлі қызметтер көрсету, қазақстандық өндірушілердің халықаралық көрмелер мен жәрмеңкелерге қатысуына жәрдемдесу, экономикалық дипломатияның көмегімен өнімді сыртқы нарықтарға ілгерілету керек. Кез келген дамушы мемлекеттің даусыз басымдығы адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан Республикасы басқа мемлекеттермен өзара тиімді шарттарда ынтымақтасуға дайын ашық еуразиялық мемлекет болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. М.А. Сарсембаев. Международное право. Алматы: Данекер, 2001.
2. Ж.О. Құлжабаева. Халықаралық жария құқық. - Алматы, 2002.
3. Нарисбаева Н.К. Казахстан как субъект права международной экономической интеграции. Алматы, 2000.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО РЫНКА

Есенов Д.А., магистрант,
Набиев Е.Н., к.э.н., доцент,
профессор кафедры экономики и международного бизнеса,
Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Рынок услуг высшего образования играет ключевую роль в развитии современного общества. Глобализация, интернационализация, коммерциализация, массовизация, адаптация к инновационным образовательным технологиям – это лишь часть процессов, которые влияют на формирование новых подходов к формированию образовательной услуги.

Ключевые слова: непрерывное образование, мировой рынок, профессиональная ориентация, смешанная форма обучения.

Анализ научной литературы показывает отсутствие единой классификации образовательных услуг, выделены основные виды услуг высшего образования.

Первый классификационный признак (профессиональная ориентация) подразделяет образовательные программы на общеобразовательные и

профессиональные. С точки зрения длительности предоставления образовательных услуг, можно выделить долгосрочные, среднесрочные, краткосрочные.

Долгосрочные (непрерывное образование), как часть непрерывного обучения. При этом, гарантируется право доступа человека к научным, информационным, культурным ресурсам для динамичной адаптации к изменяющимся социально-экономическим условиям и развития квалификаций. [1]

Среднесрочными являются традиционные циклы обучения это - бакалавриат, магистратура, докторантура и пост-докторантура. Краткосрочные - это непродолжительные модули, курсы, предназначенные для прохождения специалистами в определенных областях. По форме предоставления образовательных услуг классическими формами признаются - очная, заочная, дистанционная. Однако существует и смешанная форма обучения (blended learning), которая сочетает в себе онлайн-учебные материалы и возможности для интерактивного взаимодействия с традиционными методическими приемами.

Мировой рынок образовательных услуг представляет собой сочетание как образовательных услуг, потребляемых за границей гражданами разных стран, так и образовательных услуг, предоставляемых иностранными организациями на внутренних рынках. Для наиболее полного понимания сущности мирового рынка образовательных услуг необходимо обратиться к трактовке этого понятия [2].

Рынок услуг образования представляет собой целостную систему экономических отношений, которые подразумевают куплю-продажу образовательных услуг и включает учреждения, предоставляющие услуги по обучению по широкому кругу знаний. При этом, процесс обучения обычно проводится в школах, колледжах, университетах и учебных центрах. Проанализировав ряд представленных определений, следует сформировать следующий вывод: мировой рынок образовательных услуг - это система взаимоотношений производителей, поставщиков и потребителей, в которой обеспечено удовлетворение спроса на услуги иностранных граждан (в том числе с применением современных технологий), а также высокая квалификация и конкурентоспособность на рынке труда.

Рынок образовательных услуг подчиняется принципам свободной торговли. Деятельность мирового рынка образовательных услуг характеризуется следующими показателями: количество иностранных студентов в мире и отдельных странах; темпы роста доли иностранных студентов; доля страны в общемировой численности иностранных студентов; доходы и расходы государства от обучения иностранных граждан; состав иностранных студентов в зависимости от стран обучения; дифференциация иностранных студентов по ВУЗам и специальностям и др.

Рынок образовательных услуг регулируется государством (национальный уровень), а также мировым сообществом (наднациональный уровень. К числу государственных регулирующих органов относятся министерства образования, службы и агентства. Рынок высшего образования не функционирует обособленно, а находится в тесной взаимосвязи с другими рынками. Из этого следует необходимость учета особенности сотрудничества со всеми субъектами смежных рынков (Рис. 1.).

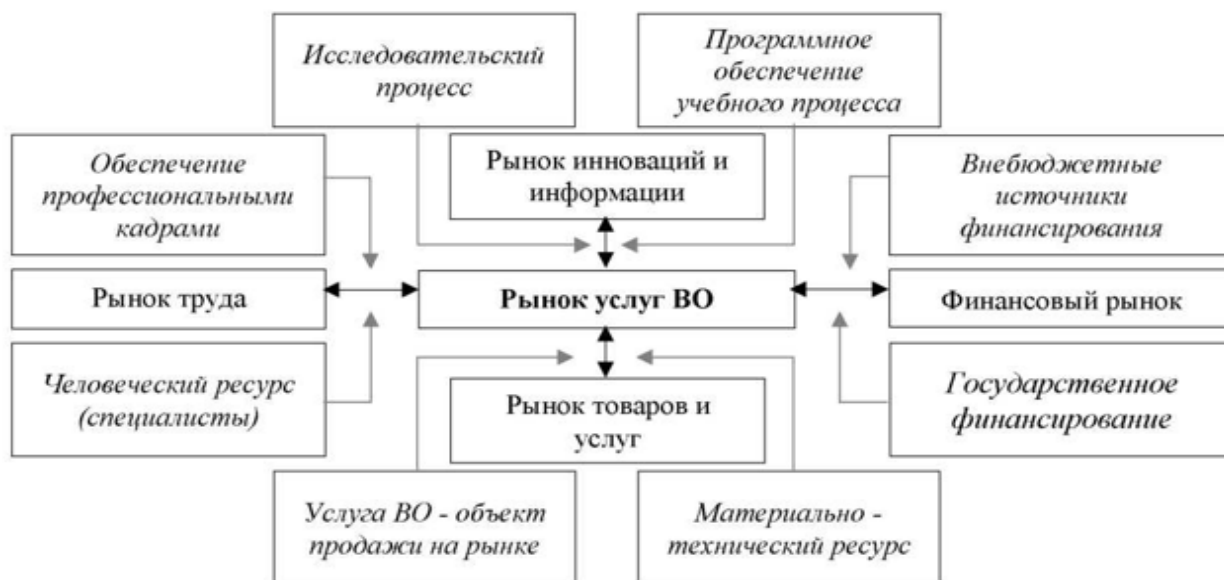

Рисунок 1. Взаимосвязь рынка услуг высшего образования со смежными рынками

Рынок услуг высшего образования - это своеобразная система, относящаяся к сфере обращения и характеризующаяся независимостью субъектов. Влияние каждого из указанных на рисунке рынков на образовательный может быть непосредственным или опосредованным: [3]

1) Взаимосвязь рынка услуг ВО и рынка труда. Рынок услуг ВО обеспечивает рынок труда профессиональными человеческими ресурсами (специалистами), необходимыми компаниям, предприятиям, государственным институтам для эффективного функционирования²¹. Государство заинтересовано в приобретении качественного «интеллектуального продукта», под которым понимаются высокообразованные кадры для различных отраслей. В процессе создания этого «продукта» важнейшую роль приобретает профессиональная готовность и ответственность системы ВО.

2) Взаимосвязь рынка услуг ВО и рынка товаров и услуг. Выражается в том, что сама услуга ВО является объектом продажи на рынке товаров и услуг. Кроме того, объектом продажи может быть образованность, как качество личности, характеризующее способность использовать усвоенный материал, опыт, информацию и т.д. в своей жизнедеятельности. Рынок товаров и услуг обеспечивает всю инфраструктуру учебных заведений необходимым материальным ресурсом для реализации ими эффективной деятельности.

3) Взаимосвязь рынка услуг ВО и финансового рынка. Государство должно создавать эффективный механизм финансирования системы высшего образования, который позволял бы учитывать интересы и возможности всех субъектов рынка образовательных услуг. Бюджетное финансирование способствует доступности образования, созданию равных возможностей для абитуриентов. Бесплатное образование, таким образом, выполняет роль социального блага. Однако, в настоящее время, госуправление системой высшего образования изменяется в двух направлениях: сокращение бюджетного финансирования и, соответственно, увеличение финансирования ВУЗов из внебюджетных источников.

4) Взаимосвязь рынка услуг ВО и рынка инноваций и информации. Для воплощения концептуальных идей в реальную жизнь на базе научных исследований и разработок, рынок услуг ВО обеспечивает профессиональными кадрами, а также достаточной исследовательской базой и информационным обеспечением рынок инновационных технологий. [4]

Понимание взаимоотношений рынка услуг высшего образования и смежных рынков с точки зрения торговли услугами необходимо для выявления сущности и особенностей процесса предоставления услуг ВО.

Предполагается наличие взаимосвязи основных форм торговли услугами ВО и соответствующих им рыночных стратегий. В соответствии с положениями GATS, торговля образовательными услугами осуществляется следующими способами:

- потребление за рубежом;
- трансграничный способ;
- коммерческое присутствие;
- присутствие физических лиц.

Наиболее активно растущая доля глобального образовательного рынка принадлежит форме «потребление за рубежом», при которой студенты выезжают в другую страну с целью получения высшего образования (студенческая мобильность). Данной форме, соответствует стратегия дифференциации, предполагающая завоевания конкурентного преимущества, ориентацию деятельности предприятия на предоставление большей пользы потребителям.

Второй по популярности формой торговли услугами ВО является «присутствие физических лиц», когда преподаватели, исследователи осуществляют свою деятельность за рубежом. Последствием активного применения такой формы торговли является распространение феномена «утечка мозгов». Стратегия фокусированного лидерства по издержкам соответствует данной форме торговли услугами, поскольку заключается в более низких системных издержках на создание и реализацию продукта по сравнению с конкурентами.

Трансграничный способ торговли - это использование информационно-коммуникационных технологий, развитие форм дистанционного образования, e-learning, открытие виртуальных университетов, как инновационное поле для развития «образования будущего» [5].

Данной форме торговли, соответствует стратегия лидерства по издержкам. Коммерческое присутствие заключается в открытии местных филиалов, сателлитов, а также в развитии партнёрства, франчайзинга и прочих форм сотрудничества с местными образовательными институтами. В отношении этой формы наблюдается растущий интерес, однако, существуют сложности в установлении международных правил для иностранных инвестиций.

В рамках настоящего исследования необходимо отразить модели рынка.

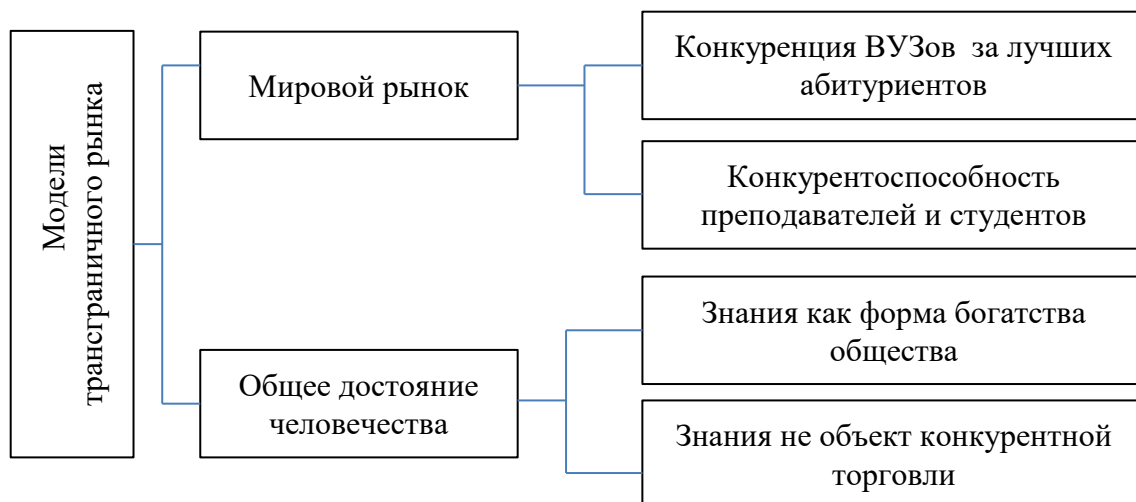

Рисунок 2. Модели рынка трансграничного образования

Модели трансграничного образования опираются на мировой рынок и конкуренцию, а также рассматривают процесс управления и ведущего субъекта управления. Модели трансграничного образования, соответствующие глобальному рынку, характеризуются разделением интересов государства и общества

Рисунок 3. Национальные модели рынков услуг высшего образования

Так называемая атлантическая модель предполагает стремление к максимальной автономии ВУЗов, их самоуправление и связь с бизнесом, при минимальном контроле со стороны государства [5]

Континентальная модель предусматривает государственное регулирование и слабую связь со средой бизнеса.

Рисунок 4. Институциональные модели в зависимости от типа рынка высшего образования

На современном образовательном рынке наблюдается тенденция индивидуализации высшего образования. Данное потребительское поведение вписывается в модель

свободного рынка, где минимизируется вмешательство государства, платное образование и ориентация на индивидуальные запросы потребителя. Смешанный рынок - защита государством конкуренции, сочетающей в себе монополию и возможность конкурентной борьбы в относительно равных условиях для субъектов. Антирыночная модель - абсолютный контроль со стороны государства за содержанием и процессом оказания услуг ВО, государственное финансирование образования.

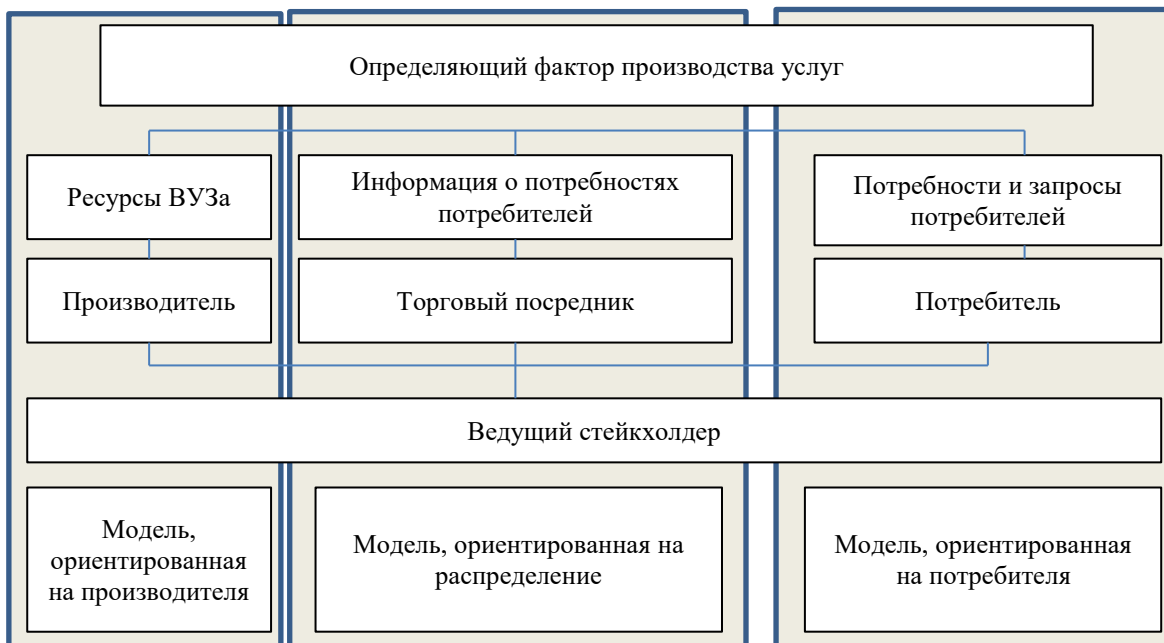

Рисунок 5. Модели рынка высшего образования по различным стейкхолдерам

На данном рисунке 5. представлена классификация моделей рынка по различным стейкхолдерам. Модель рынка, ориентированного на потребителя, является, в настоящее время, преобладающей во многих странах. Следует отметить, в этой связи, риски, связанные с изменением запросов потребителей, что может стать следствием управления процессом непрофессиональными стейкхолдерами (абитуриентами, студентами), с одной стороны и бизнесом-работодателем, с другой.

Рынок образовательных услуг возникает и функционирует в конкурентной среде. Конкуренция, как форма конфликта и соперничества в высшем образовании возникает, когда одни и те же потребители образовательных услуг одновременно нацелены на один и тот же факультет, заинтересованы в одном и том же ценовом предложении, качестве, уровне образования и т.д [5]

Конкуренция тесно связана с глобальной рыночной экономикой. И в этом случае, игнорирование государственных границ, создание нового рыночного пространства для определенного субъекта, позволяет говорить о формировании глобальной конкуренции³¹. Это происходит за счет характерных для глобальной конкуренции тенденций в сфере высшего образования: повышение глобального рейтинга ВУЗов; заявления стран о создании университета мирового уровня; развитие региональных подразделений контроля и инноваций; развитие трансграничных практик оценки качества и интернационализации университетов и др.

Важно различать понятия конкурентоспособности высшего образования в целом и конкурентоспособности ВУЗа в частности. Существует взаимосвязь между конкурентоспособностью экономики страны и конкурентоспособностью ее системы образования. В основе конкурентоспособности системы образования лежит конкурентоспособность каждого отдельного ВУЗа страны.

Ключевыми показателями конкурентной привлекательности национальной системы ВО являются следующие: количество и уровень студентов, обучающихся в стране; уровень развития человеческого капитала; научная и инновационная результативность. Академическое предпринимательство как новая дополнительная функция высших учебных заведений становится актуальной тенденцией, связанная с формированием малых инновационных компаний (спин-офф), а также развитие стартап-деятельности, исследований, освоение инноваций и НИОКР [6].

Конкурентоспособность ВУЗа определяется свойствами, представляющими интерес для потребителя и обеспечивающие удовлетворение определенных потребностей. Для достижения этого, ВУЗу необходимо развивать инфраструктуру, располагать востребованными программами обучения, высоким уровнем трудоустройства выпускников; участвовать в глобальных рейтингах ВО.

Конкурентоспособность системы высшего образования формируется за счет эффективного сочетания стратегических мероприятий в рамках маркетинг-микса как на уровне государства (национальный уровень), так и на уровне отдельных участников (институциональный уровень), при учете факторов конкурентоспособности системы высшего образования на национальном и институциональном уровнях.

Проведенный анализ различных моделей рынка высшего образования и особенностей конкуренции на нём позволил выделить некоторые ключевые вызовы для высшего образования: управление рынком со стороны потребителя ведет к необходимости разработки новых инструментов и моделей развития высшего образования; государство должно обладать соответствующими инструментами для регулирования рынка с учетом кадровых запросов основных отраслей экономики; разработка способов и методов сохранения профессий, представляющих социальную значимость.

Основываясь на проведенном анализе научных работ, в данной статье реализована поставленная цель по раскрытию сущности высшего образования, как услуги и соответствующих ей подходов, а также определена сущность рыночных моделей регулирования рынков услуг высшего образования и выявлены особенности конкуренции на рынке высшего образования в современных условиях.

Список использованной литературы:

1. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. European Commission, Press corner. 29 April 2009. [citat 08 noiembrie 2020]. Disponibil: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_09_675.

2. Co-operation and Development, 2019. [citat 18 февраль]. Disponibil: <https://www.oecd.org>.

3. Галичин В.А., Международный рынок образовательных услуг: основные характеристики и тенденции развития. Москва: ИД «Дело», 2015, 60 с.

4. Вахштайн В. Две модели образовательных систем: континентальная и атлантическая. В: Интелрос. 2006. [citat 25 января 2020]. Disponibil: http://www.intelros.ru/pdf/prognosis/321-352_vahshtain.pdf.

5. Дубовицка, Л., Шварцзова, Х., Вархолова, Т. Интернационализация высшего образования как часть Болонского процесса. В: Научный диалог, Екатеринбург, 2013, №2 (14), с. 8-21. ISSN 2225-756X.

6. Айрус И.А., Филиппов В.М., Мировой рынок образовательных услуг: учеб. пособие. Москва, 2008, 194 с. [citat 03 ноябрь 2020]. Disponibil: <https://repository.rudn.ru/ru/records/manual/downloadfile/212a621d-e7a2-e911-80c8-30e1715d1da7/>.

SOCIAL NETWORKS AS ONE OF THE TOOLS OF ONLINE BRAND PROMOTION IN TOURISM

Zhumadilova Z.D., 1st year master's student
L. N. Gumilyov ENU Faculty of Economics,
Akischeva A. S., Candidate of Economic Sciences,
Senior lecturer of the department "Tourism"
Astana, Kazakhstan

Abstract: the role of social networks in the context of brand promotion is considered, as well as the range of tasks that Internet marketing solves. Summing up, social networks play a huge role in the life of a brand, and with the proper use of tools, great success can be achieved in its promotion.

Keywords: social networks, marketing, tools, brand, SMM, content, site.

Social networks every day more and more cover the spheres of our existence. Tens of thousands of multidirectional social networks provide an opportunity for their users to follow world news, share photos, videos and music, and communicate. Giants such as Facebook, Instagram, Twitter, and VKontakte daily collect hundreds of millions of users on their platforms. And the total audience of social networks is estimated at almost a billion users. Social networks have become an integral part of users' lives - on average; one user views about a hundred pages a day [1].

To successfully conduct business on the Web, it is not enough to simply have a website that offers specific company products. It is important to have a high-quality, optimized web resource that could attract a large number of potential customers, encourage them to perform the necessary target action, thereby increasing the site's performance indicators, including the conversion rate. The United Nations World Tourism Organization (UNWTO) recognizes the important role of social media in tourism. Tourists and businessmen use smartphones and tablets to find information or share opinions about their place of stay. The World Travel Monitor study conducted by UNWTO showed the following:

- 40% of smartphone users use them to get direction information;
- 26% of tourists need to other services while traveling.
- 34% of business travelers need smartphones to change hotel reservations

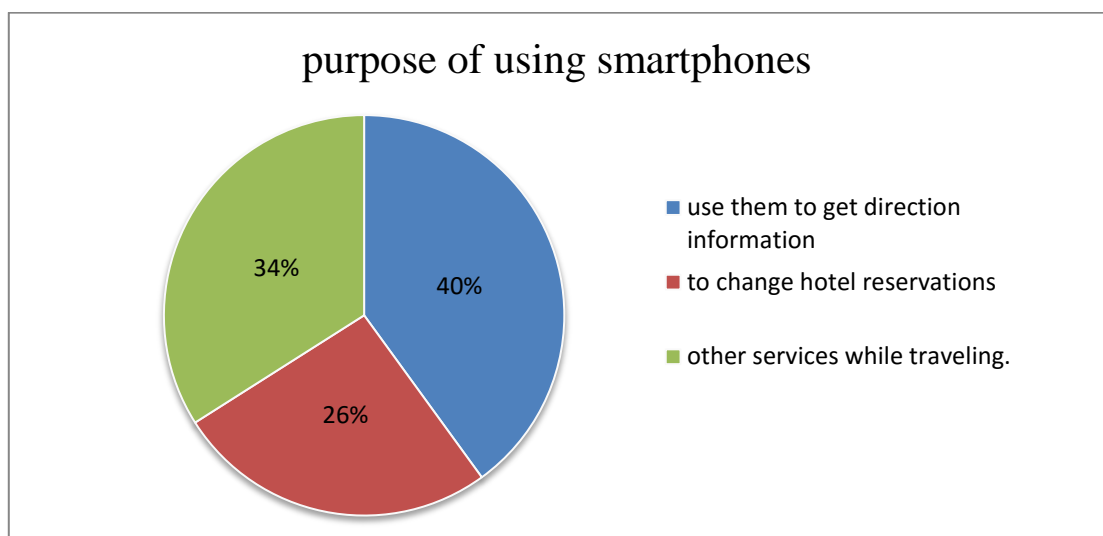

Figure 1. Purpose of using smartphones [2]

More than a third of international travelers use their smartphones to access social networks - post content on their blogs, on Facebook pages, share photos on Twitter or Flickr while they are on a trip. All social media have certain properties that determine their features and specifics. First of all, it is interactivity, as the possibility of communication between users and the exchange of various kinds of content, which is the basis of the development of the information society and an indicator that characterizes the speed of communication between one user and another. In addition, social media have the properties of communication, mobility, accessibility, universality. Social networks allow you to form a community, increase customer loyalty to a tourism enterprise or a specific tourism product, allow you to create targeted mailings and thereby apply the principle of targeting in the marketing of tourism services, and also provide a wide coverage audience with a positive image" [3].

Table 1. SWOT Analysis on internet marketing in social networks

	<h2>Strengths</h2>	<ul style="list-style-type: none"> • low cost of advertising campaign • wider and more accurate coverage of the target audience • the ability to receive quick feedback
	<h2>Weaknesses</h2>	<ul style="list-style-type: none"> • the need for constant timely work • the need to constantly monitor promotion strategies in social networks, as well as the need to constantly create new strategies. Users very quickly get used to innovations.
	<h2>Opportunities</h2>	<ul style="list-style-type: none"> • give you the opportunity to receive detailed reports on the rating of the use of links • attracts the target audience • allows you to create a loyal customer base
	<h2>Threats</h2>	<ul style="list-style-type: none"> • it is enough to get a few negative reviews or a negative reaction from users. Lost reputation is very difficult to restore

Analyzing all of the above, it should be noted the advantages of promotion in social networks. Each user in the social network has its own set of interests and preferences. Presence in thematic communities, comments, reviews, participation in surveys - all this allows you to create a user image, not to mention a personal questionnaire, a profile that each user fills out when registering on a social network. It is these data that are taken into account when forming, searching for the target audience. There is another significant plus - social media are not subject to the crisis and in general to the influence of any external factors, they do not depend on the political and economic situation in the country or region. The only danger to which they may be exposed is a drop in attendance.

Starting to talk about the development of business in social networks, it is necessary to mention two main models of brand promotion - SMM and SMO, which came to us from the West. The first - SMM (Social Media Marketing) is the promotion of a website or company services through social media marketing, that is, through communication with representatives of the target audience through social resources. Thus, this method allows you to attract user traffic to the site directly, and not through search engines. SMM covers not only social networks, but also such platforms as blogs, forums, online communities, various media resources that involve active communication of users.

The second model - SMO (Social Media Optimization) involves carrying out internal technical work that increases the effectiveness of the site's interaction with social systems. The main optimization actions affect the content (information content) of the resource, as well as some interface elements, which, as a rule, allow you to integrate the site with one or more social sites. Today, when the Internet is virtually ubiquitous, SMM has a huge set of promotion, which can be divided into categories [4]:

1. Creation and promotion of brand communities - company communities, meetings and events in social networks, development of communities for each company product, support for groups and communities of company employees, etc.

2. Promotion on niche social networks - in closed social networks, promotion of content in thematic media - (Habrahabr, Dirty.ru, for example), promotion of news on news services (News2, Newsland), brand designation on geo-services (binding to a specific geographic point), promotion through mobile applications of social networks, through recommender sites (Imhonet, Reputacia.ru).

3. Creation and development of own information platforms - a corporate blog and video blog, online TV, writing guest posts on thematic resources, RSS marketing, posting on social bookmarking resources, maintaining a corporate platform on Twitter (including organizing promotions on it), updating statuses on Facebook and official pages of Vkontakte, building partnerships in social networks, etc.

4. Promotion of content - audio content, video content (on video aggregators), photos on photo aggregators, distribution of social releases, writing articles for Wikipedia, distribution of unique free content (for example, an e-book).

5. Conducting interactive campaigns - virtual flash mobs, webinars, polls, consulting campaigns (with the involvement of experts), testing campaigns, games in social networks, as well as exclusive conditions for users of the company's resource (free visits, discounts, etc.)

6. Creation and promotion of interactive elements - promotional applications, widgets, promotion of "representative offices" of the company in social network applications.

7. Working with opinion leaders - attracting a famous person to a blog or a platform for discussion, organizing offline events or promotions for bloggers, initiating a controlled "leakage" of data into the blogosphere, etc.

8. "Viral" marketing - the creation of viral newsbreaks, content, viral sites, the distribution of memes (information objects - pictures, videos, symbols - that quickly disperse on the Web and RL and become widely known).

9. Personal branding - popularization of a personal profile (or profiles of employees), promotion of a promotional character, personal blog of a leader, promotion through business communication platforms (MyCircle).

10. Active communication - communication with representatives of the target audience on forums, hidden marketing, promotion of the company on question and answer services, posting articles on communication resources, creating "hot lines" on thematic Internet communities, representing the brand in a well-known community, etc.

11. Access to ratings and tops - for example, to the "Main topics of the day" Yandex.Blogs, posts in the top Livejournal, links to the site on social bookmarking resources and all other possible ratings.

12. Other tools – media or targeted social media advertising, contacting paid post exchanges (like Blogun) or contacting social media agent exchanges (BeAgent).

And this is not a complete list of SMM tools. The most important thing to remember when using such methods is a thorough preliminary study of the audience of the social network in which the company plans to promote, isolating the target users from the general composition and addressing them specifically.

The main provisions of SMM and SMO are shown in Table 2 [5].

Table 2 - SMM and SMO

SMO	SMM
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Writing relevant and interesting content; ▪ Installation of buttons of social networks; ▪ Installation of RSS aggregates; ▪ The presence of scripts that provoke to join the group; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Product promotion; ▪ Creation of groups and communities; ▪ Commenting, participation in discussions; ▪ Advertising in already promoted social groups;
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Encouraging those who share links on social networks; ▪ Increase traffic by distributing content. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Interaction with potential clients; ▪ Increase in attendance of the electronic resource by posting links in groups and communities.

Analyzing the fact that the number of registered users in social networks is steadily growing every day, new social services appear in terms of functionality, themes, and we can conclude that social media marketing is one of the most promising tools for promotion. Sufficiently low advertising competition, as well as the absence of any significant restrictions on the use of promotion tools, makes social media marketing an attractive environment for companies and enterprises of various sizes. For 75% of respondents, social channels are the main source of tourism information. The choice of potential tourists is influenced by stories, vivid photos, reviews and other content (information content of the site) initiated by other users [6]. The emergence and popularization of social networks have radically changed not only the process of communication, but also the process of running a tourism business. Social media is an important marketing communication tool in the meeting industry, the use of which affects the success and prosperity of the company as a whole.

Bibliography

1. IngateDigitalAgencysmm.ingate.ru [Electronic resource]. – Access mode <http://smm.ingate.ru/smm-issledovaniya/>. - (October 3, 2015).
2. UNWTO. [Electronic resource] / Access mode: www.unwto.org
3. Amet-ustaeva, D. M. Social networks as a tool for promoting tourist services / D. M. Amet-ustaeva. - Text: direct // Young scientist. - 2019. - No. 16 (254). - S. 159-161. — URL: <https://moluch.ru/archive/254/58345/>
4. Pr-cy.ru [Electronic resource]. Social networks and their importance in Internet marketing. SMM and SMO. (pr-cy.ru)
5. SMM - promotion in blogs and social networks www.optimism.ru [Electronic resource]. – Access mode <https://www.optimism.ru/smm/>. - (15.10.2015).
6. How social networks influence the choice of tourists. [Electronic resource] / Access mode: <http://www.atorus.ru/news/press-centre/new/34889.html>

ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ

Искаков Ж.К., старший преподаватель
Смағұл О., студент группы ФКиСМ-19-1к.
Карагандинский университет Казпотребсоюза
Караганда, Казахстан

Аннотация. В статье раскрывается проблема здоровья подрастающего поколения которое является одной из важнейших проблем человеческого общества. Приоритетным направлением политики нашего государства в области физической культуры и спорта является здоровье нации, здоровый образ жизни, воспитание и формирование физически крепкого поколения.. Студенческая молодежь - это особая профессиональная группа: им свойственны информационные и эмоциональные перегрузки, которые часто приводят к различным отклонениям в состоянии здоровья, малоподвижный образ жизни, проблемы в межличностных отношения и др..

Ключевые слова. Студент, здоровый образ жизни, мотивация, физическая культура.

В настоящее время актуальность проблемы здорового образа жизни очень высока, так как молодые люди страдают разными хроническими и сердечно-сосудистыми болезнями. Ведь современные студенты - это будущий главный трудовой резерв в нашей стране, так как они будущие специалисты и будущие родители. Важным аспектом формирования спортивного духа и приемлемой физической формы является приобщение к занятиям физической культурой и повышения мотивации к спорту у современного поколения. Здоровье молодежи - залог благополучия всего государства, поэтому нужно привлекать и мотивировать студенчество к спорту. Ведь от занятий физической культурой зависит крайне многое. Развитие мотивации студентов на занятиях физической культурой - одна из главных социальных и педагогических проблем учебного процесса в высшем образовательном учреждении. В настоящее время, практически во всех университетах, преподаватели ставят важные задачи для поиска методов повышения потенциала мотивации студентов посредством того, чтобы выбрать эффективные педагогические и психологические подходы [1].

Актуальность решения данных задач predetermined в Концепции развития физической культуры и спорта РК до 2025 года, в которой особое внимание уделяется физической культуре и спорта, призванной мобилизовать спортивный потенциал нации, в качестве объединяющего начала и главной движущей силы интенсивного развития массового спорта и спорта высших достижений [2]. Выбранный курс позволит сформировать факторы, которые будут стимулировать потребности студентов в занятиях физической культурой. При этом создаваемые на государственном уровне стимулы, на практике должны быть устойчивыми для студенческой среды, что позволит преподавателям применять современные методики, способствующие развитию мотивации к такому виду деятельности.

К сожалению, современные студенты страдают гиподинамией - ведут малоподвижный образ жизни, больше проводя времени за гаджетами, сталкиваются с некоторыми трудностями в отношении учебной нагрузки, загруженности рабочего времени, проблем в межличностных отношениях и тп. [3]. Все это ведет к ослаблению мотивации и нежеланию вообще заниматься спортом или какой-либо физической нагрузкой на занятиях физической культурой. Поэтому данная проблема является актуальной, которую можно решить путем выбора конкретных способов и средств, которые будут способствовать формированию у студентов мотивации к занятиям физической культурой.

В целях изучения мотивации к занятиям физической культурой было проведено анкетирование, в котором приняли участие студенты 1 и 4 курсов дневной формы обучения Карагандинского университета Казпотребсоюза. Общее количество респондентов составило 100 человек.

Так, на вопрос «С какой целью вы занимаетесь физической культурой?» - 80% опрошенных дали следующие варианты ответов: «иметь красивое тело», «укрепить свое здоровье», «поддерживать хорошую физическую форму», «быть красивой» и тп.. Оставшиеся 20% опрошенных ответили, что занимаются физической культурой для того чтобы «сдать зачет» и «похудеть». В ходе анкетирования выяснилось, что у студентов преобладают личные интересы.

Далее студентам был задан следующий вопрос «Нравятся ли вам занятия физической культурой, проводимые в университете?». В ответ на этот вопрос 73 % респондентов ответили положительно, а остальные 27% отрицательно. Таким образом, можно сделать вывод о том, что большинство студентов устраивает качество проводимых занятий физической культурой в университете, но при этом недовольные 27% сослались на слишком большую учебную нагрузку и на проблемы личного характера.

На вопрос: «Хотели бы вы разнообразить занятия физической культурой?» - все опрошиваемые девушки 100% ответили, что занятия можно было бы дополнить фитнесом, йогой, зумбой ит.д; 61% всех опрошиваемых хотели бы разнообразить занятия играми соревновательного характера со студентами-представителями других вузов региона; и добавить силовые тренировки на тренажерах ответили 73% юношей.

Таким образом, чтобы повысить мотивацию студентов к занятиям физической культурой, педагоги должны разнообразить учебные, секционные занятия, больше использовать игровые методы, усилить творческий потенциал при организации физических занятий.

Из полученных результатов, можно предложить следующие рекомендации по формированию у студентов мотивации к занятиям физической культурой в ВУЗах: создать такие ситуации, которые позволят студентам свободно выбрать те или иные средства и формы занятий физической культурой, а преподаватели должны будут учесть индивидуальные особенности и предпочтения студента. Важно убедить студенческую молодежь заниматься спортом и физической активностью в целом, так как занятия физическими упражнениями положительно влияют на растущий и формирующийся организм, и несомненно, это будет способствовать формированию и воспитанию здоровой нации.

Преподавательскому составу кафедры физической культуры и спортивного менеджмента необходимо проводить индивидуальные беседы со студентами, прислушиваться к их пожеланиям, а также создавать оптимальные условия, находить способы и средства для успешной реализации поставленной задачи. Проконтролировать процесс над реализацией и управлением до достижения цели должен обеспечить преподаватель, который использует различные методы и приемы. Обязательно проводить анализ полученных результатов для осмысления удовлетворенности деятельностью, которые могут быть предоставлены на занятиях, на стендах, в социальных сетях.

Также нельзя забывать и о создании комфортной психологической атмосферы, служащая стимулом для развития физической культуры и общением не только во время учебы, но и после завершения ВУЗа.

Таким образом, мотивация студентов к занятиям спортом - процесс, затрагивающий различные сферы деятельности, требующие от преподавателя следующие правила: воздействовать на эмоции и чувства студентов; следовать индивидуальному подходу при учете мотивации к занятиям; развивать у студентов навыки осмысления и анализа для достижения результатов.

Список использованной литературы

1. Базанов А. Н. Мотивация студентов высших учебных заведений к занятиям физической культурой и спортом //Фундаментальные и прикладные научные исследования: сборник статей II-ой Международной научно-практической конференции. Научно-исследовательский центр «АнтроВита», 2018. – с. 24-33.

2. Концепция развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года от 11 января 2016 года №168

3. Дрокина К.Е. Формирование мотивации к занятиям физической культурой и спортом у студентов // Молодежный научный форум: Гуманитарные науки: сборник 35-ой международной. студ. науч.-практ. конф. № 6(34). – С.231–234.

СХОДСТВА И ОТЛИЧИЯ КИБЕРСПОРТА И ТРАДИЦИОННОГО СПОРТА

Ишмухаметов Н.С., к. э. н., доцент,
Степанов Д.А., магистрант,
Уфимский университет науки и технологий
Уфа, Российская Федерация

Аннотация: В статье рассматриваются сходства и различия для таких видов активностей, как киберспорт и традиционный спорт, являющихся вместе с тем экономически значимыми видами деятельности. Сделаны выводы о возрастающей актуальности соответствующих исследований.

Ключевые слова: киберспорт, компьютерный спорт, традиционный спорт, турнир, тренер, стриминговая платформа.

Несмотря на то, что компьютерный спорт официально признан на государственном уровне в Российской Федерации (с 2016 года) и Казахстане (с 2018 года) [5], у него есть немалое количество противников, которые активно борются за его исключение из официального реестра видов спорта.

Однако близость традиционного спорта и киберспорта невозможно отрицать, прежде всего, по причине их сходства по некоторым характерным признакам, благодаря которым он был признан на законодательном уровне во многих странах [2, с. 98]:

- наличие спортивных клубов;
- организация и проведение турниров;
- наличие тренера;
- присуждение спортивных разрядов;
- прохождение медицинского обследования;
- ставки букмекеров и др.

Рассмотрим некоторые из них подробнее.

Наличие спортивных клубов. Так же, как и в традиционном спорте, в киберспорте присутствуют свои спортивные клубы, которые создают команды для различных дисциплин и выставляют их на различные турниры. Помимо этого, клубы находят спонсоров, проводят трансферты игроков, имеют свой бюджет и стоимость, заключают контракты с игроками и менеджерами, а также проводят различные мероприятия с рекламными кампаниями.

Организация и проведение турниров, а также образование различных киберспортивных лиг. У каждой киберспортивной дисциплины, как и у каждого вида спорта, есть свои турниры, большинство из которых проводятся ежегодно. Они делятся на категорию малых, средних (статус Minor) и больших (статус Major). Если проводить аналогию с традиционным спортом, то малые турниры – это турниры регионального уровня, средние турниры – это турниры государственного уровня, а большие –

международного уровня. Стоит отметить, что тут есть и определенные различия. В компьютерном спорте, в отличие от традиционного, для участия в малых турнирах достаточно подать заявку, а для участия в средних и больших достаточно просто пройти отборочные раунды, при этом национальная, географическая или какая-либо иная принадлежность абсолютно не важны.

Существует множество различных крупных турниров, таких как Fortnite World Cup Finals, Fortnite World Cup Finals и др. Самым дорогим турниром является The International, который ежегодно бил мировые рекорды по призовым, и в 2021 году он составил 40 млн долларов США. Призовой фонд этого турнира складывается из внутриигровых покупок. На втором месте в 2021 году расположился турнир Fortnite World Cup Finals. Данный турнир, как и сама игра, относительно молодые, но несмотря на это его призовой фонд уже составляет 30 млн долларов США. Этот призовой фонд складывается из вложений спонсоров, а также вложений самих разработчиков игры. На третьем месте расположился международный турнир по игре PUBG под названием PUBG Global Invitational.S 2021. Его призовой фонд составил чуть больше 7 млн долларов США, а сам фонд также складывался из вложений спонсоров и разработчиков игры (таблица 1).

Таблица 1 – Крупные турниры компьютерного спорта в 2021 году*

Турнир	Игра	Призовой фонд, млн. \$
The International 10	DOTA 2	40
Fortnite World Cup Finals	Fortnite	30
PUBG Global Invitational.S 2021	PUBG	7,057
World Championship 22	League Of Legends	2,225
PGL Major Stockholm	CSGO	2
MPL ID Season 8	Mobile Legends	0,3

* составлено авторами по [4]

Стоит уточнить, что малые турниры финансируются исключительно спонсорами, а средние и большие помимо спонсоров могут финансироваться игроками, как путем внутриигровых покупок, так и самими разработчиками игры.

Существует два варианта проведения киберспортивных турниров: «online» и «offline» (LAN турниры).

Турниры формата «online» проводятся исключительно с помощью сети Интернет. Игроки, участвующие в таких турнирах, преимущественно, сидят за своими персональными компьютерами. Зрители наблюдают за такими матчами только на стриминговых платформах (стриминг от англ. stream – поток, это потоковое вещание в онлайн-формате, подразумевающее определенное взаимодействие с аудиторией в прямом эфире) или непосредственно из клиента игры, которая является киберспортивной дисциплиной. Обычно так проводятся средние или малые турниры.

Турниры формата «offline» (LAN-турниры) проводятся с помощью локальной сети, которая не требует наличия Интернет. В основном данные турниры проводятся на больших спортивных аренах, которые обустроены под нужды компьютерного спорта. Зрители могут наблюдать такие матчи не только с помощью стриминговых платформ и клиента игры, но и непосредственно присутствуя на самой арене. Как правило, это большие турниры.

При этом клиент игры трактуется как «программный компонент видеоигры, установленный на персональном оборудовании участника соревнований, позволяющий запускать игру без использования браузера и экономить оперативную память персонального оборудования» [1].

Организуют такие турниры, как и в традиционном спорте киберспортивные лиги. Наиболее крупные из них: StarSeries & i-League, Intel Extreme Masters, Dreamhack, ESL One, Epicenter и др.

Следующий пункт – наличие тренера, т.е. физического лица, «осуществляющего проведение со спортсменами тренировочных мероприятий, а также осуществляющего руководство их состязательной деятельностью для достижения спортивных результатов» [1].

Несмотря на то, что в одиночных дисциплинах услугами тренера практически не пользуются, в командных дисциплинах, как и в традиционном спорте он является неотъемлемой частью команды. Основными функциями тренера являются:

- поддержание морали и духа команды перед, во время и после игры, безотносительно результата игры;
- изучение соперника до игры и последующая подготовка команды к нему;
- разбор и анализ проведенной игры;
- представление команды в мировом медиа пространстве;
- участие в обсуждении матча с судьями, где может выразить свое мнение;
- замечание к работе судей по конкретным положениям правил;
- присутствие на жеребьевке.

Прохождение медицинского обследования. В компьютерном спорте, как и в традиционном, существует допинг. Под это определение попадают препараты, увеличивающие физические или интеллектуальные способности, такие как скорость реакции, скорость принятия решений и другие параметры функционального состояния и спортивной работоспособности. Все киберспортсмены проходят медицинское обследование перед началом турнира, а на больших турнирах эта процедура может повторяться неоднократно. Команду, в которой спортсмен был пойман на допинге, исключают из турнира незамедлительно, с наложением санкций на всю киберспортивную организацию (киберспортивный клуб). Самому игроку выдается запрет на участие во многих турнирах, вплоть до лишения возможности участия в средних и больших турнирах навсегда [1].

Вместе с тем, несмотря на немалое количество схожих характеристик, у компьютерного спорта и традиционного спорта есть ряд определенных отличий.

Одно из таких – близость киберспортсменов к фанатам. В отличие от традиционного спорта, киберспортсмены часто общаются со своими фанатами. Они регулярно проводят стримы, где общаются непосредственно с фанатами через чат, а также показывают, как они играют. В дополнение любой игрок может поиграть со своим кумиром, для это не требуется серьезных усилий, поскольку достаточно официально приобрести игру, которая является киберспортивной дисциплиной. Благодаря этому во время игры твоим соперником может стать профессиональный киберспортсмен, с которым легко пообщаться через внутриигровой чат.

Из этого следует еще одно отличие. Несмотря на то, что компьютерный спорт набирает популярность, доступен он далеко не всем. По нашему мнению, здесь кроется еще один компонент социально-экономической дифференциации населения в условиях цифровизации [3]. Значительная часть людей в мире не имеет доступа к технологиям IT-сектора. Они не только не могут выйти в мировую паутину, но и вовсе не имеют персонального компьютера, который является неотъемлемой частью компьютерного спорта или мест, где существует возможность им воспользоваться.

Стоит отметить еще одно существенное отличие – отсутствие платных трансляций турниров. За большое количество трансляций в традиционном спорте необходимо платить. Примером являются платные подписки на трансляцию определенных видов спорта или конкретных лиг от провайдеров кабельного и цифрового телевидения. В компьютерном спорте платные трансляции отсутствуют. Все турниры и матчи транслируются совершенно бесплатно, достаточно приобрести клиент игры или зайти на любую стриминговую платформу, например, Twitch, где транслируются все турниры из практически всех киберспортивных дисциплин. При этом запись любого матча можно найти на различных видеохостингах.

Одним из главных отличий является минимизация возможности получить физическую травму в компьютерном спорте. В традиционном спорте травмы являются неотъемлемой частью и их получение нередко может завершить карьеру спортсмена. В компьютерном спорте травмы практически отсутствуют, их получение сведено к минимуму. Самая часто встречаемая травма – воспаление глаз, которое благодаря современной медицине поддается быстрому лечению. Однако акцент на минимизации физических травм не должен вводить в заблуждение, поскольку существуют и морально-психологические травмы, включая депрессию и тревогу вследствие возможных агрессий, буллинга, онлайн-преследования и т.д. Этот аспект представляется недостаточно изученным, что говорит о возрастающей актуальности соответствующих исследований.

Еще одним отличием является наличие электронного допинга (чит-код). Чит-код от англ. cheat – жульничество, есть определенный код, введенный в структурные файлы игры или в консоль разработчика, позволяющий изменить изначально равные условия одной из сторон, тем самым получить значительный перевес в игре и увеличить свои шансы на победу. Чит-коды запрещены в любой игре и дисциплине, и их использование наказывается гораздо сильнее, чем использование допинга в общепринятом понимании, вплоть до разрушения репутации всего киберспортивного клуба.

Резюмируя, хотелось бы отметить, что любая игра, входящая в киберспортивную дисциплину, является коммерческим продуктом того или иного производителя в рамках определенного бизнес-проекта, реализуемого с целью извлечения коммерческой выгоды. Это финансово-экономическая сторона вопроса. Однако есть и социально-экономические, социокультурные аспекты, которые на первый взгляд могут быть не самыми очевидными, но входящими в конечные цели бизнес-проектов в такой относительно новой сфере, как компьютерный спорт.

Список использованной литературы:

1. Правила вида спорта "компьютерный спорт" (утв. приказом Минспорта России от 22.01.2020 № 22) (ред. от 25.07.2022) [Электронный ресурс] // СПС «Консультант Плюс». – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_344373/ (дата обращения 10.11.2022).
2. Буянова, А.В. Киберспортсмены – особенности трудо-правового статуса [Текст] / А.В. Буянова, В.Е. Петров // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2015. – № 5. – С. 97-100.
3. Ибрагимова, З. Ф. Цифровизация и домохозяйства: равенство возможностей и дифференциация состояния / З. Ф. Ибрагимова, Н. С. Ишмухаметов, Г. М. Россинская // Экономика и управление: научно-практический журнал. – 2020. – № 1(151). – С. 14-18. – DOI 10.34773/EU.2020.1.3.
4. Киберспортивные турниры [Электронный ресурс] // Киберспортивный портал. – URL: <https://www.cybersport.ru/base/tournaments> (дата обращения 10.11.2022)
5. Киберспорт признали официальным видом спорта в Казахстане. Как развивается эта индустрия? - URL: <https://informburo.kz/stati/kybersport-priznali-oficialnym-vidom-sporta-v-kazahstane-kak-razvivaetsya-eta-industriya.html> (дата обращения 11.11.2022)

ЖОЛ БЕЛГІЛЕРІН ТАНУ ӘДІСТЕРІН ЗЕРТТЕУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ТҮЖЫРЫМДАУ

Казбекова Г.Н., Пачанов М.А., Сердалиев Е.У.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Жолды және жол белгілерін тану-бұл түгендеу жүйесін дамытуға ықпал ету үшін (нақты уақыт режимінде тану қажет емес) немесе автомобильде кеңес беру жүйесін дамытуға ықпал ету үшін (нақты уақыт режимінде тану қажет болған кезде) пайдалануға болатын зерттеу саласы. Жол белгілерін түгендеу де, жол белгілерін тану да жол белгілерімен байланысты, автоматты анықтау мен тануды қолданады.

Кілт сөздер: жол белгілері, көлік инфрақұрылымы, алгоритм, ITS- Intelligent Transport Systems

Адамның объектілерді тану және түсіндіру қабілеттерін ескере отырып, күнделікті өмірде адамдарды қолдауға қабілетті компьютерлік жүйені дамытуға тырысу қиын міндет болып табылады. Жарықтық пен көріну сияқты үнемі өзгеріп отыратын көптеген жағдайлар бар, олар адамды тану жүйесімен оңай өңделеді, бірақ компьютерді тануда үлкен қиындықтар туғызады.

Жол мен жол белгілерін тану мәселесін қарастыру мақсаттың нақты анықталғанын көрсетеді және бұл қарапайым міндет сияқты. Жол белгілері стандартты позицияларда орналасқан, стандартты пішінге, стандартты түстерге ие және олардың пиктограммалары белгілі. Дегенмен, мәселені толық көлемде көру үшін анықтау жүйесінің жұмысына әсер ететін бірқатар параметрлерді мұқият зерттеу керек.

Жол белгілерінің суреттері - бұл ағымдағы талдау мақсатында сандық камераның көмегімен алынады. Дегенмен, қозғалатын камерамен түсірілген қозғалмайтын кескіндер қозғалу кезінде бұлыңғыр болуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл суреттерде көлік құралдары немесе жаяу жүргіншілер сияқты басқа нысандармен ішінара немесе толығымен жабылған жол белгілері болуы мүмкін. Ғимараттар немесе билбордтар сияқты жол белгілеріне ұқсас нысандардың болуы сияқты басқа мәселелер жүйенің жұмысына әсер етіп, белгілерді табуды қиындатуы мүмкін. Жүйе әртүрлі маусымдар, күн шуақты, тұманды, жаңбырлы және қарлы жағдайлар мен жарықтандыру опцияларының кең ауқымында жол қозғалысы мен жол белгілерімен жұмыс істей алуы керек.

Жүйені әртүрлі елдерде пайдалану мәселені одан әрі қиындатуы мүмкін. Әр түрлі елдерде әртүрлі түстер мен әртүрлі пиктограммалар қолданылады. Жүйе де бейімделгіш болуы керек, яғни ол үздіксіз оқытуды қамтамасыз етуі керек, әйтпесе оқыту әр ел үшін қайталануы керек. Барлық осы шектеулермен күресу үшін жол белгілерін тану жүйесі жол белгісімен соқтығысқан кезде жүйенің дұрыс жауап беруі үшін көптеген белгілер мысалдарымен қамтамасыз етілуі керек.

Жол белгілерін тану дегеніміз не?

Жол белгілерін тану - бұл камера алған қозғалыс көріністеріндегі жол белгілерін анықтауға және тануға байланысты аймақ. Бұл компьютерлік көру мен жасанды интеллектті бақыланбайтын жарық жағдайында түсірілген сыртқы суреттерден жол белгілерін алу үшін қолданатын әдіс, мұнда бұл белгілер басқа заттармен жабылуы мүмкін және түссіздену, бағдарсыздық және пішін мен өлшемнің өзгеруі сияқты әртүрлі мәселелерден зардап шегуі мүмкін.

Осы тақырыптағы алғашқы мақала Жапонияда 1984 жылы жарық көрді [1]. Мақсат сыртқы көріністердегі жол белгілерін анықтау үшін компьютерлік көрудің әртүрлі әдістерін қолдану болды. Содан бері көптеген зерттеу топтары мен компаниялары қызығушылық танытты, осы салада зерттеулер жүргізді және үлкен жұмыс жасады.

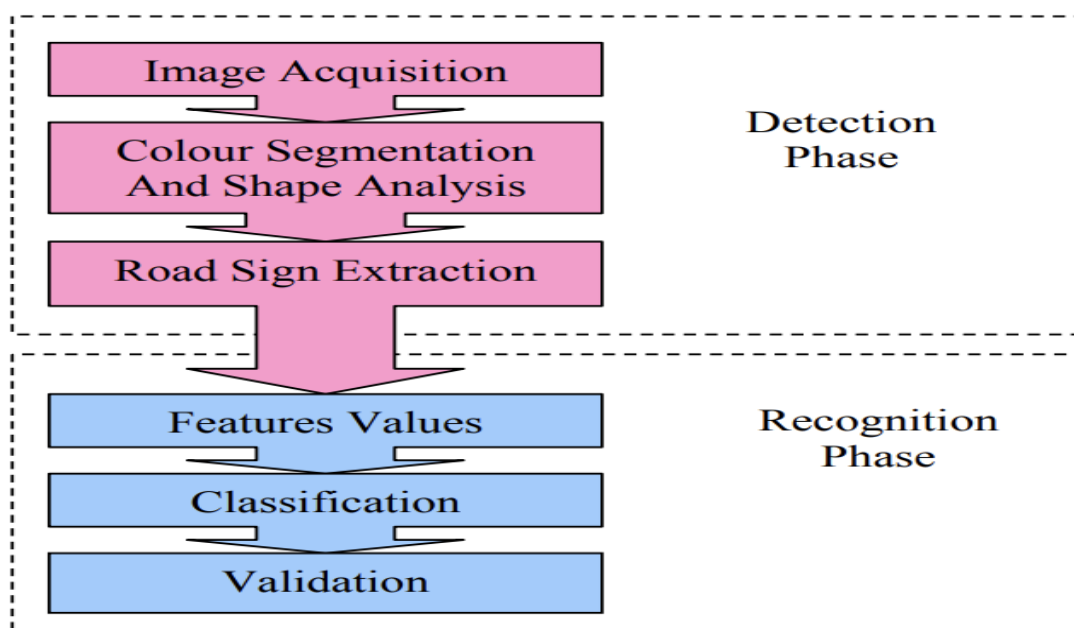
Қолданудың әртүрлі салаларын қамту үшін әртүрлі әдістер қолданылды және соңғы онжылдықта айтарлықтай жақсартулар болды.

Жол белгілерін сәйкестендіру екі негізгі кезеңде жүзеге асырылады:

- Анықтау
- Тану.

Анықтау кезеңінде кескін түс немесе пішін немесе екеуі сияқты белгінің қасиеттеріне сәйкес алдын ала өңделеді, жетілдіріледі және сегменттеледі. Нәтиже-ықтимал жол белгілері ретінде танылуы мүмкін ықтимал аймақтарды қамтитын сегменттелген кескін. Анықтау тиімділігі мен жылдамдығы маңызды факторлар болып табылады, өйткені олар іздеу кеңістігін қысқартады және тек әлеуетті аймақтарды көрсетеді.

Тану кезеңінде үміткерлердің әрқайсысы жол белгілері тобына кіретінін немесе кірмейтінін анықтау үшін белгілі бір белгілер жиынтығына (үлгіге) сәйкес тексеріледі, содан кейін осы белгілерге сәйкес олар әртүрлі топтарға жіктеледі. Бұл ерекшеліктер сыныптар арасындағы айырмашылықтарды көрсететін етіп таңдалады. Белгінің пішіні осы кезеңде орталық рөл атқарады және белгілер үшбұрыштар, шеңберлер, сегізбұрыштар сияқты әртүрлі сыныптарға жіктеледі. Пиктограммаларды талдау келесі жіктеу кезеңіне өтуге мүмкіндік береді. Белгішенің ішіндегі мәтінмен бірге пиктограмма пішіндерін талдай отырып, қарастырылып отырған белгінің жеке класын анықтау оңай. Жол белгілерін анықтау және тану жүйесінің прототипі 1-суретте көрсетілген. Жүйе түс туралы ақпарат арқылы немесе пішін туралы ақпарат арқылы немесе екеуінің көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін. Егер осы екі функция қол жетімді болса, түс пен пішіннің үйлесімі жақсы нәтиже бере алады, бірақ көптеген зерттеулер көрсетті анықтау мен тануға бір компонент, түс немесе пішін болмаса да қол жеткізуге болатындығы көрсетілген.

1-сурет. Жол белгілерін тану және жіктеудің блок-схемасы

Жол белгілерін анықтау және тану әдістері әртүрлі қолданбаларда әзірленді. Оларға мыналар жатады:

1. Жүргізушіні қолдау жүйесі (DSS) нақты уақыт режимінде жол белгілерін анықтай және тани алады. Бұл көлік ағыны мен қауіпсіздікті жақсартуға көмектеседі [3, 7], сондай-ақ соқтығысу сияқты қауіпті жүргізу жағдайларын болдырмауға көмектеседі. Жол белгілерін анықтау және жіктеу бірі болып табылады терең зерттелмеген заттар. Зерттеу топтары Автоматты ұшқыштың дамуымен байланысты белгілерді анықтаудың басқа аспектілеріне назар аударды, мысалы, жол жиектерін анықтау және/немесе кедергілерді

тану көлік құралы жолы, мысалы, басқа көліктер немесе жаяу жүргіншілер. Басқа жүйелер жүргізушілерге шекті жылдамдықтан асқан кезде ескертулер бере алады. Болашақ интеллектуалды көліктер белгілеріне байланысты олардың жылдамдығы, траекториясы және т.б. туралы кейбір шешімдер қабылдайды табылған. Болашақта ол толық автоматтандырылған көлік құралының бөлігі бола алатынына қарамастан, ол қазір көлік құралының жылдамдығын автоматты түрде шектеуге, жылдамдықтың жоғарылауын көрсететін ескерту сигналын жіберуге, заңсыз маневрлерді ескертуге немесе шектеуге немесе жүргізушіге белгіні ертерек көрсетуге көмекші құрал бола алады. Жалпы идея - жүргізушіге көлік жүргізуге көңіл бөлуге мүмкіндік беру арқылы кейбір тапсырмаларды орындауда қолдау көрсету.

2. Жолдарға техникалық қызмет көрсету: белгілердің бар-жоғын және күйін тексеру үшін қолданылады. Оператор бейнежазбаны көрудің орнына, бұл жалықтыратын жұмыс, өйткені белгілер анда-санда пайда болады және оператор бүлінгендерді іздеуге көп көңіл бөлуі керек, жол белгілерін анықтау және тану жүйесі бұл жұмысты жақсы шарттары бар белгілер үшін автоматты түрде орындай алады және белгілер зақымдалған кезде операторға ЕСКЕРТЕДІ. белгі орналасқан, бірақ жіктелмеген.

3. Белгілерді түгендеу: жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажет миллиондаған жол белгілері осы белгілерді орнатуға және күтіп ұстауға жауапты адамдар үшін ерекше логистикалық қиындық тудырады. Жол белгілері қажетті жерлерде тиісті түрде орнатылуы керек және кейінірек пайдалану үшін осы белгілердің есебін жүргізу қажет

4. Мобильді Роботтар: роботтардың осы бағдарларды анықтауы мен тануына байланысты роботтарды автоматты түрде жылжыту үшін жолдар мен жол белгілеріне ұқсас белгілерді пайдалануға болады

Ықтимал қиындықтар

2-суретте суреттелген жолдар мен олардың айналасындағы көріністердің күрделі жағдайынан басқа, жол белгілерін ескі, зақымдалған, бағдарсыз және т. б. сияқты әртүрлі жағдайларда табуға болады, сондықтан бұл белгілерді табу және тану келесі қиындықтардың біріне немесе бірнешеуіне тап болуы мүмкін:

2-сурет. Стокгольм қаласының орталығындағы жол қозғалысы

Белгінің түсі күн сәулесінің ұзақ әсер етуі және бояудың ауамен әрекеттесуі нәтижесінде уақыт өте келе жоғалады, 3-сурет [3, 17].

3-сурет. Белгінің түсі күн сәулесінің ұзақ әсер етуі

Көрінуге 4-суретте көрсетілгендей тұман, жаңбыр, бұлт және қар сияқты ауа-райы жағдайлары әсер етеді [3]:

4-сурет. Ауа-райының қолайсыздығы (жаңбыр мен қар).

Көрінуге жарықтың бағыты, күннің уақыты мен маусымына байланысты жарық күші, сондай-ақ басқа нысандар жасаған көлеңкелер сияқты жергілікті Жарық өзгерістері әсер етуі мүмкін. 3.3 [5, 18, 19].

Түс туралы ақпарат көлеңкелер, бұлттар және күн сияқты жарық жағдайларының өзгеруіне өте сезімтал [3, 17, 20]. Бұған 5-суретте көрсетілгендей жарық көзінің түсі (күндізгі жарық), жарық геометриясы және көру геометриясы әсер етуі мүмкін [6].

5-сурет. Нашар жарықтандыру геометриясы

6-суретте көрсетілгендей, ағаштар, ғимараттар, көліктер мен жаяу жүргіншілер немесе тіпті басқа белгілермен қабаттасатын белгілер сияқты оқиға орнында кедергілердің болуы [5,20].

6-сурет. Кедергілердің болуы

Ғимараттар немесе көлік құралдары сияқты қарастырылып отырған сахнадағы жол белгілеріне түсі және/немесе пішіні ұқсас нысандардың болуы [6, 18]. Олар түсі, пішіні немесе тіпті екеуі де жол белгісіне ұқсас болуы мүмкін. 7-суретте екі түрлі жағдай көрсетілген; бірінші жағдайда түсі жол белгісіне ұқсас қоршау көрсетілген. Екінші жағдайда, пошта жәшігі белгілермен бірдей пішін мен түске ие және жол белгісіне өте жақын орналасқан.

7-сурет. Сахнадағы ұқсас нысандар немесе ұқсас фон түсі

Белгілер бағдарланбаған, зақымдалған болуы мүмкін (8-сурет) немесе кез-келген кедергілермен, тіпті кейбір басқа белгілермен, екі түрлі зақымдалған белгілерді көрсетеді. Сол жақтағы қызыл жиек зақымдалған, ал оң жақтағысы өте ескі, тот басқан, зақымдалған және қартаюға байланысты түсі өшкен.

8-сурет. Зақымданған белгілер

Адамдар жапсырмаларды жапсырады немесе белгілерге жазады немесе пішінін өзгерту арқылы пиктограммаларды зақымдайды. 9-суретте Испанияның Барселона қаласында алынған мысал келтірілген. Адамдар белгіге жапсырған жапсырмалардың саны ерекше.

8-сурет. Белгінің пиктограммасына зақым келтірген жапсырмалар

Жоғарыда аталған ықтимал қиындықтардан жолдар мен жол белгілерін анықтауға және тануға арналған алгоритмдердің түс сегментациясының жоғары сенімділігіне, шу мен жарықтықтың өзгеруіне жоғары сезімталдыққа ие болуы және аударма сияқты геометриялық әсерлерге инвариантты болуы өте маңызды деп қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Mogelmoose, A., Trivedi, M., Moeslund, T.B. Vision-based traffic sign detection and analysis for intelligent driver assistance systems: perspectives and survey. IEEE Trans. Intell. Transp. Syst. 13(4), 1484–1497 (2012)

2. Zhu, Y., Zhang, C., Zhou, D., Wang, X., Bai, X., Liu, W.: Traffic sign detection and recognition using fully convolutional network guided proposals. *Neurocomputing* 214, 758–766 (2016)
3. Yang, Y., Luo, H., Xu, H., Wu, F.: Towards real-time traffic sign detection and classification. *IEEE Trans. Intell. Transp. Syst.* 17(7), 2022–2031 (2015).
4. Zhang, J., Huang, M., Jin, X., Li, X.: A real-time Chinese traffic sign detection algorithm based on modified YOLOv2. *Algorithms* 10(4), 127 (2017)
5. Stallkamp, J., Schlipsing, M., Salmen, J., Igel, C.: Man vs. computer: benchmarking machine learning algorithms for traffic sign recognition. *Neural Netw.* 32, 323–332 (2012). <https://doi.org/10.1016/j.neunet.2012.02.016>
6. Criminisi, A. Machine learning for medical images analysis [Text] / A. Criminisi // *JACR – Medical image analysis.* — 2016. — Vol. 33. — P. 91–93.
7. Маркова С.В., Жиглалов К.Ю. применение нейронной сети для создания системы распознавания изображений // *Фундаментальные исследования.* – 2017. – № 8-1. – 60-64.б
8. Фундаментальные исследования // Сайттың электрондық нұсқасы <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=41621>
9. Андрей Созыкин Сохранение Нейросети в процессе обучения // Сайттың электронды нұсқасы <http://www.itproger.com>. 2015. – № 4-1.– 3.б

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ РАБОТЫ С ТЕХНОЛОГИЯМИ: НА ПРИМЕРЕ «IP БИРЖИ» УНИВЕРСИТЕТА ИТМО

Колмакова А.В., магистрант

Антипов А.А., к. филол. н., доцент,
доцент факультета технологического менеджмента и инноваций
Национальный исследовательский университет ИТМО,
Санкт-Петербург, Российская Федерация

Аннотация: В статье рассмотрена культура работы с технологиями и инновациями, базирующаяся на стратегии управления инновациями в организациях высшего образования: на примере «IP Биржи» Университета ИТМО.

Ключевые слова: технологии, культура и стратегия работы с инновациями, стартап-проекты, высшие учебные заведения.

На сегодняшний день инновационная стратегия развития организаций высшего образования (далее – ВО) определяет одни из основных ориентиров их деятельности. Достижение стратегических целей в работе с технологиями и инновациями выступает ключевым элементом долгосрочного развития конкурентоспособности организаций ВО на рынке инноваций, чему способствует налаживание процесса менеджмента и культуры работы с инновациями.

Управление процессами разработки и внедрения технологий и инноваций является ключевым инструментом менеджмента инноваций, подразумевающим под собой формирование инновационной среды организации ВО. В инновационной среде организации ВО происходит трансформация разработки в продуктовую инновацию, под которой понимается «конечный результат внедрения новшества с целью его практического использования для удовлетворения запросов потребителя» [1, с. 7]. Это придает инновации свойство потребительской новизны и возможности ее коммерциализации.

Инновация как конечный продукт, выведенный на свободный рынок, становится инновационным продуктом, обладающим определенной потребительской ценностью. В

дальнейшем инновационный продукт превращается в технологию, служащую базисом в принятии организационных решений в целях обслуживания инноваций в соответствии с текущим уровнем развития науки и техники.

Менеджмент и культура работы с технологиями и инновациями позволяет определить цели и задачи для осуществления конкретных действий по работе с разработками. Это позволит организации ВО сформировать план дальнейших организационных мероприятий, а также оптимизировать инструменты для работы с инновационными проектами. Отсутствие системного подхода при работе с технологиями и инновациями является одним из ключевых барьеров при ведении инновационной деятельности. При этом необходимость данной работы подтверждается также отсутствием замкнутого цикла управления инновационными процессами в организации ВО и неразвитой культурой работы с технологиями и инновациями [2, с. 60].

Стратегия работы с технологиями и инновациями должна способствовать достижению целей общей инновационной деятельности организации ВО. Принципами построения инновационной стратегии организации ВО в работе с технологиями и инновациями могут стать:

1. Баланс открытости и безопасности;
2. Учет интересов и соблюдение прав всех участников инновационной деятельности;
3. Добровольность участия;
4. Разделение рисков и выгод со всеми участниками инновационной деятельности.

Тем не менее создание инновационной стратегии работы с технологиями и инновациями не обеспечивает обязательно успешное достижение тех показателей, которые лежат в основе данной стратегии. В первую очередь она должна быть ориентирована на развитие в организации ВО таких условий, при которых стратегия будет реализована.

Инновационная деятельность организации ВО должна быть продумана. Для реализации инновационной стратегии необходимо правильно оценить стратегические ресурсы – средства, обеспечивающие достижение цели разработанной стратегии. Так, в состав стратегических ресурсов организации ВО входят:

1. технические ресурсы;
2. технологические ресурсы;
3. кадровые ресурсы и их квалификация;
4. территориально-пространственные ресурсы;
5. организационные ресурсы;
6. информационные ресурсы;
7. финансовые ресурсы [3, с. 65].

Применение стратегических ресурсов организации ВО позволяет принимать решения по внедрению инноваций, адекватно реагировать на изменения внешней среды образовательного учреждения. Способность возобновлять расходуемые материальные, финансовые, информационные и кадровые ресурсы и грамотно оценивать собственные резервы роста называется стратегическим потенциалом организации ВО, одним из важнейших составляющих которого является культура работы с технологиями и инновациями.

Формой осуществления культуры работы с технологиями и инновациями в организациях ВО могут стать центры развития института интеллектуальной собственности (далее – ЦРИИС): на базе консалтинговых агентств (по примеру «IP Биржи» Университета ИТМО), выполняющих функции экспертизы стартап-проектов.

Экспертиза стартап-проекта включает в себя проведение научно-консультационной работы, основной задачей которой является патентно-правовая поддержка стартап-проекта в целях разработки стратегии управления интеллектуальной собственностью в данном стартапе и ее последующей коммерциализации. Так, в деятельность «IP Биржи» Университета ИТМО входит: осуществление патентного поиска; подготовка комплекта

документов для регистрации РИД; R&D Антураж; построение патентного ландшафта; разработка предложений по коммерциализации объектов интеллектуальной собственности и т. д.

Таким образом, развитие культуры работы с технологиями и инновациями возможно только при создании условий, способствующих созданию инновационной среды организации ВО.

Список использованных источников:

1. Николаев А.С. Технология нововведений: учебно-методическое пособие / А.С. Николаев – СПб.: Университет ИТМО, 2018. – 116 с.

2. Кошелева Ю.П. Ценность интеллектуальной собственности в инновационной деятельности стартапов // Экономические и социально-гуманитарные исследования. 2022. № 2 (34). С. 58–65.

3. Миронова Д.Ю. Инновационное предпринимательство и трансфер технологий / Д.Ю. Миронова, О.А. Евсеева, Ю.А. Алексеева – СПб.: Университет ИТМО, 2015. – 93 с.

THE INFLUENCE OF THE PROTON TUNNELING AT ELECTROPHYSICAL KINETIC PHENOMENA IN HYDROGEN BONDED DIELECTRICS

Kalytka V.A., PhD, Associate Professor,
Abylkas Saginov Karaganda Technical University,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. Quantum tunneling of protons is the mechanism that determines the regularities in the formation of quantum polarization in dielectrics with hydrogen bonds in a wide range of field parameters and temperatures. The zone structure of quasi-discrete energy spectrum of protons in nanosized hydrogen-bonded crystals (HBC) layers (1-10 nm) causes a shift of theoretical maximum of stationary quantum transparency towards the high temperature range (150-550 K) with an increase in the amplitude of the maximum from (0,05-0,1) up to (0,12-0,25), which indicates a significant in the role of quantum effects in HBC in a wide temperature range (50-1550 K). Laid the theoretical foundations for further comprehensive studies of quantum-mechanical processes in the hydrogen sublattice under spontaneous polarization in thin films of ferroelectrics with hydrogen bonds (KDP, DKDP, triglycine sulfate, Rochelle salt) in the development of memory elements for energy-independent high-speed memory devices characterized by anomalously high values of residual polarization and relaxation time (up to 10 years) and high thermal and mechanical stability.

Keywords: hydrogen-bonded crystals (HBC); proton semiconductors and dielectrics (PSCD); nonlinear quantum diffusion polarization; quantum transparency of the potential barrier for protons in HBC; Gibbs's quantum canonical distribution for protons in HBC; an ensemble of non-interacting protons in the HBC; quasi-ferroelectric state; hydrogen-bonded ferroelectrics; energy-independent high-speed memory devices.

Introduction. Hydrogen bonded crystals (HBC) mineralogically classified as layered crystals (layered silicates, crystalline hydrates), by electrophysical properties determined as *proton semiconductors* and dielectrics (PSCD) [1,2]. Of considerable scientific and technical interest is the use of thin films of ferroelectrics with hydrogen bonds (KDP, DKDP) in the development of memory elements for non-volatile high-speed memory devices characterized by anomalously high values of residual polarization and relaxation time (up to 10 years) and high thermal and mechanical stability [3]. According to the results of recent studies, of great scientific interest are theoretical studies of nonlinear polarization effects that manifest themselves in

dielectrics with an ion-molecular type of chemical bonds (in particular, in HBC) in the ultralow temperature range (1-10 K) in weak fields (100-1000 kV / m) and in the ultrahigh temperature range (550-1500 K) in strong fields (10-100 MV/m) [2].

The *purpose* of given paper is to develop a *rigorous* (in terms of the structure of Hamiltonian and its properties) quantum-mechanical model in the form of solutions of the nonlinear quantum kinetic equation that describes, together with the Poisson equation, in order to reveal the effects of tunneling transitions of relaxators (in HBC, protons) to the theoretical temperature spectra of the density of the thermally stimulated depolarization current $J_{\text{TCDP,th}}(T)$ and dielectric loss tangent $\text{tg} \delta_{\text{th}}^{(\omega)}(T)$ in a wide range of field parameters (100 kV/m - 100 MV/m) and temperatures (1-1500 K) [1,2].

1. Physical and mathematical model of quantum tunneling polarization in dielectrics with hydrogen bonds

The *physical model of proton conductivity* and proton-relaxation polarization in HBC is the ensemble of non-interacting protons (ideal proton gas), moving in one-dimensional potential image (field of hydrogen bonds in HBC) $W_{(c;[H^+])}(x)$ with a parabolic shape perturbed by external electrical field strength $E(t)$, distributed by energy levels of quasi-discrete degenerate (by parameters n, s) energy spectra $E_{n,s}^{(0)}$. The calculating of quantum transparency for proton with energy $E_{n,s}^{(0)}$ tunneling through perturbed by nonstationary electrical field $E(t)$ potential

barrier $W_{(c;[H^+])}^{(\pm)}(x) = U_0 \left(1 - \frac{4x^2}{\delta_0^2} \right) \pm |\Delta U|$ in the WKB approximation given us

$$D^{(\pm)}(U_0 \pm |\Delta U|; E_{n,s}^{(0)}) = \exp \left(- \frac{\pi \delta_0 \sqrt{m} (U_0 \pm |\Delta U| - E_{n,s}^{(0)})}{\hbar \sqrt{2} U_0} \right) [2]. \text{ Here } |\Delta U(t)| = \frac{qE(t)a}{2} - \text{small correction}$$

(in range of weak electrical fields at frequencies of an alternating field distributed in the radio frequency range) to potential $W_{(c;[H^+])}(x)$; m, q – proton mass and charge; a – crystal lattice parameter; δ_0, U_0 – potential barrier width and height (activation energy) for the proton;

$$E_{n,s}^{(0)} = E_n^{(0)} + \frac{2E_0^{(0)}}{\pi} \sqrt{D(U_0; E_n^{(0)})} \cos \left(\frac{\pi s}{N_w + 1} \right) - \text{transformed by quantum tunneling into the } n\text{-th}$$

energy band (zone) with numbers from $s=1$ to N_w , degenerate energy spectrum of the proton, where N_w – full number of potential wells in the model [1]; $E_n^{(0)}$ – energy levels of the proton localized in the isolated potential well (nondegenerate energy spectrum);

$$D(U_0; E_n^{(0)}) = \exp \left(- \frac{\pi \delta_0 \sqrt{m} (U_0 - E_n^{(0)})}{\hbar \sqrt{2} U_0} \right) - \text{quantum transparency for the proton with } E_n^{(0)} \text{ energy}$$

levels, where $E_0^{(0)} = \frac{1}{2} \hbar \omega_0$, $E_{n_{\text{max}}}^{(0)} = \hbar \omega_0 \left(n_{\text{max}} + \frac{1}{2} \right) < U_0$; ω_0 – is the circular frequency of proton oscillations in the potential well; n_{max} – the maximum number of energy levels in the potential well.

Averaging the nonstationary quantum transparencies $D^{(\pm)}(U_0 \pm |\Delta U|; E_{n,s}^{(0)})$ over the unperturbed energy levels $E_{n,s}^{(0)}$ using the quantum canonical Gibbs distribution and introducing an additional dimensionless small parameter $\eta(t) = \Lambda \frac{|\Delta U(t)|}{U_0} < 1$, where $\Lambda = \frac{\pi \delta_0 \sqrt{m}}{\hbar \sqrt{2}} \sqrt{U_0}$, we arrive at the temperature dependence for the quantum mechanical diffusion coefficient [2]

$$D_{diff,tunn}^{(0)}(T) = \frac{v_0 a^2}{2} \times \frac{\langle D^{(-)}(U_0 \pm |\Delta U|; E_{n,s}^{(0)}) \rangle + \langle D^{(+)}(U_0 \pm |\Delta U|; E_{n,s}^{(0)}) \rangle}{2} = D_0 \times D_{quant}^{(0)}(T) \times \text{ch}(\eta(t)). \quad (1)$$

In (1) $D_0 = \frac{v_0 a^2}{2}$, v_0 – natural frequency of oscillations of the proton in potential well; averaged by energy levels $E_{n,s}^{(0)}$ stationary quantum transparencies has the form

$$D_{quant}^{(0)}(T) = \langle D(U_0; E_{n,s}^{(0)}) \rangle \approx \frac{\sum_{n=0}^{n_{\max}} \sum_{s=1}^{N_W} \exp\left(-\frac{E_{n,s}^{(0)}}{k_B T}\right) \times D(U_0; E_{n,s}^{(0)})}{\sum_{n=0}^{n_{\max}} \sum_{s=1}^{N_W} \exp\left(-\frac{E_{n,s}^{(0)}}{k_B T}\right)}. \quad (2)$$

In the case of a non-degenerate energy spectrum $E_{n,s}^{(0)} \rightarrow E_n^{(0)}$, assuming non-stationary quantum transparency $D(U_0 \pm |\Delta U|; E_n^{(0)}) = \exp\left(-\frac{\pi \delta_0 \sqrt{m}(U_0 \pm |\Delta U| - E_n^{(0)})}{\hbar \sqrt{2U_0}}\right)$, we transform (1) to the form

$$D_{diff,tunn}^{nondegenerate}(T) = D_0 \times D_{quantnondegenerate}^{(0)}(T) \times \text{ch}(\eta(t)), \quad (3)$$

$$\text{where } D_{quant;nondegenerate}^{(0)}(T) = \langle D(U_0; E_n^{(0)}) \rangle = \exp(-\Lambda) \times \sqrt{\frac{\xi_2}{\xi_1}} \times \frac{(1-\xi_1)(1-\xi_2^{n_{\max}+1})}{1-\xi_2};$$

$T_{cr} = \frac{\hbar \sqrt{2U_0}}{k_B \pi \delta_0 \sqrt{m}}$ – critical temperature [1], separating the zones of thermally activated ($T > T_{cr}$)

and quantum transitions ($T < T_{cr}$) of protons during the polarization of crystals with hydrogen bonds (HBC); $\xi_1 = \exp(-\beta)$, $\xi_2 = \exp(-\alpha)$; $\beta = \frac{\hbar \omega_0}{k_B T}$, $\alpha = \frac{\hbar \omega_0}{k_B T} \left(1 - \frac{T}{T_{cr}}\right)$. Since $\omega_0 = \sqrt{\frac{8U_0}{m\delta_0^2}}$,

$$\text{then } \frac{\alpha - \beta}{2} = -\frac{\hbar \omega_0}{2k_B T_{cr}} = -\pi, \quad \sqrt{\frac{\xi_2}{\xi_1}} = \exp\left(-\frac{\alpha - \beta}{2}\right) = \exp(\pi) \quad \text{and}$$

$$D_{quant;nondegenerate}^{(0)}(T) = \exp(\pi) \times \exp(-\Lambda) \times \frac{(1-\xi_1)(1-\xi_2^{n_{\max}+1})}{1-\xi_2}. \quad \text{Hence, at } T \rightarrow 0 \text{ we have}$$

$$D_{quantnondegenerate}^{(0)}(0) \approx \exp(\pi) \times \exp(-\Lambda), \quad \text{which is } \exp(\pi) \text{ times higher than in } D_{quantq.-clads}^{(0)}(0) \approx \exp(-\Lambda) \quad [2,3].$$

For protons with a degenerate energy spectrum $E_{n,s}^{(0)}$, according to (1),(2), we obtain

$$D_{diff,tunn}^{degenerate}(T) = D_0 \times D_{quantdegenerate}^{(0)}(T) \times \text{ch}(\eta(t)). \quad (4)$$

$$\text{Here } D_{quant;degenerate}^{(0)}(T) = D_{quant}^{(0)}(T) = \langle D(U_0; E_{n,s}^{(0)}) \rangle.$$

2. Results of Numerical Calculating

The shift of the theoretical maximum of stationary quantum transparency for the protons from the low-temperature range ($T=55$ K) with the amplitude of 0,11 (the model of a non-degenerate proton energy spectrum, line no.1 for function $D_{quantnondegenerate}^{(0)}(T)$ in Fig. 1) towards the high temperature range ($T=150$ K) with an increase in amplitude to 0,14 (the model of a degenerate proton energy spectrum, line no. 2 for function $D_{quantdegenerate}^{(0)}(T)$ in Fig. 1) indicates a significant influence even the small changes in numerical values of the parameters of the crystal potential image for the proton (U_0, δ_0, v_0, a) and crystal thickness (expressed through a parameter N_W) to the proton tunneling probability, the structure and properties of the proton

energy spectrum, which is most effective for nanosized HBC layers ($d=1-10$ nm) in a wide temperature range (50–1550 K).

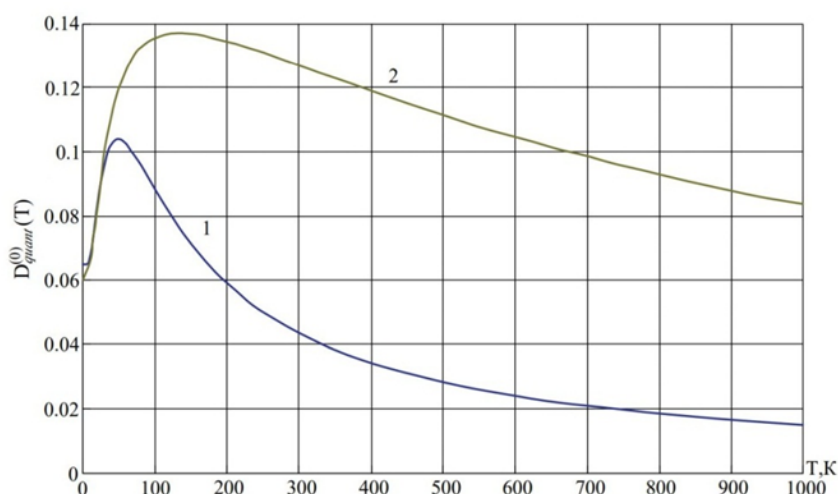

Fig. 1. Dependences of the stationary quantum-mechanical transparency coefficient $D_{quant}^{(0)}(T)$ on temperature (for a proton) in nanoscale layers of HBC

Conclusions

1. In hydrogen bonded crystals (HBC), quantum tunneling of protons is the mechanism that determines the regularities in the formation of volume-charge polarization in a wide range of field parameters and temperatures.

2. The band (zone) structure of quasi-discrete energy spectrum of relaxators (protons) in nanosized HBC layers (1-10 nm) causes a shift of theoretical maximum of stationary quantum transparency towards the high temperature range (150-550 K) with an increase in the amplitude of the maximum from (0,05-0,1) up to (0,12-0,25), which indicates a significant in the role of quantum effects in HBC in a wide temperature range (50-1550 K).

References

1. Kalytka V.A., Korovkin M.V. Quantum effects at a proton relaxation at low temperatures // *Russian Physics Journal*, vol. 59, No.7, November, 2016. – pp. 994- 1001. DOI: 10.1007/s11182-017-1027-5.
2. Kalytka V. A. The mathematical description of the nonlinear relaxation of polarization in dielectrics with hydrogen bonds//*Bulletin of Samara University. Natural science series. 2017, Vol. 23, No. 3. - pp. 71-83. DOI: 10.18287/2541-7525- 2017-23-3-71-83.*
3. Kalytka V.A. Nonlinear kinetic phenomena under polarization in solid dielectrics //*Bulletin of Moscow Region State University. Series: Physics and Mathematics. 2018, No. 2. - pp. 61–75. DOI: 10.18384/2310-7251-2018-2-61-75.*

ACTUAL PROBLEMS IN THE FIELD OF ENERGY INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kalytka V.A., PhD, Associate Professor

Bashirov A.V., Candidate of Technical Science,
Research Institute of Economic and Legal Studies,
Karaganda University of Kazpotreboyzuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Negodayev A.A., Fourth year student
majoring in thermal power engineering, Faculty of Energy,
Automation and Telecommunications
Abylkas Saginov Karaganda Technical University,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. The description of the system of production and distribution of electrical energy on an industrial scale in the conditions of the Republic of Kazakhstan is carried out. From a detailed statistical and economic analysis, it was found that the share of stationary coal-fired power plants in the electricity generation system is more than 70%, while in the energy systems of the European Union it is 19%, the USA - 27%, the Russian Federation - 17%. Meanwhile, the use of wind and solar power plants shows unstable generation, intermittent nature due to changing weather conditions. Given the planned growth of renewable energy in the country (up to 3% of total generation in 2020, 10% in 2030 and 50% in 2050), Kazakhstan will need more and more flexible installations. Various strategies and methods are discussed to increase the operating flexibility of existing thermal power plants, ranging from changes in the management of existing plants to the addition of new generators to the grid, in order to provide additional flexibility to meet system requirements.

Key-words: technologies of production and distribution of electrical energy; traditional energy sources; electrical systems and energy industry of Kazakhstan; automated control systems for the distribution and transmission of electrical energy; the level of energy consumption and energy production; organization of industrial infrastructure of enterprises.

1. Problems in the Energy Industry of Kazakhstan. Solution Methods.

The energy industry is the basis for the functioning of the economy and the life support of the country. For the economy of Kazakhstan, the electric power industry has its own specifics, since the key sectors of the country, such as metallurgy, oil and gas production, petrochemistry, and so on, are characterized by high energy intensity and are the largest consumers of electricity [1].

Industrial production in Kazakhstan accounts for more than 50% of total energy consumption, while housing and communal services and transport consume 30% and 20%, respectively. The amount of economic losses due to inefficient use of resources is estimated to be very high and may increase in the future.

At that time, as the country's industrial production indicators are actively growing, the energy industry is facing a number of problems. And one of these very urgent problems is the shortage and surplus of energy, the lack of flexibility in the power system and the low degree of capacity flexibility throughout the country [2].

The problem of peak loads and the need for flexible capacities to cover them is related to the peculiarities of the operation of the electric power system. In any networks, including in the unified energy system (UES) of Kazakhstan, consumption during the day is uneven: it falls at night, increases by the beginning of the working day and reaches a peak in the evening hours. In the energy sector, unlike in many other manufacturing industries, it is impossible to remove the

surplus of products to a conditional warehouse and take it from there at the time of the shortage. The supply must match the consumption, then the electricity network works stably [3].

In Kazakhstan, with a general surplus of electricity production - up to 2 thousand MW at certain hours - there is not enough maneuvering capacity. This leads to an imbalance in the energy system during peak loads. Electricity shortage is covered by its import from Russia [2,3].

The share of non-mobile coal-fired power plants is more than 70%, while in the energy systems of the European Union it is 19%, in the USA - 27%, in the Russian Federation - 17%. Meanwhile, the use of wind and solar power plants show unstable generation, intermittent nature due to changes in weather conditions. Given the planned growth of renewable energy in the country (up to 3% of total generation in 2020, 10% in 2030 and 50% in 2050), Kazakhstan will need more and more flexible installations [2].

The problem of lack of shunting capacities and peak loads is solved by methods of generating electricity, which are commonly called maneuvering capacities and technologies that allow you to accumulate electricity.

It is important to note that energy systems have historically been designed with the flexibility to manage the variability and uncertainty of their operating modes. This was necessary, in particular, to meet fluctuating demand for electricity or in the event of a sudden failure of the main generator or power line. Flexibility requirements can grow and change over time. This article discusses a variety of strategies to increase the flexibility of existing power plants, ranging from changes in the management of existing power plants to the addition of new generators to the grid that provide additional flexibility to meet system requirements.

1. *Hydroelectric power plants.* Flexible capacities include hydroelectric power plants (HPP). They help to cover consumption surges during peak hours and balance unstable electricity [3].

2. *Gas turbine thermal power plants.* The construction of new gas turbine power plants (GTPP) has a number of disadvantages. Firstly, if you build gas stations in the west, you need to build a power transmission line to the deficient southern region. If, however, a GTPP is built in the south, it becomes necessary to lay a pipeline to transport raw materials from the west to the southern zone. Secondly, gas for Kazakhstan is a profitable export product that brings in foreign currency. On the other hand, Kazakhstan's water resources are limited, and with the growth of consumption in the future, gas generation will still have to be connected [2].

3. *Energy storage technologies.* The most common examples of large scale energy storage technologies are pumped storage pumps, heat storage and compressed air energy storage. On a decentralized scale, supercapacitors, batteries, electrolysis, flywheels, and fuel cells. To ensure a constant balance in the energy system between supply and demand, delicate every second regulation is required. One of the technological advantages of a rechargeable battery over most other networked resources is that batteries act quickly, almost instantly.

Recently, solar power plants (SPS) with energy storage devices have appeared on the market, which in some cases can be used as flexible generation.

Countries such as Denmark, Germany, and Italy, and more recently, countries such as China and India, have implemented a number of strategies to increase flexibility and agility, especially for their coal-fired power plants. For example, in Germany, power plants that were originally designed to run around the clock and were built over 40 years ago have been upgraded to start and stop twice a day, as well as to provide a range of additional services to the system [3].

4. *Changes in operating methods of existing installations.* More flexible operation of power plants does not necessarily require significant new capital investments. Changes to some plant operating methods - often through improved data collection and real-time monitoring - can be used to unlock hidden flexibility in existing plants. For example, better monitoring and control equipment can enable plants to start up faster and increase productivity more dynamically without sacrificing reliability [2].

Agility and flexibility of the power system is achieved through the ability of the power system to reliably and cost-effectively manage the volatility and uncertainty of supply and demand on all relevant time scales.

The flexibility of a power system is determined by the equipment and infrastructure available, policy, regulatory and market frameworks, and the institutional roles and responsibilities of organizations. The country needs to tackle this problem in the near future, and these technologies, despite a number of shortcomings, should become a tool for solving it.

2. State Management in Energy Industry of Kazakhstan.

The Republic of Kazakhstan is one of the largest countries that does not have access to the sea, and at the same time is among the top ten countries in the world in terms of territory, which is about 2,800,000 sq. km. Due to climatic factors and location, the Republic has the largest reserves of energy resources, namely, oil, gas, coal, uranium and hydrogen sulfide, which will be enough for the long term, thanks to this, the Republic of Kazakhstan has a significant global potential. Kazakhstan is not only among the top ten countries in terms of hydrocarbon reserves, but also does not lag behind the Russian Federation (which took the lead). About 4x% of fossil fuels from the global fuel reserve are recorded on the territory of the Republic of Kazakhstan, more than 56 power plants, of which thermal - 88%, and hydroelectric power plants - 12% are located in the Republic of Kazakhstan [4].

The engine of economic growth in Kazakhstan is the fuel and energy complex, which includes the main non-renewable resources, such as the coal industry, the oil and gas sector, electricity and heat.

The national economy in any country in the world depends on stable, reliable and affordable development in energy conservation. In the modern world, mankind has faced the task of transition to a sustainable energy system, which in turn implies the exclusion of resource, climate, social, political, energy internal and external conflicts.

In 2022, the potential of the energy complex of Kazakhstan attracts great attention from many countries, and the successful economic policy pursued under the close supervision of the state provides a favorable investment climate. There are practically no well-known oil and gas companies left in the world that would not express a desire to assist in the development of the oil and gas sector of the Republic of Kazakhstan. The electric power complex of Kazakhstan is one of the most respectable sectors of the economy, considered as a dynamically balanced system: energy - economy - nature - society with sustainable development of the electric power industry based on new highly efficient technological developments and a strong reduction in energy intensity.

The peculiarity of the electric power industry of Kazakhstan is that the generation of electricity and heat is carried out mainly through the use of solid fuel. The concentration of generating capacities near large fields with large-scale terrain leads to the need to have extended electrical networks (over 370 thousand km), which in turn is fraught with significant losses of electricity during its transportation. The total losses are about 20-40% of the country's total consumption. the unified electric power system of Kazakhstan works together with the UES of the Russian Federation and the IPS of Central Asia. The beginning of the formation of the state policy in the field of energy saving in the republic was laid by the signing of the Law of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 1997 No. 210-I "On Energy Saving". At that time, he put at the forefront of the energy policy of the state all the problems of increasing the efficiency of the use of fuel and energy resources [5].

Recently, Kazakhstan has taken important steps towards the legislative and institutional reforms needed to address the problems of public administration. National strategies prioritize the development of effective public administration as a means to strengthen the government's governance capacity and improve policymaking processes and systems. Much remains to be done to address weaknesses in the lack of transparency and accountability in the public sector and the need to strengthen integrity and fight corruption at all levels of government. Kazakhstan can improve the efficiency of public administration and the quality of political processes by

considering a number of measures and recommendations discussed in this chapter. In the future, the country should focus on implementing and supporting reforms through increased transparency of the rule of law, strengthening the rule of law, and broader public comment mechanisms.

It can be said that at the moment the regulation of the energy complex is a direction that has noticeably increased in recent years due to the influence of both internal and external factors. In the Strategy "Kazakhstan - 2050" the President of the Republic of Kazakhstan drew attention to the fact that ". Kazakhstan is one of the key elements of global energy security. Our country, which has large world-class oil and gas reserves, will not step back from its policy of reliable strategic partnership and mutually beneficial international cooperation in the energy sector." In this regard, the public authorities are required to justify, rational and efficient implementation of management activities of a long-term nature, aimed at developing the country's energy complex [6].

3. The problem of Electricity Deficiency of Kazakhstan. Solution Methods.

In the conditions of modern development of the energy industry of the Republic of Kazakhstan, the state is faced with a number of complex problems. One of the acute problems today, which will be discussed in this paper, is the shortage of electrical energy in the northern, southern, eastern and central regions of Kazakhstan.

The lack of capacity of power plants is explained by many factors, among which one can single out the physical and moral aging of the equipment of the fuel and energy complex of Kazakhstan, the base of which was mainly laid down more than 40 years ago. Due to the economic development of Kazakhstan, the country needs an increasing amount of energy to maintain and improve the growth of production enterprises, and the increasing load on the equipment of the energy complex becomes the cause of accidents at enterprises for the production of electricity and an increase in the period of repair work according to KEGOK JSC by 134%, 12177 hours per 2020, 28550 hours in 2021), the duration of emergency shutdowns of gas turbines increased by 43%, power unit equipment by 18% [7]. An example of emergency shutdowns is the shutdown on October 14 of two power units with a capacity of 500 MW each at Ekibastuz GRES-1 and GRES-2, at the power plant of EEK JSC, an emergency shutdown of a boiler with a generating capacity of 150 MW [8].

Another factor in the emergence of electricity shortages in the networks of Kazakhstan is the boom in cryptocurrency mining, which occurred after the Chinese authorities imposed a ban on digital mining in 2021. As a result of this ban, most of the Chinese enterprises for the implementation of digital cryptocurrency mining moved their equipment to Kazakhstan, since there are all favorable factors for the development of the data center sphere in the territory of the republic.

In addition to companies that are officially engaged in digital mining activities, Kazakh companies and enterprising citizens have begun to engage in the same activity without official registration and permission for their volume of electricity consumption. According to various estimates, the consumption of so-called "gray" illegal miners is about 500 MW, which is equivalent to the entire power unit of the largest state district power plant in the country or an entire city power plant.

And if the solution to the problem of old equipment is quite clearly seen in the renewal and modernization of the country's energy complex, as well as in the possible construction of new centers for the production of electrical energy, then the ways to solve the problem of "gray" mining are not so obvious. It is obvious that it is necessary to identify objects of illegal location of equipment for cryptocurrency mining.

There are several ways to detect gray mining. Among them, it is worth highlighting the initiative of the community of "white" miners in Kazakhstan to create a resource that accepts applications with a message about illegal miners. This resource was launched in early 2022 and has already managed to help in the search for several such objects. By the way, for a confirmed message about "gray" mining, a reward is provided, which depends on the power of the detected equipment. The maximum remuneration is 150,000 tenge.

Another more advanced method that has not yet been used to detect illegal mining is a method for detecting abnormal consumption of electrical energy based on machine learning. This method was proposed in 2019 at the International Conference on Information Science and Technology to reduce non-technical losses and operating costs of the public network. The authors of this method have developed an ensemble learning algorithm based on an artificial neural network to detect abnormal power consumption [9].

Another similar method was also proposed in 2019 by a group of scientists and published in the electronic library of the British Institute of Engineering and Technology. This method is based on power consumption density clustering. The method works as follows: similar users located in a certain geographical area are grouped according to the characteristics of their energy consumption. Then, based on the sequence of electricity consumption data, electricity consumption data for similar users in another similar geographical area is obtained. After that, the analysis of the obtained data is performed [10].

The proposed methods were not developed for the specific identification of users with abnormal energy consumption, however, they can be used for this purpose as well, which may contribute to reducing the load on the general electrical network of Kazakhstan.

In addition, various energy-saving technologies and energy-efficient buildings should be used to reduce the overall consumption of electrical energy.

Thus, solving the problem of energy shortage in the state is a complex problem throughout the country. And for the successful resolution of the current situation, cooperation of specialists from various fields and the state apparatus is necessary.

References

1. International Energy Agency. Status of power system transformation 2018: Advanced power plant flexibility [Internet] Paris: IEA (2018) [Electronic resource]. - Access mode: https://www.oecd-ilibrary.org/energy/status-of-power-system-transformation-2018_9789264302006-en.
2. KURALAY ABYLGAZINA. How Kazakhstan will increase maneuvering capacities [Electronic resource]. - Access mode: - <https://kz.kursiv.media/2020-12-19/kak-kazakhstan-budet-naraschivat-manevrennye-moschnosti/>.
3. Trofimov G.G. Directions for the development of the electric power industry in Kazakhstan: The system of accumulation of electric energy. [Electronic resource]. <https://eenergy.media/2021/10/17/napravleniya-razvitiya-elektroenergetiki-kazahstana-sistema-nakopleniya-elektricheskoy-energii/>
4. Baikov N., Bezmelnitsyna G., Grinkevich R. Prospects for the development of world energy until 2030. // World economy and international economic relations. - 2007. - No. 5. - S. 19-30.
5. Beisembaev A. The system of public service of the Republic of Kazakhstan: trends and prospects // Issues of state and municipal management, 2010, No. 3.
6. Imashev A. B. The current state of the energy industry in Kazakhstan // Bulletin of KazNU: Economic series. - 2014. No. 2 (102).
7. Informational press release of KEGOK JSC, Information message on restrictions on 05.10.2021.
8. Informational press release of KEGOK JSC, Informative message on restrictions 14.10.2021.
9. Zhou Fang, Qing Cheng, Li Mou, Hongyun Qin, Houpan Zhou, Jiuwen Cao; Abnormal electricity consumption detection based on ensemble learning; 9th International Conference on Information Science and Technology, 2019.
10. Min Xiang, Huayang Rao, Tong Tan, Zaiqian Wang, Yue Ma; Abnormal behaviour analysis algorithm for electricity consumption based on density clustering; 2019.

MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY AND RENEWABLE RESOURCES ENERGY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kalytka V.A., PhD, Associate Professor
Abylkas Saginov Karaganda Technical University
Bashirov A.V., Candidate of Technical Science,
Research Institute of Economic and Legal Studies,
Karaganda University of Kazpotrebooyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan
Imanolinov D.S., Fourth year student
Abylkas Saginov Karaganda Technical University,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. In relation to the natural, climatic and geographical features of the Republic of Kazakhstan, the possibilities of introducing alternative energy technologies based on the use of renewable energy sources (solar, wind and geothermal energy), in the face of ever-increasing connected electrical loads (from consumers of various levels of energy consumption and organization of industrial infrastructure) are described. Considerable attention is paid to actual and statistical numerical indicators in terms of energy production and energy consumption, and performance indicators from implementation in various industries, depending on the principles of generating electrical and thermal energy by power plants of both the traditional type (TPP) and non-traditional type (SPP, WPP, GeoTPP). Conceptual general questions of the given problem are stated. The problem of the negative impact of waste and used solar panels on the environment is being investigated. Important attention is paid to the methods of disposal of technical waste from solar power plants.

Key-words: alternative energy technologies; non-traditional and renewable energy sources; solar, wind and geothermal electrical systems (SPP, WPP, GeoTPP); connected electrical loads of consumers; the level of energy consumption and energy production; organization of industrial infrastructure of enterprises; solar panels; methods of utilization of SPP technical waste.

1. Analysis of the current situation

The President of the Republic of Kazakhstan, K. Tokayev, in his message to the people dated September 1, 2020, stated that in the medium term, economic growth should become more and more “green” and instructed the Government, in cooperation with the scientific community and the private sector, to develop a package of proposals for “green growth”.

Kazakhstan has adopted a number of policy documents aimed, among other things, at achieving its obligations to reduce the negative impact on the environment and support the development of Renewable Energy Sources (RES). Kazakhstan, which has a high potential for solar and wind energy, needs to actively use the global trend associated with a decrease in the cost of renewable energy generation [1].

First of all, the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2050 was adopted, which involves the development of the production of alternative types of energy, the active introduction of technologies, the use of solar and wind energy [2].

Secondly, taking into account the integration of renewable energy sources in the electric power industry, the “Plan for placement of generating plants with a flexible generation mode”, “Plan for the development of the hydropower industry of the Republic of Kazakhstan for 2020-2030” were adopted. These documents are aimed at ensuring the energy security of the Republic of Kazakhstan through the development of the hydropower industry, with an increase in flexible electric power to regulate the daily regimes of electricity generation and consumption [1-3].

The production of electrical energy in Kazakhstan is carried out by 128 power plants of various forms of ownership. Electricity generation for the reporting period of 2020 in Kazakhstan amounted to 108,085.8 million kWh [3].

Electricity generation compared to the same period in 2019 increased by 2,056.0 million kWh or 1.9%. The planned volume of electricity production by 2050 is 123,000 million kWh, of which 52% is renewable energy. The share of generating sources by type of fuel is distributed as follows (2020): coal - 80.2%; on gas - 8.8%; hydroelectric power plants - 8.8%; RES (wind and solar power plants) - 2.2% [1-3].

The key goal is to ensure a balanced and sustainable development of the electric power industry, ensuring further economic growth, improving the quality of life of the population and strengthening the energy security of the country.

2. Further development of alternative technologies in the electric power industry

The power plants of Samruk-Energo JSC are ready to meet the growing needs of the country's economy in electric power. In order to ensure the energy security of the country, Samruk-Energo JSC, with the support of Samruk-Kazyna JSC, is implementing investment projects to increase electrical capacities, taking into account the availability of a resource and infrastructure base (Ekibastuz site, construction of flexible capacities, renewable energy sources).

According to the Development Plan for the hydropower industry of the Republic of Kazakhstan for 2020-2030, it is planned to increase the installed capacity of existing HPPs by 464 MW by 2030, commission new capacities of small HPPs of 1500 MW and large HPPs of 1300 MW by 2030 [1-3].

According to the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, as of July 1, 2021, there are 121 renewable energy facilities operating in the Republic with a total installed capacity of 1,856 MW. Renewable energy facilities, as is known, are characterized by a characteristic instability of generation, which, in the conditions of an acute shortage of flexible generating capacities in the UES of Kazakhstan, leads to the need for additional measures to ensure the stability and reliability of the energy system [4].

In the context of the growing share of unstable renewable energy generation in the energy system, to ensure the balance reliability of the UES of Kazakhstan, all available reserves of flexible generation have already been used. At the same time, the impact of the RES sector on imbalances in the energy system is becoming more and more noticeable - at the end of 2020, the share of RES in imbalances at the Kazakhstan-Russia border was about 20% of the total deviations. With the growth of renewable energy sources in the face of a shortage of flexible generation in the energy system, the problem of ensuring the balance of power will be aggravated. In this regard, it is necessary to implement measures to introduce a new maneuverable generation.

3. The main conceptual problems in the field of alternative energy

The lack of regular state financial support is the main problem in the use of alternative energy sources. For example, the implementation of new technologies in countries with a cool climate and insufficient sunlight requires significant financial costs. Without serious state support, the use of alternative energy will be unprofitable and meaningless. Significant costs will be required not only for the production, but also for the transportation of energy.

Alternative energy is not suitable for industrial production, since the energy obtained from natural sources needs to be supported by other types of power plants. This is because of the fact that production of alternative energy depends on the time of day, weather conditions and other factors. Unfortunately, in most countries, alternative energy is capable of performing the function of an additional source of energy, but it cannot replace traditional energy yet. [1-3].

The volatility of natural phenomena is another serious problem of alternative energy sources. The sun can disappear behind the clouds, the wind can subside, and the height of the tides can decrease at any moment. By installing solar panels on the roof of the house, its owner is depended on nature: if the weather is sunny for several days, all electrical appliances will work

in the house. However, if the weather is cloudy, the inhabitants of the house will have to prepare for the absence of the most necessary benefits of civilization. Even if excess energy reserves were accumulated before, these reserves would run out during the idle period of power plants.

The low level of energy production from natural sources does not allow turning them into the main source of nutrition yet. For example, to provide a residential building with electricity in the amount of 200-300 W, the area of solar panels should be at least 20 m² [3,5].

Lengthy paperwork: People who want to open a private power plant will have to deal with a lot of paperwork and permits. Before starting work on the installation of a power plant, it is mandatory to obtain permission from local authorities for construction, the consent of neighbors, etc. It is also necessary to know the list of conditions and requirements for the technical characteristics of facilities under construction. If this is not done, the owner of the power plant will have to answer in court.

The high level of noise and the impact of vibrations and ultrasound on the performance of equipment and working conditions is not typical for all types of alternative energy sources, but the presence of this factor cannot be completely ignored. During the operation of wind power plants, the noise effect reaches 34-45 dB at a distance of 20 meters. Continuous noise will be unpleasant for both the owner of the house and his neighbors. Another drawback of alternative energy sources is an obnoxious smell. It is typical for biomass energy, based on the decomposition of dead plants, manure, etc. Even the use of sealed containers will not help to solve the problem of unpleasant odor.

High cost of equipment and maintenance: The production of equipment for power plants is a complex and labor-intensive process that requires significant financial investments. The cost of solar panels is high due to the photocell – part of solar panel, which includes the basis of silicon. Silicon must be pre-purified and converted, and this is expensive for manufacturers. The same is the case with other sources of energy based on the use of natural resources.

4. Problems from hazardous waste and used solar panels

The implementation of solar energy in the Republic of Kazakhstan is insignificant, provided that the annual duration of sunlight is approximately 2200-3000 hours per year, and the power is estimated at 1300-1800 kW per 1 m² per year [5].

In 2010, the KazPV project was launched, the main goal of which is to create a fully vertically integrated production of photovoltaic modules based on silicon, obtained in Kazakhstan. KazSilicon produces silicon in the city of Ushtobe (Almaty region). Kazakhstan Solar Silicon in Ust-Kamenogorsk processes raw materials and produces silicon cells. Astana Solar plant in Astana carries out the last stage of processing: the assembly of photovoltaic modules [6].

At the end of 2012, in the Zhambyl region, in the Kordai district, the first stage of the Otrar solar power plant (first stage) with a capacity of 504 kW and a design capacity of 7 MW was put into operation. [7].

On December 20, 2013, during the nationwide teleconference "Strong Kazakhstan - let's build together!" The work of the Kapshagay solar power plant (Kapshagay, Almaty region) with a capacity of 2 megawatts began, where the technology of tracking the sun was applied. The project was implemented by Samruk-Green Energy LLP, which is a subsidiary of Samruk-Energo JSC [8].

In 2020, the capacity of the solar energy reached 1,719 MW. Therefore, it is necessary to pay attention to the reverse side of solar energy [9].

Over recent years, more and more questions have arisen about what happens to solar panels after they have reached the end of their resource. The problem of recycling solar panels will reach its peak in 20–30 years and will destroy the environment, because it is not so easy to recycle this amount of waste [9].

Solar panels vary in size. For instance, a solar plant of only 5 kW may consist of 20 panels of 250 W each or 16 panels of 300 W each. Therefore, from 16 to 20 panels are required for a 5 kW installation [9].

Solar panels contain toxic elements such as lead and cadmium. They can be completely washed out of the cells in a couple of months, for example, with rainwater. All this can get into the soil [9].

In a 2018 Forbes article, environmental activist Michael Schellenberg cites the photovoltaic industry and researchers, who claim that solar panel waste contains toxic elements that could end up in the ground if the panels were left in a landfill. Moreover, because of such toxic elements as cadmium, lead and antimony, the disposal of solar panels is a problem. The problem is that although 90 per cent of the panel is glass, it cannot simply be recycled like any other glass due to pollutions [9]

Scientists from the Electric Power Institute (EPRI) conducted a study commissioned by US energy companies that own solar power plants and concluded that "dismantling (disposal) of solar panels in conventional landfills is undesirable due to the risk of toxic substances leaking into the environment.[5,9].

Many companies recycle solar wastes for later use. However, the costs of recycling outweigh future revenues from recycled materials, which is why solar panels mostly end up in landfills. If processing plants act strictly according to the instructions, their final products will be much more expensive than newly obtained raw materials [9].

Ten years ago, an EPR (European Pattern Recognition) project called "PV Cycle" was launched in Europe. In 2014, this scheme became mandatory for all solar panel manufacturers in accordance with the EU Directive 2012/19/EU on Waste Electrical and Electronic Equipment or WEEE. Since 2009, in terms of the PV Cycle programme there has been recycled over 30,000 metric tons of obsolete solar panels. "Solar" waste collection centers were established, and manufacturers began to produce modern photovoltaic modules [8].

Although there are no federal electronic waste regulations in the US, some panels are considered to be hazardous due to their lead or cadmium content. Since the degree of danger of the battery cannot be determined with the naked eye, experts advise disposing all solar panels one by one. Starting in 2020, all solar panel manufacturers willing to trade in the New York or Washington markets must participate in the Solar Recycling Program (EPR) [8].

Currently, the main problem of solar panel recycling is the proportionality of costs: production and disposal. In 2016, the International Renewable Energy Agency (IRENA) conducted a study, which found that by 2050 the cost of recycled materials could exceed 15 billion US dollars [8].

However, a centralized and cost-effective scheme for the collection and disposal of used solar panels has not been created yet- either in Europe or in the USA. Innovation and public policy in this matter must go hand in hand. It will take a long time to choose the best option [8].

According to manufactures, the trend to collect and recycle obsolete solar panels points to the need for more environmentally friendly product design and a sustainable supply chain. In the new century, solar energy is critical to prevent climate change and energy poverty throughout the planet [4].

The larger the parameter, the more impurities. For example, a massive solar farm suggested for Virginia a few years ago, if built, would include up to 1.8 million panels. They will contain about five tons of cadmium, which opponents of the project say is a toxic element. Currently, the amount of cadmium and other toxic elements in small solar farms is, of course, lower, but the fact remains that they cannot be excluded from the composition of solar panels to make them suitable for regular recycling [8].

Given the global desire to improve the efficiency of solar energy use, it may seem surprising that the problem of recycling has not been solved yet, but it seems to be so [7].

Nowadays wastes from solar power plants does not pose a significant problem for Kazakhstan, since their volumes are small - a fraction of one percent of e-waste generated on the planet every year. At the same time, according to the saying "Repair your cart in December; in July your sledge remember", the problem of efficient utilization of solar modules at the end of their service life should be worked out in detail [3].

References

1. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
2. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2013 No. 577. On the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a "green economy". <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>
3. Development Strategy of KEGOC JSC for 2022-2031 (Approved by the Minutes of the Board of Directors of KEGOC JSC dated December 21, 2021 No. 14)
4. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2009 No. 165-IV "On supporting the use of renewable energy sources". Kinsey & Company "Foresight-2050. The new world of energy and Kazakhstan's place in it. Research of results. 2017.
5. Vissarionov V.I., Deryugina G.V., Kuznetsova V.A., Malinin N.K. – SOLAR ENERGETICS: Textbook for universities / Ed. V.I. Vissarionov. - M.: MPEI Publishing House, 2008. - 320 p.
6. Bessel V.V., Kucherov V.G., Mingaleeva R.D. - The study of solar photovoltaic cells: Educational and methodical manual. - M.: Publishing Center of the Russian State University of Oil and Gas (NRU) named after I.M. Gubkin, 2016. - 90 p.
7. Cadmium waste from solar panels can become an environmental problem (teknoblog.ru) [Electronic resource].- Access mode: <https://teknoblog.ru/2020/08/02/106841>.
8. The reverse side of solar energetics is the utilization of solar panels [Electronic resource].- Access mode: - <https://eenergy.media/2019/12/03/obratnaya-storona-solnechnoj-energetiki-utilizatsiya-solnechnyh-panelej/>
9. The reverse side of the Sun (peretok.ru) [Electronic resource]. - Access mode: - <https://peretok.ru/articles/freezone/18187/>.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН

Мусина М.Д., преподаватель специальных дисциплин
Нугуманова М.К., преподаватель гуманитарных дисциплин,
Костанайский индустриально–педагогический колледж
Костанай, Республика Казахстан

Аннотация. Современные методы обучения - активные методы формирования компетенций, основанные на взаимодействии обучающихся и их вовлечении в учебный процесс, а не только на пассивном восприятии материала. Современная инфраструктура обучения, которая включает информационную, технологическую, организационную и коммуникационную составляющие, позволяющие эффективно использовать преимущества дистанционных форм обучения.

Ключевые слова: современный, технология, метод, саморазвитие, восприятие, стремление, информационный

В современном мире учебный процесс не стоит на месте и постоянно совершенствуется, преподаватель использует современные технологии на учебных занятиях. Сейчас уже не достаточно просто знать учебный материал, а необходимо из него сделать некую проблему, ситуацию, в которую погрузиться обучающийся для ее решения.

В зависимости от специфики преподаваемой дисциплины преподаватель из всего разнообразия методов выберет именно тот, который будет ему более «удобен» в применении. На сегодняшний день нам известны такие технологии как: критическое

мышление, проектная технология, развивающее обучение, здоровье сберегающие технологии, проблемное обучение, игровые технологии, квест – технология, модульные, интегрированное обучение, педагогика сотрудничества и кейс технологии.

Внедрение современных образовательных технологий дает возможность преподавателю проработать новые познания у обучающихся, зафиксировать их мастерство, умения в разных сферах работы, посодействовать обучающимся совершенствовать научно-техническое понимание, способность вести независимую работу, приводящую к развитию в себе выдержки при выполнении заданий.

Виден интерес обучающихся при выполнении необычных задач, в процессе которых, каждый обучающийся способен продемонстрировать собственное виденье трудности, а также, показать совершенно новейший аспект к рассмотрению либо заключению той или иной проблемы.

Индивидуальный интерес обучающихся как предстоящих профессионалов – это главная цель в использовании специфического, новаторского расклада в обучении.

При выборе методов обучения для реализации компетентностно-ориентированной модели урока, особое внимание необходимо уделять тем методам, которые способствуют включению обучающихся в активную деятельность, развитию инициативы, ответственности, способствующие развитию критического мышления.

При всем многообразии форм организации учебной деятельности, которые можно использовать при развитии общих и профессиональных компетенций, преимущественными считаю те, которые ориентированы на самостоятельность студентов, проявляющуюся в разработке конкретного «продукта» деятельности, который может быть оценен преподавателем и группой. При изучении специальных дисциплин «продуктом» деятельности могут выступать: анализ, сравнение, систематизация, обобщение информации, изучение различных видов схем электрических цепей в электронном варианте, тематические презентации, исследовательские проекты, видеоматериал, отражающий связь дисциплины с профессией [4, с.58]

В основу преподавания специальных дисциплин входит технология личностно-ориентированного обучения, позволяющая добиться активизации познавательной деятельности, умение решать проблемы, получать и использовать информацию, ориентировать обучающихся на применение и использование знаний полученных при изучении общетехнических дисциплин.

Вопросы активизации познавательной деятельности обучающихся на уроках специальных дисциплин относятся сейчас к числу наиболее актуальных проблем, поэтому необходимо применять на уроках активные методы и формы обучения.

При изложении нового материала создавать производственные ситуации, решение которых позволяет обеспечивать активное участие каждого обучающегося. В процессе решения конкретной производственной ситуации устанавливается хороший контакт со всеми обучающимися, что позволяет выявить знания каждого по пройденному материалу, учить выбирать свой путь решения вопроса. При этом каждый обучающийся учится обосновывать выбор решения ситуации, что побуждает их говорить правильным техническим, грамотным языком.

При изложении лекционного материала для максимальной заинтересованности обучающихся рекомендуется использовать учебные элементы, наглядные пособия, инструкционно - технологические карты, плакаты. Чтобы вызвать интерес, разнообразить занятие рассказывать о истории развития дисциплины [5, с.69]

Стимулирует деятельность обучающихся проведение контроля знаний, методом тестирования. Тест отличается от контрольных заданий, вопросников, примеров, задач, головоломок тем, что он представляет собой специально изготовленный набор контрольных заданий, позволяющих объективно и надежно оценить знания учащихся.

Без организации в учебном процессе самостоятельной работы невозможно создать на занятиях творческую атмосферу, побудить мыслительную активность обучающихся,

выработать у них умения приобретать новые знания, сформировать интерес и вкус к продуктивной работе, развить стремление к творческому поиску. Самостоятельная работа обучающихся признана также расширить и углубить традиционные формы, методы и средства обучения и контроля.

Применение самостоятельной работы в учебном процессе позволяет в определенной степени повысить качество усвоения обучающимися учебной информации, стимулирует мыслительную активность, способствует развитию ряда интеллектуальных умений, воспитанию комплекса черт личности, формирующихся в процессе само и взаимоконтроля [3, с.79]

«Педагогическая технология» - по словам Б. Т. Лихачева, "- это совокупность психолого-педагогических установок, определяющих специальный набор и компоновку форм, методов, способов, приемов обучения, воспитательных средств; она есть организационно-методический инструментарий педагогического процесса."

Технология обучения, или образовательная технология - это применение методики обучения к конкретным условиям с учётом времени, места, конкретных субъектов образования, условий организации и протяжённости педагогического процесса. Поэтому об эффективности технологии можно говорить не вообще, а лишь по отношению к определённым обучающимся и педагогам.

Современные методы обучения - активные методы формирования компетенций, основанные на взаимодействии обучающихся и их вовлечении в учебный процесс, а не только на пассивном восприятии материала. Современная инфраструктура обучения, которая включает информационную, технологическую, организационную и коммуникационную составляющие, позволяющие эффективно использовать преимущества дистанционных форм обучения.

Система формирования ключевых компетенций включает коммуникативную компетенцию и модель формирования социальных компетенций. На практике это находит свое выражение в формировании умений и навыков общения, умений и навыков действовать в социальных ситуациях, способность брать на себя ответственность, развивает навыки совместной деятельности, способность к саморазвитию; личностному целеполаганию; самоактуализации.

Современные образовательные технологии можно рассматривать как ключевое условие повышения качества образования, снижения нагрузки обучающихся, более эффективного использования учебного времени.

На каждом этапе познавательной деятельности, научных исследований и практических приложений во всех отраслях знаний информационно-коммуникационные технологии выполняют одновременно функции инструментов и объектов познания. Особенность информационно-коммуникационных технологий – их универсальность, они являются инструментом, который применяется во всех отраслях знаний: гуманитарной, естественнонаучной, социально-экономической, технической.

Следовательно, инновационный характер развития ИКТ непосредственно влияет и на другие отрасли знаний, формирующая мировоззрение молодого специалиста, совершенствуя дидактическое и методическое представление знаний, повышая способность к восприятию и порождению знаний, тем самым, внося инновационный элемент во всестороннее развитие личности. Использование информационно-коммуникационных технологий дает возможность значительно ускорить процесс поиска и передачи информации, преобразовать характер умственной деятельности, автоматизировать человеческий труд [5, с.121].

Одним из важных моментов на занятии для обучающихся является понимание необходимости личной заинтересованности в приобретении знаний, чтобы обучающиеся могли ощущать свою компетентность не только в результате, но и на протяжении всего процесса обучения, в этом и есть условие развивающего воздействия обучения на личность обучающегося. Поэтому современный урок, должен быть построен в сочетании

специально организованной деятельности и обычного межличностного общения, таким образом, через личностный план общения на занятии реализуется учет возрастных, психологических особенностей учащихся: их готовность к расширению круга общения, к сопереживанию проблем взрослых, стремление к самоутверждению.

Достичь поставленных целей могут помочь современные образовательные технологии, такие как: технология уровневой дифференциации обучения; групповые технологии; технологии компьютерного обучения; игровые технологии; технология проблемного и исследовательского обучения; технологии интенсификации обучения на основе схемных и знаковых моделей учебного материала; педагогика сотрудничества. Современные технологии позволяют формировать и развивать предметные и учебные знания и умения в процессе активной разноуровневой познавательной деятельности учащихся в условиях эмоционально — комфортной атмосферы, развивать положительную мотивацию учения.

Безусловно, каждому преподавателю хотелось бы, чтобы его предмет вызывал глубокий интерес у обучающихся, чтобы они умели не только бездумно писать лекции, но и понимать о чем идет речь, умели логически мыслить, чтобы каждое занятие было не в тягость, а в радость и обучающимся и преподавателю. Мы привыкли, что преподаватель рассказывает, а обучающийся слушает и усваивает, но слушать готовую информацию - один из самых неэффективных способов обучения. Знания не могут быть перенесены из головы в голову механически (услышал-усвоил) [1, с.79].

Следовательно, необходимо сделать из обучающегося активного соучастника учебного процесса. Обучающийся может усвоить информацию только в собственной деятельности при заинтересованности предметом. Поэтому преподавателю необходимо забыть о роли информатора, он должен исполнять роль организатора, координатора познавательной деятельности обучающегося, и организовать на занятии для обучающегося все виды учебно-познавательной деятельности.

Систематическая работа с активным применением инновационных педагогических технологий повышает интерес к предмету, учебную активность обучающихся, обеспечивает глубокое и прочное усвоение знаний, развивает мышление, память и речь обучающихся, способствуют воспитанию честности, прилежного и добросовестного отношения к учебному труду, а также активизирует преимущественно репродуктивную деятельность обучающихся.

Важная особенность обучения - создание условий для продуктивной деятельности по использованию знаний, их обобщению и систематизации. Подобная организация учебного процесса развивает мыслительные способности обучающихся, заставляет их быть внимательными, учит анализировать, сравнивать, выделять главное, превращает из пассивных слушателей на занятиях в активных участников.

Таким образом, различные виды технологий способствуют развитию познавательных и творческих интересов у обучающихся. Однако внедрение современных образовательных и информационных технологий не означает, что они полностью заменят традиционную методику преподавания, а будут являться ее составной частью. Ведь педагогическая технология -это совокупность методов, методических приемов, форм организации учебной деятельности, основывающихся на теории обучения и обеспечивающих планируемые результаты. Преподавателю очень сложно преодолеть сложившиеся годами стереотипы проведения занятия.

Возникает огромное желание подойти к обучающемуся и исправить ошибки, подсказать готовый ответ. С этой же проблемой сталкиваются и сами обучающиеся: им непривычно видеть педагога в роли помощника, организатора познавательной деятельности. Современная система образования предоставляет преподавателю возможность выбрать среди множества инновационных методик «свою», по-новому взглянуть на собственный опыт работы. Именно сегодня для успешного проведения

современного урока необходимо осмыслить по-новому собственную позицию, понять, зачем и для чего необходимы изменения, и, прежде всего, измениться самому.

Список использованной литературы:

1. Батышев С. Я. Профессиональная педагогика. М.: Изд. «Эгвес», 2017.
2. Вербитский А.А., Борисова Н.В. "Методологические рекомендации по проведению деловых игр", 1990.
3. Белозерцев, Е. П. Педагогика профессионального образования: учебник / Е. П. Белозерцев, А. Д. Гонеев, А. Г. Пашков, под ред. В. А. Сластенина, 4-е изд., стер. - М.: ИЦ Академия, 2008.
4. Борисова, Н. В. Образовательные технологии, как объект педагогического выбора: учеб. пособие / Н. В. Борисова. М., 2000.
5. Гуслова, М. Н. Инновационные педагогические технологии: учеб. пособие для учреждений СПО / М. Н. Гуслова, 4-е изд. М., 2013.

АДАМ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мағдатова Қ.Ж., заң ғылымдарының магистрі
Мұқанова Н., Ю-19-2к тобының студенті,
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Алькеев М.А., Қарағанды қаласының жеке сот орындаушысы
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Адамдардың көзқарасы мен олардың өз құқықтары мен бостандықтарын жан-жақты жүзеге асырып, міндеттерін орындау тетіктерін қаншалықты толық меңгере алатындығын зерделеу. Қоғамдық бағыттағы себептердің жоғарғы сатысы болып, қылықтың әлеуметтік құндылығының күшіне байланысты, айналасындағылар, туыстар мен жақындар, қоғам үшін пайдалылығына көз жеткізу болып табылады.

Түйін сөздер: Азамат құқықтары, мінез-құлық, құқықтық, әлеуметтік, саяси-идеологиялық, классификацияда, конформистік мінез-құлық.

Еліміздің Конституциясында адам және азамат құқықтарының жан жақты реттелуі, егжей тегжейлі қарастырылуы, еліміздің Негізгі заңында Адам және азамат бөлімінің басты орнында тұруы – бұл мемлекетіміздің аталмыш мәселеге ерекше назар аударуының айғағы.

Жалпы зерделеп отырған тақырыбымыздың мақсаты – Негізгі заңға адамдардың көзқарасы мен олардың өз құқықтары мен бостандықтарын жан-жақты жүзеге асырып, міндеттерін орындау тетіктерін қаншалықты толық меңгере алатындығын зерделеу болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «...оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген. [1] Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мойындау, сақтау және қорғау – бұл мемлекеттің міндеті. Адам мемлекет пен қоғамның маңызды элементі болып табылады және мемлекет пен құқықтың барлық әрекеттері оның лайықты өмір сүруін қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Сонымен қатар, өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыра отырып, адам бір мезгілде басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауы керек. Осыдан азаматтардың өздерінің құқықтық мүмкіндіктерін жүзеге асыру жөніндегі іс-әрекеттері, заңды мінез-құлықтың маңызды құрамдастарының бірі болып табылатын басқа адамдардың құқықтары мен міндеттерін бұзбауы тиіс деген

қорытынды жасауға болады. Барлық осы әрекеттер заңмен реттелуі тиіс, өйткені заңдық реттеусіз адамдар бірге өмір сүре алмайды, ал құқық өз кезегінде адамзат қоғамына байланысты болады.

Алайда, адам өз өмірінде құқықтан басқа көптеген принциптерді, қоғамдағы құқықтық сана деңгейін, оның тарихи даму ерекшеліктерін және басқа да көптеген факторларын басшылыққа алады. Осы критерийлердің жиынтығынан құқыққа сай мінез-құлық дамиды.

Жақсы құқыққа сай мінез-құлық құқықтық мемлекеттің негізі бола отырып, оның құқығының дамуына және де құқықтық қатынастарды одан әрі дамытуға ықпал етеді.

70 жыл бойы тоталитаризм тұмшауында болған қоғамға оның болашағы үшін жаңа бастаулар, жаңа құндылықтар және жаңа өмір салты керек. Сонымен қатар қоғамның адамға қаншалықты еркіндік беріп жатқанын есте ұстау керек, сол бостандықтың жауапкершілігі әлдеқайда зор.

«Біздің бостандығымыз ешкімді мойындамауда емес, біздің бостандық жоғарыдағыға құрметпен қарағанымызда. Мұндай құрмет бізді көтереді; біздің мойындауымыз біздің жан дүниемізде өзімізден жоғары тұрған нәрсенің бар екенің көрсетеміз және оған тең болуымызға лайық екендігімізді көрсетеміз» [2].

Құқықтық мінез-құлық – адамның құқық нормаларына сәйкес мінез-құлқы. Құқықтық мінез-құлық экономикалық, әлеуметтік, саяси- идеологиялық қоғамдық қатынастардың жай күйіне ықпал жасап, дамуына септігін тигізеді. Құқықтық мінез-құлық негізінде борышты, қоғамдық қажеттілікті сезінуден, қоғамдық мүддемен сабақтас жеке мүддеден туындайтын ниет жатады және ол адам санасы мен еркіндігінің бақылауында болады. Ал құқыққа қарсы жағымсыз мінез-құлыққа пайдакүнемдік, өзімшілдік, зорлықшыл пиғыл сияқты теріс қылықтар жатады. Құқықтық тұрғыдан нақты тәртіпке келтірілген мінез-құлық қана құқықтық мінез-құлық болып саналады, ал рұқсат етуші не тыйым салушы құқық нормаларында қарастырылмаған мінез-құлық құқықтық мінез-құлыққа жатпайды. Құқықтық мінез-құлық мемлекет тарапынан қадағаланып отырады. Жағымды, оң мінез-құлыққа құқықтық кепілдік беріледі, ал құқыққа қарсы жағымсыз, теріс мінез-құлық үшін адамға құқықтық жауапкершілік жүктеледі.

Қоғамдық бағыттағы себептердің жоғарғы сатысы болып, қылықтың әлеуметтік құндылығының күшіне байланысты, айналасындағылар, туыстар мен жақындар, қоғам үшін пайдалылығына көз жеткізу болып табылады. Құқыққа сай мінез-құлықтарға жағымды баға беруге қиын себептер де тудырады. Өйткені, себептің сипаты мен қылықтың құқыққа сайлығының арасында қатаң үйлесімділік жоқ. Бірақ, көпшілік жағдайларда жағымды себептер құқыққа сай мінез-құлық тудырса, ал жағымсыздар – құқыққа қайшы мінез құлық тудыртады. Әйтсе де бұл тәтіптің ерекшелігі бар. Оның пайда болуы себеп пен құқықтың арасында тағы бір түйіннің – жоспарлау мен шешім қабылдаудың болуы. Ол әлеуметтік тиімді себептерді өзгертеді немесе, керісінше, әлеуметтік зиянның орнын толтырады.

Құқықтық мінез-құлық, егер ол тікелей құқық нормаларымен қарастырылса және қоғамның өнегелік мүмкіндігі мен мақсаттылығы туралы көзқарастарымен қайшы келмесе қажетті сипатқа ие болады. Құқықтық мінез-құлық ұсынылған құқықты пайдалану барысында жеке тұлға басқа тұлғалардың мүдделерін немесе жалпы адамгершілік мақсаттарын есепке алмаса қажетті болмай қалады.

Құқыққа сай мінез-құлықтың түрлі көрініс табуы түрлі критерийлер бойынша оның жүйеленуіне түрлі көзқарастар үшін негіз береді:

- салалық тиістілігіне байланысты – конституциялық құқық, әкімшілік құқық, азаматтық құқық, қылмыстық құқық және басқалар;
- қоғамдық өмір салалары бойынша - саяси экономикалық, әлеуметтік-мәдени;
- субъектілері бойынша жеке тұлғалар (азаматтар, лауазымды тұлғалар), ұжым (топтар, қоғамдық ұйымдар, мемлекет).

Кұқыққа сай мінез-құлықтың көрініс табуының түрлі нысандарына қарай, В.Н. Кудрявцев аталып өткен жүйелеу шеңберінде қосымша ішкі жүйелеуді ұсынды. Жеке тұлғаның құқыққа сай мінез-құлқы автормен (өз құқықтарын жүзеге асыру, міндеттерді орындау, әлеуметтік құқықтық белсенділік) және (құқықтар мен міндеттерге ие болу, өз құқықтары мен заңды мүдделерді қорғау) деп бөлінеді. Ұжымның құқыққа сай мінез-құлық қызметтік үлестері бойынша ішкі және сыртқы, кәсіби және қоғамдық, ұжымның әрекеттері бүтіндей және оны жетекшінің алып жүруі, лауазымды тұлғалар мен жұмысшылар болып бөлінеді. Әрекеттерінің белсенділік деңгейіне байланысты – белсенді, кәдімгі, пассивті; көрініс табу нысандарына байланысты – әрекет немесе әрекетсіздік; ұстанымдарды жүзеге асыру сипатына байланысты – сақтау, орындау, пайдалану және қолдану болып бөлінеді. [3]

Аталған классификацияда құқықтық мінез-құлық генезисі жөніндегі сұрақ анықталмаған күйі қалып отыр, сондықтан да субъектілердің іс-әрекетінің мотивтеріне (қозғаушы бастама, ішкі реттеу) қатысты болатын құқыққа сай мінез-құлықты классификациялауды қарастыру қажет. Бұл критерий бойынша мінез-құлықтың келесідей түрлері бөлінеді:

- маргиналды мінез-құлық (латын тілінен *marginalis* - шегінде тұрған, шекаралық). Құқықты бұзудың пайдасыздығын (жақындарының беделін, құрметін жоғалтудан қорқу) сипаттайтын, заңды тек жазалаудан қорыққаны үшін бұзбайтын, жеке тұлғаның құқыққа сай және құқыққа қайшы ниеттері арасында баланс жасаушы, пассивті сипатқа ие болып табылады. Кез-келген жағдайда, жеке тұлғада әрекет етіп тұрған құқыққа және оның қағидаларына құрметпен қарау қатынастары жоқ болады. Өзінің позитивті болуына қарамастан, маргиналды мінез-құлық константты құнды құқықтық орнатылымдардың жоқ кезінде қоғамға белгілі бір қауіп тудырады - кез келген сәтте ұстаушы факторлардың әлсізденуі нәтижесінде ол құқыққа қайшыға айналуы мүмкін;

- конформистік мінез-құлық, құқықтың қажеттілігін түсінбей және оны тиесілі сыйламай, құқықтық ұстанымдарда мойынсұну болып табылады. Мұндай мінез-құлық негізінде қоршаған ортаның еркі мен пікіріне мойынсұнуға ұмтылу жатады;

- әдетті (стереотипті, оң) мінез-құлық құқықтың нормаларын, жеке тұлғаның меңгерген қағидаларын сақтау болып табылады;

- жағымды құқыққа сай мінез-құлық – мұндай мінез-құлық қоғамда бар құқық нормаларының әділ және әділеттілігіне деген мызғымас сенімге, құқықты құрметтеуге және оны терең білуге негізделеді. Мұндай мінез-құлық құқықтың әдеттегі қалып бойынша, әр түрлі себептер мен дәлелдердің іштей арпалысуынсыз орындалуынан (атқарылуынан) көрінеді;

- құқыққа сай, әлеуметтік тұрғыдан белсенді мінез құлықтың түрі құқықтың құндылығының қажеттілігі жөніндегі мызғымас сенім мен құқықты құрметтеуге ғана емес, сонымен бірге құқыққа дәлелді түрде қарау мен оны жете түсінуге негізделген.

Әр адамның мінезі әр түрлі, ал заң бәрімізге ортақ. Өз қауіпсіздігіміз үшін өзіміз заңды қатаң сақтап жүруіміз қажет. Әркім өз мінез-құлқын, жүріс тұрысын заңға сәйкес ұстаса, қоғамымыз қауіпсіз, болашағымыз жарқын болар еді. Әркім өзіне-өзі жасаған іс-әрекеттеріне есеп беріп және жасаған іс-әрекеттерінің дұрыс немесе бұрыс екенін саралап жүрсе, онда болашақта біздің қоғам, біздің мемлекет бүкіл әлем үлгі тұтатын мемлекет – демократияның есігі болатыны сөзсіз. Елбасымыздың салиқалы саясаты «Рухани жаңғыру», «100 қадам», «Қазақстан 2050» сияқты бағдарламаларның іске асуы да осы халықтың құқыққа сай мінез-құлқынан бастау алады және де тірегі болады. Заңды мінез-құлық – бұл ғылыми әдебиетте кеңінен қолданылатын құқықтық санат. Дегенмен, заңды мінез-құлыққа жеткілікті көңіл бөлінбейтінін атап өту қажет, бірақ қоғамдағы заңды мінез-құлықтың рөлі өте жоғары. Қоғамның қалыпты жұмыс істеуі мен дамуы үшін қажетті әлеуметтік қатынастарды реттеуге үлес қосатын заңдық мінез-құлық, заңның үстемдігі қамтамасыз етіледі. Заңды мінез-құлықтың әлеуметтік рөлі қоғамдық

қажеттіліктерді қанағаттандыруға дейін төмендетілген деп айту дұрыс болмас еді. Заңды тұлғалардың мүдделері туралы ұмытпаған жөн.

Қоғамға да, мемлекетке де қатысты заңды әрекеттерге кедергі келтіретін субъектілердің іс-әрекеттеріне жол бермеу үшін заңдылықты көтермелеу және ынталандыру керек. Қоғамның қалыпты дамуы үшін адамның жоғары заңды мәдениеті ғана емес – «бұл заңның білімі мен түсінуі, оған сәйкес іс-әрекеттер» және мемлекет тарапынан олардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың кепілі. Адамның және мемлекеттің өзара жауапкершілігінсіз, қарама-қайшылықтарды болдырмау мүмкін емес және де құқықтық мемлекет құру мүмкін емес.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Исмағанбетова А.Н. “Социология” – Алматы. 2005.
3. Первова И.Л. О социальной поведения детей и подростков. Санк-Петербург. 1999.

**РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ И ПРИКЛАДНЫХ
НАПРАВЛЕНИЙ ИССЛЕДОВАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ**

Нуманова Ф.А., докторант,
Университет «Туран»,
Махамбетов М.С., начальник отдела
мониторинга проектов
коммерциализации АО «НЦГНТЭ»,
Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Одним из самых частых призывов главы государства это — оказание поддержки отечественным ученым и всемерное содействие развитию науки Казахстана. Грантовое финансирование стало одним из решений такой поддержки. В результате чего в Казахстане на сегодняшний день увеличивается государственное финансирование на фундаментальные и прикладные исследования. В этой связи в Казахстане данная тема вызывает большой интерес, чему и посвящена данная статья.

Ключевые слова – экономика, наука, фундаментальные исследования, прикладные исследования, научно-исследовательские работы, государственное финансирование, гранты

Фундаментальные исследования представляют собой совокупность теоретических и/или экспериментальных работ и изысканий, направленных на приумножение знаний об основополагающих свойствах объектов. Целью фундаментальных исследований является получение новых знаний, а результатом – новые методы, гипотезы и теории. Фундаментальные исследования проводятся в основном в академиях наук, высших учебных заведениях и отраслевых научно-исследовательских институтах. Прикладные исследования представляют собой изыскания, производимые с целью приумножить знания о свойствах объекта для решения конкретной практической задачи.

Цель прикладных исследований – решение конкретных проблем, результат – возможные рекомендации по разработке нововведений. Прикладные исследования проводятся в научно-исследовательских институтах, специализированных учреждениях отраслевого плана и исследовательских центрах, в исследовательских подразделениях высших учебных заведений. В Казахстане развитие фундаментальных и прикладных исследований протекает неравномерными темпами. Анализируя динамику развития

фундаментальных и прикладных исследований на основе сравнения различных качественных и количественных показателей, характеризующих развитие фундаментальных и прикладных исследований в разные временные промежутки, можно выявить ряд факторов, которые сдерживают развитие фундаментальных и прикладных исследований в настоящее время [1, с. 203].

Фундаментальные исследования не привязаны к конкретному продукту или стране и могут сочетаться непредсказуемым образом и использоваться в разных областях. Это значит, что они шире распространяются и дольше сохраняют актуальность, чем прикладные знания. Это демонстрируется разницей в цитировании научных статей, использованных для фундаментальных исследований, и патентов (прикладные исследования). Цитирование научных статей достигает пика примерно через восемь лет, а патентов — через три года [2, с. 34].

На международном уровне общественная поддержка науки и, следовательно, детали научной политики стали зависеть от оценки результатов исследований. Помимо показателей производительности, особую озабоченность вызывает установление экономического воздействия и общественной ценности инвестиций в НИОКР [3].

Для роста экономики имеет значение состав НИОКР. Фундаментальные научные исследования оказывают влияние на большее число отраслей в большем числе стран и на протяжении более длительного времени, чем прикладные исследования (проводимые компаниями НИОКР коммерческой направленности), и что для стран с формирующимся рынком и развивающихся стран особенно важен доступ к иностранным разработкам. Свободная передача технологий, научное сотрудничество между странами и меры политики, обеспечивающие финансирование фундаментальных исследований, могут содействовать таким инновациям, которые необходимы нам для долгосрочного роста.

Хотя прикладные исследования играют важную роль в продвижении инноваций на рынок, фундаментальные исследования расширяют базу знаний, необходимую для революционного научного прогресса. Одним из ярких примеров является разработка вакцин от COVID-19, которая позволила не только спасти миллионы жизней, но и ускорить отмену ограничений во многих странах, что в потенциале может обогатить мировую экономику на триллионы долларов. Как и в случае с другими крупными инновациями, при создании вакцин mRNA ученые опирались на накопленные в течение десятилетий знания в различных областях.

Государственные расходы на исследования взаимодействуют с частным сектором сложным образом. Например, это может либо привлекать, либо отталкивать частные усилия в целевых или смежных областях. Прогнозирование того, какая сила преобладает и в какой степени, требует теории частных инвестиций в исследования. Считается, что на объем НИОКР в отрасли влияет множество факторов как со стороны спроса, так и со стороны предложения. К сожалению, некоторые из них были определены таким образом, чтобы их можно было протестировать совместно. И во всех областях исследований, кроме сильно агрегированных, даже успешному моделированию эмпирически препятствовала сложность сопоставления инвестиций в исследования с результатами [4, с. 380].

Связь между финансируемыми государством фундаментальными исследованиями и экономическими показателями является важной. Значительные государственные средства тратятся на фундаментальные исследования в университетах, институтах и других местах, однако ученые и агентства, финансирующие исследования, постоянно утверждают, что необходимо больше. В то же время правительства сталкиваются с многочисленными конкурирующими потребностями в государственном финансировании. Для многих выгоды, связанные с государственными расходами, скажем, на здравоохранение или образование, более очевидны, чем выгоды от фундаментальных исследований. Однако, существуют многочисленные доказательства того, что фундаментальные исследования действительно приводят к значительным экономическим выгодам, как прямым, так и косвенным. Таким образом, те, кто отвечает за принятие решений о том, как должны

распределяться имеющиеся ограниченные государственные средства (и за обеспечение общественной подотчетности в отношении этих расходов), должны быть знакомы со всем спектром соответствующих исследований. С этой целью мы рассматриваем и оцениваем литературу об экономических выгодах, связанных с фундаментальными исследованиями, финансируемыми государством.

Существующая литература указывает на многочисленные преимущества фундаментальных исследований, финансируемых государством, в доказательствах есть много недостатков или пробелов. Они происходят из разных источников. Некоторые из них связаны с концептуальными проблемами, касающимися характера фундаментальных исследований и того, как они могут меняться, а также формы их результатов — будь то информация или знания (и являются ли последние кодифицированными или неявными) или другие типы результатов, такие как поскольку обученные люди и новое оборудование не менее важны. Существуют также методологические проблемы, связанные с подходами, используемыми для анализа и оценки результатов исследований, например, можно ли правомерно применять традиционные экономические инструменты, такие как производственные функции, к науке, или правомерность использования научных работ, цитируемых в патентах, в качестве меры связи между наукой и технологией. Эти концептуальные и методологические проблемы указывают на области, в которых необходимы дальнейшие исследования.

Многие проблемы с оценкой преимуществ фундаментальных исследований, финансируемых государством, связаны с ограничениями моделей, используемых для оценки этих преимуществ. Согласно традиционному обоснованию государственного финансирования исследований, действия правительства служат для исправления «провала рынка»

Научно-исследовательские учреждения в основном поддерживаются для получения научных результатов. Они также производят экономический эффект в краткосрочной перспективе. Результаты нескольких полевых исследований, в которых количественно оценивается увеличение промышленного оборота, вызванное двумя крупными европейскими исследовательскими организациями (ЦЕРН и ЕКА). Эти исследования демонстрируют существование других эффектов, таких как создание рабочих мест, инвестиций и дополнительных налоговых поступлений [5, с. 722].

Следует определить область исследования, охватываемую данным исследованием, прежде чем рассматривать природу экономических выгод от фундаментальных исследований и различные методологические подходы к их измерению [6, с. 523].

Гранты — одни из наиболее востребованных видов финансирования. Объем финансирования каждого проекта зависит от поставленных задач и масштаба исследований, проводимых в рамках проекта. Окончательное решение о грантовом финансировании и его объемах выносится Национальным научным советом (ННС) и утверждается уполномоченным органом или отраслевым уполномоченным органом, объявившим конкурс, в соответствии с Законом РК «О науке». На 2020-2022 годы общий объем грантового финансирования научных исследований в Казахстане только по одному конкурсу молодых ученых составляет 9 млрд тг.

В 2019-2020 гг. была проведена значительная работа по совершенствованию правовой базы и процессов администрирования науки. Внесены необходимые изменения в Положение о национальных научных советах, Правила организации и проведения государственной научно-технической экспертизы, Правила финансирования науки, полностью обновлены составы ННС.

В сфере науки в Казахстане работают 21 782 человека. 35% исследователей имеют ученую или академическую степень, это 1697 докторов наук, 4165 кандидатов наук, 1340 докторов PhD и 293 доктора по профилю. 34% ученых в возрасте до 35 лет; 43% – от 35 до 54 лет; 23% – старше 55 лет. Доля женщин составляет 54%, мужчин – 46 %.

На 1 апреля 2021 года Комитетом науки РК аккредитованы 1034 субъекта научной и научно-технической деятельности, среди которых 626 юридических и 408 физических лиц.

В 2020 году впервые были введены новые виды грантов (на коллаборацию, краткосрочные, индивидуальные, для молодых ученых и др.), которые позволили оказать государственную поддержку большому числу перспективных научных идей.

Количество предприятий, осуществляющих НИОКР, составило 373. Из них 87 относятся к государственному сектору, 94 – к сектору высшего профессионального образования, 159 – к предпринимательскому и 33 – к некоммерческому секторам. Половина научных организаций находится в регионах, в т.ч. в Акмолинской области – 13, Актюбинской области – 15, Карагандинской области – 30, Восточно-Казахстанской области – 31 и Костанайской области – 12.

Финансирование науки из бюджета в последние два года увеличилось почти вдвое. К 2025 году финансирование науки планируется увеличить до 1% от ВВП, это станет большим толчком для развития отечественной науки.

При поддержке Главы государства К. К. Токаева. в 2020 году открыта новая бюджетная программа по модернизации и укреплению базы научных организаций МОН, выделены 2,8 млрд тенге. Благодаря этому 23 института приобрели лабораторное оборудование. В бюджете 2021-2022 гг. на эти цели предусмотрено около 8 млрд тг. Разработаны ПСД на капитальный ремонт трех институтов.

Ранее конкурсы МОН на грантовое и программно-целевое финансирование проводились лишь один раз в три года, то в 2020 году были проведены 5 конкурсов на грантовое финансирование.

В рамках грантового финансирования проектов коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности по обязательствам финансируются 156 проектов на сумму в 5,4 млрд тенге ежегодно. Из них 90 проектов достигли на сегодняшний день этапа продаж с общим доходом в более чем 6,6 млрд тенге. Создано более 1300 рабочих мест [7].

Реализация научных исследований проводится в соответствии с приоритетными направлениями развития науки, определяемыми Высшей научно-технической комиссией при Правительстве РК. Как показывает анализ, наибольший интерес для казахстанских ученых представляют прикладные исследования, доля которых в грантах составляет 58,5%.

Помимо общего грантового конкурса в 2020 году были введены новые виды грантов — малые, краткосрочные, на совместные проекты с зарубежными учеными. Это новая практика, которая позволяет государству поддержать как можно большее число ученых, их научных идей и инициатив, а также последовательно повышать компетенции и потенциал научного сообщества.

В научных организациях Министерства науки и высшего образования и науки РК накоплен достаточный опыт, имеются современная научная база и высококвалифицированный персонал, позволяющие решать задачи, связанные с разработкой технологий изготовления, испытанием и обеспечением страны отечественными препаратами, не уступающими по эффективности зарубежным аналогам.

В Государственной программе развития образования и науки на 2020-2025 гг. предусмотрено увеличение вклада науки в социально-экономическое развитие страны путем модернизации научной инфраструктуры. Принимаются меры по увеличению финансирования науки из всех негосударственных источников для доведения расходов на науку до 1% от ВВП в 2025 году. Происходит обновление научного оборудования государственных вузов, научно-исследовательских институтов, реализующих НИОКР [8].

Резюмируя вышеизложенное, можно выделить основные виды выгод от исследований, финансируемых государством. При оценке экономической отдачи от государственных инвестиций в фундаментальные исследования можно выделить

различные виды вклада, который финансируемые государством исследования вносят в экономический рост, это: увеличение запаса полезных знаний; подготовка квалифицированных выпускников; создание нового научного оборудования и методологий; формирование сетей и стимулирование социального взаимодействия; повышение научно-технического потенциала Казахстана.

Список использованных источников:

1. Чернова О. О., Батова Т. Н. Сдерживающие факторы на пути развития фундаментальных и прикладных исследований в России // Фундаментальные исследования. – 2015. – №. 6-1. – С. 203-206.
2. A Pandemic R. D. World economic outlook // World Economic Outlook. – 2021.
3. Lane J. I. et al. New linked data on research investments: Scientific workforce, productivity, and public value // Research policy. – 2015. – Т. 44. – №. 9. – С. 1659-1671.
4. Wang C., Xia Y., Buccola S. Public Investment and Industry Incentives in Life-Science Research // American Journal of Agricultural Economics. – 2009. – Т. 91. – №. 2. – С. 374-388.
5. Schmied H. About the quantification of the economic impact of public investments into scientific research // International Journal of Technology Management. – 1987. – Т. 2. – №. 5-6. – С. 711-729.
6. Salter A. J., Martin B. R. The economic benefits of publicly funded basic research: a critical review // Research policy. – 2001. – Т. 30. – №. 3. – С. 509-532.
7. Казахстанская наука в цифрах. 12 Апрель 2021. Электронный ресурс – Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан, [Режим доступа <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/185640?lang=ru>] – Дата обращения 7.11.2022.
8. Грантовое финансирование науки как мера поддержки отечественных ученых. 12 Апрель 2021. Электронный ресурс – Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. [Режим доступа <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/grantovoe-finansirovanie-nauki-kak-mera-podderzhki-otchestvennyh-uchenyh-1234547>] – Дата обращения 7.11.2022

THE USAGE OF MULTIMEDIA IN TEACHING OF LISTENING AT SECONDARY LEVEL

Tazhenova A.S., Master of Pedagogical Sciences

Seytesh A.B., Master of Pedagogical Sciences

Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan

Abstract: This article reveals the importance of learning listening as a type of speech activity. The concept of multimedia is considered, the most suitable multimedia tools for the formation of auditory skills in English classes are analyzed. The results of the survey of students were also studied in order to determine the possibility of using modern technologies in the process of teaching listening.

Key words: listening; auditory skills; multimedia; multimedia tools; podcast; video; audiobook.

In the modern world, knowledge of English is becoming an integral part of our lives. English is considered the language of international communication. The main purpose of teaching a foreign language, according to the federal state standard, is the formation of

communicative competence. One of the main tasks of teaching a foreign language is to learn to understand speech by hearing.

Increasingly, methodologists attach importance to such speech activity as listening. But today, this receptive skill is the least developed. Until recently, there was an opinion that in the process of mastering the speaking skill, the auditory skill is also actively developing, but scientists have proved that this point of view is erroneous.

Thus, one of the most difficult skills is the listening skill, which should be developed along with other types of speech activity. The purpose of the study is to describe multimedia in teaching auditory skills to students at the middle stage of education. To do this, it is necessary to consider the possibilities of multimedia when teaching listening, to study the results of a questionnaire of students in order to use multimedia.

To date, within the framework of listening training according to an approximate educational program, students at the middle stage of English language learning are required to understand simple authentic texts, as well as a selective understanding of the requested information from simple authentic audio texts [1, p. 256].

One of the primary tasks of teaching a foreign language is to learn to understand speech by hearing. Thanks to listening, the pronunciation of the student is improved, as well as intonation. It should be noted that by developing listening skills, reading, writing, and speaking skills are also improved.

In order to interest the modern student, multimedia is introduced into the learning process, as a result of which the teaching becomes more interesting, more productive.

German scientist Michael Kirmaier describes multimedia as the interaction of visual and audio effects under the control of interactive software using modern technical and software tools, they combine text, sound, graphics, photos, videos in one digital representation [2 p. 3].

The use of multimedia in foreign language lessons facilitates the formation of core competencies, including information and communication. It is also worth noting that the use of multimedia technologies facilitates the understanding of authentic texts.

Next, we will consider the most suitable multimedia for the formation of listening skills in English classes.

Using podcasts to develop listening skills in English classes. Podcast is a type of social service that allows you to create and distribute audio and video broadcasts on the World Wide Web. Unlike conventional television or radio, podcasting allows you to listen to audio files and watch video broadcasts not live, but at any convenient time by downloading files to your computer [3, p.1].

This technology has a number of advantages. The advantage of this multimedia is the ability to find a podcast on any topic of interest to the teacher, of any complexity. Thanks to the use of this technology in teaching a foreign language, receptive auditory skills are formed. Moreover, podcasts give students the opportunity to carry out speech-thinking actions. One of the main advantages of podcasts is up-to-date up-to-date information. It is important to note that podcasts are recorded by native speakers. Using this multimedia in teaching, schoolchildren learn to perceive the speech of English-speaking people by ear [4, p. 27].

Technology is a motivation for learning a foreign language, since modern technologies are involved in the lesson. In addition, a podcast can contain video material, which greatly facilitates the understanding of the content of audio material.

Also, it is necessary to say about the stages of working with podcasts. There are three stages: pre-text, text and post-text [5, p. 105].

The pre-text stage involves work aimed at removing the language difficulties of the text. Work with the lexical and grammatical components of the text. It is also possible to play individual fragments of audio material.

The text stage involves listening to the podcast and making sense of it. At this stage, it is possible to perform tasks by text. The post-text stage implies various types of tasks aimed at understanding the text.

The use of video for the formation of listening skills in English classes. The main part of the process of getting acquainted with the life of English-speaking countries is carried out through the text and illustrations to it. It is important for a foreign language teacher to introduce students to the life, traditions and culture of the country being studied. Such multimedia as educational videos cope well with this task. The technology promotes the development of motivation of speech activity of trainees, as well as individualizes the learning process.

The advantage of the video is the possibility of emotional impact on students. Thanks to the introduction of this multimedia in the learning process, students develop attention and memory. Using the film when teaching listening, an atmosphere of collective cognitive activity arises. Since in order to understand the content of the video, students need to make some effort. Thus, involuntary attention turns into voluntary attention and this has a beneficial effect on the memorization process. There are four stages of working with video:

1. preparatory;
2. perception of the video;
3. monitoring the understanding of the main content;
4. development of language skills and oral speech skills.

To complete the task on the video, it is important not only to grasp the main idea of the video, but also to understand the details of the film, during which to be able to characterize the characters, as well as use the lexical material presented in the text in practice.

Using an audiobook to form listening skills in English classes.

To date, a large number of audiobooks are produced by English-language editions. Many contain illustrations to the text, have musical accompaniment. Most audiobooks have polyphonic voice acting.

These audiobooks are used by teachers to teach listening in English. Teachers use adaptive works of art, which may vary in the level of complexity.

Audiobooks contain various exercises, tests and glossaries to understand what has been read and consolidate the material.

It is important to note that all tasks and exercises based on audiobooks are diverse and original. There are a large number of types and techniques of work with audiobook texts. By teaching the perception of works of art, the teacher prepares the student to be active, attentive, and also able to think.

Based on the results of a study by Doctor of Philology L. V. Cherepanova, including questionnaires, control sections conducted to identify the state of students' learning to listen in English lessons, we found that after listening to the educational and scientific text twice:

82 % of students correctly chose from the proposed three variants of titles;

18 % of students could not correctly identify a title from a number of proposed titles that more accurately reflects the topic of the text;

43 % of students correctly chose from the proposed formulations of the main idea of respondents;

57 % could not correctly complete the task;

16% of students correctly determined the number of semantic parts in the text;

59.1% of students made up a plan, the number of items of which and their names corresponded to the number of semantic parts and their content;

11.2% of respondents correctly identified the number of semantic parts, titled them, and formulated the main idea of the text.

All this indicates that when teaching listening, it is necessary to create such a system that would allow the teacher to effectively teach schoolchildren this type of speech activity.

In our opinion, the use of multimedia in the process of teaching listening as a type of speech activity of secondary school students is really appropriate.

The use of multimedia in the educational process makes it possible to provide the majority of students with:

- achievement of the program level of listening skills and abilities;

- formation, development of internal and external motivation for learning.

It can also be argued that the use of multimedia in teaching does not exclude traditional technologies, but it is new information technologies that are becoming the main means of access to various sources of information, which is one of the most important aspects of the modern educational process.

List of references

1. Примерная образовательная программа основного общего образования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minobrkchr.ru/razdel/detail.php?ID=728> (Дата обращения – 20.05.2020).
2. Кирмайер, М. Мультимедиа [Текст] / М. Кирмайер. – СПб.: ВНУПetersбург, 2014. – 185 с.
3. Сысоев, П.В. Подкасты в обучении иностранному языку // Язык и культура. – Выпуск № 2 (26). – 2014. – С. 189–201.
4. Соловова, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: Пособие для студентов пед. Вузов и учителей. – М.: Просвещение, 2002. – 239 с.
5. Измайлова Л.С., Кузьмина Л.Г. Актуальные проблемы обучения иностранным языкам в школе и вузе: Курс лекций для студентов факультетов иностранных языков / Под общ. ред. А. М. Стояновского. – Воронеж: ВГУ, 2015. – 105 с.

БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН КӘСІБИ ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тасуов Б. т.ғ.к. доцент,
Нұралиева А.Ғ.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз қ., Қазақстан,

Аннотация. Бұл мақалада негізгі орта білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайында болашақ информатика мұғалімін даярлау мазмұнына тиісті өзгерістер енгізуі, кәсіби даярлануы қарастырылған. Жоғары оқу орындарының білім алушылары информатиканы оқытумен байланысты өздерінің болашақ қызметін виртуалды танысу, талдау.

Кілтті сөздер: виртуалды, жаһандану, интеграция, информатика, интернет-сервис.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2019-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы ерекше орын алады. Бағдарламада мұғалімдер кәсібінің беделін және олардың сапалық құрамын арттыру негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Әлемнің тез өзгертін бейнесі, жаппай жаһандану және білім беруді жедел ақпараттандыру, әлемдік білім беру кеңістігіне интеграция, мемлекет пен қазіргі қоғамның мұғалімнің жеке басына қойылатын талаптары жағдайында білікті ғылыми және ғылыми-педагогикалық кадрларды даярлау сапасын арттырудың маңыздылығы үлкен қарқын алуда. Олардың ішінде кәсіби мамандарға ерекше көңіл бөлінеді, яғни болашақ информатика мұғалімін даярлау жатады.

Информатика ғылымының да, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың да қарқынды дамуына байланысты, информатиканың оқу процесінде тікелей зерттелетін және белсенді қолданылатын, қазіргі кезде кеңінен таралған электронды және қашықтықтан оқыту жағдайында, сондай-ақ информатика курсының мазмұнында және оны оқыту әдістемесінде тікелей көрініс табатын заманауи білім берудің әлемдік даму

тенденциялары бар. Мұның бәрі болашақ информатика мұғалімінің кәсіби дайындығын жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

Өздеріңіз білетіндей, болашақ информатика мұғалімін кәсіби даярлау педагогикалық ЖОО - да барлық оқу жылдары ішінде жүзеге асырылады. Оның нәтижесі – білім алушылардың, болашақ мұғалімдердің кәсіби қызметке кәсіби дайындығы. Болашақ мұғалімдердің кәсіби дайындығы жұмыс берушілердің талаптары мен қоғамның әлеуметтік сұранысын ескере отырып, кәсіптік стандарттар негізінде әр мамандық бойынша әзірленетін белгілі бір құзыреттер деңгейімен (жалпы мәдени, кәсіптік және пәндік) анықталады.

Бүгінгі таңда болашақ мұғалімдерді, оның ішінде информатика мұғалімдерін жоғары оқу орындарының даярлығына негізінен білім алушылардың теориялық білімдерін қалыптастыруға бағыттау мәселесі өткір тұр. Бұл, әрине, оқытушылық қызметті табысты жүзеге асыру үшін қажетті кәсіби дағдыларды іске асыру үшін жеткіліксіз болады.

Дайындықтың теориялық бөлігімен қатар оның практикалық компонентін де ескеру қажет. Іс жүзінде білім алушыларда кәсіби қызмет негіздерін игеруге деген ынта-жігер, алған теориялық білімдерін көрсетуге дайындық және тағы басқалары қалыптасады. Бұл ретте педагогикалық жоғары оқу орындары мен басқа да білім беру мекемелері, атап айтқанда мектептермен, сондай-ақ болашақ мұғалімдерді даярлау үшін білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде қажетті пайдалы идеяларды қалыптастыру мүмкіндігін беретін еңбек нарығы мен қоғам өкілдерімен диалог пен тығыз қарым-қатынас орнату өте маңызды болып көрінеді.

Мұндай қарым-қатынасты орнату бәсекеге қабілеттілікті арттыруға мүмкіндік беретін білім беру процесінің субъектілері (мұғалімдер, оқушылар, оқытушылар, студенттер, ғалымдар және тағы басқалары) арасындағы тығыз ынтымақтастықты қамтамасыз ете отырып, жалпы мақсаттарға қол жеткізу үшін білім беру және қажет болған жағдайда басқа мекемелердің интеграциясы болып табылатын білім беру кластері шеңберінде толығымен жүзеге асырылады [2,256].

Жоғары оқу орындарының білім алушылары информатиканы оқытумен байланысты өздерінің болашақ қызметін жақсы түсінуі маңызды. Егер олар университет сатысында педагогикалық практикаға үздіксіз тартылса, онда үлкен тәжірибе жинар еді. Бұл өз кезегінде оларға мектептің нақты оқу процесін өздері арқылы өткізуге, оның ерекшеліктерімен, оқу процесінде кездесетін мәселелермен танысуға және оларды шешу жолдарын іздеуге және табуға белсенді қатысуға, өз идеяларын ұсынуға, бір сөзбен айтқанда, оның белсенді қатысушысы болуға мүмкіндік береді. Студенттерді болашақ кәсіби қызмет саласына осындай үздіксіз батыру, озық тәжірибені зерделеу, жинақтау және оларға мұғалімнің қызметіне, оның ерекшеліктері мен талаптарына тез бейімделуге мүмкіндік береді.

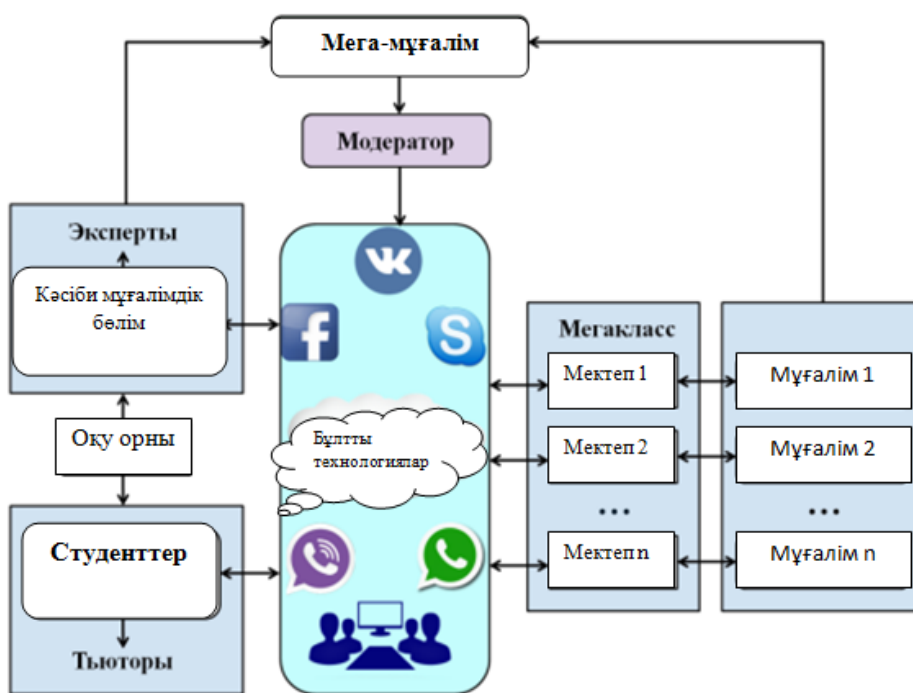
Халықаралық білім беру кластері жағдайында болашақ информатика мұғалімін кәсіби даярлауды жүзеге асыру білім берудің жаһандануы жағдайында болашақ мұғалімдердің кәсіби қызметті жүзеге асыруға дайындығын қамтамасыз ететін мынадай құзыреттерді қалыптастыруға ықпал етеді:

- кәсіби мәдениетаралық коммуникацияны жүзеге асыруға дайындық (К1);
- әлеуметтік желілік және бұлтты технологияларды және басқа да Интернет-сервистерді кәсіби қызметте пайдалануға дайын болу (К2);
- бірлескен халықаралық желілік оқу жобаларын (К3) орындаумен қатар жүретін оқушыларды ұжымдық қызметке тарту қабілеті [1,128 б.].

Бұл халықаралық кластерлік оқыту моделі негізінде болашақ информатика мұғалімін даярлауды жетілдіру қажеттілігін көрсетеді. Информатика салыстырмалы түрде жас пән болғанымен, өте жылдам қарқынмен дамып келе жатқанын байқамау мүмкін емес. Бұл, ең алдымен, жоғарыда айтылғандай, қазіргі өркениеттің маңызды технологиялық жетістіктерінің бірі – АКТ-ның қарқынды дамуымен және олардың білім беру жүйесіне

енуімен, сондай-ақ оларды қолдану аясының үнемі кеңеюімен байланысты. Бүгінгі таңда электрондық, қашықтықтан, желілік, виртуалды, мобильді оқыту, бұлтты технологиялар, смарт технологиялар өзектілігін арттыруда, олардың пайда болуы мен дамуы Интернет желісінің пайда болуымен және дамуымен және АКТ құралдарының мүмкіндіктерін кеңейтумен тікелей байланысты [3,96б.].Өздеріңіз білетіндей, информатика жаңа технологияларға, әдістерге және оқыту формаларына тез бейімделуімен ерекшеленеді. Бұған қоса, информатиканың тән қасиеттері пәнаралық байланыстың болуы, тәжірибеге бағдарлану (өмірге байланысты мәселелерді шешу), интегративтілік, АКТ-ны тікелей оқу процесінде объект, зерттеу құралы және т. б. ретінде пайдалану болып саналады.

Бүгінгі таңда ҚР Негізгі орта білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайында болашақ информатика мұғалімін даярлау мазмұнына тиісті өзгерістер енгізу талап етіледі. Мұнда құзыреттілік тәсілге, табысты әлеуметтену үшін қажетті құзыреттіліктерді қалыптастыруға баса назар аударылады. Оқушылардың ақпаратты өз бетінше іздеу, оны сыни талдау,функционалдық сауаттылық дағдыларын дамыту, сондай-ақ қызығушылықты, жобалау және зерттеу қызметіне қызығушылықты, басқаша айтқанда, қазіргі ақпараттық қоғамда оқушылардың табыстылығы мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін ХХІ ғасыр дағдыларын қалыптастыру міндеті қойылады.

1-сурет. Білім беру кластері қатысушыларының өзара іс-қимылын ұйымдастыру

Халықаралық білім беру кластері шеңберінде мектептер өз кезегінде педагогикалық жоғары оқу орындарымен кооперация жасай отырып, өз елінің басқа мектептерінен келген информатика мұғалімдерімен және шетелдік әріптестерімен, сондай-ақ педагогикалық жоғары оқу орындарының оқытушыларымен, әдіскерлерімен және профессорларымен, авторларымен бірлескен жұмыс жүргізу есебінен өз ісін жалғастырушы мұғалімдерге өздерін және өз білімдерін, іскерліктері мен дағдыларын ұдайы жетілдіруге оқулықтар мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда, бір жағынан, мұғалімнің сабақты әдістемелік жоспарлау бойынша жұмысы белгілі бір дәрежеде жеңілдейді, өйткені мұғалімдер мен оқытушылар құрамынан, сондай-ақ бірге жоспарлайтын жоғары оқу орындарының білім алушыларынан тұратын тұтас команда тартылатын болады, ал екінші жағынан, мұғалімге отандық және шетелдік әріптестермен үнемі тәжірибе алмасу, оқыту стилін жетілдіру, оқытудың жаңа әдістерін, формалары мен құралдарын білу, бір сөзбен айтқанда, жаңа

идеяларды үнемі іздеуде болу, өзін-өзі дамыту және бәсекеге қабілеттілігін арттыру мүмкіндігі ұсынылады [4-87 б.].

Қорытындылай келе, оқушылардың бойында айтылған дағдыларды қалыптастыру мен дамытуға оларды информатиканы оқытуда жүйелі және белсенді тәсілді жүзеге асырудың бір әдісі болып табылатын жобалық қызметке тарту ықпал етеді. Бұл информатика курсына тікелей қызығушылықты арттыруға көмектеседі. Сондай-ақ, жобалық технологияларды пайдалану информатика бойынша ғана емес, сонымен қатар пәнаралық байланыстарды қалыптастырады және жоба дайындалатын оқу пәндерін оқудың тиімділігін арттырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хлебников А.А. Информатика. Оқулық. М.: Феникс, 2017. 325 б.
2. Набиуллина С.Н. Информатика және АКТ. Дәріс курсы. 2019. 34 б.
3. Кедрова Г.Е. Гуманитарлық ғылымдарға арналған информатика: орта кәсіптік білім беру үшін оқулық және практикум, Мәскеу: «Юрайт» баспасы, 2018. 420 б.
4. Логунова, О.С. Информатика. Дәріс курсы, 2008. 112 б.

РАЗРАБОТКА БАЗЫ ДАННЫХ ДЛЯ ВЕБ-ПРИЛОЖЕНИЯ «РАСПИСАНИЕ ЗАНЯТИЙ» ДЛЯ КОЛЛЕДЖЕЙ

Шаяхметова Б.К., к.п.н., доцент,
Карагандинский университет имени Е.Букетова,
Омарова Ш.Е., к.э.н., доцент,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Маршиитов Т.Т., студент,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается создание базы данных для веб-приложения «Расписание занятий» для колледжей. Описана среда, где проектируется база данных, осуществлен выбор Системы управления базами данных, приведены таблицы баз данных, показаны связи между таблицами.

Разработанное веб-приложение призвано помочь в создании единой базы расписания для учащихся, которая будет располагаться в интернете, тем самым давая возможность родителям отслеживать занятость своих детей, а также в помощь самим учащимся в осведомленности об изменениях в расписании, преподавателям сайт помогает увидеть предстоящий график работы.

Ключевые слова: веб-приложение, клиент, сервер, база данных, схема, Система управления базами данных, таблица.

Использование вычислительной техники невозможно без рациональной организации информационной базы и обеспечения эффективного доступа к ней пользователя. Этой цели и служат банки и базы данных. Они нашли широкое распространение в информационных системах различных типов: от информационных систем предприятия до общегосударственных систем.

Веб приложения расширили возможности пользователя от обычного просмотра страниц до возможности взаимодействия со страницей, где в зависимости от веб-приложения можно осуществлять разные действия, такие как заказ товаров, покупка билетов, общение в интернет, составление расписаний и т.д.

Веб-разработка — процесс создания веб-сайта или веб-приложения. Основными этапами этого процесса являются веб-дизайн, вёрстка страниц, программирование на стороне клиента и сервера, а также конфигурирование веб-сервера. Можно выделить как минимум три основных компонента, из которых состоит веб-приложение:

- клиентская часть (front-end) веб-приложения подразумевает графический интерфейс, с помощью которой начинается взаимодействие пользователя с веб-приложением, это визуальная составляющая веб-приложения, где с помощью языков HTML и CSS описывается вид содержимое страницы. По команде пользователя запрос отправляется на сервер через интернет. На сервере его обрабатывает серверный код и возвращает клиенту ответ;

- серверная часть (back-end) веб-приложения, как правило, исполняемая программа или скрипт на сервере, обрабатывающая запросы пользователя, которые отправляются им через приложение, используя чаще элементы формы управления HTML;

- база данных и СУБД, являющееся программным обеспечением на сервере, занимается хранением данных на сервере, их обработкой и выдачей их в нужный момент.

Разрабатываемое веб-приложение должно соответствовать следующим требованиям:

- 1) иметь адаптивный дизайн веб-страниц под мобильные и десктопные устройства, базу данных с необходимыми таблицами под разные задачи, возможность регистрации пользователя, а также его аутентификации, навигационное меню, где маршруты определены, исходя из возможностей роли пользователя, иерархию, распределив роли среди общего числа пользователей, дав оснастить определенными функциями, исходя из роли, структуру данных под иерархию и связи;

- 2) установка переадресации на главную страницу пользователям, не имеющим необходимых прав для просмотра страниц, отведенные определенным ролям;

- 3) наличие уникальных url для расписания групп, курсов, предметов для дальнейшей навигации по ним с целью получение подробной информации;

- 4) обеспечить приложение необходимыми функциями и интерфейсом для управления данными;

- 5) иметь в памяти браузера сессию авторизации пользователя, позволяющую оставаться авторизованным, даже если страница веб-приложения была закрыта;

- б) иметь уникальные ссылки и возможности перехода по ним на такие ресурсы как: курсы, предметы, страницы пользователей, где будет представлена информация, исходя из возможных данных ресурса.

Для создания веб-приложения «Расписание занятий» была исследована предметная область, проведен выбор и анализ используемых языков программирования и программных средств для разработки приложения. Обоснованно выбраны инструменты для разработки, составлена структурная и функциональная схема, разработана визуальная часть пользователей веб-приложения.

Структурная схема – это система взаимного расположения ее частей, которая описывает из каких частей она состоит и как эти части располагаются в веб-приложении.

На рисунке 1. представлена структура веб-приложения «Расписание занятий» для колледжей, которая учитывает всю специфику разрабатываемого проекта.

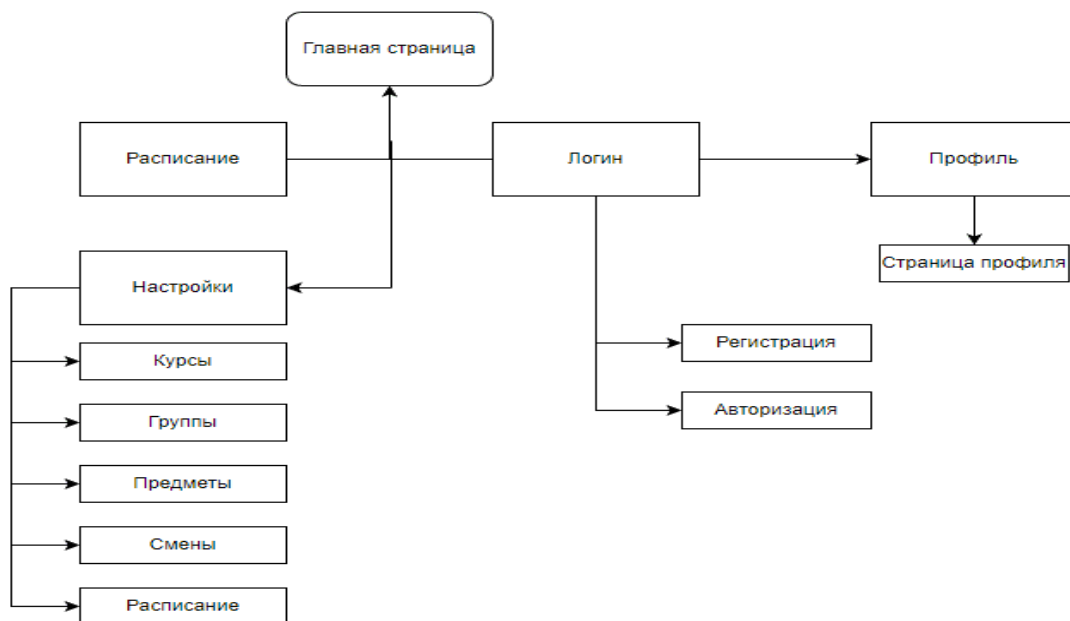

Рисунок 1. Структурная схема

В верхней части главной страницы располагается панель навигации, где доступны маршруты на веб-страницы: «Расписание», «Логин», «Настройки» «Профиль».

Раздел «Расписание» содержит список расписаний, где допустим выбор определенной группы и в соответствии с ним расписание отобразится на странице. Раздел «Настройка» предлагается только зарегистрированным и авторизованным пользователям веб-приложения. Раздел имеет все необходимые инструменты для создания полной структуры расписания, от выбора групп, заканчивая установкой времени предметов.

Кнопка «Профиль» отображает имя пользователя, по нажатию открывается всплывающее меню, имеющее в себе кнопки, где кнопка «Открыть профиль» открывает профиль пользователя, а кнопка «Выйти» совершает выход из учетной записи пользователя.

Функциональная схема способна продемонстрировать более полное представление о проектируемом приложении, в ней можно описать сложные функциональные компоненты веб-приложения.

В разрабатываемом веб-приложении функциональная схема необходима для представления схемы работы веб-запросов приложения. Функции, созданные в ходе проекта, не нарушают работу сайта, выполняя заданное им без задержек в выполнении. Кроме того разработана база данных с необходимыми таблицами и связями между ними для обмена данными между пользователем и сервером. Сервер открыт для пользователей, каждый имеет возможность просматривать расписание групп на неделю, а также получить информацию о преподавателе предмета, в которой указано имя, фамилия, отчество преподавателя.

База данных представляет собой организованную структуру, предназначенную для хранения, изменения и обработки взаимосвязанной информации. Для создания, управления базой данных существует СУБД. Исходными данными веб-приложения выступают данные из таблиц базы данных (рисунок2).

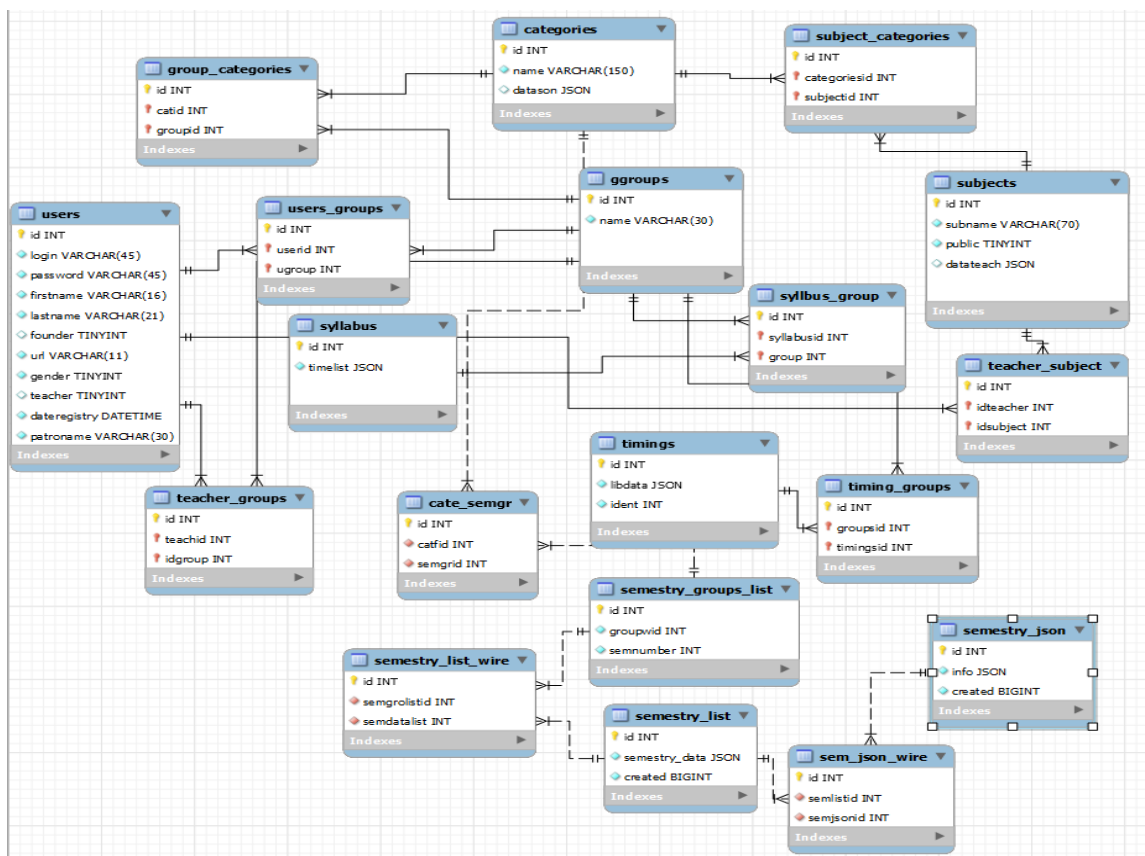

Рисунок 2. База данных

«Пользователи» (**users**) – таблица в базе данных, хранящая информацию об пользователях веб-приложения, которыми выступают учителя и студенты. Каждый из пользователей имеет свой уникальный идентификатор, который обеспечивает быстрый поиск пользователя среди других пользователей, позволяя изменять данные об пользователе и его привилегиями.

В таблице «Пользователи» (**users**) имеются следующие поля:

- Ф.И.О. пользователя (firstname, lastname, patroname);
- Пол пользователя (gender);
- Дата регистрации пользователя (dateregistry);
- Уникальная ссылка на профиль в веб-приложении (url);
- Данные для авторизации в веб-приложении (login, password).;

Таблица «Курсы» (categories) – таблица хранит в себе курсы специальностей колледжа, добавляемые с помощью инструмента в веб-приложение, доступные для администратора.

Поля:

- Уникальный идентификатор (id)
- Название курса (name);
- Дополнительная информация об курсе, представленная в формате (JSON).

Таблица «Группы» (ggroups) – таблица хранит в себе группы курсов специальностей.

Поля:

- Уникальный идентификатор (id);
- Название группы (name).

Таблица «Предметы» (subjects) – таблица хранит в себе информацию о предметах курсов.

Поля:

- Уникальный идентификатор (id);

- Название предмета (subname);
- Пометка о предмете, вне курса (public).

Таблица «Смены» (timings) – содержит в себе информацию времени, проводимых уроков и перемен в скомпонованном виде, удобном для ее обработки компилятором (JSON).

Таблица «Расписание» (syllabus) – хранит в себе информацию расписания предметов для определенных групп различных семестров.

Таблица «Семестры» (semestry) – хранит в себе информацию о графиках проведения лекции, практики. Определяет промежутки занятости.

Когда все необходимые таблицы созданы, необходимо их связать между собой, создав определенную архитектуру. Для данной цели созданы связные таблицы со связью «многие к одному» и «многие ко многим».

Список важных связей:

- «group_categories» - для связи курсов и групп;
- «subject_categories» - для связи предметов и курсов;
- «users_groups» - таблица, необходимая для привязки группы к определенному пользователю;
- «syllabus_group» - таблица, необходима для связи расписания и определенной группы;
- «teacher_subject» - таблица определяет связь между предметами и преподавателями из пользователей;
- «timing_groups» - таблица для связи временных отрезков с определенной группой;
- «semestry_groups_list» - таблица имеет список привязанностей определенной группы и номеру её смены.

Для разработки веб-приложения были использованы языки программирования, фреймворки, приложения: JavaScript, JSX, фреймворк Bootstrap, фреймворк Express, MySQL, MySQL Workbench, Node.JS.

Инструменты, которые использовались для создания вышеприведенной базы данных. MySQL — это реляционная система управления базами данных с открытым исходным кодом. MySQL позволяет хранить целочисленные значения со знаком и беззнаковые, длиной в 1,2,3,4 и 8 байтов, работает со строковыми и текстовыми данными фиксированной и переменной длины, позволяет осуществлять SQL-команды SELECT, DELETE, INSERT, REPLACE и UPDATE, обеспечивает полную поддержку операторов и функций в SELECT- и WHERE- частях запросов, работает с GROUP BY и ORDER BY, поддерживает групповые функции COUNT(), AVG(), STD(), SUM(), MAX() и MIN(), позволяет использовать JOIN в запросах, в т.ч. LEFT OUTER JOIN и RIGHT OUTER JOIN, поддерживает репликацию, транзакции, работу с внешними ключами и каскадные изменения на их основе, а также обеспечивает многие другие функциональные возможности.

Для создания базы данных MySQL использовалась прикладная программа, MySQL Workbench, в ней присутствует понятный интерфейс. Применяя возможности этой программы, была спроектирована база данных и необходимые таблицы, некоторые таблицы имеют связи с друг другом, эти связи называются «многие ко многим» и «один ко многим».

Разработанное веб-приложение призвано помочь в создании единой базы расписания для учащихся, которая будет располагаться в интернете, тем самым давая возможность родителям отслеживать занятость своих детей, а также в помощь самим учащимся в осведомленности о изменениях в расписании, преподавателям сайт помогает увидеть предстоящий график работы, основанный на созданном расписании, где им предоставляется возможность видеть свое расписание преподаваемых ими предметов, имея график.

Созданное веб-приложение «Расписание занятий» для колледжей соответствует следующим требованиям:

- простой и интуитивно понятный дизайн;
- возможность регистрации пользователя;
- обеспечение необходимой информацией среди пользователей;
- открытый доступ к веб-приложению для любого пользователя в сети интернет;
- возможность управления веб-приложением в панели администратора.

КАРАГАНДИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА

**Научно исследовательский институт экономических
и правовых исследований**

Международная научно-теоретическая конференция

**Интеграция науки и образования в условиях инновационного
развития и реализации целей устойчивого развития,
посвященная Дню независимости Республики Казахстан**

09 декабря 2022 года

Руководители редколлегии:

Главный редактор Г.Е. Накипова – проректор по научно-исследовательской и интеграционной деятельности, д. э. н., профессор;

Зам. главного редактора Т.А. Ханов – директор НИИ экономических и правовых исследований, д. ю. н., профессор.

Члены редколлегии: д. ю. н., профессор Қ.А. Бакишев, д. ю. н., профессор А.Д. Шаймуханов, д.э.н., профессор М.Р. Сихимбаев, д.э.н., профессор Д.Р. Сихимбаева, к.т.н., доцент А.В. Баширов, к.х.н. Б.Ш. Сарсембаев, к.ю.н., доцент Б.У. Сейтхожин, к. ю. н., доцент А.Х. Феткулов.